

Ľán Lukačka - Martin Štefánik a kol.

**STREDOVEKÉ MESTO
AKO MIESTO STRETNUTÍ
A KOMUNIKÁCIE**

⋮

Bratislava 2010

© Historický ústav SAV

© Ján Lukačka – Martin Štefánik a kol.

© Július Bartl, Tomáš Borovský, Daniela Dvořáková, Karin Fábrová, Eva Frimmová, Miriam Hlavačková, Jan Hrdina, Pavol Hudáček, Kateřina Jíšová, Veronika Kucharská, Ján Lukačka, Žofia Lysá, Miroslav Lysý, Michaela Malaníková, Richard Marsina, Martin Musílek, Katarína Nádaská, Novák Veronika, Monika Skalská, Marián Skladaný, Skorka Renáta, Miroslava Slezáková, Ludmila Sulitková, Robert Šimůnek, Martin Štefánik, Ladislav Vrtel, Josef Žemlička

Publikácia vyšla v rámci projektu APVV č. 0166-07 (Lexikon stredovekých miest na Slovensku), riešeného na Historickom ústave SAV

Recenzenti

Prof. PhDr. Ferdinand Uličný, DrSc.

Doc. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.

Zodpovedný redaktor

Peter Bystrický

Návrh obálky a grafická úprava

Jozef Hupka

Technický redaktor

Jozef Hupka

Vydavateľ

Typošet print, s. r. o.

Všetky práva vyhradené. Žiadnu časť tejto publikácie nemožno reprodukovat', kopírovať, uchovávať ani prenášať prostredníctvom nijakých médií – elektronických, mechanických, rozmnožovacích či iných – bez predchádzajúceho písomného súhlasu autora

Bratislava 2010

ISBN 978-80-970302-1-6

Ľán Lukačka - Martin Štefánik a kol.

**STREDOVEKÉ MESTO
AKO MIESTO STRETNUTÍ
A KOMUNIKÁCIE**

⋮

OBSAH

Úvod <i>(Ján Lukačka, Martin Štefánik)</i>	9
1. Podoby stretnutí a komunikácie v stredovekom meste <i>(Ján Lukačka)</i>	11
2. K počiatkom stredovekých miest na Slovensku <i>(Richard Marsina)</i>	17
3. K zájmu Přemysla Otakara II. o města <i>(Josef Žemlička)</i>	29
4. Heraldická komunikácia v stredovekom meste <i>(Ladislav Vrtel)</i>	35
5. Miesta, siete a mechanizmy komunikácie vo francúzskych mestách na konci stredoveku <i>(Novák Veronika)</i>	41
6. Komunikační aspekty pražského povstání 1483 <i>(Kateřina Jíšová)</i>	49
7. Hostince, krčmy a šenky na Starém Městě pražském ve středověku <i>(Martin Musílek)</i>	57
8. Pozdně středověké město a různé formy komunikace v praxi městského soudu <i>(Ludmila Sulitková)</i>	79
9. Znojmo mezi Vídní, Prahou a Brnem. Městské účty jako pramen k politické komunikaci <i>(Tomáš Borovský – Michaela Malaníková)</i>	83
10. Možnosti komunikácie uhorských mešťanov a husitov <i>(Miroslav Lysý)</i>	93
11. Kráľovské stretnutia v Bratislave koncom stredoveku <i>(Eva Frimmová)</i>	97
12. Pozostalost Joriga Kuntzelmana – alebo náhodný súbeh udalostí v Bratislave v 15. storočí <i>(Skorka Renáta)</i>	109
13. Cesty bratislavských mestských funkcionárov na kráľovský dvor v 15. storočí <i>(Július Bartl)</i>	115
14. Vyslanci, poslovia, vyzvedači, špehovia – o spôsoboch šírenia informácií v stredoveku <i>(Daniela Dvořáková)</i>	125

15. Možnosti komunikácie pri počiatkoch mestskej society v Bratislave (<i>Žofia Lysá</i>)	135
16. „In Posonio est locus valde sanus...“ Kultúrne kontakty Bratislavy a Viedne v 15. storočí (<i>Miriam Hlavačková</i>)	143
17. K počiatkom Banskej Bystrice (<i>Marián Skladaný</i>)	157
18. Podoby ekonomickej spolupráce pri počiatkoch stredovekej Kremnice (<i>Martin Štefánik</i>)	169
19. Obchodné aktivity košických mešťanov ako špecifický prejav komunikácie s okolitým svetom (<i>Miroslava Slezáková</i>)	177
20. Mestská patrónka sv. Alžbeta ako bod stretnutia dynastickej a mešťianskej tradície v stredovekých Košiciach (<i>Katarína Nádaská</i>)	187
21. Spišská města a pápežská kurie v době Velkého západního schizmatu. Komunikace a transfer informací na příkladu graciálních listin (<i>Jan Hrdina</i>)	199
22. Žigmund Luxemburský a spišské města (<i>Karin Fábrová</i>)	217
23. Šlechta a města pozdního středověku: konfrontace či koexistence? (<i>Robert Šimůnek</i>)	225
24. Rod Zápoľských a slovenské mesta koncom stredoveku (<i>Veronika Kucharská</i>)	239
25. Komunikácia mesta Bardejov s majiteľmi makovického hradného panstva (<i>Pavol Hudáček</i>)	249
26. Počiatky výsadných miest a mestečiek v Gemeri (<i>Monika Skalská</i>)	267
Summary	275
Prehľad literatúry	279
Zoznam použitých skratiek	293
Register	295
Autori	299

CONTENT

Introduction (<i>Ľán Lukačka, Martin Štefánik</i>)	9
1. Forms of meetings and communication in the Medieval town (<i>Ľán Lukačka</i>)	11
2. On the beginnings of Medieval towns in Slovakia (<i>Richard Marsina</i>)	17
3. On the interest of Přemysl Otakar II in towns (<i>Ľosef Žemlička</i>)	29
4. Heraldic communication in the Medieval town (<i>Ladislav Vrtel</i>)	35
5. Spaces, networks and mechanisms of communication in French cities at the end of the Middle Ages (<i>Novák Veronika</i>)	41
6. Communication aspects of the Prague revolt in 1483 (<i>Kateřina Ľíšová</i>)	49
7. Accommodation facilities in the Old Town (Prague) in the Middle Ages (<i>Martin Musílek</i>)	57
8. Late Medieval town and various forms of communication in the practice of town courthouse (<i>Ludmila Sulitková</i>)	79
9. Znojmo between Vienna, Prague and Brno. Municipal registers as a source for political communication (<i>Tomáš Borovský – Michaela Malaníková</i>)	83
10. Communication possibilities of Hungarian townsmen and Hussites (<i>Miroslav Lysý</i>)	93
11. Royal meetings in Bratislava at the end of Middle Ages (<i>Eva Frimmová</i>)	97
12. The inheritance of Jorig Kuntzelman - or one remarkable concurrency of events in Bratislava in the 15 th century (<i>Skorka Renáta</i>)	109
13. Voyages of Bratislava officials to the Royal Court in the 15 th century (<i>Ľúlius Bartl</i>)	115
14. Envoys, messengers, snoopers and spies – on the forms of diffusion of information in the Middle Ages (<i>Daniela Dvořáková</i>)	125

15. Communication possibilities of the early urban society in Bratislava (<i>Zofia Lysá</i>)	135
16. “In Posonio est locus sanus valde ...” cultural contacts between Bratislava and Vienna in the 15 th century (<i>Miriam Hlavačková</i>)	143
17. On the beginnings of Banská Bystrica (<i>Marián Skladaný</i>)	157
18. Forms of economic communication of Early Medieval town of Kremnica (<i>Martin Štefánik</i>)	169
19. Business activities of Košice townsmen as a specific demonstration of communication with outside world (<i>Miroslava Slezáková</i>)	177
20. Town Patron Saint Elizabeth as a meeting point of dynastic and civic traditions in Medieval Košice (<i>Katarína Nádaská</i>)	187
21. Spiš towns and Papal curia at the time of Western Schism. Communication and information transfer on the example of so-called gratial letters (<i>Ľan Hrdina</i>)	199
22. Sigismund of Luxemburg and Spiš towns (<i>Karin Fábrová</i>)	217
23. Nobility and towns of the Late Middle Ages: confrontation or coexistence? (<i>Robert Šimůnek</i>)	225
24. The House of Zápoľský and Slovak towns at the end of the Middle Ages (<i>Veronika Kucharská</i>)	239
25. Communication between the town of Barejov with the owners of the Makovica castle domain (<i>Pavol Hudáček</i>)	249
26. The beginnings of privileged cities and towns in Gemer (<i>Monika Skalská</i>)	267
Summary	275
Bibliography	279
Abbreviations	293
Index	295
Authors	299

ÚVOD

Dejinám stredovekých miest patrí v slovenskej historiografii čestné miesto. Túto pozíciu si mestá vydobyli celkom spontánne svojím zástojom v hospodárskom a kultúrnom vývoji. Pritom sa privilegované mestá v stredoeurópskom priestore objavujú pomerne neskoro, až v samom závere 12. a v priebehu 13. storočia. Na území Slovenska existovali veľmi vhodné podmienky pre ich vznik. Existovalo tu niekoľko miest starého typu a veľké množstvo trhových osád, kam už pred tatárskym vpádom začali prichádzať hostia z cudziny. Vďaka prajnému postojom nového uhorského kráľa Bela IV. udeľovanie privilégii pre budúce mestá začalo už koncom 30. rokov 13. storočia. Počas ničivého tatárskeho vpádu tento proces načas ustrnul a znovu sa rozbehol v 50. a 60. rokoch a plynule pokračoval až do konca 13. storočia. Výsledkom týchto snáh bolo vytvorenie relatívne hustej siete miest v Uhorskom kráľovstve. K najurbanizovanejším regiónom v jeho rámci sa stalo územie dnešného Slovenska a Sedmohradska. Mestá sa už v priebehu 14. storočia stali dominantnými centrami obchodu a remesiel a samozrejme aj vzájomnej komunikácie. Tá veľmi skoro prekročila ľahko prestupné hranice stredovekých štátov. Pre naše územie sú v dôsledku toho mestá omnoho významnejším činiteľom vývoja v porovnaní s ostatným uhorským územím, ktorý podstatne ovplyvnil obraz Slovenska.

Pri všetkých formách komunikácie a samotnej existencie miest treba mať na zreteli základný motív ich vzniku a rozvoja, ktorým bol obchodno-ekonomický faktor. Rozsiahly systém privilégii, ktorým panovníci resp. zemepáni vybavili mestá, bol obojstranne výhodný: na jednej strane umožnili intenzívny rozvoj miest po všetkých stránkach, na strane druhej pozdvihli hospodársku a tým v konečnom dôsledku aj politickú silu celej krajiny, posilnili centrálnu úlohu panovníka v jeho „večnom“ súperení s mocou šľachty a významne zvýšili jeho príjmy. V záujme udržania a rozšírenia svojich výsad mestá často vystupovali kolektívne v rámci regionálnych a záujmových združení (napr. sedem stredoslovenských banských miest, Pentapolitana – päť východoslovenských miest a pod.). Pre koordináciu postupu sa konali spoločné zasadania, medzi mestami sa vysielali a križovali takmer každodenné posolstvá a podávali sa správy (horizontálna komunikácia), aby potom mohli spoločne postupovať na jednaniach s kráľovským dvorom či krajinskými hodnosťami (vertikálna komunikácia).

V nemalej miere sa mestá na území Slovenska nechávali inšpirovať zahraničnými vzormi, či už pri definovaní základného právneho rámca ich existencie prevzatím systémov mestských výsad (najmä nemeckého pôvodu), alebo aj bežnou praxou fungovania obchodu či mestskej správy. Kontakty našich a zahraničných miest mali formu nielen oficiálnych stretnutí či posolstiev mestských funkcionárov, ale aj bežných obchodných či súkromných vzťahov, pri ktorých sa prirodzenou formou prijímali odovzdávaní skúsenosti a vzájomne preberali vzory podľa toho, nakoľko si to konkrétna situácia vyžadovala.

O stredovekých mestách sa zvykne konštatovať, že boli cudzorodým prvkom na tele stredovekej spoločnosti. Na ich území neplatila klasická schéma usporiadania spoločenských vzťahov a závislosti. Osobná sloboda, možnosť voľného pohybu a právo disponovať so svojím majetkom umožňovala mešťanom komunikovať a pohybovať sa nielen vo svojom najbližšom okolí, ale aj ďaleko za hranicami vlastnej krajiny. Práve možnostiam komunikácie a stretnutí, ktoré poskytovali stredoveké mestá, je venovaná táto kolektívna monografia. Jej spoluautori z radov slovenských i zahraničných medievistov sa v jednotlivých kapitolách snažili postihnúť rôzne úrovne komunikácie v stredovekých mestách. Či už išlo o stretnutia na najvyššej úrovni s množstvom účastníkov, na ktorých sa rokovalo o dôležitých dynastických a mocenských otázkach, ktoré správdzali okázalé sprievodné akcie vzbudzujúce zaslúženú pozornosť domácich mešťanov ale aj zvedavcov zo širokého okolia. Mestá sa však pravidelne stávali miestom aj oveľa prozaickejších

stretnutí, ktoré korenili v ich základnej hospodárskej funkcii trhových a obchodných centier. Popri tejto primárnej motivácii sa zhromaždenia väčšieho množstva ľudí využívali aj na vyhlásenie súdnych rozhodnutí, rôznych kráľovských nariadení a dekrétov a ďalších dôležitých informácií lokálneho významu. Mestá resp. ich predstavitelia samozrejme komunikovali aj medzi sebou. Vyjadrovali si tak vzájomnú solidaritu, informovali sa o dianí v krajine a dohadovali sa na spoločnom postupe v dôležitých hospodárskych i politických otázkach. Predstavitelia miest mali záujem najmä o dianie v centre krajiny na kráľovskom dvore. Vynakladali nemalé finančné prostriedky na posolstvá, ktorých hlavnou úlohou bolo komunikovať s vplyvnými hodnostármi na kráľovskom dvore, sledovať rokovania stavovských snemov a priebežne informovať vlastné mesto o dôležitých udalostiach a rozhodnutiach. Školenými komunikátormi boli najmä cirkevní hodnostári, ktorí pôsobili ako vyslanci panovníkov na susedných dvoroch i pri pápežskej kúrii. Komunikácia prebiehala aj vo vnútri miest, medzi jednotlivými spoločenskými vrstvami či etnickými spoločenstvami. Ak sa prirodzená komunikácia zablokovala, dochádzalo k napätiu, ktoré niekedy vyústilo aj do násilných aktov.

Priestor v predkladanej monografii dostali aj kolegovia zaoberajúci sa dejinami (počiatkami) konkrétnych miest, vzťahmi miest a ich zemepánov a kapitola o počiatkoch mestotvorného procesu na Slovensku i v Uhorsku. Významná časť je venovaná ekonomickému aspektu existencie miest, obchodným a podnikateľským aktivitám mešťanov. Nezanedbateľný faktor tvorili majetkové a iné vzťahy s bezprostredným okolím, najmä susediacimi feudálnymi panstvami. Napokon je venovaná pozornosť aj kultúrnym, symbolickým, reprezentatívnym a duchovným aspektom komunikácie v stredovekom kontexte (vzdelanci a univerzity, mestské patrocíniá a cirkevné dejiny miest, mestská heraldika).

Ján Lukačka, Martin Štefánik

I. PODOBY STRETnutí A KOMUNIKÁCIE V STREDOVEKOM MESTE

Ján Lukačka

Predstava, že by sme boli zrazu odstrihnutí od všetkých informačných a komunikačných médií a stroj času by nás vrátil späť do stredoveku, konkrétne do nie veľmi významného stredovekého mesta, by v niekom mohla vyvolať nepokoj a možno aj strach. Okruh našich známych a priateľov by sa zúžil na minimum a iste by nás začal trápiť problém nemožnosti komunikovať a stretávať sa s nimi. Možno by niektorí z nás museli čeliť aj abstinенčným príznakom, pretože sme si už zvykli na rýchly a plynulý tok informácií o diani nielen v našom najbližšom okolí, ale i na celom svete. Stále mohutnejší prívál informácií (a najmä tých negatívnych či doslova hororových) však vyvoláva u citlivejších ľudí stavy úzkosti a snahu zámerne sa chrániť pred ich negatívnym pôsobením.

Ako je všeobecne známe, človek je tvor spoločenský a od počiatkov dejín „homo sapiens“ žil, stretával sa a komunikoval nielen s príslušníkmi vlastného rodu či klanu, ale aj s cudzími ľuďmi. Tieto stretnutia mohli byť niekedy príjemné i užitočné pre obe strany a niesli sa v duchu priateľskej komunikácie a vzájomne výhodnej výmeny vecí potrebných pre obe strany. Boli však aj stretnutia, ktoré si nikto neželal, obyčajne sa medzi kontaktnými stranami ani veľmi nekomunikovalo a výsledkom vzájomnej konfrontácie bolo utrpenie a často i smrť. Toto sú dva extrémne póly vzájomných medziludských kontaktov. Medzi nimi nachádzame nespočetné množstvo odtieňov, kombinácií a spôsobov, ako sa ľudia spolu učili vychádzať a ako sa postupne kultivovali ich stretnutia a komunikácia.¹

Prenesme sa však do stredovekého mesta, ktoré sa v stredovýchodnej Európe považuje za produkt vrcholného stredoveku. Mestá predstavovali osobitné samosprávne sídelné jednotky disponujúce celou škálou privilégií udelených komunitám mešťanov. Početnosť príslušníkov týchto komunít bola priamo úmerná veľkosti a hospodárskemu významu jednotlivých miest. Pre významnejšie stredoveké mesto bola charakteristická hustá zástavba vtesnaná do rámca mestských hradieb. Sieť ulíc rámcovali v mnohých prípadoch viacpodlažné spravidla kamenné domy. Centrom mesta bolo námestie, kde sa sústreďovala mestská elita bývajúca v najvýstavných domoch. Tu sa koncentrovala aj správa mesta (radnica), hospodárske (obchodné) aktivity i duchovný život spojený s farským kostolom.²

Celkom prirodzene sa ľudia na týchto miestach stretávali a navzájom komunikovali. Tu sa samozrejme šírili aj informácie o diani v samotnom meste, jeho širšom okolí ale i v celej krajine. Rýchlosť šírenia informácií bola limitovaná vtedajšími prepravnými prostriedkami. Vzájomná komunikácia medzi centrom krajiny (kráľovským dvorom) a regiónmi bola relatívne zdĺhavá a iba v extrémnych prípadoch sa naliehavé informácie šírili relatívne rýchlo (napr. v prípade vojny). Komunikácia sa nezaobišla bez siete ciest, ktoré v najstaršom období spájali predovšetkým hradské (komitátne) centrá ako aj významnejšie dialkové cesty (*magna via*) nadregionálneho významu. Pravda kvalita týchto ciest a ich priechodnosť bola veľmi rôznorodá a najmä v časoch

1 Archeológovia už dávnejšie na základe terénnych výskumov dospeli k poznatku, že človek na istom stupni svojho vývoja začal pociťovať strach pred skupinami cudzích ľudí a v obave o stratu života a svojho majetku začal budovať prvé fortifikácie. Na území dnešného Slovenska sa za prvé opevnené sídla považujú rondely z obdobia neolitu.

2 K procesu vzniku privilegovaných miest na Slovensku (v Uhorsku) por. kapitolu Richarda Marsinu.

vytrvalejších dažďov sa cestovanie po nespevnených cestách stávalo doslova dobrodružstvom.³ Pritom je známe, že práve mešťania (kupci) so svojimi povozmi naloženými tovarom boli často vystavení okrem nepriazni počasia aj oveľa väčšiemu nebezpečenstvu, ktoré na nich číhalo v podobe rôznych zbojníkov. Tí striehli na svoje obete najmä na zalesnených miestach, kde mohli svoje obete nepozorovane prekvapiť a zmocniť sa ich osobných cenností či tovaru. Kupci sa pred takýmto prepadmi bránili tak, že sa združovali do väčších skupín (karaván) a na svoju ochranu si najímali aj ozbrojený sprievod.

Transfer osôb a tovarov sa radikálne sťažoval v časoch anarchie v krajine, keď si lúpežami vylepšovali svoje majetkové pomery aj mnohí šľachtici.⁴ Ešte kritickejšie pomery nastávali v obdobiach, keď sa na viacerých miestach nachádzali celé skupiny profesionálnych bojovníkov, ktoré sa programovo venovali vyberaniu vynútených poplatkov ako aj lúpeženiu na verejných cestách, čím doslova paralyzovali obchodné styky. Takéto obdobie prežívali mešťania východného Slovenska najmä v priebehu 50. rokov 15. storočia, keď tu pôsobili početné skupiny bratříkov. Situácia sa vyhrotila natolko, že novozvolený kráľ Matej Korvín tam musel vyslať kráľovské vojsko, ktoré sa snažilo bratříkov eliminovať. Kráľ do tohto zápasu vtiahol aj mestá, ktoré museli vojsko zásobovať nielen proviantom, ale aj zbraňami, a dať k dispozícii aj istý počet ozbrojencov.⁵

Sústredme sa teraz na stretnutia a komunikáciu medzi obyvateľmi stredovekého mesta a jeho vidieckym okolím. Vidiecke osídlenie bolo na rozdiel od mestského značne rozptýlené a jeho obyvatelia komunikovali s oveľa menším počtom ľudí, pričom väzby medzi vidiečanmi boli zrejme oveľa tesnejšie a do istej miery aj osobnejšie, na čo určite vplýval aj homogénnejší spoločenský a sociálny status. Vzájomná komunikácia medzi mešťanmi a vidiečanmi sa v priebehu vrcholného a neskorého stredoveku stávala každodennou rutinnou záležitosťou. Samozrejme, nedochádzalo ku komunikácii celej populácie oboch sociálnych skupín. Z vidiečanov išlo predovšetkým o zámožnejších hospodárov (sedliakov), ktorí dokázali na svojich hospodárstvach vyprodukovať dostatočné prebytky, ktoré sa snažili predáť na blízkom mestskom trhu. Z mestského obyvateľstva museli so svojím najbližším okolím komunikovať predovšetkým drobní remeselníci, ktorí sami predávali na miestnych trhoch svoje výrobky. Príslušníci mestskej elity komunikovať s vidiečanmi nemuseli, pretože túto činnosť prenechávali na svoje služobníctvo. Z týchto konštatovaní je jasné, že vzájomná komunikácia medzi mešťanmi a obyvateľmi vidieka mala svoje limity a obmedzenia. Z najdôležitejších prekážok obmedzujúcich nerušenú komunikáciu treba uviesť na prvom mieste etnickú rôznorodosť komunikujúcich strán. Obyvateľmi najvýznamnejších miest boli karpatskí Nemci saského, bavorského a švábskeho pôvodu. Naopak vidiečania boli prevažujúco Slováci a na južnom Slovensku zasa išlo o maďarské obyvateľstvo.⁶ Otázkou stále zostáva, kto sa komu pri komunikovaní musel prispôsobovať. Isté je, že minimálnou slovnou zásobou cudzieho jazyka zrejme disponovali obe komunikujúce strany. Okrem toho je jasné, že v priebehu vrcholného a neskorého stredoveku dochádzalo v mnohých mestách k prirodzenej slovakizácii aj napriek odporu nemeckého patriciátu.⁷ Snahy po zachovaní „nemeckosti“ sú zjavné predovšetkým z prostredia stredoslovenských banských mestských komunít. Tunajší

3 SLIVKA, Michal. Rekonštrukcia cestnej siete na Slovensku (súčasný stav bádania a jeho perspektívy). In *Archaeologia historica*, 1998, roč. 23, s. 259-275. K spôsobu cestovania por. aj štúdiu autora Cestovanie na Slovensku v stredoveku. In *Itineraria Posoniensia*. Bratislava 2005, s. 19-23.

4 Kráľ Matej Korvín roku 1462 vyzýva šľachticu Petra z Oponic, ktorý spoločne so svojimi familiárnymi a služobníkmi pri Hlohovci prepadol a oraboval českých kupcov z Hradca Králové, aby pod hrozbou prísnych sankcií ukradnuté veci vrátil. KAMMERER, Ernő (ed.). *A Pécz nemzetség Aponyi ágának az Aponyi grófok családi levéltárban őrizett oklevelei I.* Budapest 1906, s. 326, č. 154.

5 GÁCSOVÁ, Alžbeta. Boje Mateja I. proti Jánovi Jiskrovi a bratříkom v rokoch 1458 – 1467. In *Historický časopis*, 1977, roč. 25, s. 210 an.

6 K vývinu etnických pomerov v stredovekých mestách na Slovensku a čiastočne i v Čechách por. MAR-SINA, Richard (zost.). *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918*. Martin 1984.

7 Takýto proces máme historickými prameňmi doložený vo viacerých mestách, napr. v Žiline, Trnave, Topoľčanoch, Skalici a Novom Meste nad Váhom.

nemecký patriciát majúci v rukách mestskú správu bránil prostredníctvom štatútov (vnútmestských nariadení) prílevu remeselníkov slovenského pôvodu.⁸

Mimoriadne vhodným miestom pre stretnutia a vzájomnú komunikáciu v meste sa stali trhy. Okrem starších týždenných trhov sa od polovice 14. storočia začali s kráľovským povolením konať aj tzv. výročné trhy (jarmoky), ktoré sa stali veľkým lákadlom nielen pre miestnych, ale aj cudzích obchodníkov. Niektoré jarmoky mohli trvať až 2 týždne a trhovníci idúci na trh a rovnako aj vracajúci sa z neho, boli oslobodení od platenia mýtnych poplatkov. Kupci okrem svojich tovarov prinášali aj najrôznejšie informácie (niekedy aj nepodložené chýry a klebety), ktoré sa prirodzene ďalej šírili v samotnom meste i v jeho okolí. Námestia miest a ďalšie verejné priestranstvá (trhoviská) sa vo vrcholnom i neskorom stredoveku využívali na zverejňovanie kráľovských nariadení. Tie mohli mať všeobecnú, alebo lokálne obmedzenú platnosť. Mestské trhy ako miesta verejnej komunikácie začali byť využívané aj stredovekou justíciou. Na námestiach miest, ktoré disponovali právom meča, sa vykonávali verejné popravy na smrť odsúdených zločincov. Najneskôr od polovice 14. storočia sa v Uhorsku zaužívalo definitívne vynášanie súdnych rozhodnutí na troch susediacich trhových miestach. Tie mali ležať čo najbližšie k sídlam stránok, ktorých sa rozsudok týkal.⁹

Samozrejme zhromaždenie množstva ľudí zaujatých kupovaním či predajom lákali aj príležitostných drobných zlodějov, ktorí využívali chvíľkovú nepozornosť a zaujatost trhovníkov. Kradli sa najmä meče s peniazmi pripevnenými na opaskoch, ale zloději nepohrdli ani tovarmi, ktoré sa dali ľahko speňažiť. Vedenia miest sa samozrejme bránili pred zlodějmi všetkými dostupnými prostriedkami, predovšetkým však exemplárnymi trestami. Je pritom veľmi zaujímavé, že predstavitelia blízkych miest, napr. Bratislavy a Viedne, sa navzájom informovali o takýchto vykričaných zlodějoch a preposielali si ich stručné charakteristiky, podľa ktorých ich bolo možné veľmi ľahko identifikovať.¹⁰

Osobitnými miestami všestrannej medziludskej komunikácie boli mestské hostince (*thabernae*), kde sa stretávala veľmi pestrá spoločnosť. K nepravidelným návštevníkom týchto zariadení patrili predovšetkým trhovníci z vidieka, ktorí tu zapíjali dobre predaťé požívatinu (*victualia*). Služby hostincov, najmä prícestných, využívali rôzni počestní resp. kupci, ktorí s ešte nepredaným tovarom putovali krajinou. Rovnako k takýmto návštevníkom mohli patriť aj vandrujúci tovariši a ešte častejšie furmani. Pravidelnými zákazníkmi hostincov bývali miestni mešťania (remeselníci i kupci), ktorí tu pri dobrom víne a zrejme aj jedle trávil voľné chvíle. Medzi týchto počestných ľudí sa často vtreli aj rôzni podvodníci a falošní hráči a samozrejme, nechýbali tu ani potulné prostitútky (pobehlice), ktoré zvädzali podgurážených zákazníkov. Dialo sa to často v neskorých nočných hodinách. Vtedy dobre zohraté skupinky podvodníkov a falošných hráčov obohrávali hostí o značné sumy peňazí. Pod vplyvom alkoholu niekedy dochádzalo aj k zvadám a násilnostiam, ktoré sa končili aj ťažkým ublížením na tele. Pravdaže, takéto konanie nakoniec viedlo k ráznemu zásahu zo strany mesta. Napr. v roku 1437 odhalili v Bratislave celkom 6 falošných hráčov. Pri razii u nich našli falošné hracie kocky, falošné mince i falošné striebro (zrejme

8 Konkrétne doklady na takýto postup sa zachovali z Kremnice a Banskej Bystrice. V 6. článku artikuloval banskobystrického mäsiarskeho cechu z roku 1443 sa uvádza, že „Slovák nemôže vstúpiť do mäsiarskeho cechu“. Archív mesta Banská Bystrica, banskobystrické cechy 1443 – 1872, inv. Č. 132, C-22/1. Artikuly sa zachovali v odpise zo 16. stor. Niektorí autori sa nazdávajú, že tento článok tam bol vpašovaný až dodatočne pri vyhotovovaní odpisu.

9 Napríklad roku 1374 sa dozvedáme, že spor medzi šľachticmi z Krušoviec a Gregorom synom Martina Bugára z Branča bol vyhlásený na troch miestnych trhoch. V utorok to bolo v Nitre, v stredu v Nitrianskej Blatnici a vo štvrtok v Čermanoch. Maďarský krajinský archív v Budapešti, zbierka stredovekých listín (ďalej iba MOL DL resp. DF) 273 550.

10 Register takýchto potulných jarmočných zlodějov (mužov i žien) z roku 1441 sa zachoval v najstaršej súdnej knihe mesta Bratislavy. Archív mesta Bratislavy (ďalej iba AMB), Aechtbusch, paragr. 11.

čin). Samozrejme týchto profesionálnych podvodníkov podrobili „útrpnému právu“, pri ktorom ešte vyzradili ďalších podvodných hráčov z blízkeho i vzdialenejšieho okolia mesta.¹¹

Nepochybné významným komunikačným centrom v každom stredovekom meste bol farský kostol. Minimálne raz do týždňa sa v ňom zhromažďovala komunita „božieho ľudu“, ktorý tu počas omše komunikoval s Bohom. Okrem tohto hlavného posolania sa v kostole oznamovalo veriaci, kto z farníkov sa rozhodol uzavrieť sobáš (trikrát opakované ohlášky), ktoré z novonarodených detí budú pokrstené, prípadne kto z farníkov zomrel a kedy bude mať pohreb, resp. kedy sa bude za nebožtíka slúžiť zádušná omša. Od svojich farárov sa veriaci dozvedali aj ďalšie dôležité informácie, napr. kto aktuálne vládne v krajine, kto je na svätopeterskom stolci a kto diecéznym biskupom. Za ich zdravie sa totiž mali veriaci modliť. Z kazateľne sa pripomínali aj zásluhy patrónov kostola, či jednotlivých dobrodincov, ktorí prispeli na zariadenie kostola a bohoslužobné náčinie (omšové rúcha, kalichy, monštrancie, omšové knihy, svietniky atď.). Nemenej dôležité informácie pre svoj každodenný život získavali mešťania od svojho farára hneď po skončení bohoslužieb. Ten ich poučil, aké sviatky sa budú svätiť počas najbližšieho týždňa, čo bolo dôležité pre plánovanie pracovných aktivít každým jednotlivcom.¹²

Stredoveké mestá boli veľmi vhodné miesta aj na stretnutia „na najvyššej úrovni“. Príkladov v Európe by sme našli naozaj pozhnane. Z tých, ktoré mali významný vplyv aj na pomery v stredovýchodnej Európe, stačí spomenúť visegrádske stretnutie 3 panovníkov (uhorského, českého a poľského) roku 1335, ktoré významným spôsobom prispeli k stabilizácii zahranično-politických pomerov a tým aj k živším obchodným kontaktom medzi spomínanými kráľovstvami.¹³

V rokoch 1414 – 1418 sa z iniciatívy rímskeho a uhorského kráľa Žigmunda Luxemburského konal Kostnický koncil, na ktorom sa riešil najpálčivejší problém tých čias – veľká schizma v cirkvi. Vďaka miestnemu mešťanovi Ulrichovi Richentalovi, ktorý bol očitým svedkom koncilu, vieme detailne podrobnosti o jednotlivých stretnutiach a vzájomnej komunikácii medzi pápežom, kráľom Žigmundom i ďalšími cirkevnými hodnosťami a učencami. Prítomnosť významných svetských vládcov ale i mnohých prelátov a ich sprievodcov znamenala pre mesto značnú záťaž. Vedenie mesta však premyslenými krokmi (napr. aj reguláciou cien) zabránilo zdražovaniu potravín a osobitnými opatreniami sa postaralo aj o bezpečnosť v meste. Vďaka tomu ani prechodne zvýšený počet obyvateľov v meste nepriniesol žiadnu väčšiu ujmu obyvateľstvu a ani kriminalita v meste sa vôbec nezvyšila. Pre slovenskú historiografiu sú veľmi významné konštatovania Ulricha Richentalu o niektorých účastníkoch koncilu pochádzajúcich z Uhorska, resp. jeho severnej naddunajskej časti, ktorú označuje ako „Windsch Land“ či „Winden Land“, čo v týchto konotáciách znamená slovenskú krajinu, inak povedané krajinu obývanú prevažne Slovákmi. Veľmi presné informácie o alokácii ich majetkov či detailné určenie ich pôsobnosti naznačujú, že kronikár svoje informácie získaval priamou komunikáciou so spomínanými uhorskými účastníkmi koncilu.¹⁴

Zachované pramene naopak umožňujú relatívne veľmi presne rekonštruovať priebeh stretnutia či kongresu cisára Maximiliána a 3 kráľov vo Viedni a Bratislave roku 1515. V cestopise písaného formou denníka Richarda Bartoliniho sa zachovali veľmi zaujímavé a farbisté opisy stretnutia a komunikácie jagelovských kráľov (Vladislava II., jeho syna Ľudovíta II. a Vladislavovho brata poľského kráľa Žigmunda) s vyslancami cisára Maximiliána v Bratislave. Okrem oficiálnych

11 AMB, Aechtbusch, paragr. 8-10.

12 Spišské kázňové modlitby z roku 1479. In *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI.* Bratislava : LIC 2004, s. 223-227.

13 RÁCZ, György (ed.). *Visegrád 1335.* International Visegrad Fund 2009. O programe stretnutia sa nezachovali žiadne konkrétne správy. Možno ho však čiastočne rekonštruovať z obsahu listín vydaných v priebehu stretnutia. Stredovekí kronikári si všímali skôr vonkajšiu stránku rokovania, predovšetkým ako bohato sa panovníci navzájom obdarovávali a kolko jedla a nápojov sa pritom skonzumovalo.

14 PAPONOVÁ, Mária – ŠMAHEL, František – DVORÁKOVÁ, Daniela. *Ulrich Richental Kostnická kronika.* Budmerice : Rak 2009, 209.

rozhovorov a účasti na bohoslužbách si zhromaždená elita dopriala aj rozptýlenie v podobe bohatých hostín spojených s tancom a nakoniec aj rytierskych turnajov (po presunutí do Viedne). Pre Bratislavu a jej obyvateľov predstavovalo toto veľkolepé divadlo isto nezabudnuteľný zážitok. Okrem toho nezanedbateľný bol aj ekonomický prínos pre miestnych remeselníkov, hostinských a obchodníkov. Nakoniec však kongres v Bratislave skončil doslova katastrofou. Vinou neopatrnosti ľudí zo sprievodu poľského kráľa vypukol v meste ničivý požiar, ktorému padla za obeť takmer polovica domov. Kráľ Vladislav II. v snahe zmierniť následky tejto katastrofy oslobodil Bratislavu listinou vydanou 29. júna 1515 na 12 rokov od platenia všetkých daní.¹⁵

Osobitnou, pomerne významnou kapitolou pre mestá bola komunikácia s príslušníkmi panujúcej dynastie. Meštiani museli prijať a patrične pohostiť kráľa i s jeho sprievodom. Okrem toho sa najneskôr v 14. storočí zaužíval v Uhorsku zvyk odovzdávať kráľovskému páru novoročné dary. To znamenalo, že predstavitelia miest museli kúpiť, resp. dať vyhotoviť primeraný úžitkový predmet (džbán, misa, podnos) zhotovený z drahého kovu (obyčajne zo striebra) určený kráľovi. Kráľovným sa zvyčajne posielali baľy drahých tkanín. Za vlády Žigmunda Luxemburského sa táto pôvodne dobrovoľná aktivita zmenila na povinnosť. Niekedy mestá s novoročnými darmi meškali, preto ich panovník neraz musel urgovať. Delegácie mešťanov kráľovských miest sa pravidelne zúčastňovali aj na všetkých významných slávnostiach, ktoré sa odohrávali na kráľovskom dvore, či už išlo o korunováciu (kráľa či kráľovnej), kráľovský sobáš, či narodenie a krst následníka trónu. Na takéto podujatie samozrejme nemohli prísť s prázdnyimi rukami. Niektorí panovníci nič neponechávali na náhodu. Prostredníctvom dvorských hodnostárov inštruovali predstaviteľov miest, aby sa na miesto konania slávnosti dostavili primerane vybavení (darmi) a hlavne včas, pretože ak sa omeškajú, nebudú ich služby prijaté s takou kráľovskou vďačnosťou.¹⁶

Putovanie mešťanov na kráľovský dvor bolo pomerne časté a niekedy aj nevyhnutné. Po celý stredovek sa však zachovával starý zvyk, podľa ktorého bol povinný navštevovať a komunikovať so svojimi poddanými aj kráľ. Cestovanie po krajine praktizovali nielen Arpádovci, ale aj Anjo-uvoci a v tomto smere sa činil najmä Žigmund Luxemburský. Toho bez váhania môžeme zaradiť medzi najväčších cestovateľov v celoeurópskom meradle.¹⁷ Žigmund veľmi často navštevoval mestá. Pravdaže, pred svojou návštevou upozornil príslušné mesto, aby sa pripravilo na kráľovskú návštevu, čo znamenalo prichystať primerané ubytovanie pre panovníka a jeho sprievod. Zvýšenú pozornosť malo vedenie mesta venovať príprave dobrého pohostenia a samozrejme sa bolo treba postarať aj o kone. Predstavitelia miest vedeli, že jeho priazeň si môžu získať bohatými darmi. On sa im naopak odvdáčoval hojným potvrdzovaním starších a udeľovaním čiastkových nových výsad, ktoré prispievali k ďalšiemu rozmachu mesta. V časoch ostrých sporov s uhorskou aristokraciou začiatkom 15. storočia sa dokonca Žigmund usiloval vytvoriť z mešťanstva osobitný krajinský stav, ktorý sa mal stať protiváhou rebelujúcej šľachty.¹⁸

V Uhorsku sa už od druhej polovice 13. storočia zaužíval zvyk nechať si potvrdiť staršie privilégia aktuálne vládnuceho panovníkom. To si vyžadovalo od predstaviteľov miest vyslať posolstvá (obyčajne ich viedol richtár, resp. mestský notár a jeden alebo dvaja prísažní) na kráľovský dvor, ktoré museli okrem starších privilégií so sebou niesť aj dary a mešce peňazí, ktorými si

15 *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI.* Bratislava : LIC 2004, s. 273 – 285 (opis priebehu kongresu) s s. 152 – 154 (privilegium kráľa Vladislava II.).

16 Por. mandát kráľovského pokladníka päťkostolského prepošta Juraja z 23. novembra 1476 adresovaný mestu Prešovu pri príležitosti svadby kráľa Mateja Korvína s neapolskou princeznou Beatrix Aragónskou. Mesto Prešov preposlalo listinu do Bardejova. IVÁNYI, Béla. *Bártfa szabad királyi város levéltára 1319 – 1526.* Budapest : MTA 1910, s. 301, č. 2000.

17 DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Rytier a jeho kráľ. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský.* Budmerice : Rak 2003, s. 339 an.

18 Išlo o známy „*decretum minus*“ z 15. apríla roku 1405, ktorým sa malo jednotne upraviť právne postavenie miest a mešťanov v Uhorsku. *Decreta regni Hungariae 1301 – 1457 Tomus I.* Budapest 1976, s. 190 – 213.

pomáhali pri vybavovaní audiencie. V prvom rade bolo treba osloviť (darom či peniazmi) hlavného kráľovského dverníka (*magister ianitorum*), od ktorého závisel termín prijatia. Potom mohli predstavitelia mesta s pokorou predstúpiť pred kráľovský majestát a predniesť svoju poníženú prosbu. Nemohli zabudnúť ani na predstavenie darov (nádobu z drahých kovov, baly jemných tkanín, vzácné koreniny atď.). Kráľ samozrejme vyhovel prednesenej žiadosti a potvrdil platnosť starších privilégii, prípadne ich aj mohol rozmnožiť. Predstavitelia mesta ešte museli zaplatiť taxu v kráľovskej kancelárii za vyhotovenie kráľovskej privilegialnej listiny. Celá procedúra bola síce nákladná, ale mestám sa v konečnom dôsledku vyplatila.¹⁹

Osobitnou kapitolou v dejinách stredovekých miest boli vzťahy a komunikácia s privilegovanou šľachtou v Uhorsku. Vzťahy medzi mešťanmi a šľachticmi boli v niektorých obdobiach dost problematické, pretože príslušníci tunajšej nobility nepovažovali mešťanov za rovnocenných partnerov a tak sa k nim aj správali. Ani mešťania nemali zvlášť pozitívny vzťah k svojim šľachtickým susedom a cielene sa bránili prílevu šľachtických osôb do svojho strediu. Veľké zásluhy pri ochrane práv miest a mešťanov si získali anjouovskí kráľi, ktorí niekedy aj tvrdými trestami prinútili rešpektovať výsady a majetkové práva kráľovských miest.²⁰ Dokonca ani šľachtické zhromaždenia (palatínske kongregácie) sa nemohli konať priamo v mestách, ale iba v ich blízkosti (*prope civitatem*). Miestni obchodníci a remeselníci však využívali takéto zhromaždenia a ponúkali zhromaždeným šľachticom svoje výrobky a služby. Rovnako šľachtici so súhlasom vedenia mesta s obľubou navštevovali trhy v mestách a nakupovali na nich buď osobne, alebo prostredníctvom svojich služobníkov.

Mestá sa však v niektorých obdobiach museli vo vlastnom záujme brániť pred neželanou komunikáciou s okolitou šľachtou. Tomu napomáhalo aj privilégium zvané „*ius descensus*“, ktoré bránilo šľachtickým osobám (dokonca aj kráľovským hodnostárom) násilne vstupovať do miest. Čítankový príklad jeho uplatnenia predviedli mešťania Košíc, keď v roku 1311 odmietli vpustiť do svojich brán palatína Omodeja z rodu Abovcov. Ten samozrejme vo svojej nadutosti nebral odmietnutie vážne a vtrhol do mesta aj so svojím ozbrojeným sprievodom. Košičania však boli na jeho „návštevú“ pripravení a ozbrojení mešťania sa v úzkych mestských uličkách rýchlo vysporiadali s prekvapenými rytiermi a dokonca samotného palatína smrteľne zranili. Ani napriek ťažkostiam jeho rodinných príslušníkov sa Košičanom nič nestalo, lebo kráľ Karol Róbert ich vzal pod svoju ochranu.²¹ Takéto vyhrotené vzťahy medzi mešťanmi a šľachtou však boli skôr výnimkou ako pravidlom. Koncom stredoveku sa čoraz viac šľachticov začalo usadzovať v mestách, pravdaže s podmienkou, že získajú mešťianske práva a budú znášať aj daňové bremená tak, ako všetci ostatní mešťania.

Stredoveké mestá sa celkom prirodzeným spôsobom stali centrami medziludských vzťahov a komunikácie. Mali k tomu všetky predpoklady a naostatok potrebovali neustálu prítomnosť ekonomicky aktívnych ľudí pre svoju ďalšiu existenciu. Okrem hospodárskeho aspektu sprostredkovávali mestá príslušníkom všetkých spoločenských vrstiev kultúrne a duchovné hodnoty inkorporované v mestskej svetskej i sakrálnnej architektúre. Mešťania okrem toho svojím spôsobom života šírili „oslobodzujúci mestský vzduch“ aj rurálnom, feudálnymi väzbami spätom stavovskom prostredí.

19 Náklady spojené s cestou na kráľovský dvor predstavovali značné sumy peňazí, ktoré išli na tento účel z mestskej pokladnice. Bližšie k tomu por. kapitolu D. Dvořákovéj.

20 Napr. Karol Róbert odsúdil roku 1335 grófa Sebeša zo Svätého Jura za násilensvá spáchané na trnavských mešťanoch na stratu hlavy a majetkov. Od istej smrti ho zachránila iba intervencia jeho svokra veľžupana magistra Donča, na základe ktorej sa trest zmenil na vysokú pokutu. NAGY, Emericus. *Codex diplomaticus Hungariae Andegavensis III.* Budapest 1882, s. 151, č. 106.

21 Kráľ dokonca žalobcov (Omodejových synov) donútil prijať dohodu, podľa ktorej sa mali vzdať všetkých protiprávných krokov namierených proti Košičiam, v ktorých vážnili dvoch zajatých Omodejových synov. SEDLÁK, Vincent. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I.* Bratislava: ASS s. 391, č. 914.

2. K POČIATKOM STREDOVEKÝCH MIEST NA SLOVENSKU

Richard Marsina

Je všeobecne známe, že o mestách v politicko-hospodárskom zmysle na Slovensku možno hovoriť už v staroveku. Práve nedávno sa našli nové archeologické dôkazy, ktoré potvrdili už vyše sto rokov staré zistenia historikov, že na území dnešnej Bratislavy (nielen jej starého mesta, ako to niekedy nesprávne predstavovala denná tlač) bolo pred začiatkom a po začiatku nášho kresťanského letopočtu veľké keltské opidum – mesto. Tuná sa však nebude hovoriť o týchto tzv. starovekých mestách, ale len o takých mestách, u ktorých možno predpokladať kontinuitu s neskoršími časmi, teda so stredovekými mestami. Hoc aj nemožno nespomenúť, že nikto sa – pravda azda čisto z teoretického hľadiska – nezaoberal možnosťou či nemožnosťou kontinuuovania spomenutých starovekých miest s neskoršími stredovekými mestami u nás, alebo aspoň s pokusom o chronologické určenie hiátu medzi nimi a možnosťou či nemožnosťou kontinuuovania zvyškov či pozostatkov.¹

Hoci sa tu nevychádza z výlučného predpokladu, že za mesto treba pokladať (pre nás v európskom staršom stredoveku) len tzv. klasické stredoveké mesto s výsadami, splňajúce aj predpísané právne náležitosti, hlavná pozornosť sa bude venovať spôsobu (postupného) vzniku či kumulovania sa prvkov výsadnosti stredovekých výsadných miest a to nielen kráľovských (suverénnym panovníkom bezprostredne podliehajúcich miest), ale aj nekráľovských, ktorým aj západoeurópske bádanie o mestách venuje od začiatku deväťdesiatych rokov 20. storočia väčšiu pozornosť.² Podľa doteraz rozšírených predstáv výsadné mestá (u nás) akoby vznikali prevažne udelením výsad od príslušného zemepána a pomerne málo sa zdôrazňovalo, že či už založenie nového alebo pretvorenie starého osídlenia na konkrétnom mieste na mesto bolo nepochybne vždy procesom, ktorý bol realizovateľným zväčša len za dlhšie obdobie. Zvyčajne sa predpokladá, že napr. banské mestá sa vytvárali pomerne rýchlo po nájdení rudnej základne a po zorganizovaní jej exploatovania. Čiastočne s tým možno súhlasiť, no ale hneď sa dá aj namietnuť, že napr. u Kremnice azda tento proces vzniku a štatuuovania či ustálenia sa stredovekého výsadného mesta trval iste niekoľko desaťročí, lebo niektoré dodnes zachované architektúry, ktoré možno dávať do súvislosti s baníctvom možno datovať aj pred rok 1300,³ no základné zachované privilégium je až z roku 1328.⁴

Žiaľ na Slovensku sa nám nezachovala ani u jedného mesta skutočne podrobná dokumentácia naplňovania jednotlivých fáz (náležitostí) vzniku výsadného mesta. Preto sme sa uspokojovali rozlišovaním zväčša len medzi mestami, ktoré podľa našich predstáv sa stali mestami udelením výsad (privilégia) a takých, u ktorých na základe zachovaných písomných dokladov bolo možno predpokladať postupné vytváranie sa mesta, prípadne aj z viacerých dovtedy samostatných sídlisťných celkov, z čias pred udelením privilégia, atp. Zväčša celkom nič nevieme o postupnosti (konkrétnych) zámerov zemepána, o konkrétnych snaženiach obyvateľov príslušnej lokality,

1 PLEIDELL, Ambrus. A magyar várostörténet első fejezete. In *Századok* 68, Budapest 1934 predpokladal kontinuitu miest antickej Panónie so stredovekými mestami v Maďarsku (Savaria-Szombathely, Sopianae-Pécs), pri čom spochybňoval vplyv z Nemecka. O 20 rokov neskôr sa názory A. Pleidella usiloval doplniť RADNÓTI, Aladár. A pannóniai városok éllete a korai feudalizmusban

2 IRSIGLER, Franz. Was machte eine mittelalterliche Siedlung zur Stadt? Universität des Saarlandes. In *Universitätsreden* 51. Saarbrücken 2003, s. 25, najmä pozn. 25.

3 LAMOŠ, Teodor. *Vznik a počiatky banského a mincovného mesta Kremnice 1328 – 1430*. Stredoslovenské vydavateľstvo 1969, s. 36 a nasled.

4 JUČK, Lubomír (ed.). *Výsady miest a mestečiek na Slovensku I. 1238 – 1350*. Veda, Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1984, s. 115, č. 136.

automaticky a paušálne sa uspokojujeme tzv. príchodom hostí, hoci jestvuje viacero miest, u ktorých možno oprávnenne predpokladať, že výsadné mesto spolutvorili nielen tzv. hostia, ale aj domáci pôvodní obyvatelia daného priestoru.⁵

Aj keď nejestvuje všeobecne uznávaná definícia stredovekého výsadného mesta, treba sa pokúsiť načrtnúť aspoň body, ktoré patria k charakteristike stredovekého výsadného mesta, aj keď nie vždy a všade musia byť všetky splnené. Patria k nim:⁶ 1) Tvar mesta v pôdoryse predstavuje stavebne zahusťené trvalé osídlenie. 2) Trh v najrozličnejších formách je hospodárskym jadrom každého mesta.⁷ 3) Nie pôdohospodárska (agrárna) štruktúra, ale diferencované remeslo zaisťuje (prinajmenej) sčasti obživu obyvateľov. 4) Aspoň minimálna miera mestskej samosprávy a vysluhovania práva vlastnými mestskými inštitúciami, čo mení vzťah (mesta) k miestnemu zemepánovi (v porovnaní s okolím mesta, prípadne patriacim tomu istému zemepánovi). 5) Spolu s tým súvisí vymedzenie plochy mesta a chotára zo zemepanského, ináč organizovaného „okolia“ zemepána (panstva). 6) Mesto zaisťuje ochranu svojich mešťanov, obyvateľov a hostí opevnením (múry, priekopa, palisády), ako aj ochrannou družinou a obchodnými zmluvami aj mimo mesta. 7) Mesto a mešťania, ktorí sa tak volajú, potrebujú pospolitosť, vytvárajúcu a vždy opäť sa obnovujúcu pevnosť (trvalosť) na zaistenie svojej identity. 8) Gildy a bratstvá, kostoly a kaplnky, základiny a kláštory, ktoré sčasti umožňujú aj pre každodenný život a sebavedomie potrebnú mieru na spísomňovanie a vzdelanie, starajú sa aj o náboženskú, kultúrnu a sociálnu integráciu, ku ktorej patrí aj starostlivosť o chudobných a chorých. 9) Celkovo sociálne, cirkevné, politické, hospodárske a kultúrne funkcie zvyšujú centrálnosť postavenia mesta a určujú stupeň ich vzájomného vzťahu a (vzťahu) ku krajine.

Na reálne vyvinutie sa len veľmi všeobecne tu načrtnutých podmienok či charakteristík náležitostí mesta bol iste potrebný dlhší čas, dlhší vývoj, nemôžeme ich chápať ako jednorazové akty: z právneho hľadiska nimi teoreticky mohli byť, ale ich praktické uvedenie do života a plné uplatnenie vyžadovalo čas. Okrem toho najprv na dohodnutí týchto náležitostí, ich presadzovaní a uvedení do praktického života sa museli dohodnúť prinajmenej dve stránky mestotvorného procesu, ktorými boli tak zemepán ako aj pospolitosť (spoločenstvo) vytvárajúceho sa mesta. Z obidvoch strán musela byť na začiatku vôľa, úsilie vytýčiť si a dosiahnuť určité ciele, čo neraz bolo výsledkom nielen dlhšie trvajúceho vývoja, ale aj príslušných vyjednávanií a dohôd, neraz zdefinitívnených až po zvážení možných alternatív. Neraz aj podmienky a ciele, majúce byť realizované sa kládli či vynárali postupne podľa momentálnych predstáv, ktoré sa mohli modifikovať.⁸ Treba zdôrazniť, že vznik a vývoj každého mesta bol nepochybne rázovitým procesom, aj keď v ňom vytýčené ciele mávali podobné až zhodné črty.

Štúdia je pokusom charakterizovať situáciu v niektorých neskorších výsadných mestách na Slovensku pred udelením zväčša dodnes zachovaného tzv. základného privilégia, pričom sa bude postupovať podľa dátumu najstaršieho hodnoverného písomného doloženia príslušného mesta. Ako prvú treba spomenúť Nitru, ktorá hodnoverne jestvovala ako sídlo (asi) suverénneho vládára už okolo roku 828.⁹ Nepoznáme sociálnu štruktúru tých čias, no iste v Nitre vtedy žila skupina

5 V Nemecku sa u viacerých miest zachovali údaje o stave lokality pred dosiahnutím mestského výsadného postavenia, ako aj o zámeroch zemepána aj obyvateľov miesta o dosiahnutie tohto postavenia; por. IRSIGLER, ref. 2, s. 26 a nasled., 33 a nasled. (atď.).

6 Tuná uvádzané charakteristiky mestskej sčasti sú sčasti odchylné od tých, ktoré sa u nás zvyknú bežne vymenovávať; vychádza sa tu z cit. štúdie F. Irsiglera, s. 42, pozn. 95, pričom ide aj o čiastočnú aplikáciu na naše podmienky. Treba zdôrazniť, že táto charakteristika nevychádza jednoznačne z právnych zreteľov, že je to charakteristika aplikovateľná na mestá tzv. prvej aj druhej kategórie.

7 U nás to celkom neplatilo pre banské mestá.

8 Pre chudobnosť alebo veľmi skoré vyčerpanie rudnej základne, neraz mesto pôvodne plánované ako banské mohli zaniknúť alebo zmeniť svoj celkový charakter (remeslo, obchod).

9 CIBULKA, Josef. *Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1958, s. 264-265.

ľudí, ktorá patrila k dvoru príslušného vladára; to, čo nazývame dvorom vladára sa iste skladalo z dvoch zložiek, z pôvodných domácich ľudí a zo sprievodu jeho manželky, ktorá bola franského pôvodu;¹⁰ žila tam iste skupina remeselníkov a žila tam skupina tzv. poddaných a nevoľníkov; nepochybne tam vtedy žila iste aj skupina (asi) obchodníkov zo zahraničia,¹¹ ktorá pôsobila na nepochybne tam jestvujúcom trhu a možno jej protektorom bola práve manželka vládnuceho kniežata Pribinu, alebo niekto z jej sprievodu. Je veľmi pravdepodobné, že práve táto skupina, aby mohla primeranejšie plniť svoje úlohy, mala svojím spôsobom asi ústnym príslubom zaistené isté osobitné termínované výsadné postavenie, ako to bolo vtedy zvyčajné.¹² Okrem toho, ak predpokladáme, že Nitra bola centrom kristianizačnej misie v Pribinovom kniežatstve, bol tam nepochybne aj klérus, ktorý asi nebol domáceho pôvodu.¹³ V tomto čase bola síce nepochybne Nitra vo všeobecnom slova zmysle mestom, no niet ani len hodnoverných indícií, že by jej obyvatelia boli spĺňali jednu z hlavných požiadaviek, aspoň určitej miery samosprávy a používania vlastného práva.¹⁴ Táto situácia v Nitre sa celkovo nezmenila ani od júna 880, kedy sa stala Nitra biskupským sídlom, na čele s biskupom Wichingom, vymenovaným na žiadosť kniežata Svätopluka pápežom Jánom VIII.¹⁵ V tom čase v západnejších krajinách bolo zvyčajným, že v biskupských mestách (sídlach biskupov) mala časť obyvateľov svojím spôsobom výsadné postavenie, no tam to azda súviselo so staršou tradíciou, čo pri Nitre nemožno predpokladať. Nepochybne ale trh, vrátane skupiny cudzích obchodníkov tam iste pôsobil aj naďalej až do dobytia a obsadenia Nitry starými Maďarmi v prvej štvrtine 10. storočia. Ak je pravdou predpoklad maďarského medievalistu Gy. Györffyho, tak aj potom sa centrálné postavenie Nitry zakrátko obnovilo, pretože sa stala sídlom údela už v prvej generácii synov veľkokniežata Arpáda.¹⁶ Táto situácia mala trvať takmer po celé 10. storočie a v 11. storočí sa Nitra stala jedným zo sídiel údelného vojvodstva, skladajúceho sa z jednej tretiny kráľovstva.¹⁷ Už začiatkom 10. storočia prestala byť sídlom biskupstva, ktoré bolo opäť obnovené až na prelome 11. a 12. storočia, kedy sa Nitra opäť stala, tento raz už natrvalo biskupským sídlom.¹⁸ Hoci iste sídelné mesto biskupstva predstavovalo zvýšené (dvojnásobné) centrálné postavenie, v Uhorskom kráľovstve sa to pre tieto časy nevyzdvihuje, pretože všetky biskupské sídla sa už v priebehu 13. storočia stali zemepanskými a tým v rámci Uhorského kráľovstva mestami druhej kategórie.¹⁹ V Nitre, ktorá bola vtedy kráľovským mestom, najneskoršie v prvej polovici 13. storočia, iste už pred tatárskym vpádom, jestvovala komunita mešťanov, ktorá sa počas tatárskeho vpádu vyznamenala pri obrane mesta (možno nielen jeho samého); za to dostali jej mešťania výsadné postavenie – privilegálnu listinu od kráľa Bela IV. roku 1248, ktorou sa stali stredovekým výsadným mestom.²⁰ Majetkoprávne pomery v Nitre boli predtým kom-

10 Prvý u nás na túto skutočnosť upozornil RAPANT, Daniel. Pribinov nitriansky kostolík (Pre koho bol stavaný?). In *Elán* 12, 1941-42/3-4.sept. (Sep. Bratislava 1941). - Ešte raz o Pribinovom nitrianskom kostolíku. In *Elán* 13, 1942-43/7.

11 Viacerí historici predpokladali, že Pribinov kostol v Nitre bol postavený pre tamojšiu kupeckú komunitu.

12 V tých časoch išlo prevažne o dočasné alebo konkrétne vymedzené udelenie výsad (nie písomnou formou).

13 V tom čase už dochádzalo iste k prvým pokusom o vychovávanie kňazov z ľudí domáceho pôvodu.

14 Veľmi zriedkavým to v tých časoch bolo aj v hospodársky vyvinutejších oblastiach.

15 Bulouo Industrie tue z júna 880; MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* (ďalej CDSI) I. *Sumptibus Academiae scientiarum Slovacae, Bratislaviae 1971*, s. 23, č. 30.

16 Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Hlav. red. György Székely, red. Antal Bartha. Akadémiai kiadó, Budapest 1984, s. 624 a nasled.

17 Tamže, s. 862 a nasled.

18 MARSINA, Richard. Obnovenie Nitrianskeho biskupstva na prelome 11. a 12. storočia. In KOHÚTOVÁ, Mária (ed.). *Kresťanstvo v dejinách Slovenska*. Universum Prešov, Bratislava 2003, s. 17-26.

19 Všetky mestá-sídla biskupstiev v Uhorskom kráľovstve po 13. storočí nepatrili medzi mestá (právne) prvej kategórie, hoci napr. Ostrihom patrilo v 13. storočí medzi najpoprednejšie mestá v Uhorskom kráľovstve.

20 MARSINA, Richard. Základné mestské privilégium pre Nitru z roku 1248. In MARSINA, Richard (ed.). *Nitra v slovenských dejinách*. Matica slovenská 2002, s. 190-196

plikované, lebo obyvateľstvo patrilo pod viaceré súdne vrchnosti.²¹ Okrem kráľovskej pôdy, tam bol zemepánom (pozemkovým vlastníkom) prinajmenej od prelomu 11. – 12. storočia biskup, pričom nemožno vylučovať, že základom biskupského majetku mohol byť majetok tamojšieho prepošta a prepoštstva už prinajmenej od prelomu 10. a 11. storočia;²² azda najneskoršie od druhej polovice 12. storočia v Nitre pribudol samostatný majetok kapituly, ktorého základ kapitula dostala priamo v Nitre asi vrátením okrajovej časti pôvodného kapitulného majetku, odovzdaného pri obnovení biskupstva biskupovi, ktorým sa zrejme stal dovtedajší prepošt a odvtedy potom nebol menovaný nový prepošt, ale na čele kapituly bol biskup (alebo od istého (?) času iste už v 12. storočí dekan).²³ Ďalším samostatným druhom pozemkového vlastníctva v Nitre boli šľachtické majetky²⁴ a napokon aj Židovská obec, ktorá je v Nitre výslovne písomne doložená od začiatku 12. storočia²⁵ a je nepochybne aj dokladom pravidelne sa konajúceho trhu, ktorý už prinajmenej odvtedy mohol byť cieľom aj zahraničných kupcov. Iste už v prvej polovici, možno už začiatkom 13. storočia na rovine pod tzv. Horným Mestom a východne od vyvýšeniny na juh od tzv. Horného Mesta vzniklo na kráľovskej pôde nové osídlenie, (neskoršie) Dolné Mesto; jeho obyvatelia boli prevažne tí, čo sa vyznamenali pri tatárskom vpáde a boli im potom za to r. 1248 udelené výsady.²⁶ Tzv. Horné mesto patrilo stále iste cirkevnému pozemkovému vlastníkovi (najprv prepoštovi a kapitule, potom od prelomu 11. a 12. storočia biskupovi), pričom nemožno vylučovať, že práve v Hornom meste sa konával už v 11. – 12. storočí pravidelný týždenný trh, ktorý až v 13. storočí, pravdepodobne až po udelení privilégia sa presunul do Dolného mesta.²⁷ Pôvodne v nitrianskom priestore muselo bývať aj viacero predtým hradných jobagiónov, neskôr zemanov, ktorých pozostatkom bol nepochybne priestor neskorších Pároviec, no časť z nich sa iste rovnako nepochybne stala asi súčasťou privilegovaného Dolného Mesta, ktoré malo vo svojej výsadnej listine (pre pomery v Uhorskom kráľovstve) prikázané postaviť mimoriadne vysoký počet vojakov do kráľovského vojska.²⁸

Ak sa má celkovo charakterizovať vývoj v Nitre tak bola nepochybne od 9. storočia takmer nepretržite (vo vtedajšom zmysle) mestom, miestom konania pravidelného trhu, správnym a (s niekoľko desaťročným prerušením) aj cirkevným centrom. Menšia skupina jej obyvateľov, či už z hospodárskych alebo vojensko-politických dôvodov mohla mať osobitné postavenie, no k zovšeobecneniu tohto osobitného postavenia dochádzalo od prvej polovice 13. storočia, a od roku 1248 sa Nitra stala mestom s výsadami, udelenými od panovníka.

Druhý najstarší písomný zachovaný doklad sa vzťahuje na Bratislavu, ktorá sa k roku 907 spomína ako Brezalauspurc – Braslavov či Preslavov hrad.²⁹ Doklad sa stal historickej obci (ako hodnoverne) známy až od dvadsiatych rokov 20. storočia a neberú ho dnes ešte na vedomie ako samozrejmú ani niektorí tzv. odborníci, najmä z niektorých bratislavských mestských inštitúcií. Netreba sa tým podrobnejšie zaoberať, lebo o tejto problematike konečne po vyše dvoch rokoch

21 MARSINA, Richard. Nitra vo včasnom a vrcholnom stredoveku. In FOJTÍK, Juraj (ed.). *Nitra*. Obzor, Bratislava 1977, najmä s. 32-35.

22 Por. pozn. 18, najmä s. 22-23.

23 Už v zoborskej listine z roku 1111 sa ako hodnostár nitrianskeho kostola (kapituly) spomína na prvom mieste dekan (Lambert); CDSI I, s. 63, č. 68.

24 Pravdepodobne najmä v (neskoršej) časti Párovce.

25 V zoborskej listine z roku 1113; CDSI I, s. 67, č. 69.

26 CDSI II (1987), s. 208, č. 298.

27 V privilégii citovanom v predchádzajúcej poznámke sa trh akoby novo udeľuje, no ide iste o interpolované miesta; por. pozn. 20.

28 Išlo o 12 vyzbrojených vojakov; v tom čase sa (v mestách) jeden vojak staval od 100 manzií (hospodárstiev/domácností).

29 DCCCCVII Bellum pessimum fuit ad brezalauspurc III° nonas iulii - Annales Iuvavenses maximi - Velké salzburské anály; Magnae Moraviae fontes historici I. Ed. Lubomír Havlík a kol. Státní pedagogické nakladatelství. Praeae - Brunae 1966, s. 131.

vyšiel zborník.³⁰ Zdôrazniť treba len, že názov Brezalauspurc, doložený k roku 907, pochádza nepochybne už z 9. storočia a že je pri Dunaji najvýchodnejším doloženým názvom so zakončením -burg, -purc, ktoré môžeme interpretovať aj ako hrad, aj ako mesto. Treba pripomenúť, že aj nemecký názov Bratislava vznikol stiahnutím tohto pôvodne hybridného slovensko-nemeckého názvu. Nepochybne už tento názov ukazuje, že išlo o centrálné miesto, iste už vtedy s pravidelným konaním trhu. V 11. storočí sa vtedy už stiahnutý názov Brezalauspurc – Pressburg a alternatívny názov Posonium spomína vo viacerých rozprávacích prameňoch, ktorých zachované znenia sú neskoršie, čo rovnako platí aj o listinnom doklade.³¹ Prvé výslovné doloženie (ale už nepochybne v rámci Uhorského kráľovstva) významného trhu je z polovice 12. storočia,³² čo však vôbec nemožno interpretovať ako že vtedy trh vznikol. V 11. – 12. storočí, prípadne aj neskôr, bola Bratislava významnou pohraničnou pevnosťou Uhorského kráľovstva. Pravdepodobne už od čias vytvárania sa cirkevnej organizácie v Uhorskom kráľovstve bola sídlom prepoštvstva (asi ako nástupcu pôvodného hlavného / archipresbyteriálneho kostola z 9. – 10. storočia); prepoštvstvo spravovalo v rámci Ostrihomského arcibiskupstva mu pridelené územie. Bratislava bola sídlom jednej z najvýznamnejších žúp. Spomínané je dost na to, aby sa Bratislava mohla vo všeobecnom slova zmysle pokladať za mesto. Jediná výslovná zmienka v rámci mestských privilégií vydaných v celom Uhorskom kráľovstve v 13. storočí o Židoch, je o výsadách pre bratislavských Židov,³³ a jednoznačne z nej vyplýva, že židovská obec v Bratislave bola veľmi stará, čo tiež poukazuje na trvalú hospodársky významnú funkciu Bratislavy. Obyvateľstvo popri kráľovskom hrade sa vyvíjajúceho Podhradia, vrátane mesta, mohlo byť diferencované už najneskoršie v prvej polovici 13. storočia, lebo v Bratislave pred vystavaním súvislých hradieb jestvovalo viacero tzv. vežových domov, ktoré boli pevnosťami – samostatnými pevnosťnými zariadeniami³⁴ a ich majiteľmi boli nepochybne prinajmenej vtedajší jobagióni, ak nie šľachtici, ktorí boli asi trvalými obyvateľmi tohto priestoru. Aj neskôr, ešte pred dosiahnutím základného privilégia sú doklady na obyvateľov sociálne vyššieho pôvodu a iste tu boli aj remeselníci a Židov sme už spomínali. Teda po stránke sociálnej štruktúry významnú zložku tu už vtedy tvorilo nepoľnohospodárske obyvateľstvo, popri asi už vtedy prevažujúcom vinohradníctve. Iba na splňanie zásadných podmienok, teda na doklady o vlastnej samospráve, súdnicte a práve sú priame doklady až z tretej štvrtiny 13. storočia,³⁵ pričom základné privilégium je až z čias o dvadsať rokov neskôr, z roku 1291.³⁶ No jednoznačne možno usudzovať, že boj o výsady viedli predstavitelia tunajšieho obyvateľstva (asi zväčša z radov šľachticov) prinajmenej niekoľko desaťročí. Udelenie výsad sa oneskorilo nepochybne najmä preto, že Bratislava bola veľmi významnou pohraničnou pevnosťou kráľovstva a predovšetkým kráľom menovaní župani boli proti tomu. Azda možno pokladať za symptomatické, že im vyhovel až kráľ, ktorý v podstate bol príslušníkom Arpádovského rodu,

30 ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana – HULÍNEK, Drahošlav (ed.). Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska. Slovenský archeologický a historický inštitút - SAHI občianske združenie, Bratislava 2008. Svojím rozsahom akoby hlavný historický príspevok Beáty Pintérovej je napísaný veľmi neobjektívne z veľmi jednostranného maďarského hľadiska, čím neodráža skutočný stav tých čias. 31 Najstarší písomný doklad na pomenovanie Posonium k r. 1002 je v dodatku k sfaľšovanému vyhotoveniu tzv. zakladacej listiny Pannonhalského opátstva; CDS I, 47, č. 50⁺; podľa terajšieho stavu výskumu toto vyhotovenie vzniklo medzi rokmi 1210-1213.

32 V hodnovernej listine sa po prvý raz vyskytuje pomenovanie Posonium z roku asi (1151); CDS I, 77, č. 80.

33 JUCK, ref. 4, s. 74, č. 77.

34 MELICHERČÍK, Martin. Stredoveké vežové domy v Bratislave. In HORVÁTH, Vladimír (ed.). *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Bratislava; AMB 1986, s. 137-145; TENŽE: Nové poznatky o vzniku a vývoji býv. Hlavného námestia v Bratislave. In: *Pamiatky a príroda Bratislavy*. 1988, 10, s. 156-157.

35 Najstaršie doklady na predstaveného mestskej komunity (*villicus*) a na 12-člennú mestskú radu sú z roku 1287. Por. JANKOVIČ, Vendelín. Vznik mesta Bratislavy. In *Najstaršie dejiny Bratislavy* (pozn. 34), s. 189.

36 Por. pozn. 33.

ale bol od skorej mladosti vychovaný v cudzine. Možno to bol aj akt asi usilujúci sa byť odpoveďou na možné rakúske nároky.³⁷

Už z druhej polovice 11. storočia, odhliadnuc od antických správ o Laugariciu³⁸ v tomto priestore, sú správy rozprávacích prameňov o pohraničnom hrade Trenčín,³⁹ ležiacom na pohraničí s Moravou, či vtedajším Českým kniežatstvom, lebo príslušníci vládnuceho rodu Přemyslovcov obsadzovali miesta údelných vojvodov na Morave. Pod hradom v Trenčíne nepochybne už v tých časoch bolo aj Podhradie, kde sa ako na regionálnom centrálnom mieste iste už vtedy konávali pravidelné trhy, lebo už z roku 1111 je konkrétny doklad na vyberanie mýta pri Váhu až po Trenčín.⁴⁰ Priame písomné údaje o Trenčíne z 12. storočia (po roku 1111) nemáme, no nepriamo ale bezpečne môžeme usudzovať, že Trenčín sa stal sídlom jedného z komitátov či žúp Uhorského kráľovstva už v 11. storočí, lebo po obnovení Nitrianskeho biskupstva na prelome 11. a 12. storočia, práve územie tohto komitátu sa stalo podstatnou časťou územia obnoveného Nitrianskeho biskupstva,⁴¹ ktoré tuná hraničilo na západe s Moravou a na severe so Sliezsikom. Na vývoj podhradia pod významným hradom Trenčín je relatívne veľmi málo písomných dokladov, celé okolie pod Trenčínom bolo nepochybne vyplienené Tatármi či Mongolmi asi na jar 1242.⁴² Potom prešiel Trenčín s panstvom do domény Čákovcov a za mocného oligarchu Matúša Čáka Trenčianskeho bolo málo možností povzniesť Trenčín na mesto s výsadami, hoci už najneskoršie azda koncom 13. a 14. storočia sa dostal na jeho čelo dedičný richtár,⁴³ čo znamená príchod nového práva. Na istú aglomeráciu pod hradom Trenčín už pred koncom 13. storočia poukazuje aj spomínanie dvoch kláštorov,⁴⁴ no vytvorenie výsadného mesta jeho vtedajší zemeptani asi nepripustili a tak sa Trenčín stal jednoznačne výsadným mestom až po 13. storočí.⁴⁵

Ďalším neskorším stredovekým výsadným mestom, hodnoverne doloženým na samom začiatku 13. storočia je Trnava. Pri prvej písomnej zmienke o Trnave sa vlastne spomína vtedy iste relatívne veľký kostol sv. Mikuláša; jeho desiatky patrili dovtedy ostrihomskému arcibiskupovi, ktorý ich začiatkom 13. storočia daroval Ostrihomskej kapitule.⁴⁶ Z iných rozprávacích prameňov zas vieme, že dcéra uhorského kráľa Bela III. Konštancia, keď sa stala druhou manželkou vtedajšieho českého kniežata, potom (od 1212) kráľa Přemysla I., dostala od otca ako veno územie od Trnavy vrátane až po približne Malé Karpaty. Od svojho manžela dostala ako venné, územie ležiace neďaleko za riekou Moravou.⁴⁷ Pri úvahách, aký druh územia dostala od svojho otca, najpravdepodobnejším sa zdá predpokladať, že išlo o územie, ktoré bolo vlastným majetkom dynastie, teda majetok arpádovského rodu.

Podľa hodnoverných dokladov a indícií možno usudzovať, že v priestore neskoršieho kráľovského privilegovaného mesta Trnavy jestvovalo pôvodne viacero sídlištných jednotiek. Bola tam

37 Bratislava sa po niekoľkoročnom obsadení Rakúšanmi až Hainburským mierom z 26. augusta 1291, uzavretým medzi Ondrejom III. a rakúskym a štajerským vojvodom Albrechtom I. dostala opäť pod zvrchovanosť uhorského kráľovstva; Dejiny Slovenska I (do roku 1526). Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1986, s. 239-240.

38 Trenčín. Vlastivedná monografia 1. Zost. Milan Šišmiš. Vydavateľstvo Alfa, Bratislava 1993, s. 40-41.

39 *Scriptores rerum Hungaricarum* (SSRH) I. Ed. E. Szentpétery, Budapestini 1937, s. 365, kapit. 101.

40 CDS I, s. 63, č. 68.

41 Por. pozn. 18, s. 25-26.

42 Trenčín, ref. 38, s. 49.

43 Tamže, s. 61.

44 Tamže, s. 60.

45 Najstaršie zachované privilégium pre Trenčín, hlásiace sa k 11. augustu 1324, je nehodnoverné; JUCK, ref. 4, s. 102, č. 119**.

46 Roku 1211; 11. februára 1212 túto donáciu potvrdil pápež Inocent III.; CDS I, s. 131 a 134, č. 166 a 170.

47 Por. MARSINA, Richard. Porovnanie podmienok vzniku Trnavy a iných slovenských miest. In *Trnava a počiatky stredovekých miest. Pamiatky trnavského kraja 12.* (2009), s. 13-16.

osada pôvodného obyvateľstva, nazývaná Trnava. Jestvovalo tam sídlo zemepána a jeho správcu,⁴⁸ možno už v 11. storočí vznikla osada z maďarských prisťahovalcov, ktorá sa volala Sobota (Zumbothely, neskôr a dodnes v maďarčine Nagyszombat)⁴⁹ a zrejme najneskoršie v prvej tretine 13. storočia tam prišli hostia z oblasti mimo Uhorského kráľovstva.⁵⁰ Je všeobecne známe, že Trnava ležala na najdôležitejšej ceste spájajúcej Uhorské kráľovstvo (Budín) s Moravou a Čechami a cez Prahu ďalej so západnejšou časťou Európy. Okrem veľkého farského kostola s význačným patrocníom sv. Mikuláša, jestvovalo tam už v prvej polovici 13. storočia niekoľko sakrálnych stavieb.⁵¹ Medzi obyvateľmi tohto priestoru okrem roľníkov a azda vinohradníkov boli nepochybne už v tom čase aj remeselníci a kupci, pravdepodobne aj dialkovi.

Spomínané skupiny obyvateľstva, prinajmenej ich časť sa iste dlhší čas usilovali získať osobné výsadné postavenie, čo sa im podarilo, zrejme aj pomocou českej kráľovnej Konštančie, dosiahnuť od jej synovca uhorského kráľa Bela IV. ešte pred tatárskym vpádom roku 1238. Udelená základná privilegiálna listina pre Trnavu (Tirnavia, Tirnau) jestvuje dodnes zachovaná v origináli a súčasne je najstarším zachovaným originálom udelenia mestských výsad nielen zo Slovenska, ale z celého bývalého Uhorského kráľovstva. O Trnave, ktorá mala nepochybne charakter mesta už pred začiatkom 13. storočia, možno jednoznačne konštatovať, že je dokázateľne naším najstarším stredovekým výsadným (teda vtedy moderným) mestom, splňajúcim aj všetky právne podmienky.

Ďalej sa tu spomenie najstaršie banské mesto na Slovensku. Je ním nepochybne Banská Štiavnica, aj z archeologického aj z historického hľadiska. Ak sa neberie do úvahy (asi) interpolovaná zmienka o Bane v metácii listiny na Bratku z roku 11(5)6,⁵² potom najstarším hodnoverným písomným dokladom je údaj z roku 1217.⁵³ Vtedy však táto lokalita nezačínala, bola už významným baníckym centrom, s ročným výnosom pre panovníka vyše 300 hrivien striebra, lebo takúto sumu sa z jej príjmov ročne zaviazal dávať uhorský kráľ Belo IV. ako náhradu za príjmy hlavného kráľovského pivničiara, urobené pred jeho odchodom na križiacku výpravu.⁵⁴ Pravdepodobne už na prelome 12. a 13. storočia došlo k stykom s tirolským baníctvom, ktoré svojimi novými technickými postupmi prispelo rozvojom hlbinného dolovania k novému rozkvetu tunajšieho baníctva.⁵⁵ Už okolo tretiny 13. storočia stáli v Štiavici dva románske veľké kostoly: farský a dominikánsky.⁵⁶ Privilegovaným mestom sa Banská Štiavnica stala asi okolo roku 1238,⁵⁷ no znenie základného privilégia sa ako celok ani v odpisoch nezachovalo, ale zachovali sa spomínania jeho ustanovení v hodnoverných listinách už od 13. storočia.⁵⁸

Aj Banská Štiavnica vznikla z pôvodne dvoch rovnomenných sídlitných celkov Bana (na kopci) a Štiavnica (v údolí). Rovnako sa nezachovalo ani staré štiavnické mestské a banské právo,

48 Doložené je aj v posledných rokoch vykonaným archeologickým výskumom; por. zborník citovaný v pozn. 47.

49 Táto osada pod týmto názvom mohla vzniknúť najskôr v druhej polovici 11. storočia, lebo až od čias kráľa Bela I. (1060-1063) bolo nariadené konať trhy v sobotu; hovorí o tom Štefan z Kézy vo svojej kronike, SSRH I, s. 180.

50 Vyplýva to zo základného mestského privilégia pre Trnavu z roku 1238; CDSI II, s. 30, č. 44.

51 Por. ŠIMONČIČ, Jozef – WATZKA, Jozef (ed.). *Dejiny Trnavy*. Vydavateľstvo Obzor, Bratislava 1988, s. 42-43.

52 CDSI I, s. 79, č. 82⁺.

53 CDSI I, s. 173, č. 220.

54 MARSINA, Richard. Najstaršie mestské privilégium Banskej Štiavnice. In *Slovenská archivistika*, 2005, roč. 40, č. 2, s. 39-49.

55 MARSINA, Richard. Banskoštiavnické mestské a banské právo. In MARSINA, Richard (ed.). *Banské mestá na Slovensku*. Martin, Osveta, s. 13-35.

56 *Súpis pamiatok na Slovensku 1*. Red. Alžbeta Güntherová a Mária Kosová. Slovenský ústav Pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody. Obzor Bratislava 1968, s. 61 (aj nasled.).

57 CDSI II, s. 24, č. 32⁺.

58 Najstarší je údaj v bansko-bystrickom mestskom privilégii z roku 1255; CDSI II, s. 540, č. 491.

ale len právo prijaté B. Štiavnicou asi až v druhej štvrtine 15. storočia (jihlavské).⁵⁹ Dôvodom vzniku mesta tuná bola nepochybne bohatá rudná základňa, umožňujúca rozvinúť banskú produkciu vo veľkom meradle, nijaký vplyv na to nemala geografická poloha atp. Pôvodné základné banskoštiavnické mestské privilégium, vydané uhorským kráľom Belom IV., bolo s najväčšou pravdepodobnosťou prvým a vzorovým privilégiom pre banské mestá v celom Uhorskom kráľovstve.⁶⁰ Čo do sociálnej skladby tvorili obyvateľstvo tzv. ťažiar – podnikatelia, ktorí sa nepochybne uplatňovali so súhlasom kráľa najneskôr od prelomu 12. a 13. storočia a baníci so zanedbateľným počtom remeselníkov a roľníkov-sedliakov; významné museli byť aj príjmy v cirkevnej sfére, pretože miesto banskoštiavnického farára sa už pred tatárskym vpádom usilovala obsadzovať pápežská kúria.⁶¹

Veľmi rázovitým prípadom je Levoča, u ktorej ako jediného stredovekého mesta na Slovensku, máme doložené premiestnenie jej intravilánovej časti. Hoci Levoča má bohatý mestský archív, z jeho stredovekej časti sa zachovali len malé fragmenty, lebo jej archív podľahol zhubnému požiaru v tretej štvrtine 16. storočia.⁶² Najstaršie údaje o Levoči tak pochádzajú z (na slovenské pomery) bohatých spišských rozprávacích prameňov, (hodnoverne) chronologicky siahajúcich do posledného decénia prvej polovice 13. storočia. Podľa Spišskosobotskej kroniky,⁶³ a opisu anonymného autora stručných dejín kartuziánskeho kláštora na Skale útočiska,⁶⁴ sa zámer postavenia nového mesta Levoče viaže k roku (asi) 1245; tento základný údaj prevzal do svojej kroniky aj levočský rodák Joachim Leibitzer (Lubica 1566 – 1623 Stará Lesná),⁶⁵ no Gašpar Hain (Košice 1632 – 1687 Levoča) ten už spomína viaceré podrobnosti a k minulosti Levoče má údaje aj z 11. storočia, pričom konkrétnejšie zdroje svojich vedomostí neuvádza, vyjadruje sa akoby na základe (ústnej) tradície.⁶⁶

V hodnovernej zachovanej listine sa Levoča po prvý raz spomína (v metácii Jablonova až dva razy) v roku 1249,⁶⁷ potom v listine Bela IV. z roku 1263, kedy sa Levoča spomína ako „villa“,⁶⁸ čo doterajšia spišská historiografia interpretuje ako dôkaz, že vtedy ešte Levoča nebola mestom.⁶⁹ Po prvý raz ako mesto sa Levoča spomína až v listine Štefana V. z roku 1271, ktorá je udelením kolektívnych výsad spišským mestám.⁷⁰ M. Suchý, hoc aj hovorí, že Levoča bola ešte 1263 len dedinou, predpokladá istú mieru jej výsadnosti, čo dokladá konkrétnymi údajmi z iných lokalít na Spiši.⁷¹ Na druhej strane ale treba vyzdvihnúť, že Michal Suchý už 1974 predpokladal na juh od (dnešnej) Levoče trhovú osadu spreď tatárskeho vpádu, ktorej pokračovanie predpokladal aj v časoch po tatárskom vpáde.⁷²

59 Por. pozn. 55.

60 Možno na to usudzovať z odvolávania sa naň v neskorších privilégiách pre iné banské mestá.

61 CDSI II, s. 45, č. 64 v listine Gregora IX. zo 6. marca 1240; Gerard, vtedajší banskoštiavnický farár, iste nebol domáceho pôvodu.

62 Z pôvodne iste bohatého fondu stredovekých listín sa ich zachovalo len okolo 40.

63 Kritické vydanie por. Chronicon, quod conservatur in Monte Sancti Georgii (Spišská Sobota). Ed. Béla Pukánszky. In *Scriptores rerum Hungaricarum II*. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini 1938, s. 273-287; kronika je napísaná po nemecky.

64 ANONYMI CARTUSIANI Fundatio Lapidis Refugii. In WAGNER, Carolus (ed.). *Analecta Scopusii sacri et profani II*. Viennae 1774, s. 69-79.

65 SÚCHÝ, Michal. *Dejiny Levoče 1*. Východoslovenské vydavateľstvo Košice, 1974, s. 48, pozn. 3.

66 HAIN, C. *Zipserische oder Deutschaverische Chronica und Zeitbeschreibung*. Vydaná pod názvom Hain Gáspár Lőcsei krónikája, edd. J. Bal - J. Förster - A. Kaufmann, Lőcse 1910-1913.

67 CDSI II, s. 229, č. 329 z 19. septembra 1249.

68 SÚCHÝ, Michal. c. d., s. 51.

69 Tamže; tiež HOMZA, Martin – Sroka, Stanislav (edd.). *Dejiny Spiša I*. Bratislava, Kraków 2009, s. 217b-218a (autorom textu je M. Homza).

70 Sekcia pre dejiny miest Slovenskej historickej spoločnosti usporiadala k 700. výročiu kolektívnych výsad pre Spišiakov roku 1971 vedeckú konferenciu; prednesené referáty vyšli v samostatnom zborníku *Spišské mestá v stredoveku*. Zostavil Richard Marsina. Východoslovenské vydavateľstvo, Košice 1974.

71 SÚCHÝ, M.: c. d., s. 51-52.

72 Tamže, s. 46.

Interpretáciu pomohol doriešiť archeologický výskum, ktorý vykonal o niekoľko rokov neskôr František Javorský. Išlo žiaľ len o tzv. záchranný výskum románskeho kostola južne od Levoče, ktorý tak ako osídlenie okolo neho bol zničený (iste) v čase tatárskeho vpádu (1241) a potom opätovne aj za druhého tatárskeho vpádu na Spiš (1285).⁷³ Napokon nepochybne správne už o patrocíniu tohto kostola (pre neho ešte neznámej konkrétnej polohy) hovoril Michal Suchý, keď nadväzoval na interpretáciu L. Cidlinskej o oltári svätého Mikuláša vo farskom kostole svätého Jakuba v Levoči.⁷⁴

Na základe doteraz uvedeného možno konštatovať, že intravilánovo predchodcom (dnešnej) Levoče bola osada ležiaca od nej na juh, ktorá bola (iste) zničená za tatárskeho vpádu, keď sa predtým z nej pravdepodobne obyvateľstvo (alebo jeho podstatná časť) zachránila na Skale útočišťa. Zničená (trhová) osada na tomto mieste, vrátane kostola, bola len čiastočne obnovená, lebo jej obyvatelia sa intravilánovo presunuli severnejšie do (dnešnej) Levoče, čo na základe spomínaných rozprávacích prameňov možno predpokladať v rokoch asi 1245 – 1246. Vzhľadom na patrocíniom kostola tejto starej trhovej osady svätého Mikuláša, patróna obchodníkov, možno predpokladať, že už vtedy išlo o lokalitu mestského charakteru,⁷⁵ ktorej jej zemeplán už pred tatárskym vpádom udelil isté výsady (hoc aj nemuseli mať ešte písomnú podobu). Rovnako ako mesto sa iste od začiatku budovala (intravilánovo) aj (dnešná) Levoča. Okolnosť, že Levoča sa ešte 1263 spomína ako „villa“ tu nie je rozhodujúca, lebo napr. aj Trnava sa už po udelení základného privilégia (1238) spomína v listinách z rokov 1240 a 1247, ba aj 1264 ako „villa“.⁷⁶

Časovo dlhšiu fázu predstavovalo vyvinutie sa pôvodného trhového miesta (vlastne starého mesta) v Košiciach na mesto nového typu – s výsadami. Tuná tento proces v priebehu mnohoročných výskumov podrobne preskúmal Ondrej R. Halaga.⁷⁷ Najstarší hodnoverný písomný doklad na Košice je z roku 1230.⁷⁸ Hoci Košice nepochybne už oddávna plnili funkciu mesta (iste už pred polovicou 13. storočia), ich pôvodné (základné) privilégium sa nezachovalo. O jeho existencii vieme len z listiny Bela IV. pre Seňu z 13. apríla 1249,⁷⁹ v ktorej sa (okrem iného) hovorí, že Seňa má mať tie isté výsady ako majú Košice. Z tejto zmienky sa dozvedáme, že tieto (pôvodné) výsady udelil Košiciam uhorský kráľ Belo IV., ktorý v listine pre Seňu spomína Košice aj ako svoje mesto; ďalej sa tam uvádza, že v ním udelenom privilégii Košiciam sa hovorí o spôsobe platenia desiatkov, o práve súdenia (súdnej autonómii), o každoročných poplatkoch od manzie (domácnosti / hospodárstva / daňovej jednotky) a iných konkrétne nešpecifikovaných článkoch spomínaných v košickom privilégii.

73 JAVORSKÝ, František. Záchranný výskum románskeho kostola pri Levoči. In *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV*, Nitra 1981, roč. 19, s. 97-112; novšie sa touto problematikou zaoberal ŽIFČÁK, František. O starej Levoči. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Pohľady do minulosti. Zborník prednášok z histórie 4*. Levoča 2004, s. 57.

74 CIDLINSKÁ, L. *Oltár sv. Mikuláša vo farskom kostole v Levoči*. Monumentorum tutela 5. 1969, s. 90.

75 O význame patrocínia sv. Mikuláša por. aj HALAGA, Ondrej, R. *Počiatky Košíc a zrod metropoly*. Košice 1992, s. 133-134, kde je citovaná aj príslušná literatúra. V poslednom čase prof. Karlheinz Blaschke na základe podrobného výskumu v Sasku hovorí o celoeurópskej sieti kostolov sv. Mikuláša v Európe, na sever od Dunaja a na východ od Rýna; táto sieť sa začala vyvíjať od prelomu 11./12. storočia (po prenesení ostatkov sv. Mikuláša r. 1087 z Myry - dnes Demre v Turecku - do Bari v južnom Taliansku) a iniciátormi jej výstavby boli európski dialkovi obchodníci, ktorí tým vytvárali oporné body pre svoj dialkový obchod. Podľa K. Blaschkeho mikulášske kostoly (ako symboly) urobili Európu hospodársky jednotnou, takže sv. Mikuláša možno pokladať za patróna európskej jednoty; por. Sankt Nikolaus und die Städte Europas. Frankfurter allgemeine Zeitung (FAZ) Geisteswissenschaften, z 2. decembra 2009.

76 VARSÍK, Branislav. Vznik a počiatky mesta Trnavy. In VARSÍK, Branislav. *Zo slovenského stredoveku*. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1972, s. 297 (štúdia pôvodne vyšla v Historických štúdiách III. 1957, s. 228-274).

77 HALAGA, ref. 75; už predtým sa venoval tejto problematike v Košiciach v monografii Právny, územný a populačný vývoj mesta Košíc. Košice 1967.

78 CDS I, s. 259, č. 366.

79 CDS II, s. 222, č. 319.

O. R. Halagovi sa podarilo presvedčivo dokázať aj aké patrocínium mal kostol v osade Košice 1230, kedy sa spomínal aj jeho farár (kňaz) Šimon, syn Gregora. Na základe veľmi podrobnej znalosti topografie stredovekých Košíc a rovnako podrobnej znalosti zachovaných listín v košickom mestskom archíve ustálil, že išlo o patrocínium sv. Mikuláša,⁸⁰ ktoré (ako sa už o tom hovorilo), sa v tých časoch u strediskových osád veľmi často spájalo s kupeckým elementom. Archeologickému a architektonickému výskumu sa podarilo odkryť aj detailnejšie prvky výzoru a vzhľadu pôvodného románskeho kostola v Košiciach spomínaného roku 1230.⁸¹

Patrocínium sv. Mikuláša tiež podporuje názor, že pri osade Košice iste išlo o trhový osadu, ktorá v čase jej prvého zachovaného listinného výskytu jestvovala prinajmenej niekoľko desaťročí. Prvé výsady (vtedy nového moderného charakteru) jej udelil nepochybne Belo IV. po roku 1242 a pred rokom 1249. Výslovne sa hovorí aj o udelení súdnej kompetencie, no nie je zrejmé, či šlo o udelenie úplnej súdnej kompetencie (autonómie) alebo len o tzv. nižšie súdnictvo (udelenie nižšej súdnej právomoci) na tzv. ľahšie prípady. Za veľmi významný pri interpretácii O. R. Halagu treba považovať jeho predpoklad, že z čias spred tatárskeho vpádu ide (podľa jeho vyjadrenia) o predkOLONIZAČNÚ fázu, lebo príchod nemeckých osadníkov predpokladá až od čias až po roku 1242. Tu treba azda dodať, že pri predpokladaní napojenia Košíc na širšiu sieť trhov (teda, že už vtedy v Košiciach nešlo len o centrálné trhové postavenie v rámci regiónu), nemožno vylučovať aj občasnú či až trvalú prítomnosť cudzích kupcov. Celkove možno konštatovať, že napriek nezachovanému zneniu pôvodného (základného) mestského privilégia pre Košice, možno jednoznačne konštatovať, že tam už v druhej polovici 13. storočia nepochybne mesto riadila (ovládala) komunita (spoločenstvo) mešťanov a hostí.⁸²

Aj z doteraz uvedeného možno jednoznačne konštatovať, že vývoj starého trhového miesta na mesto s výsadami bol dlhodobejším procesom, ktorý je zásluhou O. R. Halagu podrobne zdokumentovaný a správne interpretovaný, ako azda ani u jedného iného mesta na Slovensku.⁸³

Napokon sa veľmi stručne spomenie ešte vývoj v Prešove⁸⁴ F. Uličný za najstaršiu písomnú zmienku o Prešove pokladá zmienku o prešovských Nemcoch v sfalšovanej listine zo 7. novembra 1247.⁸⁵ Formulácia zmienky dovoľuje predpokladať, že v tomto čase už Nemci v Prešove tvorili komunitu hostí. Za potvrdené to možno pokladať aj deperditom z roku (1248), ktorým svojim saským hosťom v Prešove dáva Belo IV. akúsi zem zo svojho prédia Šariš.⁸⁶ Ak potom z neskorších čias jestvuje listinný údaj, že Belo IV. (medzi iným aj) Prešovu udelil mestské výsady malo by sa to datovať asi do roku 1248 (alebo skôr?).⁸⁷ Konkrétnejšie znenie týchto výsad nepoznáme tak ako ani tiež vtedy spomínaných výsad udelených Štefanom V. (1270 – 1272). Zachovalo sa len znenie výsad, udelených uhorským kráľom Ondrejom III. spoločne Veľkému Šarišu, Prešovu a Sabinovu.⁸⁸ Na základe tejto už v plnom znení zachovanej výsadnej listiny možno usudzovať, že ide o rozšírenie (rozmnoženie) ich pôvodných výsad. Ak teda možno predpokladať príchod nemeckých hostí do Prešova po tatárskom vpáde (po roku 1242), potom aj tuná mestotvorný

80 HALAGA, ref. 75, s. 131-133.

81 Tamže, s. 138 a nasled.

82 Podľa môjho názoru to vyplýva aj z listiny pápeža Martina IV. zo 7. marca 1283 a Ondreja, jágerského biskupa z roku 1290, ktoré poukazujú na osobitné postavenie košického farára a farského kostola; Prameň k dejinám Slovenska a Slovákov III. V kráľovstve svätého Štefana. Literárne informačné centrum, Bratislava 2003, ed. Richard Marsina, s. 250 a 267, č. 126 a 137 (slov. preklad).

83 Vlastne sa tejto problematike venuje takmer celá kniha O. R. Halagu, citovaná v pozn. 75.

84 Pôvodné názory F. Uličného na stredoveký vývoj v Prešove por. Dejiny Prešova. Zostavil Imrich Sedlák. Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach 1965, s. 63-67.

85 CDS I II, s. 193, č. 274**.

86 CDS I II, s. 201, č. 288*.

87 CDS I II, s. 201, č. 287*.

88 JUCK, ref. 4, s. 82, č. 90.

proces trval okolo pol storočia, počas ktorého sa dotvorilo základné právne postavenie mešťanov a hostí Prešova.⁸⁹

Uvedené príklady dostatočne ukazujú, že mestotvorný proces, pod čím tuná treba rozumieť spravidla postupné vytváranie sa mesta s výsadami, v prevažnej väčšine prípadov zo starých strediskových trhových osád (z ktorých mnohé už boli na svoje časy vlastne mestami) bol dlhšie trvajúci proces a takmer všade mal aj vlastné rázovité črty, vyplývajúce z dovtedajšieho vývoja a postavenie príslušnej lokality. Po vykonaní podrobnej analýzy je zväčša dokumentovateľný aj v našich pomeroch, len sa doteraz nezvykla tomu venovať primeraná pozornosť.⁹⁰ Neobstojí veľmi často používaná formulácia o „povyšení“ na mesto (jediným právnym aktom), zachyteným listinou, lebo vždy išlo o dlhší proces, zvyčajne v mieste, ktoré splňalo predpoklady na takúto transformáciu.⁹¹

89 Farský kostol v Prešove má dodnes patrocinium sv. Mikuláša, no bol postavený až v polovici 14. storočia. Pôvodný (starý) farský kostol v Prešove mal patrocinium Svätej (najsvätejšej) Trojice; ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Východoslovenské vydavateľstvo 1990, s. 251; JUČEK, ref. 4, s. 158, č. 197; por. aj GÜNTHEROVÁ, Alžbeta – KOSOVÁ, Mária (edd.). *Súpis pamiatok na Slovensku*. 2. Slovenský ústav Pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody. Obzor, Bratislava 1968, s. 559.

90 Azda jedinou výnimkou v tomto smere bol O. R. Halaga.

91 Ani u všetkých banských miest nemožno predpokladať, že to bol krátky vývoj, pretože o Kremnici, ako sa už spomínalo, vieme, že išlo prinajmenej o niekoľko desaťročí. Pravdepodobne pomerne krátky bol tento vývoj u Banskej Bystrice, ktorá sa 1255 spomína ako nová ves!

3. K ZÁJMU PŘEMYSLA OTAKARA II. O MĚSTA

Josef Žemlička

Málokterý z českých panovníků staršího období se tak výrazně zapsal do střeoevropské historie jako Přemysl Otakar II. (1253 – 1278), „pátý král Čechů“ (*quintus rex Boemorum*), jak se leckdy v listinách tituloval. Co musí fascinovat každého, kdo se Přemyslem jen trochu detailněji zabývá, je nezměrná energie, pohyblivost a organizační aktivita. Pražská diplomacie, jejíž kapacita se před polovinou 13. století souběžně vyčerpávala ne víc než jedním dvěma tématy, náhle spektrum svých zájmů a styků dramaticky rozšířila. V jednom čase mohl být král (i skrze své vyslance a pověřence) ve styku s polskými Piastovci a vést jednání s bavorskými vévody, papežskou kurií, arpádovským dvorem, patriarchou v Aquileji, německými biskupy nebo říšskými knížaty. Králův itinerář – to je jedna dlouhá nepřetržitá řada výjezdů, inspekcí, válečných kampaní.¹

Jako malá konkrétní ukázka necht' postačí králův pohyb od Vánoc 1260 do jara příštího roku. Jak bezpečně víme, strávil král Vánoce 1260 ve Štýrském Hradci, to když se ujímal bitvou u Kressenbrunnu (správně: Groissenbrunn) nabytého vévodství. Ale již 9. ledna 1261 je v Německém, dnes Havlíčkově Brodě, 21. ledna v severočeských Kravařích a 30. ledna v Mostě. Odtud zamířil do Žatce (1. února). Jak se zdá, mohla v následném přeryvu následovat Praha, asi s trochu delší pobytem, avšak bez vydání jediné listiny. Pak ho 30. března spatřujeme ve Vídni, kde prodléval zřejmě do konce dubna. Za necelý měsíc, 23. května, se král již hlásí z jihočeského Písku, kam mohl (ale nemusel) dorazit přes Prahu.²

Obtížně se hledají doklady, že by Přemysl alespoň pár týdnů zůstal na jednom místě. Na svých cestách po své „říši“ jednal s místními reprezentacemi, účastnil se sněmovních jednání, soudil, trestal, jmenoval či odvolával své hejtmany a úředníky, činil přípravy k ochraně hranic jak Čech, Moravy, tak Rakous nebo Štýrska. Pochopit organizační a administrativní mechanismy, které to umožňovaly, patří k aktuálním úkolům medievistického zkoumání. Přesto jedno skromné varování, které ostatně není ničím novým. A to před možnými a rovněž odjinud důvěrně známými problémy s *actum* a *datum*, které se místy navíc splétají. Těžko věřit, že by Přemysl, vydávající pod svým jménem dvě listiny, byl 14. ledna 1267 ve Štýrském Hradci a příštího dne ve Vídni. A takových rébusů by se v jednotlivostech našlo více, nicméně při studiu delších časových period se stírají.³

1 Knižní a časopisecké tituly věnované Přemyslovi jdou dnes do stovek, kromě českého se na nich tradičně podílí i rakouské a německé dějepiscectví. Z novějších králových portrétů a biografii: GRAUS, František. Přemysl Otakar II. – sein Ruhm und sein Nachleben. Ein Beitrag zur Geschichte politischer Propaganda und Chronistik. In *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 1971, roč. 79, s. 57-110; HOENSCH, Jörg K. *Přemysl Otakar II. von Böhmen. Der goldene König*. Graz-Wien-Köln 1989; KÜTHAN, Jiří. *Přemysl Ottokar II. König, Bauherr und Mäzen. Höfische Kunst im 13. Jahrhundert*. Wien-Köln-Weimar 1996, od „otakarovských“ témat samozřejmě nemůže odhlédnout bádání o Rudolfovi Habsburském, z nejnovějších prací například KRIEGER, Karl-Friedrich. *Rudolf I. von Habsburg*. Darmstadt 2003.

2 ŠEBÁNEK, Jindřich – DUŠKOVÁ, Sáša (edd.). *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V.1*. Pragae 1974 (dále CDB), č. 248, s. 382, č. 252, s. 385, č. 256, s. 389, č. 262, s. 396, č. 265, s. 400, č. 278, s. 415, č. 280, s. 417; ŠEBÁNEK, Jindřich – DUŠKOVÁ, Sáša (edd.). *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V.3*. Pragae 1982, č. 1179, s. 146, č. 1181, s. 148, č. 1183-1185, s. 149-150, č. 1208, s. 165.

3 CDB V.3, č. 1385-1386, s. 261-262. K tomu se může řídit i další otázka, totiž jak nakládat s obraty typu *datum apud Pyezkam*, tedy „dáno u Písku“, což navozuje představu, že se stalo před daným městem, hradem, klášterem. Na jednom náhodném příkladu se dá ukázat, že rovněž *apud* nemuselo být významově ničím jiným než *in*. Jde o dvě listiny Přemysla Otakara II. vydané v jednom dni 17. listopadu 1259. První jako *actum et datum apud Chrems*, druhou jako *actum in Chrems*. Obě sepsané protonorářem mistrem Arnoldem. Těžko si představit, že by Arnold zhotovil první listinu před městem, pak by sbalil své náčiní a k druhé listině by se přemístil do města. Obě totiž zjevně vznikly v bezprostřední následnosti (CDB V.1, č. 202-203, s. 320-322). Situaci navíc komplikuje třetí listina, vydaná králem téhož dne ve Znojmě (CDB V.1, č. 204, s. 322-323, s pokusem editorů o vysvětlení).

Jednou z výrazných aktivit, typických pro Přemyslovu epochu, byla jeho grandiózní fundátorská činnost. Nechme stranou řadu královských hradů, za všechny Bezděz, Poděbrady, Písek nebo Svojanov, které měly zpevňovat královskou doménu a hájit ji před tlakem zbytnělého panstva. Již starší historiografie Přemysla ocenila jako budovatele a zakladatele měst, se šířením a ujímáním měst a městského živlu František Palacký spojil zásadní dějinný zlom na cestě od staroslovanských „demokratických řádů“ k „německému feudalismu“. O tom, že v době Přemyslovy vlády se počet institucionálních českomoravských měst zřízených králem a jemu též bezprostředně podléhajících rozšířil asi o 25-30 položek, což ve srovnání s výchozím stavem (do poloviny 13. století to mohlo být asi 20 měst) dovolilo snad mírně překročit padesátku, není žádné novum. Z tohoto okruhu nadto občas vypadávají menší a třeba k jiné „nekrálovské“ vrchnosti se brzy řadící městské lokality, jako Budyně nad Ohří, byť podnět k jejich ustavení vzešel z Přemyslova okruhu. Nebo vzpomeňme trojměstí pod ochranou královského hradu Bezdězu v severních Čechách. Tento dlouho odlehlý kraj zažil za Přemysla Otakara II. bouřlivý sídelní a populační rozmach, jehož součástí byl odvážný pokus o urbanizaci. Do té doby sahají počátky Dokes, Kuřívod a městečka pod hradem Bezdězem, třebaže jejich městské prvky v dalším vývoji ustrnuly. Nedařilo se zejména obci přímo pod bezdězským hradem. Starý Bezděz byl nakonec přenesen o řadu kilometrů dále a město se vcelku slušně ujalo teprve pod názvem Bělá pod Bezdězem.⁴

A odsud se odvíjí další otázka, totiž jak a jestli vůbec se dá zjistit a posoudit králův zájem přímo o vlastní městské fundace, zda se jim nějak viditelně věnoval, udržoval s nimi kontakt nebo jim projevoval zvláštní osobně motivovaný zájem. I taková témata má dnes smysl si klást a speciálně k osobě „zlatého“ krále mají své opodstatnění. Ne tak jednoduchá bude ale metodika. Stále se pohybujeme v době velké torzovitosti a tudíž náhodnosti pramenných svědectví, což nevyklučuje hluboká zkreslení. Tak například podle Zbraslavské kroniky mívá král Otakar ve zvyku často zajíždět do kamýčkových lesů ve středním Povltaví za lovem (KZ I.38), ale pouze dvakrát je na Kamýku skutečně dosvědčen (1270, 1275). Od sklonku šedesátých let (1268), kdy si vynutil na biskupovi formou rozsáhlé výměny Zbraslav na soutoku Vltavy se Mží (dnes Berounka), se naopak dost silně dá prokázat králův zájem o toto místo. Vzápětí si ve Zbraslavi nechal vystavět honosný lovecký dvorec, kde vícekrát pobýval v letech 1272 a 1273. Přesto i nedokonalá „statistika“ může leccos naznačit.⁵

Hned zpočátku udiví jedna věc. Asi z 25-30 králových městských založení je Přemyslův osobní fyzický kontakt doložen jen asi u šesti z nich. Zhruba tedy u pětiny. Králův pobyt po nástupu vlády v Praze se dá přitom dosvědčit, bereme-li v úvahu jen listiny, asi u 40 míst Čech a Moravy (nepočítáme jeho „markrabské“ období). V případě Prahy jde řádově o dlouhé desítky svědectví, více než dvacet pobytů je to u Brna, většinou se však jedná o jednu, dvě či tři položky. Pokud jde o Přemyslovy fundace, jsou to – podle časové následnosti a nepočítaje pražské Menší Město (Malá strana) – přímo v souvislosti svého založení 1x Uherské Hradiště čili Nový Velehrad (1258), vícekrát Písek (poprvé s jistotou 1261), 3x Budyně nad Ohří (1262 – 1270), 1x Beroun

4 Dynamiku městotvorného procesu v českých zemích ve středověku nejnověji představil HOFFMANN, František. *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Praha 2009, s. 45-110, k jejím formám a obsahu KEJŘ, Jiří. *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha 1998 (a dalších studiích). O Budyni komplexně KOTYZA, Oldřich – TOMAS, Jindřich. Počátky Budyně nad Ohří. In *Litoměřicko*, 1991-1993, roč. 27-29, s. 19-56, o bezdězském regionu ŽEMLIČKA, Josef. Bezdězsko - „královské území“ Přemysla Otakara II. In *Československý časopis historický*, 1980, roč. 28, s. 726-751; MEDUNA, Petr – SÁDLO, Jiří. Bezdězsko – Dokesko. Krajina mezi odolností a stagnací. In *Historická geografie*, 2009, roč. 35, č. 1, s. 147-160.

5 Srovnej EMLER, Josef (ed.). Petra Žitavského Kronika zbraslavská. In *Fontes rerum Bohemicarum IV*. Praha 1884 (dále KRON. ZBR.), I.38, s. 48-49; CDB V.3, č. 1521, s. 336; ŠEBÁNEK, Jindřich – DUŠKOVÁ, Sáša (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V.2*. Pragae 1981, č. 565, s. 135-137, č. 689, s. 328, č. 792, s. 476; CDB V.3, č. 1561, s. 358, č. 1581, s. 370.

(1265) a 1x Domažlice (1266, avšak nadto 2x Jindřich Bavorský, s nímž se tu Přemysl v roce 1274 setkal).⁶

Realitu to v úplnosti zdaleka neodráží, v porovnání s celkovým rozložením králových pobytů a hlavními směry jeho cestovních tras to však jistě svědectví vydává. Ostatně je třeba pracovat i s dalšími nespornými indiciemi. Pokud je roku 1268 král dosvědčen ve Velehradě a Vracově a v roce 1275 v Uherském Ostrohu, těžko si představit, že by minul prakticky sousední Uherské Hradiště, jemuž přikládal stěžejní vojenský význam. Směle se proto dá Přemyslův osobní kontakt s tímto městem rozšířit alespoň na číslo čtyři. Nebo pokud jde o Čáslav, ležící na trase mezi Prahou a Brnem, Přemysl tam překvapivě nevydal žádný ze známých dokumentů. Jen Kosmův pokračovatel uvádí králův průjezd Čáslaví k roku 1264, když cestoval na svatbu své neteře Kunhuty Braniborské s mladším synem Bely IV. do Uher. Vzhledem k frekvenci králových jízd z Prahy na Brno (a nazpět) muselo být jeho dotyků s Čáslaví mnohem více, podobně jako s Chrudimí (při cestě na Olomouc) nebo jinými místy.⁷

Řadu zajímavých momentů ke královu životu a jeho aktivitám nabídl pražský letopisec, řazený k Pokračovatelům Kosmovým. Postupuje důkladně rok po roku. Dává sice přednost událostem a úkazům, které se váží k pražskému, rozuměj svatovítskému kostelu, hned na druhé místě však stojí králova osobnost. Kam vyjížděl, koho v Praze vítal, jaká opatření chystal. Nechybějí detaily o nařízeních, jak chytat po celé zemi vlky, ani o příkazech, jež by měly sjednocovat míry a váhy, či o snahách zlepšit právo v zemi. K roku 1270 sděluje, jak „Otakar“ nechal po celém království vystavět mnoho „domů a hrádků“, leč ani slovo o městech. Vzletně hodnotí králův zájem o výstavbu hradů a pevností jak *in regno Boemie*, tak v celém jeho panství František Pražský, také však chybějí města, byť pod nimi kronikář mohl zčásti chápat dotčené pevnosti. Pouze v úvodní pasáži Zbraslavské kroniky z pera Oty Durynského nalezneme poznámku, jak král Přemysl ve snaze „zjednatí mír obyvatelům svého království začal po obvodě země ohrazovat města hradbami a opevňovat hrady“. Od šedesátých let také opravdu vznikala podstatná část královských měst svázaných s královou osobou. Přesto, jedním slovem, ani tady žádná výraznější stopa po králově citelné osobní účasti při budování měst.⁸

Pokud nalezneme omluvu, proč se Přemysl nemusel z důvodů přepjatého zaneprázdnění osobně exponovat v případě odlehlého Jevíčka nebo Poličky, městských obcí jen lokálního dosahu, o to víc překvapí dost malý osobní zájem o (České) Budějovice, královu strategickou pevnost na jihu Čech.

Od počátku to byl podnik, který svými melioračními, pozemními a technickými pracemi hluboce zasáhl do vzhledu krajiny i tamní majetkové skladby. Postihlo to nejen Čěče z Budějovic, jak se obvykle uvádí, ale neméně Vítkovce a jejich hospodářské plány v budějovické kotlině. To vše provázené nejspíše vynucenými směnami s dalšími půdními vlastníky. Uskutečňovatele svých představ našel král v osobě Hrže/Hirza, purkrabího na Zvíkově činného při budování královského Písku. Současně s Budějovicemi se rodilo cisterciácké opatství ve Zlaté (pro tu dobu správně Svaté) Koruně, doslova před branami rožmberského (Českého) Krumlova, a opět to byl

6 CDB V.1, č. 156, s. 247, č. 283, s. 421, č. 336-337, s. 502-504, č. 450, s. 665, č. 479, s. 711; CDB V.2, č. 513, s. 60, č. 735-736, s. 397-398; CDB V.3, č. 1509, s. 329. Na tomto místě sluší poznámka, že do „statistiky“ nejsou počata místa, která se vyskytují ve formulářích. Například v „řádných“ listinách ani v narativních pramenech není nikdy dosvědčen Přemyslův pobyt v (Jindřichově) Hradci, jen formulářový zápis (k r. 1277) tam s královou přítomností *in Nova domo* počítá, srovnej REDLICH, Oswald (ed.). *Eine Wiener Briefsammlung zur Geschichte des Deutschen Reiches und der österreichischen Ländern in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts*. Wien 1894, č. 79, s. 88-89.

7 CDB V.2, č. 763, s. 431; CDB V.3, č. 1430-1431, s. 285-286; EMLER, Josef (ed.). Příběhy krále Přemysla Otakara II. In *Fontes rerum Bohemicarum II*. Praha 1874, s. 319-320.

8 EMLER, Josef (ed.). Letopisy české 1196 – 1278. In *Fontes rerum Bohemicarum II*. Praha 1874, s. 300; ZACHOVÁ, Jana (ed.). Chronicon Francisci Pragensis. In *Fontes rerum Bohemicarum*. Series nova, tomus I. Praha 1997, kap. 2, s. 10; KRON. ZBR. I.2, s. 9.

zdatný Hirzo, který bděl nad zdarem podniku. Ani ve Zlaté Koruně, a to je opravdu zvláštní, není exaktně žádný králův pobyt dosvědčen. V tak řečené zakládací listině zlatokorunského kláštera z roku 1263 chybí oproti většinovým zvyklostem královy kanceláře místo vydání, takže se dá jen volně uvažovat, kde mohlo k aktu dojít. Jak ukazuje rozptýl svědků, jižní Čechy to nemusely nutně být.⁹

Ať tak či onak, králův akční rádius ponejvíce končil v Písku a na Zvíkově s vícerymi pobyty, mírně vysunut k jihu byl ještě hrad v Myšenci taktéž připisovaný králově zájmu.¹⁰

Jako rok založení a „vzniku“ Budějovic (České až později) jako institucionálního města se tradičně uvádí rok 1265, kdy 10. března zvíkovský purkrabí Hrz/Hirzo „jménem svého pána českého krále“ (*nomine dominis mei regis Bohemie*) přidělil pozemek tamním dominikánům. Král zjevně nebyl přítomen, jinak by potřebný krok učinil sám. Kde se však v těchto pro Budějovice exponovaných měsících pohyboval? Opět známe jen torza jeho itineráře, něco však říkají. V říjnu 1264 je král dosvědčen v Písku, v listopadu v Budějovicích, první týdny 1265 až do počátku února v Praze, pak od poloviny března a začátkem dubna ve Vídni, odkud vyrazil do Štýrska (21.4. Štýrský Hradec). Koncem června projížděl Berounem. Protože v závěru července vydala v Písku listinu pro jeden z moravských klášterů (Žďár) královna Kunhuta, nedá se úplně vyloučit, že tam s ní prodléval Přemysl, nápadná je však absence významnějších svědků na královnině listině, jsou to vlastně jen lidé z královniny družiny. Sám Přemysl se až koncem srpna objevuje v Praze, koncem září v Nižboru, listopad a prosinec opět trávil na cestách Rakouska. Pak v lednu 1266 opět Praha. Jen jednou, dvakrát se tedy Přemysl prokazatelně ocitl v jižních v Čechách, konkrétně v Písku, kam ostatně zajížděl pravidelně.¹¹

Přesto se dá, spíše nepřímou, králův zájem o budějovický region právě v tomto pro město tak exponovaném roce zaznamenat. Jak se zdá, v červenci se mohl zdržovat v Písku, a s tímto výjezdem by mohlo souviset datum 11. července 1265, kdy potvrdil klášteru v Melku jedno z babenberských privilegií. Stalo se to *apud Budebins* a v úvahu přicházejí nejspíše (České) Budějovice, jak se asi správně domnívají i editoři českého diplomatáře. Teoreticky by se dalo počítat i s Moravskými Budějovicemi, položenými na frekventované trase mezi Znojmem a Jihlavou, kromě časového rozvrhu však jihočeským Budějovicím nahrává ještě jedna okolnost. Mezi svědky se nachází i zvíkovský purkrabí Hirzo (*Hirzo castellanus in Chlingenberch*), tudíž osoba těsně spojená se všemi tamními aktivitami. Takže v červenci mohl Přemysl zcela dobře podniknout jakousi inspekční cestu do právě budovaného města, snad zbyl i čas k návštěvě Svaté (Zlaté) Koruny, ležící od Budějovic co by kamenem dohodil. A v závěru téhož roku se nabídla ještě další vhodná příležitost, to když Přemysl opět vyrážel do Rakous. Začátkem listopadu (5. 11. 1265) uzavřel ve Freistadtu/Cáhlově (*apud Liberam Ciuitatem*) s Pasovem dohodu proti bavorským vévodům. Nejsnazším způsobem, který mohl tohoto místa dosáhnout, byl právě směr od Budějovic a Zlaté Koruny. A ještě jednou se dá spolehlivě předpokládat, že se král Přemysl dotkl Budějovic, možná i Zlaté Koruny, to však již ve velkém spěchu během válečné kampaně 1276, kdy je začátkem

⁹ Listina z r. 1263 CDB V.1, č. 391, s. 580-583. K okolnostem založení Budějovic ZYCHA, Adolf. *Über den Ursprung der Städte in Böhmen und die Städtepolitik der Přemysliden*. Prag 1914, s. 64-66; KUTHAN, Jiří. *Gotická architektura v jižních Čechách. Zakladatelské dílo Přemysla Otakara II*. Praha 1975, s. 158-180 (a v dalších pracích); ČECHURA, Jaroslav. Počátky královského města Českých Budějovic. In *Jihočeský sborník historický*, 1984, roč. 53, s. 57-68; k němu s některými výhradami PAUK, Marcin R. Czeczowice. Ze studiów nad czeską elitą możnowładczą. In DOLEŽALOVÁ, Eva – ŠIMŮNEK, Robert, ve spolupráci s Danou Dvořáčkovou a Alešem Pořízkou (edd.). *Od knížat ke králům*. Praha 2007, s. 388-395; o Hirzových aktivitách KUTHAN, Jiří. Zvíkovský purkrabí Hirzo. Příspěvek k dějinám kolonizace jižních Čech. In *Československý časopis historický*, 1971, roč. 19, s. 711-725. O Zlaté Koruně CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420, 2. Kláštery založené ve 13. a 14. století*. Praha 2002, s. 81-148.

¹⁰ Tak rovněž DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha 2000, s. 369-370.

¹¹ CDB V.1, č. 423-424, s. 628-630, č. 430, s. 430, s. 639, č. 431*, s. 640, č. 432*, s. 642, č. 434-440, s. 644-652, č. 450-452, s. 665-668, č. 457-458, s. 676-679, č. 463, s. 684; CDB V.3, č. 1315, s. 223, č. 1320, s. 226, č. 1360, s. 248.

července (mohl se však naopak vracet) dosvědčen ve Freistadtu a v úvodu října tamtéž a ještě v klášteře ve Světlé (Zwettl).¹²

Svámi zakladatelskými akcemi a osobní, byť dost sporadicky doložitelnou přítomností v jižních Čechách král Přemysl lámal tradice svých předchůdců, kteří prakticky do poloviny 13. století neprojevovali o tuto oblast valný zájem. Královskou autoritu se tam Přemysl snažil uplatňovat budováním hradů, měst, klášterů. Význam jižních Čech právě za jeho vlády stoupal i z jiného důvodu, totiž snahou těsněji propojit tradiční jádro země s Rakousy. Především s krajem nad Enží, tedy pozdějšími Horními Rakousy, zatímco v mnohem důležitějších tazích na Kremži a Vídeň si udržoval prioritu směr přes jižní Moravu. I proto jsou vícekrát dosvědčena místa na trasách z Brna na Vídeň nebo spíše přes Znojmo na Kremži: Čáslav, Jihlava, Německý Brod a v první řadě Znojmo (asi 10x).¹³

Nejen důkladnější spoutání odlehklých jižních Čech se zbytkem země a jejich podřízení královu dohledu, nýbrž i osazení zlatokorunské fundace z rakouského Heiligenkreuze a její filiační spojení s touto přední babenberskou klášterní fundací, kde navíc odpočíval poslední z toho rodu Fridrich II. Bojovný († 1246), sehrávalo v Přemyslových plánech cílenou a dobře promyšlenou roli. V této dimenzi mělo symbolizovat těsné a „věčné“ sepětí Čech s Rakousy pod žezlem krále Přemysla a jeho nástupců. Situace se ovšem radikálně změnila po vídeňské kapitulaci v listopadu 1276. S pocitem zatrpklosti král vzápětí (1277) vyslal žádost ke generální kapitule cisterciáků, aby Svatá (Zlatá) Koruna, byla vyňata z vazby s Heiligenkreuzem a svěřena pod dohled plaského kláštera v Čechách. Kapitula vyšla žádosti vstříc, ovšem řízení se protáhlo, takže až po králově smrti byl zlatokorunský klášter podřízen Plasům.¹⁴

Avšak nazpět k otázce vztahu krále Přemysla ke městům. Jeho obecná podpora městům je nesporná. Odráží se v řadě privilegií, jimiž Přemysl města jak v českých, tak rakouských zemích, ale i třeba Cheb, vybavoval. Jak to ale bylo s jeho osobní angažovaností při jejich vzniku, kdy by se dal tušit aktivní zájem fundátora „být při tom“? Indicie, které máme k dispozici, mohou vést k jedinému závěru. Král sice jak výstavbě nových, tak podpoře starších měst mimořádně přál, avšak vlastní realizaci plně nechával v rukách jednak blízkých spolupracovníků, jako byl zvikovský purkrabí Hirzo, jednak profesně zdatných podnikatelů, často Němců, s nimiž se sjednávaly náležité podmínky. Patřil k nim Konrád z Limberka, jemuž král svěřil založení Poličky a snad i jiných míst (patrně Chrudim), nebo Konrád Špitálský, podobně spojený s Čáslaví a zjevně angažovaný i v dalších projektech. Skupina takových lidí, vesměs činovníků z Litoměřic, se rýsuje v listině z prosince 1253, v níž král nabízel výhody, za nichž má být v areálu starého litoměřického hradu zřízena nová městská obec, tzv. Nova civitas (někdy se uvažuje o rozšíření Litoměřic),

12 CDB V.3, č. 1343, s. 238-239; k tomu srovnej EMLER, Josef (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II*. Pragae 1882, č. 492, s. 190; CDB V.1, č. 458, s. 678-679; CDB V.3, č. 1681, s. 428, č. 1688, s. 432-433; k pobytu ve Světlé FRAST, Johann (ed.). *Liber foundationum monasterii Zwettlensis*. Wien 1851 (= Fontes rerum Austriacarum. Zweite Abtheilung: Diplomataria et acta, III), s. 198-199.

13 K dlouho nevalnému zájmu Přemyslovců o jihočeskou oblast Hlaváček, Ivan. Český panovník a jižní Čechy. In *Jihočeský sborník historický*, 1972, roč. 41, s. 1-18.

14 Ke spojení Zlaté Koruny s Heiligenkreuzem, jeho ideovým významu a následně k začlenění pod Plasy PAUK, Marcin R. Fundacie cysterskie ostatnich Przemyslidów. Przyczynę do badań nad ideologią władzy i kulturą polityczną w XIII-wiecznych Czechach. In PYSIAK, Jerzy Pysiak – PIENIĄDZ-SKRZYPCAK, Aneta – PAUK, Marcin R. (edd.). *Monarchia w średniowieczu. Władza nad ludźmi, władza nad terytorium. Studia ofiarowane prof. H. Samsonowiczowi*. Warszawa – Kraków 2002, s. 293-297; srovnej i VANÍČEK, Vratislav. *Velké dějiny země Koruny české, III. 1250–1310*. Praha-Litomyšl 2002, s. 272; o vztahu Plas a Zlaté Koruny v optice plaských barokních historiků BUKAČOVÁ, Irena. Plasy a Zlatá Koruna. In *Klášteř Zlatá Koruna. Dějiny. Památky. Lidé*. České Budějovice 2007, s. 400-418. K zajímavému zdůvodnění Přemyslovy žádosti DOLLINER, Thomas (ed.). *Codex epistolaris Primislai Ottocari Bohemiae regis complectens semicenturiam literarum ab Henrico de Isernia, ejus notario, partim ipsius nomine, partim ad ipsum scriptarum, quas*, Viennae 1803, č. 27, s. 72-75.

záměr se však nezdařil. V kraji pod Bezdězem to byli lokátoři Konrád a Hertvík z Kravař (1264). A mohlo by se pokračovat dále.¹⁵

Král Přemysl tedy na města nezapomínal, naopak je chápal jako integrální pilíř královské vlády v zemi a také je tak oceňoval. Obrazně to vyjadřuje arena královny listiny pro Mělník z 25. listopadu 1274 (mladší český překlad): „*Poněvadž království našeho sláva, kteréž žádostivi sme, nejvíce z okrasy a ozdoby měst roste, zvláště pak, když jim štedrota naše nějaké užítky a důchody uděluje.*“ V horečném tčkání po česko-rakousko-alpské „říši“ však králi chyběl soustředěný čas, aby se na výstavbě svých měst mohl osobněji podílet a detailněji ji sledovat, třeba tak, jak jeho syn Václav II. pozoroval růst „svého díla“ na Zbraslavi. Do osobního kontaktu se svými fundacemi se dostával v okamžicích, kdy jimi při křižování svojí „říši“ projížděl. Na trvalejší pobyty nezbyval v jeho nabytém itineráři prostor, a tak obvykle náhoda vyzrazuje jeho občasná zastavení. Jako v Berouně na vytížené trase z Prahy na Plzeňsko, odkud se větily směry do míst v Přemyslově cestovním pořádku vícekrát dosvědčených. Nejen Domažlic vhodných k diplomatickým jednáním s bavorskými partnery, ale i Kladrub, Plas, Stříbra, případně Chebu (zde hned v květnu 1266). Z městských založení přitahoval královu trvalou pozornost jen Písek s takřka desítkou dosvědčených pobytů, avšak Písek byl současně velkým hradem, který společně s blízkým Zvíkovem tvořil symbiotickou dvojici vytyčující králův vliv na severním pomezí citlivé jihočeské oblasti.¹⁶

Vztah Přemysla Otakara II. a měst patřil k určujícím rysům královny vnitřní politiky. Od druhé poloviny 13. století se města pevně a natrvalo zabudovala do života domácí společnosti. Samozřejmě to zdaleka nebyla individuální králova zásluha, podílel se na tom celý předchozí vývoj. Nicméně král Přemysl jako málokdo ze souvěkoců vytušil, co města mohou přinést nejen jemu, ale celé zemské ekonomice. I proto jeho městská politika nezůstala skryta v hranicích Čech a Moravy, ale uplatnil ji také v rakouské a štyrské državě. I tam po sobě zanechal výraznou stopu, která jen potvrzuje, že jeho tamní vláda nebyla jen sterilní časovou výplní mezi koncem Babenberků (1246) a nástupem Habsburků (1276).¹⁷

15 K sepětí „zlatého“ krále s městy (kromě dalších) již REJNUŠ, Miloš. K otázce rozmnožení královských měst za vlády Přemysla Otakara II. In *Časopis Matice moravské*, 1957, roč. 76, s. 134-147; REJNUŠ, Miloš. Poměr královských měst k Přemyslu Otakarovi II. a jejich pomoc královské politice. In *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university VII, C 5*, 1958, s. 60-75. K osobám lokátorů v rámci jednotlivých městských obcí ŠIMÁK, Josef V. *České dějiny, I.5. Středověká kolonisace v zemích českých*. Praha 1938; k jejich funkcím KEJŘ, ref. 4, s. 124-130. K jedné fundační epizodě z doby Přemysla Otakara II. na příkladě menší městské lokality SMETANA, Jan. Počátky města Kravaře v severních Čechách. In *Folia Historica Bohemica*, 1990, roč. 13, s. 43-85.

16 Citát CDB V.2, č. 758 a 758*, s. 424. K cestám na Plzeňsko VÁVRA, Ivan. Řezenská a Norimberská cesta. In *Historická geografie*, 1973, roč. 11, s. 31-100.

17 K tomu KUTHAN, Jiří. *Zakladatelské dílo krále Přemysla Otakara II. v Rakousku a ve Štyrsku*. Praha 1991.

4. HERALDICKÁ KOMUNIKÁCIA V STREDOVEKOM MESTE

Ladislav Vrtel

Dá sa komunikovať prostredníctvom erbov? Čo všetko sa nimi dá oznámiť? Aké miesto mali erby a im príbuzné identifikačné znaky v komunikácii v stredovekom meste? Na tieto otázky sa pokúsime hľadať odpoveď.

Heraldika ako jazyk

Najskôr zopár terminologických ujasnení. Pod heraldickou komunikáciou rozumieme prenos informácií prostredníctvom erbov, inými slovami povedané, prenos heraldických informácií. Za heraldickú informáciu považujeme takú informáciu, ktorá je zaznamenaná heraldickým jazykom, čiže heraldickými vyjadrovacími prostriedkami, ktorými sú heraldické farby, heraldické figúry, heraldické znamenia, ich kompozíciu znamení, usporiadanie polí združeného erbu a pod.

Základnou informáciou, ktorú nesie každý erb je identifikovanie nositeľa. Každý erb je identifikačným znamením, je to iným spôsobom, čiže iným jazykom (heraldickým jazykom) vyjadrené meno fyzickej alebo právnickej osoby.

Popri tejto základnej informácii erb často informuje aj o iných skutočnostiach. Môže hovoriť o pôvode rodu, o mieste, či regióne, z ktorého pochádza, alebo v ktorom existuje, jeho charaktere, jeho postavení, jeho histórii, jeho ambíciách ... Informuje o fyzickej alebo právnickej osobe, aká je, alebo akou by chcela byť – ako by chcela byť vnímaná.

Existuje teda heraldický jazyk a existujú tiež „heraldické nárečia“ podľa historického či geografického aspektu.¹ V každom prípade možno určitú informáciu heraldicky „zapísať“, t. j. pretlmočiť ju do heraldického jazyka a spätne ju „prečítať“ a verbálne sformulovať. Erb je v semiotickom slova zmysle textom.²

Z hľadiska vývoja nazerania na heraldiku ako sa špecifický jazyk je zaujímavý názor francúzskeho filozofa a autora D. Diderota (1714 – 1774), ktorý tiež vníma erb ako „text“ a vo svojom *Systéme ľudských vedomostí* začleňuje heraldiku do „gramatiky“ a do „umenia podávať myšlienky.“³ Ak hovoríme o tom, že heraldika má svoju gramatiku, dodajme, že existuje aj heraldická sémantika (skúmajúca význam jednotlivých figúr a farieb v erbe), ale aj heraldická syntax (skúmajúca skladbu erbu).

Veľmi názorným príkladom rešpektovania heraldickej syntaxe je komponovanie niektorých mestských a rodových erbov z vlastného znamenia a dvojitého kríža zo štátneho znaku do srdca alebo stredu hlavy erbu fyzickej alebo právnickej osoby na vyjadrenie jej osobitného vzťahu k panovníkovi, či na demonštrovanie skutočnosti, že subjekt požíva ochranu panovníka.

Zreteľne možno vzťah medzi hovoreným, či písaným jazykom a heraldickým jazykom ukázať na tzv. hovoriacich erboch (lat.: *arma nominale*, fr.: *les Armes parlantes*, angl.: *Canting Arms*, nem.: *redendes Wappen*, rus.: *glassnyj gerb*). Ide o erby, ktoré priamo vyjadrujú meno nositeľa erbu, je to heraldicky pretlmočené, do heraldického jazyka preložené meno.⁴

1 Heraldik spravidla pomerne spoľahlivo rozpozna európsky región, a storočie v ktorom erb vznikol. Pretože heraldický jazyk sa z rôznych dôvodov nevyvíjal všade rovnako.

2 Pod „textom“ samozrejme nemáme na mysli blazon, t.j. heraldický opis erbu.

3 DIDEROT, Denis. *Skutočnosť v umení*. Bratislava 1959, s. 10.

4 Niekeedy sa viaže na historický názov, či na inojazyčný, často vychádza zo zvukovej podobnosti, nie zo skutočného etymologického výkladu.

Poetica heraldica

Pri porovnávaní heraldiky s jazykom, či literatúrou možno spomenúť aj „heraldickú poetiku“ v ktorej však možno nájsť mnohé javy, ktoré poznáme z literárnej poetiky, ako sú tzv. trópy, čiže jazykové prostriedky, ktoré nepriamo označujú predmety, javy na základe vonkajšej, alebo vnútornej podobnosti. Je to napríklad heraldická metafora, ktorá vzniká prenesením významu na základe vonkajšej podobnosti, či už vizuálnej alebo akustickej (hudobník má vo svojom erbe vtáka). Kým heraldická metafora vzniká prenosom vlastností z jednej veci na druhú na základe vonkajšej podobnosti (napr. obec Rovné – má vo svojom erbe váhy), heraldická metonymia vzniká prenosom vlastností z jednej veci na druhú na základe vnútornej súvislosti (most – komunikácia, pontifex ...)

Heraldická metonymia má viacero druhov. Najdôležitejšia z nich je synekdocha, ktorá sa pri klasifikácii stavia do tej istej roviny ako metafora a metonymia. Synekdocha vyjadruje vzťah časti k celku, a pretože ja tento vzťah obojstranný, tradičná poetika rozlišuje štyri typy synekdochického prenesenia významu: 1) *pars pro toto* (časť za celok) – rameno s mečom nahrádza bojovníka, všetkých bojovníkov rodu, tri klasy všetky polia; 2) *totum pro parte* (celok za časť) – pozmenený erb štátu znamená jedno mesto (napr. Zvolen), *species pro genere* (druh za rod) – Tatra, Matra, Fatra znamená celé Horné Uhorsko, tri konkrétne horstvá zastupujú aj všetky ostatné; 4) *genus pro specie* (rod za druh) – všeobecný hrad v erbe nahrádza konkrétny hrad nad obcou. Napokon, čo má literárna poetika s heraldickou poetikou spoločné je používanie symbolov (lev – odvaha, sova – múdrosť). Táto stránka heraldiky je dostatočne známa, preto sa ňou na tomto mieste nezaobráme.

Heraldika mala v komunikácii v stredoveku celkom osobité postavenie, založené na schopnosti erbu pohotovo identifikovať svojho nositeľa. V tomto možno jej funkciu do určitej miery porovnať s dnešnými výraznými firemnými značkami, či logami.

Význam všetkých stredovekých obrazových identifikačných znamení, ako sú predovšetkým pečate a zástavy, no tiež najrôznejšie značky kováčov, mečiarov, výrobcov keramiky, papiera, kamenárov a pod. súvisel tiež s veľmi rozšírenou negramotnosťou. Spôsob „obrázkového podpisu“ napríklad v heraldickej štylizácii tento handicap odstraňoval.

Z potreby pohotovo a jednoznačne identifikovať nositeľa erbu vyplynula aj požiadavka jednoduchosť heraldického znamenia, štandardizácia jednotlivých heraldických figúr, obmedzený počet tinktúr (bez odtieňov) a ich kombinácií. Svoju úlohu pri formovaní heraldického výtvarného výrazu mal blazon.⁵

Je nesporné, že význam pohotovej heraldickej komunikácie rastie úmerne množstvu ľudí zhromaždených na určitom mieste, úmerne rastúcej potrebe ich vzájomného rozpoznávania sa. Existuje tradičný názor, že heraldika vznikla v súvislosti s veľkými zhromaždeniami rytierov pri krížových výpravách, že sa rozvinula pri turnajoch... no ľudnatým miestom je aj stredoveké mesto, v ktorom sa skutočne uplatňovali najrôznejšie znakové orientačné a identifikačné systémy. Mohli by sme hovoriť samostatne o vývesných štítoch remeselníkov, vizuálne vyjadrených pomenovaniach domov, o „runovitých“ domových značkách, o kamenárskych značkách (situačných, autor-ských i heraldizovaných), o obchodníckych značkách (s charakteristickou Merkúrovou palicou), o osobných a rodinných erboch mešťanov, o cechových erboch, o erboch obchodných spoločností, o erboch univerzít, o erboch v meste pôsobiacich cirkevných inštitúcií ...⁶

Zdá sa teda, že potreba pohotovej znakovkej identifikácie a pohotovej znakovkej orientácie v často viacjazyčnom meste s vysokým zastúpením negramotného obyvateľstva bola veľká. Je teda náhoda, že najpozoruhodnejší stredoveký traktát o heraldike, ktorého cieľom bolo postavenie používania erbov na právne základy, vznikol práve v stredovekom meste?

5 Bližšie k nemu pozri napr. VRTEL, Ladislav. *Heraldická terminológia*. Martin 2009, s. 429-434.

6 MÜLLER, Karel (ed.). *Kamenické a domovní značky (merky)*. Ostrava 1991.

Tractatus de insigniis et armis

Reč je o útlom spise Bartola de Saxoferrato (1314 – 1355), *Tractatus de insigniis et armis*, ktorý dodnes patrí medzi základné diela heraldiky vôbec. Bartolo, vo svojej dobe najslávnejší právnik, juriskonzult, univerzitný profesor, diplomat, radca Karola IV. patril do školy tzv. komentátorov, či postglosátorov. Podobne ako predchádzajúca vlna glosátorov, aj postglosátori sa venovali štúdiu rímskeho práva, zhmotneného v Justiniánovom kódexe. Na rozdiel od nich oni však neštudovali právo akademicky, ale prakticky. Študovali javy každodenného života ako samostatné právne problémy a spisovali pre nich tak typické traktáty, popretkávané citáciami z Justiniánovho kódexu. Bartolo ich napísal vyše tridsať a jeden zo svojich posledných venoval heraldike. Traktát o znameniach a erboch sa stal jeho najslávnejším.

Popularita Bartolovho diela, a v rámci neho najmä *Tractatu*, bola obrovská. Tento spis sa rýchlo šírilo v radoch Bartolových stúpencov a isto aj odporcov.

Popri oficiálnych rukopisných vydaniach existovalo množstvo pracovných odpisov, ktoré si vyhotovovali jednak učenci, ale aj študenti práva. Po rozšírení knižtlač v 2. pol. 15. stor. sa Bartolov traktát stal, ako sa zdá, bestsellerom, veď do konca 15. stor., presnejšie v rozpätí dvadsiatich troch rokov (1472 – 1495), teda ako prvotlač – inkunábula – vyšiel až dvanásť rás, a to v Benátkach 1472, v Miláne 1479, po druhý raz v Benátkach 1482 (v tomto roku dvakrát), v Ríme 1483, po druhý raz v Miláne 1485, po tretí raz v Benátkach 1487, v Lyone 1492, v Lipsku 1493, po štvrtý raz v Benátkach 1495 (v tomto roku dvakrát) a po druhý raz v Lyone 1495.⁷ A nasledovali ďalšie vydania z r. 1541, 1547, 1548, 1615 a 1672.⁸

Podľa Bartola sa učilo právo na všetkých univerzitách, či už v Taliansku, alebo za Alpami. Štúdium študentov z Uhorska na európskych stredovekých univerzitách je téma, ktorá sa študuje asi sto rokov a výsledky nás presvedčujú o živých kontaktoch s univerzitným prostredím. Problémom stále ostáva recepcia rímskeho práva v jednotlivých krajinách, vrátane Uhorska, a vplyv tohto práva na domáce zvykové právo.

Ak sme spomenuli, že na stredovekých univerzitách sa študovalo právo podľa Bartola, dodajme, že sa podľa neho študovala aj heraldika. Presvedčajú nás o tom poznámky študentov z 15. stor. s odpismi celých pasáží Bartolovho traktátu *de insigniis et armis*. Najznámejšia kolekcia študentských heraldických poznámok z Bartola sa zachovala v Anglicku a bola publikovaná v modernej edícii.⁹

Možno predpokladať, že vplyv Bartolovho právnického diela v Uhorsku bol porovnateľný s jeho vplyvom inde vo svete a že absolventi univerzít, ktorí sa vracali do Uhorska a pôsobili ako verejní notári, alebo radcovia a kancelári v službách svetských, či cirkevných hodnostárov boli vyškolení v duchu Bartolovského (bartolistického) pohľadu na právo.

Rukopisy Bartolovho diela z Uhorska nám nie sú známe. Zo Slovenska poznáme dve prvotlače – benátske vydanie z r. 1472 Vendelina zo Speyeru, uložené v Arcibiskupskom archíve v Košiciach a lipské vydanie z r. 1493 Gregora Boettigera, ktoré bolo uložené v Prepoštskej knižnici v Novom Meste nad Váhom, a ktoré je t. č. nezvestné.

7 Podľa POKORNÝ, Pavel R. Bartolův traktát *De insigniis et armis*. In *Saxoferrato de Bartolus, Tractatus de insigniis et armis*. Ostrava 1989, s. 9.

8 Presnejšie k nim HAUPTMANN, Felix (ed.). *Do. Bartoli de Saxoferrato Tractatus de insigniis et armis, mit Hinzuführung einer Uebersetzung und der Citate*. Bonn 1883. Bartolove diela vychádzali a vychádzajú aj v podobe súhrnného diela, teda ako Opera omnia, napr. v Bazileji r. 1588, vydaná humanistickým juristom Jakubom Concenatiom. *Bartolus de Saxoferrato. Opera omnia. In ius universum civile commentaria, consilia, tractatus et repertorium Bartoli, Interpretum iuris civilis Coryphaei. Studio et opera Jacobi Concenatii*. Basel 1562, reprint Druckerwerkstatt von Hieronymus Froben & Nicolaus Episcopius.

9 *Strangways' Book* (cca 1454), *Patricks' Book*, *Heralds' Tract*, *Poveys' Tract*, *Kimbey's Tract*, *John Wrythe's Garther Book*, *Peter le Nezel's Shields*, In London H. S., *Some medieval Treatises on English Heraldry*. In *The Antiquaires Journal*, t. 23 (1953), s. 169 – 183.

Čo je však dôležitejšie ako počet zachovaných stredovekých výtláčkov je skutočnosť, že v Uhorsku sa vždy akceptoval (vedome, či nevedome) Bartolovský pohľad na heraldické právo – a to aj vtedy, keď v iných európskych štátoch sa tento smer dočasne, či trvalo opustil.¹⁰

Bartolov heraldický traktát možno rozdeliť na tri časti: dominantná časť je venovaná heraldickému právu (skúma právo človeka na svoj erb, problematiku dedenia erbov, zákaz používania erbov, tresty za zneužívanie erbov ...); druhú časť venuje heraldickej teórii (ako sa majú erby správne tvoriť, ako štylizovať erbové figúry, aké sú heraldické farby...); tretiu časť venuje heraldickej praxi (ako sa majú erby správne používať, na štítoch, pečatiach zástavách, na odevoch, v erbových galériách ...).

Erbové právo

Právnik Bartolo pochopiteľne venuje najväčšiu pozornosť erbovému právu. Celkom rozhodujúce je však Bartolovo konštatovanie právnej súvislosti medzi erbom (či iným osobným znamením) a menom. V oboch prípadoch predsa ide o identifikačné znamenie, určujúce fyzickú alebo právnickú osobu. Následne kvalifikovanou právnou analýzou potvrdí vtedajšiu stredovekú prax všeobecného prístupu k erb. *Každý môže prijať erb a erbové znamenie, nosiť ich a zobrazovať na svojich veciach.* (§ 4)¹¹

Bartolo teda po prvý raz veľmi jasne rozpoznal a právne kodifikoval identifikačnú funkciu erbov, a v tom je dôležitý pre všetkých ostatných autorov, ale aj pre vtedajšiu a neskoršiu heraldickú prax. Rovnako ako mená aj erby slúžia na rozlišovanie ľudí, a to bez ohľadu na ich postavenie v spoločnosti. *Veď ako boli vynájdené mená na rozoznávanie ľudí, tak aj tieto znamenia boli vynájdené na tento účel.* (§ 4)¹² To je Bartolova hlavná myšlienka. Bartolo tak pred zákonom zrovnoprávňuje všetky erby, či už osobné alebo rodinné, ale aj erby právnických osôb. Učí síce, že erby udelené cisárom sú cennejšie, vznešenejšie ako iné, a ak sa zistí starobylosť udeleného erb, ten má mať prednosť pred mladšími. To sa však nijako nedotýka podstaty všeobecného práva na erb. Bartolo zdôvodňuje, že erby nie sú vyhradené šľachte alebo vyšším vrstvám spoločnosti. V nijakom prípade nie sú erby viazané na bojovníkov, ako to neskôr presadzovali stúpenci tzv. francúzskej tradície.¹³

Ak Bartolo definuje princíp všeobecnej právnej spôsobilosti na prijatie a nosenie erb, vzápätí rovnako striktno stanovuje podmienku, že nik si nesmie so zlým úmyslom privlastniť erb iného. Právne odsudzuje aj uzurpáciu úradných symbolov, ktoré prirovnáva k notárskym značkám. Takí vinníci sa majú za zločin falšovania odsúdiť na najvyšší trest. Konštatuje, že: *Insignie udelené kvôli hodnosti alebo úradu nosí ten, ktorý má tú hodnosť alebo úrad, iní nie.* (§ 1),¹⁴ alebo: *Heraldické znamenia zvláštnej hodnosti, napríklad kráľovské, nik nenesú, ani si ich nedáva zobrazovať na svojich veciach ako hlavné znamenie; iba ak prídavné.* (§ 2),¹⁵ či: *Erbové znamenia a erby používajú výlučne iba tí, ktorí ich majú aj udelené. Erb udelený Bartolovi a jeho potomkom je červený lev s dvoma chvostmi v zlatom poli.* (§ 3)¹⁶ Skúma: *Ako, kedy a kto môže niekomu zakázať nosiť erb alebo erbové znamenie niekoho iného.* (§ 5)¹⁷ a konštatuje, že: *Notár nemôže prijať značku iného notára, a ak ju prijme, možno mu to zakázať. Výrobcomi*

10 PATOUREAU, Michel. *Traité de l'Héraldique*. Paris 1979. Už v 15. stor. sa v niektorých krajinách objavujú pokusy obmedziť používanie erbov iba na šľachtu. Pokúsil sa o to napr. r. 1430 savojský vojvoda Amadeus VIII. a r. 1466 zasa portugalský kráľ Alfonz V. – obaja bez úspechu.

11 „*Quilibet potest assumere sibi arma et insignia, illa portare et in rebus propriis impingere.*“ (§ 4)

12 „*Sicut enim nomina inventa sunt ad cognoscendum homines, C. de inge. & ma. l. ad. cognoscen. ita etiam ista insignia ad hoc inventa sunt.*“ (§ 4)

13 PATOUREAU, ref. 10, s. 59 – 60.

14 SAXOFERRATO, de Bartolus. *Tractatus de insigniis et armis*, VRTEL Ladislav (ed.). Bratislava 2009. „*Insignia concessa dignitati vel officio portat ille, qui habet dignitatem illam vel officium, alii non.*“ (§1)

15 „*Insignia singularis dignitatis, puta regis, nemo defert nec rebus suis depingere facit principaliter, accessorie sic.*“ (§2) SAXOFERRATO, ref. 14.

16 „*Habentes ex concessione insignia et arma, illi soli illis utuntur.*“ (§3) SAXOFERRATO, ref. 14.

17 „*Portans arma vel insignia unius quomodo et quando possit prohiberi et per quem.*“ (§ 5) SAXOFERRATO, ref. 14.

*papiera možno zakázať používanie značky iného výrobcu. (§ 8)*¹⁸ Je pritom do určitej miery veľkorysý, keď hovorí, že: *Ak niekto prijíma erb alebo erbové znamenie niekoho iného, kto ho nosil oddávna, je mu povolené prijať ho a nosiť, ak je nepravdepodobné, že by to tamtomu spôsobilo urážku a nepravosť. (§ 6)*¹⁹

Bartolovi teda záleží na tom aby sa komunikácia prostredníctvom erbov uskutočňovala korektne, aby mala určité pravidlá, aby si nik neuzurpoval erb iného, aby erby boli stále, aby bol poriadok v ich dedení... preto kladie základy erbového práva.

Kontinuita erbu

Erb je funkčný, ak sa spojí s fyzickou alebo právnickou osobou, ak sa v očiach verejnosti fixuje a zviaže so svojim nositeľom. Erb teda nemá meniť vlastníkov, ani vlastníci nemajú meniť erby. Dôležitá je teda kontinuita erbu (či inej značky). Bartolo preto venuje pozornosť otázke trvania erbu – v prípade rodinných erbov sa predovšetkým venuje jeho dedeniu (aj keď existujú aj osobné erby, ktoré sa nededia), v prípade „firemných“ erbov sa venuje ich kontinuite pri prípadnej zmene vlastníka.

Pokiaľ ide o rodinné, či rodové erby, hovorí, že: *Erby alebo heraldické znamenia rodu prechádzajú na všetkých potomkov tohto rodu. (§ 10)*.²⁰ Upozorňuje tiež, že: *Nemanželskí synovia nepoužívajú erby podľa práva, hoci v Toskii to neplatí, a to v súlade s tamojšími zvykmi. (§ 11)*.²¹

Ešte podrobnejšie sa venuje trvaniu značky firmy, a postupne sa zaoberá troma situáciami, v ktorých je potrebné brať na zreteľ rôzne skutočnosti, najmä: to, že značky majú ostať spojené s určitým druhom výroby, že niektoré značky musia ostať späté s miestom výroby a že značky musia ostať spojené s určitou kvalitou výroby. Tieto otázky podľa Bartola prichádzajú do úvahy najmä keď sa zmení vlastník dielne, keď sa firma rozdelí. Kladie si otázku: *U koho má ostať značka po rozdelení spoločnosti. (§ 12)*²²

Bartolo myslí predovšetkým na spotrebiteľa, kupca, keď hovorí, že značka sa nemá oddeľovať od činnosti, s ktorou sa vo vedomí spotrebiteľa spojila a na ktorú si zvykol. Je to, pravda, aj v záujme výrobcu. V Traktáte píše: *Je preto nevhodné, aby značka, ktorá patrila určitej činnosti, sa od nej oddeľovala. (§ 12)*²³

A ďalej píše: *Sú však aj značky určitého remesla alebo pracovnej činnosti, a na to je potrebné dávať pozor. Sú totiž značky určitého remesla, pri ktorých má rozhodujúci význam hodnota miesta.*²⁴ *Povedz teda, že v tom prípade značka ostane tomu, komu pripadne tá dielňa, v ktorej sa vyrába. (§ 12)*²⁵ Pritom vôbec nepovažuje za dôležité, či sa zmenili vlastnícke vzťahy (nemusi to zaujímať ani kupca). Bartolo píše: Či už na základe vlastníckeho práva alebo prenájmu, alebo aj v zlom úmysle, po celý čas, keď ju

18 „*Notarius non potest assumere signum alterius et si assumit prohiberi potest. Fabricator chartarum potest prohiberi uti signo alterius fabricatoris.*“ SAXOFERRATO, ref. 14, (§ 8).

19 „*6 Assumens arma vel insignia alterius, que portavit ab antiquo, si ille verisimiliter non ledatur nec iniurietur, licite assumit et portat.*“ SAXOFERRATO, ref. 14, (§ 6).

20 „*Arma seu insignia domus transeunt in omnes descendentes de illa agnatione.*“ SAXOFERRATO, ref. 14, (§ 10).

21 „*Bastardi non utuntur insigniis de iure, licet de consuetudine non servatur in Tuscia.*“ SAXOFERRATO, ref. 14.

22 „*Signum societatis societate divisa apud quem remanere debeat.*“ SAXOFERRATO, ref. 14, (§ 12).

23 „*ergo iniquum est, quod signum, quod erat accessorium negotiationi separetur ab ea.*“ SAXOFERRATO, ref. 14, (§ 12), (§ 11).

24 Príklad: v Ankonskej marke je šľachtický hrad, ktorý sa volá Fabrianum, kde obzvlášť kvitne umenie papierenskej výroby a kde je aj mnoho na to určených dielní; a z niektorých dielní vychádzajú lepšie papiere, čo môže závisieť od svedomitosti pracovníkov. A ako možno vidieť, tu má každý hárok papiera svoju značku, ktorou sa označuje, z ktorej dielne je príslušný hárok. SAXOFERRATO, ref. 14, (§ 12).

25 „*Quaedam vero sunt signa artificii cuiusdam seu peritie, & hic advertendum. Quandoque sunt signa quedam artificii, in quibus principaliter operatur qualitas loci.*“ SAXOFERRATO, ref. 14, (§ 12).

má v držbe, mu nemožno používanie značky zakázať, ako ani ostatné vecné práva; *to isté platí aj pre nájomcu dielne.* (§ 12²⁶)

Značka majstra je v Bartolových očiach značkou kvality, a tú je potrebné chrániť: *Používanie značky nejakého remeselníka, ktorý ju zobrazuje na mečoch a na iných výrobkoch, môže oprávnené zakázať tento i ktokolvek tretí,* (§ 7)²⁷ a Bartolo hneď aj uvádza aj príklad: *Predpokladaj, že je nejaký veľmi schopný kováč, ktorý na mečoch či iných svojich výrobkoch robí určité značky, na základe ktorých sa pozná dielo tohto majstra a vďaka ktorým sa tento tovar lepšie predáva a dychtivo nakupuje. Tu myslím sa môže zakázať, ak by niekto iný urobil takú značku, pretože ľud by tým bol poškodený: považovalo by sa totiž dielo jedného za dielo druhého.* (§ 7)²⁸ Bartolo spomína aj značku kontroly kvality (schválenia) výrobkov, vrchným majstrom: *A sú také remeselnícke značky, pri ktorých má rozhodujúci význam kvalita práce remeselníka, ako vidíme na značkách, ktoré sa umiestňujú na palošoch, mečoch a iných kováckych výrobkoch, a v tom prípade všetci, ktorí sú v jednej dielni, môžu používať tú istú značku, ako keby vrchný majster tejto dielne schválil oné výrobky. Ak sa však oddelí, vtedy má značka ostať tomu ostatnému, kto stál na čele dielne.* (§ 12)²⁹

Bartolo sa pri stanovovaní pravidiel používania výrobných a obchodných identifikačných značiek jednoznačne stavia na stranu spotrebiteľa. Podľa neho sa značky majú používať, no nie zneužívať. V tom je Bartolo na jednej strane veľkorysý (každý môže používať), na druhej strane prísny (nesmie škodiť druhému). Viackrát sa uňho objavujú formulácie „ľud nemá byť klamaný,“ „ľud nemá byť poškodzovaný“

Erb a text

Vráťme sa ešte raz k myšlienke súvislosti medzi erbom a textom. Nie je to len objav modernej vedy, ale upozorňuje na ňu už v 14. stor. aj Bartolo vo svojom Traktáte. Opisuje, svoj spor so Židmi v otázke, ktorý smer písania je správnejší – písanie zľava (zo „zlej strany“), či písanie sprava. A Bartolo konštatuje, že na písmo treba hľadieť ako na subjekt, ktorý má svoju pravú a ľavú stranu a samo písmo (ako akýsi subjekt) na nás pôsobí najskôr svojou pravou (dobrou) stranou. Z toho potom usudzuje, že lepšia, významnejšia časť erbu je „heraldický“ pravá strana, z hľadiska samotného erbu pravá strana (z hľadiska pozorovateľa ľavá). Podľa Bartola teda ak čítame, písmo, ale aj erb na nás pôsobia, a my erb „čítame“ podobne ako písmo.

Ak teda hovoríme o heraldickej komunikácii, aj keď Bartolo toto spojenie nikdy nepoužil, vedel že existuje a pozornosť, ktorú jej venoval nás presvedča o tom, že jej prikladal veľký význam.

26 „Dic ergo, quod isto casu apud illum remanebit signum, apud quem remanebit beneficium ipsum, in quo fit. Sive iure proprietatis, sive iure conductionis, sive in mala fide remaneat toto tempore, quo teneat, non potest prohiberi uti signo, sicut in ceteris iuribus realibus.“ SAXOFERRATO, ref. 14, (§ 12).

27 „Faciens signum unius artificis, quod facit in gladiis et aliis operibus licite prohibetur ab illo et etiam a quolibet tertio.“ SAXOFERRATO, ref. 14, (§ 7).

28 „Pone quemdam fabrum esse doctissimum, qui in gladiis et aliis operibus suis facit certa signa, ex quibus opus ipsius magistri esse cognoscitur et per hoc tales merces melius venduntur et avidius emuntur; tunc puto, quod, si alius faceret tale signum posset prohiberi, quia ex hoc populus lederetur; acciperetur enim opus unius pro opere alterius.“ SAXOFERRATO, ref. 14, (§ 7).

29 „Quedam vero sunt insignia artificii, in quo principaliter bonitas artificii operatur, ut videmus in signis, que apponuntur in spadis & gladiis & aliis operibus metallorum, & isto casu omnes, qui stant in una statione, possunt uti isto signo, quasi magister principalis istius stationis approbet illa opera, Si vero separentur, tunc signum debet remanere apud ipsum, qui principaliter erat in statione.“ SAXOFERRATO, ref. 14, (§ 12).

5. MIESTA, SIETE A MECHANIZMY KOMUNIKÁCIE VO FRANCÚZSKÝCH MESTÁCH NA KONCI STREDOVEKU*

Novák Veronika

Poslovia pred bránami mesta, vyvolávači na križovatkách, špehovia na vidieku, vyslanci na dvore – mestská komunikácia v stredoveku mala svoje zvláštne úlohy, miesta a podoby. Keďže koniec stredoveku predstavuje prechodné obdobie, keď sa formujú rané moderné absolutistické monarchie, fenomén komunikácie sa zväčša skúma z pohľadu vytvárania nového spôsobu kráľovskej komunikácie a propagandy;¹ výskumy sa často sústreďujú na jednotlivé propagačné kampane, na inštitúcie, na ozveny udalosti; alebo, naopak, študujú rozsiahle témy ako napríklad cirkevnú komunikáciu, kráľovskú moc a informácie. Novodobé výskumy sa zameriavajú na vzťah informácie k moci, rituálu, súdnictvu a strachu v rámci novej politickej histórie a historickej antropológie.² Táto vedomá kráľovská propaganda vo forme letákov, slávností a zhromaždení, kde sa mala informácia odovzdať, môže čitateľa jednoducho fascinovať, ale iná časť najnovších výskumov obracia svoju pozornosť stále viac na druhú stranu komunikácie: úlohu miest a mestských spoločenských skupín v materiálnej organizácii slávností, v často kritickom vnímaní oficiálnych správ, v autonómnej kontrole a užívaní komunikácie, a ponúka tak detailnejší obraz.³

Štúdium informačných stratégií niektorých neskorostredovekých miest (v tomto prípade vychádzajúcom z parížskych dokumentov a založenom na príklade troch stredne veľkých severofrancúzskych miest Troyes, Remeš a Chalons-en-Champagne) nám umožní ukázať – na pozadí každodenných postupov v mestskej komunikácii – aké boli možnosti a úlohy stredovekých miest v riadení svojho vlastného informačného systému.⁴ Historický kontext – druhá fáza storočnej

* Tento príspevok vznikol s podporou János Bolyai Research Scholarship Maďarskej akadémie vied.

1 *Le forme della propaganda politica nel due e nel trecento*. Ecole Française de Rome, Roma 1994; *Culture et idéologie dans la genèse de l'Etat moderne*. Ecole Française de Rome, Roma 1985; GOSMAN, Martin et al. (ed.). *The propagation of power in the Medieval West*. Groningen 1997; BOUIDREAU, Claire et al. (ed.). *Information et société en Occident à la fin du Moyen Age*. Publications de la Sorbonne, Paris 2004; MENACHE, Sophia. *The Vox Dei. Communication in the Middle Ages*. New York – Oxford 1990; DOIG, James A. Propaganda, public opinion and the siege of Calais in 1436. In ARCHER, Rowena (ed.). *Crown, government and people in the fifteenth century*. New York 1995, s. 79-106; OFFENSTADT, Nicolas. Annoncer la paix. Publication et sujétion pendant la guerre de Cent Ans. In *Cahiers d'Histoire*, 1997, roč. 66, s. 23-36; CONTAMINE, Philippe. Mécanismes du pouvoir, information, sociétés politiques. In CONTAMINE, Philippe. *Des pouvoirs en France 1300-1500*. Presses de l'École Normale Supérieure, Paris 1992, s. 11-25; GUENÉE, Bernard. Liturgie et politique. Les processions spéciales à Paris sous Charles VI. In *Saint-Denis et la royauté. Études offertes à Bernard Guenée*. Publications de la Sorbonne, Paris 1999, s. 23-49.

2 Napríklad: GUENÉE, Bernard. Les campagnes de lettres qui ont suivi le meurtre de Jean sans Peur, duc de Bourgogne. In *Annuaire-Bulletin de la Société de l'Histoire de France*, 1993, s. 45-65; CAUCHIES, Jean-Marie. Messageries et messagers en Hainaut au XVe siècle. In *Le Moyen Age* 1976/1, s. 89-123 a 1976/2, s. 301-341; CARRIER, Hubert. « Si vera est fama » Le retentissement de la bataille d'Othée dans la culture historique au XVe siècle. In *Revue Historique* 2001/3, s. 639-670. Pre syntézy pozri napríklad: MENACHE, ref. 1; FAULSTICH, Werner. *Medien und Öffentlichkeiten im Mittelalter 800-1400*. Göttingen 1996. Súvislosť súdnictva, moci a strachu sú obzvlášť výrazné v prípade najnovšej francúzskej historiografie a najmä Claude Gauvard, pozri OFFENSTADT, Nicolas. "L'histoire politique" de la fin du Moyen Age. Quelques discussions. In *Etre historien du Moyen Age au XXIe siècle*. Publications de la Sorbonne, Paris 2008, s. 179-198.

3 LECUPPRE-DESJARDIN, Élodie. *La ville des cérémonies. Essai sur la communication politique dans les anciens Pays-Bas bourguignons*. Brepols, Turnhout 2004; BLANCHARD, Joël. Le spectacle du rite : les entrées royales. In *Revue Historique* 2003/3, s. 475-519; NOVÁK, Veronika. *Hírek, hatalom, társadalom. Információáramlás Párizsban a középkor végén*. Gondolat – Infonia, Budapest 2007.

4 K dejinám týchto miest pozri napríklad: DESPORTES, Pierre. *Reims et les Rémois aux XIIIe et XIVe siècles*. Picard, Paris 1979; BIBOLET, Françoise (ed.). *Histoire de Troyes*. Troyes, 1997; CHEVALIER, Bernard. *Les bonnes villes de France du XIVe au XVIe siècle*. Paris 1985; CHEVALIER, Bernard. *Les bonnes villes, l'État et la société dans la France de la fin du XVe siècle*. Paradigme, Orléans 1995; ROUX, Simone. *Paris au Moyen Age*. Hachette, Paris 2003; FAVIER, Jean, *Paris au XVe siècle 1380-1500. La nouvelle histoire de Paris*. Paris 1974.

vojny, občianska vojna medzi súperiacimi šľachtickými klanmi, ktoré bojovali o moc a striedali zahraničné spojenectvá⁵ – zvýraznil význam informácie, utajenia a presvedčivej propagandy, a robí tak toto obdobie obzvlášť vzrušujúcim v dejinách komunikácie.

Než sa vrátim k fenoménu mestskej komunikácie, mali by sme spomenúť druhy našich prameňov, ktoré nám ju môžu pomôcť objasniť. Prenos informácií totiž v skutočnosti predstavuje dosť rozvláchny problém, niekedy veľmi ťažko uchopiteľný.

Po prvé, úradné dokumenty ukazujú dennú rutinu v narábaní so správami: zvláštne údaje o mestskej samospráve (fr. „*messengerie*“, nem. „*Botenbücher*“, knihy poslov) môžu doložiť každú misiu, niekedy s detailmi o cestách a cestovných plánoch, mená príjemcov a témy listov.⁶ Zoznam mestských zamestnancov môže poskytnúť údaje o počte a úlohe poslov, pisárov a vyvolávačov. Mestské registre môžu obsahovať zmienky o doručení listov alebo, čo je zaujímavejšie, kópie samotných listov. Podrobnosti o šírení úradnej správy sa objavujú v registroch vyhlásení prisázaných vyvolávačov.⁷

Pozadie tejto korešpondencie odhaľujú zachované registre z rokovaní mestských rád, kde môžeme nájsť rozhodnutia o poslaní listov a uverejnení správy, odozvy na prichádzajúce listy, mozaiku komplexnej politiky správ.⁸

Inú tvár komunikácie ukazujú dokumenty súdnictva: texty súdnych konaní, výpovede svedkov, omilostujúce listy, v ktorých sa pripomínajú zlé skutky obyvateľov mesta. Z nich sa môžeme dozvedieť o sprisahaniach, urážaní úradov, šuškande, ale tiež o každodenných zvyklostiach komunikácie, rozhovoroch v krčmách, neformálnych stretnutiach na hlavnom námestí a ženských klebetách.⁹ Zachovaná súkromná korešpondencia ukazuje nielen písanú podobu prenosu informácie, ale niekedy aj jej orálne doplnky alebo rozhovory, ktoré predchádzali napísaniu listu.

5 FAMIGLIETTI, R. C. *Royal intrigue. Crisis at the court of Charles VI 1392-1420*. New York, AMS Press, 1986; GUENÉE, Bernard. *Un meurtre, une société. L'assassinat du duc d'Orléans 23 novembre 1407*. Paris 1992; SCHNERB, Bertrand. *Les Armagnacs et les Bourguignons. La maudite guerre*. Paris 1988.

6 Štúdie pracujúce s týmito typom prameňov: MONNET, Pierre. *Diplomatie et relations avec l'extérieur dans quelques villes de l'Empire à la fin du Moyen Age*. In DUCHHARDT, Heinz - VEIT, Partice (Hrsg.). *Krieg und Frieden im Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit*. Philipp von Zabern, Mainz 2000, s. 73-101; MONNET, Pierre. *De la rue à la route: messages et ambassades dans les villes allemandes de la fin du Moyen Age*. In JARITZ, Gerhard (ed.). *Die Strasse. Zur Funktion und Perzeption öffentlichen Raums im späten Mittelalter*. Wien 2001, s. 71-89; MONNET, Pierre. *Pouvoir communal et communication politique dans les villes de l'Empire à la fin du Moyen Age*. In *Francia* 2004/1, s. 121-139; NADRIGNY, Xavier. *La place des messageries dans la municipalité toulousaine durant la première moitié du XVe siècle*. In *Information et société en Occident*, ref. 1, s. 261-280.

7 LE MARESQUIER-KESTELOOT, Yvonne-Hélène. *Les officiers municipaux de la ville de Paris au XVe siècle. Étude et édition du registre KK 1009 des Archives Nationales*. Commission des Travaux Historiques de la Ville de Paris, Paris 1997. K Parížu máme registre v publikáciách: Archives Nationales, *Livres de Couleur du Châtelet*, série Y. Pozri tiež: TUETÉY, Alexandre. *Inventaire analytique des livres de couleur et bannières du Châtelet de Paris*. Imprimerie Nationale, Paris 1899.

8 V Paríži sú tieto registre uchovávané od roku 1499: *Registres des délibérations du bureau de la ville de Paris (1499-1614)*. Imprimerie Nationale, Paris 1883-1921. 15 vols; ROSEROT, Alphonse. *Le plus ancien registre des délibérations du conseil de ville de Troyes, 1429-1433*. Troyes 1886. (*Registre Troyes*); GUILBERT, Sylvette. *Registre de délibérations du conseil de ville de Reims (1422-1436)*. Reims 1990-1991. (*Registre Reims*); GUILBERT, Sylvette. *Registre de délibérations du conseil de ville de Châlons-en-Champagne (1417-1421)*. Châlons-en-Champagne 2001. (*Registre Chalons*).

9 Veľmi dôležitý vydaný korpus je: DUPLÈS-AGIER, Henri. *Registre criminel du Châtelet de Paris du 6 septembre 1389 au 18 mai 1392*. I-II. Paris 1861-1864. Omilostujúce listy (*lettres de rémission*) sú uchovávané od 14. storočia do druhej polovice 16. storočia: Archives Nationales, série JJ. Časť publikovaného materiálu je v: DOUËT-D'ARCQ, Louis. *Choix de pièces inédites relatives au règne de Charles VI*. I-II. Paris 1863-1864; LONGNON, Auguste. *Paris pendant la domination anglaise (1420-1436)*. Champion, Paris 1878. O jeho produkcii a použití pozri: GAUVARD, Claude. „*De grace especial*“. *Crime, État et Société en France à la fin du Moyen Age*. I-II. Paris 1991; ZEMON DAVIS, Natalie. *Fiction in the archives. Pardon tales and their tellers in sixteenth-century France*. Stanford 1987.

A nakoniec, miestne kroniky a denníky sú dobre známe tým, že obsahujú všeobecne prijímané názory, prejavy paniky alebo opisujú formy rituálnej komunikácie – napríklad kráľovské príchody, slávnosti alebo popravy.¹⁰

Bohužiaľ, tieto druhy prameňov len málokedy korešpondujú, a dokonca aj v dobre zdokumentovaných západných mestách musia bádatelia čeliť medzerám, ktoré treba vyplniť, a zamlčivaniu.

Mestská vrava: všadeprítomné šomranie?

Ak má byť náš pohľad na mestskú komunikáciu úplný, musíme sa najprv zmieriť s faktom, že veľká väčšina medziludských stykov, každodenné konverzácie a ústna komunikácia je pre nás jednoducho stratená – môžeme zachytiť azda len záblesky, ale aj tie sú náhodné a neúplné. V tejto situácii jeden prijateľný prístup, založený na útržkovitých údajoch, môže spočívať v identifikácii najdôležitejších okolností určujúcich priebeh každodennej komunikácie: jej možností, tém, miesta a žánre.¹¹

Vo veľmi širokom kontexte, možnosti toku stredovekej informácie sú, do istej miery, určené niektorými základnými spoločenskými zložkami, napríklad mobilitou rozličných spoločenských skupín (keďže správy cestovali s ľuďmi) a priepustnosťou spoločnosti, z čoho vyplývajú celkom jednoduché otázky: stretávali sa rozličné spoločenské skupiny navzájom, hovorili jedna s druhou, mali miesta a informačné kanály spoločné alebo nie? Hlavné práce, ktoré sa zaoberajú cestovaním v stredoveku, ukazujú, že ľudia neboli vôbec usadlí alebo vystrašení opustiť svoje domovy, že dokonca aj vidiečania podnikali svoje zvyčajné cesty do okolitých miest a na trhy, a to sa už nemusíme zmieňovať o mobilnejších skupinách ako kupci, študenti, vojaci, potulní mnísi, nádenníci, kriminálnici a remeselníci.¹² Ďalšie štúdie o živote v stredovekom meste zdôrazňujú úlohu otvorených priestorov, ulíc a námestia v živote spoločnosti, zmiešaný charakter svetských a cirkevných priestorov, otvorenosť kráľovského dvora a obydľí elít pre obyčajných ľudí, súžitie sluhov a pánov a, konkrétnejšie, veľkú väčšinu ústnej komunikácie a zvyk čítať nahlas – všetky tieto činitele poukazujú na veľku ľahké prenikanie správ medzi rozličnými spoločenskými skupinami, a na značné množstvo bežne zdieľaných vedomostí a informácií.¹³ Zdá sa, že naše pramene, napríklad výpovede svedkov a zločincov opisujúce žobrákov ako hovoria o politike s honoráciou, zlodějov ako ľahko vstupujú do dverí súdnej siene a brán vznešených domov, potvrdzujú tento celkový obraz.¹⁴

10 Spomedzi skúmaných miest máme miestne kroniky iba pre Paríž. Najužitočnejšie sú registre pisárov Parížskeho parlamentu: TUETÉY, Alexandre (ed.). *Journal de Nicolas de Baye, greffier du Parlement de Paris 1400-1417*. I-II. Renouard, Paris 1885-1888; a TUETÉY, Alexandre - LACAILLE, Henri (ed.). *Journal de Clément de Fauquembergue greffier du Parlement de Paris 1417-1435*. I-III. Renouard, Paris 1903-1915, s dennými poznámkami. Pokiaľ ide o miestne kroniky, máme *Journal d'un bourgeois de Paris 1405-1449*. (Ed. Alexandre Tuetey. Paris 1881), napísaný parížskym klerikom, ktorý bol veľmi dychtivý po správach a opisujúci mnoho chýrov, klebiet a miestnych slávností.

11 K problematike každodennej komunikácie pozri *Kommunikation und Alltag in Spätmittelalter und früher Neuzeit*. Wien 1992.

12 OHLER, Norbert. *The Medieval traveller*. The Boydell Press, 1989; WADE LABARGE, Margaret. *Medieval travellers. The rich and the restless*. Hamish Hamilton, London 1982; *Voyages et voyageurs au Moyen Age*. S.H.M.E.S. Publications de la Sorbonne, Paris 1996.

13 ROUX, ref. 4; LEGUAY, Jean-Pierre. *La rue au Moyen Age*. Ouest-France, Rennes 1984; *Die Strasse. Zur Funktion und Perception öffentlichen Raums* ref. 6; HANAWALT, Barbara A. – KOBIALKA, Michal (ed.). *Medieval practices of space*. University of Minnesota Press 1999; BOONE, Marc – STABEL, Peter (ed.). *Shaping urban identity in late medieval Europe*. Leuven – Apeldoorn 2000; SPICER, Andrew – HAMILTON, Sarah (ed.). *Defining the Holy. Sacred space in Medieval and early Modern Europe*. Ashgate 2005; COLEMAN, Joyce. *Public Reading and the Reading Public in Late Medieval England and France*. Cambridge, 1996; MOSTERT, Marco (ed.). *New approaches to medieval communication*. Turnhout, Brepols 1999; CLANCHY, M. T. *From memory to written record. England 1066-1307*. Blackwell, Oxford – Cambridge (Massachusetts) 1994.

14 Napríklad: DUPLÈS-AGIER, ref. 9, s. 310-312, 184-190.

Nie je samozrejme možné sledovať každú neformálnu konverzáciu a identifikovať jej tému, ale vyššie zmienené súdne texty odhaľujú, ako ľudia, väčšinou pred obdobím občianskej verejnosti, debatovali v krčmách a na trhoviskách o problémoch vlády, reformách a daniach, vojnových spolenectvách a dynastických sobášoch. Ak študujeme prípady sprisahání, velezrady alebo len neúctivých vyjadrení o mocných na súdoch a v omilostujúcich listoch, jasne sa vynárajú horúce body záujmu: ľudia s radosťou hovorili o daniach, o zlých radcoch dobrých kráľov, pochybnej morálke a korupcii členov elity, o hrozných skutkoch vojakov, zázrakoch a podivných znameniach ukazujúce na blížiacu sa udalosti.¹⁵ Samozrejme, v týchto prameňoch sa stretávame najmä s prípadmi nespokojnosti a poburovania, nazývané *rumeur* alebo *murmure* ľudí – ale tieto rastúce počty prípadov vlastizrady znamenajú taktiež zvýšenú citlivosť a záujem zo strany moci o to, o čom sa jej poddaní rozprávali a čo si mysleli.¹⁶

Pokiaľ ide o priestorový rámec mestskej vravy, každé mesto malo svoje miesta, kde si ľudia vymieňali správy, debatovali o nových daniach a zlých správcoch. Obyčajne boli miestami na výmenu informácií krčmy a hostince, kde sa ctihodní kupci, zahraniční pútnici a pochybní tuláci mohli stretávať a rozprávať. Za normálne miesta na vyjednávanie a konšpirácie sa považovali aj kostoly a cintoríny. Trhoviská a námestia so šibenicami a popravnými ponúkali udalosti zaujímavé na komentovanie a vysvetľovanie. Mestské brány boli samozrejme rušnými križovatkami, kde sa mohli obyvatelia mesta po prvýkrát stretnúť s cudzincami, ktorí privážali tovary na predaj a správy, o ktoré sa mohli podeliť.¹⁷ Okrem týchto všeobecných charakteristík mala každá komunita svoje osobité miesta – okolo sochy, pred verejnou budovou, na miestach, kde sa stretávali chotáre miest – ktoré mali určitý význam pre jej členov a boli utvárané zvykmi a mocenskými vzťahmi.¹⁸

Každodenné klebetenie a nespokojné rozhovory mohli nadobudnúť neobyklé formy. Kroniky a denníky uvádzajú, napríklad, satirické piesne, očierňovanie dobrého mena mocných knie-

15 HOAREAU-DODINAU, Jacqueline. Les injures au roi dans les lettres de rémission. In *La Faute, la répression et le pardon*. Paris 1984, s. 223-240; BEAUNE, Colette. Perceforêt et Merlin. Prophétie, littérature et rumeurs au début de la guerre de Cent Ans. In *Fin du monde et signes des temps. Visionnaires et prophètes en France méridionale (fin XIIIe-début XVe siècle)*. Centre de Fanjeaux, Éditions Privat, 1992, s. 237-255; BEAUNE, Colette. Le rumeur dans le journal du Bourgeois de Paris. In *La circulation des nouvelles au Moyen Age*. Paris – Roma 1994, s. 191-204; GAUVARD, Claude. Rumeur et gens de guerre dans le royaume de France au milieu du XVe siècle. In *Hypothèses 2000. Travaux de l'École doctorale d'Histoire*. Publications de la Sorbonne, Paris 2001, s. 281-292; GAUVARD, Claude. Fear of crime in late medieval France. In HANAWALT, Barbara A. – WALLACE, David (ed.). *Medieval crime and social control*. University of Minnesota Press, Minneapolis – London 1999, s. 1-48; FENSTER, Thelma S. – SMAIL, Daniel Lord (ed.). *Fama: the politics of talk and reputation in medieval Europe*. Cornell University Press, Ithaca 2003.

16 GAUVARD, Claude. Le roi de France et l'opinion publique à l'époque de Charles VI. In *Culture et idéologie dans la genèse de l'État moderne*, ref. 1, s. 353-366.

17 BURROUGHS, Charles. Spaces of arbitration and the organisation of space in late medieval Italian cities. In *Medieval practices of space*, ref. 13, s. 64-100; GILES, Kate. Public space in town and village 1100-1500. In GILES, Kate – DYER, Christopher (ed.). *Town and country in the Middle Ages. Contrasts, contacts and interconnections*. Leeds 2005, s. 293-312; LALEMAN, Marie Christine. Espaces publics dans les villes flamandes au Moyen Age: l'apport de l'archéologie urbaine. In *Shaping urban identities*, ref. 13, s. 25-42; GEREMEK, Bronislaw. *Les marginaux parisiens aux XIVe et XVe siècles*. Flammarion, Paris 1976; ALEXANDRE-BIDON, Danièle – TREFFORT, Cécile. Un quartier pour les morts: images du cimetière médiéval. In ALEXANDRE-BIDON, Danièle – TREFFORT, Cécile (ed.). *A réveiller les morts. La mort au quotidien dans l'Occident médiéval*. Lyon 1993, s. 253-273; CHIFFOLEAU, Jacques – MARTINES, Lauro – PARAVACINI BAGLIANI, Agostino (ed.). *Riti e rituali nelle società medievali*. Spoleto 1994 (štúdie o výbere avýznamie miest popravy); BURKE, Peter. Insult and blasphemy in early modern Italy. In Peter Burke. *The historical anthropology of early modern Italy. Essays on perception and communication*. Cambridge University Press, Cambridge 1987, s. 95-109. (zvláštne miesta na graffiti v talianskych mestách). Veľmi dobrý prameň k štúdiu miest parížskej komunikácie je *Journal d'un Bourgeois de Paris*, ref. 10.

18 K Parížu pozri NOVÁK, Veronika. Places of power. The spreading of official information and the social uses of space in fifteenth-century Paris. In BUDAK, Neven (ed.). *Communication in Towns*. Leykam International – International Commission for the History of Towns, Zagreb, 47-66. V tlači.

žat alebo celých národov (Francúzi proti Angličanom počas storočnej vojny).¹⁹ Niekedy máme aj opisy politického významu týchto piesní: po politickej vražde na objednávku burgundského vojvodu jeho parížskych agentov zobudil uprostred noci hluk nemelodickej hudby „charivari“, keď ľudia spievaním pohrebých piesní obviňovali svojho pána, že je zradca a vrah.²⁰ Kráľovské a mestské nariadenia ukazujú, ako boli tieto piesne dôležité, keď sa pokúšali kontrolovať pohyb potulných spevákov alebo zabrániť spievaniu o zakázaných témach ako kráľ alebo pápež.²¹

Inou, nezvyčajnou formou neformálnej komunikácie bolo šírenie poplašných chýrov o vzbure žobrakov, o otrávených studniach alebo sprisahanií, ktoré nepriateľom umožní tajne vstúpiť do mesta. Tieto zvesti jasne odhaľujú hlavné obavy spoločnosti zahŕňajúce zabíjanie nepokrstených detí, zoznamy s menami mešťanov, ktorí majú byť zavraždení, tulákov spriaznených s Angličanmi alebo Židmi, tajné znamenia slúžiace na rozoznanie sprisahancov od nevinných susedov, nočné útoky, oheň a otravu.²² V parížskych denníkoch z 15. storočia môžeme sledovať vzostup a návrat niektorých fám, ich postupná transformácia a dokonca ich dôsledky alebo, presnejšie, ich uplatnenie: v krízových situáciách fámy o sprisahanií umožnili politickým skupinám zbaviť sa svojich protivníkov tým, že ich nastavili ako obetných baránkov a sprisahancov.²³

Mestská moc: dobre organizovaná kontrola

Na pozadí farebného obrazu mestskej vravy sa pokúsime analyzovať stratégie mestských úradov, ktoré sa jej museli venovať. Mestské authority konfrontované s ťažkými rokmi na konci storočnej vojny, sprevádzanou vnútornou vojnou súperiacich vojvodských strán, museli naozaj vypracovať – ako súčasť obrannej stratégie – úplný komunikačný systém, ak chceli prežiť. Museli zbierať užitočné informácie o putujúcich armádach a nových rozhodnutiach ústrednej vlády, museli zverejňovať niektoré informácie obyvateľom, aby si zaistili ich spoluprácu, museli udržiavať vonkajšie vzťahy s informačnými zdrojmi a kontrolovať prichádzajúce a odchádzajúce správy, aby predišli zrade alebo vzbure.²⁴

Pri analyzovaní registrov rokovaní mestských rád v menších francúzskych mestách prichádzajúcich do úvahy, Remes, Troyes a Chalons, zmienky o posielaní a prijímaní listov a správ prezrádzajú, ako starostovia a radní organizovali mestskú diplomaciu.

Na to samozrejme potrebovali zamestnancov. Na konci stredoveku, *Botenbücher* nemeckých miest zmieňujú niekoľko tuctov mestských poslov nosiacich hrdo listy (niekoľko stoviek ročne),

19 MENACHE, ref. 1 (Symbols and national stereotypes in the Hundred Years War); GAUVARD, Claude – GOKALP, Altan. Les conduites de bruits et leur signification à la fin du Moyen Age: le charivari. In *Annales ESC* 1974/3, s. 693-704. Včasnonovoveké satirické piesne sú predmetom bádania v oveľa väčšej miere, pozri napr.: FOX, Adam. *Oral and Literate Culture in England 1500-1700*. Clarendon Press, Oxford 2000; DARNTON, Robert. An early information society: news and the media in eighteenth-century Paris. In *American Historical Review* 2000/1, s. 1-35.

20 *Chronique du Religieux de Saint-Denis, contenant le règne de Charles VI, de 1380 à 1422*. I-VI. Publiée par L. Bellaguet. Paris 1839-1852. V. 348.

21 Archives Nationales Y2 fol. 123.

22 GAUVARD, Claude. Rumeurs et stéréotypes à la fin du Moyen Age. In *La circulation des nouvelles*, ref. 15, s. 157-177; FARGETTE, Séverine. Rumeurs, propagande et opinion publique au temps de la guerre civile (1407-1420). In *Le Moyen Age*, 2007/2, s. 309-334; WALKER, Simon. Rumour, sedition and popular protest in the reign of Henry IV. In *Past and Present* 2000/1, s. 31-65.

23 JUVÉNAL des URSINS, Jean. Histoire de Charles VI, roi de France. In MICHAUD – POUJOLAT (ed.). *Nouvelle collection de mémoires pour servir à l'histoire de France*. Série I, tome II, Paris, 1836, s. 524-525; *Journal de Nicolas de Baye*, ref. 10, II. 226; *Journal d'un Bourgeois de Paris*, ref. 10, s. 87-110 passim. Analyzované v: NOVÁK, ref. 3, s. 259-277.

24 MICHEL, Hébert. Communications et société politique: Les villes et l'État en Provence aux XIVe et XVe siècles. In *La circulation des nouvelles*, ref. 15, s. 231-242.

majúcich erb svojho mesta.²⁵ Uvedené francúzske mestá nemajú (dokonca ani Paríž) takýto vysoký počet ľudí a listov: mali nejakých úradných poslov, ale často využívali služby jednorazových poslov len na tento účel, ako napríklad kupcov cestujúcich správnym smerom.

Ak rekonštruujeme geografický aspekt týchto korešpondencií, môžeme jasne vidieť dobre štruktúrovanú sieť rozličných kategórií kontaktu. V najužšom kruhu sú susedné dediny závislé na meste – ktoré zvyčajne dostávali ústne správy z mestskej rady s nariadeniami, aby boli ostrážiti a pomáhali udržiavať mestský obranný systém.

Ďalší kruh na imaginárnej mape mesta tvoria susedné mestá v rádiuse okolo 50 až 100 kilometrov (najčastejší korešpondenti pre Remeš sú Soissons, Laon, Noyon, Chalons a Troyes; pre Chalons: Troyes, Remeš a Laon; a pre Troyes: Chalons, Nogent, Provins, Sens a Remeš). Často ich žiadali o radu v aktuálnych politických prípadoch alebo o pomoc v lobovaní za rozličné ciele: niekoľko miest zrejme spolupracovalo a koordinovalo svoje stratégie. V našich prameňoch to znamená, že mestské rady posielali niekoľko (niekedy až 10) listov adresovaných rozličným mestám v obzvlášť dôležitých alebo nebezpečných situáciách, ako napríklad príchod armády alebo zvolanie miestneho zhromaždenia. Keď v roku 1429 občianska vojna dosiahla bod obratu, vidíme naše mestá, ako si vymieňajú listy predtým a potom, ako zmenili strany a spojili sa so súperiacou stranou, čo sa stávalo viac menej súčasne. Napriek sústredenej akcii tieto mestá nevytvorili formálnu ligu, „*Bund*“ ako môžeme vidieť v Nemecku na konci stredoveku alebo v prípade nášho Pentapolisu.²⁶

Okrem komunít si naše mestá písali aj listy s určitými jednotlivcami: nachádzame opakujúce sa zmienky o menách miestnych hodnostárov, biskupov, kráľovských sudcov a súdnych úradníkov alebo šľachticov z kráľovského dvora. Listy určené týmto ľuďom sú obvykle plné otázok a žiadostí o sprostredkovanie a niekedy dokonca aj obsahujú kópie petícií, ktoré poslali kráľovi. Predstavitelia mesta sa mohli tiež rozhodnúť z času na čas poslať jednoduché pozdravné listy odporúčajúce ich mesto do priazne šľachtica. Tieto kontakty sa veľmi líšia od tých, ktoré sú založené na vzájomnej rade, ktorá zjednocovala susediace mestá. V týchto prípadoch šľachtici konajú, lobujú za mesto, ktoré im na oplátku posielajú pravidelné dary (víno, odevy).²⁷

Mesto Paríž predstavuje zvláštny prípad: v skutočnosti, je cenným centrom doručenia informácie pre každé provinčné mesto. Kontakty medzi nimi nie sú príliš časté, správy z Paríža sa objavujú najmä v krízových situáciách: na jednej strane, môžu pochádzať z kráľovského dvora, ktorý požaduje od hlavného mesta, aby rozšírilo úradnú verziu určitých udalostí, konalo ako prostredník medzi provinčnými mestami a monarchiou. Na strane druhej, francúzske mestá sa obracali na parížsku samosprávu so svojimi otázkami, keď potrebovali presnú informáciu o kráľovskej politike.

25 MONNET, ref. 6, s. 77-78.

26 *Registre Reims* 136: v roku 1429 rada mesta Remeš píše Chalonsu a Laonu a pýta sa na kráľovu vôľu. Žiada Chalons, aby kontaktovalo aj predstaviteľov Troyes; *Registre Troyes* 330: Troyes v roku 1431 poslalo listy do Nogentu a Provins so správou o blížiacej sa armáde *Registre Troyes* 371: Mestská rada Troyes počas príprav vojenskej výpravy proti susednej posádke v 1432 poslala listy do miest Chalons, Épernay, Vertus, Château-Thierry, Sézanne, Provins, Nogent, Saint-Just, Plancy, Arcis, Romilly, Villemort, Aix-en-Othe, Villenaux, Fère-Champenoise; *Registre Chalons* 133-140 passim: Municipality Chalons poslala niekoľko listov do Troyes a Remeš v roku 1419, v čase krízy po vražde ich pána Burgundského vojvodu. NÉMETH, Németh. Információszerzés és hírközlés a felső-magyarországi városokban. In *Információ-ramlás a magyar és török végvári rendszerekben*. Szerk. Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás. Eger 1999, s. 117-127.

27 DERVILLE, Alain. Pots-de-vin, cadeaux, racket, patronage. Essai sur les mécanismes de décision dans l'État bourguignon. In *Revue du Nord*, 1974, s. 341-364; *Registre Reims* 53: odoslanie troch vozov s vínom, chlebom a ďalšími potravinami šľachticovi. Ďalšie príklady v: BOURQUELOT, Félix. Correspondance entre le corps municipal de Paris et de Noyon en 1413. In *Bibliothèque de l'École des Chartes* VII. 1845-1846, s. 52-69.

Na najvyššej úrovni mestskej siete nachádzame inštitúcie a predstaviteľov ústrednej moci, kráľa alebo regenta, Veľkú radu, kancelára, *connétable* alebo mocných magnátov. Zdá sa, že celá mestská stratégia pozostávala z neustáleho prúdu sťažností a nárekov: príliš veľa vojakov, príliš zlé počasie, príliš veľa daní, žiadajúc o pomoc a polutovanie.

Vyššie načrtnutý obraz jasne ukazuje na komplexnú politiku miestnych komunít voči vynárajúcim sa nebezpečenstvám a ústrednej vláde: neustále a zámerné používanie sprostredkovateľov, návrat k špecializovaným informačným zdrojom, udržiavanie kontaktov darmi, listami, protislužbami a silou.

Pokiaľ ide o kontrolu informácií, táto pozostáva, ako sme už videli, z primeraného podielu šírenia a cenzúry. Pokiaľ ide o prvý, obce museli zdieľať správy prichádzajúce zvonku a museli vydať svoje vlastné rozhodnutia. Jednu časť tejto informácie podával prísažný vyvolávač mesta, ktorý predstavoval oficiálny hlas mesta. Tento neurodzený držiteľ úradu mal čítať nahlas kráľovské výnosy na stálych, zvyčajných miestach. Pri obzvlášť dôležitých oznámeniach ho mohol sprevádzať aj trubač. (Tak, ako mestskí poslci zastupovali mesto pred vonkajším svetom svojou uniformou, aj hlásnik za múrmi svojím jedinečným vystupovaním a oficiálnym hlasom).²⁸

Ak kráľovský list vyžadoval odpoveď alebo nejaký druh finančného príspevku z mestskej obce, bol oznámený nie anonymne pouličným krikom, ale v rámci špeciálneho zhromaždenia. V tomto prípade to mohol byť hlas vyvolávača alebo zvonenie zvonov, ktoré zvolávali ľudí na zverejnenie správ. Pri použití tejto formy naše pramene opisujú niekedy dvojstupňové zverejnenie. Po prijatí listu obec zvolala najprv veľmi úzky okruh hodnostárov (40 až 50 ľudí v Remeši), aby prediskutovali možné reakcie alebo odpovede a spôsoby zverejnenia. Potom, o jeden alebo dva dni, sa zišli vážené hlavy rodín (od troch po päť stoviek ľudí v uvedených mestách), aby si vypočuli správy a prijali odpoveď, ktorú vypracovalo predošlé zhromaždenie.²⁹ V Paríži sa letáky najprv ukázali radným, predstaviteľom 16 štvrtí a vyslancom najdôležitejších náboženských komunít. Títo vybraní vyslanci sa potom vrátili do svojich štvrtí a rozšírili informáciu čítaním kópie listu a potom ústnym zhrnutím jeho obsahu v rámci obvyklých zhromaždení štvrtí.³⁰

Zoznamy rokovaní objasňujú, že mestské úrady dávali prednosť náležitým formám zverejnenia: v prípade zlých správ rada mesta Troyes požiadala miestneho biskupa, aby sa porozprával s ľuďmi a „*doucement*“ – sladko im oznámil, čo sa stalo.³¹

Táto starostlivosť o jemné zverejnenie tiež ukazuje na skutočnosť, že okrem šírenia museli mestské authority pracovať na tom, aby udržali tajomstvá a kontrolovali informácie. V sledovanom období sa v čase vojny táto stránka informačnej politiky stávala obzvlášť dôležitou. Mestské registre zmieňujú niekoľko opatrení: každý súkromný list prichádzajúci a odchádzajúci z mesta sa musel ukázať kapitánovi; nikto sa nesmel priblížiť k poslom, ktorí nosili listy od nepriateľa; vážených mešťanov poverovali, aby vyspovedali prišelcov pred mestskými bránami; cudzinci

28 DUTOUR, Thierry. L'élaboration, la publication et la diffusion de l'information à la fin du Moyen Age (Bourgogne ducal et France royale). In LETT, Didier – OFFENSTADT, Nicolas (ed.). *Haro! Noël! Oyez! Pratiques du cri au Moyen Age*. Publications de la Sorbonne, Paris 2003, s. 141-155; O práci vyvolávača a jeho symbolických funkciách pri kontrole miestnej moci pozri HÉBERT, Michel. Voce preconia: note sur les criées publiques en Provence à la fin du Moyen Age. In MORNET, Élisabeth – MORENZONI, Franco (ed.). *Milieux naturels, espaces sociaux. Etudes offertes à Robert Delort*. Paris 1997, s. 689-701; OFFENSTADT, Nicolas. Les crieurs publics à la fin du Moyen Age. Enjeux d'un recherche. In *Information et société en Occident*, ref. 1, a. 203-217. ; NOVÁK, Veronika. Hatalom a keresztezódéseken : a kikiáltás a középkor végi Párizsban. In *Történelmi Szemle* 2001/3-4, s. 237-255.

29 *Registre Reims* 44-45; ďalšie príklady v: FLAMMERMONT, Jules. Histoire de Senlis pendant la seconde partie de la guerre de Cent Ans (1405-1441). In *Mémoires de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Île-de-France*, V. 1878. 274.

30 JUVÉNAL, ref. 23, s. 486-488; DESCIMON, Robert – NAGLE, Jean. Les quartiers de Paris du Moyen Age au XVIIIe siècle. Évolution d'un espace plurifonctionnel. In *Annales ESC* 1979/5, s. 956-983.

31 *Registre Troyes* 281-282.

ubytovaní v hostincoch sa museli hlásiť každý deň; neisté jednanie mesta s nepriateľom sa držali v tajnosti, aby sa predišlo problémom s kráľovským dvorom.

A ako táto miestna kontrola informácií fungovala? V skutočnosti štúdie o účinnosti občianskej vojny propagačných kampaní ukazujú, že politický list mohol byť adresovaný mestskej komunite v mene kráľa alebo vojvodu a bola to mestská rada, ktorá sa nakoniec rozhodla o jeho ústnom rozšírení. Jediným alternatívnym kanálom bolo duchovenstvo, miestni biskupi, kazatelia a cirkevné ustanovizne. Nepriateľská propaganda preto nemohla zlomiť rozličné strany kvôli tvrdošijnému odporu verných mestských predstaviteľov, ktorí mohli zabrániť jej prenikaniu. Keďže kráľovský systém informácií závisel na miestnych sprostredkovateľoch, úloha súdnych úradníkov, správcov a starostov bola jednoducho rozhodujúca.³²

Na záver môžeme povedať, že na konci stredoveku mestská úroveň informačnej politiky určovala kvalitu a kvantitu správ, ktoré sa dostávali k obyvateľom mesta a so svojou starostlivo vybudovanou sieťou a prísne udržiavanou kontrolou sa pokúšala – a celkom úspešne – zvládať agresívnu podobu kráľovskej propagandy a dychtivú zvedavosť obyvateľov mesta.

(preložil: Peter Bystrický)

32 GUENÉE, ref. 2.

6. KOMUNIKAČNÍ ASPEKTY PRAŽSKÉHO POVSTÁNÍ 1483

Kateřina Jiřiová

Pražské povstání, které se uskutečnilo 24. září 1483, bylo Františkem Šmahelem výstižně nazváno epilogem husitské revoluce.¹ Ostatně právě historik husitské revoluce nejdůkladněji a nejobšírněji anatomii tohoto konfliktu popsal. Kupodivu stranou pozornosti zůstalo u historika jagellonského období Josefa Macka,² nejnověji se pak k událostem roku 1483 vrátil Petr Čornej v Dějinách Koruny české.³

Připomeňme si stručně fakta. První pražské rady, které sázel Vladislav Jagellonský po svém nástupu na český trůn v roce 1471 nebyly nejkratší – trvaly čtyři roky, a na svých postech se udrželi komunální politici poděbradské éry Samuel Velvar z Hrádku na Starém Městě⁴ a na Novém Městě Jíra Majnušek,⁵ kteří si své postavení zachovali až do roku 1476, kdy o své funkce díky svým podivným praktikám přišli, nejenom oni, ale i většina jejich spoluradních.⁶ Taktak, že zkorumpování konšelů neskončili pod katovou sekerou, vykoupili se tehdy vysokými finančními částkami.⁷

V letech 1476 až 1483 již probíhalo sázení rad pravidelněji – na Novém Městě po roce s výjimkou rady (1479 – 1482), na Starém Městě vládly po většinou rady dvouleté.⁸ Pokud jde o personální složení, tak na Starém Městě i Novém Městě se rady obměňovaly častěji, než tomu bylo v předešlém období. Na Starém Městě zasedlo v letech 1476 – 1483 pět rad, které představují celkem 90 funkčních míst, na nichž se obměnilo 56 osob (tj. 62%). Na Novém Městě v letech 1476 – 1483 zasedlo šest rad, která představují 72 míst, na nichž se vystřídal 40 osob (55%). Vidíme, že se jednalo o neobvykle vysoké procento nově přichozích osob do rad.

Zaměříme-li svoji pozornost na rady dosazené na pražské radnice Vladislavem Jagellonským v březnu 1483, tak na Starém Městě v osmnáctičlenné radě bylo osm nováčků, tři radní byli zvoleni potřetí a sedm radních podruhé.⁹ Na Novém Městě zasedli v radě jen čtyři nováčci, jeden radní počtvrté, jeden po třetí a šest radních podruhé. Pokud jde o sociální složení, tak na Starém Městě najdeme v radě dva řemeslníky, na Novém Městě jich bylo osm. Král vyslal jmenováním

1 Nejpodrobněji se pražským povstáním zabýval F. Šmahel ve své studii ŠMAHEL, František. Epilog husitské revoluce: Pražské povstání 1483. In MOLNÁR, Amedeo (ed.). *Acta reformationem bohemicam illustrantia*. Praha 1978, str. 45 –127. Druhá verze studie bez příloh vyšla pod názvem Pražské povstání 1483. In Pražský sborník historický, 1986, roč. 19, s. 35–102. Nejnověji se k povstání Šmahel vrátil v knize *Husitské Čechy*. Praha 2001, str. 105–140.

2 MACEK, Josef. *Věk Jagellonský I*. Praha 1992, s. 187; MACEK, Josef. *Víra a zbožnost jagellonského věku*. Praha 2001, s. 394.

3 ČORNEJ, Petr. *Velké dějiny Koruny české VI. (1437 – 1526)*. Praha 2007, s. 442–453.

4 Samuel Velvar zasedl v radách Starého Města od roku 1453 celkem třináctkrát. Kromě Velvara zasedli ve staroměstské radě čtyři konšelů z minulých rad – Vít kráječ sukna, Jan Zajícěk, Jakub Sobek a Jan Ziež. Poprvé se v radě objevuje Jan z Radieče. Na Novém Městě zasedli v radě také čtyři konšelů z předešlých rad – Petr Peniczek, Klíma Kostelák, Ondřej Rešeták a Martin Ráček.

5 Jíra Majnušek byl mezi radními největším rekordmanem od roku 1448 zasedl v radách sedmáctkrát. Na Novém Městě zasedli v radě také čtyři konšelů z předešlých rad – Petr Peniczek, Klíma Kostelák, Ondřej Rešeták a Martin Ráček.

6 K tomu ŠIMEK, František – KAŇÁK, Miloslav (ed.). *Staré Letopisy české*. Praha 1959, s. 283. Šlo zejména o finanční machinace a falšování kšaftů. V radách v roce 1475 zasedlo na Starém Městě sedm a Novém Městě také sedm konšelů z předchozích rad a 5 poprvé. K tomu ČELAKOVSKÝ, Jaromír. *O vývoji středověkého zřízení radního*. Praha 1920, s. 318; TOMEK, Václav Vladivoj. *Dějepis města Prahy IX*. Praha 1893, s. 270 zná k tomuto roku pouze 2 radní.

7 Jíra Majnušek se vykoupil částkou tisíc zlatých, které odevzdal formou půjčky králi spolu s loukou a vápenicí.

8 Ke složení rad TOMEK, ref. 6, s. 270–271 a 286–287.

9 TOMEK, ref. 6, s. 271 a 287.

těchto rad jasný signál, že nastal čas změny a dosadil do úřadu členy proroyalistické skupiny – na Starém Městě Václava Chánického a na Novém Městě Václava Párala. Již po necelém půlroce bylo jasné, že královi tento politický tah nevyšel.

Podle plánu měli v noci z 24. na 25. září roaylisté zaútočit na domy pražských radikálů, ale předčasně vyjádření mělo za následek prudkou změnu scénáře, kdy se ze spiklenců měli stát oběti. Od osmé hodiny ranní, kdy se rozezněly zvony kostela P. Marie před Týnem, začalo první dějství největšího dramatu od konce husitských válek. Povstalci vzali „šturmem“ staroměstskou, novoměstskou a malostranskou radnici. Nejdramatičtější průběh mělo postání na Novém Městě, snad jako jistá reminiscence radikálních postojů v době husitské revoluce.¹⁰ Konšelé zde byli svrženi svými radikálními nástupci a okusili to, co jejich předchůdci při první pražské defenestraci. Konečná bilance byla tragická, z celkem dvanáctičlenné rady bylo hned první den převratu pět radních¹¹ doslova rozsekáno přímo v jednací místnosti radnice a těla zabitých konšelů byla poté vyhozena z oken radnice. Později byli popraveni další tři radní, dva byli zajati a třem se podařilo utéct z města.¹² Na Starém Městě mělo povstání zdánlivě klidnější průběh. Rozlíčený dav v čele s Bohuslavem Legátem svrhnul purkmistra Jana od Klobouků, kterému předtím kdosi probodl sudlicí nohy, z oken radnice, ostatní konšelé byli pozatýkáni a rychtář Ambrož byl zabit.¹³ Veřejná exekuce nad čtyřmi staroměstskými konšely Václavem Chánickým, Prokopem Publikem, Janem od Klobouků a Janem Stodolou byla vykonána 26. září na Staroměstském rynku.¹⁴

Po bouři přišlo následné zklidnění a 6. října 1483 byla na shromáždění na Staroměstské radnici uzavřena jednota všech tří měst.¹⁵ Jedním z požadavků obcí bylo, aby král sázel konšely „toliko z těch, kteréž první konšelé na ceduli dadí a ne jiní.“¹⁶ Již před uzavřením jednoty byly 24. září zvoleny velkou obcí nové rady, které setrvaly v úřadu až do května, respektive do ledna 1484.¹⁷ V obou městech tak místo konšelů zasedali obecní starší, kteří se po navrácení chodu městské rady do normálu stali prostředníky mezi konšely a obcemi.¹⁸

Ve svém dalším výkladu se nebudu zabývat ani tak chronologií a popisem událostí, jako jeho reflexemi. Téměř dvě desítky domácích a zahraničních vyprávěcích pramenů svědčí o nebyvalém zájmu, která povstání vyvolalo. Byť šlo o relativně méně významnou událost, než tomu bylo u dění roku 1419, stala se v době podstatně lépe rozvinutého systému komunikace. Vyprávěcí prameny české i zahraniční proveniencí můžeme zařadit do tří okruhů a je možné je rozčlenit také podle konfesijního vyznání jejich autorů. První okruh tvoří prameny vzniklé současně nebo jen o málo později, než proběhlo povstání. Na tomto místě je třeba jmenovat pramen, který se

10 Přesný průběh povstání ŠMAHEL, Epilog, ref. 1, s. 45–127.

11 K průběhu povstání ŠIMEK – KANÁK (ed.), ref. 6, s. 291–293. Zabiti byli Václav Páral, Mařík Pivo, Jan Kneysl, Jan Rathauzský a Jan Hladký. Radmímu Páralovi se sice podařilo utéct a schovat se u souseda v posteli, po té co však byl vzbouřenci v této skryšii nalezen, byl cestou na radnici vystaven exekuci vzbouřeného davu

12 Šimon měsečník, Ondřej Kahun (nebyl členem rady, ale zasedal v radě minulé) a Vavřinec od tří králů. Zajati byli Jindřich Vlček a Jan Johanovic. Z města se podařilo utéct Václavu tkaničnickovi, Vítu Ocáskovi (oba nebyli členy rady, ale zasedali v radě minulé) a Vavřinci soukeníkovi. Jakub chmelář byl usvědčen, ale o jeho potrestání nemáme zmínky, obdobně nám není nic známo o trestu Jana Medulanského, ale můžeme se domnívat, že přežil, protože ještě v roce 1491 je uváděn jako majitel domu

13 ČELAKOVSKÝ, ref. 6, s. 336.

14 Tamtéž, s. 337. Václav Chánický, Prokop Publik, Jan od Klobouků a Jan Stodola. Tomáš od zlaté hvězdy zemřel přirozenou smrtí 17.9. a Jan Sulkův uprchl z Prahy.

15 Text jednoty GOLL, Jaroslav. Některé prameny o bouři Pražské r. 1483 a 1483. In *Zprávy o zasedání KČSN*, roč. 1877, Praha 1878, s. 175–179. Také ŠMAHEL, Epilog, ref. 1, s. 122–217.

16 Tamtéž, s. 339.

17 TOMEK, ref. 6, s. 270–271 a 287–288.

18 Tamtéž.

povstání věnoval nejobširněji – tzv. Staré letopisy české¹⁹ a soudobé prameny úřední povahy – zápisy v novoměstských knihách. Do druhého okruhu můžeme zařadit díla vzniklá sice později, ale z pera přímých či nepřímých svědků události – např. Pokračování Kroniky tzv. Beneše Minority²⁰ či Kroniku Bartoše písaře.²¹ Konečně třetí okruh jsou prameny odrážející pozdní reflexi povstání – kroniky Kuthenova,²² Hájkova²³ či Kalendář Daniela Adama z Veleslavína.²⁴ Bohužel to nejčennější protokoly (vyznání) tří provinilých konšelů (Šimona měsčnická, Vavřince od tří králů řeč. Truhlíčka a Ondřeje Kahuna (člena rady předešlé)), nejvyššího písaře Vavřince z Opavy a radního posla Matouše Kavrleho, se dochovalo pouze ve Starých letopisech českých.²⁵

Nelze opominout ani otázku sebezprezentace povstalců, která se dělá zejména prostřednictvím tzv. obranných psaní. Psaní byla napsána celkem tři a datována 24. září. První list pánům a rytířstvu obsahuje mimo jiné též zmínku o vyzrazení plánů radním Prokopem Publikem. Druhé psaní bylo určeno měšťům Království českého a konečně třetí bylo určeno Lounským.²⁶

Obraťme svou pozornost k pramenům. Staré letopisy české jsou ojedinělým pramenem vystihující situace před, v průběhu povstání a po něm. Napjatou situaci před sv. Václavem líčí letopisy jako časy, kdy soused se sousedem nemohl volně mluvit, ohlížel se jako vlk, zda ho někdo neslyší a kdy pro royalističtí konšelé měli své špehy v šencích i hostincích.²⁷ Ohledně vlastního povstání, které líčí nejpodrobněji ze všech, píše mimo jiné o seznamu 70 měšťanů, kteří měli být na Starém Městě státi, jak dosvědčil radní Prokop Publik, o označování domů světlem, jménech popravených a proskribovaných apod. Letopisec nešetří ani tragikomickými momenty, např. když píše o skryši radního Václava Párala, který se před povstalcem schoval u souseda v posteli²⁸ či o předstírané smrti konšela Jana Klobouka, kterého povstalci vyhodili z oken, protože předtím ležel na zemi jako „mrcha.“²⁹

Z pramenů úředních je třeba zmínit zápis v manuálu radním Nového Města pražského z roku 1483, kde nalezneme výčet prohřešků členů svržené rady a také důvod podnětu k povstání – prozrazení piklů proti zastáncům kalicha.³⁰ Zápis mistra Václava z Pacova v Děkanické knize pražské artistické fakulty z roku 1483 zase přináší svědectví přímého aktéra sepsané s odstupem několika dní (6 – 9. říjen) a netající se obdivem k povstalcům, které se mu jeví jako zadostiučnění za strádání předchozích let.³¹ Okrajově povstání zmiňuje i známý český humanista Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic.³² Pokračování Kroniky tzv. Beneše Minority zase zmiňuje přesnou

19 Staré letopisy české zachycující události roku 1483 vyšly v několika edicích. Nejstarší pořídil PALACKÝ, František. *Starší letopisové čeští od roku 1378 do 1527*. Praha 1829. Tuto Palackého edici najdeme také zde: CHARVÁT, Jaroslav (ed.). *Dílo Františka Palackého*, sv. II. Praha 1946; Další edici, která ovšem končí rokem 1471 pořídil ŠIMEK: ŠIMEK, František (ed.). *Staré letopisy české*. Praha 1937; Šimek spolu s Kaňákem – ŠIMEK, František – KAŇÁK, Miloslav (ed.). *Staré Letopisy české*. Praha 1959; Výběr PORÁK, Jaroslav – KAŠPAR, Jaroslav (ed.). *Ze starých letopisů českých*. Praha 1980.

20 *Monumenta historica Bohemiae nusquam antehac edita* IV, DOBNER Gelasius (ed.). Praha 1779 s. 77–78.

21 *Kronika Bartoše písaře*, ŠIMÁK J. V. (ed.). FRB VI, Praha 1907.

22 KUTHEN, Martin z Krynšperku. *Kroniky dvě o založení Země České, o prvních obyvatelích jejích*. Praha 1817, s. 526.

23 Václav Hájek z Libočan, *Kronika česká*, Praha 1541.

24 Daniel Adam z Veleslavína, *Kalendář historický*, Praha 1578.

25 Vyznání je v edici *Starší letopisové čeští*, CHARVÁT (ed.), ref. 19, s. 420–425.

26 Všechny tři listy vyšly v AC VI, s. 196–198.

27 ŠIMEK – KAŇÁK (ed.), ref. 6, s. 291.

28 Tamtéž, s. 292. Nalezeného Párala provázal kriv davu: Tot mých deset kop, tot mých pět kop. Jednalo se o připomínku finančních machinací rady.

29 CHARVÁT (ed.). *Starší letopisové čeští*, ref. 19, s. 200.

30 Archiv hl. města Prahy, Sběrka rukopisů, rkp. č. 11, Manuál radní běžný, fol. 26b, 1483.

31 Pamětní zápis mistra Václava z Pacova najdeme v Děkanické knize pražské artistické fakulty, *Monumenta historica Universitatis Caroli-Ferdinandae Pragenses* I-2, Praha 1832, s. 148–150.

32 Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic píše o povstání v listu *De urbe Praga et gentis Bohemicae moribus* Kristiánu Pedikovi. Edici listu najdeme: TRUHLÁR, Josef. *List Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic*. Praha 1893, s. 22–27.

dobu poprav na SMP – pátek 26. září o 23 hodině.³³ Kronika Bartoše písaře, který události prožil ve věku asi 12 až 13 let srovnává povstání 1483 s převraty z let 1524–1526, jejichž byl přímým aktérem i historiografem.³⁴ Kuthenova kronika, která zastupuje prameny zachycující pozdní reflexi povstání podává výčet některých popravených povstalců, ale mimo jiné píše o vyhnaných mniších, židech a Němcích a zejména o konšelích Němcích z poslušnosti papežského, což je údaj, který není možné doložit.³⁵ Kuthen se zároveň zmiňuje o plánech spiklenců, kteří měli kališníky mordovat, utínat ženám prsy a dětem řezat pysky, tento motiv najdeme i u Lupáče a Veleslavína. Hájek z Libočan se faktů držel velmi vágně, proto nepřekvapí, že králem dosažení konšelé byli podle něj řádní a spořádání a báli se kališníků.³⁶

Daniel Adam z Veleslavína, který čerpal mimo jiné z Kuthena a Hájka, udává i 13 hodinu, kdy obce vkročili na radnici a některé radní zmordovali, uvádí i jejich jména, zná i hodinu, kdy měli spiklenci zaútočit v noci na čtvrtek v šest.³⁷

Prážské povstání ovšem zaznamenalo poměrně rychlý ohlas i v zahraničí a to zejména díky nedávno vynalezenému komunikačnímu médiu – knihtisku.³⁸ Zpráva či novina o záříjovém povstání vyšla již o necelý měsíc později a stala se tak první bohemikální zprávou o aktuálním dění vydanou rukopisně či knihtiskem. Německá relace nazvaná *Passio Pragensium* vznikla v některém ze severočeských měst.³⁹ Do úvahy lze vzít například některé z měst, kde byly kláštery, kam se uchýlili uprchlí řeholníci.

Kamil Boldan našel celkem pět vydání této zprávy – dvě lipské, norimberské, štrasburské a magdeburské.⁴⁰ Není ovšem vyloučeno, že vydání bylo víc. Při odhadu 200 – 300 exemplářů u každého vydání se dostáváme k množství 1000 – 1500 kusů relace, která byla rozšířena na německém trhu. A to už je v komunikační rovině pozdně středověkého mediálního světa dostatečné množství. Navíc si nakladatelé museli při výběru tištěného titulu být jisti úspěchem u čtenářů.⁴¹ A podotýkám u čtenářů zahraničních, protože v Čechách se v té době ještě netisklo. Vymezíme-li si okruh případných čtenářů noviny geograficky – tak jde o území říše – Sasko, Bavorsko, Dolní Německo. I když se na našem území nedochoval ani jeden exemplář lze předpokládat, že přes původce zprávy se německá tiskovina mohla dostat zpátky do Čech, přičemž u tohoto druhu pramene – nevázaný tisk lze předpokládat brzký zánik. Ostatně zahraniční edice se dochovaly díky tomu, že byly přivázány k jiným tiskům do konvolutu. Praha spadala do sféry vlivu norimberských tiskařů a tudíž je možné, že se do Prahy leták dostal přes tiskaře Kobergera.

První edici zprávy pořídil Adolf Bachmann, který editoval exemplář z britského královského muzea, který vzniknul v oficiálně lipského tiskaře Konráda Kachelofena.⁴² Zajímavostí je, že Bachmannem vydaný exemplář obsahuje také *Wallfahrt in das gelobte Land* významného norimber-

33 DOBNER, Gelasius. *Monumenta historica Bohemiae nusquam atehac edita IV*. Praha 1779, s. 77–78.

34 Kronika Bartoše písaře, ŠIMÁK J. V. (ed.). RRB VI, Praha 1907, s. 7.

35 KUTHEN, *Kronyky*, ref. 22, s. 526.

36 HÁJEK z Libočan, Václav. *Kronika česká*, Praha 1541, fol. 451a-452a.

37 VELESLAVÍN, *Kalendář*, fol. 498.

38 Ke komunikačním médiím ve středověku SPIESS, Karl-Heinz (ed.). *Medien der Kommunikation im Mittelalter*. Stuttgart 2003. Ke knihtisku zejména EISERMANN, Falk. *Bevor die Blätter fliegen lernten*. Buchdruck, politische Kommunikation und die „Medienrevolution“ des 15. Jahrhundert, s. 289–313, *tamtéž*.

39 První edici *Passia* pořídil BACHMANN, Adolf. *Zur Geschichte des Aufstandes der Prager im September 1483*. In *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, 1880-1881, roč. 19, s. 241-255. Edice je součástí tohoto článku, s. 253–255.

40 BOLDAN, Kamil. *Passio Pragensium* – tištěná relace o pražském povstání 1483. In *Documenta Pragensia XIX*, 2001, s. 173–180.

41 Je možné předpokládat, že všechna vydání byla vtištěna v roce 1484, možná již roku 1483. Nejstarší jsou dvě lipská vydání – první vydal K. Kachelofen, druhé M. Brandis. O něco mladší je norimberské vydání z dílny A. Kobergera a štrasburské J. Prüsse, konečně magdeburské vydání pořídil S. Koch.

42 BOLDAN, ref. 40, s. 175.

ského měšťana Hanse Tuchera z roku 1479.⁴³ *Passio Pragensium* nazývá povstalice *vormaledeyte ketzer*, kteří vystoupili proti křesťanům a přičítá jim ty nejhorší vlastnosti, např. že s katolíky zacházeli hůře než s psy. Pro zvýšení emocionality textu je příznačné používání českých výrazů, např. pokřiku povstalců Zabajj, zabajj či při obsazení klášterů odpověď řeholníkům volajícím Ježíš, Hus a Žižka. Při drancování bosáckého kláštera sv. Ambrože, že zdůrazněno běsnění husitských žen.⁴⁴

Další ze zajímavých pramenů je Kronika české observantské provincie, která byla dlouhá léta v zahraničí, pokud jde o události roku 1483, jejíž část týkající se působení bosáků v klášteře sv. Ambrože na Novém Městě parafrázoval Beckovský v Poselkyni starých příběhů českých.⁴⁵ Autor kroniky měl zřejmě k dispozici svědectví přímých aktérů, kteří byli nuceni po povstání uprchnout z Prahy, přičemž je zmíněno klišé o řezání uší a nosu.⁴⁶

Povšimněme si nyní společných a rozdílných prvků v pramenech. Nejprve označení události roku 1483. Autor starých letopisů hovoří o šturmování v obcích v kontextu vyznání vězňů o bouřce⁴⁷ podobně Bartoš pisař píše o bouřce a vichru jakémsi v obcích pražských s povykem divným.⁴⁸ Kuthen, Hájek a Veleslavín používají rovněž označení bouřka, Beckovský píše o *zbouření* obce.⁴⁹ Dalším zajímavým momentem je bezesporu zmínka o hesle spiklenců, které uvádí Staré letopisy, Bartoš pisař a Veleslavín. Heslo znělo: *Pán Bůh s námi, světlo mezi námi a naši věrní bez hác* (tj. spodního prádla).⁵⁰ Heslo naráží na to, že spiklenci měli označit své domy světly, aby na ně nebylo útočeno.

Neméně zajímavý je také motiv vyzrazení plánů spiklenců. Zdroje vyzrazení byly dva – jednak indiskrétní staroměstský měšťan Prokop Publik, který na své cestě do Třebíče zastavil v Českých Budějovicích a prozradil, co se chystá.⁵¹ Staroměstský konšel Tomáš od hvězdy zase údajně sousedovi řekl: „*již se teď vaše tudíž posvícenie blíží, shledáte, žeť vám dáme krvavých mazancuov žráti*.“⁵² Za jisté varování kališníkům lze považovat i zповěd administrátora pražské konzistoře Hanuše z Kolovrat, který na sklonku svých dní snad ve snaze ulehčit duši prozradil co se chystá.⁵³

S praktikami jednotlivých členů novoměstské rady, které smetla převratová vlna, se můžeme seznámit prostřednictvím výpovědí přímých aktérů těchto událostí – konšelů Šimona měsčníka, Vavřince od tří králů řeč. Truhlička a Ondřeje Kahuna (člena rady předešlé), nejvyššího písaře Vavřince z Opavy a radního posla Matouše Kavrleho, jejichž vyznání zaznamenal jeden z autorů Starých letopisů českých.⁵⁴ Za šest měsíců svého funkčního období se členové rady dopustili řady machinací s testamenty a především manipulace s majetkem pořizovatelů těchto testamentů.

Podle písaře Vavřince, když konšelé jednali o něčem ožehavém poslali jej za dveře nebo v případě dělby kořisti, jej nechali přijít až druhý den. Jednou po takovém dělení údajně našel ráno na truhle seznam, kde byla zaznamenána suma přes 600 kop grošů, ze kterých pisař nikdy neviděl ani groš.⁵⁵

43 K Tucherům např. DIEFENBACHER, Michael (ed.). *Stadtlexikon Nürnberg*. Nürnberg 2000.

44 *Passio*, ref. 40, s. 253–255.

45 REZEK, Antonín (ed.). *Poselkyně starých příběhů českých*. Díl druhý. Praha 1879, s. 393–394.

46 Tamtéž.

47 *Starí letopisové*, s. 199 a 420.

48 *Kronika Bartoše pisaře*, s. 7.

49 Citace jednotlivých děl viz výše.

50 ŠMAHEL, ref. 1, s. 64; *Kronika Bartoše pisaře*, s. 287.

51 O Publikově prozrazení se mluví také v obranném psaní měst Pražských ze 24. 9. 1483.

52 *Staré letopisy české*, s. 291.

53 Tamtéž.

54 CHARVÁT (ed.), *Starí letopisové čeští*, ref. 19, s. 420–425.

55 Tamtéž.

Čestnou výjimku prý tvořil konšel Jan Medulanský, který byl podle Vavřince slušným člověkem.⁵⁶ Matouš Kavrlé ve svém svědectví upozornil na list, díky kterému se konšelé dozvěděli o vážné nemoci krále. Jednalo se o dohady o morové epidemii, která údajně Vladislava postihla. V případě králova úmrtí byli konšelé smluvni s pány Zajícem, Konopištským o vyslání vojska na Nové Město.⁵⁷

Nejzajímavější jsou tvrzení o machinacích s testamentsy. Po porovnání výslechů ze Starých letopisů s dochovanými zápisy v knihách testamentů⁵⁸ jsem našla devět ověřených a pět možných případů, při kterých došlo k manipulaci s testamentsy.⁵⁹

Konšelé údajně připravovali vyhnání kališnických kněží z kostelů sv. Michala, sv. Jiljí, sv. Jindřicha a sv. Petra na Poříčí, jak vypověděl někdejší radní Václav od tří králů řeč. Truhlička.⁶⁰ Truhlička rovněž potvrdil informace o rušení závětí, nespravedlivé soudy, přijímání úplatků a nepravdivé dopisy králi. Vypověděl rovněž že se za bývalé rady chodili paktovat na Staré Město na Staroměstskou radnici, kde se domlouvali na společném postupu proti nenáviděným kališníkům, což potvrdil i Ondřej Kahun.⁶¹ Truhlička a Kahun rovněž svorně vypověděli, že do rady chodili ozbrojeni tesáky.⁶²

Zajímavá jsou tvrzení někdejšího purkmistra Šimona měsečníka, o tom, že radní vynášeli protiprávní rozsudky a brali úplatky, které jim přihrával Václav tkaničnický, který v radě přednášel soudní pře. Šimon rovněž vypověděl, že v radě cokoliv dělali, dělali stejně jak to bylo dřív za jejich předků.⁶³ Nad tímto výrokem se musíme zamyslet. Kdybychom vzali Šimonova slova do důsledku, museli bychom připustit, že každá rada se chovala stejným způsobem, tedy falšovala testamentsy, brala úplatky a rozkrádala majetky svých spoluměšťanů. Osobně se domnívám, že s výkonem úřadů byla vždy spojena určitá míra korupce, která ovšem v případě konšelů z roku 1483 nabyla rozsahu překračujícího únosnou mez.

Často diskutovanou otázkou byla majetková situace konšelů. Právě nedostatkem majetku bývala vysvětlována jejich chamtivost a okrádání spolusousedů. Jaké bylo majetkové postavení oněch dvanácti konšelů? Odpovědět na tuto otázku je velmi složité, neboť dochovaných pramenů k těmto osobám je žalostně málo.

Pouze dva z popravených novoměstských radních zanechali testament. Testament Vavřince od tří králů řeč. Truhlička sepsala rada až po jeho smrti v roce 1490.⁶⁴ Vavřinec po sobě zanechal dům na Koňském trhu zvaný U tří králů a krám. Ondřej Kahun vlastnil dva domy a testament sepsal v roce 1483 v době hrozící morové epidemie.⁶⁵ Z ostatních radních máme k dispozici kšafy vdovy po Janu Kneyslovi Doroty a jeho nevlastního syna Zikmunda.⁶⁶ O dalších sedmi konšelech můžeme čerpat dílčí informace ze zmínek v kšaftech jejich sousedů. Jan Hladký je zmiňován v šesti testamentsch, ze kterých vyplývá, že vlastnil dům.⁶⁷ Jakub chmelář je zmiňován

56 Tamtéž.

57 Tamtéž.

58 Sběrka rukopisů AMP, rkp. č. 2094, *Knihy testamentů Nového Města pražského z let 1455–1494*.

59 Podrobně se zabýval případy machinace F. ŠMAHEL v první verzi svého článku *Epilog husitské revoluce*, s. 114–118. Šmahel doložil 23 případů mezi nimi i našich devět.

60 CHARVÁT (ed.), *Starí letopisové čeští*, ref. 19, s. 420–425.

61 CHARVÁT (ed.), *Starí letopisové čeští*, ref. 19, s. 420–425.

62 CHARVÁT (ed.), *Starí letopisové čeští*, ref. 19, s. 420–425.

63 CHARVÁT (ed.), *Starí letopisové čeští*, ref. 19, s. 420–425.

64 Sběrka rukopisů AMP, rkp. 2094, fol. 312b, 1490.

65 Sběrka rukopisů AMP, rkp. 2094, fol. 277b, 1483.

66 Testament Zikmunda je v AMP, rkp. 2094, fol. 283a, 1483. Zikmund sepsal testament v době morové epidemie a v případě úmrtí své rodiny odkazuje veškerý svůj majetek otčímovi. Testament Doroty je v rkp. 2094, fol. 291b–292b, 1484. Dorota odkazuje dům v Široké ulici a 2 masné krámy - svému synovci, kterého přijala za vlastního, nezmiňuje o synovi, z čehož vyplývá, že patrně na následky morové epidemie zemřel.

67 Jako soused je Hladký zmiňován kožešníkem Danielem, AMP, rkp. 2094, fol. 179a–b, 1472 a Janem Kuklíkem, rkp. 2094, fol. 234b, 1477. V dalších čtyřech případech je zmiňován jako dlužník či věřitel.

tříkrát, mimo jiné jako majitel pivovaru v Opatovicích.⁶⁸ Dům Jana Medulanského je uváděn ve dvou testamentech, přičemž nejzajímavější je poslední zmínka z roku 1491, podle níž se dá usuzovat, že Medulanský byl ještě v té době na živu.⁶⁹ Ve třech testamentech je zmiňován dům Václava Párala⁷⁰ a jako majitel domu Na Příkopě je uveden ve dvou testamentech Šimon Měsečník.⁷¹ Radní Václav tkaničník vlastnil dům na Koňském trhu vedle Vavřince od tří králů, v jehož testamentu je označován jako soused⁷² a konečně dům a masný krám Jindřicha Vlčka je zmíněn ve dvou testamentech.⁷³ Žádné informace jsem nezjistila o Maříkovi Pivovi, Janu Rathauzském a Janu Johanovic.

Z výše naznačeného, vyplývá, že radní nebyli nemajetní, tudíž všechny jejich činy lze přičíst spíše na vrub chamtivosti, než sociální potřeby a touhy stát se majetnými.

Musíme ovšem s lítostí konstatovat, že ke staroměstským radním máme oproti Novoměstským o hodně méně pramenů. Václav Chánický vlastnil dům vedle Staroměstské radnice zvaný U kohouta, na Rynku měl dům také Tomáš kramář a poblíž Rynku Prokop Publik.

Vzhledem k dosavadnímu stavu poznání, lze konstatovat, že silnější pro royalistické tendence lze v roce 1483 spatřovat na Starém Městě pražském, což se ovšem neprojevovalo v konečné bilanci povstání – čtyři popravení radní, jeden uprchlý pro Staré Město oproti pěti zabitým, třem popraveným, třem uprchlým a dvěma nepotrestaným na Novém Městě. Mnohem lepší dochování pramenů na Novém Městě nám sice dovoluje tušit, že rozložení sil obou soupeřících táborů bylo na Novém Městě mnohem vyrovnanější, než na Starém Městě, ovšem s mnohem tragičtějšími důsledky pro poraženou stranu. A je třeba dodat, že rozhodně nešlo o revoltu poslední, neboť již v letech 1523 – 1524 došlo v Praze k pozdvižení jedněch proti druhým. Ale to už je jiná historie ...

68 Z těchto třech zmínek jedna uvádí, že Jakub chmelář vlastnil pivovar v Opatovicích. Je to testament vdovy kožešníka Jindřicha Doroty AMP, rkp. 2094, fol. 193a-b, 1473.

69 Jde o zmínku v testamentu vdovy Machny Křemencové, AMP, rkp. 2094, fol. 195a-b, 1473 a zmínku v testamentu řezníka Henzla, AMP, rkp. 2094, fol. 325a, 1491.

70 Nejstarší zmínka o Páralovi je roku 1459 v testamentu Václava Mrlíka, AMP, rkp. 2094, fol. 38b-39a, 1459, druhá zmínka je v testamentu vdovy po Mrlíkovi Margareta, rkp. 2094, 86a-b, 1462 a konečně roku 1471 jmenuje Párala jako svého souseda Petr Zachařův, rkp. 2094, fol. 175a-b, 1471.

71 Je uváděn v testamentu Staňka, Sběrka rukopisů AMP, rkp. 2094, fol. 109a-b, 1463 a testamentu Jan Ruňka, rkp. 2094, fol. 263b, 1482.

72 Testament Truhličky nalezneme v Sběrce rukopisů AMP, rkp. 2094, fol. 312b, 1490.

73 Mařík Smetana v Sběrce rukopisů AMP, rkp. 2094, fol. 200b, 1474 uvádí Vlčka jako souseda a Matěj řezník v rkp. 2094, fol. 209a-b, 1478 uvádí, že má masný krám vedle krámu Vlčkova.

7. HOSTINCE, KRČMY A ŠENKY NA STARÉM MĚSTĚ PRAŽSKÉM VE STŘEDOVĚKU

Martin Musílek

Naším hlavním cílem bude topografická analýza jednotlivých staroměstských hostinců, krčm a šenků. Zároveň se zaměříme na zařazení osob zabývajících se vykonáváním povolání hostinského, krčmáře, šenkýře nebo medníka (tzn. člověk zabývající se přípravou a prodejem medoviny) do sociální struktury Starého Města pražského na základě vlastnictví jejich doloženého nemovitého majetku v časovém horizontu od první třetiny 14. století až do roku 1434. Dané vymezení má své opodstatnění související s dochovanou pramennou materií. První časový horizont vyjadřuje dobu, kdy se zástupci těchto živností poprvé začínají objevovat v pramenech. V druhém případě právě výše zmiňovaným rokem končí záznamy *Berních knih Starého Města pražského*, které představují pro sociotopografická bádání hlavní pramen tzv. hromadné povahy.¹

Při zkoumání této problematiky narážíme na několik terminologických problémů. Název zaměstnání představoval ve středověku pouze jeden ze způsobů, jak identifikovat osoby. Zároveň se však jednalo o způsob nejpřirozenější a proto nejrozšířenější.² Za hostinského, krčmáře, šenkýře nebo medníka budeme považovat každou osobu, která se ve středověku označovala termínem *hospites*, *tabernator*, *pincerna* a *mellifex*, i když tento postup není úplně přesný.³ Řada takto zmíněných osob se totiž v pramenech zmiňuje pouze jednou a další doklady výkonu dané živnosti postrádáme. Samotný název mohl být přezdívkou nebo se mohl udržovat pouze ze setrvačnosti. Také ve staroměstském prostředí podobně jako v jiných městech povolání ve spojitosti s osobním jménem nemuselo vždy označovat hlavní zaměstnání.⁴ V těchto případech lze provozování dané profese pouze předpokládat, ale nelze jej nijak až na samotná výše zmíněná označení prokazatelně dokázat. Navíc v pramenech často docházelo k prolínání výrazů *tabernator* a *pincerna*, respektive jedna a táž osoba byla označována jednou jako *tabernator*, jindy jako *pincerna*.⁵ Takovýchto příkladů pro Staré Město pražské existuje několik. Můžeme proto předpokládat, že již ve středověku nebyli ve staroměstském prostoru zástupci těchto zaměstnání od sebe příliš odlišováni, respektive se jejich povolání vzájemně překrývala.⁶

Samotné označení *pincerna* nebo *pincernator* se však nevztahovalo pouze k jedincům, věnujícím se čepování piva nebo vína, ale tímto termínem byly označovány také osoby, které stály ve

1 PÁTKOVÁ, Hana (ed.). *Berní knihy Starého Města pražského (1427-1434)*. Praha 1996, s. IX-X.

2 MEZNÍK, Jaroslav. *Noví olomoučtí měšťané v 15. století*. In BOROVSÝ, Tomáš – WIHODA, Martin – KALOUS, David – MALAŤÁK, Demeter (edd.). *Tvář stároučtího středověku*. Brno 2008, s. 121. Pro Brno srovnej MALAŤÁKOVÁ, Michaela. Brněnské ženy 1343-1477 ve světle berních pramenů. In *Brno v minulosti a dnes*, Brno 2005, roč. 18, s. 21-41.

3 Kromě výrazu *tabernator* nebo *tabernarius* byli staroměstští krčmáři označováni ještě termíny *caupo* (v tomto případě však mohlo jít nejenom o krčmáře, ale také o vinaře), nebo německými výrazy *angiesser*, *Schankwirth* nebo *pierschenker*. Ve zvoleném časovém období se však vyskytují také již typicky česká označení *krčmář*, *šenk* nebo *šenkýř* a *medník* (také německy *metschenker*). Viz Přílohy. Srovnej *Slovník středověké latiny v českých zemích I. (A-C)*, Praha 1987, s. 597; k mnohoznačnému výrazu *hospites*, který byl například v městském prostředí vyhrazen také pro cizí obchodníky, *Slovník středověké latiny v českých zemích II. (D-H)*, Praha 1993, s. 1025-1030; a PEYER Hans Conrad. Von der Gastfreundschaft zum Gasthaus. Studien zur Gastlichkeit im Mittelalter. In *Monumenta Germaniae Historica Schriften 31*, Hannover 1987, s. 220-223.

4 ŠMAHEL, František. Základy města: Tábor 1432-1452. In *Husitský Tábor*, 1982, roč. 5, s. 75.

5 Například Henslin Tanfelder se mezi lety 1402 až 1403 označuje jako krčmář (*tabernator*), ale později 1405 až 1406 vystupuje jako „Henslin šenk bílého piva“ (*Henslini pincernae albae cerevisiae*) nebo „Henslin, který čepuje bílé pivo“ (*Henslini, qui propinat albam cerevisiam*). TOMEK, Václav Vladivoj (ed.). *Základy starého místopisu Pražského I*. Praha 1866, s. 214, Dodatky, s. 239.

6 Srovnej TOMEK, Václav Vladivoj. *Dějepis města Prahy I*. Praha 1892, s. 345.

službách společensky výše postavených jedinců. V tomto směru se jednalo především o poměrně velký počet tzv. královských šenků (číšníků), usazených v areálu pražských měst.⁷ Proto takto označené osoby nebudou zahrnuty do celkového přehledu. Jeden příklad osobního šenka je však doložen také pro staroměstského řemeslníka, kdy se roku 1430 zmiňuje Janek, „bývalý šenk kraječe suken Otíka“.⁸ Vzhledem k ojedinělosti záznamu a na základě pozdějších analogií lze uvažovat o písařské chybě v zápise, kdy by z neznámého důvodu vypadlo určení „in domo“ (v domě). V tomto případě by se tedy nejednalo o osobního šenka, ale o nájemníka, který v domě sukna kráječe Otíka provozoval svoji živnost. Podobných dokladů, kdy krčmáři nebo šenkýři byli nájemníci v některém ze staroměstských domů, je v daném období doloženo několik.⁹

Zřejmě ne všichni krčmáři nebo šenkýři se věnovali výkonu pouze této profese. Například Otmar se mezi lety 1403 až 1416 několikrát jmenuje jako krčmář, šenk nebo *vector*, tzn. povozník či forman.¹⁰ Častěji se však krčmáři nebo šenkýři zabývali odvětvími ze své povahy úzce souvisejícími s prodejem piva. Řadu z nich totiž nacházíme označených jako *braseator* nebo *melzer*, tzn. sladovník.¹¹ U některých z nich pak název daného povolání proniknul do příjmení, jako u mezi lety 1364 až 1365 doloženého krčmáře Štěpána Melzera, který se podobně jako před tím Otmar zabýval vedle provozování krčmy také povoznictvím.¹² Zdá se, že právě sladovnictví a povoznictví představovalo pro krčmáře vítaný zdroj vedlejších příjmů nebo náhradní zaměstnání. Sudy s pivem byly ve středověké Praze kromě vozů dopravovány také pomocí trakařů. Svědčí o tom záznam z roku 1407, v němž vystupují Hostan a Jaroš, trakaři piva (*portatoribus cerevisie*).¹³

Mezi staroměstskými krčmáři a šenkýři můžeme najít i několik žen. Ty se objevují nejen jako vdovy – krčmářky nebo šenkýřky, ale také jako samostatné živnostnice, kdy lze například zmínit roku 1402 jmenovitě doloženou krčmářku Alžbětu nebo mezi lety 1414 až 1418 šenkýřku Kateřinu. Celkem je ve sledovaném období v pražském souměstí doloženo pouze šest krčmářek nebo šenkýřek.¹⁴ Toto zjištění ostře kontrastuje například se situací v Brně, kde se jenom v berním rejstříku z let 1432 vyskytuje velká četnost šenkýřek, které tvoří mezi ženami více než 55% všech doložených zaměstnání. Z celkového počtu 47 šenkýřů ve vnitřním městě představovaly ženy zhruba jednu třetinu, přičemž tato skutečnost bývá dávána do pravděpodobné souvislosti s tradicí brněnského vinařství.¹⁵

7 Přehled královských šenků podal TOMEK, Václav Vladivoj. *Dějepis města Prahy* 5. Praha 1881, s. 51-52. Ke dvoru prvních Lucemburků srovnej ŽALUD, Zdeněk. Tzv. užší dvůr Jana Lucemburského a markrabího Karla. In DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana – ZELENKA, Jan (edd.). *Dvory a rezidence ve středověku. Skladba a kultura dvorské společnosti*, Praha 2008 (= Supplementum Mediaevalia Historica Bohemica 2), s. 145. Náplň úřadu královského šenka a majetky k němu náležející shromáždil TOMEK, ref. 7, s. 360, 361. Doložena je řada šenků na pražském arcibiskupském dvoře. K arcibiskupským šenkům (sklepníkům) TOMEK, ref. 5, s. 105. Svého šenka, roku 1421 zmíněného Matěje, měli zřejmě také staroměstští konšelé (*Mathie, pincerne dominorum*). TEIGE, Josef (ed.). *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské* 28, Praha 1912, s. 677.

8 „*Elsskam relictam Johannis olim pincernae praedicti Otticonis (pannicidae)*“. TOMEK, ref. 5, s. 112.

9 Viz Přílohy.

10 TOMEK, ref. 5, s. 52. Podobně jako šenk a povozník se uvádí také Klement na Novém Městě. TOMEK, Václav Vladivoj. *Základy starého místopisu Pražského* 2. Praha 1866, s. 200. K jednotlivým druhům vozů a jejich využití DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Kůň a člověk v středověku. K spolužití člověka a koňa v Uherskom kráľovstve*. Budmerice 2007, s. 140-152.

11 Jako sladovník (*melzer*) a zároveň krčmář (*tabernator*) je na Starém Městě doložen mezi lety 1362 až 1365 Oldřich. TOMEK, ref. 5, s. 186.

12 TOMEK, ref. 5, s. 195.

13 TADRA, Ferdinand (ed.). *Acta judiciaria consistorii pragensis* 6 (1407-1408). Praha 1900, s. 35.

14 TOMEK, ref. 5, Dodatky, s. 240 (*Elam tabernatricem*); TOMEK, ref. 5, s. 117 (*Katherinae pincernae*). Na Novém Městě pražském se k roku 1381 uvádí ještě „*Belka tabernatrix*“ jako majitelka domu čp. 622a ve Štěpánské ulici a roku 1395 šenkýřka Kateřina (*Katherina pincerna*) v domě čp. 933a. TOMEK, ref. 10, s. 166, 208. Srovnej PÁTKOVÁ, Hana. Ženy ve středověkých berních rejstřících. In *Documenta Pragensia* 13, 1996, s. 50.

15 MALANÍKOVÁ, ref. 2, s. 35; FLODR, Miroslav (ed.). *Brněnské městské právo. Zakladatelské období (-1359)*. Brno 2001, s. 184-185.

Na Staré Město pražské přicházeli také přespolní krčmáři a šenkové, kteří pocházeli jak z malých poddanských (Náchod, Dub), tak z velkých královských měst (Kolín). Nejčastěji byli označováni názvem své živnosti, podle místa původu nebo pomocí obou charakteristik zároveň. V některých zápisech se objevuje také jméno ručitele, většinou movitého staroměstského měšťana.¹⁶ Zcela postrádáme jakékoliv další údaje o jejich majetku, proto je nelze ani rámcově zařadit do společenské skladby Starého Města pražského. Nicméně byli zásadně uváděni s názvem svého zaměstnání, proto jsou zařazeni do celkového přehledu.¹⁷

Na základě doposud shromážděného materiálu zcela postrádáme osoby označené v pramenech jako *hospites*, tzn. hostinské.¹⁸ Václavu Vladivoji Tomkovi se podařilo mezi lety 1348 až 1419 v pražském souměstí identifikovat (tzn. v areálu Starého a Nového Města pražského, Malé Strany a Hradčan) celkem pouze 3 hostince, 63 krčmářů, 47 šenků a dva medníky.¹⁹ Na nedostatek jeho postupu upozornil již Jaroslav Mezník. Tomek totiž sečetl jednotlivé vykonavatele daných zaměstnání ze všech pražských měst dohromady, což neumožňuje určení jejich přesného počtu na Starém Městě pražském. Navíc není zcela jasné, z jakých pramenů při svém výzkumu čerpal. Zřejmě vycházel především z údajů o převodech nemovitostí a jsou zde tedy zachyceni pouze majitelé domů.²⁰ Můžeme předpokládat, že jejich výčet nebude úplný a že krčmáři a šenkýři doložení v jiných typech pramenů zůstali s největší pravděpodobností opomenuti.²¹ Tomek se také zaměřil pouze na časový výsek vymezený lety 1348 až 1419, který tvoří pouze část námi zvoleného období a pomíjí především četné údaje obsažené v *Berních knihách*. Na Starém Městě pražském lze mezi lety 1332, kdy je doložen první jmenovitě zmíněný krčmář Duchoň, do roku 1436 najít celkem 48 osob označovaných v pramenech jako *tabernator* (mezi krčmáře jsou započítány také osoby, uváděné v pramenech duplicitně jako *tabernator* i *pincerna*), dále 55 šenků a jednoho medníka.

V posledně jmenovaném případě se jednalo o mezi lety 1361 až 1362 doloženého Ješka. Druhý z medníků, Vašek řečený Vanyra, sídlil kolem roku 1385 na Novém Městě.²² Oba vlastnili pouze levné domy v okrajových částech města. V žádném případě nemohou být zařazeni do vyšší vrstvy městského obyvatelstva. Na základě těchto skutečností lze předpokládat, že přestože medovina představovala vedle piva a vína jeden z nejdůležitějších nápojů, můžeme vzhledem k nepatrnému počtu doložených medníků konstatovat, že s největší pravděpodobností dochá-

16 Srovnej MENDL, Bedřich. *Sociální krise a zápasy ve městech čtrnáctého věku*. Zvláštní otisk ČCH 30, Praha 1926, s. 126-127.

17 Nově přichodí měšťany shromáždil TEIGE, Josef (ed.). Seznamy měšťanů Pražských I/1. Staré Město 1324-1350. In *Almanach královského hlavního města Prahy* 4. Praha 1901, s. 215-252; TEIGE, Josef (ed.). Seznamy měšťanů Pražských I/2. Staré Město 1351-1437. In *Almanach královského hlavního města Prahy* 5. Praha 1902, s. 24-64. Pro krčmáře a šenky viz Přílohy. Tomkovi se podařilo dohledat pouze majetky zřejmě do města nově přichodících měšťanů Leuthlina z Ens a Jiřího z Náchodu. TOMEK, ref. 5, s. 19, 116; Dodatky, s. 197.

18 Naopak velice často se v pramenech setkáváme s osobami označovanými jako „*hospes*“ (*hospodars*), tzn. správci nemovitého majetku. Přes relativní etymologickou podobnost nemohou být oba termíny pro pražské prostředí zaměňovány. Srovnej *Slovník středověké latiny II. (D-H)*, s. 1025-1030; TADRA, Ferdinand (ed.), AI 4 (1401-1404), Praha 1898, s. 61 (*Johannes Lichtenstein hospes domus ad auream rotam in foro s. Galli*); TEIGE, Seznamy I/2, ref. 17, s. 50, 63 (*Pesco hospodars; Johannes hospes de domo Pechanczonis*); TOMEK, ref. 5, s. 166 (*Petrus dictus Pecha de Netvořic, hospes curiae regis*); nebo TOMEK, ref. 10, s. 112 (*Petrus dictus Pecha, filius Janconis de Netvořic, protunc hospes domus regis*).

19 TOMEK, Václav Vladivoj. *Dějiny města Prahy* 2. Praha 1892, s. 383-385.

20 MEZNÍK, Jaroslav. *Pražská řemesla a cechy počátkem 15. století*, Pražský sborník historický 7, 1972, s. 5.

21 Již Zikmund Winter se domníval, že se nejedná o jejich úplný počet. WINTER, Zikmund. *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. Století*. Praha 1906, s. 325 pozn. 6.

22 Viz Přílohy - Tabulka 2. Na Starém Městě pražském se vyskytuje mezi lety 1413 až 1417 jako majitel domu čp. 405/I ještě Matyáš řečený Medník z Chebu. V tomto případě se ale pravděpodobně jednalo pouze o přezdívkou, ne o označení vykonávaného povolání. TOMEK, ref. 5, s. 129.

zelo k jejímu zpracování a výrobě vně městského areálu. Distribuce medoviny pak spadala do sortimentu zboží, které ve svých krámech nabízeli staroměstští apatykáři.²³

Od devadesátých let minulého století dochází především v Polsku a Německu k rozvoji sociotopografických bádání, která řeší otázku, jak člověk v minulosti využíval okolní prostor a jak s ním posléze nakládal. K tomu přistupuje řada dalších témat, především pokus o sociální stratifikaci obyvatel města, jak byl rozdělen městský areál, jakým způsobem sociální hodnota ovlivňovala prostor obyvatel v městské hierarchii nebo jak byly profesní skupiny umístěny uvnitř městského prostoru.²⁴

S pomocí berních knih je možno sestavit poměrně přesný obraz rozmístění krčmářských a šenkýřských majetků na sklonku bouřlivého období husitské revoluce, které bylo poznamenáno společensko-ekonomickými a majetkovými změnami uvnitř městského areálu. Problém však vyvstává s údaji dochovanými před rokem 1427, které pocházejí z různého typu městských knih, ať už jde o knihy soudní nebo nejstarší staroměstskou městskou knihu vedenou od roku 1310.²⁵ Některé z těchto pramenů, například knihy soudní trhové nebo dvě knihy pamětní, ale byly zničeny při požáru staroměstské radnice v roce 1945 a v nich obsažené údaje lze nyní získat v pouze neúplné podobě z několika edic.²⁶ Jedná se především o Tomkovy a Teigeho poměrně spolehlivé *Základy starého místopisu pražského*, kdy některé údaje především hospodářské povahy později doplnil ve svých studiích Bedřich Mendl.²⁷ Tyto informace lze ještě částečně rozšířit o odkazy topografické povahy z dalších pramenů.²⁸ Nejedná se však o sériové záznamy městské berní povinnosti. Již z povahy svého vzniku byly vedeny za jiným účelem. Za tohoto stavu je vyloučeno, abychom dokázali během 14. a 15. století rekonstruovat přesné a kompletní rozmístění jednotlivých městských nemovitostí. Jakékoliv kvantitativní výzkumy tedy mohou mít pouze rámcový charakter. Nicméně i přes to z nich lze vyvodit určité sociotopografické závěry, to znamená základní topografickou tendenci rozložení jednotlivých majetků nebo zařadit jejich majitele do společenské skladby na Starém Městě pražském.

23 MUSÍLEK, Martin. Apatykáři na Starém Městě pražském ve středověku. Příspěvek k možnostem sociotopografické analýzy v areálu pražského souměstí na příkladě osob zabývajících se vykonáváním lékárnického povolání. In *Mediaevalia Historica Bohemica*, 2009, 12/1, s. 110.

24 Srovnej například práce GOLIŇSKI, Mateusz. *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia*. Wrocław 1997; GOLIŇSKI, Mateusz. *Wokół socjotopografii późnośredniowiecznej Świdnicy I–II*. Wrocław 2000; CZAJA, Roman. Anmerkungen zur Sozialtopographie der Stadt Elbing im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit. In BECKMANN, Sabine – GARBER, Klaus (edd.). *Kulturgeschichte Preußens königlich polnischen Anteils in der Frühen Neuzeit*. Tübingen 2005, s. 75–88; MIKULSKI, Krzysztof. Socjotopografia Torunia i Elblaga w późnym średniowieczu. In NODL, Martin (ed.). *Sociální svět středověkého města* (= Colloquia mediaevalia Pragensia 5), Praha 2006, s. 107–117. Z německých publikací můžeme uvést MATHEUS, Michael. Trier am Ende des Mittelalters: Studien zur Sozial-, Wirtschafts- und Verfassungsgeschichte der Stadt Trier vom 14. bis 16. Jahrhundert. In *Trierer historische Forschungen* 5, Trier 1984; NEMITZ, Jürgen. *Die historische Analyse städtischer Wohn- und Gewerbelagen. Die Auswertung sozialtopografischer Quellen*. St. Katharinen 1989; a HIRSCHMANN, Frank G. Verdun im hohen Mittelalter I–III. In *Trierer historische Forschungen* 27, Trier 1996. Pro českomoravské prostředí srovnej studie BORSKÁ-URBÁNKOVÁ, Milena. *Českokobudějovické náměstí koncem 14. a začátkem 15. století*. In *jihočeský sborník historický*, 1965, roč. 34, s. 116–127; ČECHURA, Jaroslav. Počátky královského města Českých Budějovic. In *jihočeský sborník historický*, 1984, roč. 53, s. 57–68; PROCHÁZKA, Rudolf – SULITKOVÁ, Ludmila. *Uherské Hradiště ve 13–15. století. Sociálně – ekonomická struktura, topografie*. Uherské Hradiště 1984, s. 17–21; MUSÍLEK, ref. 23, s. 97–137; a edici HOFFMANN, František (ed.). *Místopis města Jihlavy v první polovině 15. století*. Jihlava 2004, zejména Úvod, s. IX–XX.

25 Srovnej TRÍKAČ, Josef. Staroměstská kniha soudní z let 1351–1367. In *Pražský sborník historický*, 1996, roč. 29, s. 5–58.

26 NOVÝ, Rostislav. *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526*. Praha 1963, s. 151–152; ČELAKOVSKÝ, Jaromír. *Soupis rukopisů chovaných v archivu král. hlav. města Prahy*, Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy I/2, Praha 1920, s. 1–14.

27 TOMEK, Václav Vladivoj (ed.). *Základy starého místopisu Pražského*. Praha 1866; TEIGE, Josef (ed.). *Základy starého místopisu Pražského 1–2 (1437–1620)*. Praha 1915; MENDEL, Bedřich. *Z hospodářských dějin středověké Prahy*, Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 5. Praha 1932, s. 161–390.

28 Nejdůležitější z nich shromáždil již TOMEK, ref. 5, Předmluva, s. 7–8.

Celkový počet krčm a šenků v rámci staroměstského intravilánu se pokusíme sestavit ke třem rokům – 1360, 1400 a 1430. Metodologicky lze postupovat obdobným způsobem, jaký navrhl Jaroslav Mezník pro zpracování předhusitských a husitských venkovských statků pražských měšťanů.²⁹ Dochované zmlúky rozdělíme do dvou kategorií. Do první kategorie budou zařazeny i nemovitosti, které jsou v rukou krčmáře nebo šenkýře doloženy jak před, tak po 1. lednu 1360, jednak takové majetky, o nichž se dochovala zpráva z období 1355 až 1365, to znamená pět let před a pět let po rozhodujícím termínu. Druhá kategorie bude zahrnovat majetky, které jsou doloženy deset let před a deset let po rozhodujícím termínu. Do první kategorie budou zařazeny majetky, o nichž máme zcela bezpečné nebo velmi pravděpodobné zprávy. Naopak druhá kategorie obsahuje majetky, které byly „pravděpodobně“ nebo „snad“ ve vlastnictví krčmáře nebo šenkýře. U dalších termínů (tedy k rokům 1400 a 1430) lze pokračovat obdobným způsobem.

Daný postup ale není úplně přesný. Nelze vyloučit, že některé majetky přetrvaly v rukou krčmářů a šenkýřů delší dobu, jiné mohly být záhy po jejich písemném zaznamenání opět prodány. Zároveň v některých případech vlastně nepracujeme s doloženým nemovitým majetkem, ale pouze předpokládáme, že osoba označená jako krčmář nebo šenk ve městě nějaký majetek vlastnila nebo měla k dispozici prostor, kde vykonávala svoji živnost. Nicméně rozdělením do dvou výše nastíněných kategorií lze jednak stanovit alespoň přibližný počet fungujících krčm a šenků v rámci jednoho desetiletí nebo dvacetiletí, jednak na jeho základě můžeme pracovat s největším vzorkem dochovaných pramenných zpráv. Zároveň lze porovnat počet předhusitských a během husitských válek svoje zaměstnání vykonávajících jednotlivců. Pokud byl nějaký krčmář nebo šenk doložen delší časový úsek v rámci dvou termínů, je zaznamenán u každého zvlášť jako samostatná jednotka. Jedná se například o šenkýře Maršíka, který se poprvé zmiňuje roku 1400, takže spadá do druhého termínu. Naposledy se však zmiňuje až roku 1427, tudíž jej lze zařadit také do první kategorie k roku 1430.

Přehled počtu doložených krčm a šenků na Starém Městě pražském³⁰

	1360			1400			1430		
	1355-1365	1350-1370	Σ	1395-1405	1390-1410	Σ	1425-1435	1420-1440	Σ
KRČMÁŘI	20	3	23	10	0	10	1	0	1
ŠENKÝŘI	11	2	13	3	2	5	27	4	31
CELKEM	31	5	36	13	2	15	28	4	32

Výše uvedená tabulka nepřináší zcela přesné výsledky, protože nepracuje s úplným shromážděným vzorkem vykonavatelů krčmářské nebo šenkýřské živnosti. Někteří jednotlivci nebyli vzhledem k časovému vymezení do daného přehledu zařazeni. Navíc většina městských

²⁹ Srovnej MEZNÍK, Jaroslav. *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*, Rozpravy ČSAV 75/2, 1965, s. 9-10.

³⁰ Znovu je nutno podotknout, že vzhledem k torzovitosti dochovaných pramenů je existence taberny nebo výčepu předpokládána u každé osoby, označené jako krčmář nebo šenk. Do tabulky byli zahrnuti také jednotlivci s domy neznámé polohy na Starém Městě pražském. V tomto směru je důležitá informace, že se věnovali výkonu dané živnosti. Pokud někdo vlastnil více nemovitostí, je každý dům uveden jako samostatná jednotka. Jakékoliv porovnávání tohoto počtu s ubytovacími kapacitami dalších evropských měst by bylo nepřesné. Například v Avignonu, který měl ve 14. století mezi 20 000 až 40 000 obyvateli, je doloženo nejméně 60 hostinců, vlastnících více než 600 lůžek. Naopak ve středověkém Lipsku jsou v asi 6 000 městě k roku 1437 doloženy pouze dva hostince. Podobná srovnání naráží nejenom na těžko stanovitelný počet obyvatel středověkých měst, ale i na ve staroměstském prostředí obtížně rozlišitelnou kvalitu zařízení, věnujících se buďto pouze čepování piva nebo stáčení vína na straně jedné, nebo ubytování hostů na straně druhé. Srovnej PEYER, ref. 3, s. 267-268.

majetků během 14. a 15. století často měnila majitele. Na Starém Městě pražském najdeme pouze málo nemovitostí, které byly trvale v rukou jednoho měšťanského rodu. Nicméně odráží alespoň základní tendence vývoje počtu staroměstských krčem a šenků k jednotlivým zvoleným letům a můžeme z ní vyvodit několik závěrů. Předně je zřejmý nápadný pokles osob označovaných jako *tabernator* (*tabernarius*) k letům 1400 a 1430. Zatímco v době vlády Karla IV. je doloženo 20 (23) takto zaznamenaných jedinců, během husitské revoluce téměř vymizeli a setkáváme se pouze s krčmářem Janem Sípavým, označovaným navíc zároveň jako *pincerna*. Pokles počtu krčmářů a šenků k druhému období kolem roku 1400 snad můžeme spojit s úpadkem metropolitního postavení Prahy během vlády Václava IV. Upozornit lze také na kvalitativní rozdíl mezi krčmáři a šenkou ve zvolených obdobích, který však z tabulky není úplně zřejmý. K roku 1360 totiž byli převážně majiteli jednotlivých nemovitostí (i nejisté polohy). Naopak šenkýři doložení kolem roku 1430 v drtivé většině případů patřili pouze mezi nájemníky.³¹

Krčmy a šenky se však ve městě vyskytovaly jistě i dříve. Zmínit lze například hostinec uvedený v tzv. Bořivojově donaci ve staroměstském Týně (*curiam hospitum*), privilegium Václava II. pro Staré Město a Malou Stranu, ve kterém je mimo jiná ustanovení zakázáno hospodským překupovat zboží od svých hostů, nebo zprávu kronikáře Petra Žitavského k roku 1307, kdy při návratu Jindřicha Korutanského do Prahy měli vedle kožišníků, řezníků a pekařů zpívat písně také krčmáři (*caupones*).³² K roku 1330 je také dochován nejstarší řád pražských krčmářů, který měl především bránit dovozu cizích piv do města.³³ Existenci taberen na Starém Městě pražském dokládá také listina Jana Lucemburského z roku 1337, ve které ustanovuje, že královskému číšníkovi náležela již během vlády Václava II. peněžitá odměna z každé hospody v Praze, stejně jako z každé várky piva.³⁴ V tomto případě se však jedná pouze o záznamy, jejichž výpovědní hodnota spočívá pouze v tom, že nás v rámci staroměstského areálu informují o existenci osob vykonávajících dané povolání. K roku 1357 již bylo v Praze tolik šenkýřů (*caupones, pincernae*), že byli sdruženi ve zvláštním bratrstvu (*fraternitas cauponum*). Zda v této době vlastní bratrstvo uzavřeli také pražští krčmáři (*tabernatores*), nelze rozhodnout. Doklady o společném bratrstvu vinných a pivních šenkýřů pocházejí až z 15. století.³⁵

Z celkového počtu 103 osob, zabývajících se krčmářskou a šenkýřskou živností, lze přesně lokalizovat 48 nemovitostí, kdy některé domy se v držení daných živnostníků vyskytly několikrát (například domy čp. 7/I, 91/I, 477/I, 490/I a 722d/I). V případě vlastnictví několika domů v rukou jednoho majitele byly tyto zachyceny jako samostatné jednotky, protože nelze vyloučit, že v každém z nich byla provozována krčma nebo šenk. Podobně do přehledu byly zařazeny i nemovitosti, které jednotliví vykonavatelé dané živnosti nevlastnili, ale pouze pronajímali nebo vystupovali jako berní platíci podruhové. Samotné vlastnictví nebo pouhý nájem v tomto ohledu není rozhodující. Důležitá je skutečnost, že jednotlivé osoby byly označovány jako krčmář nebo šenk a tudíž u nich lze předpokládat vykonávání daného povolání. I u domů nejisté polohy (18 krčmářských a 9 šenkýřských) známe díky Tomkové detailnímu výzkumu jejich přibližné umístění v městském areálu a lze z nich tedy vyvodit alespoň rámcové topografické závěry. U většiny dokladů víme, v jaké ulici ten který dům stál, není jisté pouze jejich přesné pořadí v uliční čáře, eventuálně ve frontě budov na jednotlivých náměstích.

31 Viz Přílohy.

32 FRIEDRICH, Gustav (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I. (805-1197)*. Praha 1904-1907, č. 389, s. 392-393; ČELAKOVSKÝ, Jaromír (ed.). *Codex juris municipalis regni Bohemiae I. Privilegia měst pražských*. Praha 1886, č. 8, s. 19-21. K tomu KEJŘ, Jiří. *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha 1998, s. 187. EMLER, Josef (ed.). *Chronicon Aulae regiae*. In *Fontes rerum Bohemicarum IV*. Praha 1884, s. 114.

33 Zahraniční piva mají být zabavena, kdy třetina měla připadnout rychtáři, dvě třetiny příslušely městu jako pokuta. JIREČEK, Hermenegild (ed.). *Codex juris Bohemici II/3*. Praha 1889, s. 307-308.

34 TOMEK, ref. 7, s. 362.

35 WINTER, ref. 21, s. 325, 328.

Krčmy nebo šenky byly nejčastěji zřizovány na hlavních staroměstských komunikacích, směřujících od městských bran k staroměstskému rynku, které patřily k nejrůznějším v rámci městské aglomerace. Toto z logiky věci vyplývající zjištění může znít banálně, na druhou stranu byla daná skutečnost doposud v historické literatuře pouze předpokládána, skutečná verifikace rozložení krčem a šenků pro staroměstský areál však doposud chyběla. Jednalo se tedy především o dnešní Dlouhou třídu, Celetnou nebo Husovu ulici. Často je nacházíme hned za městskou branou při vstupu do města při důležitých komunikačních uzlech. Řada taberen a šenků ležela také na náměstích. Nejvíce jich bylo na Staroměstském rynku, sousedním Malém náměstí, u Masných krámů, Havelském trhu, dnešním Uhelném trhu nebo Haštalském náměstí. Krčmy však lze poměrně často lokalizovat také v blízkosti či přímo v sousedství staroměstských kostelů nebo klášterů. Taberna stála naproti kostelu sv. Jiljí, sv. Haštala, staroměstskému Týnu, u sv. Martina ve zdi nebo dvě naproti sv. Havlu. Krčmář Jan řečený Sípavý si roku 1427 zakoupil dům na rohu oproti chóru kláštera sv. Anny. Přímo krčma přiléhala ke kostelu sv. Linhartu nebo sv. Valentýna.

Taberny nebo šenky se často nacházely přímo vedle sebe nebo v těsné blízkosti. Jejich značný počet doložený především na náměstích nebo u středověkých krámů, kde se nejčastěji odehrávali trhy, má svoje opodstatnění.³⁶ Prodávající a nakupující zde totiž prostřednictvím symbolického právního aktu, který představovalo společné vypití piva nebo vína, stvrzovali právě uzavřený obchod. K tomuto symbolickému napití zvanému *litkup*, který platil kupující, byli často přizváni svědci, mající v případě budoucích sporů potvrdit co a za jakých podmínek bylo uzavřeno. Podobně se *litkupem* končilo také například uzavírání smluv při koupi různých nemovitostí nebo při jiných příležitostech.³⁷

Velký počet krčem a šenků (celkem 7 jistých lokalizací) je doložen také v areálu židovského města, přestože již na základě nařízení Jana Lucemburského z roku 1330 bylo zakázáno šenkovat pivo v židovských domech.³⁸ I zde se však nabízí několik vysvětlení. Právě židovským městem procházela ulice spojující svatovalentynskou bránu a židovskou fortunu s městským centrem. Svoji roli zde mohla hrát také relativní blízkost staroměstského rynku. V severní oblasti bývalého židovského města, která byla nazývána „Na hampejzu“, je mezi lety 1365 až 1418 zmiňována v domě čp. 208/1 v poloze Na Krechtách existence nevěstince (německy označován jako *hanbeiz*, *hanpeys*; latinsky *antiquum gallimordium*).³⁹ Právě v jeho blízkém okolí je již roku 1365 doložena krčma a šenk. Poloha taberny je udávána „*retro hanpeyz*“, tzn. za nevěstincem. Shodou okolností nemovitost roku 1365 zakoupil krčmář Pešek od svého jmenovce. Nedaleko se také nacházel

36 OPLL, Ferdinand. Zeit und Raum. Aspekte des Alltagslebens im mittelalterlichen Wien. In *Lectiones eruditorum extraneorum in Facultate Philosophica Universitatis Carolinae pragensis factae*, 2003, roč. 6, s. 19-21; PEYER, ref. 3, s. 223-230.

37 NODL, Martin. Krčmy a krčmáři. In BOROVSÝ, Tomáš – JAN, Libor – WIHODA, Martin (edd.). *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přítel a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*. Brno 2003, s. 567. K pražským městským úředníkům, tzv. litkupníkům, DVOŘÁK, Miloš. Císař Karel IV. a pražský zahraniční obchod 1. In *Pražský sborník historický*, 2006, roč. 34, s. 21-41. Srovnej PETRÁŇ, Josef (red.). *Dějiny hmotné kultury I/2*. Praha 1985, s. 688; a pro Brno FLODR, ref. 15, s. 192.

38 RÖSSLER, Emil Franz (ed.). *Das altprager Stadtrecht aus dem XIV. Jahrhundert*. Prag 1845, s. 20.

39 TOMEK, ref. 5, s. 231. TOMEK Václav Vladivoj. *Praha roku 1419*, vydal Litografický umělecký ústav Josef Farský, nedatováno (uloženo v Mapové sbírce Historického ústavu AV ČR, v.v.i. – Plány měst), mapový list č. 4. K Tomkově lokalizaci nevěstince kriticky PUTÍK, Alexandr. In *The Topography and Demography of the Prague Jewish Town Prior to the Pogrom of 1389*. In *Judaica Bohemica*, 1994-1995, roč. 30-31, s. 29-30. Srovnej PARÍK, Arno. Židovské město pražské. Přehled stavebního vývoje do poloviny 19. století. In BEČKOVÁ, Kateřina (ed.). *Pražská asanace 1993*. Praha 1993, s. 14-15. K pražským nevěstincům IWANČZAK, Wojciech. Prostyucja w późnośredniowiecznej Pradze. In KIZYS, Anna (ed.). *Biedni i bogaci. Studia z dziejów społeczeństwa i kultury*. Warszawa 1992, s. 95-104; MENGEL, David Charles. *Bones, Stones and Brothels: Religion and Topography in Prague under Emperor Charles IV. (1346-78)*, 2003, nepublikovaná disertační práce obhájená na University of Notre Dame; MENGEL, David Charles. From Venice to Jerusalem and Beyond: Milíč of Kroměříž and the Topography of Prostitution in Fourteenth-Century Prague. In *Speculum*, 2004, roč. 79, s. 407-442.

dům šenkýře Jekela.⁴⁰ Později na počátku 15. století poblíž provozoval krčmu v domě čp. 200/1 Henslin Tanfelder. Řada dalších taberen a šenků je poté zmíněna nedaleko jako domy nejisté polohy.

Vedle výstavných šlechtických paláců, kamenných měšťanských domů nebo velkolepých, byť teprve rozestavěných, církevních staveb se na Starém Městě pražském nacházely v době jeho největšího rozkvětu během císařské vlády Karla IV. také místa, kde bylo možno potkat prostitutky a jimž se počestní měšťané vyhýbali.⁴¹ Jedno z takových míst lze na základě nepřímé výpovědi pramenů situovat právě do této lokality. V okolí nevěstince se nacházely pouze malé domky chudiny, jejichž polohu se Tomkovi většinou nepodařilo určit, rozlehlé zahrady a městská zeď.⁴² Nedocházelo tak k rušení bohatých staroměstských měšťanů hospodským ruchem, o němž v rámci dané lokality nemusíme pochybovat. Potvrzuje jej nejenom značná koncentrace levných a nevýstavných krčm a šenků, stejně jako poloha hampejzu přímo u zmiňované židovské fortny (branky k řece Vltavě), kterou se vycházelo v severozápadním směru na protější břeh.⁴³

Jiří Čarek při rozdělení domů do určitých cenových kategorií mezi lety 1400 až 1419 vycházel z předpokladu, že jejich hodnota je těsně spojena se sociální strukturou obyvatelstva. Základní dělitko, které použil ve své práci, představovala hodnota domů 50 a 100 kop grošů. Za patricijje považoval toho, kdo měl nemovitý majetek v ceně nejméně 100 kop, za měšťana majitele domu v ceně nejméně 50 kop. Protože cena 50 kop byla poměrně vysoká, rozdělil ostatní domy ještě hranicí 20 a 4 kop na domy řemeslníků a skupinu malých domků nebo lepeniček chudiny.⁴⁴

Pokusíme-li se komparovat cenu nemovitostí v rukou staroměstských krčmářů a šenků, musíme konstatovat, že se nacházela spíše při dolní hranici výše zmíněné typologie. Doložená cena domů se pohybovala v předhusitském i husitském období nejčastěji kolem 30 kop grošů, ale spíše dosahovala hodnoty nižší. I zde však můžeme najít několik výjimek a někteří krčmáři či šenkové dokázali učinit závratné kariéry. Například již mezi lety 1369 až 1372 proniknul do společné rady Starého a Nového Města pražského krčmář Mašek.⁴⁵ Šenkýř Václav Litochleb si roku 1410 pořídil na Starém Městě pražském dům čp. 7 na Malém náměstí za 100 kop grošů. Později přikoupil ještě výstavní dům čp. 562 v Celetné ulici v hodnotě 200 kop a další nemovitosti. Mezi ně patřila i roku 1424 od obce zakoupená bývalá vinice abatyšské kláštera u sv. Jiří na Petřině, kterou spolu s jednou nádobou svídnického vína získal za 55 kop grošů.⁴⁶ Jeho majetkový vzestup šel ruku v ruce s postupem společenským. Mezi lety 1416 až 1425 často zasedal v městské radě, kde vystupoval vedle předních staroměstských politiků Šimona od Bílého lva, Mikuláše Hrdinky,

40 TOMEK, ref. 5, s. 247.

41 Rozkvět města za císařské éry podal LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří. *Praha*. Praha 2000, hlavně s. 130-180; a naposledy LEDVINKÁ, Václav. *Praha pod vládou lucemburské dynastie*. In MENDLOVÁ, Jaroslava – STÁTNIKOVÁ, Pavla (edd.). *Lucemburská Praha 1310-1437*. Praha 2006, s. 13-39. Srovnej BOBKOVÁ, Lenka. „Civitas Pragensis, sedes et caput regni nostri Bohemie“ krále Jana Lucemburského. In JÍŠOVÁ, Kateřina (ed.). *V komnatách paláců – v ulicích měst. Sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k šedesátým narozeninám*. Praha 2007, s. 61-78. Starší období nastínila BLÁHOVÁ, Marie. *Praha jako rezidenční město za posledních Přemyslovců*. In Tamtéž, s. 49-60.

42 K „lidem na okrajích“ středověké společnosti s uvedením základní literatury srovnej NODL, Martin – ŠMAHEL, František. *Člověk českého středověku*. Praha 2002, s. 460-481; a HOFFMANN, František. *Bydlení chudých vrstev ve středověkých městech*. In *Documenta Pragensia*, 1998, roč. 16, s. 22-25.

43 TOMEK, ref. 19, s. 135, 219.

44 ČAREK, Jiří. *Plán rozložení domů podle hodnoty v předhusitské Praze*. In *Pražský sborník historický*, Praha 1971, roč. 6, s. 101.

45 BOROVIČ, Clemens (ed.). *Libri erectionum Archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber II. (1375-1388)*. Praha 1878, s. 164; BOROVIČ, Clemens (ed.). *Libri erectionum Archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber IV. (1390-1397)*. Praha 1883, s. 354. Roku 1404 zasedal ve staroměstské radě Konrád (Kunat) Kolínský, který by mohl být totožný s do Prahy roku 1390 nově přichozím šenkýřem Kuncem z Kolína (*Cuncz de Col pincerna*). Srovnej TOMEK, ref. 7, s. 59-60, 65; a MEZNÍK, Jaroslav. *Praha před husitskou revolucí*. Praha 1990, s. 257, 261.

46 AČ 28, s. 676.

Václava Hedviky nebo Jana Rečka.⁴⁷ Zda se však i nadále věnoval svému původnímu povolání, nelze říci. Jako šenk se naposledy zmiňuje právě roku 1410, později vystupuje již jen pod svým jménem jako Václav Litochleb.

Podobně i staroměstský krčmář Stanislav Otej (*Othay*) zřejmě dokázal provozováním taberny vydělat značné jmění a těsně před svou smrtí roku 1415 zakoupil ženě a sirotkům za 100 kop grošů výstavní dům čp. 128 nedaleko staroměstského rynku. Jeho potomci se v držbě tzv. „Otejevského domu“ jmenují ještě roku 1433, kdy se v něm uvádí 5 nájemníků. Nikdo z jeho potomků se však již otcovým povoláním nezabýval.⁴⁸ Domy v hodnotě vyšší než 30 kop grošů můžeme najít ještě ve vlastnictví několika jedinců.⁴⁹

V období husitských bouří se mnohem častěji setkáváme se skutečností, že především šenkýři se objevují jako nájemníci nebo městskou berní platící podruzi (obyvatelé) v bývalých velkých patricijských domech.⁵⁰ V latinském originále jsou označováni buďto jako *inquilini*, kdy editorka tento dobový pojem střídavě uvádí právě jako podruzi/obyvatelé, nebo termínem *conventor*.⁵¹ Zdá se, že mezi takto zmíněnými osobami existoval kvalitativní rozdíl. Již Václav Vladivoj Tomek si ve svých *Základech* uvědomoval diferenci mezi oběma výrazy. *Inquilini*-podruhy pouze vypočítával, kdežto obyvatele města označené jako *conventor* zaznamenával také jménem. V samotném prameni se u podruhů nezapisovala výše movitého či nemovitého majetku. Naopak u osob označených jako *conventor* se někdy objevuje částka, z níž jim byla vyměřována výše odevzdávané berně.⁵² Zda se však jednalo o jejich movitý majetek nebo podíl na jednotlivých nemovitostech, nelze bez širších souvislostí a důkladného rozboru problematiky rozhodnout. V obou případech se jedná o stěží vysvětlitelné dobové pojmy. Proto budou takto označené osoby v přehledu uváděny jednotně jako „nájemník“ ve smyslu obyvatel, kteří nebydleli ve vlastních domech, s vědomím nepřesnosti a neobecné platnosti tohoto označení.⁵³ U krčmářů a šenkýřů označených jako *conventor* pak bude tato skutečnost v přílohách poznamenána.⁵⁴

S největší pravděpodobností byli tito jednotlivci existenčně závislí na právozárečných měšťanech. Na Starém Městě pražském totiž mohli pivo vařit pouze měšťané, kteří přijali městské právo. Smělo se šenkovat pouze v poplatných domech, tedy v domech, které podléhaly městské berni. Naopak zákaz stáčení platil pro domy duchovních a šlechticů, popřípadě výše zmíněné židovské nemovitosti.⁵⁵ Z práva vařit pivo se tak stala sociálně vylučná záležitost, která zvýhodnila osoby, jež se usadily ve městě a přijaly městské právo, naopak z vaření piva a pivovarnictví

47 TOMEK, ref. 7, s. 67-70. K jeho působení v radě srovnej ČORNEJ, Petr. Smolař, Hedvika, Velvar et alii. Poznámky a postřehy ke kapitole dějin husitské Prahy. In SVOBODA, Milan (ed.). *Pax bello potior. Sborník Rudolfu Andělovi*. Liberec 2004, s. 43-62.

48 TOMEK, ref. 5, s. 41. Například jeho syn Mauritius se věnoval výrobě udidel. *Berní knihy*, s. 158.

49 Domy za 100 a více kop pražských grošů vlastnili krčmář Kříž řečený Hůně (čp. 5/1, 135 kop)), šenkýři Maršík (čp. 488/1, 100 kop) a Oldřich Ellend (čp. 490/1, 105 kop), za 75 kop šenkýř Hána (čp. 31/1), v hodnotě 60 kop šenkýři Kříž (čp. 495a/1) a Jířík z Náchodu (čp. 502/1) a cena 50 kop je doložena pro dům krčmářky Alžběty-Ely (čp. 904b/1), krčmáře Ondřeje (čp. 1902/1) a šenkýře Michala (čp. 477/1).

50 K počtu rodin, které mohly bydlit v jednom patricijském domě, HOFFMANN, ref. 42, s. 19-22.

51 *Berní knihy*, Úvod, s. XIII, XVIII. Ludmila Sulitková v podnětné recenzi, zabývající se rozbořem městských knih berní povahy, upozornila mimo jiné opět na skutečnost, že i podruzi mohli mít městské právo. PÁTKOVÁ, Hana. Berní knihy Starého Města pražského (1427-1434). In *Sborník archivních prací*, 1997, roč. 47, s. 455 a 458. K pojům srovnej *Slovník středověké latiny v českých zemích 17 (innovatio – 2. iris)*. Praha 1999, s. 208-209; a *Slovník středověké latiny 1*, ref. 3, s. 1987. Podobně jako podruhy - nájemníky je chápal také MENDL, ref. 27, s. 162-163.

52 Srovnej například *Berní knihy*, s. 20 aj.

53 Srovnej SULITKOVÁ, ref. 51, s. 460.

54 Viz Přílohy.

55 RÖSSLER, ref. 38, s. 20. K situaci v Brně srovnej SULITKOVÁ, Ludmila. Domy s právem nálevu piva a vína ve středověkém a raně novověkém Brně. In HRUBÁ, Michaela (ed.). *Notum facimus universis collegis... K životnímu jubileu Ludmily Sulitkové*. Ústí nad Labem 2006, s. 135-150.

vyloučila nemajetné sociální vrstvy.⁵⁶ Někteří krčmáři se věnovali jak stáčení piva, tak jeho výrobě jako například majitel domu čp. 1027c/II Vojtěch, doložený mezi lety 1378 až 1394 na Novém Městě pražském.⁵⁷

Každý majitel domu, k němuž se vztahovalo právo vaření nebo stáčení a prodeje piva nebo vína, pak mohl budto pivo čepovat sám, najmout šenkýře či šenkérku jako své čeledíny nebo pouze vydal šenkýři či krčmáři své pivo nebo víno a ten je pak šenkoval samostatně jako nájemník. Zprávy o pronájmu však pocházejí až z pozdějšího období. Například roku 1450 měl měšťan Ješek pronajmout pivnici na blíže nespecifikované období ve svém domě čp. 7/I na Malém náměstí za 2 kopy grošů.⁵⁸ Podobně jako v Brně se vzhledem k výši odváděných dávek jednalo o málo výnosné povolání, které stačilo pouze na holé přežití, což dosvědčuje také poměrně malý počet nemovitostí, které zástupci daných zaměstnání mezi lety 1427 až 1434 vlastnili.⁵⁹ Nabízí se otázka, zda poměrně velký počet nájemníků, kteří jsou na přelomu dvacátých a třicátých let doloženi na Starém Městě pražském v *Berních knihách*, nepředstavoval pro některé měšťany hlavní zdroj příjmů z pronájmu místností a jiných prostor ve větších domech, podobně jako tomu mohlo být již v průběhu 14. století v Českých Budějovicích.⁶⁰

Staroměstské taberny a šenky byly podřízeny městské správě. Právě městská rada dbala na poctivost jednotlivých provozovatelů daného zaměstnání. Například roku 1390 vydala nařízení, aby nádoby v hostincích měly cejch nebo hřeb, po který se musí nalévat. Podobně určovala zavírací dobu, pravidla pro ubytovávání hostů, stanovovala cenu piva, bránila dovozu cizích piv nebo vín a pomocí rychtáře nebo městských biřiců dohlížela na dodržování stanovených pravidel. Hospodářskou, soudní a obchodní správu, týkající se prodeje vína, měl od roku 1358 ve své kompetenci zvláštní městský úředník odpovědný konšelům nazývaný perk mistr hor viničních, jemuž podléhali měřiči, ochutnávači a písaři.⁶¹ Nestarší ustanovení ohledně mílového práva je pro pražské souměstí oproti jiným královským městům doloženo poměrně pozdě, i když můžeme předpokládat, že na základě zvykového práva bylo užíváno mnohem dříve. Jedná se o listinu Jana Lucemburského z roku 1330 pro Malou Stranu, ve kterém zakázal provozování krčem v okruhu jedné míle od města.⁶² Pro Staré Město pražské je podobné privilegium doloženo až z roku 1341.⁶³

Tomkovi se ve středověké Praze podařilo zjistit pouze tři jisté hostince (*hospitia*). První z nich představovala hospoda v Týně, kterou navštěvovali především do města přicházející kupci, mající zde povinnost odvádět clo. Roku 1404 je pak již v areálu Nového Města doložena pouze hospoda „U Jiříčka“ v nynější Spálené ulici a konečně roku 1416 se zmiňuje ještě hospoda (*hospites*) v domě čp. 459a „U Mouřenínů“ na Malém náměstí.⁶⁴

56 NODL, Martin. Sociální aspekty středověkého městského pivovarnictví. In *Documenta Pragensia*, 2007, roč. 25, s. 57-58.

57 Označuje se jako pivovarník (*braxator*) a zároveň jako krčmář (*tabernator*). TOMEK, ref. 10, s. 221.

58 TEIGE, Zákklady 1, ref. 27, s. 203. Zřejmě soukromá pivnice (*piwnička*), která se nacházela pod dvěma prodejními krámy a v níž se vařilo pivo pouze pro potřebu domácnosti, je doložena roku 1432 také v domě čp. 139/I. TOMEK, ref. 5, s. 37.

59 Srovnej MALANÍKOVÁ, ref. 2, s. 35.

60 MEZNIK, Jaroslav. K otázce struktury českých měst v době předhusitské. In BOROVSÝ, Tomáš – JAN, Libor – WIHODA, Martin (edd.). *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přítel a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*. Brno 2003, s. 219.

61 WINTER, ref. 21, s. 325-327. Srovnej TOMEK, ref. 19, s. 294. Jednotlivé perk mistry a jejich služebníky shromáždil již TOMEK, ref. 7, s. 75. K obchodu s vínem v pražském souměstí DVORÁK, ref. 37, s. 44-47.

62 CIM I, č. 18, s. 35. K tomu NODL, ref. 56, s. 54-56.

63 CIM I, č. 40, s. 63-64. Srovnej formulář Karla IV. TADRA, Ferdinand (ed.). *Summa cancellariae (Cancellaria Caroli IV.)*. Praha 1895, č. 332, s. 190.

64 TOMEK, ref. 19, s. 535. K terminologii srovnej sborník PEYER, Hans Conrad – MÜLLER-LUCKNER, Elisabeth (edd.). *Gastfreundschaft, Taverne und Gasthaus im Mittelalter*. München - Wien 1983, s. 260.

Pokud bychom se chtěli pokusit o rekonstrukci vzhledu dobového hostince, krčmy nebo šenku, budeme odkázáni pouze na několik nepřímých pramenných zmínek nebo na komparaci s jinými královskými městy. V Českých Budějovicích například osvětlení zajišťovaly svíčky, svícny nebo louče. K základnímu vybavení patřilo také sklo a různé nádoby jako hrnce nebo číše, dále truhly, stoly či lavice na sezení. Nechybělo však ani otopné dřevo, košťata na úklid nebo křídý a papír.⁶⁵

Mezi hlavní nápoje patřilo pivo, víno a med. Doložena jsou v Praze vína moravská, rakouská, uherská, franská, švábská, elsaská a italská. Již Mistr Jan Hus rozlišoval čtyři základní druhy piva – pšeničná a ječná, mladá a stará. Tzv. bílé neboli pšeničné pivo (*alba cerevisia*), výslovně několikrát zmiňované ve staroměstském areálu, se vařilo především jako laciné, konzumní pivo mladé. Naopak ječné pivo neboli pivo černé se častěji vařilo jako pivo staré. V Praze se ještě jako zvláštní zahraniční druh uvádí pivo březnové (*Märzisch pier*).⁶⁶ Náročným konzumentům, kteří dávali přednost kvalitním druhům zahraničních piv, mohl pražský obchod nabídnout vyhlášená střeoevropská piva ze slezské Svídnice, Zhořelce a Žitavy, jimž ovšem cenou a oblibou konkurovalo dobré pražské pivo.⁶⁷ Med se pak dovážel především z Chebu (*medo Egreensis*).⁶⁸

Již ve středověku byla podobně jako dnes napadána kvalita jednotlivých druhů piva. Univerzitní mistr Pavel Židek ostře kritizoval především úroveň pražského bílého piva, která prý „*tak zlá nyní a vodnatá dělají, že nemocní lidé nemohú se obživit v své žiezni a mnozí nezdraví, neb přieliš mnoho na var berú*“. I v pohusitské Praze byli nepoctiví hostinští, neboť ten samý autor v rámci kritiky středověké společnosti upozorňuje na to, že „*nevěstka déře kněze, šenkér nevěstku, pekař šenkýře a jiní řemeslníci a zadek všecky, ale již nyní každý každého bez milosti, bez spravedlnosti*“.⁶⁹ K běžnému sortimentu nabízených potravin bezpochyby patřily především v době půstu pokrmy připravené z ryb. Například na přelomu června a července 1381 se na nákupu ryb z dvou rybníků v Kyjích podílel také staroměstský krčmář Hensel.⁷⁰ Z pražského prostředí se nedochoval žádný dobový jídelní lístek. O tom, že se v jednotlivých krčmách nebo šencích pouze nečepovalo pouze pivo nebo nestáčelo víno, nasvědčuje opět příklad z Českých Budějovic. V některých zdejších vinných šencích, které provozovala městská rada, totiž byl k dostání chléb, sýry, máslo, maso, sůl, olej, vejce, hrách, zvěřina a jiné potraviny.⁷¹

Krčmy a šenky se podobně jako dnes nezřídka stávaly místy, na kterých docházelo k různým hospodským rvačkám nebo k vraždám, což dokládá známé vyobrazení rváčů u vrhcábnice na kamnovém kachli, nalezeném v Křížkově ulici v Táboře. Na některých kachlích nechyběla ani symbolika krčmy (věnec) nebo přemíry jídla a pití (džbán či chléb), což mělo názorně představovat, jakou cestou se člověk může dostat k naplnění hříšného života.⁷² V tabernách se také scházeli drobní lupiči s překupníky kradeného zboží, mezi které někdy patřili samotní hostinští. Nejenom vesnické hostince sloužily jako možné skrýše ukradeného zboží nebo případné nocle-

65 ŠIMEČEK, Zdeněk. Monopolní obchod s vínem v Českých Budějovicích 1424-1434. Příspěvek k poznání zahraničního obchodu Čech v období husitském. In *Sborník historický*, Praha 1963, roč. 11, s. 21. K evropským hostinským poměrům OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*. Praha 2003, s. 145-155. 66 NODL, Martin. „Sahaje vína rozliš piva“. Sladovníci, krčmáři a pijáci. In *Dějiny a současnost*, 2002, roč. 6, s. 8. Srovnej WINTER, ref. 21, s. 326-327.

67 DVOŘÁK, ref. 37, s. 48-49. Ceny žitavského piva z předhusitské doby editoval MENDL, Bedřich. *Hospodářské a sociální poměry v městech Pražských v letech 1378 až 1434*. In *Český časopis historický*, 1916, roč. 22, s. 435.

68 TOMEK, ref. 7, s. 333; NODL, ref. 66, s. 7-12.

69 TOBOLKA, Zdeněk V. (ed.). *M. Pavla Židka Spravovna*. Praha 1908, s. 59-60.

70 TADRA, Ferdinand (ed.). *AI 2 (1380-1387)*, Praha 1893, s. 109.

71 ŠIMEČEK, ref. 65, s. 12, 21.

72 KRAJÍČ, Rudolf. *Středověké kamnářství. Výzdobné motivy na gotických kachlích z Táborska*. Tábor 2005, s. 92-93, vyobrazení v katalogu T 12201.

hárný.⁷³ V Praze byl již ve 14. století zaveden dohled nad cizími příchozími do města. Hospodský nesměl ubytovat žádného neřádného hosta. Pokud měl o jeho mravní počestnosti pochybnosti, musel jej nahlásit. Když nedošlo k oznámení, dostal hospodský pokutu, ať byl takový host zajat, nebo utekl. Roku 1404 vydali staroměstští konšelé další nařízení, v němž se krčmáři nabádali opět k ubytovávání pouze počestných hostů, stejně jako se jim zakazovalo pod trestem budovat ve sklepěch tajné úkryty pro zločince.⁷⁴

Nadměrná konzumace alkoholických nápojů se již ve středověku stávala vážným společenským problémem. O dané skutečnosti nás nejčastěji informují zahraniční cestovatelé, kteří navštívili Prahu. Výpovědní hodnotu daných zpráv však nesmíme přeceňovat. Jejich autoři totiž v českém prostředí nevyvrůstali a nebyli s ním dokonale obeznámeni. Navíc jak je obvyklé u středověkých literárních děl, strava nebo právní zvyklosti měly rovněž silný emotivní a komunikační náboj. Stávaly se tak výrazem osobní, národní a etnické identity, hrály důležitou roli ve společenském zařazení jedince a skupin.⁷⁵ Například italský návštěvník Prahy Umberto Decembrio ve svém listě z roku 1399 uvádí, že „muži jsou tu po většině líní a oddávají se jen věcem krčmenním a lázeňským“.⁷⁶ Podobně i později Aeneas Silvius Piccolomini ve svém díle *Historia Bohemica* napsal: „Lid celého království je oddán opilství... Kdykoliv krčmáři začnou prodávat krétské víno, najdeš mnohé, kteří se zapřísáhli, že nevyjdou z krčmy dřív, dokud nedopijí sud vína. Totéž dělají i s vybranými víny italskými“. Kronikář ještě dodává, že „místo vína se pije opojný nápoj, který nazývají pivem, jako by byl zhotoven z obilí“.⁷⁷ Naopak francouzský dvorský básník, úředník a diplomat Eustach Deschamps po letech vzpomínal s odporem na českou stravu a podmínky stolování: „Slanou rybu, uzené vepřové, / žalostnou polévku dostanete, / dvanáct v jedné míse, / v lázních bez místnosti s krbem, / o pivu a chlebu, / uslyšíte náramný hluk; / ...A k tomu bude ubrus zle vypraný, / mastný a bídný, / černý jak vrána, / někdy i k stolu přibitý, / aniž jej vymění, / pokud je na něm znát barvu. / Po mytí se však moc nesháněj: / dostanete nádobu plnou vody / a teď přistupuje, kdo se chce mýt. / Chutnou omáčku neseženete, / tam nikdo druhému / zdvořilost neprokazuje...“.⁷⁸

Noční potulování po pivnicích, šencích a stáčírnách medoviny bylo považováno za nemravné a městská rada musela často přistupovat k jeho omezení. Po třetím zazvonění rychtářova zvonu již žádný hospodský nesměl svým hostům nalévat piva, vína ani medoviny.⁷⁹ V hospodách často přespávaly také potulné prostitutky, které na rozdíl od nevěstinců, jež spadaly pod městskou správu, neplatily daně.⁸⁰ Pěstoval se zde však také tanec, obscénní verše a zpěv, čemuž napovídá množství dochovaných středověkých pijáckých popěveků, stejně jako různé, od poloviny 14.

73 KLIMEK Tomáš, *K dobovým náhledům na les českého středověku. Literární klíše nepřátelského prostředí*, Český časopis historický 107/4, 2009, s. 759. NODL, ref. 37, s. 566.

74 RÖSSLER, ref. 38, s. 86; TOMEK, ref. 19, s. 348.

75 NEJEDLÝ, Martin. Čechy a Češové očima dvou francouzských básníků čtrnáctého století. In *Historický obzor 1-2*, 1998, s. 6.

76 DVORÁK, ref. 37, s. 47-48. Zde je uvedena i základní literatura k poněkud rozporuplnému pohledu středověkých lékařů na pití piva a vína. Srovnej ŘÍHOVÁ Milada, *Dvorní lékař posledních Lucemburků. Albík z Uničova, lékař králů Václava IV. a Zikmunda, profesor pražské univerzity a krátký čas i arcibiskup pražský*, Praha 1999, s. 145-149; nebo básně *Vidění žákovy*, v němž se odhalují hrochové duchovního stavu, in: *Písňe žáků darebáků. Výbor ze středověké poesie žákovské 2. Skladby satirické a parodistické*, Praha 1951, s. 139-141; názory Křišťana z Prachatic ve *Výbor z české literatury doby husitské 2*, s. 576. K husitské Praze Z BŘEZOVÉ Vavřinec, *Husitská kronika. Píseň o vítězství u Domažlic*, František Heřmanský – Jan Blahoslav Čapek – Marie Bláhová (edd.), Praha 1979, s. 75.

77 SILVII Aeneae, *Historia Bohemica*, Dana Martínková, Alena Hadravová, Jiří Matrl (edd.), Praha 1998, s. 11, 13.

78 NEJEDLÝ, ref. 75, s. 5.

79 E. F. RÖSSLER, *Das altprager Stadtrecht*, s. 28.

80 FLODR, ref. 15, s. 181-184.

století zřejmě i karetní hry.⁸¹ Do prostoru krčmy je situován také literární spor mezi *Podkoním a žákem*, při němž oba popíjeli pivo. Neznámý autor přibližuje pražské hostinské středověké poměry přelomu 14. a 15. století konstatováním, že „jakož často v krčmě bývá, křičiec: „Paní, nalí piva!““. „Křčenná příhoda“, při které „se pivo pie, a ne voda“ končí výmluvným doporučením dopřát si v noci místo vysedávání v taberně raději spánku.⁸² Roku 1438 při převratu na Starém i Novém Městě pražských zabráním nepokojům městských obyvatel pouze svolání zemských hejtmanů s radami obou měst i s mnichy a kněžíci, kterým byly přísně zakázány tance, kostky, freje, krčmy a jiné neslušnosti, jež byly povoleny v Praze za vlády Zikmunda Lucemburského.⁸³

Přestože husitská rigidnost zahrnovala mezi hříchy mimo jiné také dlouhé vysedávání v krčmách, zvláště o nedělích a svátečních dnech, o mnohvrstevné středověké realitě vypovídá skutečnost, že v rámci staroměstského areálu je k roku 1430 doloženo celkem 32 šenkýřů, kteří zde provozovali svoji živnost.⁸⁴ Důvodů může být hned několik. Podle Petra Čorneje právě po polovině dvacátých let stále více do popředí vystupoval střet mezi lidskými touhami a vahou tradičních zvyklostí. S pokračujícími válečnými událostmi se zhoršovaly hospodářské poměry, ovlivněné husitským criticismem ve vztahu k obchodu. Neustále tak sílilo napětí mezi přirozeným předrevolučním životem a v zásadě asketickým modelem, hlásaným husitským duchovenstvem. Navíc výklad základního husitského programu se přizpůsoboval podmínkám a potřebám konkrétního prostředí.⁸⁵

Z dochovaného pramenného materiálu nelze vyvozovat žádné dalekosáhlé závěry. Musíme předpokládat, že samotných krčem a šenků se v areálu Starého Města pražského muselo nacházet více, což dokládá řada udělených královských privilegií bránících okolní konkurenci nebo upravujících stávající poměry, podobně jako srovnání s dalšími českými městy.⁸⁶ Shromážděný vzorek je však natolik reprezentativní, že z něj můžeme vyvodit alespoň několik základních informací ohledně topografického rozložení krčem a šenků, společenskému postavení jejich provozatelů v městské hierarchii a jejich ubytovacím kapacitám.

S krčmářskými a šenkýřskými nemovitostmi se nejčastěji setkáváme na hlavních staroměstských komunikacích, u městských bran nebo v blízkosti či přímém sousedství kostelů nebo klášterů. Jejich poměrně velký počet je doložen také v bývalém židovském městě. Zdá se, že oproti dobrému sociálnímu postavení krčmářů a šenků v dalších českých městech, například v Českých Budějovicích, patřili staroměstští v rámci města podobně jako v Brně spíše k méně

81 HOFFMANN František, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009, s. 511-512. Srovnej ČORNEJ, Petr. Slavnosti husitské Prahy. In *Documenta pragensia*, 1995, 12, s. 82-83; HÁJKOVÁ, Michaela. *Homo ludens Pragensis. Příspěvek k dějinám karetní hry v pozdně středověkých a raně novověkých Čechách*, Archeologické rozhledy 49, 1997, s. 106-123. Oblíbená byla především hra v kostky. TOMEK, ref. 19, s. 348, 535. V Brně byla v městském právu hrám věnována pouze malá pozornost a ani hraní v kostky nebylo zakazováno. FLODR, ref. 15, s. 210-211.

82 HAVRÁNEK, Bohuslav – HRABÁK, Josef (edd.). *Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu*, Praha 1957, s. 335-348. Srovnej *Svář vody s vínem*, Tamtéž s. 349-353; a NEJEDLÝ, Martin. Václav IV. a panská jednota 1 – „Barvy všeky“. In *Historický obzor 11-12*, 1999, s. 242-243.

83 ŠÍMEK, František – KANÁK, Miloslav (edd.). *Staré letopisy české z rukopisu křížovníckého*. Praha 1959, s. 145. Srovnej URBÁNEK, Rudolf. *České dějiny III/1. Věk Poděbradský*. Praha 1915, s. 277-278; a ČORNEJ, ref. 81, s. 101.

84 Naopak v Táboře nejsou až do poloviny 15. století doloženy krčmy a pivo, které se zde vařilo ve značném množství, se nejspíše čepovalo v soukromých pivnicích. ŠMAHEL, ref. 4, s. 91-92.

85 ČORNEJ, ref. 81, s. 96, 103.

86 V menší a méně lidnaté středověké Jihlavě se Františku Hoffmannovi podařilo mezi lety 1425 až 1442 identifikovat pět krčmářů (*pincerna*) a tři šenky či hostinské (*caupo, gastgeb, gostgeb*). HOFFMANN, František (ed.), *Místopis města Jihlavy v první polovině 15. století*, Jihlava 2004, Index jmenný a věcný, s. 287, 367. V nevelkém městě Trhovém Štěpánově bylo v předhusitském období 22 krčem. PĚTRÁŇ, ref. 37, s. 688. Arcibiskupské účty v Českém Brodě zachytily k roku 1360 celkem 83, později na počátku osmdesátých let 14. století 79 hostinců zajišťujících cestujícím na zdejší komunikaci pohostinské a jiné služby. DVORÁK, ref. 37, s. 82.

zámožným vrstvám obyvatelstva.⁸⁷ Musíme si ale uvědomit, že zatímco v rámci Starého Města patřil majitel domu v hodnotě 30 kop k nižšímu společenskému průměru, byly dva nejdražší domy v královském městě Vysokém Mýtě koupeny za „pouhých“ 34 a 36 kop grošů, nehledě na mnohem nuznější poměry vesnických krčmářů.⁸⁸

Skutečně mluvití zastupci krčmářské živnosti zřejmě výkon daného povolání opouštěli a věnovali se jinému zaměstnání. Vzhledem k neexistenci doložených hospod a hospodských, v pramenech označovaných nejčastěji jako *hospitia* nebo *hospites*, musíme konstatovat, že taberny a šenky na Starém Městě nejspíše sloužily nejenom k šenku piva nebo vína, ale zřejmě také mohly poskytovat ubytování. Nasvědčují tomu i různá nařízení městské rady, kde se nejčastěji vyskytují německé termíny *gastgeber* a *wirt*, které zřejmě měly obecnou platnost na všechny živnostníky poskytující v rámci staroměstského areálu ubytování, ať již byli označováni jako krčmáři nebo šenkové. Tento závěr by nepřímou potvrzovalo nařízení staroměstských konšelů z roku 1404, v němž se krčmáři nabádali k ubytovávání pouze počestných hostů, stejně jako se jim zakazovalo pod trestem budovat ve sklepeních tajné úkryty pro zločince. Na základě doložené ceny daných nemovitostí nelze uvažovat o možnostech ubytování většího množství hostů. Pokud se zde nějaké ubytovací kapacity nacházely, sloužily spíše pro nižší sociální vrstvy. Podle zpráv z ostatních měst zřejmě také v Praze bylo ubytovávání placeno týdně podle počtu pronajatých lůžek. Již ve středověku byl dodržován zvyk dávat hospodskému personálu odchodné (*recessionales*).⁸⁹ Movitější návštěvníci středověkého pražského souměstí zřejmě dávali přednost jiným ubytovacím možnostem.⁹⁰ V tomto případě šlo především o kamenné měšťanské domy, které mohly poskytnout nejenom pohodlí, ale i prostor pro zaopatření koní, vozy a početné služebnictvo.⁹¹ O jejich vhodných ubytovacích kapacitách vypovídají mimo jiné i v husitském období sepsané *Berní knihy*, dokládající v jednotlivých staroměstských domech velké množství nájemníků.

87 ŠIMEČEK, ref. 65, s. 32.

88 ŠMAHEL, František. *Dějiny Táboru I/2 (do roku 1452)*. České Budějovice 1990, s. 572-573.

89 TOMEK, ref. 19, s. 534.

90 Srovnej KAVKA, František. Česká šlechta doby Karla IV. a Praha ve světle domovního majetku. In *memoriam Josefa Macka (1922-1991)*. Praha 1996, s. 65-76; NOVÝ, Rostislav. Šlechtická rezidence v předhusitské Praze. In *Documenta Pragensia*, 1991, 9/1, s. 7-26; nebo DURDÍK, Tomáš. Hrady Václava IV. v pražských městech a jejich nejbližším okolí. In *Documenta Pragensia*, 1986, 6/1, s. 24-46. Nejnověji DLOUHÁ, Veronika. Domy společenské elity v městech pražských v době lucemburské. In KONVIČNÁ, Jana – ZDICHYNEC, Jan (edd.). *Ve znamení zemi Koruny české. Šborník k desátým narozeninám Lenky Bobkové*. Praha 2006, s. 476-488. Obecně RANFT, Andreas. Residenz und Stadt. In HIRSCHBIEGEL, Jan – WETTLAUFER, Jörg (edd.). *Residenzenforschung 15/I. Höfe und Residenzen im spätmittelalterlichen Reich*. Ostfildern 2005, s. 27-32.

91 HLAVÁČEK, Ivan. Z každodennosti Karla IV. a jeho dvora. Ubytovací možnosti v Praze v polovině 14. Století. In *ČČH*, 1992, 90, s. 40-41; Srovnej ŠMAHEL, František. Královské slavnosti ve středověkých Čechách. In *František Šmahel, Mezi středověkem a renesancí*. Praha 2002, s. 107-132, hlavně s. 121-122; a NODL, ref. 37, s. 568. Například v domě bohatého patricije Konráda Kornpuhela na Starém Městě se ubytoval Petr z Aspelu při svém návratu z Moravy v červenci roku 1311. SPĚVÁČEK, Jiří. *Jan Lucemburský a jeho doba 1296-1346*. Praha 1994, s. 166.

PŘÍLOHY

Tabulka 1 – Krčmáři na Starém Městě pražském do roku 1434

KRČMÁŘ	DOLOŽEN V LETECH	MĚSTSKÉ MAJETKY
Duchon tabernarius	1332	Dům neznámé polohy ¹
Benedictus tabernarius	1333	Dům neznámé polohy ²
Chunczlinus tabernator	1345	Dům nejisté polohy na Ovocném trhu ³
Otmarus tabernator	1353	Dům neznámé polohy ⁴
Fridlinus angiser	1358-1363	čp. 541/I? na rohu Železné ulice a Ovocného trhu ⁵
Fricz braseator (antiquus tabernator)	1362-1365 (1377?)	čp. 682a/I v Rybné ulici ⁶
Heinricus (Heinzlinus) tabernator	1362-1365	Dům nejisté polohy v Dlouhé ulici ⁷
Martinus tabernator	1362	Dům nejisté polohy v bývalém židovském městě ⁸
Ulricus tabernator (melzer)	1362-1365	Dům nejisté polohy v Kozí ulici (čp. 914/I-920/I?) ⁹
Adam tabernator	1363-1365	čp. 240a/I na rohu Husovi a Zlaté ulice ¹⁰
Bobik (Bobconis) tabernator	1364-1377	čp. 682c/I v Rybné ulici ¹¹
Stephan Melzer thabernator (vector)	1364-1365	Dům nejisté polohy v Haštalské ulici ¹²
Stislaw thabernator (pincerator)	1364-1365	Dům nejisté polohy v Haštalské ulici ¹³
Barthon thabernator	1365	Dům nejisté polohy v Dlouhé ulici ¹⁴
Duchco thabernator	1365	Dům nejisté polohy v Betlémské ulici ¹⁵
Fricz (Fridlin, Friczko) thabernator	1365-1374	Dům nejisté polohy poblíž Uhelného trhu ¹⁶
Jesco thabernator	1365-1366	Dům nejisté polohy blíž sv. Haštala ¹⁷
Laurentius thabernator	1365	Dům nejisté polohy blíž sv. Haštala ¹⁸
Meinlinus (Meynliczko) thabernator	1365-1366	Dům nejisté polohy na Uhelném trhu ¹⁹
Marscho (Mareš) tabernator	1365	Dům nejisté polohy Na Perštýně ²⁰
Marsco thabernator	1365	čp. 722/I nebo 727/I v Dlouhé ulici ²¹
Pesco thabernator	1365	Dům nejisté polohy v bývalém židovském městě ²²
Pesco thabernator	1365	Dům nejisté polohy v bývalém židovském městě ²³
Waczlaw thabernator	1365	Dům nejisté polohy v Martinské ulici ²⁴
Jarrslab thabernator	1366	Dům nejisté polohy blíž sv. Haštala ²⁵
Maska (Muska) tabernator	1369-1372	Dům neznámé polohy ²⁶
Hrdon tabernator	1373	Dům neznámé polohy ²⁷

KRČMÁŘ	DOLOŽEN V LETECH	MĚSTSKÉ MAJETKY
Pertold tabernator	1374	Dům nejisté polohy poblíž Uhelného trhu ²⁸
Hensel (Henslin) thabernator	1381	Dům nejisté polohy v Platněřské ulici ²⁹
Chwalo tabernator	1381	Dům neznámé polohy ³⁰
Mach tabernator	1381?	Dům neznámé polohy ³¹
Mathias tabernator de Nuemburga	1383	Dům neznámé polohy ³²
Franek tabernator	1383	Dům nejisté polohy ³³
Pesco de Dub tabernator	1383	Dům neznámé polohy ³⁴
Johannes Hlava tabernator	1383	Dům neznámé polohy ³⁵
Paulus tabernator	1386	Dům neznámé polohy ³⁶
Stephlinus de Tirna tabernator	1387	Dům neznámé polohy ³⁷
Cunso dictus Cuna tabernator	(1378?) 1406-1408	čp. 695/I na rohu Masné a Rybné ulice ³⁸
Hanco angisser (tabernator)	† před rokem 1400	čp.750/I v Haštalské ulici ³⁹
Ebrus thabernator (braseator)	1400	čp.722d/I na rohu Dlouhé a Benediktské ulice ⁴⁰
Krziis dictus Hunye tabernator	1400-1405	čp. 5/I „U zlaté dvojky (U konička)“ na Malém náměstí
Stanislaw Othay tabernator	1400- † před rokem 1415	čp. 70/I v dnešní Pařížské ulici (dříve v bývalém židovském městě) ⁴² čp. 128/I „Otejovský dům“ v Platněřské ulici ⁴³
Ela tabernatrix	1402	čp. 904b/I na rohu Dušní a Široké ulice ⁴⁴
Henslin Tanfelder tabernator (pincerna alba cervisia)	1402-1417	čp. 200/I v bývalém židovském městě ⁴⁵
Leuthlinus tabernator de Ens	1403-1406	čp. 928/I na rohu Dlouhé a Dušní ulice ⁴⁶
Othmar tabernator (vector, pincerna)	1381?- † před rokem 1416	čp. 52/I na rohu bývalé Židovské a Svatovaleutinské ulice v židovském městě ⁴⁷
Andreas tabernator	1422	čp. 190(?) /I v Platněřské ulici ⁴⁸
Johannes dictus Sipawy tabernator (pincerna)	1427-1429	čp. 246/I „U zlatého (bílého) zajíce“ na rohu Líliové a Řetězové ulice ⁴⁹

Tabulka 2 – Medníci doložení na Starém a Novém Městě pražském do roku 1434

MEDNÍK	DOLOŽEN V LETECH	MĚSTSKÉ MAJETKY
Ješek medník	1361-1362	čp. 188b/I na Anenském náměstí
Wenceslaus (Wanyra) mellifex	1385-1402	čp. 834b/II v bývalé Slepé uličce (dnes nedaleko Panské ulice) na Novém Městě pražském ⁵¹

Tabulka 3 – Šenkýři na Starém Městě pražském do roku 1434 (1437)

ŠENK (ŠENKÝŘ)	DOLOŽEN V LETECH	MĚSTSKÉ MAJETKY
Hermanus dictus Gut Reyf pincerna	1349	Dům neznámé polohy ⁵²
Miczko pincerna	1357	Dům nejisté polohy u Masných krámů ⁵³
Marechs pincerna	1361	Dům nejisté polohy ve Zlaté ulici ⁵⁴
Goczil pincernator	1363-1365	Dům nejisté polohy blíž Masným krámům ⁵⁵
Leon pincernator	1364	Dům nejisté polohy blíž kostela sv. Kříže menšího ⁵⁶
Mali pincernator	1364-1365	Dům nejisté polohy na Uhelném trhu ⁵⁷
Mixis pincernator	1364	Sousední domy čp. 756/I a čp. 943/I (původně čp. 757/I) v Haštalské ulici ⁵⁸
Swach pincernator de Srebenicz	1364	Dům nejisté polohy v Široké ulici ⁵⁹
Waczlaw pincernator	1364	Dům nejisté polohy v Náprstkově ulici ⁶⁰
Andreas pincerna	1365	Dům nejisté polohy v Betlémské ulici ⁶¹
Jekel pincerna	1365	Dům nejisté polohy za bývalým židovským městem blíž lokalitě Na Krechtách ⁶²
Ulricus pincerna	1368	Dům neznámé polohy ⁶³
Sdenco pincerna vini de Lubcowicz	1369	Dům neznámé polohy ⁶⁴
Marsiconem pincerna	1377	Dům neznámé polohy ⁶⁵
Jacobus pincerna in domo Jesconis Donicze	1381	Dům neznámé polohy ⁶⁶
Sczepan pincerna de Glacz	1381?	Dům neznámé polohy ⁶⁷
Cuncz de Col pincerna	1390	Dům neznámé polohy ⁶⁸
Mathias dicto Alphabeta pincerna de Praga	1392	Dům neznámé polohy ⁶⁹
Marssic (Marzico) pincerna	1400-1427	čp. 488/I „U zlatého pštrosa (U červené růže)“ na rohu Železná a Kožná ulice ⁷⁰ čp. 490/I „U Pávů (U bílého orla, U červené růže“ v Železná ulici ⁷¹
Wenceslaus Litochleb pincerna	1405- † před rokem 1429	čp. 7/I „U tří lip“ na Malém náměstí ⁷³ čp. 562/I tzv. „Buquooský dům“ mezi Celetnou ulicí a Ovočným trhem ⁷⁴ čp. 13b/II na Karlově náměstí na Novém Městě pražském ⁷⁵ čp. 901/II v Jindřišské ulici na Novém Městě pražském ⁷⁶ Roku 1424 od městské obce zakoupil bývalé vinice abatyše sv. Jiří pod Petřínem na Malé Straně
Przibico pincerna (sutor)	1408	Dům neznámé polohy ⁷⁷
Katherina pincerna	1414-1418	čp. 494/I „U Goliáše“ na rohu Železná a Havelská ulice ⁷⁸
Mathias pincerna	1414-1419	čp. 137/I v Linhartské ulici ⁷⁹

ŠENK (ŠENKÝŘ)	DOLOŽEN V LETECH	MĚSTSKÉ MAJETKY
Gyrziconis pincerna de Nachod	1415	čp. 502/I v Havelské ulici ⁸⁰
Jacobus Kreyssa pincerna de Chrumlow (Jakobus Krumlowecz)	1415- † 1429	čp. 136/I „V kurníku (U tří podkov)“ v Linhartské ulici ⁸¹ čp. 682/II ve Vodičkově ulici na Novém Městě pražském ⁸²
Ulricus Ellend pincerna	1418	čp. 490/I „U Pávů (U bílého orla, U červené růže“ v Železné ulici ⁸³
Hana pincerna	1424-1433	čp. 31/I v Kaprově ulici ⁸⁴
Hanussco pincerna	1427-1429	čp. 929/I „Štukovský dům“ na rohu Dlouhé ulice a Staroměstského náměstí ⁸⁵
Michael pincerna	1427-1429	čp. 477/I „U zlaté konvice (U konví)“ mezi Melantrichovou a Kožnou ulicí
Paulus Polonus pincerna	1427-1429	čp. 461a/I „Vilímovský dům (U Kryštofa)“ na Staroměstském náměstí
Sebierz pincerna	1427-1433	čp. 441/I „U staré paní“ v Michalské ulici ⁸⁸
Crux pincerna	1428-† před rokem 1436	čp. 495a/I „U Kozla“ v Havelské ulici ⁸⁹
Antoch pincerna	1429-1433	čp. 7/I „U tří lip“ na Malém náměstí ⁹⁰
Iacobus pincerna	1429	čp. 477/I „U zlaté konvice (U konví)“ mezi Melantrichovou a Kožnou ulicí ⁹¹
Johannes pincerna	1429	čp. 934/I „U tváří“ na Staroměstském náměstí ⁹²
Johannes Krczymyzie pincerna in Wessele	1429	čp. 925b/I „Na Veselý“ na rohu Dušní a Dlouhé ulice ⁹³
Lyda pincerna	1429	čp. 101/I v Platněrské ulici ⁹⁴
Marcoldus pincerna	1429	čp. 405/I v Rytířské ulici ⁹⁵
Michael pincerna	1429	čp. 13/I „U zelené žáby“ v ulici U Radnice ⁹⁶
Nicolaus pincerna	1427-1429	čp. 190k/I na Mariánském náměstí ⁹⁷
Nicolaus Gotbrot pincerna	1429	čp. 432b/I „U zlatého melounu“ v Michalské ulici ⁹⁸
Nicolaus Peczeny pincerna	1429	čp. 791 (944)/I „Dům Jakubův“ u sv. Haštala na Haštalském náměstí
Philippus pincerna	1429	čp. 739a/I na rohu Dlouhé a Rámové ulice ¹⁰⁰
Victorinus pincerna	1429-1433	čp. 716/I v Dlouhé ulici ¹⁰¹ čp. 708/I „U Aronů“ v Dlouhé ulici ¹⁰²
Zyzka pincerna	1429	čp. 91/I „Albíkovský dům (U tří mečů)“ v Platněrské ulici ¹⁰³
Elsskam relictam Johannis olim pincernae Otticonis pannicidae (?)	1430	čp. 513/I na rohu Uhelného trhu, Michalské a Havelské ulice ¹⁰⁴
Mrzienko pincerna	1430	Dům neznámé polohy ¹⁰⁵
Waniczko pincerna	1430	čp. 71/I v Kaprově ulici v bývalém židovském městě ¹⁰⁶

Fridricz pincerna	1431	Dům neznámé polohy ¹⁰⁷
Mathias Pokussenie pincerna	1431-1467	čp. 91/I „Albíkuvský dům (U tří mečů)“ v Platněrské ulici ¹⁰⁸
Simon pincerna	1431-1432	čp. 74/I v dnešní Pařížské ulici v bývalém židovském městě ¹⁰⁹
ŠENK (ŠENKÝŘ)	DOLOŽEN V LETECH	MĚSTSKÉ MAJETKY
Mauritius pincerna	1432-1433	čp. 722d/I na rohu Dlouhé a Benediktské ulice ¹¹⁰
Johannes Strziebrny pin- cerna	1436	čp. 16/I v Kaprově ulici v bývalém židov- ském městě ¹¹¹
Petrziko pincerna de domo ad Moisen	1436	čp. 580/I „U Mojžíše (U Modrého hroznu)“ na Ovocném trhu ¹¹²
Mathias pincerna	1437	Dům neznámé polohy ¹¹³

1 TOMEK, ref. 5, s. 248.

2 TOMEK, ref. 5, s. 249.

3 Vystupuje jako ručitel ševce Ješka řečeného Pentlík, který přijal městské právo. TEIGE, Seznamy I/1, ref. 17, s. 248.

4 Spolu se sladovníkem Vojtěchem ručili do města nově přichozímu Václavovi z Čenovic. TEIGE, Seznamy I/2, ref. 17, s. 37.

5 TOMEK, ref. 5, s. 142 (*in novo foro*).

6 TOMEK, ref. 5, s. 172.

7 1362 „Henczlin...qui resident prope portam civitatis“; 1365 „Heinczlini thabernatoris“. TOMEK, ref. 5, s. 242.

8 TOMEK, ref. 5, s. 246.

9 TOMEK, ref. 5, s. 186.

10 K roku 1486 v domě zmíněna sladovna a pivovar. TOMEK, ref. 5, s. 80; TEIGE, Základy 2, ref. 27, s. 748.

11 TOMEK, ref. 5, s. 172.

12 TOMEK, ref. 5, s. 195.

13 TOMEK, ref. 5, s. 195.

14 TOMEK, ref. 5, s. 242.

15 TOMEK, ref. 5, s. 236.

16 Mohl by být totožný se sladovníkem Friczem, majitelem domu čp. 682a/I, který je uváděn jako „starý krčmář“. TOMEK, ref. 5, s. 238. Srovnej BOROVIČ, Clemens (ed.). *Libri erectionum Archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber I. (1358-1376)*. Praha 1875, s. 98.

17 TOMEK, ref. 5, s. 243.

18 TOMEK, ref. 5, s. 243.

19 TOMEK, ref. 5, s. 238.

20 TOMEK, ref. 5, s. 107.

21 TOMEK, ref. 5, s. 242.

22 Poloha domu je udávána „retro hanpeyz“, tzn. za nevěstincem (židovské město č. 208 v poloze Na Krechtách). Shodou okolností nemovitost roku 1365 zakoupil krčmář Pešek od svého jmenovce (*Pesco thabernator emit erga Pesconem thabernatorem*). Nedaleko se nacházel také dům šenkýře Jekela. TOMEK, ref. 5, s. 247.

23 TOMEK, ref. 5, s. 247.

24 TOMEK, ref. 5, s. 107.

25 TOMEK, ref. 5, s. 243.

26 LE II, s. 164; LE IV, s. 354.

27 TADRA, Ferdinand (ed.). *AI 1 (1373-1379)*. Praha 1893, s. 11-12. V tomto případě by se také mohlo jednat o později doložený královského šenka a majitele domu čp. 652b/I Hrdoně ze Zálezl. TOMEK, ref. 5, Dodatky, s. 228.

28 TOMEK, ref. 5, s. 238. Srovnej LE I, s. 98.

29 TOMEK, ref. 5, s. 235; Srovnej AI 2, s. 109 (*Henczlik thabernator*); a BOROVIČ, Clemens (ed.). *Libri erectionum Archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber III. (1385-1390)*. Praha 1879, s. 289 (*Henslin thabernator*).

30 Spolu se zlatníkem Dominikem vystupuje jako ručitel do města nově přichozího ševce Bohuslava. TEIGE, Seznamy I/2, ref. 17, s. 50.

31 Kolem roku 1381 přijal městské právo. TEIGE, Seznamy I/2, ref. 17, s. 54.

32 Přijal městské právo. Jako ručitel vystupuje Kříž kramář. TEIGE, Seznamy I/2, ref. 17, s. 52.

- 33 Přijal městské právo. V zápise se objevuje jako „*Franeq tabernator in domo Neupek*“. TEIGE, Seznamy I/2, ref. 17, s. 52. Měšťanů s příjmením Neupek (Ncubek) se na Starém Městě vyskytovalo několik. Srovnej TOMEK, ref. 5, Rejstřík, s. 106.
- 34 Přijal městské právo. Zaručil se za něj měšťan Blahut z Dlouhé třídy. J. TEIGE, Seznamy I/2, ref. 17, s. 52.
- 35 Přijal městské právo. TEIGE, Seznamy I/2, ref. 17, s. 52.
- 36 Přijal městské právo. TEIGE, Seznamy I/2, ref. 17, s. 56.
- 37 Přijal městské právo. TEIGE, Seznamy I/2, ref. 17, s. 56.
- 38 TOMEK, ref. 5, s. 178; „*Cuncz thabernator de antiqua civitate emit erga Missonem vineatorem*“ TOMEK, ref. 10, s. 308 (1378).
- 39 Roku 1402 dům prodala Hánkova vdova Margareta za 20 kop grošů Bohuňku Synkovi. TOMEK, ref. 5, Dodatky, s. 234. Srovnej MENDL, ref. 27, s. 358.
- 40 TOMEK, ref. 5, s. 174; Dodatky, 230.
- 41 TOMEK, ref. 5, s. 15; Dodatky, s. 196. Srovnej TEIGE, Základy 1, ref. 27, s. 209 (k roku 1405); a MENDL, ref. 27, s. 341.
- 42 TOMEK, ref. 5, s. 46; Dodatky, s. 203. Srovnej MENDL, ref. 27, s. 348.
- 43 TOMEK, ref. 5, s. 41. Srovnej J. TEIGE, Základy 2, ref. 27, s. 3; MENDL, ref. 27, s. 334.
- 44 TOMEK, ref. 5, Dodatky, s. 240. Srovnej MENDL, ref. 27, s. 354 (*relicta Cunczpnis de Smoln*).
- 45 TOMEK, ref. 5, s. 214; Dodatky, s. 239. Roku 1403 dlužil 26 kop grošů Václavovi Vincencovu z Prahy. AI 4, s. 285 (*Henzlinus tabernator penes portam Judeorum*).
- 46 TOMEK, ref. 5, s. 19; Dodatky 197. Srovnej MENDL, ref. 27, s. 350.
- 47 TOMEK, ref. 5, s. 52. S největší pravděpodobností jako „*Othmarus pincerna*“ kolem roku 1381 přijal městské právo. TEIGE, Seznamy I/2, ref. 17, s. 54. Jako ručitel se v zápise objevuje sladovník Přibík. Jediný stejnojmenný představitel dané živnosti se vyskytoval na Starém Městě pražském před rokem 1411 jako majitel domu čp. 11b. TOMEK, ref. 5, s. 226. Vzhledem k blízkosti domů jak Otmara, tak Přibíka na rohu bývalé Židovské a Svatovalentinské ulice lze předpokládat, že jej lze ztotožnit s Otmarem, který je mezi lety 1403 až 1416 střídavě několikrát doložen jako krčmář, šenk nebo povozník. Srovnej MENDL, ref. 27, s. 340.
- 48 Krčmář Ondřej zakoupil dům za 50 kop grošů spolu se sladovnou (*braseatorio*) a pivovarem (*braxatorio*) k němu náležejícím. Jeho poloha se udává mezi domem vdovy měšťana Filonise a naproti kostelu sv. Martina Menšího, tzn. v místech dnešní Platněrské ulice. TEIGE, Základy 2, ref. 27, s. 416-417.
- 49 TOMEK, ref. 5, s. 84, 262. Srovnej MENDL, ref. 27, s. 321.
- 50 TOMEK, ref. 5, s. 68.
- 51 TOMEK, ref. 10, s. 192, 332, 339.
- 52 Přijal městské právo. TEIGE, Seznamy I/1, ref. 17, s. 250.
- 53 TOMEK, ref. 5, s. 240.
- 54 TOMEK, ref. 5, s. 236.
- 55 TOMEK, ref. 5, s. 240.
- 56 TOMEK, ref. 5, s. 237.
- 57 TOMEK, ref. 5, s. 237.
- 58 TOMEK, ref. 5, s. 196.
- 59 TOMEK, ref. 5, s. 221.
- 60 TOMEK, ref. 5, s. 236.
- 61 TOMEK, ref. 5, s. 236.
- 62 TOMEK, ref. 5, s. 247.
- 63 LE IV, s. 460.
- 64 Přijal městské právo. TEIGE, Seznamy I/2, ref. 17, s. 45.
- 65 TADRA, Ferdinand (ed.). AI 7 (1420-1424 a Dodatky), Praha 1901, s. 183.
- 66 Přijal městské právo. TEIGE, Seznamy I/2, ref. 17, s. 54. Dům nelze lokalizovat, protože měšťan nesoucí jméno Ješek Donicz se na Starém Městě nevyskytuje. Srovnej TOMEK, ref. 5, Rejstřík.
- 67 Přijal městské právo. Jako ručitel vystupuje patricij Jan Player. TEIGE, Seznamy I/2, ref. 17, s. 54.
- 68 Přijal městské právo. TEIGE, Seznamy I/2, ref. 17, s. 57.
- 69 V tomto případě se však může jednat také o novoměstského nebo malostranského měšťana. V zápise soudních akt se totiž uvádí pouze „z Prahy“ bez možnosti bližší identifikace. Vyskytuje se jako věřitel klerika z Met a králova služebníka Hanuše z Heřmanic ve výši 7 kop grošů. TADRA, Ferdinand (ed.). AI 3 (1392-1393, 1396-1398). Praha 1896, s. 75-76.
- 70 TOMEK, ref. 5, s. 118; Dodatky, s. 218. Srovnej MENDL, ref. 27, s. 300 (*olim Marziconis pincerne*).
- 71 TOMEK, ref. 5, s. 118; Dodatky, s. 218. Srovnej MENDL, ref. 27, s. 300 (*olim Marziconis pincerne*).
- 72 TOMEK, ref. 5, s. 15 (1410). Srovnej MENDL, ref. 27, s. 342.
- 73 TOMEK, ref. 5, s. 140 (1412-1429, později se zmiňuje v držení domu jeho vdova). Srovnej *Berní knihy*, s. 3, 4, 87, 88, 176, 177; a k roku 1412 MENDL, ref. 27, s. 283.
- 74 TOMEK, ref. 10, s. 2 (1405).
- 75 TOMEK, ref. 10, s. 194 (1424-1428).
- 76 AČ 28, s. 676 (1424-1436).
- 77 AI 6, s. 334.

- 78 „*relicta Nicolai de Gera*“. TOMEK, ref. 5, s. 117. Srovnej MENDL, ref. 27, s. 301.
- 79 „*Mathias pincerna albae cerevisiae*“. TOMEK, ref. 5, s. 37. Srovnej MENDL, ref. 27, s. 317. K roku 1427 se jako nájemnice v domě čp. 459b/I zmiňuje vdova po šenkýři Matyášovi. *Berní knihy*, s. 26.
- 80 TOMEK, ref. 5, s. 116.
- 81 Ještě roku 1430 se připomíná jeho vdova Margareta, která se znovu provdala za Jana Sokola. TOMEK, ref. 5, s. 37-38. Srovnej TEIGE, *Základy 1*, ref. 27, s. 774; a MENDL, ref. 27, s. 317.
- 82 TOMEK, ref. 10, s. 32 (1415).
- 83 TOMEK, ref. 5, s. 118.
- 84 TOMEK, ref. 5, s. 48.
- 85 Nájemník (plat 12 grošů). TOMEK, ref. 5, s. 19. Srovnej *Berní knihy*, s. 68, 110.
- 86 Nájemník - conventor (plat 5 grošů). TOMEK, ref. 5, s. 29. Srovnej *Berní knihy*, s. 20, 93.
- 87 Nájemník - conventor (plat 20 grošů). *Berní knihy*, s. 23, 94.
- 88 TOMEK, ref. 5, s. 34. Roku 1427 přijal městské právo. TEIGE, *Seznamy I/2*, ref. 17, s. 61 (*Ssebiierz pincerna*). *Berní knihy*, s. 25, 95 (plat 14 grošů).
- 89 TOMEK, ref. 5, s. 117. Srovnej MENDL, ref. 27, s. 302.
- 90 Nájemník - conventor (plat 6, později 4 groše). TOMEK, ref. 5, s. 15. Srovnej *Berní knihy*, s. 61, 107, 236.
- 91 Nájemník (plat 2 groše). *Berní knihy*, s. 123.
- 92 Nájemník (plat 10 grošů). TOMEK, ref. 5, s. 18.
- 93 TOMEK, ref. 5, s. 20. Již mezi lety 1401 až 1404 se na Starém Městě objevuje Jan příjmením Krčmice jako majitel domu čp. 888b/I. Zda se však jedná o roku 1429 doloženého šenkýře, nevíme. TOMEK, ref. 5, s. 217; *Dodatky*, s. 240. Srovnej *Berní knihy*, s. 67, 141.
- 94 Nájemnice (plat 2 groše). *Berní knihy*, s. 139.
- 95 Nájemník (plat 4 groše). *Berní knihy*, s. 130.
- 96 Nájemník (plat 3 groše). *Berní knihy*, s. 140.
- 97 TOMEK, ref. 5, s. 62. Srovnej MENDL, ref. 27, s. 335; a *Berní knihy*, s. 54, 105 (plat 25 grošů).
- 98 Nájemník - conventor (plat 5 grošů). TOMEK, ref. 5, s. 115. Srovnej MENDL, ref. 27, s. 305; a *Berní knihy*, s. 24.
- 99 Nájemník - conventor (plat 12 grošů). TOMEK, ref. 5, s. 202. Srovnej *Berní knihy*, s. 81, 116.
- 100 TOMEK, ref. 5, s. 188. Srovnej *Berní knihy*, s. 143.
- 101 TOMEK, ref. 5, s. 176. Srovnej *Berní knihy*, s. 121.
- 102 TOMEK, ref. 5, s. 181 (1430-1433). *Berní knihy*, s. 184.
- 103 Nájemnice (plat 2 groše). *Berní knihy*, s. 139.
- 104 TOMEK, ref. 5, s. 112.
- 105 Přijal městské právo. TEIGE, *Seznamy I/2*, ref. 17, s. 63.
- 106 TOMEK, ref. 5, s. 55.
- 107 Přijal městské právo. TEIGE, *Seznamy I/2*, ref. 17, s. 63.
- 108 TOMEK, ref. 5, s. 57. TEIGE, ref. 27 2, s. 317-318. *Berní knihy*, s. 230.
- 109 TOMEK, ref. 5, s. 21. Roku 1431 přijal městské právo. TEIGE, *Seznamy I/2*, ref. 17, s. 63 (*Symon pincerna*).
- 110 TOMEK, ref. 5, s. 174-175. *Berní knihy*, s. 185 (plat 5 grošů).
- 111 TOMEK, ref. 5, s. 226.
- 112 Přijal městské právo. TEIGE, *Seznamy I/2*, ref. 17, s. 64. Srovnej TOMEK, ref. 5, s. 133; a *Berní knihy*, s. 192.
- 113 Přijal městské právo. TEIGE, *Seznamy I/2*, ref. 17, s. 64.

8. POZDNĚ STŘEDOVĚKÉ MĚSTO A RŮZNÉ FORMY KOMUNIKACE V PRAXI MĚSTSKÉHO SOUDU

Ludmila Sulitková

Je obecně známou skutečností, že v agendě středověkých soudů se na rozdíl od správních agend mohly nejdříve objevit tendence k vytváření spisového materiálu, což vyplývalo ze snahy zaznamenat v rámci procesního řízení všechny zásadní skutečnosti. Spisový materiál je svědectvím o určitých etapách právního, respektive správního řízení, fixovaných písemně a jako takové je pak toto svědectví předmětem hodnocení diplomatiky jako specializované pomocně vědné disciplíny. Tento pohled ovšem v sobě pochopitelně neobsahuje aspekty sociologické a antropologické, totiž rozkrytí předchozích ústních jednání a kontaktů zúčastněných stran a úřadu, tedy komunikaci, jež zůstává diplomatikovi skryta a na niž se chci kromě zřetele ryze diplomatického rovněž zaměřit.

Co se týče vzniku středověkého aktového materiálu, shledáváme v naší historiografii zatím první postřehy k jeho utváření v činnosti církevního biskupského soudu,¹ zatímco pro městské prostředí podobné úvahy nejsou dosud známy. Na aktový materiál utvářevší se z praxe městských soudů bylo tak v naší historiografii poukázáno až pro období raného novověku,² což pochopitelně souvisí s možnostmi využití bohatší pramenné základny. Domnívám se ovšem, že raně novověká praxe nemohla jinak nežli vycházet z uzancí prověřených již v předchozím období a že se zde tedy badatelé skýtá možnost přenést skutečnosti zjištěné studiem městských písemností od počátku 16. století i do období bezprostředně přecházejícího, tedy do pozdního středověku.

Chceme-li postupovat touto metodou, je ovšem nezbytné, aby město, jež bude předmětem hlubšího studijního zájmu, mělo dochovány v uspokojivé míře i středověké písemnosti, aby totiž bylo možné sledovat alespoň některé vybrané jevy zpísemňovacího procesu kontinuálně a teprve na tomto základě dospívat k poznatkům, které by byly v co možná největším souladu s historickou realitou dané doby. Tento předpoklad v plné míře splňuje moravské královské město Brno, jehož středověké a zvláště pak raně novověké písemnosti jsou dochovány v objemech, které stěží nacházejí (kromě fondů pražských) v našich podmínkách konkurenci. Jen pro středověk je dochováno na 50, typově již rozrůzněných městských knih, a z nich pak některé, totiž především berní knihy a rejstříky, dokonce v úctyhodné časové následnosti, a to již od poloviny 14. století. Jen na okraj připomeňme, že už do poloviny 14. století se také datuje vznik proslulé brněnské právní knihy písaře Jana,³ na jejímž základě zakrátko další z předních městských písařů, totiž Jan z Gelnhausenu, vytvořil praktický výtah, zvaný Manipulus,⁴ pro každodenní činnost městského soudu jako vrchní právní stolice jihoněmeckého právního okruhu (jak je známo, k ní se v průběhu středověku odvolávalo až na 100 lokalit širší jižní Moravy). A tentýž písař byl také iniciátorem věcného

1 HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. *Úřad generálních vikářů pražského arcibiskupa v době předhusitské*. Acta universitatis Carolinae, Phil. et Hist.- Monographia 41. Praha 1971, 143 s.

2 SULITKOVÁ, Ludmila. Diplomatická produkce raně novověkého královského města Brna. In *Brno v minulosti a dnes* (dále jen BMD). Brno 2005, roč. 18, s. 106.

3 FLODR, Miroslav (ed.). *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století I-III*. Brno 1990, 1992, 1993. FLODR, Miroslav (ed.). *Jan Z Gelnhausenu. Příručka práva městského (Manipulus vel directorium iuris civilis)*. Brno 2008.

4 FLODR, Miroslav (ed.). *Jan Z Gelnhausenu. Příručka práva městského (Manipulus vel directorium iuris civilis)*. Brno 2008; FLODR, Miroslav. *Brněnské městské právo po smrti notáře Jana (1359 – 1389)*. Archiv města Brna, Brno 2006; FLODR, Miroslav. *Brněnské městské právo na konci středověku (1389 – konec 15. století)*. Archiv města Brna, Brno 2008.

uspořádání celkem 46 do té doby městem obdržených privilegií,⁵ čímž vytvořil základ městského listinného archivu.

Jelikož se chci, jak naznačeno, zaměřit na každodennost brněnského soudu, je důležité, že kromě těchto normativních pramenů jsou už z konce 15. století dochovány i čtyři specifické soudní knihy, totiž tzv. rychtářské rejstříky, následované záhy třemi soudními knihami z 20. let 16. století. Těmto rychtářským i soudním knihám jsem již opakovaně věnovala pozornost v předchozích studiích,⁶ takže na tomto místě postačí jen zdůraznit, že zatímco soudní knihy jsou produktem peremptorního soudního řízení tzv. zahájeného městského soudu (respektive městské rady jako kolektivního orgánu), rychtářské rejstříky vznikaly z průběžné činnosti rychtářského soudu, který se v Brně scházel podle potřeby i každodenně. Operativní soudní řízení se tedy konalo před tzv. rychtářským právem, což ovšem neznamenalo, že by zde rychtář vynášel rozsudky o své vůli, opět byl jen tlumočnickem kolektivní vůle, ovšem pro řešení jednotlivých případů, z nich nejčastější bylo nactiutrhání a drobné potyčky, nebylo vzhledem k potřebné operativnosti nutné zasedání plné rady, pro řešení jednotlivých případů postačovala přítomnost jen několika konšelů.⁷

Co se týče nesporné civilní agendy, vyřizované tímto soudem, šlo především o dluhy a majetkové transakce s purkrechtními nemovitostmi. A ačkoli velmi podstatnou část majetkové držby brněnských měšťanů (a dokonce i pouhých obyvatel) tvořily vinice, bývají v těchto knihách poznamenávány jen zřídka, a to tehdy, nacházely-li se přímo na městských pozemcích, což však bylo výjimečné. Větší část vinic brněnských měšťanů byla totiž rozložena na državách jiných vrchností v úrodných jihomoravských lokalitách (s největší koncentrací na Hustopočesku a Židlochovicku),⁸ tedy v akčním rádiu circa dvou tzv. dlouhých mílů od města Brna.⁹ Z konstatovaného je zřejmé, že vlastníci vinic museli být velmi často na cestách, přičemž zvládnout vzdálenost až kolem dvaceti km jedním směrem nebylo jistě tak snadné a pohodlné. K tomu musíme připočíst nutnou komunikaci

5 SULITKOVÁ, Ludmila. Soupisy výsadní listin pro Brno do roku 1411 v Archivu města Brna a jejich konfirmace. In *BMD*, 2009, roč. 22, s. 48-50.

6 JORDÁNKOVÁ, Hana – SULITKOVÁ, Ludmila. Rychtářské knihy z Archivu města Brna jako významné prameny k výzkumu delikvence v raném novověku. In *Časopis Matice moravské*, 2001, roč. 120, s. 175-186; TYTÉŽ. Kompetence rychtářského úřadu v Brně v předbělohorském období. In CHOCHOLÁČ, Bronislav Chocholáč – MALÍŘ, Jiří (edd.). *Poceta Janu Janákovu*. Matice Moravská, Brno 2002, s. 127-147; TYTÉŽ. K otázkám kriminalizace a marginalizace městského obyvatelstva předbělohorské doby (na příkladu královského města Brna. In BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (edd.). *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526 – 1740)*, *Opera historica 11*. České Budějovice 2006, s. 601-615.

7 V české historiografii se ujal názor (souborně viz HOFFMANN, František. *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Praha 2009, s. 409), že městské rychtářské soudy měly jen nižší pravomoci. Rychtářské knihy brněnské (a evidentně i stejně označené knihy z vrchnostenských měst Prostějova, z České Třebové, Rokycan a Velvar) však zaznamenávají i těžké kriminální delikty, včetně vražd. Tato problematika by si vyžádala hlubší výzkum (o zachovaných rychtářských knihách z jednotlivých měst viz SULITKOVÁ, Ludmila. Vývoj městských knih v Brně ve středověku (v kontextu vývoje městských knih v českých zemích. In *Archiv Akademie věd ČR a Archiv města Brna*, 2004, 259, s. 80-81 a pozn. 109 na s. 103), z naznačeného se však zdá, že zobecňující konstatování nebude zřejmě platit v první řadě pro moravská města. Podstatné je, že soudy radní i rychtářské zde podle všech stávajících indicií soudily i trestně právní případy jen na základě soukromoprávní žaloby, tedy v tzv. akuzacním procesu (a nikoli v procesu inkvizicním). Naproti tomu z českých Rokycan je dochována i smolná kniha. O vývoji brněnských týdenních soudů se zkráceným soudním řízením od středověku po novověk souhrnně JORDÁNKOVÁ – SULITKOVÁ. *Kompetence*, ref. 6, s. 131-132.

8 Brněnští měšťané drželi tehdy vinice převážně v lokalitách na jih a jihovýchod od Brna, jen výjimečně v jihozápadním směru (v Dolních Kounicích a Ivančicích). DRÍMAL, Jaroslav. Vinice brněnských měšťanů v Brně a na jižní Moravě do roku 1526. In *Ročenka Okresního archivu pro okres Břeclav se sídlem v Mikulově*, 1965, s. 17-43. K vinicím v bezprostředním okolí Brna viz POŠVÁŘ, Jaroslav. Brněnské vinice a brněnské viniční právo. In *BMD*, 1968, roč. 10, s. 97-106.

9 I když je těžké stanovit, jaká míle se v tom kterém prostředí v té které době používala, dlouhou míli v rozsahu 11 225m vzal za základ pro vytýčení městského regionu po zralé úvaze též Jiří Doležel (DOLEŽEL, Jiří. K městskému zřízení na středověkém Brněnsku do roku 1411. Brno a jeho region. In *Mediaevalia archaeologica*, Praha–Brno 2000, roč. 2, s. 160-161). Vzdálenost vinic od města v okruhu řádově dvou mílů platí i pro vinice položené mimo dva zmíněné „uzly“.

s horenskými funkcionári konkrétných lokalit v prípade zaznamenávaní majetkových zmien v držbe viníc, respektive prípadnou účasťou na perkmistrovských soudech, šlo-li o sporné záležitosti.

Jelikož však z držby týchto viníc odvádčeli jejích majitelé z řad brněnských měšťanů pravidelné obnosy na městskou sbírku a ohodnocení viníc tedy muselo být poznamenáno do brněnských berních knih, můžeme na pramenech dochovaných v městské registratuře spolehlivě v konkrétních případech už pro první polovinu 16. století demonstrovat kontakty jednotlivců i městského soudu s příslušnými perkmistry, čili opětovně komunikaci v uvedeném geografickém okruhu, motivovanou hospodářskými zájmy.¹⁰ Nejen tedy, že výsledkem těchto kontaktů byl aktový materiál – na žádost jednotlivce či přímo městského soudu zasílali perkmistři zpět vyžádané ohodnocení – ale za výsledným písemným počinem se samozřejmě také skrývala činnost poslů, kteří se na cesty v uvedeném zájmu museli vydávat poměrně často. Držba viníc, podobně jako držba jiných nemovitostí, totiž nepředstavovala žádnou konstantní veličinu, což nejlépe dokumentují právě zmíněné berní knihy. Zde ovšem zůstává volné pole k úvaze, zda to byli poslové vyslaní městem a zaplacení s největší pravděpodobností konkrétním vlastníkem vinice anebo zda si ten který měšťan zaplatil vlastního posla, respektive zprostředkovatele.

V rámci dlužních závazků, zaznamenávaných do samostatné kapitoly rychtářských rejstříků, překvapuje doslova síť ručitelských závazků. Za dochvilné splacení dluhu dlužníkem se totiž zaručují v každém jednotlivém případě nejméně dva ručitelé. Ti ovšem zdaleka nebývají jen z Brna, ale i z okolních městeček a vsí, a tak se navzájem stěží mohli důvěrně znát. O to více překvapí, jak mohli znát dlužníka (a převzít na sebe závažnou povinnost uhradit jeho dluh nedostojí-li on svému závazku) a jak se k nim vůbec donesla jeho žádost, aby na sebe tento závazek vzali.

Další agendou rychtářského (a samozřejmě také radního soudu) byly pochopitelně věci sporné a mezi nimi i záležitosti trestní povahy.¹¹ Naše historiografie v posledních letech jen pomalu odkrývá skutečnost, že tyto delikty zdaleka nebývaly důsledně postihovány „podle litery zákona“ a s údivem zjišťuje velkou míru benevolence i v posuzování těžkých kriminálních zločinů, a to i tam, kde nešlo o vlastní měšťany.¹² Je totiž zřejmé, že většina přečinů a zločinů se řešila v civilním neboli akuzacním procesu, tedy na základě osobní žaloby. Jen v omezené míře, což platí zvláště pro sledované Brno,¹³ se uplatnil i proces trestní, zahajovaný na základě veřejné žaloby, kdy žalobcem byl většinou sám soudce anebo člen soudcovského sboru (a jen v tomto procesu se pak mohly uplatnit inkviziční principy).¹⁴ Koldínův městský zákoník z roku 1579, jež spočíval ve značné míře na člancích původního brněnského práva, upravoval podrobně právě akuzacní proces, pro jehož započítí tedy bylo nutné obeslání obžalovaného k soudu ze strany žalobce neboli půhonu. Pro náš pohled výzkumu má už tato skutečnost svou hodnotu, neboť znamená doručení žaloby.

Přitom ještě musíme zvážit další rovinu kontaktů soudu, respektive městské rady, s dalšími osobami, jež sehrávaly v procesu svou roli. Víme-li totiž, že v rámci civilního procesu se připouštěly

10 SULITKOVÁ, ref. 2, s. 105-106.

11 Srov. pozn. 7.

12 JORDÁNKOVÁ – SULITKOVÁ, *K otázkám*, ref. 6. Na téže vědecké konferenci zazněla i příspěvek rakouského badatele Matina Scheutze, který pro město Světla v raném novověku dospěl k velmi podobným závěrům. SCHEUTZ, Martin. *Vergleichen oder Strafen? „Gute policey“ als Ordnungsprinzip der Frühen Neuzeit in den österreichischen Erbländern - das Zwettler Niedergerichtsprotokoll 1669-1698*. In BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (edd.). *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*, *Opera historica 11*. České Budějovice 2006, s. 461-505. Výzkumné téma kriminality, a to i ve městech, je v posledních dvaceti letech v sousedních zemích velmi aktuální. Z nejnovějších domácích prací ČECHURA, Jaroslav. *Kriminalita a každodennost v raném novověku. Jižní Čechy 1650 – 1770*. Praha 2008 (kriminalita je sledována v širším prostoru jižních Čech se střediskem v Soběslavi).

13 Je ovšem zajímavé, že právě výše zmíněná brněnská právní kniha byla jinak klíčovým pramenem pro poznání zavádění inkvizičního procesu do praxe světských soudů – podrobně například upravovala pravidla pro využívaní tortury (na základě římského práva).

14 Ze užití hrdelního trestu bylo oproti stávajícím představám v raném novověku spíše okrajové viz nejnověji ČECHURA, ref. 12, s. 22, 47, 176. Srov. též. pozn. 7.

pouze racionální důkazní prostředky, mezi nimiž nejdůležitější místo zaujímaly písemně zaznamenané výpovědi svědků a jiné listinné důkazy, je evidentní, že zahájení procesu vyžadovalo operativní kontakty úřadu a zúčastněných osob. Ačkoli bohužel pro Brno nejsou dochovány žádné knihy svědomí neboli svědectví, domnívám se, že je možné si na tomto místě vypomoci dosvědčenými příklady z jiných královských měst, pro něž byly prameny tohoto druhu zpracovány. Pro ilustraci, jak byla doručována žaloba a povolávání svědci mohou posloužit knihy svědomí města Loun z počátku 80. let 16. století, editované a příkladně zpracované Bohumírem Roedlem.¹⁵ Není jistě zapotřebí, jak už bylo naznačeno výše, obávat se toho, že jde o pramen pokročilého 16. století, neboť procesní zásady se na městských soudech udržovaly v podstatě v nezměněné podobě od středověku až do konce 20. let 17. století, a zřejmě ani toho, že jde o pramen z královského města severozápadních Čech, které Koldínův zákoník přijímaly s opožděním oproti těm českým městům, jež se původně řídila jihoněmeckým právem. Právně historická studia totiž dokládají, že procesně se soudní projednávání v obou základních právních okruzích v zásadě nelišila.

Z lounských městských knih tak vyplynulo, že žalující strana musela v první řadě oznámit svou žalobu městskému soudu, což se v praxi dělo tak, že půhon se dostavil k purkmistrovi, jemuž předal řezanou ceduli. V ní bylo formulováno, kdo je k vydání svědectví vyzván, proti komu má svědčit, k jakému spornému bodu se má svědectví vztahovat, před jakým soudem a kdy má být svědectví podáno. Druhou část řezané cedule pak musel předvolanému svědkovi dopravit městský (respektive soudní) služebník. Svědek se pak musel dostavit do městské kanceláře k sepsání své výpovědi, kterou pak písař při soudním líčení doslovně přečetl¹⁶ (svědek se pak už vlastního jednání soudu neúčastnil). Pokud byl předvolán přespolní svědek bez městského práva, musel mu obesílající (zřejmě opět prostřednictvím městského služebníka) zaplatit ekvivalent dvou českých grošů za každou míli vzdálenosti.

To ovšem ještě nebyly všechny osoby zainteresované nějakých způsobem na řešení konkrétního případu. V trestních záležitostech nás zase může oprávněně udivovat „nasazení“ různých přímluvců. Nejen že je mnohdy spodivem, proč se do věci angažovali, když například u šlechtických přímluvců zdaleka nešlo jen o to neztratit takzvané pracovní sílu, ale ještě více nás může překvapovat, jak se o určitém delikventovi a jeho provinění vůbec dozvěděli, aby mohli ještě včas zakročit, když zmíněné rychtářské soudy řešily před ně vznesené záležitosti pokud možno co nejdříve.

Navozené poznámky tak nejen dosvědčují skutečnost, která se v naší historiografické literatuře stále více reflektuje, že totiž obyvatel středověkého a hlavně raně novověkého města se už v rámci společenství, v němž se realizoval, stěží mohl uplatnit bez alespoň základní gramotnosti,¹⁷ ale zároveň nepřímou i předivou komunikačních vazeb (písemných i verbálních) městských úřadů s jejich četnými „klienty“, které ovšem geograficky značně překračovaly rámec vlastního městského okrsku.

15 ROEDL, Bohumír. *Svědectví z morového času. Kniha svědeckých výpovědí u městského soudu v Žatci z let 1580 – 1587*. Praha 2003.

16 ROEDL, ref. 15, s. XXI. Pokud se svědek bez omluvy nedostavil, byl ústně obeslán podruhé. Když nepřišel ani pak, mohl být stranou, která ho předvolala, žalován. Dotyčnému se poskytovalo právo svědectví odmítnout, jestliže soud uznal jeho důvody.

17 PEŠEK, Jiří. *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547 – 1620 (Všední dny kulturního života)*. Praha 1993; JORDÁNKOVÁ, Hana – SULITKOVÁ, Ludmila. Možnosti vzdělávání v předbělohorském Brně. In CHOCHOLÁČ, Bronislav – JAN, Libor – KNOZ, Tomáš (edd.). *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*. Matice Moravská. Brno 1999, s. 319-334.

9. ZNOJMO MEZI VÍDNÍ, PRAHOU A BRNEM. MĚSTSKÉ ÚČTY JAKO PRAMEN K POLITICKÉ KOMUNIKACI

Tomáš Borovský – Michaela Malaníková

V dramatickém dění, jímž procházely země české koruny v průběhu 15. století, hrála jednu z nejdůležitějších rolí mezi dějinnými aktéry města. Vzestup měst v letech husitských válek vyústil v jejich pevný podíl na zemské politice také v dalších desetiletích. Na zemských sněmech, v landfrídech, při komplikovaných jednáních na panovnickém dvoře, zde všude se setkáváme se zástupci měst, kteří jsou přese všechny stavovské animozity bráni jako důležití partneři v politických jednáních. Nejednalo se přitom jen o velké a rezidenční urbánní lokality, na významu získávala též města střední velikosti; a stejně tak nešlo jen o rovinu tzv. „vysoké“ politiky, která je v historických pracích tradičně spojována hlavně s pražským souměstím, nýbrž i o víceméně běžná jednání mezi městy určitého regionu, resp. mezi městy a jejich šlechtickými a církevními sousedy – jedná se pochopitelně o zeměpanská, nikoli poddanská města.¹ Na Moravě se původně silná skupina markraběcích měst zúžila během vlády markraběte Jošta na necelou polovinu, tj. třináct měst, z nichž před polovinou 15. století zůstalo pouhých šest.² Mezi nimi i čtyřměstí, které mělo mezi v rámci Moravy přední postavení již v polovině 14. století – Brno, Olomouc, Jihlava a Znojmo. A právě naposled jmenovanému městu a jeho politické aktivitě v padesátých letech 15. století se chceme věnovat.

Na pohled úzké časové omezení má své opodstatnění. Znojmo mělo nejednu příležitost zapojit se do soudobého politického dění již v letech interregna, kdy bylo např. místem jednání moravských a rakouských zástupců při řešení přeshraničních sporů. Při nástupu Ladislava Pohrobka na královský trůn roku 1453 a Jiřího z Poděbrad o pět let později patřilo Znojmo k prvním městům, do jejichž hradeb směřovaly kroky nových králů. Jeho postoj ke králům Ladislavovi a Jiřímu se však výrazně lišil.³ Šťastnou shodou okolností se nám ze Znojma právě z těchto let zachovaly vedle listin a pamětních městských knih také velmi cenné prameny, vhodné nejen pro sledování městského hospodaření, a sice přehledy městských příjmů a výdajů s hojnými údaji o poslech a poselstvích, jež Znojmo vysílalo k panovníkovi, moravským pánům, dalším městům, ale i přes hranice.

1 Z novějších a syntetických prací viz především ŠMAHEL, František. *Husitská revoluce I-IV*. Praha 1996; ŠMAHEL, František. *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*. Praha 2001; CORNEJ, Petr. *Velké dějiny země Koruny české V. 1402-1437*. Praha 2000; ČORNEJ, Petr – BARTLOVÁ, Milena. *Velké dějiny země Koruny české VI. 1437-1526*. Praha 2007; URBÁNEK, Rudolf. *Věk poděbradský I-IV. České dějiny III/1-4*. Praha 1915-1964; MACEK, Josef. *Žagellonský věk v českých zemích (1471-1526) III. Města*. Praha 1998; HOFFMANN, František. *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Praha 2009.

2 MEZNÍK, Jaroslav. *Lucemburská Morava 1310 – 1423*. Praha 1999, s. 181-185, 249, 291-293; HOFFMANN, ref. 1, s. 72-86.

3 Kvalitní dějiny města Znojmu stále schází, ponecháme-li stranou již notně zastaralou práci Vrbkovu, máme k dispozici jen uměleckohistorický pohled v práci RICHTER, Václav – SAMEK, Bohumil – STEHLÍK, Miloš. *Znojmo*. Praha 1966; nově pak HAVLÍK, Lubomír E. *Dějiny královského města Znojma a znojemského kraje od nejstarších dob do sedmdesátých let 19. století*. Brno 1998 (soukromý tisk). Znojemského podílu na jednáních se vedle prací citovaných výše dotýká DRÍMAL, Jaroslav. *Politika moravských královských měst za feudálních rozbrojů ve čtyřicátých letech 15. století*. In *Časopis Matice moravské*, 1965, roč. 84, s. 132–156; DRÍMAL, Jaroslav. *Účast moravských královských měst na politickém vývoji českých zemí za bezvlády v letech 1446 – 1453*. In *Brno v minulosti a dnes*, 1966, roč. 8, s. 75–117.

Znojenské rejstříky příjmů a vydání z 15. století patří mezi dochovanými účetními prameny z českých a moravských měst k těm nejzajímavějším.⁴ O to více překvapí, že dosud zůstávaly stranou detailnějšího zájmu historiků, přestože jejich nahodile vybrané části zpřístupnil už v roce 1930, byť problematickým způsobem, Augustin Neumann.⁵ Jako samostatné městské knihy byly rejstříky příjmů a vydání v Znojmě založeny nejspíše někdy na počátku 15. století – nejstarší dochovaný spadá časově do přelomu let 1408/09. Další bohužel nejsou dochovány v souvislé řadě, nýbrž pouze z jednotlivých let, při nejvyšší frekvenci dochování máme k dispozici dva účetní roky po sobě (např. 1440/1441 a 1441/1442). Proč tomu tak je, nedokážeme přesvědčivě vysvětlit a připouštíme, že ve stávající podobě „čistopisu“ možná nemusely být pořizovány na každý rok. Psací látkou rukopisů je papír, obal je vyhotoven zpravidla ze silnějšího, hlazeného pergamenu.

Rejstříky byly zakládány vždy s nástupem nové městské rady a sloužily po dobu jejího funkčního období, obvykle tedy kolem jednoho roku, v období 1457/1458 to ale kvůli komplikované politické situaci a pozdnímu jmenování nové rady bylo dokonce více než sedmdesát týdnů, tj. takřka rok a půl. V prvé řadě rejstříky sloužily ke kontrole hospodaření městské rady, plnily ale patrně i jiné funkce, jak můžeme vyvodit mimo jiné z jejich jednotného rozvržení. Po úvodním záznamu o jmenování nové městské rady a předání hotovosti – a též závazků – novým přísežným, následuje zpravidla rozpis dluhů města a z nich vyplývajících povinností. Poté píšáři v samostatném oddíle zapisoval celkové příjmy města, a to z městské sbírky, cel a mýt v jednotlivých branách a na předměstích, z nejrůznějších poplatků a z výkonu úřadů, případně z prodeje majetku připadlého městu. Následující druhý velký oddíl, *distributa*, kombinuje dvojí způsob členění, a sice tematický a chronologický, založený na týdenním cyklu, k němuž přistupuje další členění podle funkčního období jednotlivých purkmistrů, kteří za městské hospodaření nesli po dobu výkonu funkce zodpovědnost.⁶ Ve většině rejstříků předchází vlastnímu zachycení výdajů po jednotlivých týdnech ještě souhrn položek *pro honorancia*: tedy pro utčení královských a jiných návštěv, např. podkomořího nebo šlechticů. Tento souhrn zaplňuje nezřídka vícero folií a zde uvedené výdaje pak nejsou znovu opakovány v týdenních souhrnech městských distribut (avšak i do týdenních přehledů píšáři někdy zapisoval náklady na královské návštěvy, které zase chybí v předešlé části). Vyčlenění části výdajů *pro honorantia* hypoteticky považujeme za snahu o urči-

4 Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Znojmo (dále jen MZA-SOKA), fond Archiv města (dále AM) Znojma, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/238-II/247, v této studii se věnujeme rejstříkům sign. II/247 (1453/1454) a sign. II/242 (1457/1458). Přehled viz NOVÝ, Rostislav. *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310 – 1526. Katalog*. Praha 1963; obecně k vývoji středověkých městských knih v našich zemích SULITKOVÁ, Ludmila. *Vývoj městských knih v Brně ve středověku*, Praha 2004, kap. I a II.

5 NEUMANN, Augustin. Nové prameny k dějinám husitství na Moravě. In *Studie a texty VI*, Olomouc 1930, s. 156-170, 190-195, 200-206, 211-212. Z dalších studií je třeba zmínit souborný přehled konečných sum příjmů a vydání od Antonína Verbíka – VERBÍK, Antonín. Znojenské knihy počtů z 15. století. In *Žižní Morava*, 1967, roč. 3, s. 3-15; dále studie HUBÁČKOVÁ, Ivana. Městská kancelář ve Znojmě v první třetině 15. století. In *Ročenka Státního okresního archivu ve Znojmě 2002*, s. 10-23; a TÁŽ. Úředníci a služebníci města Znojma v první třetině 15. století. In *Sborník k 60. narozeninám doc. PhDr. Dana Gawreckého, CSc. Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis*, 2003, roč. 6, s. 171-183. Nezávisle na naší studii se znojenskými rejstříky zabýval se stejným cílem, ovšem pro starší období Petr Elbel, jemuž zde srdečně děkujeme za laskavé poskytnutí rukopisné verze jeho práce (publikována nyní pod názvem *Pobyty vyslanců a poslů města Znojma na dvoře krále Zikmunda a rakouského vévody Albrechta V. ve světle znojenských městských účtů z let 1421-1422. Příspěvek k dvorské každodennosti*. In *Všední a sváteční život na středověkých dvorech. Dvory a rezidence ve středověku III, Mediaevalia historica Bohemica 12*, Praha 2009, s. 475-502, kde je také citována základní literatura k problematice komunikace ve středověku – zde od ní pro úsporu místa upouštíme).

6 Srov. např. MZA-SOKA Znojmo, AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy sign. II/242, fol. 55r – do zúčtovávání 14. týdne je vložena poznámka, že úřad purkmistra nastoupil Zikmund Schirmer, viz i dále fol. 61r, 63r ad.

tou formu náhrady absentujících ceremoniálních textů, jež se v moravském prostředí začínají objevovat až od posledního dvaceti letí 15. století.⁷

Vlastní týdenní zúčtování obsahuje podrobné záznamy o výdajích, jež je tudíž možné, díky již naznačenému týdennímu řazení, přibližně datovat. Musíme ovšem mít na zřeteli, že rejstřík představuje nikoli pramen, do kterého byly příslušné údaje zapisovány bezprostředně, nýbrž čístopis. Zápisy do něj písař přepisoval z pomocných lístků, z nichž se některé dochovaly vevázané do jednotlivých rejstříků, v jednom z rejstříků je dokonce zmíněno ještě zvláštní *registrum*. Krom toho nepřímo potvrzují pozdější opis také chyby, jichž se písař dopouštěl při číslování týdenního cyklu – např. v roce 1453 ubral při počítání deset týdnů, když po 35. týdnu očísloval následující jako 26. (přičemž denní datace zachovává lineární posloupnost) a od něho pokračoval v počítání dále;⁸ stejně tak o čtyři roky později následuje po 32. týdnu týden 28, rovněž při správné denní dataci, a počítání pokračuje plynule dále od něho.⁹ Při interpretaci údajů obsažených ve znojenských rejstřících musíme dále vzít do úvahy několik podstatných omezujících činitelů. Rejstříky sloužily ke kontrole nakládání s městskými penězi, jak se ale ukazuje ve Znojmě – a jak o tom víme i z jiných měst – v hospodaření středověkého města se mezi sebou prolínají peníze a aktivity „veřejné“ (roz. městské) a soukromé (měšťanské), neboť chybějící peníze městu často poskytli přední měšťané nebo přímo sami radní, kteří si pak půjčku, zpravidla po výběru městské sbírky, vybrali zpět.¹⁰ Pokud věřitel poukázal peníze rovnou na daný účel (práce, nakupované předměty, služby, a v tom tedy i poselstva), neobjevuje se v rejstříku specifikace výdajů, nýbrž jen strohý záznam o navrácení půjčky. Nelze proto očekávat, že rejstříky podávají celkový úplný přehled o vybraných účtovaných aktivitách. Další poznámka se týká časového zařazení. Datace výdajů v rejstříku totiž zachycuje dobu výplaty určité sumy, a nikoli nutně dobu, v níž k události (např. k vypravení poselstva) došlo. Časové zařazení poselstev podle rejstříků tak musíme brát jen jako přibližné, a pokud je to možné, ověřovat je z dalších pramenů.

Šťastné dochování dvou rejstříků právě z let 1453 a 1458, kdy země české koruny slavily nástup nového krále a Znojmo patřilo k prvním městům, jež uvítala nastoupivší vládcce, přirozeně nabízí také možnost srovnání diplomatické aktivity města při stejné události, která se však odbyvala ve výrazně odlišných kontextech.¹¹ Již koncem března a počátkem dubna 1453 se ve Znojmě odehrálo velké setkání zástupců českých, moravských a rakouských stavů. Jeho výsledkem byly dohody, především mezi Jirím z Poděbrad a Oldřichem Celským, díky kterým padly poslední překážky k přijetí Ladislava Pohrobka. To bylo podrobněji domluveno následným poselstvím do Vídně k mladému panovníkovi. Cesta Ladislava Pohrobka do českých zemí ale nebyla bez komplikací. Král nejprve počátkem července dorazil do Brna, kde přijal hold moravských stavů a při tomto pobytu slavnostně obnovil brněnskou radu přesně podle starých privilegií krále Václava II., jak zdůraznil v pamětním zápise o Ladislavově návštěvě brněnský notář.¹² K druhé cestě Moravou král přistoupil až o tři měsíce později, kdy přes Znojmo směřoval k Jihlavě. Zde na zemské hranici přijal hold českých stavů, po němž se mu otevřela přímá cesta do Prahy ke korunovaci. Znojenské hradby znovu uvítaly Ladislava o čtyři roky později, kdy tudy doprovázen

7 K tomu ANTONÍN, Robert – BOROVSÝ, Tomáš. Cena rituálu. Náklady, dary a jejich funkce při panovníckých vjezdech na Moravě. In NODL, Martin – ŠMAHEL, František (edd.) *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století. Colloquia mediaevalia Pragensia*, Praha 2009, roč. 12, s. 16-19, 21-24; dále pak TÍŽ. *Panovnícké vjezdy na středověké Moravě*. Brno 2009, passim.

8 MZA-SOKA Znojmo, AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/247, fol. 32v.

9 MZA-SOKA Znojmo, AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/242, s. 68-69.

10 BOROVSÝ, Tomáš – STERNECK, Tomáš. Města a měšťané. In BOROVSÝ, Tomáš – CHOCHO-LÁČ, Bronislav – PUMPR, Pavel (edd.) *Peníze nervem společnosti. K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století*. Brno 2007, s. 229-291.

11 K tomu viz práce citované v poznámkách 1 a 3; k pobytu krále ve městě pozn. 7.

12 BRETHOLZ, Bertold (ed.). Kleine chronistische Nachrichten und Urkunden zur Geschichte Brünns. In *Zeitschrift des deutschen Vereins für Geschichte Mähren und Schlesien*, 1915, roč. 19, s. 114-119.

Jiřím z Poděbrad opět směřoval do Prahy. Byť i tato návštěva zanechala výrazné stopy ve studovaných rejstřících, je pro naše téma podstatně důležitější příjezd Jiřího z Poděbrad v červnu 1458. Moravská zeměpanská města se totiž postavila k volbě Jiřího českým králem značně rezervovaně a některá jej dokonce odmítla vpustit do svých hradeb. Znojmo se však králi obojího lidu dobrovolně poddalo a otevřelo mu své brány. K tomu, co Jiříkově příjezdu předcházelo, přináší účetní materiál znojemské provenience zajímavé detaily.

Na jedno z prvních folií zapsal městský písař v obou rejstřících (a nejen v těchto) záznam o obnově městské rady.¹³ Usnadnil tím historikům mnoho práce, neboť není nutné složitě rekonstruovat složení rady ze zápisů o činnosti městského soudu, svědectví při posledních pořízeních apod. Pozornost, již na tomto místě věnujeme složení rad ve zkoumaných letech, má své opodstatnění. Městská rada byla hlavním strůjcem městské politiky, a pokud bychom zjistili, že v čele Znojma stáli pokaždé zcela jiní ctihodní muži, ocitlo by se zmíněné srovnávání aktivity města na tenkém ledě. Jak ale ukazuje následující schéma, složení městské rady bylo v obou sledovaných obdobích velmi podobné. Výběrovými sondami jsme sledovali účast v radě během padesátých let 15. století¹⁴ a zjištěné údaje nasvědčují, že ani Znojmu se nevyhnul proces postupného uzavírání okruhu radních. Nejen zvýrazněných sedm přísězných, ale nejméně šest ze zbývajících deseti osob zasedlo v průběhu 50. let opakovaně do konšelských lavic. Tato skutečnost pochopitelně významně ovlivňovala kontinuitu městské politiky.

Tabulka 1: Složení městských rad v letech 1453/1454 a 1457/1458

<u>1453/1454</u>	<u>1457/1458</u>
Erasmus ze Slavonic	Erasmus ze Slavonic
Sigismund Heyman	Sigismund Heyman
Thoman Lang	Thomas Lang
Sigmund Schirmer	Sigmund Schirmer
Paulus Kummer	Paulus Kummer
Johannes Leopoldi	Johannes Leopoldi
Symon de Jasslawicz	Symon de Jasslawicz
Andreas Viknikherr	Jeronymus
Niklas Schrekher	Petr z Jemnice
Andre Gappler	Hans Steger
Abel Satler	Janko Mathussii
Petr Salczherr	Thomas Prawnseysen

U tabulek ještě krátce zůstaneme. Následující dvě přehledně zachycují celkový počet poselstev, které Znojmo vyslalo, a místa, kam směřovala – pokud je bylo možné zjistit. Uvedeným číselným údajům však musí předcházet několik vysvětlujících poznámek. Jedna už padla dříve, rejstříky zachycují toliko poselstva vyplácená z městských peněz, poslové na kratší cesty či placení z jiných zdrojů v nich proto chybí a celkový počet by patrně byl o něco vyšší. Vzhledem k poměrně rozsáhlému zemědělskému zázemí Znojma, jež tvořily mlýny na Dyji, vinice a celé vsi, podnikali městští úředníci bezpochyby větší množství jednodenních cest, jež se v účtech objevují

13 MZA-SOKa Znojmo, fond AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/247, fol. 3r; sign. II/242, s. 3.

14 Sondy provedeny na základě městského kopiáře a knihy testamentů, MZA-SOKa Znojmo, AMZ, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/277/2 (kopiář, zde mj. na s. 19 složení rady, která byla v úřadu roku 1455, a rady staré, již vystřídala); sign. II/96 (knihy testamentů).

jen zcela výjimečně.¹⁵ V některých případech navíc nelze přesně odlišit jednotlivá poselstva. Před příjezdem Ladislava Pohrobka do Znojma na podzim roku 1457 pobývali znojemští vyslanci ve Vídni a zároveň prostřednictvím poselů čile korespondovali se svým městem. Jedná se o jedno poselstvo (tedy to, které pobývalo ve Vídni), nebo vícero (tj. počítáme-li jednotlivé zachycené posly)? Na řadě míst nelze s jistotou určit, zda výdaje na cestu do určitého místa (asi nejčastěji Brna) se vztahují k jednomu či několika poselstvům, neboť v jednom či sousedících týdenních přehledech jsou uvedeny např. výplaty částek poslovi, vozkovi za odvoz a výdaje pánů v Brně – těžko říci, zda šlo o jedno nebo dvě (nebo snad i více) poselstev.¹⁶ Rozhodli jsme se proto čísla udávající počet poselů (poselstev) u jednotlivých lokalit neuvádět a jen seřadit lokality od nejpochybněji navštěvovaných po nejméně.¹⁷ I jejich celkový součet je třeba brát jako nepřímý ukazatel, a nikoli absolutní číslo. Někde jsou v zápisech rejstříků jen stručně uvedeny výdaje na posla, bez bližší specifikace místa či osoby, ke které byl vyslán, jinde zase jeden posel obrazil při své cestě vícero míst. Při pohledu na tabulky na prvý pohled zarazí nepoměr mezi aktivitou v obou obdobích, tudíž zde pro jistotu znovu připomínáme, že rejstřík z let 1457/1458 zachycuje delší časové období. A poslední drobná poznámka: rejstříky bohužel až na výjimky nezaznamenávají příchozí posly. Děje se tak pouze tehdy, pokud byli odměněni z městské pokladny, jako třeba na počátku dubna 1453 posel od moravského podkomořího, jenž mohl s vyplacenými dvěma groši „*pro bibalibus*“ zasednout k vínu v některém ze znojemských šenků.¹⁸ Tolik k limitům interpretace, nyní slibované přehledy.

Tabulka 2: cíle poselů a poselstev podle rejstříku 1453/1454

Brno

Laa an der Thaya (Ö)

Humpolec

Jemnice

Praha

Hostěradice

Moravský Krumlov

Vídeň (Ö)

Olomouc

Vranov

Bítov

Eggenburg (Ö)

Telč

Tábor

Budišov

Veveří

Bratislava

Pulkau (Ö)

15 Např. MZA-SOKA Znojmo, AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/247, fol. 23v. O rozsahu venkovských statků města vypovídají např. panovnícké konfirmace, MZA-SOKA Znojmo, AM Znojma, Listiny, č. 12x.

16 Např. MZA-SOKA Znojmo, AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/247, fol. 28r-v. U tohoto citovaného příkladu můžeme poselstvo(a) spojit s jasným cílem, kterým byl hold moravských stavů Ladislavu Pohrobkovi v červenci 1453 v Brně, odkud si znojemští přivezli konfirmaci městských privilegií, již jim Ladislav vydal 19. července, MZA-SOKA Znojmo, AM Znojma, Listiny, č. 103.

17 Pod čarou jsou lokality uvedené mezi cíli jen 1-2, nad ní třikrát a více, vynecháváme vesnice těsně sousedící se Znojmem – např. Šaldorf. V období 1453/1454 by na pomyslném prvním místě bylo Brno, jež se desetkrát stalo cílem poselů, v letech 1457/1458 opět Brno, tentokrát ale s 23 doloženými posly a poselstvy, těsně následováno Vídní s 22.

18 MZA-SOKA Znojmo, AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/247, fol. 24r; nebo sign. II/242, s. 75.

Neunburg (DE?)
Schretetal (?)

Celkový počet: 49

Tabulka 3: cíle poslů a poselstev 1457/1458

Brno
Vídeň (Ö)
Olomouc
Praha
Moravský Krumlov
Retz (Ö)
Jihlava

Vranov
Dolní Kounice
Moravské Budějovice
Bítov
Budín (H)
Laa (Ö)
Drosendorf (Ö)
Třebíč
Jaroslavice
Tovačov
Hostěradice
Jevišovice
Modřice
Schretetal (?)
Beyerberg (?)

Celkový počet: 106

Po stránce geografické a tématické lze zjištěná poselstva – ponecháme-li stranou posly zajišťující hospodářskou správu venkovských statků nebo obstarávající různé produkty, např. ryby pro královskou návštěvu¹⁹ – rozdělit na čtyři hlavní typy, jež se mezi sebou ovšem dílem prolínají. Za prvé jde o vyslance k šlechtickým sousedům v okolí Znojma – Lichtenburci na Bítově a Vranově, Jindřich z Lipé v Moravském Krumlově. Jindřich byl ale zároveň nejvyšším maršálkem království, a cesty za ním nás tak přivádějí k druhému typu, a sice poslům vysílaným za zemskými, příp. dvorskými úředníky – např. Janem z Tovačova, Benešem Černoorským z Boskovic nebo Arnoštem z Leskovce. Třetím typem jsou poslové směřující do dalších zeměpanských měst, z nichž celkem logicky stojí výrazně v popředí Brno jako místo konání zemského soudu a zemských sněmů (vedle vzdálenější Olomouce). A nakonec přicházejí poselstva ke královskému dvoru, ne-li nejpočetnější, pak rozhodně nejnákladnější. Geografický horizont by po zakreslení tabulkových přehledů do mapy vyvstal v celkem očekávatelné podobě: nejhustěji by byla zapl-

19 Před příjezdem Ladislava Pohrobka na podzim 1457, MZA-SOKA Znojmo, AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/242, s. 68. Ryby zjevně patřily k pochoutkám pro tabuli při královských návštěvách, viz FOUQUET, Gerhard. Das Festmahl in der oberdeutschen Städten des Spätmittelalters. Zu Form, Funktion und Bedeutung öffentlichen Konsums. In *Archiv für Kulturgeschichte*, 1992, roč. 72, s. 83–123; NIEDERSTÄTTER, Alois. *Ante portas. Herrscherbesuche am Bodensee 839 – 1507*. Konstanz 1993, s. 101-102 a na dalších místech, nebo z nedaleké Jihlavy SVĚRÁK, Vlastimil. Štíky pro císaře. Přípravy jihlavské městské rady k uvítání císaře Maxmiliána II. počátkem roku 1575. In *Jihlavský archivní občasník*, 2003–2004, roč. 1, s. 197–207.

něna spádová oblasť mesta o polomere zhruba 40 km, tedy jednodenní cesty na koni, a to ve své severní polovině. Za jejími hranicemi se počet navštívených míst výrazně snižuje, neplatí to však pro počty posílů a poselstev. Za pozornost stojí zvláště kontakty s rakouskými lokalitami, kde znojemští patrně sbírali informace o pohybu krále. Zmínku si rovněž zaslouží skutečnost, že v rejstřících se v této době již neobjevují vyzvědači a špehové, kteří působili ve službách města ve válečných časech,²⁰ jejich činnost zjevně přebírali běžní poslové.

Zápisy v rejstřících jsou obvykle velmi strohé, přesto z nich můžeme rekonstruovat několik možných podob znojemských poselstev. Jejich nejběžnější podobou byli bezpochyby jednotliví poslové, a zdá se, že zpravidla pěší. Účty na některých místech rozlišují mezi pěším poslem a poslem na koni – kupř. první červencový týden 1453 vyrazí do Laa/Thaya pěší posel (výdaj 3 grošů), za nímž patrně zanedlouho vyrazil s novým pověřením jezdec na koni (10 grošů) a následující týden další pěšák (4 groše).²¹ Je vcelku pravděpodobné, že zprávy do nejbližšího okolí města doručovali právě pěší poslové, byť Znojmo zjevně disponovalo městskými koňmi, pro něž pravidelně nakupovalo píci, jak nám opět dokládají studované rejstříky. Vyšší úroveň představuje posel s pacholkem/služebníkem. Zde můžeme předpokládat, že nejméně vlastní posel cestoval na koni, ač třeba výdaj na cestu Augustina Crudeimera s fámulem do neurčeného místa je nezvykle nízký (34 denárů).²² Posuňme se dále k slavnostním poselstvům, tvořeným členy městské rady a ozbrojeným doprovodem. Zde nám za příklad mohou posloužit znojemské delegace k panovníckému dvoru do Prahy, jednak v předjaří 1454 k zemskému sněmu, svolanému Ladislavem původně na únor, jednak ke královské korunovaci Jiřího z Poděbrad v květnu 1458. V prvním případě opustili znojemské brány přísežní Erasmus ze Slavonic a Andre Gappler s dalším měšťanem Ludvíkem, bezpochyby všichni na koních, které doprovázela ozbrojená ochrana lučičtíků a cesta si vyžádala 20 kop grošů, 14 uherských a 1 rýnský zlatý.²³ V druhém případě cestovali ke královské slavnosti přísežní Erasmus a Janek Matoušův s blíže neurčeným doprovodem („cum suis“) a městská pokladna jim vyplátila 10 kop a 5 zlatých.²⁴

Byla-li řeč o Jankovi Matoušovu, můžeme doplnit ještě čtvrtý typ poselstva, a sice „dlouhodobého vyslanec“. Znojmo si u panovníckého dvora nevydržovalo stálého zpravodaje, jakého měl např. Cheb v Joštovi z Einsiedlu nebo Zhořelec v Johannu Bereitovi, v určitých situacích však potřeba mít svého zástupce u centra dění byla příliš naléhavá. Janek Matoušův byl, zdá se, pravou osobou pro takový úkol. S vědomím jisté nespolehlivosti časových údajů v rejstřících lze rekonstruovat jeho aktivitu ve znojemských službách v roce 1457. V půlce března cestoval s jedním pacholkem za králem do Budína (další z radních v následujícím týdnu vyrazili do Vídně a do Brna). Pravděpodobně se poté vrátil do města, neboť v půli května cestoval v doprovodu jistého Januše znovu ke králi. Těžko říci, zda se pak navracel do Znojma, nebo zůstal u krále – o tři týdny později jej již můžeme sledovat v delegaci dalších měšťanů u Ladislavova dvora ve Vídni. V červnu o něm nemáme zprávy, počátkem července jsou mu vypláceny další peníze za výdaje ve Vídni a je velmi pravděpodobné, že tu pobýval po celou dobu. Další výplata peněz Jankovi Matoušovu do Vídně je z konce července a vzápětí za ním dorazilo i poselstvo tří dalších měšťanů, z nichž přísežný Hans Steger možná s Jankem ve Vídni jistou dobu zůstal. Míle po

20 O nich ELBEL, ref. 5.

21 MZA-SOKa Znojmo, AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/247, fol. 27v. Vysvětlení náhlé četnosti výprav do Laa spočívá v pohybu krále Ladislava Pohrobka, který se právě chystal na cestu do Brna k holdu moravských stavů – ostatně další poslové ze Znojma tam v téže době vyrazili také.

22 MZA-SOKa Znojmo, AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/242, s. 67. Nelze vyloučit, že písař při opisování výdajů omylem zaměnil siglu pro groše za denáry, na což napovídá i výše částky, která by jinak byla spíše uvedena jako 4 groše a 6 denárů.

23 MZA-SOKa Znojmo, AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/247, fol. 36r. URBÁNEK, Česká dějiny III, ref. 1, s. xx, zná ze zástupců vedlejších zemí jen zhořelecké, znojemská delegace napovídá, že zemský sněm byl stavy jiných korunních zemí možná početnější obeslán.

24 MZA-SOKa Znojmo, AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/242, s. 87.

prašných cestách mezi Vídní a Znojmem přitom dále zdolávali i bezejmenní měšťtí poslové. Znojemský vyslanec zůstal u panovníckého dvora až do počátku října, kdy se vydal na koni se svým pacholkem v královském doprovodu do Prahy. Zde zažil trpký konec katolických nadějí na restauraci předrevolučních poměrů, když Ladislav v mrazivém listopadu 1457 zemřel. Zřejmě záhy po jeho smrti se Janek vrací do Znojma, neboť výdaje na jeho pobyt v Praze končí a znovu se s ním setkáváme až v poselstvu do Brna k zemskému sněmu v půlce dubna 1458 a poté v již uvedeně delegaci k Jiříkově korunovaci.²⁵

S Janek Matoušovým se dostáváme k další otázce, již zde alespoň stručně musíme zmínit. Vztahuje se k osobám poslů. Naprostá většina z nich pro nás zůstává bezejmenná, těch, které písař zaznamenal i se jménem, ale není málo – např. Míšek, Jan, Šteflin, Kütreiber, Wundele, Václav Brunner ad. Zajímavé je, že oba rejstříky mají uzavřený soubor jmenovaných poslů a s posly z období 1453/4 se o čtyři roky již později nesetkáváme. Město vedle „profesionálních“ poslů bezesporu jednorázově využívalo k dodávání listů své měšťtany, kteří směřovali do cílového místa z profesních důvodů (tak patrně Niklase institora), větší díl komunikace ale ležel na bedrech služebníků města a radních. „Profesionální“ poslové se jistě nezabývali jen dodáváním listů, zmínky v účtech o jejich dalších službách městu jsou ovšem sporé a problematické. Pokud bylo potřeba spojit poselství s vyjednáváním (u dvora, na zemských sněmech) nastupovali na cestu měšťtí radní, a to jak současní, tak z některé z předchozích rad (nejčastěji Erasmus ze Slavonic, Janek Matoušův, Jan Leopoldův, Sigmund Heyman, Hans Steger, Schaffer, Ludvík, Jan „de Zahns“), což nepřímou dokládá existenci širšího okruhu radní elity. Rejstříky vyjadřují rozdíl mezi dodáním prostého listu a vysláním osoby oprávněně jednat za město pravděpodobně též sémanticky – v prvním případě písař pro výplatu peněz užívá formy „*nuncio*“, v druhém „*misso*“, odlišování však není zcela striktní.

I když se na výrazném rozdílu v počtu poslů a poselstev v letech 1453/1454 a 1457/1458 podepsalo delší funkční období druhé rady, je diplomatická frekvence na sklonku vlády Ladislava Pohrobka a v době nástupu Jiřího z Poděbrad nezpochybnitelně vyšší i po relativním přepočtu. Vysvětlení se skrývá v rozdílném kontextu obou dějinných situací a pozice, jakou v nich Znojmo zaujímal.

V roce 1453 bylo Znojmo především dějištěm diplomatických jednání, nikoli jedním z důležitých akterů. Frekvence poselstev proto sledovala převážně praktické cíle – zajištění zpráv z míst, kde probíhala důležitá jednání (Brno), informací o chystaných návštěvách města, v tom na prvním místě panovníkově (Laa), a dohody s dalšími zeměpanskými městy a moravským podkomořím. Některá poselství lze spojit s konkrétními písemnostmi, např. z červencového Brna se znojemští vraceli s již vzpomenutou konfirmací svých privilegií.²⁶ Na okraj dodáváme, že příjezd Ladislava Pohrobka byl v moravských katolických městech vnímán jako návrat řádu po jeho úpadku v letech husitských válek, což se ukazuje i v nadpisu desek rejstříku 1453/1454 („1453. *Ihesus Christus. Rex Ladislaus*“).²⁷

25 MZA-SOKA Znojmo, AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/242, s. 49, 55, 58, 60, 62, 63, 65, 66, 69, 73, 85, 87.

26 Viz ref. 16. Z dalších příkladů: podzimní cesty do Moravského Krumlova za Jindřichem z Lipé a do Hostěradic se týkaly patrně problémů soudu v této vsi, MZA-SOKA Znojmo, AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/247, fol. 31v, 33v; list znojemských Jindřichovi v městském kopiáři, MZA-SOKA Znojmo, AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/277/2, fol. 3r. Pokud jde o cesty za králem, hlavním tématem v nich bylo řešení averzí znojemských měšťtanů vůči Židům, kteří byli údajně zodpovědní za nedobry hospodářský stav města, což nakonec vyústilo v jejich vypovězení nejen ze Znojma, nýbrž i Brna a Olomouce. Viz např. MZA-SOKA Znojmo, AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/277/2, fol. 1r, 5r-6v ad., vypovidačí listiny MZA-SOKA Znojmo, AM Znojma, Listiny, č. 104; Archiv města Brna, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, č. 415; SPÁČIL, Vladimír. *Sběrka listin archivu města Olomouce 1261 – 1793*. Olomouc 1998, s. 117, č. 266.

27 MZA-SOKA Znojmo, AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/247; viz i pamětní zápis brněnský, BRET HOLZ, ref. 12. Srov. ANTONÍN – BOROVSÝ, *Panovnícké*, ref. 7, kap. 10.

Nástup Jiřího z Poděbrad o pět let později vyvolal v katolických městech moravského markrabství vzrušené reakce. Diplomatická aktivita znojenských však vzrůstala již ke sklonku Ladislavovy vlády, neboť se blížila chvíle, kdy se mladý král zbaví poručnictví obratného gubernátora a ujme se sám vlády. Zprávy o Pohrobkově rozhodném postupu vůči synům Jánose Hunyada se rychle šířily a čeští a moravští katolíci vkládali do dalšího příjezdu krále velká očekávání. Znojemští radní zjevně také. Vyslání Janka Matoušova ke dvoru jsme se již dotkli, od přelomu léta a podzimu 1457 narůstá počet posílů do Brna, Olomouce a Prahy a mezi příjemci se objevuje gubernátor Jiří z Poděbrad.²⁸ Když byl Jiří na jaře 1458 zvolen v Praze českým králem, rozdělili se moravští katolíci na dva tábory. Olomoucký biskup a představitelé významných zeměpanských klášterů krále obojího lidu uznali (a opat kláštera premonstrátů v Louce u Znojma byl s biskupem Tasem z Boskovic dokonce svědkem Jiříkovy tajné předkorunovační přísahy),²⁹ měšťané čtyř nejvýznamnějších markraběcích měst váhali nebo se přímo postavili proti novému králi. Zemský sněm v Brně jim rozhodování nijak neulehčil. Ze Znojma vyrážejí v prvních týdnech roku 1458 poslové všemi směry – do Prahy, Brna, Moravského Krumlova, Vídně (odkud rakouský vévoda Albrecht VI. podněcoval odpor proti Jiřímu), Jihlavy.³⁰ Představitelé moravského čtyřměstí se ovšem přes Albrechtovu snahu nedohodli na společném postupu. Anonymní zpráva pro brandenburského markraběte Albrechta sice říká, že se proti králi postavila všechna čtyři největší města a Albrecht do nich vložil svůj lid, avšak z pozdějšího listu Jiřího z Poděbrad českému komořímu Jindřichovi z Michalovic vyplývá rozdělení moravských měst na dvě skupiny. V listu Matěje Šlika do Chebu z 29. května se už mluví o tom, že všechna města na Moravě krom Jihlavy jsou zajedno s novým králem.³¹ Přestože vévoda Albrecht krom slibů vyslal i ozbrojence, ti však obsadili hradby asi jen v Jihlavě a možná také v Brně (obě lokality si také Jiří podrobil silou), v jiných městech nikoli a jejich zástupci se poslušně se počátkem července 1458 dostavili na brněnský sněm složit hold panovníkovi, podobně jako měšťané z Uničova a Uherského Hradiště. Tohoto sněmu se zúčastnila velmi početná delegace šesti stávajících nebo bývalých radních ze Znojma, kteří v Brně zůstali týden a na jejichž výdaje vyplatila městská pokladna 20,5 kopy grošů.³² Nebylo to ovšem jejich první setkání s novým králem.

Díky své strategicky důležité poloze na moravsko-rakouské hranici bylo Znojmo prvním městem na Moravě, do jehož hradeb Jiří vstoupil. Na hejtmana znojenského hradu Oswalda Ludmanského se sice král mohl spolehnout, měšťanům vládnoucím městu zjevně příliš nedůvěřoval. Oprávněně. Ačkoliv otevřeně nevystoupili proti králi, pečlivě se starali o informace, na čí stranu se v nejasném dění přiklánějí váhy. Současně s delegací přísedících, směřujících s doprovodem ke korunovaci nového krále, jež proběhla v Praze 7. května, vyjžděl ze Znojma posel k jihlavským, kteří stáli otevřeně proti Jiřímu, a pár týdnů nato vyráželo další nákladné poselství přes hranice do Vídně k císaři Friedrichovi a vévodovi Albrechtovi.³³ Husitský král proto rychle vyslal do Znojma českého maršálka Jindřicha z Lipé, jenž sídlil na nedalekém Moravském Krumlově a patřil k prostředníkům mezi městem a králem. Jindřich dorazil někdy před 23. květnem 1458 a patrně měl oprávnění v krajním případě sesadit neposlušné radní a jmenovat novou radu z loa-

28 MZA-SOKa Znojmo, AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/242, s. 70, 72, 73, 77, 79, 80, 81, 83.

29 URBÁNEK, České dějiny III, ref. 1, s. 334, 337, 357.

30 MZA-SOKa Znojmo, AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/242, s. 85, 86, 87.

31 PALACKÝ, Franz (ed.). Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georg's von Podiebrad (1450 – 1471), Fontes rerum Austriacarum XX. Wien 1860, s. 151-152, č. 156; s. 156-157, č. 164; BACHMANN, Adolf (ed.). Urkunden und Actenstücke zur Österreichischen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III. FRA 42. Wien 1879, s. 251-252, č. 176.

32 MZA-SOKa Znojmo, AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/242, s. 98.

33 Tamtéž, s. 87 a 89.

jálních měšťanů.³⁴ Znojmeští rychle zapomněli na odbojné myšlenky a poslušně začali konat přípravy k příjezdu krále – stavbu kuchyně, výzdobu místností, obstarání potravin a píce a v neposlední řadě daru pro krále. Když Jiří v polovině června dorazil, bylo vše připraveno k uvítání a uctění. Právě forma uctění ale návštěvu krále obojího lidu odlišovala od předchozích pobytů Ladislava Pohrobka. Zatímco předchozí královské návštěvy dostaly různá vína v ceně několika desítek kop grošů, nezřídka obstaraná za hranicemi země, pro Jiřího z Poděbrad nachystalo město pouze nádobu vína v ceně 8 hřiven. Ostatně ani král nespíchal s recipročními akty a městská privilegia potvrdil teprve čtyři roky po holdu města.³⁵ Po brněnském červencovém sněmu, kde byl Jiří bezproblémově přijat, diplomatická aktivita Znojma utichá a takřka jediní, kdo opouštějí městské hradby, jsou ozbrojenci a vozy s puškami a střelivem, kteří směřují k obléhané Jihlavě podpořit královské vojsko...³⁶

Znojmské účetní rejstříky nabízejí víc interpretačních možností, než kolika bylo možné se na vyhrazeném prostoru věnovat. Pokusili jsme se proto alespoň nastínit jejich základní funkce, a tím i půdorys, na němž se rozbor knih příjmů a vydání musí odbývat, a větší pozornost jsme věnovali jen několika vybraným otázkám. Provedené srovnání účetních záznamů v letech 1453/1454 a 1457/1458 nám ukázalo některé charakteristické rysy a zároveň odlišnosti městské diplomatické komunikace v rozdílných situacích. Detailní rozbor městských účtů může v mnohém napomoci lepšímu poznání „velkých“ politických dějin a na badatele při další analýze (nejen) znojmských rejstříků nesporně čeká nejedno překvapení.

34 Zápis v městském kopiáři shrnuje pod záznamem o Jindřichově příjezdu a pod nadpisem „*Item novum consilium*“ devatenáct jmen, z nichž žádné není součástí rad 1453/1454 a 1457/1458, MZA-SOKA Znojmo, fond AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy, rkp. sign. II/277/2, s. 90. Ke změně rady však ve skutečnosti nedošlo – dokládá to jednak další vedení účetního rejstříku se záznamy o purkmistrech, jimiž se stávali radní jmenovaní 1457, MZA-SOKA Znojmo, AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/242, s. 98, 104, 107, jednak záznamy o radních svědčících při pořizování posledních vůlí v roce 1458, MZA-SOKA Znojmo, AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/96, fol. 38v, 39r.

35 Podrobněji ANTONÍN – BOROVSÝ, ref. 7, kap. 7 a 8.

36 MZA-SOKA Znojmo, AM Znojma, Úřední knihy a rukopisy, sign. II/242, s. 101, 106; viz též cesty městských posílů vysílaných z rozkazu krále, tamtéž, s. 93, 99, 103.

10. MOŽNOSTI KOMUNIKÁCIE UHORSKÝCH MEŠŤANOV A HUSITOV

Miroslav Lysý

Interakcie husitov a uhorských miest videla posledná veľká syntéza slovenských dejín v týchto základných bodoch: husitské vojská zapôsobili najmä na mestskú chudobu svojim sociálnym a národnostným učením,¹ v istých prípadoch sa dokonca toto obyvateľstvo k husitom pridalo (najtypickejší je údajne prípad bratislavských rybárov). Najviac sa mal uplatniť vplyv husitov tam, kde boli trvalé husitské posádky. Ich pobyt mal viesť k úplnému poslovenčeniu niektorých slovenských miest (Žilina, Topoľčany, Ružomberok, Nemecká Lupča, Skalica), lebo početne slabé, no majetkovo silné nemecké mešťanstvo z nich pred husitami ušlo.² Tento pohľad v modifikovanej podobe nájdeme aj v syntéze Slovenské dejiny, podľa ktorej je u husitov viditeľný až extrémny protinemecký nacionalizmus, preto z mnohých miest Nemci pred husitmi ušli a došlo tak k poslovenčeniu niektorých miest.³ Tieto názory, ktoré rezonujú v posledných veľkých slovenských syntézach, sú ovplyvnené výsledkami monografie B. Varsika, ktorý podrobne rozoberal otázku vplyvu husitov na slovenské mestá, najmä čo sa týka vplyvu na národnostné zloženie. V jeho práci nájdeme teda konštatovanie, že husiti ovplyvnili národnostnú štruktúru najmä v Trnave⁴ a v Žiline,⁵ no veľmi pravdepodobne aj v Skalici,⁶ kde však na rozdiel od Trnavy a Žiliny máme k dispozícii len veľmi skúpe písomné pramene.

V podstate si teda uvedené závery môžeme zhrnúť do týchto dvoch bodov: ovplyvnenie nižších vrstiev husitským učením a zmena národnostnej štruktúry. Tieto body boli pre predošlé bádanie najzaujímavejšie a venovala sa im najväčšia pozornosť.

Na oba problémy sa skúsím pozrieť trochu bližšie. Najprv sa treba zamerať na vplyv husitského učenia. Už v 90. rokoch nájdeme v slovenskom bádani konštatovania, ktoré zdôrazňovali negatívne vplyvy husitských výprav na obyvateľstvo na Slovensku, preto až na malé výnimky o vplyve husitského učenia nemožno hovoriť.⁷ Tomuto hodnoteniu nemožno nepriznať oprávnenosť, je však prirodzené, že sa vyhýba inému problému. Mohol byť u nás vplyv husitského učenia aj pred rokom 1428, teda pred prvou výpravou?

Odpoveď je samozrejme kladná. Husitská revolúcia vypukla v roku 1419 a ďalších deväť rokov do prvej výpravy husitov do Uhorska sa nieslo vo vzájomných bojoch, do ktorých zasiahli aj uhorskí šľachtici. Niektoré uhorské regióny mali sprostredkovanú skúsenosť s husitstvom už skôr. Patrí tam napríklad kuriózna návšteva Hieronýma Pražského v Budíne v roku 1410,⁸ alebo útek pražského arcibiskupa Zbyňka Zajíca z Házmburku do Uhorska, počas ktorého v Bratislave zomrel.⁹ Týchto niekoľko dotykov husitstvom však nemôžeme pokladať za živnú pôdu pre širé

1 *Dejiny Slovenska I (do roku 1526)*. Bratislava : Veda, 1986, s. 394.

2 *Dejiny Slovenska I*, ref. 843, s. 395.

3 *Slovenské dejiny*. Eds. Richard MARSINA – Viliam ČIČAJ – Dušan KOVÁČ – Ľubomír LIPTÁK. Martin : Matica slovenská, (s. d.), s. 55.

4 VARIK, Branislav. *Husitské revolučné hnutie a Slovensko*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965, s. 222.

5 VARIK, ref. 846, s. 257.

6 VARIK, ref. 846, s. 257.

7 LUKAČKA, Ján. Ludanice v stredoveku. In *Ludanice 1242–1992*. Ludanice : Obecný úrad, 1992, s. 25. DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Rytier a jeho kráľ. Stibor zo Stiboríc a Žigmund Luxemburský : Sonda do života stredovekého uhorského šľachtica s osobitným zreteľom na územie Slovenska*. Budmerice : Rak, 2003, s. 384.

8 *Processus iudicarius contra Jeronimum de Praga habitus Viennae a. 1410–1412*. Ed Ladislav KLICMAN. Praha 1898, s. 5 a 30.

9 BALBINUS, B. *Epitome historica rerum Bohemicarum*. Pragae 1677, s. 420. ČORNEJ, Petr. *Velké dějiny země Koruny české V (1402–1437)*, Praha; Litomyšl : Paseka, 2000, s. 135. ŠMAHEL, František. *Husitská revoluce II*. Praha : Carolinum, 1993, s. 248–250.

nie jeho učenia v našom priestore. Dalo by sa samozrejme predpokladať, že istú úlohu mohli zohrať aj kontakty prostredníctvom uhorských študentov na Pražskej univerzite. Dokázateľných husitov však z priestoru Uhorska bolo málo a aj z nich sa niektorí usadili mimo Uhorska, alebo po vypuknutí revolúcie prešli na katolícku stranu.¹⁰

Dalo by sa samozrejme hovoriť aj o ďalších príkladoch. Úmyselne sa však nebudem venovať šľachtickému prostrediu, pretože s mestami priamo nesúvisí. Ako najznámejší príklad „kolaborácie“ obyvateľov miest s husitmi sa uvádza príklad bratislavských rybárov z roku 1434. Jediným dokladom je list bratislavského kapitána Juraja z Rozhanoviec z 12. apríla 1434 bratislavskej mestskej rade, podľa ktorého sa šľachtici zo Žitného ostrova sťažovali na rybárov z Bratislavy, ktorí majú pri svojom obchodovaní spojenie s nepriateľom.¹¹ Z toho však vyplýva len tá skutočnosť, že bratislavskí rybári obchodovali s husitmi. Tým sa dopúšťali rôznych vtedajších zločinov (obchodovanie s kacírmi, podpora nepriateľov krajiny), no list ani slovom nespomína nejakú inú formu spolupráce a tobôž nie, že bratislavskí rybári boli prívrženci husitstva. Jediní husiti, s ktorými mohli bratislavskí rybári viesť takýto nezákonný obchodný styk, bola trnavská posádka Blažka z Borotína. Preto môžeme „kauzu rybári“ uzavrieť s tým, že vďaka nim došlo nanajvyššie k obohateniu monotónnej stravy Trnavčanov o dunajské ryby. Avšak len ťažko sa stali vyznávačmi husitských náuk, pretože ak by Juraj z Rozhanoviec niečo podobné čo i len tušil, v liste by o tom iste padla zmienka.

Z uvedených príkladov vyplýva, že ak vôbec komunikácia medzi husitmi a obyvateľmi uhorských miest prebiehala, tak zrejme skôr na utilitárnej úrovni a so šírením husitských myšlienok pravdepodobne nesúvisela.

Druhý problém, ktorý nastolilo predošlé bádanie, bola už spomínaná zmena národnostnej štruktúry miest, k čomu malo dôjsť najmä v mestách s husitskou posádkou. Tu treba najprv uviesť, ktoré mestá to boli a ako dlho sa tam husitská posádka udržala.

Najbezpečnejšie možno rekonštruovať obsadenie Skalice a Trnavy. Trnava bola obsadená 24. júna 1432.¹² O Skalici je isté, že došlo k jej obsadeniu medzi 10. júnom 1432 a novembrom 1432, keďže však 24. júna bola obsadená Trnava, je najpravdepodobnejšie, že k tomu došlo súčasne s Trnavou, teda v júni.¹³ Tretou posádkou husitov v mestskom prostredí boli Topolčany. V historiografii sa síce písalo, že k jej obsadeniu, prípadne k obsadeniu neďalekého Topolčianskeho hradu došlo už v roku 1431, neexistujú k tomu však žiadne dôkazy. Prvou bezpečnou správou o tom, že sú husiti v Topolčanoch, je list bratislavskej mestskej rady z 20. septembra 1433, v ktorom sa píše, že moravský husita Ján Tovačovský obsadil Topolčany, opevňuje sa a nikto proti tomu nič nerobí.¹⁴ To znamená, že pobyt husitov v kraji okolo Topolčan bol o dva roky kratší, ako sa pôvodne predpokladalo a trval niečo vyše roka.

10 V Prahe zostal napr. Mikuláš zo Žiliny, v Kutnej Hore to bol kňaz Matej Slovák. Prebehnutie ku katolíkom je veľmi pravdepodobné u Jána Vavrincova z Račíc. Por. LYSÝ, Miroslav. Ohlas husitských myšlienok v Uhorsku. In *Historica* 57. Universitas Comeniana. - Bratislava : Univerzita Komenského, 2008, s. 183-198.

11 „di obgenante fischer faren mit irem tzeug naw an dem wasser vnd haben gemaenschaft mit den feinten mit kauff un mit essen und mit trinken...“ *Archív mesta Bratislavy*, č. 1330. VARSÍK, ref. 846, č. 13, s. 302-303.

12 Kronika Bartoška z Drahoníc. In *Fontes rerum Bohemicarum*, Tom V. Ed. Jaroslav GOLL. Praha 1893, s. 607. JOHANNES DE THUROCZ, c. 216. *Chronica Hungarorum I.* Ed Elisabeth GALÁNTAI et Julius KRISTÓ. Budapest : Akad. K. 1985, s. 228-229. Magyar országos levéltár (ďalej MOL), Diplomataikai levéltár (ďalej DL), 14 212. Eberhardi Windeckii Mogunt. *Historia vitae imp. Sigismundi*, c. 187. In *Scriptores rerum Germanicarum. Tomus I.* Ed. I. B. Meckenius. Lipsiae 1728, col. 1243.

13 Prvá správa o skalickej posádke je z protokolu o neúspešnom husitskom sprisahaní v Bratislave, podľa ktorého 27. novembra 1432 mali prísť k Bratislave husiti z Rakúska, zo Skalice a z Trnavy. CHALOUPECKÝ, Václav. Proces proti husitským prívržencům v Bratislavě roku 1434. In *Právní obzor*, 1930, roč. 13, s. 512. Chaloupeckého nesprávne datovanie opravil VARSÍK, ref. 846, s. 93-96.

14 DL 43 973: „der von Dobeczaw Topleczan pesecz hat, vnd macht das von tag czu tag gar vest vnd niemant tutt darczu gar nichtz.“

Posledným a najspornejším prípadom je Žilina. Téma o husitskej posádke v Žiline vychádzala z jediného písomného prameňa, z listu marmarošského a spišského župana Jána z Perína Kremničanom, v ktorom sa píše: „*Fridericus dux de Sylina cum sua potencia maiori qua potuit partes Liphovie hostiliter subintrando...*“¹⁵ Pokiaľ sa spojenie *de Sylina* dalo chápať ako predikát, bol predpoklad o ovládnutí husitov pod vedením Fridricha z Ostrohu pravdepodobný. Faktom však je, že Ján z Perína mal iste na mysli v skutočnosti to, že Fridrich tiahne zo Žiliny do Líptova a *de Sylina* teda nie je predikát, ale označenie smeru Fridrichovho ťaženia. Je inak charakteristické, že husitskí velitelia v Uhorsku takéto predikáty nikdy nepoužívali.¹⁶

Z toho vyplýva, že husiti mali spomedzi uhorských miest posádky tri, vo dvoch z nich sa zdržali dva a pol roka, v jednej niečo vyše jedného roka. Aký vplyv mohli tieto posádky mať na národnostné zloženie?

Ešte než zodpovieme túto otázku, treba sa zamyslieť nad tým, ako sa vôbec táto téma dostala do našej historiografie. Výskum národnostnej štruktúry bol pre historiografie v strednej Európe prítlačivý snád' od počiatkov moderného bádania. Asi najdôležitejším impulzom však mohol byť trend v českej historiografii. Keďže isté aspekty husitstva (ani nie tak učenia, ako skôr hnutia) mali vlastenecký, až protinemecký charakter, dalo by sa predpokladať, že husitstvo mohlo dôkladne premeniť národnostnú štruktúru českých miest. Súčasné české bádanie však o tom už pochybuje a skôr sa kloní k vysvetleniu, že počesťovanie miest bolo viditeľné už v 14. storočí a husitstvo mohlo nanajvýš urýchliť dovtedajší asimilačný trend.¹⁷ Domnievam sa, že podobné vysvetlenie treba hľadať aj u nás. Silnejúce pozície uhorského meštianstva už v 14. storočí sú dostatočne známe a prejavili sa napr. v Žiline Privilegiom Pro Slavis.¹⁸ Treba si však tiež položiť inú otázku: aký mohol mať záujem Blažko z Borotína, husitský veliteľ v Trnave, na odchode patriciátu z Trnavy? Blažko z Borotína sa sám seba označoval ako „*assessor*“, resp. „*possessor*“ mesta Trnava,¹⁹ čo môžeme preložiť ako držiteľa. V stredovekom Uhorsku, keď veľký rozdiel medzi držiteľom a vlastníkom nebol, si Blažka musíme predstaviť ako uzurpátora cudzieho majetku, ktorý získal jeho násilnou okupáciou. Ako jeho držiteľ mal prirodzený záujem na tom, aby bola jeho sila čo najväčšia a nemalo by preto zmysel oslabovať hospodársky chod mesta. Blažko zrejme nemal záujem ani do priameho zasahovania do vnútornej správy. Vieme to preto, lebo mestská rada v Trnave pôsobila aj počas pobytu husitov, hoci sa po nej nezachovali takmer žiadne písomnosti.²⁰

Z toho teda vyplýva záver, že vplyv husitov na národnostné zloženie uhorských miest bol zrejme minimálny a podobne ako v Čechách mohlo ísť nanajvýš o urýchlenie už existujúceho trendu.

Pokiaľ máme zhodnotiť vplyv stretu husitov s uhorskými mešťanmi, je podľa mňa najdôležitejšie sústrediť sa na aspekty ekonomického rázu. Uhorské mestá ešte pred rokom 1428 museli investovať značné prostriedky do svojej obrany. Doložiť to môžeme v Trenčíne,²¹ ležiacom blízko moravských hraníc, ale aj v Bratislave v roku 1423.²² Neskôr sa tieto opatrenia týkali mnohých

15 DF 249 986.

16 LYSÝ, Miroslav. Vpády husitov a ich posádky v Uhorsku v rokoch 1432–1435. In *Historický časopis*, 2007, roč. 55, s. 647–648 a pozn. 103.

17 ŠMAHEL, František. *Husitská revoluce I*. Praha : HU AV ČR, 1993, s. 337–340. ŠMAHEL, František. *Idea národa v husitské revoluci*. Praha : Argo, 2000, s. 29–31.

18 B. Varsík trochu protirečivo uvádzal posilnenie žilinských Slovákov v súvislosti s privilegiom, por. VARSÍK, ref. 846, s. 227–228.

19 MOL, Diplomatiikai fényképgyűjtemény (ďalej DF), 250 453, 250 454, DL 43 999; TÓTH-SZABÓ, Pál. *A cseh-huszitá mozgalmak és uralom története Magyarországon*. Budapest 1917, č. 11, s. 363.

20 DF 241 601.

21 DF 280 017: „... *cives et hospites, qui circa custodiam et tuicionem ipsius civitatis nostre Trinchiniensis in confinibus regni nostri Hungarie predicti existentis contra insultus viclefistorum utputa Bohemorum katholice fidei persecutorum sine intermissione debent invigilare ...*“.

22 AMB, č. 960.

miest na postihnutých územiach, no dokonca máme doložené výdavky na obranu aj v mestách, ktoré husiti nikdy nezasiahli. Príkladom je Šopron v roku 1432,²³ snáď v súvislosti so stratou Trnavy. Ďalším príkladom je Prešov, kde najväčší strach spôsobila husitská výprava z roku 1433. Tá bola zrejme príčinou, prečo obyvatelia mesta začali pracovať na opevňovaní mesta,²⁴ kvôli čomu si aj od panovníka vymohli, aby nemuseli nastupovať do vojska proti nepriateľom.²⁵

Náklady spôsobené husitmi možno uzavrieť sumárom škôd z Bratislavy, ktorý pochádzal zrejme z druhej polovice júna 1435, kedy sa cisár Žigmund nachádzal v Trnave. Tam aj jednali bratislavskí vyslanci Ludovít Königsfelder (*Ludweig Chvixfelder*) a Mikuláš Pachrad, pričom sprostredkovanie s panovníkom im robil Michal Orság z Guty,²⁶ v tom čase najvyšší pokladník. Vedenie mesta na začiatku konštatovalo, že počas Žigmundovej neprítomnosti v Uhorsku urobili nepriatelia mestu veľké škody, viackrát im ukoristili dobytok, ťažné kone a vozy na poliach v okolí mesta, zabili a zajali mnoho ľudí. Keďže údajne nikto z Uhorského kráľovstva nebol schopný poskytnúť mestu pomoc, Bratislavčania boli nútení vydržiavať žoldnierov, na ktorých ošate nie, nocľah a drevo (zrejme na vykurovanie) vynaložili prostriedky 4514 zlatých. Ďalšie výdavky si vyžiadali stavby v mestskej ríži, predovšetkým však údržba priekop a prebudovanie dvoch mostov cez Dunaj. Ďalej register spomína starostlivosť o zrejme náročnejších Žigmundových ľudí (ubytovaných v meste zrejme v súvislosti s protihusitskými opatreniami), medzi ktorými sa výslovne spomínajú páni z juhomoravských Rosíc a taktiež Ladislav z Kapušian (*Capj Lasla*), ktorý si z mesta odviezol víno v hodnote 703 zlatých. Tu je inak vidno, že Bratislavčania chápali škody spôsobené husitmi veľmi široko. Celkovo bežné škody v meste sa odhadujú na 11.000 zlatých.²⁷ V jednom z registrov si tak môžeme prečítať smutné konštatovanie, že mesto ešte nikdy nebolo tak chudobné na ľudí a na majetok a ešte nikdy nebolo v meste tak málo vína.²⁸ Škody na víne boli spôsobené zrejme ani nie tak počasím, ako tým, že veliteľ trnavskej posádky Blažko z Borotína si osvojil známy zvyk tzv. husitského vinobrania.²⁹

Nemáme samozrejme priestor na to, aby sme menovali všetky pramene o škodách, ktoré husiti priamo alebo nepriamo v Uhorsku spôsobili. Každopádne je však jasné, že stav permanentnej vojny, ktorý v Uhorsku trval v rokoch 1428 – 1435 spôsoboval mestám, a tým aj celej krajine, rozsiahle ekonomické škody, zneisťoval obyvateľstvo, preto nemôže platiť téza, ktorá sa často objavovala v našej literatúre, že totiž husitsvo bolo hnutím, ktoré malo spojiť slovenský a český národ. Domnievam sa, že tomu bolo práve naopak.

23 *Sopron szabad királyi város története*, 2. rész, 3. kötet. Különféle számadások és kimutatások 1432-től 1455-ig. Ed. Jenő HÁZI. Sopron 1933, s. 7-8.

24 Dosvedčuje to povolenie Prešovčanom pracovať aj počas sviatkov, ktoré mestu udelil kardinál Julián 8. decembra 1433. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomi X, volumen VII : *Ab anno 1429–1437*. Ed Georgii FEJÉR. Budae : Typ. Universitatis, 1843, č. 216, s. 493.

25 *Eperjes szabad királyi város levéltára (Archivum liberae regiaeque civitatis Eperjes) 1245–1526*. Ed. Béla IVÁNYI. Szeged 1931, č. 227, s. 104–106.

26 DL 44 042–44 043.

27 DL 44 124, DF 240 884–240 885, 240 888. Položiek bolo samozrejme viac.

28 DF 240 888. „... also das die stat an lewt vnd an güt in langer czeit also arm nye gewesen ist, (...) vnd auch als wenig wein nye worden sey ...“

29 DL 43 973; VARSÍK, ref. 846, č. 10, s. 300, DF 240 892.

11. KRÁĽOVSKÉ STRETNUTIA V BRATISLAVE KONCOM STREDOVEKU*

Eva Frimmová

Slobodné kráľovské mesto Bratislava napriek tomu, že malo mimoriadne výhodnú strategickú polohu a disponovalo mnohými možnosťami i atribútmi hlavného mesta, tento štatút v stredovekom Uhorsku nikdy nedosiahlo. Jeho mestské privilégia potvrdil uhorský kráľ Ondrej III. roku 1291¹ a jeho hospodársky, politický i spoločenský význam postupne vzrastal. Sídlili tu významné inštitúcie s bohatými duchovnými a kultúrnymi tradíciami; doboví súčasníci chválili polohu i krásu mesta. Nové dimenzie nadobudlo mesto za vlády cisára Žigmunda Luxemburského, ktorý roku 1405 vydal dôležité nariadenie *Decretum minus*,² čím posilnil všeobecne význam a ochranu miest v kráľovstve, ako aj ich hospodársku politiku. V tomto zmysle mala veľký význam pre mesto aj „Zlatá bula pre Bratislavu“ z 27. mája 1464, kde Matej Korvín potvrdil všetky jej predošlé privilégia.³ Výrazné posilnenie jej vplyvu nastalo od druhej polovice 15. storočia, čo sa navonok prejavilo zvýšeným počtom žiadostí o udelenie mestského privilégia a prílivom prisťahovalcov najmä z Čiech a Dolného Rakúska. Bratislava mala koncom 15. storočia okolo osem tisíc obyvateľov.⁴ V intraviláne žilo približne štyri až päť tisíc obyvateľov; podľa názoru niektorých historikov tu žilo v polovici 15. storočia asi štyri tisíc, iný prameň uvádza najmenej päť tisíc obyvateľov,⁵ novší výpočet udáva, že mesto malo roku 1503 štyri tisíc dvesto až štyri tisíc sedemsto obyvateľov.⁶ Je to relatívne hodnoverný údaj vzhľadom na to, že sa v intraviláne nachádzalo približne 217 domov.⁷ Iný údaj uvádza 650 domov, ale zrejme aj s prímestskými budovami.⁸

Bratislava sa stala miestom častých stretnutí významných osobností, dokonca i kráľa a prelátov z domáceho i zahraničného prostredia. Taktiež bola častým miestom zasadaní uhorských snemov a v nejednom prípade miestom krátkodobého alebo dlhodobého pobytu panovníka, či už išlo o Žigmunda Luxemburského a jeho ovdovelú dcéru Alžbetu s deťmi, Mateja Korvína s manželkou, ale aj o kráľovnú Máriu, vdovu po Ľudovítovi II. Jagelovskom.

V stredoveku najmarkantnejšie zaznamenávame časté pobyty Žigmunda Luxemburského (1387 – 1437) v tomto meste. Svedčia o tom mnohé listiny, rozhodnutia i nariadenia, ktoré práve

1* Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0048/09 „Intelektuálne elity na prelome stredoveku a raného novoveku“. Uhorský kráľ Ondrej III. udelil Bratislave mestské výsady dňa 2. decembra 1291.

2 BARTL, Július a kol. *Prvý cisár na uhorskom tróne. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov*. V. Bratislava 2001, s. 127-135.

3 Bratislava: Archív mesta Bratislavy (AMB) – *Zlatá bula kráľa Mateja*; 27. mája 1464 (sign. Lad . 33. No. 4698; Lad. 19. No. 1862); HORVÁTH, Vladimír (ed.). *Zlatá bula bratislavská*. Bratislava 1991, 19 s.

4 HORVÁTH, Vladimír. *Bratislavský topografický lexikon*. Bratislava 1990, s. 45.

5 GRANASZTÓI, György. *A Középkori magyar város*. Budapest 1980, s. 157; BARTL, Július – HUDÁKOVÁ, Hedviga. *Sociálna a národnostná štruktúra bratislavského obyvateľstva v 14. a 15. storočí*. In *Dejiny Bratislavy*. Bratislava 1978, s. 61.

6 BODNÁROVÁ, Miroslava. *Zásady výpočtu obyvateľstva stredovekých miest a demografická štruktúra mestského obyvateľstva so zameraním na Košice v 16. storočí*. In KÓNYA, Peter – MALOVIČ, René (edd.). *Obyvateľstvo Karpatskej kotliny*. Prešov 1997, s. 11-21.

7 AMB, ref. 3 – *Topografia historického jadra Bratislavy v 14. – 16. storočí*. Pozostalosť Vendelína Jankoviča. 705 s.

8 KOVÁCS, Ferenc. *Pressburger Grundbuchführung und Liegenschaftsrecht im Mittelalter. Eine einleitende Studie zur Herausgabe des Grund-und Satzbuches 1439 – 1517*. In *Zeitschrift für Rechtsgeschichte. Germanische Abteilung*, 1914, roč. 40, s. 23. Porovn. JANKOVIČOVÁ, Eva – JANKOVIČ, Vendelín. *Dejiny Bratislavy, jeho ekonomická, spoločenská činnosť v Bratislave 1934 – 1608*. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Trnavská univerzita 1635 – 1777*. Trnava 1996, s. 249-280.

tu vyhotovil.⁹ Mal dokonca v zámere ustanoviť ho za hlavné mesto krajiny.¹⁰ Zriadil si tu osobnú rezidenciu, mestu udelil viaceré privilégiá, napr. na sneme konanom v Bratislave roku 1435 prijal väčší dekrét *Decretum maius* týkajúci sa súdnictva a župnej správy so zámerom posilniť postavenie strednej a nižšej šľachty, alebo o rok neskôr vydal pre mesto erbovú listinu za verné služby a za zásluhy v boji proti husitom.¹¹ Po cisárovom úmrtí 9. decembra 1437 v Znojme ho prevádzali po Dunaji cez Bratislavu na pohreb do Veľkého Varadína. V tom isto roku zvolili na sneme v Bratislave jeho nasledovníka Albrechta Habsburského za uhorského kráľa. Po Albrechtovej skoršej smrti roku 1439 sa tu na krátko usadila jeho manželka, Žigmundova dcéra Alžbeta, a to konkrétne v „Kunigs Haws“, ako o tom píše Matej Bel.¹² Palác sa nachádzal na Ventúrskej č. 1, na rohu Ventúrskej s pôvodne Pazmániho ulicou na mieste voľakedajšieho Wittmannovho domu.¹³ Mesto ju podporovalo v úsilí zachovať uhorský trón pre ich syna Ladislava Pohrobka v čase jageľovského protikandidáta. Výraznú vojenskú pomoc jej poskytol Ján Jiskra z Brandýsa. Mladého kráľoviča Ladislava Pohrobka mali vychovávať v Bratislave podľa otcovho želania poprední príslušníci uhorskej, českej a rakúskej šľachty, pretože mal v týchto krajinách vládnuť.¹⁴

Keď prišiel na scénu Matej Korvín Huňady (1458 – 1490), nastala nová situácia aj vo vzťahu uhorského kráľa k Bratislave. Udalosti týkajúce sa zachovania, ochrany a budovania štátu, ako aj Korvínove reformy, mali veľký vplyv na každodenný život obyvateľov mesta. O kultúrno-politickej atmosfére v Bratislave veľa napovedá vzťah kráľa Mateja a jeho neapolskej manželky princeznej Beatrix Aragónskej, s ktorou sa zosobášil roku 1476, k mestu a jeho osobná angažovanosť v rozličných životných situáciách. Potvrdzujú to mnohé dobové materiály, zápisky kronikárov a vyslancov cudzích štátov alebo zmienky v archívnych prameňoch. Beatrix tu bola aj krátko pred svadbou 22. októbra 1476 a keď Korvín vypovedal vojnu cisárovi Fridrichovi III. roku 1477. Ďalší záznam hovorí, že 14. novembra toho istého roku prespala v Gmaitlovom dome,¹⁵ čo navodzujú hypotézu, že v tom čase mohli prebiehať rekonštrukčné práce na starej kráľovskej kúrii. Ale neskôr, od konca roku 1477, počas roku 1478 až do obsadenia Viedne Matejom Korvínom roku 1485 sa zdržiavali veľmi často v meste kráľ, kráľovná, Korvínova matka Alžbeta Siládivá/Szilágyi († 1483) a celý dvor. Bratislavu niekedy považovala Beatrix za svoje hlavné stanovište, pretože podľa nej v tomto peknom a veľkom meste, kde žilo veľa Nemcov a Talianov, mohla viesť vhodný pohodlný život a navyše tu bolo aj kráľovo útočisko neďaleko bojového poľa.¹⁶ Kráľovský pár obýval už spomínaný palác, o ktorého nádhere a prepychu, ako aj o letohrádku a krásnych pestovaných záhradách siahajúcich až po hradby mesta, sa zmieňoval roku 1486 taliansky diplomat Caesar Valentini.¹⁷

9 LEHOTSKÁ, Darina a kol. *Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností*. Praha 1956, č. 1279, 1299, 1300, 1330.

10 BARTL, Július. Preßburg im politischen Ringen in der Zeit des Übergangs vom 14. zum 15. Jahrhundert. In MARSINA, Richard (ed.). *Städte im Donauraum. Bratislava – Pressburg 1291 – 1991*. Bratislava, 1993, s. 173-183. HOENSCH, Jörg K. König/Kaiser Sigismund von Luxemburg und die Slowakei. In *Studia Historica Nitriensia*, 2001, roč. 9, s. 69-87; ŠPIESZ, Anton. *Bratislava v stredoveku*. Bratislava 2008, s. 211-133.

11 BARTL, ref. 2, s. 252-264, 281-282.

12 Kráľovská kúria slúžila v rozličných epochách na ubytovanie kráľom a ich dvoranom i hosťom. Polyhistor Matej Bel v 17. storočí spomína, že na tomto mieste stál dom starobylého štýlu „Špindlerov dom“ s neobyčajne pôvabnou záhradou. Viaže sa k nemu povest, že tu bývala Žigmundova dcéra Alžbeta, keď bránila záujmy syna Pohrobka proti Vladislavovi I. Jagelovskému. Porovn. *Bratislava Mateja Bela. (Výber z diela Notitia Hungariae novae historico-geographica I., II. zv., vydaného r. 1735 1736 vo Viedni.)*, Bratislava 1984, s. 115, 126.

13 AMB, ref. 3 – *Topografia*, ref. 7, s. 59; HORVÁTH, ref. 4, s. 134-135.

14 SPIESZ, ref. 10, s. 211.

15 CSÁZÁR, Mihály. *Az Academia Istropolitana, Mátyás király Pozsonyi egyeteme. Oklevéltárral*. Bratislava 1914, s. 120.

16 BERZEVICZY, Albert. *Béatrice d'Aragon, reine de Hongrie (1457 – 1508) I-II*. Paris 1911, s. 166-168, 204.

17 ORTVAY, Theodor. *Geschichte der Stadt Pressburg II/1*. Pressburg 1895, s. 38-40.

Obdobie Korvínovej vlády spadalo do obdobia prvého talianskeho vplyvu renesancie a humanizmu v Uhorsku, a teda aj na území dnešného Slovenska. Šírenie nových myšlienkových prúdov v spoločnosti ju pomaly pretváralo a prinášalo pozvoľna jej nový životný štýl. Bol to práve tento kráľovský manželský pár, ktorý preniesol svoj „nový spôsob života“ do Uhorska, teda aj do Bratislavy. Renesančná dvorská kultúra, ktorá sa vyprofilovala predovšetkým na talianskych kráľovských a kniežacích dvoroch, v 15. storočí sa začínala pomaly formovať aj v stredoeurópskych podmienkach. Dvoran na rozdiel od stredovekého rytiera bol telesne i duševne harmonickou osobnosťou, ktorá rozvíjala u panovníka všetky cnosti, pritom ho dostatočne vzdelávala, ale i zabávala, ako to vynikajúco popísal Baldazare Castiglione.¹⁸ Neapolská princezná Beatrix vyrastala v takomto „modernom a voľnomyšlienárskom“ prostredí a po príchode do Uhorska sa usilovala všemožne ho napodobniť. Dvorný historik Antonio Bonfini ju chválil ako ženu storočia, vyzdvihujúc jej inteligenciu a záľubu vo vedách. Nezabúdala ani na rady svojho vychovávateľa Diomeda Carafu, ktorý jej v spise *Memoriale* dával ponaučenia, ako má vychádzať s manželom, rodinou a s jeho dvorom. Má sa naučiť ich jazyk, má byť skromná a milá, čo sa jej nie vždy darilo.¹⁹ Bola totiž vychovávaná v prepychu a bola aj dostatočne vzdelaná, sebavedomá a ctižiadostivá, aby presadila svoje názory aj vo vzťahu k manželovi, čo sa však nestretlo s pochopením v uhorskom prostredí. Disponovala vlastným dvorom, kde mali svoje miesto zábava, hudba, tanec.²⁰ Roku 1483 si založila trinástčlenný zbor hudobníkov a spevákov, ktorý neustále doplňovala. V tom istom roku ho prepožičala z Bratislavy do Hainburgu spolu s organom. Jej cit pre krásu a prírodu sa uplatnil aj pri úprave vyššie spomenutého paláca a záhrad v Bratislave. Do Uhorska prišla na svadbu roku 1476; z jej cesty sa zachovali celkom presné záznamy – Beatrix cestovala s vozmi, na lodiach i koňmo s prestávkami od 18. októbra, čiže dva a pol mesiaca, mala vo svojej suite vyše osemsto osôb, z toho trispäťdesiat Neapolčanov, a päťsto dvadsaťdeväť Uhrov, v archívnych materiáloch sa spomínajú jednotliví remeselníci. Keď sa zdržiavala od leta 1482 až do budúceho roku v Bratislave, posielala často listy Matejovi prostredníctvom prepošta Juraja Schomberga.²¹ Rada si robila aj s dvorom i hudobníkmi výlety do Zvolena, Taty, Budína, Vyšehrada, ale aj do obsadených oblastí, akými bol Hainburg, Bruck na Leithe, Klosterneuburg. Jej sestra Eleonóra d'Este jej posielala z Ferrary nákladné dary a aj rozličné úžitkové predmety, na ktoré bola od svojej mladosti zvyknutá.

Po Korvínovej náhlejšej smrti dňa 6. apríla 1490 odišiel smútočný sprievod z Viedne až po miesto pohrebu v Stoličnom Belehrade. Beatrix, plaviac sa po Dunaji s mladým Jánom Korvínom, prelátmi a veľmožmi na päťdesiatich lodiach obtiahnutých čiernym súknom, zastavila sa v Bratislave, kde jej išli oproti všetky ženy z mesta v čiernom, aby s ňou trúchlili. Verejný smútok „za neporaziteľným a najlepším kráľom“ bol stanovený v krajine na tri mesiace.²²

Zopakovala sa situácia spred tridsiatich rokov, keď sa Maximilián I. Habsburský, ako predtým jeho otec Fridrich, obrátil na Bratislavčanov, aby boli verní jemu a nie Vladislavovi II. Jageľovskému,²³ ktorý bol mimochodom už vtedy korunovaný za uhorského kráľa v Stoličnom Belehrade (18. septembra 1490). Krajina prešla ešte mnohými nepokojmi a rokovaniami, kým sa znovu v Bratislave dňa 7. novembra 1491 dohodla mierová zmluva medzi zástupcami kráľa Maximiliána

18 CASTIGLIONE, Baldesar. *Kniha o dvoranovi*. Bratislava 1987. 230 s.

19 Rukopis sa nachádza v Parme. Porovn. BRZEVICZY, ref. 16, s. 102-124, 234, 88.

20 MACEK, Josef. *Tri ženy Vladislava Jagellonského*. Praha 1991, s. 85.

21 BRZEVICZY, ref. 16, s. 264; 127, 168-170; 204 -208.

22 „*Universa multitudo cum pullis quinquaginta navibus et lugubri veste Beatricem secuta. Cum Pisonium foret appulsum omnes matrones urbis pullatae obviam reginae occurrere publicoque planctu principem invictissimum et regem optimum luxere iustitium tribus Ungaris mensibus indictum.*“ Porovn. BONFINI, Antonius. *Rerum Hungaricarum decades libris XLV. Editio septima*, Carolus Andreas Bel (ed.), Lipsiae 1771, s. 561.

BONFINI, cit. 5, s. 668.

23 AMB, ref. 3 – Listina kráľa Maximiliána Habsburského. Gebart, 25. október 1490 (sign. Lad . 34. No. 4932).

a Vladislava.²⁴ Následne ju podpísalo osem prelátov a sedem magnátov, Vladislav ju ratifikoval 6. decembra toho istého roku. Jej text bol na uhorskej strane tvrdo kritizovaný, pretože sľúbil vrátiť Rakúsku všetky Korvínom získané krajiny a zaplatiť vysoké odškodné za spôsobené vojnové ujmy a straty. Nakoniec z požadovaných 300 000 zlatých bolo v skutočnosti vyplatených 118 000 zlatých. Zároveň sa Vladislav zaviazal, že ak nebude mať riadneho dediča, uhorský aj český trón pripadne Habsburgovcom. Túto „hanebnú zmluvu“ muselo neskôr podpísať pred habsburskými poslami ešte stotridsať osobností v Uhorsku, aby tak potvrdili jej platnosť a uznanie.²⁵

Koniec stredoveku a začiatok novoveku je charakterizovaný o. i. aj vytváraním štátoprávneho systému v stredoeurópskych krajinách. Za vladislavovského obdobia²⁶ prebiehali viaceré rokovania s českými a moravskými stavmi ohľadom vydania českého zemského práva.

Došlo k zásadnej zmene v postoji vydania zemského práva zo strany šľachty, keď česká šľachta sama požadovala spísať a kráľom potvrdiť staré zvykové práva prv, než by sa mohli vložiť do „zemských dosiek“ niektoré nové prvky. V priebehu trinástich rokov sa zozbierali zemské práva týkajúce sa však len šľachty a rytierstva, isteže obsahovalo aj veľa povinností a sankcií pre poddaných a zákonných článkov umožňujúcich plynulejší chod každodenného života v krajine. Úplne pritom vypadlo z hry duchovenstvo a aj tretí „mestský“ stav, ktorý mal na sneme len právo účasti a nesúhlasu. Všeobecne prevládal názor, že mestá sú podriadené kráľovi a podliehajú kráľovskej komore na rozdiel od slobodných pánov a rytierov. V poslednej fáze sa zmierili jednotlivé zainteresované strany a nakoniec sa na sneme konanom v Bratislave 1. – 14. novembra 1499 prijalo 86 článkov tohto významného právneho dokumentu, ktorý je známy ako *Zuostánie prešpurské*. Rok nato vyšla v Prahe u neznámeho tlačiara zredigovaná verzia *Vladislavského zemského zriadenia*.²⁷

Roku 1515 dochádza k významnej politickej, ale i kultúrno-spoločenskej udalosti. Lesk a nádhera dvorského života sa naplno prejavili v meste roku 1515, keď Bratislava žila v znamení politických rokovaní, ktoré sú v histórii známe ako „Prvý viedenský kongres“. Na sneme, ktorý prebiehal počas štyroch mesiacov v Bratislave, sa pripravovala svadba cisárových vnúčat Ferdinanda a Márie s jagelovskými potomkami Ľudovítom a Annou, avšak zasnuby sa oficiálne potvrdili až v nedeľu 22. júla 1515 vo Viedni. Zavŕšili sa svadbou roku 1521 v Linci²⁸ a o rok neskôr v Budíne.²⁹ Význam a dosah tejto medzinárodnej udalosti bol nesmierny, pretože sa mali položiť základy pevnej a rozsiahlej ríše posilňujúcej kresťanstvo a odolávajúcej vonkajším nepriateľom, predovšetkým Turkom. Isteže sa toto všetko malo udiť aj so zámerom osláviť habsburský panovnícky rod a ukázať svetu jeho moc a vplyv. Snemu sa zúčastnili cisár Maximilián I. Habsburský,

24 *Tabulae concordiae inter Fridericum III. imperatorem et Maximilianum regem ab una, et Vladislaum, Hungariae et Boemiae regem ab altera parte sancitae his legibus*, Posonii, die 7. Novembris anno 1491. Porovn. KOLLÁR, Adam František. *Ursini Velii De bello Pannonico*. Viennae 1762, s. 238-260.

25 WIESFLECKER, Herman. Das erste Ungarnunternehmen Maximilians I. und der Preßburger Vertrag /1490/91. In *Südost-Forschungen. Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Süsteuropas*. Oldenbourg – München, 1959, roč 18, s. 66-75.

26 Vladislav II. Jagelovský († 13. III. 1516); 1471 český kráľ, 1490 uhorský kráľ.

27 Prešlo ešte takmer 17 rokov nepokojov i ozbrojených konfliktov, kým po siahodhlých vyjednávaniach tento dokument definitívne schválili všetky tri stavy – panský, rytiersky a mestský (štyridsať kráľovských miest dosiahlo dohodu za cenu hospodárskych ústupkov), uznali ho a postupne zaviedli do praxe. K zmiereniu došlo prijatím dodatkov k zemskému zriadeniu vo *Svätováclavskej zmluve* na sneme v Prahe roku 1517 za Ľudovíta II. Jagelovského. Porovn. KREUZ, Petr – MARTINOVSKÝ, Ivan. *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*. Hradec Králové 2007, s. 45-46, 78-81.

28 Princezná Anna Jagelovská a arcivojvoda Ferdinand Habsburský sa zobrali 2. mája 1521 v Linci. Podľa niektorých prameňov však ešte roku 1515 nebolo rozhodnuté, či sa princezná dostane do habsburského domu ako manželka Ferdinanda, jeho brata Karola alebo dokonca aj samotného starého otca cisára Maximiliána.

29 Princezná Mária Habsburská a český a uhorský kráľ Ľudovít II. Jagelovský sa zobrali 13. januára 1522 v Budíne.

ktorého v Bratislave zastupoval pápežský legát gurský kardinál Matej Lang³⁰ s cisárskym diplomatom Jánom Kuspiniánom,³¹ a traja králi z rodu Jagelovcov – uhorský a český kráľ Vladislav II. a jeho syn Ľudovít II., ako aj jeho brat poľský kráľ Žigmund I. Starý. Nakoniec sa 20. mája potvrdili na Bratislavskom hrade dve svadobné zmluvy medzi cisárom Maximiliánom a uhorským kráľom Vladislavom podpísané v zastúpení gurským kardinálom a poľským kráľom Žigmundom, druhú ako ratifikáciu predošlej podpísal kráľ Žigmund a jeho sekretár Krištof Šidlovický.³² Tieto sa doplnili ďalšou verziou podpísanou cisárom Maximiliánom a kráľom Vladislavom vo Viedni v čase zásnub.³³

Snemu predchádzalo množstvo prípravných rokovaní, ktoré boli veľmi náročné, pretože bolo treba skĺbiť množstvo rozličných požiadaviek a nárokov viacerých zúčastnených strán. O ich politickom dosahu svedčia konečné riešenia závažných problémov až konfliktov vrátane neustáleho záujmu a súperenia Jagelovcov³⁴ a Habsburgovcov³⁵ o uhorský trón, ktoré sústavne pretrvávalo napriek ich rodinnej previazanosti. Skonsolidovali sa rozličné vnútorné napätia v krajinách a urovnali sa cisárovi vzťahy s pápežskou kúriou,³⁶ najmä po nástupe nového pápeža Leva X. roku 1513, ktorý si veľmi dobre uvedomoval význam Uhorska v protitureckom ťažení. Apoštolská kúria dvojité svadbu protežovala a aj ju dôsledne napomáhala realizovať prostredníctvom svojho legáta Mateja Langa. Doriešila sa tzv. poľská otázka vzhľadom na vojnu a nepokoje medzi cisárom a Žigmundom Jagelovským v rokoch 1511 – 1514 a došlo k ich uzmierneniu³⁷ vo veci sporu o zvrchované práva v Prusku a vplyvu v Uhorsku. Žigmund dosiahol potvrdenie práv z „Torunského mieru“, ale upustil od podporovania tzv. národnej strany v Uhorsku³⁸ a nakoniec súhlasil so svadbou i s cisárovým tútorstvom mladého Ľudovíta Jagelovského. Zmiernili sa reakcie a odpor domácej uhorskej šľachty voči Habsburgovcom, i keď najväznejším protikandidátom na uhorskú korunu a uchádzačom o ruku princeznej Anny stále zostával Ján Zápoľský.³⁹ Navyše

30 Matej Lang z Wellenburgu (1468 – 1540); 1513 gurský biskup a kardinál, 1519 salzburský arcibiskup, pápežský legát, v službách cisára Fridricha III. a Maximiliána I.

31 Ján Kuspinián/Cuspianus = Johann Spießheimer (1473 – 1529); humanista, lekár, historik, 1502 rektor Viedenskej univerzity, diplomat v službách cisára Maximiliána I.

32 Wien: Hof-Haus-Staatsarchiv – FU (Familienurkunden) 974A a 975A. 1515. V. 20 – *Vertrag zwischen Kaiser Maximilian I. und König Wladislaw II. von Ungarn und Böhmen*. Bratislava, 20. V. 1515; *Ratifikation König Sigismund I. von Polen Doppelhochzeit der Enkel Kaiser Maximilians I. mit den Kindern des Königs Wladislaw II. von Ungarn und Böhmen* (Ferdinand und Maria von Österreich und Anna und Ludwig von Ungarn – Böhmen). Bratislava, 20. V. 1515.

33 *Contractus matrimoniorum regalium. Vienna, 22. Julii 1515*. In BONFINI Antonio – SAMBUCUS, Johannes. *Historia Pannonica, sive Hungaricarum rerum decades IV. et dimidia libris XLV. comprehensae... Accedunt tractatus aliquot, seu appendices variorum auctorum et rerum, una cum priscorum regum Hungariae decretis et constitutionibus*. Coloniae Agrippinae 1690, s. 539-542; FRIMMOVÁ, Eva. *Cisársko-kráľovská svadobná zmluva z roku 1515*. In BAĐURÍK, Jozef – SLÁDEK, Kamil (edd.). *Politický zrod novovekej strednej Európy. (500. výročie narodenia Ferdinanda I. – zakladateľa habsburskej monarchie)*, Bratislava 2005, s. 62-73.

34 Vladislav I. Jagelovský; 1440 – 1444 uhorský kráľ, matka Vladislava II. pochádzala z rodu Habsburgovcov.

35 Albrecht Habsburský; 1437 – 1439 uhorský kráľ.

36 Maximilián I. s francúzskym kráľom Ľudovítom XII. vytvorili koalíciu proti pápežovi Júliovi II. Porovn. TIMKO, Pavol. *Dejiny pápežov*. Banská Bystrica 1944, s. 315-316.

37 Konfliktom predchádzala vojna s Moskvou 1507 – 1508 a s Moldavskom 1509, taktiež habsbursko-moskovské spojenectvo proti kráľovi Žigmundovi.

38 Jej hlavným predstaviteľom bol Ján Zápoľský, ale spočiatku aj ostrihomský arcibiskup Tomáš Bakóc a bratislavský župan a kapitán bratislavského i budínskeho hradu Ján Bornemisa.

39 Ján Zápoľský (1487 – 1540); spišský gróf, 1511 sedmohradský vojvoda, od roku 1505 podporovaný tzv. „národnou stranou“ ako aspirant na uhorský trón v prípade nezanechania dediča kráľom Vladislavom Jagelovským; dňa 13. X. 1505 bol na sneme na Rákošskom poli schválený zákon o neprijatí cudzincov za uhorského kráľa. Záujmu o trón sa Zápoľský nevzdal ani roku 1515, keď sa usiloval získať ruku Vladislavovej dcéry Anny. Zvolený časťou šľachty za uhorského kráľa a korunovaný 11. XI. 1526.

Zápolský bol v rodinnom zväzku s kráľom Žigmundom,⁴⁰ nehovoriac o jeho mimoriadnych zásluhách pre uhorského kráľa, a to v boji proti Turkom a v protisedliackom povstaní roku 1514. Diplomatickým rokovaním sa dosiahli úspechy z hľadiska cisára, jeho pápežského zástupcu kardinála Mateja Langa a Jána Kuspiniána, ale aj Jagelovského kráľa Vladislava, pretože sa nakoniec podarilo získať na stranu Habsburgovcov poľského kráľa Žigmunda Jagelovského, ako aj záujmy časti uhorskej šľachty. Zároveň sa úplne bagatelizovali požiadavky Jána Zápolského.

Tejto dôležitej udalosti sa zúčastnili najvýznamnejšie osobnosti tej doby, čo sa nezaobišlo bez okázalých sprievodných stretnutí na najvyššej úrovni. Odhliadnuc od politických rokovaní viaceré dobové dokumenty približujú atmosféru, aká panovala v tom čase v Bratislave. Spomedzi ich autorov možno uviesť predovšetkým priamych účastníkov Richarda Bartoliniho,⁴¹ Jána Kuspiniána a Eberharda Ferbera alebo Petra Tomického,⁴² pričom každý bol v službách inej zúčastnenej strany. Z hľadiska najsúvislejšieho a literárne najhodnotnejšieho spracovania témy možno na prvom mieste uviesť Richarda Bartoliniho, ktorý vo svojom diele *Hodoeporicon*⁴³ ponúkol čitateľovi opis cesty gurského kardinála Mateja Langa so všetkými charakteristikami renesančného žánru. Na druhej strane prezentoval snahu zachovať významnú udalosť z cisársko-kráľovského prostredia v zmysle stredovekých slávnych činov „*gesta memorabilia*“ s cieľom osláviť panovnícky rod a zachovať informácie o ich činoch pre budúce pokolenia. Ako humanistický vzdelanec sa snažil dávať všetko do vzájomných súvislostí a ako básnik mal zase dar neobyčajne pútavo a živo svoje myšlienky podať. Richard Bartolini sa celým svojím dielom, ale najmä výpravnou poéziou zapísal do literatúry ako jedinečný autor renesančného eposu severne od Álp.⁴⁴ V *Hodoeporicone* ide v podstate o sklbenie viacerých literárnych žánrov, kde dominuje cestopis, t. j. opis cesty gurského kardinála so sprievodom v počte sto päťdesiat, rozšíreného na štyristo ľudí, ktorá sa začala 11. februára 1515 v Augsburgu; do Bratislavy prišli asi v polovici marca.

Na základe Bartoliniho *Hodoeporiconu* možno poskladať mozaikovitý, ale mimoriadne zaujímavý obraz o spoločensko-duchovnom zázemí politických rokovaní v Bratislave. Príležitostné obrady vrátane slávnostných omší dopĺňujú prednesené kázne a príhovory. Spoločenské akcie, akými boli hostiny usporiadané na rozličných úrovniach, pasovanie vybraných kandidátov na rytierov, odovzdávanie darov, ale aj zorganizovanie hier, konských zápasov a rytierskych turnajov navodzujú predstavu o dvorskom živote.

Na dodržovanie spoločenskej etikety sa dbalo veľmi úzkostlivo. Také boli aj slávnostné príchody poľského kráľa, gurského kardinála a ostrihomského arcibiskupa do mesta. Žigmund prišiel s ohromným sprievodom tisíc päťsto jazdcov do Bratislavy 25. marca: „Keď bol tento vzdialený takmer tisíc krokov, kráľ otec Vladislav a syn Ľudovít, sa viezli na ľahkom dvojkolesovom koči z mesta, aby prijali príchodzieho. Otec, lebo bol už oslabený starobou, ostal v kurulsom kresle. Syn vysadol na koňa a prvý sa vybral v ústrety. Ale prv, ako sa jeden prihovoriť druhému, ostali ešte dlho vzdialení, zoskočili z koňa a prešli pešo veľa krokov. Keď sa stretli, bolo vidieť, že sa tak tesne vzájomne objali, že pred všetkými otvorene dali najavo nesmiernu oddanosť. Odtiaľ spolu pokračovali k starému kráľovi... Keď sa dostavili, dobrí bohovia, koľko bolo objatí,

40 Zápolského sestra Barbara bola poľskou kráľovnou, manželkou Žigmunda I. Jagelovského. Roku 1539 sa stala Žigmundova dcéra Izabela manželkou Jána Zápolského.

41 Richard Bartolini Perusinus (cca 1470 – 1529); básnik a kanonik v Dóme v Peruggii, dvorný kaplán kardinála Mateja Langa v Gurku. Roku 1519 ho cisár Maximilián I. korunoval za básnika „poeta caesareus laureatus“.

42 Peter Tomicki; 1514 – 1520 vicekancelár poľského kráľa Žigmunda a biskup v Prámyšli.

43 BARTOLINI, Riccardo. *Hodoeporicon, id est itinerarium...* (Cestopis... Mateja, kardinála sv. stolice v Gurku, pomocného biskupa salzburského arcibiskupa a hlavného miestodržiteľa ríše; čo pamätihodné sa stalo na schôdzke cisára Maximiliána a kráľov Vladislava, Žigmunda a Ľudovíta), Viennae 1515. 68 l. V texte sú použité ukážky tohoto diela na základe autorkinho prekladu.

44 FÜSSEL, Stephan. *Deutsche Dichter der Früher Neuzeit (1450 – 1600): Ihr Leben und Werk*. Berlin 1993, s. 208.

kolko radosti, kolko slz vytryslo nielen starcovi, ale aj všetkým, ktorí tam boli. “ Gurský kardinál prišiel na lodi 28. marca spolu so štyristo dvoranmi. Keď vystúpil v kardinálskom plášti, vyšli mu na breh v ústrety český kráľ Ludovít, všetci prítomní uhorskí i poľskí preláti i šľachtici. Kaločský arcibiskup⁴⁵ privítal na koni kardinála učenou a významnou rečou. Deň nato prišiel ostrihomský arcibiskup⁴⁶ sprevádzaný štyristo jazdcami, Kuspinián eviduje až šesťsto jazdcov. „A tak aj kráľ aj gurský kardinál dlho čakali pred [Vydrickou] bránou na príchod ostrihomského kardinála. Severný vietor ostro fúkal. Konečne prišiel, ako som mohol usúdiť, sprevádzaný štyristo jazdcami. Pri bráne ho očakávali kňazi s dáždnikom. Napokon sa vyslanec zdržal, aby vykročil vpred, lebo tam bol prítomný aj gurský kardinál aj kráľ. Poradie bolo takéto: Vyslanec vstúpil do mesta tak, že bol uprostred, a po pravej strane mal kráľa, po ľavej gurského kardinála.“

Neoddeliteľnou súčasťou všetkých rokovaní a stretnutí boli bohoslužby, ktorých charakter bol nadmieru slávnostný vzhľadom na okolnosti a osobnosti, ktoré sa ich zúčastňovali. Bartolini sa o nich pravidelne zmiňuje v celom diele tak, ako sa konali ešte aj počas ich celej cesty z Augsburgu. Po príchode ostrihomského kardinála do Bratislavy sa pred prvou spoločnou poradou všetci stretli v chráme sv. Martina „pre dobro, zdar a šťastie“. Arcibiskup požeňal budúce rokovania, aby boli priaznivé nielen pre jeho účastníkov, ale pre všetkých kresťanov. Zároveň udelil odpustky na sedem rokov všetkým prítomným, pričom im to oznámil v štyroch rečiach: latinsky, nemecky, maďarsky a v domácom jazyku. Bartolini zaznamenal priebeh omše na deň Zmŕtvychvstania Pána 18. apríla. „Kráľa Vladislava niesli v kresle, za ním nasledovali brat a syn, sarmatský a český kráľ a kráľovná Anna. Gurský kardinál kráčal pri kresle. V chráme si takto sadli: Vladislav sedel prvý, druhé miesto zaujal kráľ Žigmund, tretie kráľovná Anna, štvrté kráľ Ludovít. A vo väčšom odstupe sa radom usadili preláti... Naozaj bolo vidieť vedno veľmi pekné predstavenie, aj nádheru a lesk toľkých vznešených kráľov, toľkých kniežat, vojvodcov, šľachty a urodzených mužov. Po odbavení bohoslužieb povýšili traja králi urodzených mužov z dvoranov gurského kardinála na zlatých rytierov, a to prefekta kúrie Jána Schienka, kardinálovho brata Jána Langa, a zároveň dvoch príbuzných salzburského biskupa.“

Podľa dopredu pripraveného ceremoniálu sa pohybovali aj všetci členovia jednotlivých slávnostných sprievodov, isteže za spevu a doprevádzajúcej hudby. Pomerne veľa pozornosti venoval Bartolini popisu rôznorodých, hlavne severských a východných národov, ktoré sa snažil rozlíšiť a aj priblížiť ich pôvod, jazyk, históriu.⁴⁷ Zaujali ho ich odevy a zvyky, ktoré neboli veľmi známe pre jeho súčasníkov. Chválil pestrosť a bohatstvo ich šiat, silu, výšku a krásu ich postáv, avšak nie jemnosť a eleganciu ich vkusu. Tak napr. jazdci zo sprievodu poľského kráľa „mali veľmi odlišný odev. Sarmatskí Moschovia, Ruténi, Mézovia a Litvania, každý vystrojený zvláštnymi vojenskými plášťami, alebo išli vpred, alebo nasledovali. Jedni nosili biele čiapky hore špicaté, druhí klubúky, na ktorých sa spredu dozadu ohýbali perká široké jeden laket. Ďalší boli ozdobení od krku po brucho alebo strieborným alebo zlatým náprsným brnením, ktoré tak totiž tvorí sponu odevu... Ale naši dvorania, nevrávim to zo závidi, sa zdali byť oveľa krajší. Pomlčím o druhoch šiat, zhotovených alebo zo zlata alebo z pápernatého hodvábu. Pomlčím o zlatých retaziach a veľmi drahocenných náhrdelníkoch, o veľmi bohatom množstve perál, diamantov a ostatných kameňoch tohto druhu. Naozaj ľahko prevyšovali ostatných mravmi a jemnosťou spôsobu života, ba i vkusom.“ Na viacerých miestach odznela autorova „mienka o národoch“: „Ale ak sa majú posudzovať aj iní, Sarmati sú aj vo vedách aj v mravoch najvzdelanejší, Panónčania oveľa drsnejší. Najbližší Česi tamtých všade prevyšujú veľkým rozdielom, keďže sa im nijako nepodo-

45 Juraj z Frangepánu; 1502 – 1520 arcibiskup kaločský a báčsky.

46 Tomáš Bakóc z Erdödu; 1497 – 1521 ostrihomský arcibiskup a kardinál.

47 Bartolini spomína v texte Sarmatov, ktorí obývali Sarmatiu, kraj medzi Volgou, Kaspickým a Baltským morom; Jazygovia, jeden zo sarmatských kmeňov, sa dostali do povodia Dunaja. Staršia slovenská spisba stotožňuje Jazygov a Panónčanov so Slovanmi. Moschovia obývali krajinu na východ od Karpát, hlavne pri rieke Moskve, Mézovia kraj pri Bospore, Ruténi Ukrajinu.

bajú ani rečou ani spôsobom života. Tí, ktorí sídlia pri mori, ako Moschovia a Tatári, najdivokejší zo všetkých, žijú ako kočovníci na planinách pod stanmi, živia sa surovým mäsom živočíchov, ale najčastejšie žriebätami.“ Určitá drsnosť sa prejavila aj v slávnostnom sprievode, kedy nástroje i speváci vyľudzovali nerovnomerné zvuky. Pri prijatí gurského kardinála boli prítomní: „Germáni, Panónčania, Sarmati, Tatari, Turci a Moschovia. Medzi nimi boli predovšetkým trubači veľmi ostro hučiaci na zakrútených trúbach. Ukladali tóny diatonicky alebo v kvinte, prevyšujúcu ju oktávou alebo dvoma oktávami. S ostatnými rozoznávali hlasy spevákov a ich súlad, ale najprv sa vzájomne pretekali poltónom, opäť po druhom poltóne urobili štyri intervaly.“

Po rokovaniach sa pokračovalo zväčša uvoľnenejšie na spoločných večeriach. Tieto často trávili vo vysokej spoločnosti, usporadúvali sa taktiež podľa predpísaných pravidiel; v Bratislave sa popisuje hostina kráľov a gurského kardinála: „Nasledujúceho dňa sa konala v panónskom kráľovskom paláci hostina. Hostami boli králi Vladislav, Žigmund, Ludovít, kráľovná Anna, gurský kardinál. Vladislav stoloval na pravom rohu ležadla, druhé miesto určili kráľovnej po otcovom boku, tretie sarmatskému kráľovi, štvrté Ludovítovi, v piatom zasadal kardinál. Keď sa dlhšie stolovalo, aj sa konala salijská nádherná hostina, aj sa rozprávalo o závažných veciach.“ Takéto hostiny bývali veľmi nákladné, pozostávali aj z niekoľkých desiatok chodov, dokonca zásnubná hostina vo Viedni sa skladala z tristo chodov. Končievali sa tancom, ktorý bol v tom čase mimoriadne obľúbený v celej podunajskej oblasti. Inou formou zábavy boli preteky koní, rytierske turnaje a rozličné hry. V *Hodoeporicone* sa zaznamenáva, že v Bratislave sa 16. apríla konali preteky koní: „Zúčastnili sa na nich rýchlonohé kone rozmanitých národov: tesálske, turecké, mézijské, moschovské, jazygské, germánske. Zvítazili jazygské. Na druhý deň boli určené hry obrnených rytierov, keby tomu nezabránil dážď, ktorý tu dlho pretrvával.“ Bartolini popísal turnaj starodávneho pôvodu: „Hippomachiu, t. j. ozajstnú napodobneninu konského boja, vojaci nazývajú slovom ‚torneamentum‘. Ako sa domnievam, je to frygijská hra, odkiaľ pochádza podľa autora Marona, ale kedysi v nej zápasili chlapci, teraz sa podľa Tróje⁴⁸ volá huf chlapcov trójskym. A dozvedáme sa, že cisár stanovil tróju⁴⁹ s dvojitou čatou starších a mladších chlapcov... Na rozsiahlom námestí urobili ohradu, ale dlhšiu než širšiu. Vľavo je drevený dom pre vchádzajúcich, v ktorom stávali aj sudcovia a pripievňovali sa zbrane tých, čo sa chystali zápasit'. Vpravo je dočasné pódium prikrýté lístím pre cisára, kráľov, kráľovné a ostatné kniežatá, ktorí sa na hre nezúčastňujú. Pripravila sa dvojnásobná čata, to jest, bolo pätnásť párov, a nastúpili totiž iba poprední muži alebo tí, čo sa stali urodzenými slávou vykonaných činov.“

Dary sú jedinečný spôsob, akým je možno niekoho si uctiť. Dávali si ich navzájom pri odchode alebo rozlúčke na pamiatku a spomienku. Keď gurský kardinál 30. mája odchádzal od kráľov: „králi veru, aby ukázali nejaké znamenie svojej láskavosti voči takému kniežatu, poslali ako dary zlaté nádoby zhotovené s obdivuhodnou umeleckou zručnosťou a drahocenné sobolie kožušiny, ktoré sa dovážajú od Ruténov alebo Moschov. Ale náš knieža, ktorý v daroch nezaostane za nikým, doniesol kráľovi Sarmatov ako podarúnek nesmierne veľikého koňa.“

Panovníkov i prelátov sprevádzali vynikajúce a známe osobnosti „viri litterati“, ktorých považovali ostatní prítomní aj za svojich mecénov, predovšetkým gurského kardinála Mateja Langa a vratislavského biskupa Jána Turzu.⁵⁰ Jemu napísal pochvalný list Ursinus Velius, ktorý sa zachoval v Bartoliniho *Hodoeporicone*. Okrem Jána Kuspiniána, Richarda Bartoliniho tvorili okruh

48 Trója/Ilion; staroveké mesto v Malej Ázii, ktorého osudy sú opísané v Homérovom epose *Iliada*.

49 Hra trója je rytierska jazda, do Itálie sa dostala prostredníctvom Enea, trójskeho hrdinu, ktorý príplával do Latia a založil tam rod. O ňom napísal epos *Eneida* Publius Vergilius Maro. Trója je aj okrúhle miesto pre jazdu.

50 Ján Turzo z Betlanoviec (1466 – 1520); vratislavský biskup.

vzdelancov v Bratislave Jodocus Ludovít Decius,⁵¹ Gašpar Ursinus Velius,⁵² Hieronym Balbus,⁵³ Joachim Vadianus,⁵⁴ Rudolf Agricola mladší, Ján Dantišek,⁵⁵ G. Pavol Amaltheus,⁵⁶ Jakub Piso,⁵⁷ Ján Stabius,⁵⁸ Mikuláš Gerbellius⁵⁹ alebo František Pico z Mirandoly,⁶⁰ Aegidius Remus⁶¹ a Angelus Cospus.⁶² Viacerí z nich boli profesormi na Viedenskej univerzite, členmi spoločnosti *Sodaltas scientiarum Danubiana*, ale aj ovenčení titulom *Caesareus laureatus poeta*, boli vychovávateľmi kráľovských potomkov, radcami a vyslancami kráľov. Títo známi humanisti prispeli k úspešným rokovaniam, ale aj k príjemnému a kultivovanému prostrediu v Bratislave. Trávili spolu voľné chvíle na prechádzkach alebo na spoločných posedeniach, niekedy aj počúvajúc hudbu. Učené rozhovory ich obohacovali, povzbudzovali a pomáhali im prekonať nepriazeň počasia a často aj nehostinné podmienky na cestách. Bartolini písal, ako osviežujúco a blahodarne na neho pôsobili stretnutia s týmito vzdelancami – priateľmi, či už išlo o odpočinok po namáhavej ceste alebo po rokovaniach. Vytvorili sa medzi nimi silné putá, ktoré pretrvávali i neskôr. Osobitne sa vyjadroval o svojom drahom Jánovi Dantiškovi a Gašparovi Ursinovi Veliovi. Humanisti zároveň písali príležitostné verše i siahodhlé poémy, ktorými dopĺňovali svoje pozdravy pri spoločenských stretnutiach. Zachovali sa poémy na udatné činy poľského kráľa Žigmunda od Dantiška aj od Bartoliniho, obe napísané v Bratislave: „Vojnu (s Moschami) prednedávnom veľmi šťastne a slávne viedol na brehoch rieky Borysthenus, ktorú domáci volajú Dneper, Žigmund, najudatnejší a najrozvážnejší kráľ Sarmatov, o ktorom si myslím, že sa mu nikto nemôže vyrovnáť ani dôstojným vzhľadom ani slávnymi činmi – okrem cisára.“ Na hostinách často odznievali nimi skoncipované slávnostné reči. Venovali si básne, niektoré sa zachovali ako súčasť vytlačených diel a majú odporúčajúci charakter, ako napr. verše autorovi v *Hodoeporicone* od Gašpara Ursina, Rudolfa Agricolu ml. alebo konkrétne od Joachima Vadiana:

„Ak si zaslúžia pomníky kráľov a cisárov chválu,
ktorú až k hviezdám vie vzniesť, Richard, Tvoj náročný čin.
Právom Ti pribudne odmena k sláve, a hoci si človek
z ľudu, veľkosť ich skutkov úmerne zväčší Tvoj lesk.“

Keď Bartolini navštívil Viedeň, zložil pochvalné verše na kráľovnú Máriu a na jej budúce manželstvo s uhorským kráľom Ludovítom, v Bratislave napísal nesmierne poetickú chváloreč na mladučku Annu Jagelovskú, ktorá približuje aj odev i úpravu vlasov mladej princeznej: „Ladné oblečená v nemeckom rúchu sa zdala taká pôvabná, že sa to nedá ani vypovedať. Zlatú hlavu obopínali tri veľmi vkusne upravené venčeky. Bohaté vlasy jej splývali po šiji a pôvabne spočívali

51 Jodocus Ludovít Decius; sekretár poľského kráľa Žigmunda.

52 Gašpar Ursinus Velius (cca 1493 – 1539); dvorný historiograf Ferdinanda I. a vychovávateľ Maximiliána II., po roku 1509 na odporúčanie Jána Turzu v službách gurského kardinála Mateja Langa ako sekretár.

53 Hieronym Balbus (cca 60. roky 15. stor. – cca 1535); taliansky humanista, básnik, v službách uhorského kráľa Vladislava II. Jagelovského ako vychovávateľ jeho detí, 1514 – 1523 prepošť kapituly v Bratislave, vyslanec kráľa Vladislava, 1519 gurský kardinál a biskup.

54 Joachim Vadianus/Watt Helvetius (1484 – 1518); humanista, básnik a rečník, profesor poetiky na Viedenskej univerzite.

55 Ján Dantišek/Dantiscus (1483 – 1548); humanista, básnik, v službách poľského kráľa Žigmunda.

56 Pavol Amaltheus C. z Pordenonu; básnik a profesor rečníctva na Viedenskej univerzite.

57 Jakub Piso († 1527); humanista, právnik, cirkevný hodnostár, vychovávateľ Ludovíta II.

58 Ján Stabius Banissus († 1522); kozmograf, matematik, básnik, astrológ, cisársky historiograf.

59 Mikuláš Gerbellius z Pforzheimu (1485 – 1560); žiak a životopisec Jána Kuspiniána.

60 Ján František Pico z Mirandoly (1469 – 1533); filozof, synovec Jána Pica z Mirandoly, filozof, básnik, teológ.

61 Aegidius Remus z Ausburgu (1485 – 1535); právnik, od 1513 v službách kardinála Mateja Langa.

62 Angelus Cospus; profesor poetiky na Viedenskej univerzite pred Joachimom Vadianom.

na riasnatej páske. Na konci boli máličko zvinuté do kľbka. A kedykoľvek zavial ľahký vetrík, pohli sa, takže sme zazreli medzerou aj hrdlo biele ako slonovina.“

Nie je bez zaujímavosti pozrieť sa na Bratislavu i z iného uhla pohľadu, čo všetko znamenalo pre každodenný život obyvateľov také množstvo návštevníkov. Základné údaje o ich počte a o presnom čase, kedy sa tu zdržiavali, najhodnovernejšie približuje Bartoliniho dielo *Hodoeporicon* a Kuspiniánovo *Diarium*. Na jednotlivých rokovaniach sa zúčastňovalo päťdesiat až sto osobností počnúc kráľmi, najvyššími cirkevnými hodnosťami a predstaviteľmi krajov i provincií až po kráľovských vyslancov, zástupcov a tajomníkov, každý s vlastným sprievodom. K tomu treba ešte pripočítať množstvo významných osobností, akými boli vyslanci a šľachtici španielskeho alebo francúzskeho kráľa, predstavitelia nemeckých krajín, ale aj vzdelanci a humanisti. Bolo treba zaisťiť pre nich ubytovanie a stravu. Slávnostné hostiny obsahovali niekoľko desiatok, dokonca pri zásnubnom obrade tristo chodov. Dostalo sa mimoriadne veľa pracovných príležitostí pre obyvateľov z okolitého vidieka. Celkovo mohlo byť v meste okolo päť tisíc hostí. Kuspinián zaznamenal, že do Viedne v tom čase prišlo asi šesťdesiat pracovných skupiniek, ktoré zastupovali všetky druhy remesiel.⁶³ Podobne tomu mohlo byť aj v Bratislave. Oficiálne poveril kráľ Vladislav dvomi osobitnými nariadeniami z 31. januára a 10. marca 1515 bratislavského richtára a magistrát, aby všemožne vyšli v ústrety Jánovi Zechovi, Ladislavovi Pestényimu a Jánovi Zoltaymu, ktorí sa majú postarať o ubytovanie a priebeh rokovania v meste.⁶⁴ Zároveň bolo treba zabezpečiť ochranu významných hostí. Tejto stránky sa Bartolini nedotkol, i keď na jednom mieste konštatoval, že keď brandenburský markgróf Juraj sprevádzal princeznú Annu do Viedne, mal suitu osemdesiatich jazdcov, ktorá tvorila na konci sprievodu podľa stanoveného poradia ochranný oddiel. V každom meste a na každom mieste, ako uviedol, sa prizerali nespočetné davy domácich obyvateľov, ale až z určitej vzdialenosti.

Ku koncu bratislavských rokovaní dňa 30. apríla vypukol v meste ohromný požiar. Túto hrôzu popísal Bartolini najobširnejšie: „Kým sme očakávali príchod cisára vo Viedni a kráľi v Prešporku, 30. apríla vypukol v Prešporku požiar. Panónske kráľovské sídlo zhorelo, ale sarmatské bolo od požiaru mesta uchované, hoci ho vlastní ľudia nielenže nechránili, ale aj opustili. Ale ostatné mesto zachránili pred požiarom. Sedemdesiat domov alebo o niečo viac zhorelo. Kráľi ušli na hrad, ktorý leží na strmom kopci.“ Nevyhol sa podozreniu z podpalačstva podobne ako jeho súčasníci, čo sa však nikdy nepotvrdilo ani nevyvrátilo. Ostro kritizoval spôsob výstavby domov, použitý stavebný materiál a nedostatočnú ochranu proti požiaru hlásnikom: „Naozaj v severných krajinách vidíme celé mestá niekedy vypálené. A to preto, lebo strechy domov sú všade šindľové, nie škridlové. Tie, akonáhle padne na ne iskra, zhoria rýchlejšie, než sú ľudia schopní pomôcť. Pretože sú vystavené požiarom, majú nočné stráže, ktoré volaním oznamujú hodiny a dávajú pozor, či v nejakej časti nevznikol požiar. Považujem veru za pochabé, že sa radšej nechajú strážiť hlásnikmi niekedy pohrúženými do spánku a vína, ako pokryť domy strechami, ktoré nemôže zničiť požiar.“ Podľa Bartoliniho zhorela tretina mesta, podľa Kuspiniána viac ako polovica. Požiar postupoval od františkánskeho kláštora po Dóm sv. Martina. Zhoreli viaceré mimoriadne vzácne objekty, predovšetkým kráľovská kúria, cisterciánsky dvor a Kaplnka sv. Kataríny, prepoštský palác a čiastočne klariský kostol. Kráľ Vladislav udelil mestu šesť privilégií, aby zmiernil nesmierne škody vzniknuté požiarom a aby sa aj odvdáčil mešťanom za to, že tak dlho hostili vzácných ľudí. Tieto sa týkali obyvateľov celého mesta, alebo boli určené pre výstavbu niektorých jeho častí. Jeho syn Ludovít II. vystavil desať listín, poslednú 21. decembra 1525.⁶⁵ Zdá sa, že ich odporúčania a nariadenia neboli riadne naplnené, a tak kráľi výsady neustále

63 STRUVE, Burcard Gotthelf – FREHER, Marquard. *Rerum Germanicarum scriptores*. II, III. Editio. Argentorati 1717, s. 603-607.

64 HORVÁTH, Vladimír. *Inventár listín a listov II (1501 – 1563)*. Bratislava 1966, č. 4550 a č. 4551.

65 FRIMMOVÁ, Eva. Bratislavský požiar roku 1515. In ČIČAJ, Viliam (ed.). *Rozprawy k slovenským dejinám : Zborník príspevkov k nedožitému 75. výročiu narodenia Pavla Horvátha*. Bratislava 2001, s. 92-116.

obnovovali. Obyvatelia mesta zostali z tohto ničivého požiaru veľmi ťažko poznamenaní. Ešte sa nestihli z nej vystrábiť, keď prišla nová pohroma v podobe moháčskej porážky roku 1526.

V Bratislave sa na niekoľko rokov úplne ochromilo pokračovanie tak priaznivého kultúrno-spoločenského trendu, ktorý sa veľmi sľubne rozvíjal práve za vlády Mateja Korvína a aký poznáme z čias rokovanií o veľkej cisársko-kráľovskej svadobnej zmluve roku 1515. Zmluvy uzatvorené v rokoch 1490/91 a 1515 v Bratislave sa stali východiskom a právnym podkladom pre dedičné nároky Habsburgovcov na uhorský a český trón po tureckej porážke Ľudovíta II. Jagellovského dňa 29. augusta 1526 pri Moháči. Jeho švagor Ferdinand I. Habsburský našiel v meste významné mocenské zázemie a bol tu na sneme aj zvolený časťou uhorskej šľachty za uhorského kráľa dňa 17. decembra 1526.⁶⁶ Výrazne ho v tomto smere podporila sestra kráľovná Mária, ktorá sa v tom čase až do októbra 1528 zdržiavala s celým svojím dvorom v Bratislave. Sem dala preniesť aj pokladnicu a kráľovské poklady, čo možno považovať za určitý signál, že sa počítalo s tým, že sa Bratislava stane v budúcnosti hlavným mestom Uhorska po predpokladanom obsadení Budína.⁶⁷ Roku 1530 sa stala miestodržiteľkou Nizozemska, na tento post nastúpila po svojej nedávno zomretej tete Margaréte.⁶⁸

Definitívne sa zmenila vonkajšia i vnútorná politika krajiny a Bratislava sa po páde Budína roku 1541 stala hlavným mestom krajiny; preniesla sa sem uhorská kráľovská komora, sídlo ostrihomského arcibiskupa a v rokoch 1563 – 1830 bola miestom korunovania uhorských kráľov.

66 Ferdinand I. Habsburský (1526 – 1564) bol korunovaný za uhorského kráľa 3. novembra 1527 ako protikráľ Jánovi Zápoľskému (1526 – 1540).

67 SPIESZ, ref. 10, s. 219.

68 *Die Habsburger. Ein biographisches Lexikon*, Brigitte Hamann (ed.). Wien – München 2001, s. 283-285.

12. POZOSTALOSŤ JORIGA KUNTZELMANA – ALEBO SÚBEH UDALOSTÍ V BRATISLAVE V 15. STOROČÍ

Skorka Renáta

Stredoveké mestá boli nielen križovatkami obchodných ciest či dejiskami diplomatických rokovanií, ale stávali sa aj miestami, kde sa stretávali a splietali nitky najrôznejších osudov a udalostí, ktoré tu začínali písať nový spoločný príbeh. Tak sa stalo aj v Bratislave v roku 1429, keď sa bratislavskej mestskej rade pri príležitosti návštevy mohučského (nem. Mainz) patricija Petra zum Jungen podarilo vystopovať niekdajšieho bratislavského meštana Eberharda Windeckeho. Pre Bratislavčanov bolo dôležité zistiť miesto, kde sa Windecke zdržiaval, v súvislosti s poslednou vôľou Joriga Kuntzelmana. Kto však bol tento Jorig Kuntzelman, čo obsahoval jeho testament a čo s tým mal spoločne pobyt mohučského meštana Petra zum Jungen v Bratislave? Ak chceme na tieto otázky odpovedať, musíme sa najprv oboznámiť s dvoma príbehmi, ktoré spomínaným udalostiam predchádzali.

Meno obchodníka Joriga Kuntzelmana, pochádzajúceho z nemeckého Dinkelsbühlu je historikom zaoberajúcim sa obchodnými dejinami neskorostredovekej Bratislavy dôverne známe. I keď stredofranské mesto Dinkelsbühl nie je v ekonomickom význame porovnateľné s najdôležitejšími centrami stredovekej Svätej rímskej ríše ako Norimberg, Kolín nad Rýnom, Augsburg, Regensburg, či hanzové mestá, predsa zažilo na prelome 14. a 15. storočia obdobie prosperity, keď malo okolo 4000 obyvateľov. Hospodársky rozkvet závisel najmä od výroby barchetu, po roku 1425 nastalo obdobie stagnácie.¹ Hoci sa Dinkelsbühl ako významný dopravný uzol nachádzal medzi cestami Norimberg-Ulm a Augsburg-Würzburg, jeho úloha v diaľkovom obchode nebola výrazná. Práve preto sú obchodné aktivity Joriga Kuntzelmana v Bratislave zvlášť pozoruhodné – predstavoval totiž silnú konkurenciu pre norimberských, kolínskych či viedenských obchodníkov.² Z publikovaných listín mesta Dinkelsbühl vyplýva, že Georg (označovaný aj ako Jorig) sa počas viacerých rokov delil so svojimi bratmi o príjmy z mlynov, jatiek, pozemkov, viníc a ovocných sádov, polí a lúk.³ Pravdepodobne po roku 1390 odišiel z rodného mesta a už roku 1410 nachádzame jeho meno v bratislavskej mestskej knihe *Protocollum Actionale*.⁴ Finančným základom Kuntzelmanovho obchodného podnikania v Bratislave bol zrejme tento rodinný majetok. Ako mešťan z Dinkelsbühlu bol Kuntzelman v spojení nielen s Bratislavčanmi, ale aj s neďalekými Jarovcami (dnes bratislavská mestská časť) ležiacimi na území Mošonskej župy a takisto so Šamorínom, stredovekým obchodným centrom Žitného ostrova.⁵ Kuntzelmanove dlžobné úpisy vystavené v rokoch 1409 – 1416 dokladajú jeho pôžičky nielen pre bratislavskú mestskú radu (ktorá sa sama nachádzala v katastrofálnej finančnej situácii),⁶ ale aj pre najvýznamnejších kupcov – príslušníkov mestskeho patriciátu či pre členov mestskej rady (prísažným Frid-

1 FAHLBUSCH, Friedrich B. Dinkelsbühl. In *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 3. München-Zürich 1986, s. 1067.

2 SKORKA, Renáta. *Pozsony gazdasági szerepe a 15. század első felében a zálogszereződések tükrében*. Századok 138, 2004, s. 453.

3 SCHNÜRRER, Ludwig. *Die Urkunden der Stadt Dinkelsbühl 1282-1450*. München 1960, s. 37-38, 76.

4 MÁLYUSZ, Elemér – BORSA, Iván – C. TÓTH, Norbert (ed.). *Zsigmondkori oklevéltár I– IX.*, (ďalej ZsO), Budapest 1951–2004, II. n. 7683, pozri takisto ZIEGLER, Arne. *Actionale Protocollum. Das Älteste Stadtbuch von Bratislava/Preßburg aus den Jahren 1402-1506*. Bratislava 1999, s. 66. Podrobnejšie o prešporských mestských knihách, medzi nimi aj o jedinej kompletnej publikovanej mestskej knihe *Protocollum actionale* pojednáva GODA, Károly – MAJOROSSY, Judit. *Städtische Selbstverwaltung und Schriftproduktion im spätmittelalterlichen Königreich Ungarn: Eine Quellenkunde für Ödenburg und Preßburg*. Pro Civitate Austriae, Neue Folge 13, 2008, s. 87-99.

5 Porovnaj ZsO.VI. n. 1830, VII. n. 1207.

6 ZsO. III. n. 1966.

richovi Habersdorferovi, Joštovi Laschpotovi),⁷ a takisto remeselníkom (Ulrichovi Ledererovi, Wolfelovi Fleischhackerovi).⁸ Tieto dlžobné, resp. zálohové listy občas konkrétne pomenávajú tovar, na ktorého kúpu poskytoval Kuntzelman pôžičky. Bez výnimky ide vo všetkých prípadoch o súkno, v polovici z nich o kolínske súkno (*tüch von Koln/tuch von Kollen*). Na základe údajov pasovského colného registra z prvých rokov 15. storočia a bratislavských tridsiatkových registrov z rokov 1457 – 1458 sa dá usudzovať, že cena kolínskeho súkna sa pohybovala na úrovni tesne pod cenami najdrahších anglických, lombardských, nizozemských a aachenských súkien a jeho import predstavoval štvrtinu celkového dovozu súkna do Bratislavy.⁹ Znamená to teda, že Kuntzelman zabezpečoval dodávky tohto obľúbeného tovaru na západouhorský trh, pričom na ich financovanie nemusel vynakladať priveľké investície.

Viacere zálohové listy dokladajú, že Kuntzelman so svojimi bratislavskými partnermi neuzatváral obchodné transakcie v Bratislave, ale v neďalekej Viedni. V roku 1410 uzavrel obchod s bratislavským prísazným Joštom Laschpotom pod dohľadom viedenského komorského pisára (Wiener Kammerschreiber).¹⁰ Takisto roku 1413 uzavrel Kuntzelman na viedenskom výročnom trhu (*jar markht zu Wienn*) konanom vo sviatok Nanebevstúpenia Pána obchodnú transakciu s manželmi Glymphovcami žijúcimi v Bratislave.¹¹ Vo Viedni Kuntzelman nielenže podnikal, ale v meste aj býval, čo vysvetľuje zapísanie nemeckého výtahu z Kuntzelmanovho testamentu do viedenskej mestskej knihy roku 1419 (bez presnejšieho dátumu) vykonaný viedenským mestským pisárom Ulrichom Smiklerom.¹² V poslednej vôli Kuntzelman ustanovil, že všetky jeho peňažné nároky za nesplatené pohľadávky vo veci financovania dodávok súkna a barchetu, či už v Bratislave, Viedni, Jarovciach alebo Šamoríne, mal zdediť bratislavský špitál. Tieto dlhy predstavovali dohromady sumu 1500 uhorských zlatých florénov. Z testamentu sa ďalej dozvedáme, že dokumentáciu nechal zapečatiť v truhlici, ktorú zveril Schwartzovi Kuntzovi¹³ z Bratislavy a tento ju mal odovzdať bratislavskej mestskej rade. Nepoznáme s istotou presný dátum Kuntzelmanovej smrti, po roku 1418 sa však v zachovaných bratislavských dokumentoch neobjavujú žiadne zmienky o obchodných kontraktoch s jeho menom.¹⁴

Medzi písomnosťami uschovanými v spomínanej truhlici boli aj dlžobné úpisy, v ktorých sú ako dlžníci zmienení známy kronikár cisára Žigmunda Eberhard Windecke a jeho manželka Alžbeta.¹⁵ Windecke sa narodil v Mohuči, ale roku 1409 už bol bratislavským mešťanom.¹⁶ Windeckeho „Pamätihodnosti“ aj bratislavské pramenné údaje naznačujú, že Windecke v decembri 1413 definitívne opustil Bratislavu.¹⁷ Zrejme bol na úteku pred bratislavským mestským súdom, keďže bol obžalovaný ako pomocník niekdajšieho richtára Ulricha Rauchenwartera pri „rozsie-

7 ZsO. II. n. 7683, V. n. 1530, VI. n. 86, 2052.

8 ZsO. V. n. 2161.

9 KOVÁTS, Ferenc. *Handelsverbindungen zwischen Köln und Pressburg im Spätmittelalter*. Sonderabdruck aus dem 35. Hefte der „Mitteilungen aus dem Stadtarchiv von Köln“. Köln 1914, s. 126; KOVÁTS, Ferenc. *Nyugat-Magyarország áruforgaloma a XV. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján*. Budapest 1902, s. 102, 110-111.

10 ZsO. II. n. 7683.

11 ZsO. IV. n. 692.

12 ZsO. VII. n. 1207.

13 Swartz Chuntz sa narodil vo franskom Weissenburgu, jeho bratia, Werner a Hans Peck žili tiež v Prešporku. Porovnaj STROMER, Wolfgang von. *Fränkische und schwäbische Unternehmer in denn Donau- und Karpatenländern im Zeitalter der Luxemburger 1347-1437*. Jahrbuch für fränkische Landesforschung 31, 1971, s. 360.

14 Posledný zápis: ZsO. VI. n. 2082.

15 Windeckeho dielo: ALTMANN, Wilhelm. *Eberhard Windeckes Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaisers Sigmunds*. Berlin 1893, v preklade do maďarčiny: SKORKA, Renáta. *Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról*. Budapest 2008. Windeckeho osobou a životom sa zaoberá DROYSEN, Johann Gustav. Eberhard Windeck. In *Abhandlungen der philologisch-historischen Classe der sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften*. Bd. III. Leipzig 1857.

16 ZsO. II. n. 7137.

17 SKORKA, Renáta. *Eberhard Windecke itineráriuma*. Világörténet 2009/I, s. 38.

vaní meštianskych sporov.¹⁸ Znamená to, že Windecke sa nemohol dozvedieť o Kuntzelmanovom testamente, nakoľko v službách cisára cestoval v jeho sprievode v rokoch 1414 – 1422 po viacerých krajinách stredovekej Európy vrátane Uhorského kráľovstva.¹⁹ Z Windeckeho „Památihodností“ jednoznačne vyplýva, že sa v roku 1419 zdržiaval v Budíne a aj neskôr, roku 1423, šiel dva razy do Uhorska. Na jar cestoval za Žigmundom na Spiš a v novembri toho istého roka sa až do nasledujúcej jesene opäť pripojil k cisárovmu sprievodu.²⁰ Dlhšiu dobu bez problémov pobýval vo viacerých uhorských mestách, ktoré udržiavali intenzívne hospodárske kontakty s Bratislavou (o.i. Budín, Košice, Visegrád alebo Tata) bezu toho, aby sa v Bratislave dozvedeli o jeho prítomnosti. Môžeme vysloviť iba domnienky, prečo sa bratislavská mestská rada až do roku 1430 nezaoberala Kuntzelmanovými dlžobnými úpismi. Buď sa ne načas úplne zabudlo, prípadne tieto dlhy ani nechceli vymáhať. Je tiež možné, že komunikácia medzi mestami nefungovala natoľko, aby sa Bratislavčania dozvedeli o Windeckeho pobyte. Podľa zachovaných prameňov nemožno vysloviť jednoznačnú a uspokojivú odpoveď. Samozrejme potom vzniká otázka, prečo začali vymáhať staré dlhy až roku 1430, teda približne 10 rokov po Kuntzelmanovej smrti a 16 rokov po Windeckeho úteku z mesta. Odpoveď treba hľadať ďalších súvislostiach spojených s históriou mesta Mohuč.

Od roku 1244 bolo mesto Mohuč spravované 24-člennou radou (senátom), pozostávajúcou výlučne z particijov – príslušníkov starousadlických rodov. Táto rada sa do r. 1329 natoľko zadlžila, že musela začať vyjednávať s remeselníkmi združenými v cechoch.²¹ Keďže nedospeli k žiadnej dohode, došlo k ozbrojenému vystúpeniu cechov proti patriciátu. V dôsledku týchto udalostí opustilo 129 patricijov mesto: medzi nimi aj Eberhart zu Windeck, pravdepodobne predok „nášho“ kronikára.²² Tí patricijovia, ktorí ostali v meste, ustúpili tlaku cechov a roku 1332 urovnali spor dohodou. Odvtedy sa každoročne volili dve rady, každá s 29 členmi, jedna sponedzi patricijov a druhá z radov remeselníkov.²³ V roku 1333 sa 129 patricijov, ktorí predtým utiekli, vrátilo do Mohuč. Dostali späť svoje práva a majetky.²⁴ Vnútrotný pokoj v meste vydržal do roku 1411, keď znova vzplanul konflikt medzi znepriatelenými stranami a 117 patricijov opustilo Mohuč. Vystáňovalecká vlna do Kolínu, Aachenu, a iných miest ríše sa potom obnovila roku 1413.²⁵ Ani finančné problémy mesta Mohuč sa nevyriešili, práve naopak: situácia mestského rozpočtu sa rapídne zhoršila na základe dodatočného zdanenia (1422) kvôli husitským vojnám.²⁶ To poslúžilo roku 1428 cechom ako zámienka na povstanie proti vláde, teda proti oboj radám. Jedným z vodcov hnutia bol z patricijskej rodiny pochádzajúci zámožný mohučský mešťan Eberhard Windecke, neskorší kronikár. Cechy sa pokúsili získať vládu nad mestom a upevniť svoju moc prostredníctvom rady pozostávajúcej z 10 členov, do ktorej bol zvolený aj „náš“ kronikár.²⁷ Patricijovia a tí, ktorí opustili rodné mesto, medzi nimi aj rodina zum Jungen, sa kvôli porušeniu starodávnych privilégii pochopiteľne obrátili proti novému poriadku. Svoje sťažnosti chceli predniesť pred nemeckým kráľom na ríšskom sneme vo Viedni. Roku 1429 však Žigmunda Luxemburského zdržal v Bratislave záchvat dny, takže nemohol prísť do Viedne – ríšsky snem sa

18 LEDERER, Emma. *A középkori pénzüzletek története Magyarországon (1000-1458)*. Budapest 1932, s. 151-154; SZÜCS, Jenő. *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon*. Budapest 1955, s. 295-301.

19 porovnaj SKORKA, ref. 17, s. 40-42.

20 SKORKA, ref. 17, s. 43-45.

21 HEGEL, Karl – WAGNER, Albrecht (eds.). *Die Chroniken der Deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert*. Bd. 17-18. Mainz. I-II. (ďalej Chroniken) Leipzig 1881-1882, II. s. 58, 68, 72.

22 Chroniken, ref. 21, I. s. 20.

23 DROYSEN, ref. 15, s. 153.

24 Chroniken, ref. 21, II. s. 74.

25 Chroniken, ref. 21, II. s. 76.

26 DROYSEN, ref. 15, s. 184.

27 DROYSEN, ref. 15, s. 185-187.

z tohto dôvodu konal od 4. do 13. decembra 1429 v Bratislave.²⁸ Tu sa pred kráľom objavili Peter zum Jungen a Arnold zum Gelthus ako zástupcovia mohučského patriciátu.²⁹ Peter zum Jungen mal aj osobnú motiváciu, keďže mu išlo o jeho podiel z mohučského rýnskeho mýta, ktorý predtým patrilo rodine zum Jungen, ale panovník ho roku 1424 daroval svojmu služobníkovi, Eberhardovi Windeckemu.³⁰ Peter a ďalší členovia rodiny zum Jungen sa v 15. storočí viackrát márne pokúšali získať späť svoje príjmy a podiely.³¹ Windeckeho záznamy prezrádzajú, že sa Peter zum Jungen na neho sťažoval kráľovi v Bratislave,³² dokonca sa naňho u Bratislavčanov ako na ich bývalého spolumeštana vyzvedal, pravdepodobne s cieľom nájsť vo Windeckeho minulosti niečo kompromitujúce, aby to potom rozhlásil v Mohuči.

V tejto súvislosti sa pravdepodobne pri hľadaní dokumentov týkajúcich sa E. Windeckeho našli aj spomenuté dlžobné úpisy z Kuntzelmanovej truhlice. V každom prípade keď Peter zum Jungen poslal 5. 2. 1430 mohučskej rade a mešťanostovi list, informoval v ňom nielen o Windeckeho „zločinoch“ v Bratislave a Budíne, ale z listu vychádza tiež najavo, že Eberhard zostal dlžný bratislavskému špitálu 500 zlatých.³³ 20. mája sa Windecke z Regensburgu písomne obrátil na Bratislavskú kapitulú s otázkou, ako mohlo dôjsť k finančnému dlhu, ktorý od neho špitálmajster požaduje.³⁴ Odpoveď Bratislavskej kapituly nepoznáme, ale je isté, že tri dlžobné úpisy týkajúce sa dohromady 500 zlatých, ktoré boli dovtedy pravdepodobne uzamknuté v Kuntzelmanovej truhlici, odpísala na žiadosť bratislavského mestského pisára Bratislavská kapitula (17. 9. 1430). Medzi nimi sa nachádzali dva dlžobné úpisy z rokov 1409 a 1413, ktoré uvádzajú – na jednom 315, na druhom 68 zlatých – pôžičky pre manželov Windeckovcov.³⁵ Podľa tretieho dlžobného úpisu, vystaveného 21. 6. 1413, zostal manželský pár kostnickému kupcovi Egnerovi Seyboldovi dlžný 36 funtov viedenských denárov.³⁶

12. apríla 1431 pozval právny zástupca Bratislavčanov, Jorig Hutel, Windeckeho prokurátora Wiganda Vogta pred ríšsky dvorský súd v Norimbergu.³⁷ Proces, v ktorom špitálmajster a bratislavská mestská rada vyzvala niekdajšieho bratislavského mešťana (Windeckeho) na vyrovnanie jeho dlhov, začal pod vedením meissenského burggrófa Henricha.³⁸

Vo veci procesu sa v pramennom materiáli Svätej rímskej ríše zachovala len jedna listina, ktorá obsahuje podrobnosti z výpovede obžalovanej strany.³⁹ Vogt v nej referuje, že Windecke

28 HOENSCH, Jörg K. *Kaiser Sigismund – Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368-1437*. München 1996, s. 359.

29 SKORKA, ref. 15, s. 191

30 ALTMANN, ref. 15, s. 474-475, pozri aj RI-Opac: www.regesta-imperii.de (12. 08. 2008.) (ďalej Reg. Imp.) XI/1. n. 4891.

31 Reg. Imp. Regg. F. III. H. 8. n. 91, 122, 133, 137, 138, 140, H. 13. n. 277, 394-397, H. 18. n. 24,

32 SKORKA, ref. 15, s. 189, 191.

33 ALTMANN, ref. 15, s. 484 - „... wie er dem spedal daselbis funfhundert gulden boßlichen endrangen und noch schuldig ist“.

34 ALTMANN, ref. 15, s. 485 - „in welcher massen oder warumb ich dem spital funfhundert guldein schuldig sey“.

35 ZsO. II. n. 7137, IV. n. 436.

36 Magyar Országos Levéltár (ďalej MOL) DF 241556. Táto listina sa nenachádza v registári z obdobia vlády Žigmunda.

37 Prvá listina, ktorá uvádza Joriga Hutela ako prokurátora ríšskeho dvorského súdu, je z 11. 7. 1420 (Reg. Imp. XI/2. 4159a). Ako svedok vystupuje v liste, ktorý bol Petrovi zum Jungen odovzdaný 19. 12. 1429 v Prešporku. (ALTMANN, ref. 15, s. 478-479). To znamená, že Jorig Hutel bol už v roku 1429 informovaný o detailoch tejto záležitosti. K Wigandovi Vogtovi pozri BATTENBERG, Friedrich. Wege zu mehr Ratoionalität im Verfahren der obersten königlichen Gerichte im 14. und 15. Jahrhundert. In SIMON, Dieter (ed.). *Akten des 26. Deutsche Rechtshistorikertages Frankfurt am Main, 22-26. September 1986*. Frankfurt am Main 1987, s. 324.

38 Ríšsky dvorský súd zasadal v meste, v ktorom sa kráľ Žigmund zdržiaval od 2. 2. do 8. 5. 1431 kvôli ríšskemu snemu. K dejinám a činnosti ríšskeho dvorského súdu pozri KRIEGER, Karl-Friedrich. *König, Reich und Reichsreform im Spätmittelalter*. München 2005; FRANKLIN, Otto. *Das Reichshofgerichts im Mittelalter I-II*. Weimar 1867-1869; MORAW, Peter. Zum königlichen Hofgericht im deutschen Spätmittelalter. In *Zeitschrift für die Oberrheins, Neue Folge 121*, 1973.

39 ALTMANN, ref. 15, s. 486-488.

s Kuntzelmanom v minulosti uskutočnili viacero vyúčtovaní na 315 zlatých, ale z nich našiel Mohučan (Windecke) „*under sins knechts briven*“ len jedno na 175 zlatých. V tomto zmysle mohli byť Bratislavčania dokonca nápomocní Windeckemu, lebo z mestskej knihy *Protocollum Actionale* vysvitá, že bratislavská rada po vyúčtovaní medzi Windeckem a Kuntzelmanom vyhlásila 12. 6. 1410 dlžobný úpis na 300 zlatých za neplatný a stanovila, že manželský pár zostal dlžný 123 zlatých. V prípade, ak by tento nedoplatok do 25. 7. 1410 nezaplatili, prípadne ich bratislavský dom veriteľom.⁴⁰

Vogt vo svojej výpovedi tiež uviedol, že Kuntzelman sa neskôr obrátil na bratislavskú radu a Windeckeho dom dostal ako vyrovnanie za približne 100 zlatých dlžoby.⁴¹ Aj podľa údajov *Protocollum Actionale* bolo právo na strane obvinených. 23. 6. 1411 prisúdila bratislavská rada Kuntzelmanovi Windeckeho dom.⁴² Windeckeho spomienky a bratislavský písomný materiál sa teda vzájomne potvrdzujú. Posledný Vogtov argument proti prvým dvom Hutelovým pohľadávkam bol, že Kuntzelman nemal po zabratí domu už žiadne ďalšie požiadavky na Windeckeho.⁴³ Čo sa týka tretieho dlžobného úpisu, požadoval Vogt od žalobcov dôkaz toho, že Jorig Kuntzelman si opatril list od Seybolda právoplatne. Na konci spomenul Wigand Vogt Kuntzelmanovu knihu účtov, ktorá by sa mala nachádzať v Bratislave ako súčasť pozostalosti.

Na základe výpovedí Windeckeho prokurátora sa ríšsky dvorský súd rozhodol, že Bratislavčania majú do nasledujúceho súdneho pojednania hľadať prípadné vyúčtovania v Kuntzelmanovej knihe účtov. Dosiaľ neznámy a neuverejnený list, ktorý napísal Jorig Hutel dňa 2. 7. 1431 z Norimbergu bratislavským radným pánom vo vzťahu ku Kuntzelmanovej účtovnej knihe poukazuje na to, že Hutel najprv v apríli prostredníctvom Mikuláša Pacharacha informoval bratislavskú radu o priebehu súdneho pojednania, ale nedostal žiadnu odpoveď, či rada dostala jeho list.⁴⁴ Ďalej radu prosil, aby odoslala list opatrený mestskou pečatou ríšskemu dvorskému súdu s odpoveďou, či našli Vogtom zmieňovanú knihu účtov. V prameňoch, ktoré sme mali doposiaľ k dispozícii, nenájdeme zmienku ani o knihe účtov nájdenej v Bratislave ani o riešení konfliktu, ale v zrkadle neskorších udalostí musíme predpokladať, že Bratislavčania svoje požiadavky voči Windeckemu zrejme nemohli vierohodne doložiť.

Na záver možno konštatovať, že prepojenie príbehov a udalostí (osud pozostalosti dinkelsbuhlského kupca, snahy mohučského patricija, ktorý musel opustiť svoje rodné mesto, ako aj priebeh procesu medzi jedným západouhorským mestom a mohučským mešťanom pred ríšskym dvorským súdom) spôsobila náhoda, totiž kráľovo ochorenie. Popri tom nemožno opomenúť druhý styčný bod tu uvádzaných udalostí: a to vo všetkých ohľadoch sa rozvíjajúcu dunajskú metropolu Bratislavu.

(preložili: Martin Štefánik – Miriam Hlaváčková)

40 ZsO. II. n. 7687.

41 ALTMANN, ref. 15, s. 487 - „... wann am letsten het er im ein haws zu Prespurg am gericht on sein wisßen umb hundert gulden erclagt und het auch das umb hundert guldein im geben das wol drier hundert wert gewesen war ...“.

42 ZsO. II. n. 7687.

43 ALTMANN, ref. 15, s. 487 - „... bi des vor genant Kunczelmans lebtagen bei newon oder zehen jare, sieder das er im das haws ab geclagt het, zu Ungern, zu Nuremberg, zu Frankfurt und anderswo geweseßen, das er nichts an in gefordert het, und nach sinem tode auch bi zehen jaren, das nichts an in von des vorgenant Kunczelmans wegen gefordert worden wer ...“.

44 MOL DF 241566.

13. CESTY BRATISLAVSKÝCH MESTSKÝCH FUNKCIONÁROV NA KRÁĽOVSKÝ DVOR V 15. STOROČÍ

Július Bartl

Pôvodný zámer spracovať kontakty Bratislavčanov s kráľovským dvorom v priebehu celého 15. storočia sa ukazuje v súčasnosti príliš široký a časovo náročný. Predovšetkým preto, že materiálu k tejto téme je v bratislavskom mestskom archíve značné množstvo a aj keď je tento archív v súčasnej dobe neprístupný, resp. bádanie je značne sťažené, nedá sa obsiahnuť celá problematika v jednej štúdií. Reprezentanti mesta chodili na kráľovský dvor po celé 15. storočie a nepochybné aj predtým. Máme o tom ojedinelý doklad už z druhej polovice 14. storočia (spred roku 1365).¹ Vzhľadom na známu skutočnosť, že v našich mestských archívoch rastie geometrickým radom počet písomností s pribúdajúcimi storočiami, v 14. storočí je počet takýchto údajov oveľa menší. K obvyklým typom listiny pribúdajú v 15. storočí listy – *missiles* rôznej proveniencie, nielen listy mestských funkcionárov. Len v indexe Inventára listín bratislavského mestského archívu, vydaného doc. Lehotskou a jej spolupracovníkmi je viac ako 80 záznamov z tohto obdobia a to podotýkam, že ich je oveľa viac, pretože pravdepodobne v dôsledku tlačovej chyby vypadli všetky registry po roku 1471. Takisto heslo „vyslanci bratislavskí“ nezachytáva všetky dokumenty, lebo mnohé sú zaradené pod iným vodiacim heslom.

Správy mestských vyslancov, obvykle richtára, mešťanostu, prípadne niektorého radného z kráľovského dvora, ale aj z rôznych ďalších rokovanií a posolstiev, ktoré odchádzali na iné panovnícke dvory, ďalej správy o rokovaniach s krajinskými hodnosťarmi a inými politicky a vojensky významnými osobnosťami dokresľujú pozadie mnohých politických a vojenských udalostí, o ktorých sme síce informovaní, ale takto sa dozvedáme oveľa viac, najmä o postoji miest k týmto udalostiam. Aj v iných mestách, napr. v Banskej Štiavnici, v Košiciach, Kremnici, Prešove a najmä v Bardejove, kde pravdepodobne došlo k veľmi malým stratám stredovekého archívneho materiálu, máme správy mestských vyslancov a korešpondenciu mesta so svojimi zástupcami.²

Okrem účasti na snemoch a kráľovských korunováciach bratislavskí mešťania často rokovali na kráľovskom dvore aj pri iných príležitostiach buď z iniciatívy panovníka, alebo aj samotných mešťanov, keď chceli niečo vybaviť v prospech mesta. Na druhej strane samotné mesto Bratislava, prípadne Bratislavský hrad ako opevnené centrá boli častým miestom stretania uhorských kráľov s vládcami susedných krajín a ich sprievodom ako napr. s reprezentantmi Českého kráľovstva, Moravského markgrófstva, Rakúskeho arcivojvodstva Poľského kráľovstva, Rádu nemeckých rytierov, balkánskych krajín a najmä v dobe kráľa a neskôr cisára Žigmunda aj s predstaviteľmi Nemeckej ríše. Na tomto mieste sa nemôžeme zaoberať vývojom v predchádzajúcich storočiach, ale možno letmo spomenúť významnú misiu oboch pápežských legátov, Mikuláša Bocassina, neskoršieho pápeža (ako Benedikta XI.) a kardinála Gentilisa pri zápase Karola Róberta o uhorský trón v prvom desaťročí 14. storočia, ktoré sú výrazne spojené s Bratislavou i s účasťou talianskeho kapitálu na našom území. Nehovoriac o význame Bratislavy pre kráľa Žigmunda už pri jeho zápase o uhorský trón v rokoch 1385 – 87 i v neskorších rokoch. Svedčí o tom nielen jeho

1 LEHOTSKÁ, Darina et al: Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností. Archívna správa Ministerstva vnútra Praha 1956, nedatovaný záznam spred roku 1365, inv. č. 228, ďalej len AMB 228.

2 K Banskej Štiavnici pozri: KUPČA, Jozef. *Vývoj spisovníctva a mestská kancelária v Banskej Štiavnici v stredoveku*. Diplomová práca, FFUK Bratislava, 1970, s. 59.

itinerár, podľa ktorého sa často zdržoval v tomto meste, ale aj množstvo privilégií a konfirmácií starších výsad pre bratislavských mešťanov.³

Obdobie zápasov o uhorský trón po Žigmundovej smrti a krátkej dvojročnej vláde Albrechta roku 1439 až po smrť Ladislava V. (Pohrobka) má svoje špecifická aj z hľadiska mestskej problematiky. Vtedy vzrástol význam miest v celokrajinskom rámci, pretože jednotlivé šľachtické kluky sa potrebovali oprieť o podporu mešťanov, najmä v dobe interregna po smrti Vladislava I. (Varnečička) roku 1444 a vlády siedmich kapitánov i Jána Huňadyho ako gubernátora. Podľa Andrása Kubinyiho sa zástupcovia miest objavujú na uhorských snemoch častejšie práve v tejto dobe a nepravidelne aj v druhej polovici 15. storočia.⁴

Treba si uvedomiť, že aj keď sa mestá zúčastňovali krajinských snemov, v skutočnosti netvorili plnohodnotný krajinský stav, lebo mali dohromady iba jeden hlas rovnajúci sa hlasu jedného magnáta. Okrem toho snemové dekréty celkom jednoznačne nehovoria o tom, že by boli vydané v mene prelátov, barónov a mešťanov. Mestá králi separátne pozývali mimo termínu snemových rokovaní, prvýkrát sa to vyskytuje u Žigmunda roku 1405, na čo som poukázal vo svojej staršej štúdií.⁵ Takisto mestá bývali pozývané na kráľovské korunovácie, čo ešte neznamená, že mali aj zákonodarnú moc. Máme napr. doklad, že zástupcovia mesta Bratislavy sa zúčastnili korunovácie kráľa Albrechta v Stoličnom Belehrade aj s mestskou zástavou.⁶ Na korunovácii Ladislava Pohrobka 15. mája 1440 sa tiež zúčastnili zástupcovia mesta Bratislavy aj s ozbrojeným sprievodom.⁷

V krátkom období Albrechtovej vlády vypukla v máji 1439 vzbura obyvateľov v Budíne, ktorej zámienkou boli dlhotrvajúce spory medzi nemeckými a maďarskými mešťanmi o voľbu richtára, pri ktorej bol zavraždený predstaviteľ maďarského mešťanstva Ján Ötvös. Prítomnosť veľkého množstva šľachticov počas krajinského snemu, medzi ktorými boli Nemci v Albrechtovom sprievode vyvolala ešte väčšie národnostné nepokoje, ktoré nakoniec potlačil bán z Mačvy Ladislav Gorjanský.⁸ Je zaujímavé, že bratislavskí vyslanci, richtár Štefan Raneis a prisazní Bartolomej Scharrach a Mikuláš Altmansdorfer písali bratislavskému senátu 20. marca 1438, teda rok predtým o krvavej nočnej vzbure v Budíne, ktorá vypukla 18. marca proti Jurajovi (Jorig) Deákovi. Sami uvádzajú, že nevedia o čo ide a nemajú o tom prehľad.⁹ Nemali sme možnosť z originálu preskúmať tento doklad, ale v priebehu prvej polovice roka 1439 niet údajov v Archíve mesta Bratislavy o udalostiach z mája 1439, hoci zástupcovia mesta Bratislavy mohli byť v tom čase prítomní v Budíne. Je však skutočnosťou, že zástupcovia mesta Bratislavy Štefan Raneis a Peter Jungtel rokovali s kráľom Albrechtom vo Viedni v apríli 1439 (AMB 1612), mesto poslalo kráľovi

3 Okrem množstva staršej i novej literatúry k tejto téme pozri prehľadnú štúdiu HOENSCH. K. Jörg. König/Kaiser Sigismund von Luxemburg und die Slowakei. In *Studia historica Nitriensia*, 2001, roč. 9, s. 69-87.

4 Zur Frage der Vertretung der Städte im ungarischen Reichstag bis 1526. In TÖPFER B. (ed.). *Städte und Ständestaat. Zur Rolle der Städte bei der Entwicklung der Ständeverfassung in europäischen Staaten vom 13. bis zum 15. Jahrhundert*. Berlin 1980.

5 BARTL, Július. Dekréty kráľa Žigmunda z roku 1405 a ich význam pri formovaní mešťanskeho stavu v Uhorsku. In *Historický časopis*, 1992, roč. 40, s. 281-296. Tam i príslušná literatúra, najmä práce E. Mályusza, E. Ladányi a A. Kubinyiho.

6 Údaj z komorných počtov k 1. júnu 1439, ORTVAY, Theodor. *Geschichte der Stadt Pressburg II/2*. Bratislava 1898, s. 548, mohlo ísť o vyučtovanie starších výdavkov. SEGEŠ, Vladimír a kol. *Kníha kráľov*. Bratislava 2006, 3. vyd., s. 155 správne uvádza, že Albrecht bol korunovaný 1. januára 1438.

7 ORTVAY, ref. 6, s. 545 na základe údajov z komorných počtov i staršia literatúra ním citovaná uvádza 11. mája. SEGEŠ, ref. 6, s. 167 uvádza 15. mája.

8 SOPKO, Július. *Kroniky stredovekého Slovenska*. RAK Budmerice 1995, s. 163-164. O Ladislavovi Gorjanskom hovorí F. Palacký, vychádzajúci zo správy Aenea Silvia Piccolominiho. PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého III*. Praha 1931, s. 634.

9 Obsah správy (AMB 1561), rozoberá BIRK, Ernst. Beiträge zur Geschichte der Königin Elisabeth und König Ladislaus 1440 – 1457. In *Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte, Literatur und Kunst*. Wien 1849, s. 230.

novoročné dary a zaplatilo kráľovskú taxu (AMB 1614, 1616) a nakoniec kráľ potvrdil mestu 29. júna 1439 v Budíne všetky staršie privilégia počnúc privilégiom Ondreja III. z roku 1291 (AMB 1619), čo znamená, že Bratislavčania sa pohybovali v tom čase v Budíne.

Je možné, že v rokoch 1438 a 1439 došlo v Budíne k dvom konfliktným udalostiam, ktoré však dobové pramene stotožnili ako jeden príbeh. Kronika Jána z Turca po správe o korunovácii kráľa Albrechta 1. januára 1438 bezprostredne hovorí, že „v prvom roku jeho panovania vypukla v meste Budíne hrozitánska vzbura,“ čo sa jednoznačne vzťahuje na rok 1438, aj keď komentár editorov kroniky (E. Mályusz a Gy. Kristó) hovorí o roku 1439.¹⁰ Je však pravdou, že v máji 1439 bol v Budíne stavovský snem, na ktorom šľachta neprejavila veľa nadšenia pre boj proti Turkom a očakávala od kráľa, že sám zabezpečí obranu krajiny.¹¹ Nečakaná smrť kráľa Albrechta 27. októbra 1439 v dedine Nesmély po neúspešnej protitureckej výprave je zachytená v troch správach v bratislavskom mestskom archíve, pričom prvá z nich, tesne pred smrťou kráľa pochádza z 20. októbra. Odoslali ju Štefan Raneis a Michal Wolf z Rábu s informáciou, že kráľ je chorý a žiada si poslať víno „Raffel.“¹²

Kráľovná Alžbeta 12. novembra 1439, teda už po smrti kráľa Albrechta žiadala z Višegrádu mesto Bratislavu, aby poslalo 2 – 3 mešťanov na porady na kráľovský dvor (AMB 1638). Aj neskôr sa Bratislavčania zúčastňovali takýchto porád. Medzitým došlo ku korunovácii Ladislava V. (Pohrobka) 15. 5. 1440 i poľského kráľa Vladislava I. (III.) Varnenčíka (17. 7. 1440), čo skomplikovalo vnútropolitickú i vojenskú situáciu v krajine. Kráľovná Alžbeta si chcela udržať Bratislavu ako dôležitý strategický bod, pričom Bratislavský hrad bol v rukách bratov Štefana a Juraja z Rozhanoviec, ktorí boli stúpencami Vladislava I. Kráľovná Alžbeta 6. januára 1440 píše z Ostrihomu Bratislavčanom, že jej doterajší stúpenec Roman¹³ od nej odpadol a pravdepodobne tiahne na Bratislavu. Aj v apríli postavenie mesta bolo neisté, lebo kráľovná sľubovala, že sa bude snažiť mu pomôcť, zatiaľ nech sa bráni ako vie (listy z 2. a 5. apríla 1440, posledný datovaný v Komárne).¹⁴

O bojovej sile mesta svedčí aj to, že Bratislavčania začiatkom roku 1441 spolu s vojskami Alžbety obľahli bratislavský hrad a vybuodovali drevené opevnenia (bollwerky, asi pri Vodnej veži) a pri viacerých útokoch hrad poškodili. Keďže sa im hrad nepodarilo dobyť, snažili sa obrancov hradu vyhľadať. Šimon z Pavloviec (Palóczy) a Michal Orság z Guty, ktorí stáli na strane poľského kráľa Vladislava I. spolu s bratislavským županom Štefanom z Rozhanoviec sa snažili udržať Trnavu, ktorá zas bola obliehaná stúpencami kráľovnej Alžbety. Urobili výpad proti Bratislave, podarilo sa im dostať do hradu, zásobiť ho potravinami a tiež zničiť provizórne opevnenia obliehateľov.¹⁵ Situácia sa obrátila v nasledujúcom roku, keď mesto vo februári 1442 obľahli vojská Vladislava I. a s delami značne poškodili mestské opevnenie, najmä Vodnú vežu a hrozilo, že mesto dobyjú. Píše o tom šomoďský župan Imrich Marczali 22. februára 1442.¹⁶ O mesiac však museli prerušiť obliehanie a odiahnuť do Trnavy.¹⁷

10 SOPKO, ref. 8, s. 163, pozn. č. 151 vychádza z komentára k edícii: MÁLYUSZ, Elemér – KRISTÓ, Gyula, Johannes de Thurocz : Chronica Hungarorum II., Commentarii 2, s. 291.

11 MÁLYUSZ – KRISTÓ, ref. 10, s. 294-295, u SOPKU, ref. 8, s. 333, pozn. č. 157.

12 AMB 1631, 1632, 1633.

13 AMB 1657, regist nie je celkom presný. Peter Roman z Vítovic, Mikuláš z Bítova a Šaumburku a Ján z Messenpeku vymáhali od Alžbety nevyplatený žold 30 zlatých. KARTOUZ, Peter. Habsbursko-jagelovské dvojládie v Uhorsku v rokoch 1440 – 1444 (Začiatky Jiskrovej vojenskej činnosti na území Slovenska). In *Historické štúdie*, 1979, roč. 24, s. 239, pozri AMB 1817.

14 ORTVAY, ref. 6, II/3, s. 233, tiež AMB 1683, 1686.

15 Podrobnosti o týchto bojoch v donácii kráľa Vladislava I. z 2. apríla 1441 pre Šimona z Pavloviec a Michala Orsága z Guty. Publ.: IPOLYI, Arnold – NAGY, Imre - VÉGHEI, Dezső, Hazai okmánytár 7, Budapest 1880, č. 411, s. 459-463, tiež ORTVAY, ref. 6, II/3, s. 234.

16 KAMERER, Ernő. Zichy okmánytár, Budapest 1899, roč. 9, č. 38, s. 40.

17 ORTVAY, ref. 6, II/3, s. 235.

V tom čase sa stal mestským kapitánom a prakticky veliteľom mesta Mikuláš Sokol z Lamberka a Wartenberka, bývalý husitský kapitán, teraz však bol v službách kráľovnej Alžbety.¹⁸ Na strane Bratislavčanov stála i Viedeň, ktorá 1. februára 1442 sľubovala podporu i zaslanie potravín v boji proti poľskému kráľovi (AMB 1814). O deň neskôr rakúske knieža Albrecht povzbudzoval Bratislavčanov, aby boli verní Ladislavovi (Pohrobkovi) (AMB 1815). Zanechanie obliehania Bratislavy a odchod vojsk kráľa Vladislava I. do Trnavy a potom do Budína zmenil aj postoje hlavných aktérov tejto lokálnej vojny. Bratislavský župan Juraj z Rozhanoviec oznamuje z Trnavy 26. mája 1442 mestu Bratislave, že je ochotný sa s ňou pomeriť (AMB 1826), o niekoľko dní (30. 5. 1442) pristupuje k tejto dohode aj svätøjurský a pezinský gróf Juraj (AMB 1827, 1828). Kráľovná Alžbeta 30. mája 1442 z Badenu žiada mesto Bratislavu, aby pri rokovaní o mieri medzi (županom) Rozgoňom, Michalom Orságom, Pankrácom, Čapkom a inými pamätali aj na banské mestá, najmä na Kremnicu (AMB 1828).

Bratislavskí mešťania sa dočkali odmeny za svoju vernosť kráľovnej Alžbete. Tá dala 1. septembra 1442 Bratislavčanom do zálohu tridsiatkové príjmy, ktoré prislúchajú z tovaru a vecí Bratislavčanov, ako aj za to, že jej mesto požičalo 7333 uhorských zlatých (AMB 1840). Stúpenci kráľovnej Alžbety dosiahli víťazstvá aj na iných frontoch, takže časť uhorskej šľachty prešla v priebehu roku 1442 do prohabsburského tábora.¹⁹ Na zmierení kráľovnej Alžbety s Vladislavom I. mala záujem aj pápežská kúria, takže v máji 1442 prišiel do Uhorska pápežský legát, znalec stredo európskych pomerov Julián Cesarini. Koncom júla 1442 sa v Bratislave zišli poprední predstavitelia oboch znepriatelených táborov.²⁰ K definitívnej dohode medzi kráľovnou Alžbetou a Vladislavom I. došlo v Rábe 13. decembra 1442.

V Archíve mesta Bratislavy je listina kráľovnej zo 17. decembra o uzavretí mieru s poľským Vladislavom. Povzbudzovala v nej mešťanov, aby boli verní jej synovi Ladislavovi Pohrobkovi a súčasne uvádzala, že o podrobnostiach rokovaní budú informovať vyslanci mesta Mikuláš Flins a Andrej Fronau. Kráľovná za dva dni zomrela.²¹ Situácia po smrti Alžbety sa opäť skomplikovala. Jej stúpenci prešli na stranu Vladislava I., iba Jiskra, ostrihomský arcibiskup Dionýz zo Seče, taverník Ján z Perína, gróf Juraj z Pezinka a kráľovské mestá a hrady vrátane Bratislavy ostali verné Ladislavovi Pohrobkovi.²² Ani jedna zo zúčastnených strán nemienila zachovať podmienky tohto krehkého mieru. Na Spiši dobyl Jiskra spišský hrad okolo 15. augusta 1443 a až potom uzavrel prímerie v Spišskej Novej Vsi 1. septembra so splnomocneným kráľovským komisárom kráľa Vladislava I., jágerským biskupom Šimonom z Rozhanoviec.²³ Na západnom Slovensku musela Bratislava opäť čeliť nepriateľom mladého Ladislava Pohrobka, pričom sa mohla oprieť najmä o pomoc Jána Jiskru, ktorý funkciu hlavného kapitána zastával s podporou nemeckého cisára Fridricha III. Medzitým došlo k porážke uhorských a poľských vojsk pri Varne a smrti kráľa Vladislava I. i kardinála Cesariniho v jeseni 1444. Ani potom sa vnútropolitické pomery neutišili. Cisár Fridrich sa viac zainteresoval v uhorských záležitostiach a 1. marca 1445 nariadil mestu Viedni, aby prišla na pomoc obklúčenej Bratislave, keď predtým prišlo k nemu posolstvo Brati-

18 Listina z 5. januára 1442, AMB 1807.

19 Podrobnejšie k týmto problémom pozri: KARTOUZ, ref. 13, s. 246.

20 KARTOUZ, ref. 13, s. 248, cituje z komorných počtov mesta Bratislavy.

21 AMB 1853. BIRK, ref. 9, s. 222. uvádza, že kráľovná zomrela o dva dni neskôr, t. j. 19. 12. KARTOUZ, ref. 13, s. 249 ale tvrdí, že kráľovná zomrela štyri dni po uzavretí mieru, t. j. 17. 12., tento dátum uvádza aj SEGEŠ, ref. 6, s. 163. Pravdepodobnejší je Birkov údaj, lebo je málo pravdepodobné, že by kráľovská kancelária vydala a datovala listinu v deň kráľovniny smrti.

22 SASINEK, Franko, Vítazoslav. Slovanskí válečníci v Uhorsku (Jan Iskra). In *Letopis Matice slovenskej*, 1872, roč. 9, č. 1, s. 10.

23 KARTOUZ, ref. 13, s. 250.

slavčanov so žiadosťou o pomoc.²⁴ Listina však neuvádza, kto Bratislavu ohrozoval. Pravdepodobne to bol Pankrác z Mikuláša.

V posolstve, ktoré pozostávalo z 50 osôb a bolo vyslané roku 1445 ku kráľovi Ladislavovi V. do Viedne, bol aj zástupca mesta Bratislavy, ako vyplýva zo správy troch mestských vyslancov, ktorí sa nachádzali v Starom Budíne a odtiaľ poslali túto správu bratislavskej mestskej rade. V delegácii boli 1 zo Sedmohradska, 2 z Košíc, (asi 1) z Levoče, 1 z Bratislavy a ďalší.²⁵ V priebehu apríla – mája 1445 sa v Budíne konal snem, o ktorom máme správy Štefana Raneisa a Mikuláša Flinsa z 1. apríla 1445, bez miesta vydania s podobnou správou o tom, že viacerí grófi odišli spolu s Jiskrom na cisársky dvor (AMB 2007). Ďalšia správa pochádza od Leonarda Horndla, Mikuláša Flinsa a Michala Wolfa z 26. apríla 1445 o priebehu snemu v Budíne, bola ale odoslaná z Ostrihomu (AMB 2011). Tí istí vyslanci mesta píše opäť z Budína o priebehu snemu aj 2. mája 1445 (AMB 2014). Je zaujímavé, že v tom čase mali Bratislavčania svojich zástupcov aj vo Viedni (listina z 3. marca 1445, AMB 1999). Boli to ďalší dvaja predstavitelia mesta (Pavol Maltzhofer a Matej Meyndl), spolu s nimi tam bol aj Štefan Raneis, ktorý v priebehu mesiaca odišiel z Viedne do Budína, aby tam pôsobil ako člen spomínanej delegácie. Z toho môžeme usudzovať, že v napätých a zložitých časoch si bratislavskí mestskí funkcionári udržiavali svojich vyslancov či zástupcov na viacerých kľúčových miestach.

V tejto súvislosti je zaujímavý postoj Mikuláša z Iloku (Ujlaku), sedmohradskeho vojvodu, ktorý pôvodne stál na strane kráľovnej Alžbety, po jej smrti sa priklonil k strane Jána Huňadyho a Vladislava I. (Varnenčička). V máji 1445 ho uhorský snem vymenoval za jedného zo siedmich kapitánov, pričom podľa V. Sasinka bol spolu s Jánom Huňadym námestníkom (vikárom) kráľovstva.²⁶ Keď prišla delegácia uhorských stavov v jeseni 1445 do Viedne, aby rokovala s Fridrichom III., Mikuláš z Iloku nezosadol z koňa pri uvítacom ceremoniáli, čo naznačovalo, že rokovanie nebude ľahké. Mikuláš žiadal, aby bol Ladislav Pohrobok vydaný aj s kráľovskou korunou, aby ho mohli korunovať. Vtedy ho Jiskra zahriakol ako človeka, ktorý stál na nepriateľskej strane voči mladému Ladislavovi Pohrobkovi a opakovanou korunováciou si chce robiť neoprávnené zásluhy. Dobové svedectvá hovoria, že Mikuláš z Iloku pri stretnutí s mladým Ladislavom odvetil: „neviem, kto bude mojím kráľom a nebudem sa koríť chlapcovi pokiaľ neviem, že naozaj mojím pánom bude.“ Cisár Fridrich III. neveril uhorskej šľachte a pri týchto rokovaníach im Ladislava Pohrobka nevydal.²⁷ Hoci Mikuláš z Iloku patril k huňadyovskej strane, nakoniec ju v marci 1457 zradil a udal Ladislava Huňadyho ako vodcu sprisahania proti kráľovi.

Nepriateľom Jiskru sa stal Pankrác z Mikuláša, ktorý spolu s Michalom Orságom a Pavlom Bánffym ohrozovali začiatkom januára 1446 Bratislavu.²⁸

Rokovania s Fridrichom III. pokračovali aj v tomto roku (1446). V prvej fáze uhorské stavy na sneme v Stoličnom Belehrade 9. februára opätovne zvolili Ladislava Pohrobka za kráľa. Správu o tomto sneme poslali až o mesiac (9. marca) mestu Bratislave Štefan Raneis a Peter Jungel, ktorí sa osobne na tomto rokovaní zúčastnili. Písali aj o tom, že uhorské stavy požiadajú cisára Fridricha III., aby im vydal uhorskú korunu, ktorá bola predtým (podľa formulácie listiny) násilím odňatá a vrátil mladého Ladislava do Uhorska.²⁹ Opäť šla delegácia do Viedne. Okrem početných šľachticov boli v nej bratislavský a košický richtár. Tomuto posolstvu pozostávajú-

24 Publ.: TELEKI, József, Hunyadiak kora Magyarországon 10, Pest 1853, č. 71, s. 156-157. Regest v AMB 1998 nie je presný a neuvádza podrobnosti.

25 Tento materiál sme nemohli overiť z originálu, lebo sa nenachádza v AMB. ORTVAY, ref. 6, s. 550, cituje Diplomatarium Poseniense II., s. 674.

26 SASINEK, ref. 22, s. 13.

27 SASINEK, ref. 22, s. 15.

28 List Jiskru z Kremnice mestu Bratislave 8. 1. 1446, AMB 2078, Diplomatarium Poseniense II., s. 722, tiež ORTVAY, ref. 6 II/3, s. 258.

29 AMB 2090.

cemu z 200 jazdcov poskytol 28. marca 1446 Fridrich slobodný prechod na 50 dní.³⁰ Roku 1447 Fridrich poskytol Bratislavčanom slobodný sprievod ich posolstva v počte 40 osôb a koní.³¹

Zástupcovia Bratislavy, Štefan Raneis a Štefan Gmaitl boli prítomní aj pri voľbe Jána Huňadyho za gubernátora 6. júna 1446, ktorá sa uskutočnila na Rákošskom poli. V ich správe sa uvádza, že boli prítomní aj richtári z Košíc, Nového Budína a Stoličného Belehradu, s ktorými sa vodcovia snemu zvlášť radili, takisto aj s Bratislavčanmi. Rozhodnutie však urobili šľachtickí účastníci snemu. V správe sú latinsky napísané body prísahy, ktorú mal Ján Huňady zložiť. Zaujímavý je dodatok, ktorý svedčí o tom, že maďarčina (ktorá bola zrejme tiež rokovacou rečou snemu) bratislavským mestským funkcionárom robila ťažkosti³²

Neistota na cestách a drobná vojna medzi znepriatelenými stranami viedla k tomu, že Bratislavčania sa vyhýbali účasti na snemoch, najmä keď vedeli, že ani autorita Jána Huňadyho ako gubernátora, či Jiskru, ktorý stál na strane Fridricha III. a maloletého Ladislava Pohrobka im nezaručí ochranu a bezpečnosť. Ján Huňady 18. februára 1447 oznamuje Bratislavčanom, že dostal list, v ktorom Bratislavčania ospravedľňujú svoju neúčast na sneme a pozýva ich na snem, ktorý bol odročený na 12. marca (AMB 2185). O účasti na rokovaní v Budíne „s pánmi“ (Herren) a na sneme na Rákošskom poli richtára Ľudovíta Kunigsfeldera svedčia aj výdavky v komorných počtoch mesta z 13. septembra 1447, podľa ktorých mu bolo vyplatené 16 zlatých. Súčasne s ním tam bol aj Štefan Gmaitl.³³

Je tam aj správa Ľudovíta Kunigsfeldera, Štefana Gmaitla a Petra Krausa z Komárna 16. marca 1447 o tom, čo vykonali v Komárne (podľa regestu v AMB, č. 2199). Teda po ceste do Budína sa zastavili v Komárne. Nemáme správy o výsledkoch snemu, ale zástupcovia mesta Bratislavy boli v Budíne ešte v septembri 1447 (2 listiny z 24. a 25. septembra 1447), ktoré písal bratislavský senát Kunigsfelderovi, Gmaitlovi a Eckenfelderovi do Budína (AMB 2271, 2272).

Situácia v okolí Bratislavy bola aj v nasledujúcich rokoch nebezpečná. Napr. v lete a v jeseni 1451 ohrozovali ju Pankrác z Mikuláša a Vanek z Rachmanova. Bratislavčania boli informovaní 26. júla 1451 Jánom Rabom a Wolfgangom Zegnerom, že Pankrác sústreďuje vojsko. (AMB 2658). České vojská zaujali v októbri 1451 vinice od Bratislavy po Trnavu.³⁴ Ján Huňady 14. októbra 1451 zakázal Bratislavčanom odovzdať Vaňkovi (z Rachmanova) desiatky, pochádzajúce z Bratislavy a patriace ostrihomskému arcibiskupovi. Svoj zákaz podmienil tým, že najprv bude rokovať s Vaňkom.³⁵ O pár dní 25. októbra sľúbil vojenskú pomoc Bratislave v prípade, ak by nedošlo k dohode,³⁶ hoci bol v defenzíve po prehratej bitke pri Lučenci (7. septembra 1451).

Z tejto korešpondencie vyplýva, že Vanek z Rachmanova mal nejaké nároky na bratislavské desiatky z vína a že Bratislavčania s nimi disponovali. V tomto období Bratislavčania mali podporu Jána Huňadyho, ktorú vyjadril aj tým, že im dal do prenájmu príjmy z tridsiatkov na viacerých tridsiatkových stanicích už roku 1450 a 1451.³⁷ Nebezpečie útokov zo strany moravských vojsk pod vedením Čapka (zo Sán), Bernarda z Brumova. Mateja Karovského a Vaňka (z Rachmanova) hrozilo aj roku 1452, keď Ladislav Huňady (vo funkcii bratislavského župana) upozorňuje Bratislavčanov, že tieto vojská sú v okolí Bratislavy a môžu spustošiť ich vinice.³⁸

30 TELEKI, ref. 24, č. 80, s. 182-183.

31 Pravdepodobne je to AMB 2172 z 3. januára 1447. ORTVAY, ref. 6, s. 550, cituje Diplomatarium Posoniense II., 748.

32 AMB 2108 len regest. Publ.: TELEKI, ref. 24, č. 81, s. 183-185. V závere píše: „...De Ander ist ungrisch den chan Ich euer weishait nit zuschreiben...“

33 ORTVAY, ref. 6, s. 545.

34 Správa kráľovského pokladníka Michala Orsága z Trnavy 10. 10. 1451, AMB 2688.

35 AMB 2691, TELEKI, ref. 24, s. 303 (Datuje v Šahách, teda na ústupe po bitke pri Lučenci). ORTVAY, ref. 6, II/3, s. 224. Cituje starú sg. AMB Lad. 37, scr. 2, No. 24 n/4, Diplomatarium Posoniense III., s. 22.

36 AMB 2694.

37 AMB 2576, 2577, 2670, 2690, 2700.

38 ORTVAY, ref. 6, II/3, s. 224.

Roku 1451 žiadal Ján Huňady Bratislavu, aby bez obáv poslala niekoľkých zástupcov k nemu.³⁹ O tom, že to nebolo celkom neopodstatnené, svedčí aj krátky záznam v komorných počtoch mesta Bratislavy z roku 1451, že mestskí vyslanci Flins a Kraus museli odísť z Budína a pri Komárne sa preplavili cez Dunaj, aby sa vracali neobvyklou cestou cez Žitný Ostrov do Bratislavy. Z Budína vraj odišli preto, lebo sa tam necítili istí. Podľa nich sa tam zhromaždili nebezpeční ľudia.⁴⁰ Je zaujímavé, že v Budíne boli v krátkom časovom rozpätí až dve delegácie bratislavských mešťanov. Ulrich Wider, Bartolomej Scharrach a Liebhart (Egkenfelder, mestský notár) píšú správu 6. mája 1451, kedy ešte nič nehovoria o nepokojoch v Budíne (AMB 2632). Tieto sa odohrali okolo Turíc, t. j. 13. júna 1451. V tom istom čase bol vo Viedni Štefan Ranceis, ktorý rokoval o peňažných záležitostiach 22. júna 1451. O tom, že jeho misia bola úspešná, svedčí aj ďalšia listina z nasledujúceho dňa, ktorou cisár Fridrich III. dáva Bratislavčanom právo uzatvárať obchody v Rakúsku.⁴¹

Pri uzavretí dohody 5. marca 1452 proti Fridrichovi III., ktorý stále nechcel vydať Ladislava Pohrobka uhorským stavom, boli okrem šľachty zástupcovia miest Budín, Stoličný Belehrad, Košice, Levoča, Bardejov, Pešť a Bratislava, čo podľa Ortwaya svedčí, že boli súčasťou krajinských stavov.⁴² Nie je to však pravda, Ján Huňady a predstavitelia vysokej šľachty pri svojich politických krokoch sa chceli oprieť o autoritu miest, mestá však neboli spoluvydavateľmi zákonov ani v čase interregna, ani potom.

Roku 1452 sa konal ríšsky snem v Bratislave, na ktorom bolo mesto zastúpené mešťanostom Flinsom. Zhromaždené stavy sa potom odobrali do Viedne, aby tam rokovali so stavmi Rakúska, Čiech a Moravy o oslobodení kráľa Ladislava z rúk nemeckého cisára Fridricha. Mesto Bratislava ešte pred začatím poľného ťaženia proti Fridrichovi poslalo na porady do Budína Andreja Gailsama a Ludviga Kunigsfeldera, o čom podali správu mestu v auguste 1452. Podľa nej Ján Huňady so silnejším vojskom, ako majú Rakúšania, začal ťaženie proti Fridrichovi.⁴³

Po príchode kráľa Ladislava V. koncom januára 1453 do Bratislavy dostali Bratislavčania viaceré výsady a konfirmácie starších výsad počnúc privilegiami Ondreja III. z roku 1291, ako aj niektoré špecializované výsady týkajúce sa súdnych právomocí, mýta, tridsiatkov, práva skladu.⁴⁴ Hospodársky významný bol najmä prenájom príjmov z tridsiatkov v Bratislave, Budíne, Rusovciach, Šoproni, Holíči, Skalici, Šintave a Nezideri.⁴⁵ Aj v tomto období Bratislava posielala svojich zástupcov na snem. Napr. Bratislavčania dostali takéto pozvanie v novembri 1455 na snem, ktorý sa mal konať dva týždne po Novom roku 1456.⁴⁶

Z konca vlády Ladislava Pohrobka nemáme z bratislavského mestského archívu podrobnosti o priebehu veľkej bitky o Belehrad v júli a auguste 1456 medzi Jánom Huňadym a tureckým sultánom Mehmedom II. Je tam iba všeobecný mandát kráľa Ladislava I. z Viedne (11. 8. 1456) mestám a obyvateľom pripraviť potraviny pre kráľovské vojská tiahnuce proti Turkom (AMB 3096). Vtedy už bolo rozhodnuté o výsledku boja v prospech kresťanských vojsk. Nemáme ani údaje (zo strany Bratislavčanov) o následnom konflikte medzi Ulrichom Celjským a starším synom Jána Huňadyho Ladislavom už po bojoch v Belehrade, ktorý sa skončil zavraždením Ulricha 9.

39 AMB 2636, kde je viac údajov, ale je to pravdepodobne AMB 2668.

40 ORTVAY, ref. 6, II/3, s. 258.

41 AMB 2646, 2647.

42 ORTVAY, ref. 6, s. 550.

43 ORTVAY, ref. 6, s. 546 cituje starú sg. Lad. 9, No. 79, ale nie je v AMB. Z tohto roku sú niektoré správy Gailsama a Kunigsfeldera mestu Bratislave, ale obsahove nie sú totožné s tým, čo tvrdí Ortway).

44 AMB 2810 – 2816.

45 AMB 2818.

46 AMB 3067.

novembra 1456 a následne popravou Ladislava Huňadyho v marci 1457.⁴⁷ Tento problém bol spracovaný staršou literatúrou. Okrem ochranného listu kráľa Ladislava V. pre šľachticov, ktorí sa podieľali na odhalení a uväznení oboch Huňadovcov (Ladislava a Mateja) z 21. marca 1457,⁴⁸ existovali tri listy z 8. 1., 13. 1. a 22. 3. 1457, ktoré napísal bratislavský vyslanec Hans Kuchaym z Budína. V prvých dvoch píše o pomeroch na kráľovskom dvore, kráľovský kuchár nemá drevo na kúrenie, víno je zlé a mnohí služobníci ochoreli od neho, kráľ musí čušať a krajinskí páni sa vyhovárajú na nedostatok peňazí (v kráľovskej pokladnici).⁴⁹ List z 22. marca 1457, teda pár dní po poprave Ladislava Huňadyho obsahuje zaujímavé podrobnosti. Píše, že poprava Ladislava Huňadyho spôsobila v Budíne veľkú nevoľu obyvateľstva, keď nejaký mních v Starom Budíne mal kázeň v nedeľu Oculi (20. 3.) o preliatí krvi nevinného... Kráľ sa neopovážal vyjsť z hradu. Kuchaym píše aj o zajatí Juraja Henckela z Levoče a Pavla Modrara (kremnického meštana), ktorý sa mal vykúpiť sumou 13.500 zlatých. Kuchaym neuvádza dôvody prečo boli zajatí (asi stáli na strane Huňadovcov). Švagor Jána Huňadyho Michal Siládi so svojím vojskom (*wolk*) zaútočil proti Turkom (*auch sich czu den Turcken slahen*), ako aj o tom, že Ladislav Huňady mal byť vybratý z hrobu a odvezený k svojej matke, Alžbete Siládiovej. Toto sa stalo až neskôr po nastúpení Mateja na trón. Hoci list je nepodpísaný, podľa Birka písmo i pečať sú Kuchaymove.⁵⁰ Sprisahancov udal Mikuláš z Iloku niekoľko dní pred zatknutím a popravou Ladislava Huňadyho, keď predložil kráľovi kompromitujúci list, na ktorom bol aj on sám zainteresovaný a prosil kráľa o milosť.⁵¹

Ďalšia správa bratislavských vyslancov Štefana Gmaitla, Purcharda Scharracha a Mateja Wainnara nasleduje po týchto udalostiach. Bola zaslaná z Budína 21. mája 1457 a obsahuje správy o Pankrácovi a Jiskrovi.⁵² O šesť dní píše z Viedne 27. mája 1457,⁵³ čo je dokladom toho že vo vtedajších dopravných podmienkach boli schopní prekonať dosť značnú vzdialenosť v takomto čase. To prispievalo k aktuálnosti informácií. Začiatkom júla nariadil kráľ Ladislav V. mestu Bratislave, aby zaistilo ubytovanie pre hostí, ktorí sem prídu na snem.⁵⁴ Kráľ medzitým odišiel do Viedne a odtiaľ do Prahy, kde 23. novembra 1457 zomrel. Bratislavský prepošť Juraj Schomberg oznámil bratislavskému senátu 19. januára 1458 túto smutnú zvesť,⁵⁵ ale zdá sa, že predstavitelia mesta sa o tom dozvedeli už prv.

Záverom by sme chceli zdôrazniť niekoľko skutočností. Predovšetkým tieto materiály sú iba výsekom z bohatých dejín Bratislavy v 15. storočí a ďalší výskum nepochybne prinesie nové poznatky a napraviť aj niektoré omyly a nepresnosti staršej literatúry. Treba si uvedomiť, že v tomto období politická príslušnosť Bratislavy k uhorskému kráľovstvu nijako neobmedzovala samostatné konanie jej predstaviteľov vo vzťahu k blízkej Viedni a Rakúsku. Napriek permanentným vojnovým pomerom prebiehal obchod medzi oboma mestami, staršia literatúra (A. Pleidell, J. Bartl, J. Lukačka)⁵⁶ priniesli na to dostatok dokladov. Keďže Fridrich III. počítal s možnosťou

47 Zo staršej literatúry pozri URBÁNEK, Rudolf. *Konec Ladislava Pohrobka*, Praha 1924, s. 64-70, tiež moja štúdia: BARTL, Július. Vzťah Jána Jiskru a Jána Huňadyho. In KACZAROVÁ, Iveta (ed.). *Husiti na Slovensku. Zborník referátov z konferencie pri príležitosti 550. výročia bitky pri Lučenci*. MÚ a Novohradské múzeum Lučenec. Lučenec 2001, s. 75-76.

48 BIRK, ref. 9, listina č. 15, s. 254-258.

49 BIRK, ref. 9, s. 232-233 rozpisuje ich obsah a hovorí, že sa nachádzajú v AMB, ale dnes tam nie sú.

50 BIRK, ref. 9, s. 234, listinu č. 16 publikuje na s. 258. Regest č. 3128 v inventári AMB nie je presný.

51 BIRK, ref. 9, s. 234.

52 AMB 3130.

53 AMB 3133.

54 AMB 3134, 3145. Datované 2. a 7. júla 1457.

55 AMB 3180.

56 PLEIDELL, Ambrus. *A nyugatra irányuló magyar külkereskedelem a középkorban*. Budapest 1925; BARTL, Július. Bratislavský obchod v stredoveku. In *Zborník FFUK Historica*, 1970, roč. 21, s. 87-112; LUKAČKA, Ján. Verkehrs- und Handelsbeziehungen zwischen den Städten Wien, Pressburg und Ofen bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts. In MARSINA, Richard (ed.). *Städte im Donauraum*, Bratislava 1993, s. 159-168.

zaujať uhorský trón, vychádzal Bratislavčanom v ústrety poskytovaním obchodných privilégií. Podobne bol ústretový voči svätajurským a pezinským grófam, ktorým polepšil ich erby. Bratislavčania si však uvedomovali svoje limity a tak ako po voľbe Jána Huňadyho za gubernátora sa primkli k nemu a získavali od neho výhody, tak aj po nástupe jeho syna Mateja Korvína ostali verní novému kráľovi.

Účasť zástupcov miest na kráľovských korunováciách nebola len otázkou bontónu a zdvorilosti poddaných voči svojmu panovníkovi. Mala veľký význam pri potvrdzovaní starších výsad, ktoré udelili mešťanom predchádzajúci panovníci. Aj keď výsady vo všeobecnosti platili po celé storočia, bolo v záujme mešťanov, aby ich potvrdili aj súčasní vládcovia. Ešte lepšie bolo, keď pôvodné výsady rozšírili o ďalšie články a ustanovenia.

Po smrti Ladislava V. a nástupe Mateja Korvína na uhorský trón začiatkom roku 1458 sa Bratislava ocitla na rozhraní mocenských záujmov Mateja a Fridricha III., ktorý sa nechcel zmieriť so stratou Uhorska, i keď predtým v Uhorsku nikdy nevládol. Dňa 6. marca 1459 oznámil Fridrich mestu Bratislave svoj úmysel nechať sa korunovať za uhorského kráľa s korunou, ktorú mal vtedy v rukách. Oznámil mestu, že ho čast' magnátov zvolila za uhorského kráľa. Pozýval súčasne mestskú radu na túto korunováciu. Vyzýval obyvateľov mesta, aby mu vyjadrili svoju vernosť, pričom sľuboval dodržiavať slobody krajiny.⁵⁷ Nemáme ale doklad, ktorý by hovoril, že Bratislavčania túto výzvu uposlúchli. I. Mrva sa domnieva, že na tejto korunovácií boli,⁵⁸ sám však uvádza, že sa neskôr chovali neutrálne. Svedčia o tom aj údaje o neskorších vzťahoch Bratislavčanov ku kráľovi Matejovi.

Kráľ Matej 27. januára 1464 pozval Bratislavčanov na svoju korunováciu, ktorá sa mala konať v čase Kvetnej nedele.⁵⁹ Matej bol korunovaný za uhorského kráľa 29. 3. 1464. Bratislavčania žiadali 5. mája 1464 od neho potvrdenie starších privilégií (AMB 3453). Krátko potom kráľ ich prosbe vyhovel a 27. mája 1464 potvrdil Bratislave všetky významnejšie privilégiá zlatou bulou (AMB 3458).

Predstavitelia mestskej správy Bratislavy boli Nemci a preto sa mohli vzhľadom na národnosť dohodnúť s blízkou Viedňou oveľa ľahšie, ako s uhorskými šľachticmi, najmä keď ich delili stavovské rozdiely. Z hľadiska dejín každodennosti je zaiste zaujímavé skúmať rodinné väzby bratislavských a viedenských mešťanov, ako to urobil vo svojej štúdií Richard Perger.⁶⁰ Fakt, že Bratislavčania si držali svojich exponentov na kráľovskom dvore i v iných významných mestách, najmä vo Viedni, svedčí o tom, že už vtedy spravodajstvo a diplomacia (i keď mestského formátu) boli na určitej úrovni.

57 ORTVAY, ref. 6, s. 551. Cituje *Diplomatarium Posoniense*, III, s. 266-268, AMB 3278.

58 MRVA, Ivan. Die Bestrebungen der Habsburger um die Erwerbung der ungarischen Krone und Pressburg (Bratislava). In MARSINA, Richard (ed.). *Städte im Donaauraum*, Bratislava 1993, s. 222.

59 TELEKI, ref. 24, 11, s. 81.

60 Beziehungen zwischen Pressburger und Wiener Bürgerfamilien im Mittelalter. In MARSINA, Richard (ed.). *Städte im Donaauraum*, Bratislava 1993, s. 149-159.

14. VYSLANCI, POSLOVIA, VYZVEDAČI, ŠPEHOVIA – O SPÔSOBOCH ŠÍRENIA INFORMÁCIÍ V STREDOVEKU

Daniela Dvořáková

„Hlavným informačným médiom“ stredoveku bolo hovorené slovo. Písmo bolo veľmi dlho skôr výnimočne používaným komunikačným prostriedkom a to aj v komunikácii na veľké vzdialenosti, ktorá sa uskutočňovala prostredníctvom poslov a vyslancov. Aj významné posolstvá sa často odovzdávali ústne, písmo sa v takých prípadoch používalo skôr na dosvedčenie identity človeka odovzdávajúceho informácie (odporúčacie listy, v ktorých sa často doslova hovorí, že informácie z úst posla treba brať tak, ako by ich vyslovoval sám odosielateľ posolstva, že ide o hodnovernú osobu, ktorej treba veriť každé slovo a pod.).¹ Často rozhodoval o spôsobe odovzdania správy jej obsah. Ak sa jednalo o informácie, ktoré boli dôverné alebo dokonca tajné, bolo bezpečnejšie poslať ich „ústne“, listu sa totiž mohli zmocniť nežiaduce osoby. Na druhej strane však obsah správy takto poznal ďalší človek, čo v sebe nieslo nielen riziko prezradenia, ale navyše, nie každému bolo príjemné podeliť sa o dôvernosti s poslom. Keď si Gašpar Šlik, pán hradu Holíč vymieňal v štyridsiatych rokoch 15. storočia prostredníctvom poslov korešpondenciu s českým pánom Oldřichom z Rožmberka, v obave, že by listy mohli byť „na škodu“, ho prosil, aby ich po prečítaní trhal. Oldřich ho ubezpečil, že sú v dobrých rukách a zdôraznil, že posol, ktorý ich vzájomné listy dopravuje „*ačtkoli sprostný jest a mluvíti mnoho neumie, však v schovanie listův jest opatren*“.²

Posielanie listov a najrozličnejších písomných správ sa stáva bežnejším od začiatku 15. storočia, čo zrejme súvisí aj s rozširujúcou sa gramotnosťou. Nárast písomnej komunikácie je viditeľný najmä v mestách – z prvej polovice 15. storočia sa zachovala už pomerne bohatá korešpondencia dotýkajúca sa mestského prostredia. Išlo predovšetkým o listy, ktoré si vymieňali mestá medzi sebou, či s okolitými šľachtickými susedmi, správy vyslancov miest z kráľovského dvora alebo z iných významných rokovaní, ktoré zasielali svojmu mestu a podobne. Komunikácia miest s okolitým svetom však bola oveľa intenzívnejšia ako by sme mohli usudzovať zo zachovaných písomných prameňov tohto typu. Výmena informácií totiž, napriek narastajúcemu počtu listov, prebiehala ešte stále v mnohých prípadoch iba v slovnej rovine – prostredníctvom vyslancov a poslov. Cenným prameňom, vďaka ktorému dokážeme zachytiť aj tento spôsob komunikácie sú mestské účty. Bratislava je v tomto smere ukázkovým príkladom. Účty mestskej komory (tzv. *Kammerrechnungen*) boli vedené s veľkou precíznosťou a prehľadnosťou a sú zdrojom prekvapujúco veľkého množstva informácií, nielen ku každodennému životu v meste (vrátane spôsobov stretnutí a komunikácie), ale aj k politickým či vojenským dejinám.³ Neraz tu možno nájsť informácie, o ktorých sa z iných prameňov (či už naračných prameňov alebo listín), nedozvedáme. Takýmto príkladom je údaj o ohrození života kráľovnej Alžbety 14. septembra roku 1442 počas jej pobytu v Bratislave. Keď sa v účtoch objavuje položka pre dvoch furmanov, ktorí s tromi koňmi previezli kráľovnú z Bratislavy do Kitsee, keď unikla v Bratislave smrti (*als sy den Tot floch*). Táto udalosť sa spomína ešte spätne na inom mieste pri vyúčtovaní vína, ktoré poslali kráľovnej

1 Za všetky uvádzame ako príklad listinu Štefana z Rozhanoviec z 3. apríla 1440, s ktorou vyslal svojho posla do Bratislavy: „*Transmittimus ad vestras amicitias nobilem Valentinum de Themeskez nostrum fidelem pro certis nostris agendis cuius verbis et dictis tamquam ab ore nostro prolatis fidem in omnibus credituam adhibere velitis.*“ AMB nr. 1684. P. aj ref. 9.

2 RYNEŠOVÁ, Blažena (ed.). *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka* 3. Praha 1937, č. 163, s. 115.

3 Podrobnejšie k bratislavským mestským knihám LEHOTSKÁ, Darina. *K počiatkom vedenia mestských kníh na Slovensku. Najstaršia bratislavská mestská kniha 1364 – 1538*, Historické štúdie 5, 1959, s. 325 – 347, LEHOTSKÁ, Darina. *Vývoj bratislavskej mestskej kancelárie do roku 1526*. In *Historické štúdie*, 4, 1958, roč. 4, 222 – 274.

do Kitsee, v piatok Povýšenia Kríža (14. septembra), keď unikla pred smrťou z Bratislavy (*und den man der Kunigin ken Choczsee geschikt hat am freitag in die Exaltationis s. Crucis als dy den Tod von Prespurgk floch*). Je to zaujímavá informácia, ak ju vsadíme do faktov, ktoré sú známe: kráľovná počas pobytu v Bratislave pripravovala rokovanie o mier s protikráľom jej syna a svojim úhlavným nepriateľom, kráľom Vladislavom Jagelovským, ktoré sa malo uskutočniť 21. septembra v Ostrihome. V Bratislave vydala listinu, ktorou na ostrihomské stretnutie pozvala zástupcov Kremnice⁴ aj Bardejova,⁵ v Budíne zasa vystavil Vladislav pre Alžbetu *salvus conductus*, ktorým je zabezpečoval bezpečný príchod do Ostrihomu.⁶ Spomínané rokovanie sa však prekvapujúco neuskutočnilo. Historici len konštatovali, že dôvody jeho zrušenia sú neznáme.

Azda práve táto nepatrná zmienka v účtoch mesta Bratislava je kľúčom k záhade. Unikla azda kráľovná pokusu o atentát? Ak si zasadíme informáciu z účtov do mozaiky ďalších prameňov, zdá sa to možné alebo azda aj pravdepodobné. V predvečer sviatku Povýšenia Kríža (13. septembra) Alžbeta nečakane poslala z Bratislavy list Bardejovčanom, že stretnutie v Ostrihome, na ktoré ich pozvala, ruší a aby za ňou pricestovali hneď najbližšiu sobotu do Rábu, kde sa stretne so svojim príbuzným Fridrichom Celjským a ďalšími pánmi.⁷ Na druhý deň, na sviatok Povýšenia kríža, ako už vieme, „unikala pred smrťou“ z Bratislavy do Kitsee. 16. septembra, už z Kitsee opäť pozvala Bardejovčanov, opäť do Rábu, kde sa mala podľa slov listiny stretnúť s uhorskými pánmi. Kráľovná pritom zdôrazňovala, aby zástupcovia mesta aj ďalší jej verní prišli skôr ako uhorskí páni.⁸ Mandát znovu zopakovala o dva dni neskôr.⁹ 27. septembra poslala k Bardejovčanom svojho posla, obsah dôvernej správy im však mal odovzdať ústne.¹⁰

Neuskutočené stretnutie s Vladislavom Jagelovským sa napokon odohralo v decembri v Rábe. Tentoraz však kráľovná Alžbeta smrti neunikla, tri dni po podpísaní mierovej zmluvy za záhadných okolností zomrela.

Alžbetin prípad uvádzame iba na okraj ako ilustráciu faktu, že tento typ písomností má vysokú výpovednú hodnotu (práve pre svoju vecnosť, ktorá nemá dôvod byť subjektívne alebo tendenčne prifarbovaná) a neraz poskytuje prekvapujúce informácie, najmä ak ich konfrontujeme s inými zachovanými prameňmi.

Mestské účty sú zaujímavé aj z hľadiska spôsobov šírenia informácií v stredoveku, čo je témou tejto štúdie. Sú cenným svedectvom o neustálom toku informácií ako aj o spôsobe ich prenosu a odovzdávania. Skúsme sa teda pozrieť, čo k tejto problematike vypovedá najstaršia zachovaná kniha bratislavských komorských účtov z roku 1434.¹¹

Vieme, že v roku 1434 do Bratislavy prišiel po dlhej (viacročnej) neprítomnosti v krajine kráľ a čerstvý cisár Žigmund Luxemburský. 1. septembra datoval ešte v Regensburgu list, ktorým oznamoval Bratislavčanom svoj skorý príchod, a vyzýval ich, aby vo všetkom vychádzali v ústrety jeho „kvartielnikom“, dvom dvoranom, ktorí mali pripraviť v meste ubytovanie a stravu pre cisárových ľudí aj kone.¹² Už 9. septembra sa v účtoch objavujú prvé položky pre tesárov, ktorí pripravovali pre cisára stoly a lavice na radnici a od 15. septembra pre tesárov pripravujúcich v kláštore františkánov stajne pre cisárovo kone, konkrétne zhotovovali žľaby a krmné jasle.

4 TELEKI, József. *Hunýdiak kora Magyarországon X*. Pest 1853, s. 116.

5 Štátny archív v Prešove, pobočka Bardejov, Magistrát mesta Bardejova (ďalej AMBar), č. 399.

6 TELEKI X, s. 118.

7 AMBar, č. 401. Listina bola datovaná „*am des Heiligen Crewcz abend Exaltationis*“, mohla byť teda vydaná v noci z 13. na 14. 9.

8 AMBar, č. 402

9 AMBar, č. 400.

10 AMBar, č. 403: „*was derselb Nicloss unser diener also auf diczmal mit euch reden wird, das Ir Im das glaubet als uns selbst*“.

11 Vzhľadom na súčasnú neprístupnosť Archívu mesta Bratislava (ďalej AMB) som tieto archívne pramene študovala na fotokópiách v Maďarskom krajinskom archíve v Budapešti. *Kammerrechnungen* z roku 1434 sú pod signatúrou DF 277 057.

12 AMB, č. 1359.

Od 1. októbra (Žigmund bol v tom čase ešte stále v Regensburgu) sa do mesta začalo zväzť pre panovníka vlašské víno a pivo (na pltiach a lodiach, odmeny sa ušli nielen lodníkom, ale aj nosičom sudov). Prví dvorania začali prichádzať do mesta už od 28. septembra.¹³ Od 5. októbra začínajú v účtoch figurovať položky za vyvážanie hnojza zo stajní a vyvážanie latrín.¹⁴ 8. októbra vošiel slávnostne do mesta samotný cisár.¹⁵ V deň jeho príchodu vydalo mesto mimoriadnu sumu za nákup sviečok „v súvislosti s príchodom cisára“ ako aj ďalšie položky za prevoz rôznych druhov vín (vrátane malvázic), piva, truhlíc, zbraní a zbroje z lodí a vozov, za drevo na kúrenie. Aj nasledujúci pobyt kráľa je možné v účtoch pomerne presne sledovať a rekonštruovať, vrátane pohostenia, turnajov, či poľovačiek, to je však už celkom iná téma. Z vyššie uvedených údajov je však zrejmé, že od vydania príkazu v Regensburgu do jeho realizácie uplynuli maximálne dva týždne, teda že prenos informácií bol pomerne rýchly. Z viacerých údajov je zrejmé, že o pohybe panovníka boli bratislavskí mešťania pomerne dobre informovaní. 1. septembra, teda v rovnaký deň, ako nechal Žigmund vyhotoviť sprievodný list pre vyššie spomínaných služobníkov, vyslali Bratislavčania za panovníkom svojho posla. Pri kráľovskom dvore, aj počas zahraničných ciest sa totiž obvykle zdržiavali aj vyslanci mesta, ktorí mestu podávali pravidelné správy o dianí na dvore alebo mesto kontakt s dvorom udržiavalo prostredníctvom poslov. Tento tok informácií bol v podstate nepretržitý.

Pristavme sa najskôr pri vyslancoch mesta. Boli nimi spravidla predstavitelia mestskej samo-správy, mešťanosta (burgermajster), richtár a najvýznamnejší mešťania. Treba povedať, že „služobné cesty“ absolvovali pomerne často, ako vyplýva z účtov z roku 1434 – kde je o týchto cestách vedená samostatná časť.¹⁶ Páni cestovali zvyčajne vozom, v niektorých prípadoch aj lodou (napr. do Viedne odišli vozom, nazad sa vrátili po prúde rieky lodou). Lode využívali aj pri preprave cez Dunaj na druhú stranu rieky. Koňmo sa vybrali na cestu len naozaj výnimočne, v sedle koňa sedel skôr niekto z ich sprievodu, ako samotní radní páni. V podstate som za rok 1434 taký prípad ani nezaznamenala. Ak išli vozom, neriadili ho sami, ale cestovali vždy s furmanom, ktorému sa platilo za cestu aj za pobyt na danom mieste (stojné predstavovalo 400 denárov na deň). Pravidelne sa v účtovných položkách objavuje kolomaž na voz, ktorú si brali na cesty, občas aj povrazy.

Mesto svojich vyslancov vybavilo nielen finančnou hotovosťou – dostávali istú sumu peňazí na zaopätrenie (*zerung*), dnes by sme to nazvali „diétami“, ale aj občerstvením do voza. Najčastejšie to boli zemle a víno. Množstvo vína „do voza“ ako sa píše v účtoch bolo naozaj podivuhodné, zvyčajne to bolo 11 až 15 holb (1 holba = asi 7 dl) vína, na 6 dňovú cestu do Scharfenecku mesto vybavilo svojich dvoch vyslancov 11 pintami vína (teda 22 holbami, čo predstavovalo asi 15,4 l!). Natíska sa otázka, či sa nejednalo o víno, ktoré páni viezli napr. ako dar. To však možno viac-menej vylúčiť, pretože tieto položky sa zaznamenávali do osobitnej časti účtov venovanej výdavkom na uctenie (*Ehrung*) a navyše v účtoch sa často vyslovene udáva, že je to víno „do voza“.¹⁷ Ak je aj v tejto časti uvedená nejaká potravina, ktorá sa viezla ako dar, je to tam vyslovene pozna-

13 DF 277 057, fol. 34b a 35a: „Item am Erichtag vor Sannd Michaels tag (28. 9.) hab wir gehat zu dery grossen schieffen den Andree schiffman salb XXIII die den herren Larenczen von Hanreichs Thurren (Vavrinc z Hédeváru) und ander Unger obir die Thona gefurt haben und haben ...“.

„Item am Mitichen in die Michaelis (29. 9.) hab wir mer gehat den Schreiber schiffman selb XV die auch Unger uber die Thuna gefurt haben...“ Fol. 35b: „Item eodem die (2. 10.) hab wir geben den schiffleuten die des Kaser folk uber die Tuna gefurt haben...“.

14 Fol. 35b: Item am Erichtag nach Confessoris (5. 10.) V chlain aribattern die in des Nicolas dreissiker hawes gemyst haben in dem Stal und Grueb gemacht haben zu den parum dem Chaser...“; „Item eodem die II wagen die zu dem Nicolae dreysiker dem kaiser awes dem Stall myst gefurt haben...“.

15 Spomína sa to na viacerých miestach účtov pri rôznych položkách. Napr. fol. 36a: Item am freitag nach Francisci confessoris (8. 10.) hab wir gehat I wagen der unserem gnedigen herren dem Chaiser pyr und walischen weyn von dem Schiffe gefurt hat als sein gnade cham...“.

16 DF 277 057, fol. 71 – 81.

17 Napr. DF 277 057, fol. 73a: „Item eodem die hab wir Im geben umb XI halb wein auff den wagen...“ a ď.

menané.¹⁸ Napokon, uvedená spotreba vína je pre nás síce prekvapujúca, ale plne korešponduje s odhadmi dennej spotreby vína v stredoveku, ako to poznáme z odbornej literatúry. Víno sa pilo v pre nás nepredstaviteľných množstvách – málokedy klesla spotreba vína pod liter na hlavu (teda vrátane detí), častejšie to boli 2 až 4 litre vína na osobu denne.¹⁹ Dôvodov vysokej spotreby vína v stredoveku bolo viac. V prvom rade vzhľadom na množstvo soľou konzervovaných potravín trpeli ľudia oveľa väčším smädom ako dnes. Nemenej dôležitá bola aj vysoká energetická hodnota alkoholu, ktorú možno okamžite využiť, ako aj skutočnosť, že víno bolo považované za zdravé, priam liečivé. Okrem toho sa víno používalo na „dezinfekciu“ vody, ktorá predstavovala zdravotné riziko a preto sa zásadne nekonzumovala čistá.²⁰

Bratislavskí vyslanci občas dostávali do voza okrem vína a žemlí aj ďalšie potraviny na prílepšenie, napríklad ryby (najčastejšie sušené alebo solené, čím sa opäť dostávame k dôvodom ich zvýšenému smädu) občas aj pecne chleba, výnimočne pečené mäso. Zabezpečenie potravinami do voza nebolo samoučelné. Každé cestovanie predstavovalo riziko a ťažkosti po ceste sa viac-menej vopred dopredu očakávali. K tým najbežnejším patrilo zlomené koleso alebo iné časti voza, odpadnutá podkova z kopyta koňa, neschodnosť cesty pre náhlu zmenu počasia a podobne. Gašpar Ventúr a Sighart Pulver zostali takto uväznení koncom júla 1434 v Neuscharfenecku, kde nútene zotrvali sedem dní, lebo sa voz „kvôli vode“ nevedel dostať domov.²¹ Richtárov pisár si zase po ceste do Viedne musel nechať v Hainburgu prekuť koňa. Ďalej zrejme pokračoval na voze, pretože mesto zaplatilo 7 viedenských denárov za dopravu koňa nazad do Bratislavy.²²

V súvislosti s informáciami, ktoré nám poskytujú mestské účty o cestovaní zástupcov mesta si treba položiť otázku, do akej miery sú hodnoverné pre určenie dátumu konkrétnej cesty. Totiž, či dátumy zapísané v účtovných knihách sú skutočnými dátumami, kedy sa cesty uskutočnili alebo iba termínmi zúčtovania ciest, resp. odovzdania peňazí cestujúcim vyslancom mesta, nákupu potravín na cestu a podobne. V prípade bratislavských *Kammerrechnungen* je tento problém pomerne jasný. Do kníh sa zaznamenávali dátumy, kedy sa cesta uskutočnila – respektíve výdavky sa najskôr zaznamenávali pravdepodobne na pomocné listy alebo lístočky, ktoré sa neskôr prepisovali do účtovných kníh. Jednoznačne to vyplýva z viacerých záznamov.²³ V niektorých prípadoch sa doúčtovalo neskôr, ale do knihy aj tak zaznamenali dátum, kedy sa cesta uskutočnila. Napríklad pri júnových položkách (medzi 14. júnom a 25. júnom) sa objavuje položka za cestu, ktorá sa uskutočnila 4. mája.²⁴

Čo sa dotýka cieľov ciest bratislavských vyslancov, najčastejšie smerovali do Trnavy a Viedne. Ako ukazuje prehľad (tab. 1) ďalšími cieľmi bol Budín, Hainburg, Petronell, Komárno a Neuscharfeneck. Do Budína cestovali za krajiniskými hodnostármi (*lantherren*), v jednom prípade zobrali zo sebou aj právneho zástupcu mesta (*Stat procurator*), ktorému na cestu kúpili aj sedlo. Dátum tejto cesty (11. augusta) by mohol súvisieť s predvolaním zástupcov bratislavského senátu pred súd taverníka.²⁵

18 DF 277 057, fol. 74b: „Item umb II semmlein wekken zu einer Erung auff Neuscharffeneck dem herren doselbs...“.

19 MONTANARI, Massimo. *Hlad a hojnosť. Dejiny európskeho stravovania*. Bratislava 2004, s. 127.

20 MONTANARI, ref. 19, s. 127 – 128.

21 DF 277 057, fol. 74a: „Item eodem die dem furman der die herren gefurt hat, der awos gewesen ist mit Ross und mit wagen VII ganze tag, der nicht herhaim hat mugen vor wasser...“.

22 DF 277 057, fol. 73a: „Item des Richter schreyber Thoma hat die Ross zu Hainburgk lassen beslahen als sie chenn Wienn furen, das haben sie uns hen haym gerait“.

23 DF 277 057, fol. 74b: „Item am freitag nach sannd Jacob tag zugen herr Caspar Ventur und herr Sighart Pulver uber die Tona mit einem wagen chenn Newen Scharffeneck den selbigen tag auff den wagen umb zerung das wir in geben haben I fl. auri, V sol., X den.“.

24 DF 277 057, fol. 72a: „Item am Erichtag Floriani martiris als der Jost Laspar und der Toppler und Niclas Pachrad etc zogen chenn Ofen zu den lant herren ze zerunge XXVII fl. auri.“.

25 AMB, č. 1347. Jednalo sa o spor Bratislavy so šopronskými mešťanmi.

Do Viedne najčastejšie cestoval mešťanosta, čo nebola náhoda. Do Viedne sa totiž cestovalo prevažne kvôli nákupom a finančným záležitostiam a ako je známe, mešťanosta mal na starosti hospodársku činnosť mesta. Bratislavčania tam nakupovali sklo, nádoby, truhlice, či zjednávali obchod s drevom. Zaujímavá je v tejto súvislosti aj informácia o ceste mešťanostu do Petronellu, kde bol kúpiť papier.

Kým cesty do Viedne absolvovali zástupcovia mesta predovšetkým z dôvodov nákupov a hospodárskych záležitostí, do Trnavy sa cestovalo z dôvodov vojensko-politických. Trnava bola v tom čase v rukách husitov, konkrétne Blažka z Borotína.

V tomto smere je tiež svedectvo bratislavských účtov veľmi zaujímavé a dá sa povedať, že prináša aj trochu iný pohľad, ako ten, ktorý nám sprostredkovávajú listiny; tam sa totiž vyskytujú husiti iba ako úhlavní nepriatelia, najčastejšie s prívlastkom *perfidissimi hussitae*. Skutočnosť však bola komplikovanejšia, mešťania zrejme v prvom rade hľadeli na vlastné ekonomické záujmy, preto s husitmi v Trnave boli v neprestajnom kontakte. Už v apríli 1434 bratislavský župan upozorňoval predstaviteľov mesta, že bratislavskí rybári obchodujú s husitmi a priatelia sa s nimi.²⁶ Keď zástupcovia mesta cestovali 29. augusta do Trnavy, viezli tam do daru aj dva páry nohavíc pre istého husitu, čo svedčí o tom, že tam už jestvovali nejaké nadštandardné, rozhodne nie nepriateľské vzťahy.²⁷ Treba však upozorniť, že to bolo v čase doznievania husitských výbojov do Uhorska, keď už bol mier na dosah ruky.²⁸ Zblíženie Bratislavčanov s trnavským husitským veliteľom bolo výsledkom rokovaní, na základe ktorých krátko predtým, 8. augusta 1434, vydal Blažko listinu o prímerí. Dočasný mier mal trvať 8 dní od sviatku sv. Vavrinca (10. augusta) až do západu slnka ôsmeho dňa a v tomto čase mohli zástupcovia mesta slobodne a bezpečne prísť do Trnavy „vybaviť si svoje záležitosti“, pričom Blažko ručil za bezpečnosť ich osôb aj majetku.²⁹ Ako vieme z účtovných záznamov, Bratislavčania odcestovali do Trnavy 13. augusta a zdržali sa tam štyri dni.³⁰ Do Trnavy cestovali aj v nasledujúcom období, je pravdepodobné, že sa významne podieľali na rokovaní cisára Žigmunda a Blažka o vydaní Trnavy za finančné odškodnenie, ku ktorému napokon došlo v roku 1435. Svedčí o tom nielen zápis v *Kammerrechnungen*, že vyslaní bratislavskí mešťania odcestovali do Trnavy z poverenia cisára, aby „ocenili domy“ v Trnave,³¹ ale aj početnosť ich ciest do Trnavy, na ktoré sa niekedy vydávali v noci, čo svedčí o urgentnosti ich poslania a v neposlednom rade aj „oficiálna“ návšteva dvoch trnavských husitov v Bratislave v októbri 1434 spojená s pohostením.³²

Cesta k mieru však určite nebola jednoduchá a v prvej polovici roka ešte Bratislavčania zažívali veľa obáv a strachu z husitov. Vypovedajú o tom aj výdavky na mestských poslov a vyzvedačov. Hranica medzi poslami a vyzvedačmi nie je jednoznačne zreteľná, v mestských účtoch sa objavujú spoločne v osobitnej položke „*Stadt Boten*“. Mesto malo v roku 1434 troch stálych poslov – zamestnancov (Veitela, Hansa z Horných Orešian a Hansa zo Sološnice). Okrem toho však využívalo aj služby iných, príležitostných poslov. Za poslov by sme mohli označiť tých, ktorí

26 AMB, č. 1330.

27 Nohavice boli zaplatené Hansovi Kramárovi 1. septembra a položka je evidovaná v časti výdavkoch na uctenie; DF 277 057, fol. 84b: „*Item eodem die dem Hanns Chramer umb II par hosen chenn Tyrna ainem hussen facit I fl. auri.*“.

28 Už v júli uzavreli mier s Blažkom kasteláni Šintavy (Rozgoňovci), ako o tom Bratislavu informoval listom z 31. júla 1434 červenokamenský kastelán Viliam Harscher. AMB, č. 1356.

29 DL 43 999.

30 DF 277 057, fol. 75a: „*Item am freitag vor Assumpcionis Marie als Lyenhart Langwoiser und Nicolaus Pachrad zu dem Blasco ken Tirna sind gezogen ander frum lät mit In...*“.

31 DF 277 057, fol. 80b: „*Item am Eritag noch Letare sind gezogen chen Tyrna Sighart Puluer und Niklas Leinbater und Hanns Finkch mit zwain dyenern noch gehaiszen unseres genedigen herren des Kaysers zu der schaczung der hawser...*“.

32 DF 277 057, fol. 86b: „*Item fue die zwen hussen von Tirnaw hab wir bezalt dem Topplar das auch der purgermaister schueff III mal per XII den.*“ „*Item auch fuer dieselbigen umb habern und umb hew dem Tapplar...*“; „*Item auch fue die obgenanten zwen huessen umb weyn...*“.

s listom alebo konkrétnym odkazom či úlohou cestovali z poverenia svojich pánov na stanovené miesto. V jednom prípade robil posol mesta Bratislavy sprievodcu Žigmundovmu poslovi na ceste z Trnavy do Budína.³³ Zaujímavosťou je, že títo mestskí posli v prípade kratších ciest (do 50 km) snáď cestovali pešo. V účtoch je pripísané, že posol „bežal“ (*gelauffen ist*), čo by azda mohlo byť použité aj vo význame „ponáhlal sa“. Pravdepodobnejšie však je, že naozaj išiel pešo, už aj preto, lebo tak bol oveľa menej nápadný ako jazdec na koni. Navyše, ak posol išiel na koni, býva to v účtoch vyslovene uvedené.³⁴

Ďalšou kategóriou poslov sú tzv. špehovia, či vyzvedači (v mestských účtoch Bardejova označovaní aj ako *Spiczl* alebo *Spizlhutel*), vysielaní na „*Speh*“. Ich úlohou bolo získavať informácie o pohybe nepriateľa a neraz sa na tieto úlohy podujali obyčajní obyvatelia mesta. Do mesta súčasne prikázali posli a vyzvedači iných pánov, ktorí mesto varovali pred blížiacou sa hrozbou. 9. júna takto prišiel do mesta posol z Červeného Kameňa, aby mesto varoval pred husitmi, za čo dostal odmenu 200 denárov.³⁵ Hneď nasledujúci deň 10. júna vyslalo mesto v noci na výzvedy do Svätého Jura troch vlastných zvedov, mali zistiť, či tam husiti skutočne sú alebo nie sú.³⁶ 11. júna išli na výzvedy do Sv. Jura tri ženy Bratislavčanky, ktoré tam niesli raky, hoci v skutočnosti bolo ich úlohou poobzerať sa po husitoch. Každá z nich si za nebezpečnú misiu vyslúžila 100 denárov.³⁷ V meste zrejme na krátky čas zavládla panika, pretože nepriaznivé správy o husitoch sa odrazili aj v iných položkách: predovšetkým vo výdavkoch na zvýšenie obranyschopnosti mesta z 11. a 12. 6. „*ked' husiti chceli na nás príst*“ ako hovorí záznam.³⁸

Kedže v nasledujúcom období položky dotýkajúce špehov a výdavkov v súvislosti s husitmi miznú, jednalo sa zrejme o planý poplach. Vráťme sa ešte na okamih k spomínaným ženám s rakmi, prezliekanie a maskovanie vyzvedačov nebolo ničím neobyčajným, v účtoch mesta Viedne z roku 1529 sa vyskytuje položka na vyzvedača vyslaného do uhorského Šopronu, ktorému mesto zaplatilo uhorský odev, lebo sa neodporúčalo, aby tam išiel v nemeckých šatoch (in „*teutschen Klaidern*“).³⁹ Podobne sa však mohli správať aj husiti, ktorí sa mohli infiltrovať medzi obyvateľov mesta a ohroziť jeho bezpečnosť. Mesto sa pred nepriateľom, ktorý ho mohol získať ľstou, podobne ako Trnavu, bránilo sledovaním podozrivých osôb a ich prípadným zaistením. Muži, s ktorými sme sa stretli ako s profesionálnymi poslami mesta – Hans zo Sološnice a Hans z Dolných Orešian spolu s Niklasom z Dolných Orešian zajali takto pri Vydricej bráne muža, ktorého považovali za husitu a vyslúžili si tým finančnú odmenu.⁴⁰ V druhej polovici roka však výdavky na vyzvedačov a poslov, ktorí mali varovať pred husitmi, miznú. Celkovo možno konštatovať, že s výnimkou kritických letných mesiacov pred príchodom Žigmunda do krajiny, bola situácia po ničivých útokoch husitských spanilých jászov v predchádzajúcich rokoch už stabilizovaná a v podstate pokojná. Ak záznamy z *Kammerrechnungen* z roku 1434 porovnáme so zápismi z čias kráľovnej Alžbety a jej zápasu o uhorskú korunu v rokoch 1440 – 1442, vidíme diametrálny rozdiel. Vtedy sa už jednalo o krutú občiansku vojnu, Bratislava bola obliehaná vojskami Alžbetinho protivráča, Vladislava Jagelovského. V účtoch sa vyskytuje mnohonásobne viac špehov,

33 DF 277 057, fol. 110a: „*Item auch an dem selbigen tag hab wir geben dem Hensl Fleschl das er des Chaiser poten von hin gefurt hat chen Ofen...*“.

34 DF 277 057, fol. 113a: „*Item am Erichtag nach Assumpcionis Marie ainem reitundem poten dem Pablik ken Týrna zu dem Blasko...*“.

35 DF 277 057, fol. 110b: „*Item am Mitichen vor sannd Veits tag schueffem unser genedigen herren einem poten zu geben von Biberspurk der die Stat warnede vor der hussen wegen Ilc den.*“.

36 DF 277 057, fol. 110b: „*Item am Pfinztag vor sannd Veits tag als die posen hussen chamen chenn Sannd Jorigen do schueffen unsere genedigen herren, das wir awos sulden senden chenn Sannd Jorigen ab die hussen do weren adir nicht. Do sendet wir III poten dohin pey der nacht...*“.

37 DF 277 057, fol. 111a: „*Item am freitag vor sannd Veits tag schicket wir chen Sannd Jorigen nach der herren geschefft III frawen mit chreussen die hussen zu beschauen und haben Ider geben Ic den.*“.

38 DF 277 057, fol. 21a a 21b: „*als die hussen an uns wolden*“.

39 OPPL, Ferdinand. *Leben im mittelalterlichen Wien*, Wien – Köln – Weimar 1998, s. 157.

40 DF 277 057, fol. 117a.

vyzvedačov, poslov, zaujímavé je, že v tom období pomerne často chodili na „špech“ aj ženy, lebo tie boli pre nepriateľa nenápadnejšie. Na rozdiel od roku 1434 sa často vyskytujú záznamy o zajatí, zranení alebo okradnutí posla, často svoju prácu vykonávali v noci. Až tu si človek uvedomí, akou odvahou museli disponovať títo, vo veľkej väčšine už bezmenní, neznámi a zabudnutí ľudia, ženy aj muži, ktorý sa v prospech mesta podujali na takéto dobrodružné skutky v prospech ostatných obyvateľov mesta.

Tab. 1.
Cesty zástupcov mesta 1434 – 1435 (*Stat Raise*)

Miesto	Dátum	Vyslanci	Poznámka
<i>Budín</i>	13. 5. 1434	<i>páni (Jošt Laspar, Toppler a Niclas Pachrad)</i>	<i>zu den Landt herren</i> , loďou cez Dunaj smer Pottenburg víno na cestu vyplatené 12. 5. peniaze na cestu vyplatené už 4.5. <i>zu den Landt herren</i>
	11. 8. 1434	<i>Stat procurator</i>	
<i>Hainburg</i>	25. 6. 1434	<i>mešťanosta a Nicolaus Pachrad</i>	12 holb vína 12 žemlí 1 funt kolomaže furmanovi (<i>Lebeg</i>), ktorý ich viezol tam a späť za voz lodníkom víno
<i>Komárno</i>	5. 7. 1434	<i>richtár a Sighard Pulner</i>	voz tam zostal 4 dni
<i>Neuscharfeneck</i>	15. 7. 1434	<i>Gašpar Ventúr a Hamms Innglist</i>	loďou cez Dunaj, voz tam zostal 6 dní 11 pint vína 12 žemlí 2 pecne chleba 2 funty kolomaže 1 voz
	30. 7. 1434	<i>Gašpar Ventúr a Sighart Puluer</i>	12 osminiek vína do voza 10 žemlí furmanovi, za koňa a voz, ktorý tam zostal celých 7 dní, lebo nemohli domov kvôli vode, 400 den. denne v decembri doučtovaná platba jednej žene z Kitsee, ktorá im previezla voz do Kitsee cez vodu a potom nazad, keď tiahli 30. 7. do Scharfenecku
<i>Ostrihom</i>	22. 8. 1434	<i>Nikolaus Pachrad a Michal Wolff</i>	1 voz, 4 kone, 7 dní 28 holb vína 25 žemlí 4 pecne chleba 2 funty kolomaže
<i>Petronell</i>	29. 5. 1434	<i>mešťanosta</i>	nákup papiera

Viedeň	5. 6. 1434	<i>mešťanosta a Martin Týrman</i>	nákup dreva a truhlíc do voza 24 žemlí víno od starého farára Niklasy od sv. Vavrince pre neho a <i>Martina Týrmana</i> do voza 14 holb 2 funty kolomaže a povrazy išli vozom, furmanovi (<i>Hans Leige- ben</i>), ktorý tam zostal 3 dni nazad loďou 10. júna
	2. 7. 1434	<i>richtár a Toppler (Tapplar)</i>	do voza 11 holb vína 16 holb červeného vína od pána Vavrince 10 žemlí do voza 1 funt kolomaže ryby furmanovi, ktorý tam zostal 2 dni lodníkom, ktorý previezli voz cez Dunaj a späť sprevádzal ich richtárov pisár, musel koňa nechať podkuť v Hainburgu
	9. 7. 1434	<i>richtár a Hannus List</i>	18 holb vína vozom, prevezenie cez Dunaj a nazad, 4 dni zostali mesto za nimi poslalo 12. júla posla a 13. júla ďalšieho za prevezenie voza cez Dunaj a naspäť furmanovi za 4 dni a za voz za 4 dni
	20. 7. 1434	<i>Nicklas Pachrad</i>	3 dni 8 osminiek vína do voza 12 žemlí 2 funty kolomaže za voz 3 dni k tomu ešte sluhovi pisára Andreja, za dve cesty do Viedne s jedným koňom, odovzdať list „huebmaj- strovei“
	13. 8. 1434	<i>mešťanosta</i>	cesta kvôli vínu („ <i>nach der wyn- dischen guet</i> “) 17 holb vína 21 žemlí furmanovi, ktorý ho tam viezol s koňom a vozom a bol tam 4 dni
	11. 9. 1434 1. 2. 1435	<i>mešťanosta a Niclas Ferber richtár a Štefan List, meš- tanosta</i>	nákupy (sklo, nádoba) 6 dní 44 holb vína 14 žemlí ryby

STREDOVEKÉ MESTO AKO MIESTO STRETŇUTÍ A KOMUNIKÁCIE

.....

Trnava	13. 8. 1434	<i>Lynhart Langwöser a Nicolaus Pachrad a ďalší počestní ľudia</i>	4 dni furmanovi za 4 dni 16 holb vína 50 žemlí kolomaž 1 ½ libry sušené ryby odtiaľ išiel Nikolaus Pachrad do Šamorína, lebo za ním mesto poslalo posla
	29. 8. 1434	<i>Lynhart Langwieser, Nicolaus Pachrad, Michal Wolff a veľa ďalších počestných ľudí</i>	veľmi neskoro, k Blažkovi do voza 24 pecňov chleba vajcia víno 60 holb do voza pečené mäso (plúca?) (<i>ein grassen lungel proten</i>)
	19. 12. 1434	<i>Sighart Puluer a Niklas Leynbater</i>	<i>Leynbater</i> cieľ cesty: die acker zu beschauen das der kayser haben wolde 6 holb vína 19 pecňov chleba voz tam zostal do 6. dňa s 3 koňmi
	22. 12. 1434	<i>Sighart Puluer</i>	na tú istú cestu doúčtované 4 zlaté, 800 den.
	27. 12. 1434	<i>Sighart Pulver, Niklas Leibater, Hannuš Finkch</i>	1 voz, vyrazil v noci, čase matutina, zostal 8 dní
	29. 3. 1435		5 dní na príkaz cisára kvôli oceneniu domov (<i>zu der schaczung der häwser</i>) 4 libry vazy, haringy 18 holb vína bochník chleba Hanušovi Leikebenovi, ktorý ich tam viezol a zostal do 5. dňa

Tab. 2.

Mestskí posli 1434 – 1435 (*Stat poten*)

miesto	dátum	posol	poznámka
Budín	15. 5. 1434	Hans zo Sološnice (Hensel Fleschel)	sprevádzal cisárovho posla z Trnavy do Budína
Červený Kameň	17. 7. 1434 5. 8. 1434 11. 8. 1434 15. 8. 1434	posol posol posol posol	
Devín	13. 5. 1434 29. 6. 1434 13. 8. 1434 1. 9. 1434	Veitel Pavol posol posol	s 2 listami
Hodonín	11. 9. 1434	posol	s listom k Vrbenskému
Holíč	18. 6. 1434	posol - vyzvedač	kvôli husitom

<i>Hommeraw ?</i>	11. 7. 1434	2 posli	
<i>Komárno</i>	14. 6. 1434 4. 7. 1434	posol (Stephel) Štefan, mestský posol	ku grófovi Lasla
<i>Lausse (Bernolákovo)</i>	30. 9. 1434	posol	kvôli senu a ovsu pre cisára
<i>Marchegg</i>	24. 6. 1434 11. 7. 1434	posol posol	varoval ľudí pred vojakmi varoval ľudí
<i>Modra</i>	12. 5. 1434	Veitel posol posol	
<i>Mosommagyarocár</i>	22. 6. 1434	posol	
<i>Neuscharfeneck</i>	24. 7. 1434	posol	
<i>Pezinok</i>	28. 9. 1434	posol	varoval ľudí
<i>/Regensburg/</i>	1. 9. 1434	posol Pavol	k cisárovi
<i>Sv. Ľur</i>	10. 6. 1434 11. 6. 1434	traja muži (Anthol, Rawch Hensel, Tho- man) tri ženy	kvôli husitom, v noci s rakmi špehovať husitov
<i>Šamorín</i>	21. 8. 1434	posol	
<i>Viedeň</i>	13. 5. 1434 22. 6. 1434 3. 7. 1434 12. 7. 1434 13. 7. 1434 17. 7. 1434 16. 1. 1435	Veitel posol Pavol Jagenkater Jagenkater posol posol posol	s listom odtiaľ do Wiener Neustadt, kde našiel adresáta za Eylansinrokchom za Eylansinrokchom za Eylansinrokchom
<i>Trnava</i>	15. 5. 1434 26. 5. 1434 17. 8. 1434 26. 12. 1434	posol Hanns zo Sološnice (Hans Fleischkker von Praiten Prün) Niklas Sneyder Pavlik, posol na koni posol	s listom k Blažkovi

15. MOŽNOSTI KOMUNIKÁCIE PRI POČIATKOKH MESTSKEJ SOCIETY V BRATISLAVE

Žofia Lysá

V roku 1296 predstúpili pred Bratislavskú kapitolu šľachtici z Rače z jednej strany a z druhej strany, tak mešťania ako aj hostia z Rakúska a Uhorska, aby medzi sebou spísali dohodu ohľadom poplatkov za vinice na vrchu Schinberg (*Schintperg*, kopec v oblasti nad dnešnými Krasňanami v Bratislave).¹ Je to prvý prameň, kde sú obyvatelia Bratislavy pomenovaní zdvojením „*cives et hospites*“. Následne sa táto formulácia ukotvuje v prameňoch týkajúcich sa Bratislavy najmä od 30. rokov 14. storočia.² Ide o terminologické vyjadrenie faktu, že v mestskej societe sa stretli dve sociálne vrstvy? Kto boli *cives* a kto sa skrýval pod termínom *hospites*?

Termínom *hospes* sa pôvodne (v období 10. – 11. storočia) pomenovávali najmä cudzinci, predovšetkým bojovníci³, klerici⁴ či kupci,⁵ ktorí zväčša ako jednotlivci prichádzali do Uhorska. Záznamy o hostoch roľníkoch sú v 11. storočí zriedkavejšie, hoci najmä z Kolomanovho (1095 – 1116) zákonníka vyplýva, že boli v Uhorsku už preukázateľne prítomní.⁶ Hromadnejší príchod hostí nastal od polovice 12. storočia – podľa tradície počas panovania kráľa Gejzu II. (1141 – 1162). K druhej migračnej vlne došlo následne po tatárskom vpáde (1241). V 13. storočí už však nešlo len o vonkajšiu kolonizáciu a hostia už teda neboli len neuhorskej národnosti ale aj domáceho pôvodu.⁷

Najmä v 11. – 12. storočí, ale stále aj v 13. storočí, sa ako *hospes* označoval človek rôzneho sociálneho postavenia. Išlo o cudzích šľachticov, ktorí podľa Zlatej buly Ondreja II. (1205 – 1235) z roku 1222 nemohli bez súhlasu kráľovskej rady zastávať úrady v krajine.⁸

1 „*tam civibus Posoniensibus, quam hospitibus de Austria et Hungaria ab altera*“. Archív mesta Bratislavy (AMB), listina č. 1; Magyar országos levéltár (MOL) Diplomatikai fényképgyűjtemény (DF) 238 643.

2 1336 (AMB, listina č. 66, MOL DF 238 688), 1338 (AMB, listina č. 68, MOL DF 238 690), 1344 (AMB, listina č. 84, MOL DF 238 705).

3 Nemecký kronikár Oto z Freisingu popisuje vo svojich Gestách Frederici, že do Uhorska prichádza množstvo hostí, ktorí slúžia panovníkovi vo vojenskej službe a preto sú nazývaní principes. Pozri HELBIG, Herbert. Die ungarische Gesetzgebung des 13. Jahrhunderts und die Deutschen. In SCHLESINGER, Walter (ed.). *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der Europäischen Geschichte*. Sigmaringen 1975, s. 510.

4 O cudzích prichádzajúcich klerikoch hovorí 17. článok synody zo Szabolcsu z roku 1092: „*De hospitibus advenientibus clericis. Si qui hospes clericus in hanc patriam sine commendatitiis litteris episcopi sui venerit, ne forte monarchus aut homicida fuerit vel alicuius ordinis se confessus fuerit, iudicio vel testimonio discutiatur*.“ Pozri: *Decreta regni mediaevalis Hungariae (ďalej DRMH) I, 1000-1301*. Eds. János M. Bak et al. Bakersfield, Ca.: Charles Schlacks, Jr., Publisher, 1999, s. 56.

5 Pozri nariadenie II. knihy Zákonov kráľa Ladislava I. (1077–1095): „*De negotiatione cuiusvis hospitis. Hospites ex aliis regionibus in confinium pro equo emendo vel aliis rebus negotiandis si venerint, cum nuntio eiusdem confinii comitis ad regem eat, et per licentiam regis quicquid et quantum ei concessum fuerit, coram pristaldo regis emat*.“ Pozri DRMH I, ref. 4, článok č. 18, s. 15.

6 Pozri 80. článok Zákonníka kráľa Kolomana, kde sa spomínajú „*Liberi quique ac hospites, sicut Slavi vel ceteri extranei, qui in terris laborant aliorum, pro libertate tantum denarios dent, non alios etiam denarios insuper pro opere aliquo dare cogantur*.“ DRMH I, ref. 4, článok č. 80, s. 31.

7 Poukazujú na to výsady udelené v roku 1231 pre „*hospitibus iuxta castrum Valkow (Vukovar) commorantibus, videlicet Teutonicis, Saxonibus, Hungaris et Sclavis*.“ HELBIG, ref. 3, s. 520.

8 „*Si hospites videlicet boni homines ad regnum venerint, sine consilio regni ad dignitates non promoverentur*.“ DRMH I, ref. 4, článok č. 11, s. 38. V potvrdení dokumentu Zlatej buly z roku 1231 sú už označení ako „*hospites nobiles*“. Porovnaj: DRMH I, ref. 4, článok č. 11, s. 38. Hostí na úrovni šľachticov máme doložených aj v roku 1286 – kedy požiadali panovníka akísi hostia, „*quorum progenitores originem de nobilibus regni Boemie*“, aby ich panovník vyčlenil „*de numero... hospitem*“ a zaradil ich „*in numerum nobilium*“. Pozri: *Lexicon latinitatis Medii Aevi Hungariae (ďalej LLMAH)*, vol 4 (F–H). Budapest : Argumentum, 1993, s. 286.

Hospites tvorili aj strednú bojovú vrstvu v službách panovníka, a to nielen v starších obdobiach, ale ešte aj v 13. storočí, ako to dosvedčuje donácia, ktorú získal v roku 1206 istý rytier „*Johannes Latinus*“ oslovený panovníkom „*hospes fideles noster miles*“.⁹ Uhorské zákonodarstvo 11. – 12. storočia spomína aj hostí na úrovni bežného slobodného obyvateľstva, ktoré platilo tzv. denáre slobodných, pričom nemala byť od nich vyrubená žiadna iná daň ani robotná povinnosť,¹⁰ ale hovorí aj o hosťoch, ktorí boli v akomsi vazalskom vzťahu voči svojmu ochrancovi,¹¹ a inokedy spomína vyslovene chudobných hostí.¹²

Hostia boli zväčša usadení na cudzej pôde – najčastejšie na kráľovskej, resp. išlo o hostí podliehajúcich priamo panovníkovi (*hospites regis*), hradskej (*hospites castris*),¹³ ale aj cirkevnej (*hospites ad ... ecclesiae pertinenti*)¹⁴, či v 13. storočí zatiaľ len zriedkavo na pôde šľachtickej. Najmä od 13. storočia termín *hospes* pomenúval už homogénnejšiu skupinu obyvateľstva. Neoznačoval totiž už len cudzinca/prisťahovalca všeobecne, ale začal určovať jasne vymedzenú sociálno-právnu kategóriu obyvateľstva, keď slúžil na pomenovanie slobodného človeka, ktorý bol nositeľom tzv. práva hostí, či zväčša býval v takej obci, ktorá nadobudla právo/výsadu hostí.¹⁵ S prvými takými písomne zachytenými výsadami sa stretávame od začiatku 13. storočia, počínajúc výsadami pre Blatný Potok (Sáros Patak) z roku 1201,¹⁶ hoci sa iste uplatňovali už predtým vo forme ústnej dohody. Poukazuje na to aj ustanovenie Zlatej buly Ondreja II., podľa ktorého majú žiť hostia akéhokoľvek národa podľa slobôd ustanovených na začiatku.¹⁷ Aj z väčšiny privilegiálnych listín vyplýva, že hostia boli v lokalitách usadení dávnejšie pred udelením výsad, pričom sa neraz uvádza, že sa výsadami riadia už dlhšie.¹⁸ Ani v prípade Bratislavy nemožno pokladať privilégium z roku 1291 za akýsi nultý bod vo vývoji mesta. Dokument dokladá na niekoľkých miestach, že hostia tvorili etablovanú skupinu v Bratislave už minimálne pred rokom 1272 a ako sa spomína v jeho úvode, utrpeli počas vojen s Čechmi a Rakúšanmi (v bojoch kráľa Ladislava IV. s českým kráľom Přemyslom Otakarom II. ale aj rakúskym a štajerským vojvodom Albrechtom I.) veľké škody, ich domy a osobný majetok boli vypálené a mnohí boli z mesta vyhnaní.¹⁹ Preto akoby privilégium

9 KUBINYI, András. Zur Frage der deutschen Siedlungen im mittleren Teil des Königreichs Ungarn (1200 – 1541). In SCHLESINGER, Walter (ed.). *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der Europäischen Geschichte*. Sigmaringen 1975, s. 530.

10 Ref. 6.

11 Pozri článok č. 24 I. knihy Zákonov kráľa sv. Štefana I. (1000–1038): „*De his, qui hospites alterius sibi tollunt. Si quis hospitem cum benivolentia accipit et nutrimentum sibi honeste impendit, quamdiu secundum propositum nutritur, non deserat suum nutritorem, nec ad aliquem alium suam deferat hospitalitatem.*“ DRMH I, ref. 4, článok č. 24, s. 6.

12 Pozri 25. článok synody zo Szabolcsi z roku 1092, známej aj ako I. kniha Zákonov kráľa Ladislava: „*De negligentia fidelium cavaderum ... Si dominus servi sui corpus, aut villicus pauperis hospitis vel villani ad ecclesiam non detulerit, tantumdem peniteat.*“ DRMH I, ref. 4, článok č. 25, s. 57.

13 „*iuxta metas terre Scelench (Zeleneč) hospitum castris Posoniensis*“ Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae (ďalej CDSI) II. Ed. Richard MARSINA. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1987, č. 126, s. 83.

14 Napríklad hostia v Sebechleboch podliehali Ostrihomskej kapitule. CDSI I. Ed. Richard MARSINA. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1971, č. 279, s. 206.

15 KUBINYI, András. Der ungarische König und seine Städte im 14. und am Beginn des 15. Jahrhunderts. In RAUSCH, Wilhelm (ed.) RAUSCH *Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas II. Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert*. Linz : Ganzleinen, 1972, s. 194.

16 *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (ďalej CDH). Tomi V, volumen I. Ed. Georgius Fejér. Budae : Typ. Universitatis, 1829, s. 181-183.

17 Pozri článok č. 19: „*Similiter hospites cuiuscumque nationis secundum libertatem ab inicio eis concessam tenantur.*“ DRMH I, ref. 4, článok č. 19, s. 34.

18 Napríklad v roku 1254 udelil Belo IV. hosťom z Babinej a Dobrej Nivy výsady, ktorými sa riadili preukázateľne už dávnejšie: „... *hospites de Dobruna et de Babacseky nobis humiliter supplicarunt, ut libertatem ipsorum, in qua fuerunt hactenus demorati, nostro dignaremur privilegio confirmare ...*“ CDSI II, ref. 13, č. 450, s. 313.

19 AMB, listina č. 12, MOL DF 238 636.

malo byť len impulzom pre príliv ďalšej vlny hostí do vojnami ochabnutého mesta, pričom sa listina odvoláva na staré práva a zvyklosti, ktorými sa títo hostia riadia.²⁰

Status hostí nemusel byť udelený len kolektívnymi výsadami, ale mohol sa k nemu prepracovať aj jednotlivce, ako na to poukazuje príklad bratislavského jobagióna Wocha. Tento pôvodne koniarnik Bratislavského hradu býval podľa listiny z roku 1240 už dlhé roky v Bratislave, pričom ho Belo IV. (1235 – 1270) za vojenské zásluhy v pohraničí vyňal zo služobného pomeru k Bratislavskému hradu a zaradil ho medzi kráľovských hostí („*inter hospites regios*“).²¹ Aj pre domáce obyvateľstvo teda bola možnosťou ako sa vymaniť zo služobnej závislosti na hrade získaním statusu hosta. Aj z prípadov Varadínskeho súdu vyplýva fakt, že tzv. slobodní hostia (*liberi hospites*) si svoje postavenie v porovnaní s ostatným služobným hradským obyvateľstvom ostražito strážili. Keď v roku 1213 napadli istí hradskí jobagióni akéhosi Angela, že je údajne taktiež hradský jobagión, ten vypovedal, že patrí k latinským hostom a je úplne slobodný.²²

Cives

V uhorskom prostredí v období stredoveku sa termín *civis* používal v troch základných významoch: 1. Obyvateľ, poddaný všeobecne. 2. Hradčan, ako synonymum so slovom *castrenses*, resp. *civiles*. Išlo o vrtvu tzv. *cives castris* 3. Mešťan, obyvateľ mesta, nositeľ mestských výsad.²³

Najstaršie pramene z 11. – 12. storočia, najmä uhorské zákonníky, nepodávajú príliš jednoznačný obraz o vrstve tzv. *cives*.²⁴ Až pramene zo začiatku 13. storočia, ktoré však iste odzrkadľujú stav predchádzajúcich období, osvetľujú bližšie túto vrstvu ako úzko prepojenú s kráľovskými hradmi, resp. hradnými majetkami, keď sa v tomto období v prameňoch spomínajú „*cives castris*“²⁵ (odtiaľ pravdepodobne aj názov tejto vrstvy v súvislosti s pôvodným označením hradov ako *civitas*²⁶). Takíto *cives* mohli bývať tak v dedinách náležiacich do hradskej sústavy, ako aj priamo v podhradiach.²⁷ Išlo o vrstvu patriacu do hradského zriadenia,

20 „*Item si qui excessus emergerint, vel inciderint de eadem civitate vel pertinenciis eiusdem civitatis, continuus iudex et iurati secundum morem consuetum et solitum iusticiam facient conquerenti, prout consuetudo civitatis et libertas exigat eorumdem.*“

21 CDSI II, ref. 13, č. 65, s. 46-47.

22 „*se filium Latini hospitis esse et absolute liberum*“ Pozri prípad Varadínskeho registra z roku 1213. *Regestrum Varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico degestum* (ďalej RV). Eds. J. KARÁCSONYI, S. BOROVSZKY. Budapest : Váradi Káptalan, 1903, č. 31 (253), s. 165.

23 LLMAH (ref.8), vol. 2, fasc. 1 (*Caballa-cliciarius*). Budapest : Akad. K., 1991, s. 137

24 Z ustanovení zákonov kráľov Ladislava I. a Kolomana vyplýva, že išlo o vrstvu pôvodne formálne podliehajúcu priamo panovníkovi. Ten ich delegoval do služieb (pravdepodobne vojenských) najmä hradným županom, ale aj ostatným úradníkom. (*DRMH I*, ref. 4, článok č. 38, s. 27). Ich formálna podriadenosť panovníkovi vyplýva aj z ustanovenia III. knihy Zákonov kráľa Ladislava I., v ktorom sa aj bližšie špecifikuje, komu mohli byť *cives* podriadení. Nariaďuje totiž všetkým urodzeným (*nobilibus*) aj neurodzeným (*ignobilibus*), najmä biskupom, opátom a županom, ale aj nižšie postaveným (*minoribus*), aby v termíne vrátili kráľovi všetkých *cives*, ako aj tých čo sa nazývajú „*ewnek*“ a sluho, ktorých držali (vo svojich službách) od čias kráľa Ondreja I (1046–1060) a kniežata Bela, pričom tí, ktorí chceli brániť (svoj nárok na týchto ľudí) sa mali dostaviť pred kráľa v stanovenom termíne. (Pozri: *DRMH I*, ref. 4, článok č. 2, s. 17.) Táto vrstva prakticky podliehala najmä županom, ako to naznačuje aj nariadenie sv. Štefana I., podľa ktorého ak župani alebo knazi nájdu niekoho pracovať v nedeľu s volmi, má byť tento dobytok zhabaný a odovzdaný na obživu pre *cives(ov)*. (*DRMH I*, ref. 4, článok č. 8, s. 3.)

25 V listinných prameňoch 11.–12. storočia sa objavuje tento termín zriedkavejšie. Napríklad v roku 1067 sa spomínajú tri poplužia zeme „*civibus castris de Zolbolchy*“. V roku 1137 zase zem obývaná „*a civibus de civitate Mussun*“. LLMAH, ref. 23, s. 137.

26 RAPANT, Daniel. Drobné štúdie k slovenskému stredoveku V. Milites, cives, civiles. In *Slovenská archivistika*, 1976, roč. 11, č. 1, s. 89.

27 V roku 1221 sa pomínajú *cives* hradu Boršod „*Koeta de villa Chokoka* (Csokva) *et Churna de villa Umány* (Omány)“. RV, ref.22, č. 316 (367), s. 272.

podriadenú županovi a povinnú služobnými povinnosťami voči nemu, pre ktorú sa používal synonymne aj termín *castrenses* a ktorá mala obdobné postavenie ako kategória *civiles*. Tieto termíny sa totiž najmä v 13. storočí neraz používajú synonymne.²⁸ Naznačuje tomu aj fakt, že zákonníky 11. – 12. storočia nepoznajú kategóriu *castrenses* (len *cives castri*, *civiles*). Naproti tomu v priebehu 13. storočia postupne termín *cives castri* v prameňoch ustupoval a bol nahradený práve pomenovaním *castrenses*. Termín *civis* v tom čase nadobudol nový obsah, keď začal slúžiť na pomenovanie obyvateľov miest, teda vrstvy, ktorá v protiklade k pôvodným *cives castri* bola už vyčlenená spod hradskej sústavy.

Zdá sa, že ako pomenovanie spomínanej sociálnej kategórie hradnej vrstvy obyvateľstva nachádzame posledné zmienky *cives* z 30., ojedinele z 50. rokov 13. storočia.²⁹ Práve v polovici 13. storočia (40. – 50. rokoch) a výnimočne aj skôr³⁰ sa množia zmienky o *cives* žijúcich v sídlach, ktoré nadobudli mestské výsady, a teda ich môžeme interpretovať ako mešťanov. Presnú časovú hranicu významového posunu, odkedy pod termínom *civis* môžeme rozumieť výlučne nositeľa mestského práva, však nemožno stanoviť. Preto je termín *civis* najmä v prameňoch hraničného obdobia 40. a 50. rokov 13. storočia odkázaný predovšetkým na interpretáciu historika. Netreba taktiež zabúdať ani na prostý výklad termínu *civis* vo význame obyvateľ – bez toho, že by tento termín odkazoval na právne postavenie takto označenej osoby.³¹ Nazdávam sa, že práve v takomto význame je použitý termín *civis* v listine z roku 1243 v súvislosti s už spomínaným jobagiómom – neskôr kráľovským hostom Wochom, tradične pokladaným za prvého, podľa mena známeho, bratislavského mešťana.³²

Najmä od 50-tych rokov 13. storočia sa množia zmienky o *cives*, ktorí sú už jednoznačne mešťanmi. Ide najmä o listiny, v ktorých vystupujú mestské komunity (najčastejšie *cives* z Ostrihomu, Pešti, Budína a Stoličného Belehradu).³³ Bratislavčanov ako komunitu mešťanov („*universitas civium*“) prvý krát spomína listina z roku 1287.³⁴

28 K synonymnému použitiu termínov *castrenses* a *cives* pozri prípad varadínskeho súdu z roku 1213, keď „*universi castrenses de Cornust*“ napadli „*villanos de Sob* (dnešné Mező-sas) *pro concivibus suis*“ pričom sa ďalej píše, že títo „*cives de Cornust*“ sa neodvážili namietat výpovedi spomínaných dedičanov, že patria k jobagiómom sv. kráľa. RV, ref. 22, č. 51 (147), s. 172-173. Podľa prípadu Varadínskeho registra z roku 1229 napadli istí hradní *cives* jobagiómov z tej istej obce, že sú ich „*concives, simili officio, id est debito castrensi subjacentes*“. Na varadínskom súde sa však preukázalo, že jobagiómi boli „*de civili servitio*“ falošne obvinení. RV, ref. 22, č. 371 (360), s. 297-298. Tento príklad uvádza aj RAPANT, ref. 26, s. 95. 29 „*Cum jobagiones castri de Zounuc una cum civibus eiusdem castri...terram ...ab ecclesia... requirerent.*“ LLMAH, ref. 23, s. 137.

30 Najmä v súvislosti s dalmátskymi mestami, kde istá forma privilegovania siaha hlbšie do minulosti, keď uhorskí panovníci vydali listiny, ktoré však len potvrdzovali dávnejšie výsadné postavenie miestnych obyvateľov. V privilégii Kolomana pre Trogir z roku 1108 sa píše: „*Ego Colomanus rex ...iuro ... vobis Tragarinis, meis fidelibus civibus...*“. LLMAH, ref. 23, s. 137

31 KEJŘ, Jiří. *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha : Karolinum, 1998, s. 96.

32 Belo IV. udeľuje Wochovi, ktorý vystupuje v listine ako „*civis Posoniensis*“, zem Jablonce (dnešný Zelenec) za služby preukázané počas vpádu Tatarov. CDSI II, ref. 13, č. 126, s. 82-83.

33 V roku 1255 vydáva predstavený obce (*maior vilae*) a mešťania štvrť v Ostrihome (*de vico Strigoniensi*) doklad o predaji časti zeme Ostrihomskej kapitule. *Elenchus fontium historiae urbanae* (ďalej EFHU). Ed. András KUBINYI. Budapest : Balassi, 1997, č. 40, s. 48. Porovnaj tiež: EFHU, č. 39, s. 47; č. 46, s. 56-57, č. 38, s. 44–46, č. 41, s. 49-50, č. 48, s. 57-58.

34 Bratislavská kapitula oznamuje: „*quod Tyrwardo villico, duodecim juratis ac universitate civium civitatis Posoniensis ab una parte, Jacobo quondam villico cive de eadem ab alteracoram nobis personaliter constitutis...*“ AMB, listina č. 7, MOL DF 238 631.

Hospites a cives v mestách

Pozrime sa teraz bližšie na pomenovanie obyvateľov, ktorí figurujú ako prijímatelia výsad v privilegovaných listinách.³⁵ V 13. storočí sú označovaní v prevažnej miere ako *hospites*.³⁶ Ako *cives* sú v čase udelenia privilégia označení len obyvatelia Trnavy roku 1238³⁷, Nitry (1248)³⁸, Šoprone (1277)³⁹, Gelnice (1287)⁴⁰, Bratislavy (1291)⁴¹ a Podolínca (1292)⁴², čiastočne aj Dobrej Nivy, Babinej (1254) a Kőrmend (1244)⁴³. Výnimočne sú prijímatelia výsad označení aj ako *populi* (Zvolen).⁴⁴

Rozdiely sú aj v označeniach obyvateľov miest, ktoré slúžili v konkrétnych privilegovaných listinách ako vzorové. Výlučne ako *cives* boli v takýchto prípadoch označovaní najmä obyvatelia Stoličného Belehradu (Székesfehérvár) (v privilegii pre Trnavu 1238, Nitru 1248, Ráb 1271, Satu Mare 1271, Šoproň 1277 a 1297, Vasvár 1279), Pešti (v privilegii pre Komárno 1265), Budína (výsady pre Šoproň 1297). Naproti tomu ako *hospites* sú označení Banskoštiavničania (v privilegii pre Banskú Bystricu 1255), Košičania (v privilegii pre Seňu 1249), či obyvatelia Blatného Potoka (privilegium pre Nové Mesto pod Šiatrom z roku 1261). Krupinčania sú označení raz ako *hospites* (Hybe 1265) a raz ako *cives* (Nemecká Lupča 1270). Niekedy sa na vzor vo výsadách upozorní len všeobecnou formulou, že hostia privilegovanej obce sa majú v tej ktorej oblasti riadiť takými výsadami, akými sa riadia iní hostia.⁴⁵ Ak sledujeme

35 Štatistiku pomenovania osôb v privilegovaných listinách urobil R. Marsina (MARSINA, Richard. K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. In *Historický časopis*, 1973, roč. 21, č. 3, s. 344-345.). Nasledujúca štatistika je doplnená o výsadné listiny miest z územia dnešného Maďarska.

36 Pozri privilégia: pre Starý Tekov (z roku 1240, *CDSI II*, ref. 13, č. 79, s. 56-57), Spišské Vlachy, (1243, *CDSI II*, ref. 13, č. 128, s. 84), Krupinu (1244, *CDSI II*, ref. 13, č. 167, s. 111-112), Kőrmend (1244, *EFHU*, ref. 33, č. 33, s. 38), Pešť (1244, *EFHU*, ref. 33, č. 34, s. 39-41), Seňu roku (1249, *CDSI II*, ref. 13, č. 319, s. 222-223), Babinú a Dobrú Nivu (1254, *CDSI II*, ref. 13, č. 450, s. 313), Banskú Bystricu (1255, *CDSI II*, ref. 13, č. 491, s. 340-341), Nové Mesto pod Šiatrom (Sátorajjárhely) (1261, *EFHU*, ref. 33, č. 43, s. 52), Füzitő (1263, *EFHU*, ref. 33, č. 45, s. 55) Nemeckú Lupču z roku 1270. Pozri: *Výsady miest a mestečiek na Slovensku I (1238-1350)* (ďalej *Výsady*). Ed. Lubomír JÜCK. Bratislava : Veda, 1984, č. 38, 52-53. Privilégium pre Rimavskú Baňu (1268, *Výsady*, ref. 36, č. 36, s. 50-51), pre Kežmarok (1269, *Výsady*, ref. 36, č. 37, s. 51-52), pre Komárno (1265 aj 1277, *Výsady*, ref. 36, č. 32 a 56, s. 48 a 63), či pre saských hostí na Spiši (1271, *Výsady*, ref. 36, č. 43, s. 55-56), Ráb (Győr) z roku 1271 (*EFHU*, ref. 33, č. 53, s. 61-62), Vasvár (Železný hrad) z roku 1279 (*EFHU*, ref. 33, č. 59, s. 71-72), či privilegium pre hostí z Prešova, Sabinova a Veľkého Šariša (1299, *Výsady*, ref. 36, č. 90, s. 82-83).

37 *CDSI II*, ref. 13, č. 44, s. 30-31

38 *CDSI II*, ref. 13, č. 298, s. 208-209.

39 *EFHU*, ref. 33, s. 68-69. V privilegii Ladislava IV. (1272-1290) sa však spomínajú slobody, ktoré meštania dostali už od panovníkov Bela IV. a Štefana V. (1270-1272).

40 Listina Ladislava IV. z roku 1287 (*Výsady*, ref. 36, č. 66, s. 67-68) je len potvrdením slobôd udeľených Gelničanom Belom IV. a Štefanom V., ako aj ich čiastočné rozšírenie. V listine teda vystupujú *cives* mesta, zväšadeného už v staršom období.

41 Prijímateľmi listiny sú sice „*hospites de civitatis Posoniensis*“, v ďalšom texte listiny sa používajú na označenie Bratislavčanov termíny *hospites* ako aj *cives*. AMB, listina č. 12, MOL DF 238 636.

42 MARSINA, ref. 35, s. 344-345.

43 V Dobrej Nive a Babinej si môžu voľiť kňaza, ale aj richtára „*de communi civium*“. (*CDSI II*, ref. 13, č. 450, s. 313.) Prijímateľmi výsad sú hostia z Kőrmend, ale na dvoch miestach ich výsadnej listiny sa spomínajú aj *concives*. (*EFHU*, ref. 33, č. 33, s. 38.)

44 „...*populi nostri de Zoulum*“. Pozri výsadnú listinu pre Zvolen z roku 1243 zachovanú v odpise Bela IV. z roku 1253 (*CDSI II*, ref. 13, č. 139, s. 93-94).

45 V privilegii pre hostí zo Spišských Vlachov (1243) majú miestni hostia právo slobodnej voľby richtára so súdnou právomocou „*iuxta consuetudinem hospitum aliorum*“ (*CDSI II*, ref. 13, č. 128, s. 84). Podobné ustanovenie sa nachádza aj v privilegii pre Nemeckú Lupču z roku 1270. Tu pozri aj ustanovenie, nech majú miestni hostia: „*Ecclesiam suam Carponensis, et Banensis civitatum habeant more, et libertate Theutonicorum aliorum*.“ (*Výsady*, ref. 36, č. 29, s. 44-45). Porovnaj aj privilegium pre hostí z Kežmarku (*Výsady*, ref. 36, č. 37, s. 51-52), Rábu (1271, *EFHU*, ref. 33, č. 53, s. 61-62), pre hostí z Prešova, Sabinova a Veľkého Šariša (1299, *Výsady*, ref. 36, č. 90, s. 82-83), hostí z Dobrej Nivy a Babinej (1254, *CDSI II*, ref. 13, č. 450, s. 313). Aj bratislavský richtár mal rozsudzovať všetky spory „*more hospitum aliorum*“ a Bratislavčania mali platiť desiatky tak ako „*hospites aliorum civitatum*“ (AMB, listina č. 12, MOL DF 238 636).

pomenovanie obyvateľov výsadných obcí po udelení privilégia, napríklad. v konfirmačných listinách zistíme, že do konca 13. storočia sú v prevažnej miere stále označovaní skôr ako *hospites*, a to aj v prípade ak v privilegálnej listine sa označovali ako *cives*.⁴⁶

Od 70. rokov 13. storočia a najmä začiatkom storočia 14. stúpa počet prameňov, kde sú obyvatelia niektorých miest označení zdvojením „*cives et hospites*“.⁴⁷ V staršej maďarskej historiografii sa tento jav vysvetľoval tak, že termín *cives* odkazuje na staršie vrstvy hradského obyvateľstva, s ktorým má aj zhodný názov, kým termín *hospites* vyjadruje vrstvu prisťahovalcov, ktorí sa usádzali popri hradoch.⁴⁸ Maďarský historik András Kubinyi túto teóriu oprášil v súvislosti s dejinami Budína, pričom si všimol, že pramene 13. storočia striktné rozlišujú medzi „*cives castri Budensis*“ a „*hospites de suburbio castri*“. Súčasne nastolil otázku, či aj v prípade Bratislavy v prameňoch spomínaní *hospites* neboli zahrnutí do mestskej society *civesov*.⁴⁹ Obyvatelia Bratislavy boli v poslednej tretine 13. storočia pomenovaní v prevažnej miere ako *cives*,⁵⁰ zriedkavejšie ako *hospites*.⁵¹ Bratislavskí *cives* spolu s hosťami sa prvýkrát objavujú v spomínanej dohode so šľachticmi z Rače z roku 1296.

Áký významový rozdiel teda existoval medzi pojmami *hospites* a *cives*? Chcel pisár listiny z roku 1272 naznačiť významový rozdiel, keď napísal, že pred panovníka predstúpili „*cives et hospites nostri de villa Olaszi, prope Potok*“?⁵² V odpovedi na túto otázku nemožno zaujať vždy jednoznačné stanovisko. Niekedy boli oba termíny použité na vyjadrenie protikladu domáci – cudzí, keď termín *civis* vyjadroval domáci pôvod takto označenej osoby v kontraste k prisťahovalcom – hosťom. Roku 1235 vydal Ondrej II. listinu pre všetkých obyvateľov Budína „*tam clericis, quam laicis, hospitibus et indigenibus*“ pričom v ďalšom texte nahradil *indiges* termínom *civis*.⁵³ Podobne odlíšil pisár v roku 1255 obyvateľov Ostrihomu na cudzích „*Latinos*“ a domácich „*civis*“.⁵⁴ Často sa však používali oba termíny synonymne, resp. náhodne (raz

46 Napríklad obyvatelia Trnavy sú v donácii Bela IV. z roku 1244 (CDSI II, ref. 13, č. 165, s. 109-110) pomenovaní *hospites*, rovnako aj v listinách z roku 1280 (Výsady, ref. 36, č. 59, s. 65) a 1291 (Výsady, ref. 36, č. 74, s. 73). Podobne obyvatelia Nitry v donácii z roku 1256 (CDSI II, ref. 13, č. 546, s. 379-380) a v roku 1288 (Výsady, ref. 36, č. 69, s. 69-70). Ako *hospites* sú pomenovaní aj Zvolenčania v roku 1271 (Výsady, ref. 36, č. 45, s. 57) a 1274 (Výsady, ref. 36, č. 50, 51, 52, s. 59-60) a Krupinčania v roku 1244 (CDSI II, ref. 13, č. 167, s. 113-114), 1270 (CDH V/1, ref. 16, s. 67-68), 1274 (Výsady, ref. 36, č. 49, s. 59). Rovnako obyvatelia Spišských Vlách v roku 1265 (Výsady, ref. 36, č. 34, s. 50), 1273 (Výsady, ref. 36, č. 47, s. 58) a obyvatelia Dobrej Nivy a Babincej v roku 1270 (Výsady, ref. 36, č. 39, s. 53-54) aj 1274 (Výsady, ref. 36, č. 48, s. 59). Kežmarok v roku 1270 (Výsady, ref. 36, č. 42, s. 54-55). Banská Bystrica v roku 1271 (Výsady, ref. 36, č. 44, s. 56), 1287 (Výsady, ref. 36, č. 65, s. 67), 1293 (Výsady, ref. 36, č. 80, s. 78). Nemecká Ľupča v roku 1274 (Výsady, ref. 36, č. 54, s. 60-61.). Rimavská Baňa v roku 1278 (Výsady, ref. 36, č. 58, s. 64).

47 V roku 1271 získali hostia Rábu výsady ako „*cives et hospites Albenses*“ (EFHU, ref. 33, č. 53, s. 61). V roku 1272 požiadali panovníka „*cives et hospites nostri de villa Olaszi, prope Potok*“ o potvrdenie privilegálnej listiny (CDH, V/1, ref. 16, s. 181-183). V roku 1290 požiadali jágerského biskupa „*iudex, cives et universitas hospitum de Cassa*“ o vyňatie košickej fary spod právomoci archidiakona (Výsady, ref. 36, č. 73, s. 73). V roku 1297 požiadal „*cives seu hospites de Suprunio*“ o udelenie výsad podľa mešťanov Budína a Stoličného Belehradu (EFHU, ref. 33, č. 72, s. 99). V roku 1307 predstúpili pred palatína „*iudex, iurati et universi hospites nec non cives nostri de Komarun...*“ (Výsady, ref. 36, č. 91, s. 83).

48 KUBINYI, ref. 15, s. 194.

49 KUBINYI, ref. 15, s. 194. Zdvojenie „*cives et hospites*“ vysvetľuje tak, že v niektorých prípadoch tohto použitia môže ísť v prípade *cives* o vplyvnejšiu časť komunity.

50 V listinách z roku 1287 (AMB, listina č. 7, MOL DF 238 631), 1288 (text listiny je známy z odpisu z roku 1292. AMB, listina č. 13, MOL DF 238 637), 1292 (AMB, listina č. 13, MOL DF 238 637), 1293 (AMB, listina č. 14, MOL DF 238 638; č. 15, MOL DF 238 639). Bratislavskí *cives* sú spomenutí aj v listine z roku 1297 (AMB, listina č. 20, MOL DF 238 645), 1302 (AMB, listina č. 23, MOL DF 238 647), 1309 (AMB, listina č. 26, MOL DF 238 650), 1311 (AMB, listina č. 27, MOL DF 238 651) atď.

51 Hospites sú príjemcami privilégia z roku 1291 (AMB, listina č. 12, MOL DF 238 636) V roku 1313 požiadal o potvrdenie privilégia magister Tybolt „*nomine universorum hospitum de civitate*“ (AMB, listina č. 32, MOL DF 238 656).

52 CDH V/1, ref. 16, s. 181-183.

53 „... ut nulli eandem villam inhabitanti tam civi, quam hospiti...“ EFHU, ref. 33, č. 26, s. 29.

54 EFHU, ref. 33, č. 39, s. 47.

boli obyvatelia toho istého mesta pomenovaní *cives*, inokedy *hospites*). Aj v privilegii pre Bratislavu z roku 1291 sa raz používa termín *cives*, inokedy *hospites*, pričom je tu však zreteľný častejší výskyt termínu *civis* v právnych ustanoveniach.⁵⁵

Niekedy vydavateľ výsadnej listiny jasne významovo rozlišoval termín *cives* a *hospites*, keď súčasne v jednom prameni sú právne rozvinutejšie komunity nazvané ako *cives*, hoci obyvatelia ostatných miest sú súčasne pomenovaní *hospites*.⁵⁶ Napríklad obyvatelia Šoprone si majú voliť richtára, ktorý bude rozsudzovať spory „*more civium Albensium et aliorum hospitem in regno*“.⁵⁷

Inokedy akoby termín *cives* pomenovával vplyvnejšiu časť mestskej komunity. V takomto prípade môžeme uvažovať o používaní termínu *cives* v širšom a užšom význame. V širšom význame je používaný synonymne s výrazom *hospites* na pomenovanie množiny obyvateľov, ktorých spája fakt, že sú nositeľmi spoločných výsad. V druhom prípade sa môže použiť aj na pomenovanie významnejšej a vplyvnejšej časti mestskej society, teda ide o akúsi podmnožinu veľkej množiny nazývanej raz *hospites* a inokedy *cives*. V roku 1290 sa na jágorského biskupa obrátili so žiadosťou „*iudex, cives et universitas hospitem de Cassa*“.⁵⁸ V prípade Bratislavy ak by sa tunajší richtár, prisažní alebo *cives* pomýlili pri výkone spravodlivosti, majú sa odvolať k panovníkovi.⁵⁹ Ťažko si možno predstaviť, že by sa celá komunita mešťanov podieľala na výkone spravodlivosti, skôr išlo o jej vplyvnejšiu časť. Naznačujú to aj príklady neskoršieho obdobia zo sklonku stredoveku, kedy sa bežne skladba mestskej society odráža v znení prameňov, keď sa jej jednotlivé zložky uvádzajú v tomto poradí: richtár, prisažní, mešťania a celá komunita mesta.⁶⁰ Nasvedčuje tomu aj fakt, že na sklonku stredoveku mal často termín *cives* aj svoj užší význam, keď sa ním skutočne označoval najmä mestský patriciát.⁶¹

Na záver teda môžeme skonštatovať, že terminológia v pomenovaní obyvateľov privilegovaných sídlisk nebola v 13. storočí ešte dotvorená, často kolísala a nemôžeme nájsť v jej používaní pravidlo. V prevažnej miere sa využíval termín *hospites*. V prípade označenia *cives* možno badať väčšiu frekvenciu jeho použitia pri pomenovaní právne rozvinutejších komunit (Stoličný Belehrad, Ostrihom, Budín, Pešť, Bratislava).⁶² Z časového hľadiska sa častejšie začína objavovať v prameňoch od 70. rokov 13. storočia (listiny vydané Ladislavom IV). Čo

55 Ako *cives* sa označujú Bratislavčania najmä v článkoch týkajúcich sa voľby richtára a jeho súdnych právomocí (richtár má súdiť spolu s 12 prisažnými spolumešťanmi; proti *cives* nemá svedčiť nikto cudzí, len svedkovia s rovnakými výsadami; ak by sa richtár, prisažní alebo *cives* pomýlili pri výkone spravodlivosti, má sa richtár spolu s prisažnými odvolať k panovníkovi; richtár, prisažní a *cives* majú právo pozbaviť mestských výsad prisťahovalcov, ktorí by obchádzali povinnosti a výsady mešťanov). Ďalej sa termín používa v ustanoveniach, ktorými niektoré podskupiny obyvateľstva Bratislavy (prisťahovalci, Židia a rybári) dostávajú tie isté práva ako bratislavskí *cives*. Išlo teda najmä o právne ustanovenia. Termín *hospites* je použitý v úvode (o vydanie privilegia žiadajú „*hospites de civitate Posoniensi*“) a v závere listiny (slobody boli udelené na „*augmentum hospitem*“). Termín *hospites* je použitý aj v článkoch oslobodenia hostí od povinnosti pohostenia, vyňatia hostí spod súdu palatína a oslobodenia od platenia mýta. AMB, listina č. 12, MOL DF 238 636.

56 Je to najmä v prípadoch, keď udeľuje panovník výsady podľa vzoru Stoličného Belehradu, ktorého obyvatelia sú výlučne nazývaní ako *cives*. Hostia z Vasváru majú mať na jednej strane vo veci predvolávania svedkov také práva ako „*hospites de maioribus civitatis*“ na druhej strane také slobody ako majú „*cives Albenses*“ (EFHU, ref. 33, č. 59, s. 72).

57 EFHU, ref. 33, č. 58, s. 69.

58 Výsady, ref. 36, č. 73, s. 73.

59 Privilegium z roku 1291 (AMB, listina č. 12, MOL DF 238 636).

60 V listine z roku 1421 nachádzame: „*iudicem et iuratos, cives ac totam communitatem nostre civitatis Korpona*.“ CDH ref. 16, Tomi X, volumen VI. Ed. Georgius Fejér. Budae : Typ. Universitatis, 1844, č. 129, s.353.

61 Pozri KUBINYI, ref. 15, pozn. č. 21, s. 211.

62 Ale aj komunity v Šoproni či Gelnici, označené v privilegálnych listinách ako *cives*, pričom však už v čase žiadosti o udelenie výsad boli výsadnými mestami (v privilegálnych listinách sa uvádza, že už získali bližšie nešpecifikované slobody od Bela IV. a Štefana V.). Pozri privilegium pre Šopron z roku 1277 (EFHU, ref. 33, č. 58, s. 68–69) a Gelnicu z roku 1287 (Výsady, ref. 36, č.66, s. 67–68).

sa týka termínov *cives* a *hospites*, nemôžeme vždy vyvodiť jednoznačné závery o ich význame. Raz sa používali synonymne (na pomenovanie obyvateľov privilegovaných sídlisk), inokedy ako protiklad (domáci, cudzí) a v niektorých prípadoch vyjadrovali významový rozdiel (keď sa *cives*mi nazývali právne vyvinutejšie komunity, resp. vplyvnejšia časť komunity). Rozhodne nemožno uplatniť šablónu, že v prípade hostí ide vždy len o vrstvu prisťahovalcov, kým *cives* sú reliktom starej hradskej vrstvy obyvateľstva.

Na záver sa oblúkom vráťme k Bratislavčanovi Wochovi. Pramene ho zachytávajú ako jobagióna hosta aj ako *civis*. Je typickým príkladom toho, že včasná mestská societa stredovekej Bratislavy sa sformovala jednak z prisťahovalcov, hostí (tak, ako to ukazuje aj privilégium), ale bola v nej silne zastúpená aj stará hradská vrstva obyvateľstva, ktorej bol – pôvodne hradský jobagión – Woch reprezentantom. Wochových potomkov totiž poznáme. A boli mešťanmi Bratislavy, ako to dokladá listina z roku 1323, kedy Wochov syn Peter Krajčír (Sartor) spolu s príbuznými predáva svoj majetok Jablonec Bratislavskej kapitule.⁶³ Jablonec je majetok, ktorý predávajú mešťania a ktorý získal takmer pred storočím ich predok, pôvodne hradský jobagión Woch, za služby preukázané panovníkovi počas tatárskeho vpádu.

⁶³ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae* II. Ed. SEDLÁK, Vincent, Bratislava : Veda, 1987, č. 989, s. 429-430.

16. „IN POSONIO EST LOCUS VALDE SANUS...“ KULTÚRNE KONTAKTY BRATISLAVY A VIEDNE V 15. STOROČÍ

Miriám Hlavačková

Ak hľadáme paralely Bratislavy a Viedne v stredoveku, môže nám napadnúť výhodná poloha na dôležitej dopravnej tepne – Dunaji, prosperujúce vinohradníctvo či nemecky hovoriace obyvateľstvo. Vďaka vzájomnej blízkosti oboch miest prekvtali obchodné i príbuzenské kontakty, Viedencania vlastnili v Bratislave nehnuteľnosti ako aj Bratislavčania vo Viedni.¹ Samozrejme nešlo o celkom rovnocenný vzťah, keďže Viedeň patrila aj v celoeurópskych reláciách k veľkým a významným mestám, v ktorých sa koncentroval značný kapitál.²

Z bratislavských a viedenských stredovekých testamentov sa ďalej dozvedáme, že vzájomné boli tiež odkazy dedičstva a dlžôb, ako aj odkázanie finančných príspevkov za spásu duše adresované bratislavským či viedenským cirkevným inštitúciám.³ Nebolo ničím výnimočným, že príslušníci najmä patricijských rodín boli súčasne mešťanmi Viedne i Bratislavy. Vezmime si napríklad bohatého bratislavského mešťana, kupca Jána Polla, ktorý pochádzal z Viedne a v Bratislave si kúpil sedem domov (1364), čím sa zaradil medzi popredných mešťanov Bratislavy.⁴ Zaoberal sa obchodovaním s vínom a spolu s bratislavským richtárom Jakubom si prenajímali desiatky z viníc v zadunajských župách.⁵ Keď roku 1375 diktoval Ján Poll znenie svojho testamentu v Bratislave, odkázal v ňom najprv 50 funtov viedenských fenigov na zhotovenie a neskoršiu údržbu okna vo viedenskom kostole Panny Márie, ďalšie financie už boli určené bratislavským cirkevným inštitú-

1 PERGER, Richard. Beziehungen zwischen Pressburger und Wiener Bürgerfamilien im Mittelalter. In MARSINA, Richard (ed.) *Städte im Donauraum*. Sammelband der Beiträge aus dem Symposium in Smolenice 1991, Bratislava 1993, s. 149–157. OPLL, Ferdinand. *Leben im mittelalterlichen Wien*. Wien – Köln – Weimar 1998, s. 34. LAMPEL, Josef (ed.). *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien*. I. Abt. VII. B. Wien 1923, č. 15044, 15047, 15048. ZIEGLER, Arne. *Actionale Protocollum. Das älteste Stadtbuch von Bratislava/Pressburg aus den Jahren 1402 – 1506*. Bratislava 1999, s. 277, 278, 315, 316.

2 LUKÁČKA, Ján. Mobilita mešťanstva na juhozápadnom Slovensku a prilahlých regiónoch Zadunajska a Dolného Rakúska. In CSUKOVITS, Eniko – LENGYELOVÁ, Tünde (edd.). *Z Bardejova do Prešporku*. Prešov – Bratislava 2005, s. 50. Bratislavskí obchodníci získavali od viedenských finančníkov pôžičky, a ak sa dlžníci omeškali s platbami, viedenská mestská rada urgovala bratislavskú, aby sa postarala o nápravu. Archív mesta Bratislavy (AMB), Stredoveké listiny, č. 998, 1833, 1954, 1981, 2071, 2229, 2235 a i.

3 AMB, Protokol testamentov mesta Bratislavy (1427 – 1529), sign. 4 n l. (PT), fol. 235r-236r (1493): „Das Geschefft Melchior Pader und ist zu Wienn gestorben. (...) und vorerst bevolhn dem Allmechtign Got und der Junkchfrawen Marie, seiner lieben muter, sein arme sel so die aus seinem mund schaidet In Ir Heilige genad und parmhertzikait und das man seinen leichnam bei Allerheiligen Thumkirchen zu sand Steffan zu Wienn erberlichen zu der erden bestattn und Im es daselbs ordenlich sol begeen lassen nach syten und gewonhait benanter sand Steffans kirchen. Item den vier ordnen Predigern Augustinern Minorn und Weissbrudern daselbs zu Wienn un yedm orden ain halb phund phennig“. PT, fol. 194r-195 (1483): „Testamentum domini Alberti Gailsam. Von erstt schaff ich zu Sand Larenzen zu Wienn in das closter zu meiner Cappelln acht jar alle jar zehen gulden in gold, oder also vil munns als der guld gilt vngewerlichen ainem briester, der alle woehen drey mess les vnd mein jartag peger mit ettlichen schulern nach seinem vermugen“. PT, fol. 252r (1495): „Elizabeth Simon Goldner hausfraw. Item von erst beuilh ich mein sele dem allmechtigen Got. Item darnach Schaff ich meinem hauswirt Simon Goldner funftzig gulden ungersch in gold, die dem Angrer zu Wien geben sind worden, dorumb ich in der herrn Statpuch zu Wien geschriben stee. Dieselbigen L gulden solten mir zu den pfingsten nachstvergangen nach dato ditzs briefs zw Wienn erlegt sein worden, an weytter vertziehen schaden vnd zerung“. BACHMANN, Adolph. *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien*, I. Abt. I B, 1895, č. 395. JARITZ, Gerhard – NESCHWARA, Christian. *Die Wiener Stadtbücher 3*. (1406 – 1411). Wien – Köln – Weimar 2004, č. 1793 (1411 11 25): „Preyd Underkeuffn: Item hern Andren von Teben 15 s. den. Item die Schalnhoferin von Prespurg beleibt ir schuldig 18 tl. den“.

4 LUKÁČKA, ref. 2, s. 50.

5 MAJOROSSY, Judit. Bratstvo Božieho tela a jeho miesto v živote mešťanov stredovekej Bratislavy. In CSUKOVITS, Eniko – LENGYELOVÁ, Tünde (edd.). *Z Bardejova do Prešporku*. Prešov – Bratislava 2005, s. 180.

ciám (najmä na stavbu kaplnky Bratstva Božieho tela v Dóme sv. Martina).⁶ Príslušníci viedenskej patricijskej rodiny Poll boli od 13. storočia richtármi a členmi viedenskej mestskej rady a toto postavenie si udržali aj v 15. storočí.⁷ Ale podobných príkladov je v tomto storočí viac.⁸

Vo svojom príspevku by sme sa však nechceli venovať príbuzenským, hospodárskym či obchodným vzťahom, ale poukázať nato, že rovnako živé a obojstranné boli aj kultúrne a intelektuálne kontakty. Najvýznamnejším cirkevným a zároveň kultúrnym centrom v Bratislave pred založením Univerzity Istropolitany (1465) bola Bratislavská kapitula pri Dóme sv. Martina.⁹ Vďaka jej knižnici, ktorá je v súčasnosti jedným z najpočetnejších a najcennejších rukopisných fondov na území Slovenska,¹⁰ môžeme sledovať, ako sa v súvislosti s nadviazaním kontaktov s univerzitami a cirkevnými inštitúciami v susednom Rakúsku alebo Čechách menil jej provenienčný a obsahový ráz.¹¹ Nielen v knižniciach Bratislavskej kapituly a iných cirkevných inštitúcií, ale aj v knižných zbierkach súkromných osôb, napr. bratislavského mestského pisára Liebharda Egkenfeldera (1441 – 1456),¹² sa stretávame s viacerými, vtedy populárnymi a obľúbenými dielami viedenských teológov, profesorov na viedenskej univerzite – Henricha z Langensteinu (†1397), Mikuláša z Dinkelsbühlu (†1433) a jeho žiaka Tomáša Ebendorfera z Haselbachu (†1464), alebo dvorského kazateľa Tomáša Peuntnera (†1439).¹³ Prostredníctvom duchovenstva

6 AMB, Stredoveké listiny, č. 327. LEDERER, Emma. *A közepkori pénzüzletek története Magyarországon (1000–1458)*. Budapest 1932, s. 252–256.

7 SAILER, Leopold. *Die Wiener Ratsbürger des 14. Jahrhunderts* (Studien aus den Archiv der Stadt Wien, 3/2). Wien 1931, s. 211. PERGER, Richard. *Die Wiener Ratsbürger 1396–1526*. Wien 1988, s. 170–171 (nr. 4).

8 Napríklad z Bratislavy pochádzajúci viedenský mešťanosta Wolfgang Holzer, ktorý bol pôvodne obchodník s dobytkom a vo Viedni sa objavuje v 40. rokoch 15. stor. V období 8. – 15. 11. 1456, v čase politických nepokojov vo Viedni, bol v exile v Bratislave, kde býval u príbuzných. Tu ho zastihla správa o zavraždení jeho nepriateľa – grófa z Celje. Za svoje angažovanie sa v bratskej vojne medzi cisárom Frídrihom III. a vojvodom Albrechtom VI. (1463) bol odsúdený na smrť. PERGER, Richard. Wolfgang Holzer. Aufstieg und Fall eines Wiener Politikers im 15. Jahrhundert. In *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien*. Wien 1985, s. 7–61. CSENDES, Peter. *Wien in den Fehden der Jahre 1461 – 1463* (Militärhistorische Schriftenreihe, 28). Wien 1974, s. 33.

9 ŠEDIVÝ, Juraj. Die Anfänge des Pressburger Kapitels. In *Acta historica Posoniensis II*. Bratislava 2001, s. 107 – 117. HLAVAČKOVÁ, Miriam. *Kapitula pri Dóme sv. Martina. Intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí*. Bratislava 2008.

10 SOPKO, Július. Die Kodizes mittelalterlichen Pressburgs. In MARSINA, Richard (ed.). *Städte im Donauraum. Sammelband der Beiträge aus dem Symposium in Smolenice 1991*. Bratislava 1993, s. 197–206.

11 V knižnici kapituly je napr. rukopis s Buridanovým dielom Kvestie o Aristotelovej Fyzike, ktorý opisal (1398) študent viedenskej univerzity. Na začiatku 15. stor. sa dostal do vlastníctva Bratislavčana Juraja Tieslescha. Prvý vlastník rukopisu doň zapísal predmety (vrátane vyučujúcich profesorov) prednášané na viedenskej fakulte slobodných umení: logika, fyzika, etika a metafyzika, gramatika, computus cyrometralis, v rámci trívia logické spisy Aristotela (*Parva logicalia, Vetus ars, Libri priorum, Libri posteriorum, Obligatoria et insolubilia*), ako aj dielo *Summulae logicales* Petra Hispánskeho, ďalej gramatické učebnice – *Doctrinale* od Alexandra de Villa Dei, Donatovu gramatiku a *Graecismus* od Eberharda z Bethune. V rámci kvadrívia pisár zaznamenal okrem Aristotelovej *Fyziky* aj geometriu a aritmetiku z latinského prekladu gréckej učebnice od Euklida *Elementa*. SOPKO, Július. *Stredoveké latinské kódexy z slovenských knižniciach*, I. Martin 1981, č. 11.

12 Egkenfelder študoval na viedenskej univerzite, kde získal titul bakalára slobodných umení (1429), v rokoch 1431–1435 pôsobil ako učiteľ v Hainburgu, 1437–441 ako pisár v Soproni. Vlastnil okolo 40 kódexov, okrem rukopisov s textami viedenských teológov T. Ebendorfera a M. z Dinkelsbühlu, aj od dominikána Sibitona z Viedne: PFEIFFER, Hermann. *Catalogus codicum manuscriptorum, qui in bibliotheca canonicorum regularium s. Augustini Claustroneoburgi asservantur*, Band 2. Wien 1931, Nr. 486 (1432, 1435): „Finis illorum sermonum super psalmo Misereere fratris Ziboton(is, vel Sibotonis), ordinis predicatorum, scripta per me L(iehardum) ar(cium) bac(calarium), tunc sco(lasticum) in Ha(inburga), Zabbato ante purificationem. Eodem anno obiit strenuus vir Jorius Rukkendorfer 1435 in novo anno“. SPIRITZA, Juraj. Testament Liebharda Egkenfeldera, bratislavského mestského notára v rokoch 1441 – 1456. In *Zborník Slovenského národného múzea*, 1967, roč. 61, História 7, s. 167–182.

13 SOPKO, Július. Z činnosti kultúrnych stredísk stredovekej Bratislavy. In *Bratislava*, 1970, roč. 6, s. 139–178. Tenže, Súpis kníh bratislavskej kapitulskej knižnice z roku 1425. In *Slovenská archivistika*, 1969, roč. 4, s. 83–101. VIZKELETY, András. Die deutsche Sprache und das deutsche Schrifttum im ungarischen Mittelalter. In ADAMSKA, Anna – MOSTERT, Marco (edd.). *The development of literate mentalities in East Central Europe*. Turnhout 2004, s. 277–287.

i mešťanov, ktorí pred finančne nákladným štúdiom na univerzitách vo Francúzsku či Taliansku uprednostnili štúdium na blízkej, 60 km vzdialenej viedenskej univerzite, sa tak do Bratislavy dostávali kultúrne impulzy, šíriace sa cez Bratislavu do ostatných miest Uhorska.¹⁴

Bratislavská kapitula v nadväznosti na pápežské nariadenia, ustanovenia synod a koncilov podporovala vzdelávanie svojich členov, študujúci kanonici mali výnimku zo záväzku rezidencie a poberali prebendy aj bez fyzickej prítomnosti v kapitule.¹⁵ Napriek tomu pozícia študentov v kapitule nebola vždy jednoduchá, ako vysvitá zo slov bratislavského kanonika, študenta viedenskej univerzity, Tomáša z Beluše. Ten sa sťažoval (v listine bez udania dátumu, okolo roku 1422), že hoci ho mali považovať v Bratislavskej kapitule za rezidujúceho ak sa vráti z Viedne zo štúdií pred Narodením Panny Márie (8. 9.), kanonici nepočkali na jeho príchod a víno si rozdelili bez neho. Tomáš však vyhlásil na svoju česť, že keby ho vietor nezdržal v prístave, prišiel by do Bratislavy pred 8. 9., a tak si nárokoval svoj podiel.¹⁶

Personálne obsadenie Bratislavskej kapituly záviselo najmä od vôle panovníka, ktorý sa odvolával na hlavnopatronátne právo. Panovníci dopomohli k cirkevným prebendám v kapitule vzdelaným osobám, ktoré mohli využiť v správe kráľovstva ako úradníkov kráľovskej kancelárie, diplomatov či osobných lekárov. Za vlády Žigmunda Luxemburského (1387 – 1433) v kapitule nachádzame viacerých prepoštov i kanonikov českého pôvodu, počas vlády Žigmundových nasledovníkov získali prevahu kanonici z Rakúska (z Kremsu, Garsu, Lengenfeldu, Ennsu, Hausleitenu, Mistelbachu, Hüttendorfu, Schönbergu a i.) Niektorí členovia kapituly zároveň v rôznom období 15. storočia vyučovali na viedenskej univerzite: na fakulte slobodných umení, teológie, práva i na lekárskej fakulte.¹⁷

Na prepoštskom stolci sa v čase Žigmundových intenzívnych pobytov v Bratislave vystriedali dvaja lekári. Panovník si za svojich osobných lekárov vyberal akademicky vzdelané osoby (na rozdiel od prakticky orientovaných felčiarov a chirurgov bez univerzitného vzdelania), ktorých nemožno vyčleniť z radu intelektuálov, veď ich traktáty o spôsobe zdravého života, prevencii pred epidémiami, či pravidlá životosprávy písané „na mieru“ jednotlivým panovníkom, prezrádzajú veľkú sumu vedomostí a invencie. „*Hlavný kráľovský lekár*“ Siegfried Degenberg bol pôvodne prepoštom v kapitule na pražskom Vyšehrade, na príhovor Žigmunda získal prebendy v Poľsku a prepoštsvo v Bratislave (1429 – 1431), kde skutočne rezidoval, čo dosvedčuje písomný materiál.¹⁸ V úrade ho nahradil ďalší osobný lekár kráľa Žigmunda, Ján Halbhauer z Hammelburgu (1432 – 1441), ktorý študoval medicínu vo Viedni, doktorát si urobil na prestížnej padovskej univerzite a po návrate na domovskú viedenskú univerzitu bol zvolený za dekana tamjšej

14 HLAVAČKOVÁ, ref. 9, s. 63–74. V období rokov 1451 – 1500 študovalo na viedenskej univerzite 80 Bratislavčanov. Spomedzi nich boli zvolení štyria prokurátori uhorského národa, niektorí opakovane. BARTL, Július. K otázke štúdia Bratislavčanov na viedenskej univerzite v druhej polovici 15. storočia. In *Slavín III.*, 1969, s. 5–7. KUCERA, Matúš. Študenti zo Slovenska na viedenskej univerzite do r. 1530. In HOLOTÍK, Ludovít – VANTUCH, Anton (edd). *Humanizmus a renesancia v 15. – 16. storočí*. Bratislava 1967, s. 173–188.

15 Napríklad magistrov a študentov viedenskej univerzity pápež Urban V. (1365 07 19) oslobodil na 5 rokov od rezidencie v mieste svojho benefícia. Toto povolenie obnovil pápež Bonifác IX. (1399 05 27) bez časového obmedzenia, ale podľa dlžky štúdia. KINK, Rudolf. *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien*, I. Band, I. Teil. Wien 1854, s. 29 a 231.

16 Slovenský národný archív (SNA), Súkromný archív Bratislavskej kapituly (SABK), Cap. S, fasc. 1, No. 5. Približne sa dá rok odvodiť z jeho štúdia vo Viedni. MAISEL, Thomas – MATSCHINEGG, Ingrid (edd.). *Wiener Artistenregister 1416 bis 1447. Acta Facultatis Artium II., Personen-Nennungen im Zusammenhang mit Prüfung, Graduierung und Verteilung der Vorlesungsthemen (1416 bis 1447)*. Nr. 3233 bis 9262. Wien 2007, č. 3630, 4326, 4381, 4650.

17 Podrobnejšie HLAVAČKOVÁ, ref. 9, s. 71.

18 Tamže, s. 81n. JUJECZKA, Stanislav. Duchovní středniowiecznej Legnicy. Studium prozopograficzne nad klerem diecezjalnym. Legnica 2006, s. 99, s. 113, 411.

lekárskej fakulty (1414).¹⁹ Ako sme spomenuli, Žigmund sa často zdržiaval v Bratislave, a tak svojich osobných lekárov chcel mať nablízku, navyše, platených formou cirkevnej prebendy. Bratislavčania využívali aj služby videnských lekárov, napríklad profesora na lekárskej fakulte videnskej univerzity Jána Tichtela z Greinu an der Donau (†okolo 1503/06). Ten liečil nielen vo Viedni, Mödlingu, vo Viedenskom Novom Meste, ale i v Bratislave, a to pacientov rôzneho postavenia – od kráľovnej Beatrix, nemeckého humanistu a básnika Konráda Celtisa, grófký z Pezinka až po menej majetných mešťanov.²⁰ Tichtel patrili popri Celtisovi²¹ k zakladajúcim členom literárnej spoločnosti *Sodalitas litteraria Danubiana* (1497) a jeho denníku z rokov 1477 – 1495, ktorým sa ešte budeme zaoberať, vďačíme za svedectvá o vtedajších pomeroch vo Viedni, obsadenej uhorským kráľom Matejom Korvínom.²² Dekan videnskej lekárskej fakulty, Martin Stainpeis (1450 – 1527), autor študijnej príručky *Liber de modo studendi seu legendi in medicina*, bol poverený vizitáciou lekární v Bratislave.²³ Kremse, Brne, Znojme i Olomouci.²⁴ U lekárníkov zdôrazňoval okrem potrebných odborných znalostí a zručností aj ovládanie latinského jazyka: „*Nullus assumi debet in apotecam nisi sit bonus latinus.*“²⁵

Lekárovi na čele Bratislavskej kapituly vystriedali právnici. Prvý z nich, licenciát kanonického práva – Michal z Prievidze (bratislavský prepošť v rokoch 1441 – 1454), bol počas štúdií vo Viedni vyznamenaný vavrínovým vencom a stal sa členom univerzitnej rady.²⁶ Svoje právne znalosti a diplomatické schopnosti uplatnil v službách kráľovnej Alžbety (1438 – 1442), cisára Fridricha III. (1415 – 1493), grófov z Celje a ako kaplán i radca ostrihomského arcibiskupa Dionýza zo Seče (1440 – 1465).²⁷ V období rokovaní o poručníctve nad dieťaťom – budúcim kráľom Ladislavom Pohrobkom – sa pohyboval medzi Viedňou a Bratislavou,²⁸ keďže pôsobil ako posol kráľovnej

19 SCHRAUF, Karl. *Acta Facultatis Medicae Universitatis Vindobonensis* I. 1399–1435. Wien 1894, s. 21. UIBLEIN, Paul. Beziehungen der Wiener Medizin zur Universität Padua im Mittelalter. In *Römische historische Mitteilungen*, 1981, roč. 23, s. 271–286.

20 KÜHNEL, Harry. *Mittelalterliche Heilkunde in Wien*. Graz – Köln 1965, s. 81.

21 KREBS, Christopher B. *Negotiatio Germaniae. Tacitus' Germania und Enea Silvio Piccolomini, Giannantonio Campano, Conrad Celtis und Heinrich Bebel*, (Hypomnemata, Bd. 158). Göttingen 2005.

22 MACHILEK, Franz. Conrad Celtis und die Gelehrtensozialitäten, insbesondere in Ostmitteleuropa. In WINFRIED, Eberhard – STRNAD, Alfred A. (edd.). *Humanismus und Renaissance in Ostmitteleuropa vor der Reformation*. Köln – Weimar – Wien 1996, s. 137–155. KARAJAN, Theodor (Hg.). *Johannes Tichtel's Tagebuch 1477–1495, Sigmunds von Herberstein, Selbstbiographie 1486–1553, Johannes Caspian's Tagebuch 1502–1527, und Georg Kirchmair's Denkwürdigkeiten 1519–1553*, Fontes rerum Austriacarum I/1. Wien 1855.

23 Bratislavčania tiež využívali videnské lekárne, napr. mešťanosta Štefan Walich v testamente uvádza: Item als der Gebhart krankch ist gewesen, in die Apoteken gee Wienn ain gulden vnd viertzig phennig. Item vmb offerwein zway pfundt vnd viervndzwaintzig phenning. AMB PT, fol. 147v (1469).

24 KÜHNEL, ref. 20, s. 84. SCHWARCZ, Ignaz. *Geschichte des Wiener Apothekerwesens im Mittelalter*. Wien 1917, s. 137.

25 PAWLIK, Christian. *Martin Stainpeis: Liber de modo studendi seu legendi in medicina. Bearbeitung und Erläuterung einer Studienanleitung für Mediziner im ausgehenden Mittelalter*. Med. Diss. München 1980, s. 194.

26 Počas právnického štúdia bol zároveň povinný prednášať dva roky na fakulte slobodných umení. SCHRAUF, Károly. *Magyarországi tanulók a Bécsi egyetemen*, II. Budapest 1892, s. 53 (1422), s. 130 (1430), s. 134 (1434), s. 135: Mag. Michael de Priuidia pro licencia 3. flor., licenciát dosiahol roku 1435.

27 Grófi z Celje boli najbližšími príbuznými kráľovnej Alžbety, ktorej matka Barbora Celjská bola manželkou cisára Žigmunda. BÓNIS, György. *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest 1971, s. 213. Maďarský krajinský archív v Budapešti (Magyar Országos Levéltár), Diplomatikai fénykép-másolatok (DF) 208 837.

28 CHMEL, Joseph. *Materialien zur österreichischen Geschichte. Aus Archiven und Bibliotheken gesammelt*. I. Band. Wien 1837, s. 374–376, č. 188. HERRE, Hermann. *Deutsche Reichstakten unter Kaiser Friedrich III. 1 Abteilung (1440–1441)*. Göttingen 1957, s. 67. Z listu zástupcu nemeckého rádu na Florentskom koncile, doktora kanonického práva Jána Karschawa, veľmajstrovi Pavlovi z Rusdorfu (27. 1. 1441): „(...) applicuit nuper nuncius domine mee Elisabeth Ungarie etc. Regine magister Michael de Prividia, in decretis licenciatus ejusque cancellarie scriptor, una cum litteris sue serenitatis, apportavit et michi litteras domini mei Frederici Cilie etc. Comitum et sui cancellarii atque episcopi Zagrabienensis, in quibus michi scribit, quod domina mea regina per totum est unita cum domino rege Romanorum quodque sua majestas sponderit verbis et scriptis suam serenitatem filiolumque suum orphanum adjuvare eisque assistere auxiliis consiliis et favoribus et pecuniarum mutuacone.“

Alžbety a zároveň pisár kráľovnej kancelárie, ktorá si zvolila Bratislavu za svoje sídlo.²⁹ Príklon Bratislavy a jej mešťanov k Rakúsku sa celkom zreteľne prejavil aj v tomto období, keď sa mesto jednoznačne zaradilo medzi verných stúpcov kráľovnej vdovy Alžbety a neskôr cisára Fridricha III.³⁰ Pustilo sa dokonca do boja s posádkou Bratislavského hradu, ktorá stála na strane poľského a uhorského kráľa Vladislava I. Jagelovského.³¹ Viedencania vyjadřili svoju podporu bojujúcemu mestu nielen slovné, ale aj konkrétnou pomocou v podobe potravín.³² Veľmi dobré kontakty Bratislavy a Viedne boli všeobecne známe a mnohí ľudia v núdzi sa tento fakt usilovali využiť aj pri intervenovaní v prospech svojich známých.³³

Počas vyše tridsaťročného pôsobenia ďalšieho bratislavského prepošta, právnika Juraja Peltela z dolnorakúskeho Schönbergu (1455 – 1486), sa kontakty s Viedňou ešte viac zintenzívnili. Juraj Peltel bol diplomatom v službách Ladislava Pohrobka (1440/1453 – 1457), Mateja Korvína (1458 – 1490) a stal sa tiež radcom cisára Fridricha III.³⁴ Po dosiahnutí bakalariátu slobodných umení na viedenskej univerzite (1448) musel štúdium prerušiť kvôli nešťastnej udalosti: vo Viedni sa strhla bitka remeselníkov a študentov – čo patrilo v tej dobe k štandardným javom – pričom jeden remeselník zraneniam podľahol. Medzi študentmi bol aj Juraj zo Schönbergu, ktorý sa obhajoval tým, že sa snažil obe strany uzmierniť a na incidente nenesie vinu.³⁵ Pochmúrny obraz o disciplíne a zvykoch vtedajších poslucháčov viedenskej univerzity podal humanista Aeneas Silvius Piccolomini, neskorší pápež Pius II. Študenti sa vraj *oddávajú rôznym pôžitkom, nočným bitkám, a žiaľ, je medzi nimi len málo tých, ktorí sa vážne venujú štúdiu*. Inak Viedeň charakterizoval ako *pekné bohaté mesto s 50 000 obyvateľmi, so skvostne zariadenými domami, veľkými pivnicami, peknými kostolmi a s dobrou dlažbou*.³⁶ Obyvateľom Viedne však vytkol, že *v nedelu spotrebujú všetko, čo nadobudli počas týždňa*.³⁷

Hoci nemáme písomný doklad o pokračujúcom štúdiu bratislavského prepošta Juraja, nepriamo záznamy naznačujú, že absolvoval štúdium kánonického práva v Ríme, kde získal titul

29 DVOŘÁKOVÁ, Daniela – PAPONOVÁ, Mária. *Spomienky Heleny Kottannerovej*, Budmerice 2008.

30 AMB, Komorské účty, DF 277 059 II. (1440–1441), f. 367: „Item am Erichtag noch weynachten I poten noch des purgermaister gescheft ken der NeuenStat zu dem Romischen Kunig der auch etzlich tag awes was mit briefen pey IX tagn hab wir geben zu lan 1 lb. den. wien. swartz“. AMB, Komorské účty, DF 277 059 II. (1440– 441), f. 374: „Item am Sambstag vor Oculi hab wir geben dem Petri Statdiener der in der Kunigin und in der Stat potschaft ist gelauffen kenn Wienn mit vil briefen LX den. wien. swartz“. AMB, Komorské účty, DF 277 060 (1442), f. 38: Item am Mantag vor Sand veitz tag ist herr Peter Kraws gefaren ken Wienn zu unser genedigen frawen der kunigin und zu herren Stephan Ranes dem hab wir mitgeben zu zerung V sol. den. wien. AMB, Stredoveké listiny, č. 1898 (1443 07 23): Mesto Bratislava vyhlásilo, že v prípade, ak ostrihomský arcibiskup nebude môcť na daný termín vypožičať cisárovi Fridrichovi 10 000 uhorských zlatých, vyplatí ich ono samo.

31 AMB, Komorské účty, DF 277060 (1442) II., f. 233, 235, 237. VACH, Miloslav. Jan Jiskra z Brandýsa a politický zápas Habsburků s Jagellovcí o Uhry v letech 1440–1442. In *Historické štúdie*, 1957, roč. 3, s. 182n.

32 AMB, Stredoveké listiny, č. 1814, 1998.

33 LUKAČKA, ref. 2, s. 51. AMB, Stredoveké listiny, č. 1833, 1849, 1880,

34 KOLLER, Heinrich. *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet, Die Urkunden und Briefe aus den Archiven der Regierungsbezirke Darmstadt und Gießen*, Heft 8. Dieter Rüb-samen (Hg.), Wien – Weimar – Köln 1993, č. 294.

35 SANTIFALLER, Leo. *Die Matrikel der Universität Wien I. (1377–1450)*, Graz – Köln 1954, (MUW), rok 1446, I A 26. *Repertorium Germanicum*. Verzeichnis der in den Registern und Kameralakten Calixt III. vorkommenden Personen, Kirchen und Orte des deutschen Reiches, seiner Diözesen und Territorien 1455–1458, VII/1. Ernst Pitz (ed.), Tübingen 1989, s. 77, č. 688. *Repertorium Germanicum*. Verzeichnis der in den Registern und Kameralakten Pius II. vorkommenden Personen, Kirchen und Orte des deutschen Reiches, seiner Diözesen und Territorien 1458–1464, VIII/1. Dieter Brosius – Ulrich Schesch-kewitz (edd.), Tübingen 1993, s. 208, č. 1427.

36 VOIGT, Klaus. *Italienische Berichte aus dem spätmittelalterlichen Deutschland. Von Francesco Petrarca zu Andrea de Franceschi (1333–1492)*. Stuttgart 1973, s. 116, 117, 126.

37 BERZEVICZY, Albert. König Matthias Corvinus und Königin Beatrix in Wien und Österreich. In *Ungarische Jahrbücher*, 1932, roč. 12, s. 210.

apoštolského protonotára.³⁸ Vo svojom liste ho ocenil ako „svojho najlepšieho a slávneho učiteľa“³⁹ doktor práv Hartung von Cappel († po roku 1476, Cappel: dnes súčasť Marburgu v Hessensku), ktorý bol dekanom právnickej fakulty viedenskej univerzity (1433) a ríšskym fiškálnym prokurátorom (jeho úlohou bolo vyhľadávať priestupky proti kráľovi a ríši a poháňať vinníkov pred súd).⁴⁰ Hartung udržiaval vzťahy s humanistami, pôsobiacimi v službách kráľa – učiteľ Ladislava Pohrobka, doktor práv Ján Tröster ho nazval v svojom dialógu *De remedio amoris* ako *poemata docta* a Eneas Silvio Piccolomini venoval svojmu priateľovi Hartungovi (*vir doctus et perbenignis*) traktát o autorite koncilov a pápežov.⁴¹ Tu treba poznamenať, že kráľovský dvor a najmä kráľovská kancelária vo Viedni bola miestom, kde sa na rozdiel od univerzity pestoval humanizmus („Kanzleihumanismus“), a rovnaká situácia bola na kráľovskom dvore v Budíne.⁴² Vo Viedni študoval aj budúci uhorský kancelár Ján Vitéz (imatrikulovalý 1434), od roku 1465 ostrihomský arcibiskup.⁴³ Tu nadviazal kontakty s Jurajom Aunpeckom z Peuerbachu (†1461) a Jánom Müllerom z Königsbergu, známym pod pseudonymom Regiomontanus (†1476),⁴⁴ ktoré využil pri organizovaní bratislavskej Univerzity Istropolitany, čím ho poveril kráľ Matej Korvín (1465).

Podľa prednášateľov pôsobiacich určité obdobie v Taliansku (M. Galeotti, G. Gatti, Regiomontanus, M. Bylica), z Talianska a Francúzska pozvaných L. Carboneho, I. Argyropula, B. Fonzia a G. Trapezuntia, i vplyvných osôb pri zakladaní Univerzity Istropolitany (Matej Korvín, Vitéz, pápežský legát Bessarion) by sa dalo očakávať, že univerzita bude jednoznačne humanisticky orientovaná.⁴⁵ K dôvodu, prečo sa tak nestalo, sa ešte vrátíme.

O vzniku, organizácii Univerzity Istropolitany, známych faktoch o slávnych profesoroch a hypotézach o jej zániku už bolo napísaných dosť štúdií,⁴⁶ tu by sme sa chceli zaoberať len vplyvom Viedne na Univerzitu Istropolitánu. Arcibiskup Vitéz od začiatku pragmaticky počítal s pomocou viedenskej univerzity: z dobrozdania pre vznikajúcu bratislavskú vysokú školu, ktoré vzišlo z prostredia viedenských dominikánov, je zjavné, že ju nepovažovali za konkurenčnú inštitúciu. Autorovi dobrozdania, profesorovi teológie Leonardovi Huntpichlerovi išlo viac o vznik centra „duchovnej obnovy krajiny“ než o stánok učenosti.⁴⁷ Je to pochopiteľné, veď už predtým ho

38 RATKOŠ, Peter. Vzťah Jána zo Sredny a Juraja Schönberga k univerzite Istropolitana. In HOLOŤÍK, Ludo-vít – VANTUCH, Anton (edd.). *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15. – 16. storočí*. Bratislava 1967, s. 80.

39 Maďarský krajinský archív v Budapešti (Magyar Országos Levéltár), Diplomatai levéltár (DL) 45399.

40 CHMEL, Joseph. *Materialien zur österreichischen Geschichte. Aus Archiven und Bibliotheken gesammelt*, II. Band. Wien 1838, č. 41.

41 HEINIG, Paul Joachim. Der Hof Kaiser Friedrichs III. – Aussenwirkung und nach aussen wirkende. In MORAW, Peter (ed.). *Deutscher Königshof, Hoftag und Reichstag im späteren Mittelalter*. Stuttgart 2002, s. 113, 152–153.

42 MÜHLBERGER, Kurt. Das Wiener Studium zur Zeit des Königs Matthias Corvinus. In GRÖSSING, Helmuth (ed.). *Themen der Wissenschaftsgeschichte*. (Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 23). Wien 1999, s. 151.

43 MÜW I, 186, Nr. 35 (1434).

44 STRNAD, Alfred A. Die Rezeption von Humanismus und Renaissance in Wien. In WINFRIED, Eberhard – STRNAD, Alfred A. (edd.). *Humanismus und Renaissance in Ostmitteleuropa vor der Reformation*. Köln – Weimar – Wien 1996, s. 89. UIBLEIN, Paul. Die Wiener Universität, ihre Magister und Studenten zur Zeit Regiomontans. In MÜHLBERGER, Kurt – KADLETZ, Karl (edd.). *Die Universität Wien im Mittelalter. Beiträge und Forschungen von Paul Uiblein*. Wien 1999, s. 409 – 442.

45 RIGO, Antonio. Bessarione, Giovanni Regiomontano e i loro studi su Tolomeo a Venezia e Roma (1462–1464). In *Studi veneziani*, 1991, roč. 21, s. 49.

46 Bibliografiu k Univerzite Istropolitane uverejňuje SHORE Paul J. The Academia Istropolitana: Problems of documentation and modern historicism. In *Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit*, 1999, roč. 23, s. 133–147.

47 FRANK, Isnard Wilhelm. Das Gutachten eines Wiener Dominikaners für die Universität Pressburg aus dem Jahre 1467. In *Zeitschrift für Ostforschung*, 1967, roč. 16, s. 418–439.

Ján Huňady poveril reformovaním dominikánskych konventov v Uhorsku a v bratislavskej Istropolitane tak videl ďalšiu príležitosť k obnove cirkevných pomerov – a to formou vzdelávania.⁴⁸

Otázka sídla novej univerzity bola spočiatku otvorená. Okrem miest Budín a Pátkostolie, kde univerzity krátky čas pôsobili, sa ponúkali aj arcibiskupské mesto Ostrihom. Napokon sa organizátori rozhodli pre Bratislavu, čo zdôvodnili výhodnou polohou, dostupnosťou pre zahraničných študentov – svoju úlohu zohrávalo aj zabránenie vplyvu pražskej utrakvistickej Karlovej univerzity a snaha získať študentov z Moravy a Čiech z vienskej univerzity, ktorí tu boli zjednotení s Uhrami, Moravanmi, Lužanmi, Slezanmi v *natio hungarica*, – ďalej zdravou klímou a dobrou infraštruktúrou. Dominikán Leonard Huntepichler považoval Bratislavu za „zdravé mesto oplývajúce potrebnými a lacnými potravinami“ a ocenil výhodné situovanie univerzity vzhľadom na okolité krajiny.⁴⁹ Na margo vzťahu oboch univerzít sa vyjadril: „Nepochybujem, že naša vznešená matka vienská univerzita ... bude láskyplnou a susedskou sestrou ... váženej bratislavskej univerzity.“ Rozhodujúcim momentom mohla byť práve blízkosť Viedne – zo zachovaných dokumentov je vidno snahu o spoluprácu a personálnu výmenu. Huntepichler chválil výber prepošta Juraja za vicekancelára a v súvislosti s rozpormi vienskej univerzity s cisárom Fridrichom III. pridal poznámku, že ak by bol bratislavský prepošťa prepoštom sv. Štefana vo Viedni, „univerzita by neupadla do opovrhnutia cisárom a ani mesto by neutrpelo také škody a straty.“⁵⁰ Bratislavský prepošťa bol vo vienských cirkevných i politických kruhoch známou osobou, zúčastňoval sa diplomatických jednaní medzi Matejom Korvínom a Fridrichom III.,⁵¹ s ktorým bol dokonca obklúčený v Hofburgu (1462) a jeho intenzívne a hrdinské nasadenie počas vojny medzi cisárom a vojvodom Albrechtom VI. sa dostalo aj do zveršovanej kroniky dvorského básnika Michala Beheima.⁵²

Nárast kontaktov medzi vienskými a bratislavskými cirkevnými hodnosťarmi i ostrihomským arcibiskupom pred otvorením univerzity, najmä v lete 1467, sa odráža aj v komorských účtoch mesta Bratislavy.⁵³ Bratislavský prepošťa chodil na náklady mesta do Viedne a späť, mesto za ním vysielalo poslov, v jeden deň i dvoch. Budúci profesori Univerzity Istropolitany na čele s prepoštom Jurajom odišli do Viedne na dvoch vozoch, sprevádzaní žoldnieri a 3 sluhami – účelom cesty bolo zrejme zoznámenie sa s organizáciou a študijnými poriadkami vienskej univerzity.⁵⁴ O týždeň sa profesori vrátili a mestské predstavenstvo im pripravilo hostinu: menu pozostávalo z kurčiat, žemlí, rýb, marhúl, melónov, zapíjalo sa vínom a pivom.⁵⁵ Mimo chodom, o vysokej kvalite bratislavského vína svedčí aj to, že bratislavský prepošťa si želal, aby mu mesto Viedeň za verné služby cisárovi umožnilo dovážať v čase jeho pobytu vo Viedni uhorské víno loďou do Viedne bez cla.⁵⁶

48 SARBAK, Gábor. Über die Tätigkeit des Ordensreformers Leonhard Huntepichler OP in Ungarn. In NAGY, Márta – JÓNÁCSIK, László (edd.). „*swær sînen vriunt behaltet, daz ist lobelîch*“. Festschrift für András Vizkelety zum 70. Geburtstag. Pilisecsaba – Budapest 2001, s. 151–156. FRIMMOVÁ, Eva. Podiel dominikánov na kultúrnom vývoji v Bratislave v 2. polovici 15. storočia. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). Dejiny a kultúra rehoľných komunít. Príspevky na II. sympóziu o cirkevných dejinách Slovenska na Trnavskej univerzite 15. – 16. októbra 1993. Trnava 1994, s. 181–191.

49 FRANK, ref. 47, s. 435: „*In Posonio est locus valde sanus et necessaria vite multum naturalia et recencia...*“.

50 FRANK, Isnard Wilhelm. *Der antikonkiliaristische Dominikaner Leonhard Huntepichler. Ein Beitrag zum Konziliarismus der Wiener Universität im 15. Jahrhundert*. Wien 1976, s. 378.

51 SEUFFERT, Burkhard. *Drei Register aus den Jahren 1478-1519. Untersuchungen zu Politik, Verwaltung und Recht des Reiches, besonders des deutschen Südostens, mit 48 Schrifttafeln*. Innsbruck 1934, s. 126n.

52 KARAJAN, Theodor (ed.). *Michael Beheim's Buch von den Wienern 1462–1465*. Wien 1867, s. 57: „*auch sah man da hern Iergen, des hailgen stuls ram er sus, gewesn ist protonotarius, zu prespurg prabst, dez kaisers rat, der kaisrin kaplan. Auff der stat sunder an alles weichen, pestund er riterleichen.*“

53 AMB, Komorské účty, DF 277090 I. (1466), f. 63, 70, 89, 111, 113. DF 277 092 K (35) 1467, f. 37, 68.

54 AMB, Komorské účty, DF 277 092 (1467), f. 67.

55 AMB, Komorské účty, DF 277 092 (1467), f. 71, 75, 141.

56 UHLIRZ, Karl. *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien (1458–1493)*, II. Abt., III. B. Wien 1904, s. 89, č. 4101, 4192.

Viedenská univerzita vychádzala bratislavskej v ústrety – bakalariát z Univerzity Istropolitany tu bol uznaný a študenti mohli vo Viedni bez problémov pokračovať v ďalšom štúdiu. Na prosbu Vitéza viedenská univerzita povolila, aby dvaja študenti tamojšej teologickej fakulty – Vavrínek Koch z Krompách a Matej Gruber z Mödlingu prednášali v Bratislave Starý a Nový zákon (1469).⁵⁷ Vavrínek Koch však roku 1473 zomrel, a tak sa prerušila aj jeho literárna a vedecká činnosť – z jeho diel sa napríklad zachovali *Epistola de conceptione Beatae Mariae Virginis* a *Memoriale vitae sancti Martini episcopi*, dnes v knižnici benediktínskeho opátstva vo Viedni (Schottenstift).⁵⁸

Závislosť od Viedne sa prehĺbila po roku 1472, teda po Vitézovej smrti, keď Univerzitu Istropolitánu opustili humanisti z Vitézovho kruhu – Regiomontanus, Bylica, Gattus i Galeotti. S cieľom nahradiť týchto učencov, obsadzoval prepošť Juraj miesta v kapitule kanonikmi z Rakúska, absolventmi teologickej alebo právnickej fakulty.⁵⁹ Kanonici boli odchovancami viedenskej univerzity, kde sa v tom období nové humanistické idey prijímali len pozvoľne, hlavne na fakulte slobodných umení.⁶⁰ Podľa historika viedenskej univerzity, Paula Uibleina, sa tu humanizmus presadil na prelome 15. a 16. storočia – vtedy na právnickej fakulte vyučoval budúci bratislavský prepošť (1515 – 1522), Benáčan Hieroným Balbo (od 1494).⁶¹ Aj z tohto dôvodu je vhodné korigovať niekdajšie úvahy o humanistickej orientácii Istropolitany. Skôr išlo o koexistenciu dvoch prúdov, a to humanistického, sprostredkovaného generáciou humanistov a scholastického, reprezentovaného viedenskou univerzitnou tradíciou. Rovnako sa traduje, že Istropolitana bola na základe pápežskej buly organizovaná podľa bolonského vzoru, ale pôsobenie a právne kompetencie kancelára poukazujú viac na vzor parížskej a nemeckých univerzít, ako to bolo zavedené aj vo Viedni.⁶²

Z prednášajúcich, ktorí sa stali kanonikmi kapituly, možno spomenúť licenciáta teológie Mikuláša Schrickera z Hüttendorfu, knihovníka kapitulskej a univerzitnej knižnice. Zachoval sa doklad, že si požičal od kolegu – knihovníka z fakulty slobodných umení vo Viedni knihu ako

57 JANKOVIČ, Vendelín. Stredoveká bratislavská univerzita vo svetle nových prameňov. In *Historický časopis*, 1992, roč. 40, č. 2, s. 164.

58 HÜBL, Albert. *Catalogus codicum manu scriptorum qui in Bibliotheca Monasterii B. M. V. ad Scotos Vindobonae servantur*. Wien – Leipzig 1899, 345–347: „*Laurentius de Krumpach: Epistola de conceptione BMV. Fol. 40a-42a „Anno incarnationis dominice 1467 Magistro Laurencio de krumpach krenniczie predicante gloriosissimam dei genitricem Mariam virginem absque omni labe originalis peccati esse conceptam Quidam arcium magister infrascriptas sibi misit auctoritates et rationes petens ut earum nexus solvere vellet. ...“*; HÜBL, Catalogus, s. 441–444, fol. 247b-249a Laurentius de Chrumpach: „*Memoriale vitae sancti Martini: „Incipit Memoriale vite sancti Martini episcopi Magister Laurencius de chrumpach de vngaria dictavit. Explicit Anno domini MCCCC LXIII in die sancti vrbani pape et martiris quando dimissi sunt ciues wyennenses de carcere bene ad VI (in margine adnotatum est: VIII sed quatuor adhuc tenentur in vinculis) propter sua facta mala que intendebant agere contra principem et communitatem ciuitatis que intercepta sunt solo deo interueniente et eius auxilio et adiutorio.*“ Vavrínek Koch odkázal v testamente svoju knižnú zbierku viedenskému profesorovi Petrovi z Brašova (1473) s tým, že jej časť má odovzdať farskej knižnici v Kremnici.

59 Podrobne HLAVAČKOVÁ, ref. 9, s. 127n.

60 Historik A. Lhotský poznamenáva, že „*Die Österreicher blieben im tiefsten gotische Menschen, auch wenn sich dann der eine oder andere ein wenig antikisch drapierte.*“ LHOTSKY, Alphons. Aeneas Silvius und Österreich. In *Vorträge der Aeneas-Silvius-Stiftung an der Universität Basel* 5. Basel – Stuttgart 1965, s. 58. GROSSMANN, Karl. *Die Frühzeit des Humanismus in Wien bis zu Celtis Berufung 1497* (Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich). Wien 1929.

61 Tento pozoruhodný muž sa po štúdiách v Ríme, Padove, Paríži (kde prednášal 1485 studia humanitatis), nechal imatrikulovať 1493 na viedenskej univerzite ako *artium magister et utriusque iuris doctor*. V rokoch 1522 – 1526 bol biskupom v Gurku (arcidiecéza Salzburg). ASCHBACH, Joseph. *Die Wiener Universität und ihre Humanisten im Zeitalter K. Maximilians I.* Wien 1877, podrobne k H. Balbovi s. 146–169. UIBLEIN, Paul. *600 Jahre Universität Wien*. Wien 1965, s. 28. PLÖCHL, Willibald M. Das Kirchenrecht in der ältesten Studien – und Prüfungsordnung der Wiener Rechtsfakultät. In *Studia gratiana* 2, 1954, 567–581.

62 HLAVAČKOVÁ, Miriam. Univerzita Istropolitana a Kapitula pri Dóme sv. Martina v Bratislave. K právnickej fakulte na Univerzite Istropolitane. In KRAFL, Pavel (ed.). *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*. Opera Instituti historici Pragae, series C- Miscellanea, volumen 19, Praha 2008, s. 468–479. LHOTSKY, Alphons. *Die Wiener Artistenfakultät 1365 – 1497*. Wien 1965. GÖHLER, Hermann. *Das Wiener Kollegiat- nachmals Domkapitel zum hl. Stephan in seiner persönlichen Zusammensetzung in den ersten zwei Jahrhunderten seines Bestandes 1365 – 1555*. Wien 1932, v rkp. vydaní (Universitätsarchiv Wien), s. 203–205.

vzor na opísanie (1470).⁶³ O tom, že meštania z Viedne a Bratislavy si nepožičiavali len peniaze, ale tiež knihy, svedčí i testament bratislavského meštana Petra Krausa, ktorý svoje knihy požičal magistrovi Jánovi Goldovi z Viedne. Peter ustanovil, že s nimi môže Ján naložiť ako chce, s výnimkou modlitebných kníh, ktoré má dať chudobným kňazom, *Scholasticaliu* zasa chudobným žiakom. Od bratislavského meštana Burkharda Scharracha má vymáhať knihu *O Alexandrovi Velkom*, ktorú mu Kraus požičal a od otca jeho manželky zase knihu *O kráľovi Artušovi*.⁶⁴

Ďalšími profesormi Istropolitany boli bakalár teológie Štefan Molitoris z Brucku a. d. Leitha, Žigmund Obrecht z Lengenfeldu, ktorý študoval na viedenskej univerzite teológiu i kánonické právo a od roku 1473, keď sa stal kanonikom Bratislavskej kapituly, pokračoval v štúdiu teológie na Istropolitane.⁶⁵ Na teologickej či právnickej fakulte Univerzity Istropolitany mohol po ukončení štúdií vo Viedni (od roku 1480, keď sa stal kanonikom a altaristom v Bratislave) prednášať bakalár teológie a kánonického práva Ján Rauch z Luu z Regensburskej diecézy.⁶⁶ V matrike bol zapísaný v rýnskom národe, pričom pisár neskôr dopísal, že zomrel ako kanonik v Bratislave (1486).⁶⁷ V rokoch 1478 – 1480 prednášal vo Viedni Vergíliove Georgiky, čo naznačuje jeho záujem o *studia humanitatis*.⁶⁸

Napriek veľkému nasadeniu jej vicekancelára však Univerzita Istropolitana zanikla. Nemožno sa tomu čudovať, keďže kráľ, hoci prezentujúci sa ako mecenáš umenia a vied, o univerzitu nejavil žiadny záujem a nepostaral sa ani o finančné dotácie. Nakoniec i blízkosť viedenskej univerzity, ktorá sa pri organizácii bratislavskej javila ako prínos, pôsobila paradoxne ako prekážka – viedenská univerzita mala už od svojho vzniku (1365) dlhú tradíciu, stabilných profesorov a pravidelné finančné príjmy. Jedným zo signálov jej pevnej pozície v podunajskom priestore je aj skutočnosť, že v čase, keď Univerzita Istropolitana vznikla, nebol zaznamenaný pokles v počte poslucháčov z Uhorska.⁶⁹

V Bratislave však neprebíhala len recepcia intelektuálnych vplyvov sprostredkovaných Viedňou, ale tiež umeleckých – v oblasti výtvarného umenia i architektúry.⁷⁰ Západná časť horného Uhorska, Horné a Dolné Rakúsko tak ako južná Morava tvorili v 15. storočí umelecky jednotnú oblasť, kde sa umelci pohybovali voľne, podľa zakázky objednávateľov.⁷¹ V umeleckom ateliéri jedného z najvyhladávanejších iluminátorov – Ulricha Schreiera zo Salzburgu, ktorý v okolí Viedne pracoval približne medzi rokmi 1477 a 1490, si objednal výzdobu liturgického kódexu kanonik Bratislavskej kapituly magister Ján Han z Weytry (†1500).⁷² O jeho iniciatívnom pastoračnom pôsobení sa zachovali početné doklady,⁷³ tu by sme však chceli predovšetkým spomenúť, že Ján Han bol objednávateľom a vlastníkom dvojzväzkového antifonára (dnes tzv. *Hanov kódex*

63 CSÁSZÁR, Mihály. *Az Academia Istropolitana, Mátyás király pozsonyi egyeteme*. Pozsony 1914, s. 116.

64 AMB, PT 173r (1476 03 22).

65 Povinný poplatok za promócie na bakalára bol tri zlaté, ktoré však Žigmund nemal, a tak namiesto poplatku daroval teologickej fakulte svoj kódex (*Komentár k Evanjelium sv. Matúša*, 1474). Österreichische Nationalbibliothek Wien, sg. Cod. Lat. 4 596.

66 AMB, Stredoveké listiny, č. 3845. KÖBLÖS, József. *Az egyházi középélet Mátyás és a Jagellók korában*. Budapest 1994, s. 478. K ďalším prednášajúcim rakúskeho pôvodu pozri HLAVÁČKOVÁ, ref. 9, s. 134–135.

67 UIBLEIN, Paul, *Die Akten der theologischen Fakultät der Universität Wien (1396 – 1508)*, (ďalej AFT), 2 B. Wien 1978, s. 667.

68 KINK, Rudolf. *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien*, Band, I. Teil. Wien 1854, s. 183.

69 KOVÁCS, Endre. *Die Beziehungen der Wiener Universität zu Ungarn zur Zeit des Humanismus*. In *Österreichische Osthefte*, 1965, roč. 7, s. 198, v prílohe tabuľka 1.

70 HOFFMANN, Edith. *Preßburg im Mittelalter. Vergessene Künstler, verlorene Denkmäler*. In *Südost-Forschungen*, 1938, roč. 3, s. 280–334.

71 STUDNIČKOVÁ, Milada. *Böhmische Orientierung in der Miniaturmalerei. Der Kreis der Meister von Gerona*. In TAKÁCS, Imre Takács (ed.). *Sigismundus Rex et Imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387–1437*. Mainz am Rhein, 2006, s. 529.

72 BURAN, Dušan. *Antifonár kanonika Jána Hana, misál knižnice Batthyaneum a iluminované rukopisy Bratislavskej kapituly na sklonku 15. storočia*. In *Galéria – Ročenka SNG 2000*. Bratislava 2000, s. 45–66.

73 HLAVÁČKOVÁ, *Kapitula*, ref. 9, s. 128n.

z rokov 1487/1488), ktorý patrí podľa historikov umenia k najkvalitnejším príkladom gotického knižného maliarstva vo vtedajšom Uhorsku (okrem tohto antifonára sú s ním štýlovo späté aj viaceré bratislavské misály z knižnice Bratislavskej kapituly).⁷⁴ V tomto období dominovala medzi Bratislavou, Salzburgom a Viedňou knižná maľba a väzby zo Schreierovej dielne – mimoriadne produktívnej dielne v stredoeurópskom priestore.⁷⁵ Nedá sa vylúčiť, že Schreier zamestnával aj bratislavských maliarov a spracoval naraz niekoľko zákaziek z prostredia Bratislavskej kapituly.⁷⁶ Z jeho ateliéru pochádzajú takisto iluminácie v dvoch inkunábuliach bratislavského prepošta Juraja zo Schönbergu, právnického obsahu (Astesanus de Ast: *Summa de casibus conscientiae*, Benátky 1480 a Nicolaus Panormitanus de Tudeschis: *Lectura super V libros Decretalium*, Benátky 1477 – 1478). Kresby znázorňujú kľačiaceho prepošta pred pápežom Pavlom II., ďalej štit s erbom prepošta, na ktorom sú dva priečne červené pruhy na bielom podklade, v popredí so stojacim čiernym gryfom a nechýba ani prepoštova devíza s textom *Salve et succure*, ktorá je aj súčasťou prepoštovho náhrobku v Dóme sv. Martina.⁷⁷

Kým v období vlády kráľa Žigmunda rukopisnú produkciu i architektúru v Bratislave ovplyvňovala najmä česko-moravská orientácia, situácia sa mení približne okolo 30. rokov 15. storočia.⁷⁸ Výskumy tabuľového maliarstva, ako aj dejiny bratislavskej gotickej architektúry, predovšetkým jej dominanty – Dómu sv. Martina – jasne naznačujú výrazný podiel rakúskeho umeleckého vplyvu.⁷⁹ Nielen Bratislava, ale i vzdialenejšie oblasti patrili do okruhu viedenskej stavebnej huty.⁸⁰ K zintenzívneniu stavebného ruchu došlo na začiatku 15. storočia, čo súviselo so Žigmundovými pobytmi v Bratislave a s orientáciou jeho zahraničnej politiky na Rakúsko, Čechy a Nemecko, ktoré boli z Bratislavy ľahšie dostupné. 28. septembra 1421 sa stala Bratislava dejiskom významnej udalosti: Žigmund tu vydával dcéru Alžbetu za rakúskeho vojvodu Albrechta V. Habsburského, ktorého si zvolil za svojho nástupcu a ktorý sa stal prvým Habsburgovcom na uhorskom tróne.⁸¹ Výber miesta nebol náhodný, keďže podľa Žigmundovho plánu sa mala stať kráľovským sídlom práve Bratislava. S týmto rozhodnutím kráľa Žigmunda súvisí aj – rozsahom a koncepciou –

74 Podrobne BURAN, ref. 72, s. 45–66. BURAN, Dušan. Zu den künstlerischen Beziehungen zwischen Wien und Preßburg/Bratislava im späten 15. Jahrhundert am Beispiel der illuminierten Handschriften der Preßburger Kapitelsbibliothek. In WETTER, Evelin (ed.). *Die Länder der Böhmisches Krone und ihre Nachbarn zur Zeit der Jagiellonenkönige*. Stuttgart – Ostfildern 2004, s. 307–321.

75 SCHULLER – JUCKES, Michaela. *Ulrich Schreier und seine Werkstatt. Buchmalerei und Einbandkunst in Salzburg. Wien und Bratislava im späten Mittelalter*, Dissertation, Kunstgeschichte. Universität Wien 2009, s. 64n.

76 Schreier bol na tú dobu veľmi flexibilný, keď to bolo prianím zákazníkov (ako napr. prepošta J. zo Schönbergu), zhotovil knižnú väzbu podľa talianskeho vzoru. Tamže, s. 154.

77 Universitätsbibliothek Salzburg, sg. W II 438, W III 36. K náhrobku prepošta J. zo Schönbergu pozri katalóg z výstavy *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458 – 1541*, Schallaburg 8. 5. – 1. 11. 1982, Krems 1982, s. 325–327. LUXOVÁ, Viera. *Memento mori: formy náhrobnej skulptúry*. In BURAN, Dušan (ed.). *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava 2003, s. 332–333. LAURIN, Gertraud. *Preßburger Lederschnittbände des Ulrich Schreier. Archiv für Geschichte des Buchwesens 5*, 1964, s. 344–354.

78 Viedenský vplyv sa prejavil i na veľkolepej výzdobe dvoch erbových listín Bratislavy z roku 1436, ktorej autorom je iluminátor Michael (iluminoval i niekoľko kódexov pre Bratislavskú kapitolu), činný v tom čase vo Viedni a Klosterneuburgu. AMB, Stredoveké listiny, č. 1006, 1007. Karl Oettinger, *Der Illuminator Michael*, in: *Mitteilungen der Gesellschaft für vervielfältigende Kunst 1*, Beilage der Graphischen Künste 56. Wien 1933, s. 1–16.

79 BURAN, ref. 72, s. 60. ČERNÁ – STUDNIČKOVÁ, Milada. A művészeti élet és kapcsolatai pozsonyban, Zsigmond király uralkodásának idején. In *Ars hungarica*, 1984, roč. 1, s. 29–49. GERÁT, Ivan. Die künstlerischen Beziehungen zwischen Wien und Preßburg im Spiegel der Buch- und Tafelmalerei. In TAKÁCS, Imre (ed.). *Sigismundus Rex et Imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387–1437*. Mainz am Rhein 2006, s. 539–543.

80 V Bratislave kamenárskemu majstrovi Hansovi Hinpergerovi z Viedne vyplatilo mesto 2 zlaté (1442 03 03). PERGER, Richard. *Wiener Künstler des Mittelalters und der beginnenden Neuzeit. Regesten*. Wien 2005, s. 66.

81 PAPP, Szilárd. Die neue Residenz Sigismunds in Pressburg. In TAKÁCS, Imre (ed.). *Sigismundus Rex et Imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387–1437*. Mainz am Rhein 2006, s. 239–245.

výnimočná prestavba hradu na veľkolepú, finančne nákladnú rezidenciu v podobe rozľahlého štvorkrídlového kastela talianskeho typu. Dokladom tohto zámeru je i príkaz z roku 1431, aby majster Richard priviedol na túto stavbu remeselníkov, ako aj zriadenie bratislavskej mincovne s podmienkou, že sa z jej príjmov bude čast' odvádzať do pokladnice županov riadiacich stavbu.⁸² Na čele odborného technického vedenia stavby stál kamenársky majster, hlavný cisársky staviteľ Konrád z Erlingu.⁸³ Z obdobia 14. marca 1434 – 16. októbra 1434 sa zachovalo zaujímavé svedectvo: stavebný denník so záznamami o výdavkoch pri výstavbe hradu, ktorý edoval a analyzoval maďarský historik J. Szűcs.⁸⁴ Denník obsahuje informácie o výške plátov pre kamenárov, lamačov kameňa, murárov, tesárov, kováčov, povrazníka a maliara – denne tu pracovalo okolo 220 ľudí. Najskôr konali opevňovacie práce, potom sa sústredili na reprezentačné hľadisko stavby. Smrťou Žigmunda Luxemburského sa však veľkolepá prestavba hradu, ktorému dal panovník dnešnú podobu, skončila a neskoršie prestavby nadväzovali na to, čo sa na hradnom návrší vybudovalo v prvej polovici 15. storočia. Viaceré časti architektúry hradu sa však od polovice 15. storočia stali vzorom: skoro na všetkých uliciach opevnenej časti mesta, a to nielen na významných novostavbách (radnica, budova Univerzity Istropolitany), ale aj na domoch bohatších patricijov sa objavili segmentové portály, arkiere a okná inšpirované hradným palácom.⁸⁵

Pri svojich pobytoch v Bratislave sa kráľ Žigmund prihovárал mešťanom z radnice na hlavnom námestí, z tohto dôvodu ju dal magistrát pre reprezentatívne potreby prestavať a na poschodí nechal postaviť vyvýšenú triumfálnu lodžiu s balkónom.⁸⁶ Medzi gotickými stavebnými plánmi v zbierkach Akadémie výtvarného umenia a v Historickom múzeu mesta Viedne sú tri plány bližšie neurčenej profánnej stavby, o ktorých sa historik umenia P. Fidler domnieva, že ide o plány pre bratislavskú radnicu.⁸⁷

Aj na prestavbe Dómu sv. Martina možno pozorovať, že po karolovskej Prahe prebrala postupne úlohu slohového prameňa Viedeň.⁸⁸ Budovateľská aktivita spojená s Dómom sv. Martina sa na začiatku 15. storočia sústredila najmä na scelenie západnej časti chrámu prístavbou dvojpodlažných kaplniek k severnej a južnej strane veže, vyčnievajúcej popred mestské hradby, a na uzavretie obdĺžnikového pôdorysu novej hlavnej lode prilahlými obvodovými múrmi.⁸⁹ Táto stavebná etapa bola ovplyvnená umením súčasníka Petra Parléřa, majstra Michala z Klosterneuburgu, (nazývaného v staršej literatúre Michal Chnab)⁹⁰ a realizovaná podľa jeho plánov, pod vedením člena viedenskej huty Konráda z Dürnsteinu.⁹¹

V Bratislave však nachádzame viaceré architektonické podujatia, nadväzujúce na dolnorakúske, najmä na viedenské podnety, napríklad štíhlu dvojpodlažnú kaplnku sv. Jána Krstiteľa pri

82 Okrem príjmov z mincovne bola vypísaná viacerým mestám daň, a kráľ za týmto účelom zabavil aj majetok odsúdených. AMB, Stredoveké listiny, č. 1208, 1322, 1342, 1199 (1431 02 21): Kráľ Žigmund nariaďuje z Norimbergu bratislavskému senátu, aby sa postaral o ubytovanie a stravovanie remeselníkov a robotníkov, povolaných na kráľovské stavby.

83 AMB, Stredoveké listiny, č. 3599. SPRUŠANSKÝ, Svetozár. Neskorogotická prestavba Bratislavského hradu vo svetle archívnych prameňov. In *Historické štúdie*, 1966, roč. 11, s. 121–137.

84 SZÜCS Jenő, *A középkori építészeti munkaszervezetének kérdésehez*. Budapest Régiségei XVIII, 1958, s. 313–356. Fragmety stavebných účtov sú uložené v Maďarskom krajinškom archíve v Budapešti – DL 25917.

85 FIALA, Andrej – ŠULCOVÁ, Jana – KRÚTKY, Peter. *Bratislavský hrad*. Bratislava 1995, s. 45.

86 BURAN, Dušan. Medzi dvorom a radnicou - medzi radnicou a kapitulou. Umeleckohistorické poznámky k výzdobe erbových listín hornouhorských miest v 15. storočí. In ŠÍŠMIŠ, Milan (ed.). *Erbové listiny. Patents of Arms*. Martin 2006, s. 63–80.

87 FIDLER, Peter. Wiener gotische „Rathausplanrisse“ für Pressburg. In *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, 1981, roč. 35, s. 7–14.

88 ŽÁRY, Juraj. Dóm sv. Martina v Bratislave: architektúra a sochárska výzdoba. In BURAN, Dušan (ed.). *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava 2003, s. 225.

89 ŽÁRY, Juraj – BAGIN, Anton – RUSINA, Ivan – TORANOVÁ, Eva, *Dóm sv. Martina v Bratislave*. Bratislava 1990, s. 39.

90 HASSMANN, Elisabeth. *Meister Michael: Baumeister der Herzoge von Österreich*. Wien 2002.

91 AMB, Stredoveké listiny, č. 1534, 1599.

františkánskom kostole, vzťahujúcu sa na architektúru Michala z Klosterneuburgu, alebo vežu františkánskeho kostola s náročnou tvaroslovnou – plastickou výzdobou, ktorá pripomína vežu viedenského kostola Maria am Gestade.⁹²

Na konci 40. rokov 15. storočia sa dokončovala klenba trojlodia Dómu sv. Martina, ktorej návrh je pripisovaný Hansovi Puchsbaumovi, autorovi klenby svätostefánskeho dómu.⁹³ Puchsbaumovým poverencom, realizátorom jeho progresívneho klenbového projektu bol podľa J. Bureša majster *Hanreich*, pravdepodobne totožný s bohatým bratislavským mešťanom, kamenárskym majstrom Heinrichom Stengelom.⁹⁴ V tomto období vyvstala potreba priestrannejšieho presbytéria, ktoré by poskytlo dostatok miesta pre kanonikov, popredných zástupcov mestskej samosprávy a iných privilegovaných účastníkov bohoslužieb.⁹⁵ Iniciátorom prístavby novej svätyne bol bratislavský prepoš Juraj zo Schönbergu, ktorý sa snažil získať financie aj z odpustkov, udelených kardinálmi tým, ktorí vo sviatočné dni navštívia Dóm sv. Martina a prispejú na jeho prestavbu.⁹⁶ Zodpovednosť za prístavbu prebral Puchsbaumov nástupca vo vedení viedenskej huty, kamenársky majster Laurenz Spennig. Bratislavská mestská rada sa na neho obrátila s požiadavkou vo veci výberu vhodného hlavného stavebného majstra pre Dóm sv. Martina v Bratislave (1458).⁹⁷ J. Bureš vo svojej štúdii poukázal nato, že Spennigov projekt prišiel spolu so skupinou kamenárov do Bratislavy realizovať roku 1459 nový, zatiaľ neznámy poverenec, ktorého viedenský majster uprednostnil pred bratislavským adeptom Albrechtom Würmom, navrhovaným mestskou radou.⁹⁸

Počas intenzívnych prác na výstavbe chóru si dal prepoš Juraj postaviť roku 1470 (16 rokov pred svojou smrťou) náhrobok priamo z viedenskej dvorskej dielne, z okruhu žiakov nizozemského sochára Nicolausa Gerhaerta van Leyden († 1473). Tvorba tohto sochára, ktorý predtým, ako ho do svojich služieb povolal cisár Fridrich III., pôsobil v Trieri, Štrasburgu a Pasove, ovplyvnila vývoj neskorogotického sochárstva najmä v juhonemeckom a rakúskom teritóriu.⁹⁹ Sochársky koncept Schönbergovho náhrobku odkazuje na riešenie tumb cisára Fridricha III. v Dóme sv. Štefana, ako aj na náhrobok cisárovnjej Eleonóry vo Viedenskom Novom Meste, pričom ide zrejme o najstaršie dielo gerhaertovskej skupiny na Slovensku.¹⁰⁰ Dvory väčšinou fungovali ako iniciátori štýlových zmien – analogicky aj na území dnešného Slovenska môžeme spojiť niektoré

92 POMFYOVÁ, Bibiana. *Bratislava, Kaplnka sv. Jána, františkánsky kostol* (heslo). In BURAN, Dušan (ed.). *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava 2003, s. 634–635.

93 BÖKER, Hans J. Hanns Puchsbaum und Laurenz Spennig. *Zwei Wiener Dombaumeister des 15. Jahrhunderts*. In *Steine Sprechen*, 2001, Nr. 121, s. 2–15.

94 BUREŠ, Jaromír. Die Meister des Pressburger Domes. In *Acta Historiae Artium*, roč. 18, Budapest 1972, s. 88. AMB, Stredoveké listiny, č. 1559 (1438): Bratislavský richtár Štefan Raneis dosvedčuje, „*das wir miteinander unverschidenleich schuldig bleiben und gelten sollen den erbern maister Hainreich Stengeln Stainmetzen unsern mitburger, frawen Annen seiner Hawesfrowen und ir baider erbern achtzig gueter newer ungrischer gulden...*“

95 ŽÁRY, Juraj – BAGIN, Anton – RUSINA, Ivan – TORANOVÁ, Eva, ref. 89, s. 41.

96 HLAVÁČKOVÁ, Miriam. Prepoš Bratislavskej kapituly Juraj zo Schönbergu (1455 – 1486) a Dóm sv. Martina. In *Galéria – Ročenka SNG 2004–2005*, s. 227–234.

97 AMB, Stredoveké listiny, č. 3207 (1458).

98 ŽÁRY, ref. 88, s. 234. AMB, Komorské účty, DF 277 092 (1459), f. 107, 4. 4. 1459: „(...) *ist ain Pott geloffen gein Wien umb Mawergeresellen zw pringen her der Stat*“.

99 CHAMONIKOLAŠOVÁ, Kaliopi. *Recepcia diela Nicolausa Gerhaerta van Leyden na Slovensku v poslednej tretine 15. storočia*. In BURAN, Dušan (ed.). *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava 2003, s. 378. Z jeho dielne pochádza aj náhrobok arcibiskupa Jakuba zo Siercku (1462), *Dom- und Diözesanmuseum, Trier*. Dostupné na internete: < http://www.wga.hu/frames-e.html?/html/g/gerhaert/tomb_sic.html > (5. 1. 2010). WEIGEL, Helmut. Kaiser, Kurfürst und Jurist. Friedrich III., Erzbischof Jakob von Trier und Dr. Johannes von Lysura im Vorspiel zum Regensburger Reichstag vom April 1454. In HEIMPEL, Hermann – ANDREAS, Willy – GRUNDMANN, Herbert (edd.). *Aus Reichstagen des 15. und 16. Jahrhunderts*. Göttingen 1958, s. 80–115.

100 OTTOVÁ, Michaela. Die skulpturale Ausstattung der Hofburgkapelle in Wien und ihre Beziehung zur Bildhauerei der 70er Jahre des 15. Jahrhunderts in Mitteleuropa. In WETTER, Evelin (ed.). *Die Länder der Böhmischen Krone und ihre Nachbarn zur Zeit der Jagiellonenkönige*. Stuttgart – Ostfildern 2004, s. 359.

cirkevné zákazky s kráľovskou reprezentáciou.¹⁰¹ K nim patrí napríklad hlavný oltár v Dóme sv. Martina (dnes sa jeho časť známa pod označením Reliéf Narodenia Krista z Hlohovca nachádza v SNG, ďalšia socha Panna Mária zo skupiny Zvestovania zasa v majetku Rím. kat. farského úradu vo Veľkom Bieli pri Senci),¹⁰² ktorý podľa posledných výskumov vznikol fundáciou Mateja Korvína.¹⁰³ Dokončovacie práce na zariadení svätyně dómu prebiehali pod dohľadom prepošta Antona zo Šankoviec (1486 – 1500), ktorý povolal rezbárov z Viedne, aby vyhotovili nové chórové lavice pre kanonikov (stallumy).¹⁰⁴ Podľa vizitácie (1736) bola na týchto laviciach tabuľka s vročenním 1497 – v tomto alebo nasledujúcom roku už mohol ostrihomský arcibiskup Tomáš Bakócz konsekrovať novú svätyniu dómu.

Definitívnym zavŕšením stredovekého vývinu bratislavského dómu bola južná predsieň, ktorú pristavali pod vedením Antona Pilgrama (okolo rokov 1510 – 1515), posledného veľkého majstra viedenského dómu.¹⁰⁵ Na druhej strane sa aj vo Viedni mohli uplatniť bratislavskí mešťania – maliari Ján Ambsteter (1466), Ján Treusman (1473) a kamenár Peter Holzhaimer (1469, 1471).¹⁰⁶

Panovník Matej Korvín pri voľbe svojej rezidencie cisára Žigmunda nenasledoval, a pred Bratislavou uprednostnil Budín. Bratislava sa však v čase, keď sa snažil ovládnuť Rakúsko, stala jeho strategickou základňou a zásobovacím centrom.¹⁰⁷ Roku 1482 vpadol na územie Dolného Rakúska: prvými obklúčenými miestami boli pohraničné pevnosti Bruck an der Leitha a Hainburg – zvlášť Hainburg bol pre Rakúsko veľmi významný, čo dokazuje i rýchla, no neúspešná protiakcia zo strany cisára.¹⁰⁸ V záznamoch v komorských účtoch sa medzi najčastejšími a najpravidelnejšími návštevníkmi bratislavskej mestskej rady v 80. rokoch 15. storočia objavujú práve uhorský kráľ a kráľovná. Počas obliehania Hainburgu¹⁰⁹ a neskôr Viedne, zavítala kráľovná Beatrix viackrát do Bratislavy, pričom sa zdržiavala na hrade.¹¹⁰ Bratislavčanov kráľovské návštevy a najmä podieľanie sa na vojenských výdavkoch (na dodávkach pušného prachu, koní, na zabezpečovaní dopravy loďami či zásobovanie jedlom) stálo nemálo prostriedkov.¹¹¹ Dá sa povedať, že zároveň s poskytovaním hospodárskych výsad mestu, ktoré si Matej postupne čoraz viac pripútal, rástla aj závislosť Bratislavy na osobe panovníka.

101 CHAMONIKOLASOVÁ, ref. 99, s. 377.

102 Podrobne ENDRÓDI, Gábor. Kapitoly z dejín hlohoveckého reliéfu Narodenia Krista. In *Galéria – Ročenka SNG* 2001, s. 7–41. SCHULTES, Lothar. Das Relief der Geburt Christi aus Freistadt, die Wiener Burgkapellenfiguren und die Skulpturen des Kaschauer Hochaltars. In *Galéria – Ročenka SNG* 2004/2005, s. 247–262.

103 Erb Mateja Korvína spolu s erbom manželky Beatrix Aragónskej pramene dokladajú na retabulum oltára. ENDRÓDI, ref. 102, s. 15.

104 KNAUZ, Ferdinand. *A pozsonyi káptalanak kéziratai*. Esztergom 1870, s. 56. K vežovitému kamennému pastofóriu vyhotovil ozdobné mrežové dvere viedenský umelecký kováč Žigmund Fischer. HOFFMANN, ref. 70, s. 292.

105 ŽÁRY, Juraj – BAGIN, Anton – RUSINA, Ivan – TORANOVÁ, Eva, ref. 89, s. 69.

106 PERGER, *Wiener Künstler*, ref. 80, s. 54, 275, 277.

107 K politickej situácii pozri MATIJEK, Peter. K politickým konfliktom Mateja Korvína a cisára Fridricha III. In *Medea. Studia mediaevalia et antiqua*, 2000, roč. 4, s. 88–109.

108 KALOUS, Antonín. *Matyáš Korvín (1443–1490). Uherský a český kráľ*. České Budějovice 2009, s. 274. OPLL, Ferdinand – PERGER, Richard. *Kaiser Friedrich III. und die Wiener 1483 – 1485*. Wien 1993, s. 70, č. 163 (1484 10 29): Mešťanosta, richtár a rada mesta Viedne informujú cisárskeho protonotára Jána Waldnera, že uhorský kráľ Matej aj s kráľovnou Beatrix prišli s početným ozbrojeným vojskom a utáborili sa na území pred Korneuburgom, aby dobyli mesto.

109 AMB, Komorské účty, DF 277090, f. 53, záznam hovorí o dobytí Hainburgu kráľom Matejom, keď mu bratislavský mestský kapitán a notár odviezli do Hainburgu tretinník vína, bažanty, prepelice a jedného srnca v hodnote vyše 24 libier denárov.

110 AMB, Komorské účty, DF 277090, f. 60. 27. 2. 1483 ju mešťania obdarovali štyrmi kusmi talianskeho plátna zato, že ešte v septembri predošlého roka vydala istú bratislavskú mešťianku a vystrojila pre ňu hostinu.

111 AMB, Stredoveké listiny, č. 3827 (1484 07 30): kráľ Matej dôrazne nariaďuje bratislavskému senátu, aby mu poslal zbrane a pušný prach. Pozri aj AMB, Stredoveké listiny, č. 3849, 3851. AMB, Komorské účty, DF 277090, f. 66.

V roku 1483, keď sa kráľ Matej pripravoval na dobytie Viedne, prosil rektor viedenskej univerzity, doktor teológie Briccius Preprost z Celje (†1505) magistra Pankráca Rohrbecka z Laa a. d. Thaya pri Viedni (od roku 1487 sa stal bratislavským kanonikom), aby sa prihovril za univerzitu u kráľa.¹¹² Po absolvovaní fakulty slobodných umení vo Viedni sa stal Pankrác Rohrbeck rektorom školy vo Farnosti Panny Márie na Budínskom hrade a organistom v kráľovskej Hofmusikkapelle, kde nadviazal blízke kontakty s kráľom Matejom Korvínom.¹¹³ Spočiatku totiž ani viedenská univerzita nestála v centre kráľovej pozornosti – neprišiel predsa do Viedne ako jej záchranca, v prvom rade sledoval politické ciele: ako dobyvateľ sa pokúšal legitimizovať svoju vládu, aby sa z pozície vojvodu Rakúska zvýšili jeho šance v Rímskej ríši. Postupne si však uvedomil, že je výhodné získať univerzitu na svoju stranu a postaviť ju proti cisárovi, ktorý akonáhle zistil, že Matej bol univerzitou srdečne prijatý, pozastavil jej dotácie.¹¹⁴ Platy vyučujúcich profesorov, ktorí Mateja kvôli zlej finančnej situácii navštívili v Budíne a Bratislave,¹¹⁵ uhorský kráľ na rozdiel od Univerzity Istropolitany zabezpečil (napríklad roku 1488 poukázal na tento účel 1 000 funtov fenigov, nasledujúci rok zase 500 zlatých).¹¹⁶ O tom, že bol k lojálnym profesorom štedrý, sa dozvedáme aj z denníka už spomínaného profesora medicíny Jána Tichtela.¹¹⁷ Pedantne v ňom eviduje svoje príjmy za lekársku prax a výuku na viedenskej univerzite, viackrát tu nájdeme zmienku o zlatých, ktoré mu Matej vyplatil „*ex lectura medicina*“, dá sa teda predpokladať, že rovnako sa postaral aj o ostatných vyučujúcich. Medzi tieto údaje Tichtel zakomponoval postrehy o vojenskej situácii, politicky pritom zaujal indiferentné stanovisko: kým bola Viedeň obsadená Uhrami, ospevoval Mateja Korvína, modlil sa za jeho úspech v boji proti Turkom i heretikom. Keď 47 ročný kráľ Matej nečakane zomrel (6. apríla 1490), a Maximilián sa dostával do popredia, vital mladého Habsburgovca ako „túžobne očakávaného“.¹¹⁸

Po Matejovej smrti sa stal novým uhorským kráľom Vladislav II. Jagelovský. Podľa bratislavskej mierovej zmluvy medzi Vladislavom II. a synom cisára Fridricha III. Maximiliánom I. (7. 11. 1491) sa Uhorsko vzdalo Dolného Rakúska a Habsburgovcom bol priznaný nárok na uhorský trón v prípade, ak by uhorský kráľ zomrel bez mužského dediča. Podľa nasledovných tzv. viedenských sobášnych zmlúv (1515), uzavretých medzi oboma panovníkmi, si Habsburgovci zabezpečili nasledovníctvo na uhorskom tróne. Slová politických dohôd sa tak po smrti kráľa Ľudovíta II. Jagelovského a porážke uhorských vojsk pri Moháči (1526) naplnili a Habsburgovci v Uhorsku vládli takmer 400 rokov, až do jeho zániku.

112 „*Humanissimo viro liberalium arcium professori, fundatissimo magistro Pangracio Rohrbeck ludi magistro benemerito...*“ LHOTSKY, ref. 62, s. 171.

113 Pankrác Rohrbeck sa spolu s ďalším bratislavským kanonikom Jánom Greimelom z Garsu (1479–490), kantorom kaplnky kráľa Mateja, mohli podieľať na skvalitnení chórového spevu aj v Bratislave (dvorská Hofmusikkapelle bola vysoko profesionálna, medzi chórových spevákov spomedzi duchovných boli zaradení aj svetskí speváci a obľubu si získal najmä franko-flámsky hudobný štýl). PARAVICINI, Werner, Höfe und Residenzen im spätmittelalteren Reich, B. 15.1, Teilb. 1.: Dynastien und Höfe. Ostfildern 2003, s. 346.

114 KARAĽAN, ref. 22, s. 34f. MÜHLBERGER, ref. 42, s. 162. CSENDES, Peter – OPLL, Ferdinand. (ed.). *Wien. Geschichte einer Stadt*, 1. Von den Anfängen bis zur ersten Wiener Türkenbelagerung (1529). Wien – Köln – Weimar 2001, s. 172–174.

115 7. 7. 1486 šiel rektor a dekaní viedenskej univerzity poprosiť kráľa do Budína o pridelenie platov, 19. 7. boli u Mateja v Bratislave. UIBLEIN, ref. 67, s. 325–326.

116 KARAĽAN, ref. 22, s. 44, 48.

117 KARAĽAN, ref. 22, s. 39. MAZAL, Otto. Notizen des Dr. Johannes Tichtl zur Geschichte der Auscindersetzung Friedrichs III. mit Matthias Corvinus (1477-1485). In *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 1961, roč. LXIX, s. 97–99.

118 KARAĽAN, ref. 22, s. 60.

17. K POČIATKOM BANSKEJ BYSTRICE

Marián Skladaný

Pri heuristike k dejinám stredovekých miest na Slovensku sa ukázali značné disproporcie v úrovni doterajšieho historického spracovania mestskej problematiky na Slovensku, čo sťažuje zhromažďovanie potrebných údajov k jednotlivým mestám, keďže ich treba hľadať v pôvodnom výskume. Človek by neveril, že aj takým historicky významným mestám, akým je Banská Bystrica, dodnes chýba moderné syntetické spracovanie dejín mesta, z čoho sa potom odvíja rad metodologických problémov. V prípade Banskej Bystrice je to napríklad vzťah medzi „vnútornými“ a „vonkajšími“ dejinami mesta. Pátrajúc po niektorých faktografických údajoch priamo v archívnom materiáli, podarilo sa nám nájsť doklad na „waldbürgerov“ ako osobitnú kategóriu banskobystrického mestského patriciátu už na sklonku 14. storočia, čo nás oprávňuje hľadať pôvod tohto historického pojmu práve v Banskej Bystrici.

Bližšie sa budeme sústrediť na tieto spomínané problémy – syntéze dejín mesta, vnútorným a vonkajším dejinám mesta a banskobystrickým waldbürgerom.

Syntéza dejín mesta

Prežil som už dve veľké jubileá mesta Banskej Bystrice – 700. výročie roku 1955 a 750. v roku 2005. Toho prvého som bol iba súčasník ako 15-ročný chlapec, ale na to druhé som sa už veľmi cieľavedome pripravoval a viedol som k tomu aj Bystričanov. Veľa rokov som sa na svojich pravidelných cestách do Banskej Bystrice pokúšal primäť tamojších historikov, aby dali dohromady autorský tím a pripravovali sa na vypracovanie vedeckých dejín Banskej Bystrice k jej 750. jubileu. Zdôrazňoval som slovo „vypracovanie“, lebo som mal na mysli aj výskum, nielen „slohovú prácu“, teda spísanie toho, čo už bolo napísané. Archívne fondy mestského magistrátu, Banskobystrickej banskej komory atď. zostávali totiž z veľkej časti nedotknuté moderným historickým výskumom a všeličo by vedeli dopovedať archeológovia, kunsthistorici, národopisci, historickí geografi, historici vedy a techniky a i. Moja snaha sa však nestrela s pochopením a namiesto toho sa najmä v populárnej spisbe a publicistike aj naďalej spriadali najrozličnejšie neoromantické legendy o dejinách Banskej Bystrice. Modernú vedeckú syntézu dejín mesta Banskej Bystrice sa nepodarilo vydať ani pri príležitosti 750-ročného jubilea mesta. Namiesto toho vyšli „Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica, ktoré na základe poverenia predstaviteľov mesta napísal v rokoch 1896 – 1922 Emil Jurkovič“.¹ Znamená to návrat zo súčasnej úrovne poznania dejín mesta k roku 1922, keď bol Jurkovičov rukopis dokončený. Vydanie Jurkovičových Dejín Banskej Bystrice pri príležitosti 750. výročia mesta možno chápať aj ako splatenie veľkého dlhu Banskej Bystrice voči svojmu najväčšiemu historikovi.

Ale vráťme sa ešte na chvíľu do minulosti a pripomeňme si, ako sa Banská Bystrica zhostila 700. výročia založenia mesta v roku 1955:

Zborník prác v červenej plátenej väzbe pod názvom „Banská Bystrica“ zostal ako doklad nášho vtedajšieho historického poznania až do dnešných dní.² Príspevkov je v ňom neúrekom, ale z hľadiska syntézy dejín mesta sú tam obrovské biele miesta. Po príspevkoch Alžbety Gáčovej „Mesto za feudalizmu“ a Petra Ratkoša „Banskobystrické baníctvo za feudalizmu“ nasleduje krátky príspevok Miloša Gosiorovského „Podiel Banskej Bystrice na robotníckom hnutí“ a príspevok Miroslava Kropiláka „Banská Bystrica za Slovenského národného povstania“. Vydavate-

1 JURKOVIČ, Emil. *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*. Na základe poverenia predstaviteľov mesta napísal v rokoch 1896 – 1922 Emil JURKOVIČ. Banská Bystrica : Občianske združenie Pribicer, 2005.

2 *Banská Bystrica*. Sborník prác k 700. výročiu založeniu mesta. Martin : Osveta, 1955.

lom zborníka to vonkoncom nebránilo, aby sa nevedeli potešiť aj z toho mála. V nepodpísanom „Úvode“ to vyjadrili slovami: „Od čias stredoveku sa hovorí o medenej Banskej Bystrici. V tomto prívlastku je pohľad na mesto z polofeudálneho uhorského hľadiska. Už desať rokov hovoríme o medenej Banskej Bystrici, keď spomínáme minulosť tohto mesta. Dnes si s pojmom Banská Bystrica vybavujeme mimovoľne aj to, že je povstalecká. Tento vznešený prívlastok, známy celému mierumilovnému svetu, a nielen úzkemu etniku ako prívlastok prvý, patrí tomuto príťažlivému mestu plným právom. Treba si želať, aby aj o iných významných mestách našej vlasti vyšli postupne podobné diela, akého sa dostáva Banskej Bystrici.“³

Toto želanie sa skutočne splnilo. O mnohých mestách, mestečkách, ba aj o niektorých dedinách vyšli objemné a skutočne reprezentatívne knižné monografie. Iba dejiny Banskej Bystrice zostali bez monografického spracovania, ktoré nahrádza až do dnešných dní spomínaný zborník z roku 1955.

Viacrát som si už kládol otázku, či tu hádam nezohrali určitú úlohu aj obavy, že by sa v takom širokom historickom priereze mohlo nebodaj stratit slávne obdobie Slovenského národného povstania. Bez úmyslu znižovať historický význam SNP, musím konštatovať, že v európskej historiografii je Banská Bystrica ešte stále viacej známa vďaka svojej medi než ako centrum SNP. Až na to, že v súvislosti s meďou je známejšia pod starým nemeckým názvom Neusohl, ako centrum SNP pod slovenským názvom Banská Bystrica. Možno práve preto, že sme zanedbali a málo propagovali starú banícku tradíciu povstaleckej Banskej Bystrice, nedostalo sa do povedomia širšej európskej verejnosti, že Banská Bystrica a Neusohl je to isté mesto. Tým sme fakticky ochudobnili aj novodobý historický význam Banskej Bystrice ako centra Slovenského národného povstania.

Akoby si neúnosnosť tejto kontrapozície dvoch historických prívlastkov Banskej Bystrice boli uvedomili v Múzeu Slovenského národného povstania, keď vydali v roku 1994 – k 50. výročiu SNP – útlu 100-stránkovú knižku „Banská Bystrica medená a povstalecká“.⁴ Vzhľadom na nedostatok pôvodných slovenských historických prác o dejinách Banskej Bystrice bol to nesporne počín ušľachtily a zaslúži si uznanie. Rovnako aj zámer autorov, ako je charakterizovaný v „Úvode“: „Načrtli sme staršiu históriu i to, čo sa v meste dialo v dramatickom období druhej svetovej vojny. Toto obdobie sme zvlášť akcentovali, lebo doterajší dejepisný obraz, či už vo všeobecnosti alebo v prípade tohto mesta, nezodpovedá prežitému. Navyše je tu polstoročné jubileum fenoménu, ktorý nazývame Slovenské národné povstanie, neporovnateľné s ničím v dejinách tohto národa a krajiny. Ponúkame nové fakty a pravdivo interpretované skutočnosti. Pišeme otvorene o Slovenskej republike i o povstaní. Je čas skončiť s glorifikovaním a tabuizovaním ...“⁵

Tento zámer sa, žiaľ, podarilo naplniť iba autorke druhej časti práce, nazvanej „Banská Bystrica v rokoch 1938 – 1945“. Prvá časť knižky s názvom „Z dejín Banskej Bystrice do roku 1938“ (autor Milan Gajdoš) neprináša veľa nového, nanajvýš množstvo faktografických chýb a nepresností, deformujúcich aj to málo pozitívneho, čo je širšej verejnosti zo starších dejín Banskej Bystrice zatiaľ známe. Kritickú recenziu z pera banskobystrického archívára Igora Grausa v Historickom časopise neuverejnili, lebo jeho meno nebolo ešte v tom čase v slovenskej odbornej verejnosti dostatočne známe. Z malých hriechov, ktoré sa mohli vychytať na základe vecných pripomienok v recenzii, vznikli veľké, keď sa dostali do ďalšej odbornej literatúry. Môžeme si to demonštrovať na jednom konkrétnom prípade:

Milan Gajdoš si poplietol Jána Turzu z Betlanoviec s Jánom Thúzom z Laku, spoločníkom budínskeho meštana Jána Ernsta pri kúpe jungovských majetkov v Banskej Bystrici dňa 13.

3 Tamže, s. 9-10.

4 DOBRÍKOVÁ, Mária – GAJDOŠ, Milan. *Banská Bystrica medená a povstalecká*. Pre Múzeum SNP vydala agentúra M. O. Enterprise. Banská Bystrica 1994.

5 Tamže, s. 5.

marca 1466.⁶ Tento naoko drobný omyl má však ďalekosiahle dôsledky a vyvoláva celý rad nejasností a nedorozumení, keď si uvedomíme, že sa tým podnikateľská účasť Jána Turzu v stredoslovenskom baníctve, najmä však pri vzniku a budovaní turzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku v Banskej Bystrici datuje už 25 rokov pred jej skutočným začiatkom. Máme možnosť sa o tom presvedčiť vo výpravnej publikácii Banská Bystrica – v znamení kalicha.⁷ Tu sa autori opierali o najnovšiu „syntézu“ dejín mesta a z nej prebrali omyl, ktorý už len ďalej rozvádzali. Na druhej strane M. Gajdoš mal dostatok špeciálnych historických prác, aby sa pri ich syntetizovaní nemusel takýchto triviálnych omylov dopúšťať.

A tak – nech už sa to zdá akokoľvek neuveriteľné – Banská Bystrica dodnes nemá spracované svoje dejiny a čo je azda ešte závažnejšie, dodnes nemala a nemá svojho historika – Slováka. Mám tým na mysli komplexné spracovanie dejín mesta, nie jednotlivých stránok či období jeho historického vývoja. Príčin je viac a sú – ako to už býva – objektívnej i subjektívnej povahy. Medzi tie objektívne by som na prvé miesto zaradil mladost našej národnej historiografie, ktorá musela a musí všeličo doháňať, a tak napr. dejiny starého baníctva (ale dlho aj dejiny našich stredovekých miest) zostávali na okraji jej pozornosti. Jednoducho na ne nezostával čas a navyše – baníctvo i stredoveké mestá na Slovensku svojim nemeckým charakterom ani veľmi nepasovali do „národnej“ koncepcie slovenských dejín. O dejiny našich banských miest bol však veľký záujem vo svete, najmä v Európe, lebo sa pátralo po pôvode „uhorskej medi“, kremnických zlatých dukátov, ktoré boli v 14. – 15. storočí „tvrdou valutou“ stredovekej Európy i po banskoštiavnickom striebre, či po tamojšej vyspelej banskej technike alebo baníckej akadémii, najstaršej na svete. Nuž sa tak sme svedkami toho, že medzi staršími dejepiscami Banskej Bystrice nenájdeme Slováka – čo už neplatí napr. o Kremnici, ktorá mala svojho Krížku, Matunáka, Lameša.

Po syntetických prácach o dejinách stredoslovenských banských miest od Jána Kachelmanna⁸ a Antona Pécha⁹ napísal prvé dejiny Banskej Bystrice Arnold Ipolyi,¹⁰ banskobystrický biskup v rokoch 1871 – 1886, veľký funkcionár Maďarskej akadémie vied a Maďarského historického spolku (*Magyar történelmi társulat*), ktorý sám spoluzakladal. Jeho nasledovníkom a najplodnejším banskobystrickým historikom bol Emil Jurkovich¹¹ (narodený v Letanovciach na Spiši). Vyštudoval klasické jazyky na budapeštianskej univerzite, pôsobil v Banskej Bystrici ako gymnaziálny profesor v rokoch 1882 – 1903, potom krátko vo Veľkom Varadíne v Sedmohradsku, aby sa od roku 1906 stal v Banskej Bystrici školským inšpektorom – až do rozpadu Rakúsko-Uhorska. Po roku 1919 sa odsťahoval do Maďarska, kde roku 1936 zomrel. Okrem viacerých knižných prác a množstva popularizačných článkov zanechal po sebe rozsiahle rukopisné dejiny Banskej Bystrice, ktoré vyšli pri príležitosti 750-ročného jubilea mesta v slovenskom preklade.

Niekoľkými štúdiami sa Banskej Bystrici venoval maďarský historik Oszkár Paulinyi. Známa je najmä jeho vynikajúca štúdia o význame banskobystrickej medi v hospodárskom vývoji stredoveku.¹² Banskobystrická meď je tam nazývaná „uhorská meď“, redp. „maďarská meď“, lebo len výnimočne sa vo svete rozlišuje medzi „maďarským“ a „uhorským“.

Okrem O. Paulinyiho sa po druhej svetovej vojne v početných prácach zaoberal stredoslovenskými banskými mestami a konkrétne banskobystrickým mediarstvom rakúsky historik

6 Tamže, s. 14.

7 ALBERTY, Július – MARTULIAK, Pavol. *Banská Bystrica - v znamení kalicha. História Zboru ev. a. v. cirkvi a evanjelického školstva v Banskej Bystrici do roku 1918*. Banská Bystrica : TRIAN, 2001, s. 15, 17.

8 KACHELMANN, Johann. *Geschichte der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung*. 1-3. Schemitz 1853-1867.

9 PÉCH, Antal. *Alsó Magyarországnak bányamívelésének története. I-II*. Budapest 1884-1887.

10 IPOLYI, Arnold. *Geschichte der Stadt Neusohl. Eine culturgeschichtliche Skizze*. Wien 1875.

11 JURKOVICH, Emil. *Besztercebánya sz. kir. város monographiája*. Banská Bystrica 1922 (rukopis v štátnom okresnom archíve Banská Bystrica).

12 PAULINYI, Oszkár. A káézépkori magyar réztermelés gazdasági Jelentésége. In *Károlyi Árpád - Emlékkönyv*. Budapest 1933, s. 402-439.

Günther Freiherr von Probszt. Známa je napr. jeho knižná syntetická práca o historickom vývoji a hospodárskom význame „dolnouhorských banských miest“ do polovice 16. storočia.¹³ U nás sa stal smutne známym svojou v duchu „Ostforschungu“ napísanou prácou z roku 1958 – *Das deutsche Element im Personal der niederungarischen Bergstädte*,¹⁴ v ktorej dokazoval, že najväčšia pohroma pre stredoslovenské baníctvo nastala, keď sa v 17. – 18. storočí prisťahovali do stredoslovenských banských miest „slovenskí bačovia a valasi z hôľ“, ktorí nemali zmysel pre baníctvo, a tak toto významné odvetvie uhorského hospodárstva upadalo zákonite s poslovenčovaním stredoslovenských banských miest.

Dnes je už všeobecne známe a preto necítim potrebu to nejako osobitne dokazovať, že o nemeckom charaktere našich stredovekých miest nemožno usudzovať na základe toho, že sa v nich až do začiatku novoveku po nemecky administrovalo. Plne to platí aj o Banskej Bystrici. Po roku 1500 bol už ohrozovaný nemecký charakter privilegovaných obyvateľov námestia – tzv. ringbürgerov, čomu sa usiloval nemecký patriciát zabrániť, zatiaľ čo ostatné ulice mesta, aj v rámci mestského opevnenia, mali už v tom čase prevažne slovenský charakter.

Na rozdiel od banských podnikateľov a úradníkov, čo boli prevažne Nemci, sa o prostých baníkoch, hutníkoch, uhliaroch a povozníkoch dozvieme v zachovaných písomných dokumentoch zo stredoveku a raného novoveku len veľmi málo. Pokiaľ ide o Banskú Bystricu, tam je situácia ešte komplikovanejšia. 10. apríla roku 1500 postihol Banskú Bystricu požiar, ktorému padla za obeť veľká časť mesta, medziiným aj mestský archív. Šťastnou náhodou sa zachovali iba pergamenové listiny (mestské privilégia a niekoľko pápežských listín), ktoré boli ako vzácnosť uschované v okovanej truhlici na inom mieste. Ďalší zdroj historického poznania – písomnosti bansko-bystrického mediarskeho podniku odniesli z Banskej Bystrice pri svojom odchode do Augsburgu v polovici 16. storočia Fuggerovci. Ešte že sa zachovali v ich rodinnom archíve t. č. v Dillingen an der Donau v Nemecku. Je to však súkromný rodinný archív, ktorý nie je zariadený na prezenčné štúdium – informácie sa získavajú prostredníctvom archívára. Toto všetko sú tie objektívne príčiny nášho nedostatočného historického poznania dejín Banskej Bystrice a jej okolia.

Subjektívnou príčinou je absencia historika-regionalistu, ktorý by sa dejinami Banskej Bystrice systematicky zaoberal. Je to dosť nepochopiteľný stav, keď si uvedomíme, koľko odborných historických pracovísk sa v Banskej Bystrici už dlhodobo nachádza. Veci sme chceli trochu pomôcť v súvislosti s blížiacim sa 750. výročím udelenia mestských výsad Banskej Bystrici, ktoré sme si chceli uctiť tým najdôstojnejším spôsobom: vedeckou monografiou dejín mesta. Za súčasného stavu rozpracovanosti dejín Banskej Bystrice desať rokov na takúto úlohu bola dostatočná časová rezerva. Uvedomovali sme si zároveň, že môže byť len výsledkom interdisciplinárnej spolupráce a kolektívnym dielom.

Ako Bratislavčanovi sa mi táto činnosť dosť ťažko organizovala, ale môžem povedať, že z mojej iniciatívy sa začal schádzať na Mestskom úrade v Banskej Bystrici kolektív autorov, z ktorého postupne povylučovali všetkých „Nebystričanov“ a nakoniec – keďže som nesúhlasil s návrhom, aby sa namiesto dejín Banskej Bystrice vydala „encyklopédia dejín Banskej Bystrice“ – prestali pozývať na tieto porady aj mňa. Až sa nakoniec aktivita v tomto smere celkom rozplynula, lebo encyklopédia bez heslára nie je možná a heslára nemal kto napísať.

Keď sa už nepodarilo pripraviť k 750-ročnému jubileu Banskej Bystrice zamýšľanú vedeckú monografiu dejín mesta, nahradila ju do určitej miery vedecká konferencia, ktorá sa pri tejto príležitosti konala v Banskej Bystrici v dňoch 27. – 28. septembra 2005. Odznelo na nej vo dvoch sekciách 45 príspevkov, ktoré boli publikované v dvojväzkovom zborníku „Minulosť a prítomnosť

13 PROBSZT Günther Frhr. v. *Die niederungarischen Bergstädte. Ihre Entwicklung und wirtschaftliche Bedeutung bis zum Übergang an das Haus Habsburg (1546)*. München 1966.

14 PROBSZT Günther Frhr. v. *Das deutsche Element im Personal der niederungarischen Bergstädet*. München 1958.

Banskej Bystrice“.¹⁵ Ale z čoho sa môžeme ešte viac tešiť, lebo to sľubuje dobrú perspektívu, je nebyvalý rozvoj pôvodného historického bádania k starším dejinám Banskej Bystrice a jej okolia za posledných 10 – 15 rokov. Po prácach Igora Grausa, Marty Mácelovej, Mariána Bovana, Vladimíra Rábika, Ota Tomečka, Zuzany Chladnej, Henriety Liskovej a Pavla Maliniaka treba v tejto súvislosti spomenúť aj sprístupnenie popularizačných článkov a základnej monografie najväčšieho banskobystrického historika Emila Jurkovicha v slovenskom preklade Imricha Nagya. Pri tomto historickom výskume starších dejín mesta Banskej Bystrice výdatne pomáha vynikajúci katalóg stredovekého mestského archívu, ktorý zostavil v roku 1980 vtedajší banskobystrický archívár Ctibor Matulay.¹⁶ Keďže toto dielo nebolo primerane docenené v čase, keď vyšlo, robím to aspoň dodatočne.

„Vnútorne“ a „vonkajšie“ dejiny mesta

Základným problémom starších dejín mesta Banskej Bystrice sú dejiny banskobystrického baníctva. Bez nich nemožno správne pochopiť a interpretovať ani vnútorný život mesta. Banská Bystrica má takto svoje vnútorné i vonkajšie dejiny. Staršia historiografia sa venovala prevažne vnútorným dejinám mesta. Nepoznajúc vonkajšie súvislosti, rámcované možnosťami a spôsobmi odbytu medi na európskych trhoch, nedokázala správne interpretovať mnohé historické javy vo vnútorných dejinách mesta. Pri nedostatočne zachovanej pramennej základni pre 13. – 15. storočie mnohému ani nedokázala celkom dobre porozumieť. To sa v plnej miere vzťahuje aj na historické práce dvoch najvýznamnejších banskobystrických historikov A. Ipolyiho i E. Jurkovicha.

Emil Jurkovich (1857 – 1936) bol po Arnoldovi Ipolyim (1823 – 1886) druhým odborne pripraveným historikom Banskej Bystrice. Obaja už dobre poznali banskobystrický mestský archív a opierali sa vo svojich historických prácach hlavne o to, čo je možné doložiť archívnym materiálom. Obidvaja sa pokúšali kedysi nemeckú Banskú Bystricu interpretovať pozitívne a pozitivisticky v rámci uhorských (resp. maďarských) dejín. V tomto smere dejiny trochu ideologizovali, lebo ani jeden z nich nebol historikom-profesionálom. Boli to verejní činitelia uhorského štátu a hájili jeho ideológiu práve v období zostrenej maďarizácie – jeden ako banskobystrický biskup, druhý ako gymnaziálny profesor, neskôr školský inšpektor. Na veci nič nemení, že Arnold Ipolyi-Stummer sa narodil v Kosihách nad Iplom a Emil Jurkovich v spišských Letanovciach. Historickým dielom Ipolyiho a Jurkovicha sa začína kvalitatívne nový, môžeme povedať vedecký prístup k dejinám mesta Banskej Bystrice. Obaja sa pokúšali prekonať vo svojej historickej práci romantické historiografické koncepcie. Z hradiska maďarskej (alebo maďarizačnej) koncepcie uhorských dejín to bolo veľmi výhodné, lebo zachovanými historickými prameňmi mohli byť ako najstarší obyvatelia okolia Banskej Bystrice priamo doložitelní najskôr Maďari a po nich Nemci. Tí druhí tu práve vďaka iniciatíve a veľkorysosti uhorského štátu rozvinuli mestotvorný proces a ako mešťania podnikali v remesle, obchode a baníctve. Držiac sa striktné historických prameňov (vtedy najmä písomných), bolo možné nájsť pri počiatkoch Banskej Bystrice „mestotvorných“ Nemcov a „štátotvorných“ Maďarov. Pôvodné slovanské či slovenské obyvateľstvo sa tu v najlepšom prípade nepriamo predpokladalo. I pri týchto a ďalších nedostatkoch treba si však uvedomiť, že táto historická koncepcia bola na svoju dobu veľmi moderná, považovala sa za historickú vedu, na rozdiel od lacnej historickej propagandy alebo primitívneho amaterizmu. Jej

.....
15 *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice*. Zborník z vedeckej konferencie, ktorá sa konala v Banskej Bystrici v dňoch 27. – 28. septembra 2005 pri príležitosti 750. výročia mesta. I-II. Banská Bystrica (Katedra histórie FHV UMB a Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici) 2005.

16 Štátny okresný archív v Banskej Bystrici. Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020/ 1255-1536). Vypracoval Ctibor MATULAY. Bratislava (Archívna správa MV SSR) 1980.

slabinou bola disproporcia medzi vtedy poznanými vonkajšími a vnútornými dejinami Banskej Bystrice.

Vonkajšie dejiny mesta Banskej Bystrice sa začali bližšie osvetľovať až tak od tridsiatych rokov 20. storočia, počínajúc vynikajúcou štúdiou Oszkára Paulinyho o európskom význame banskobystrickej medi v stredoveku, na čo potom nadväzovali práce Petra Ratkoša, Jozefa Vlachoviča, Günthera Freiherra von Probszta, ale aj celého radu ďalších historikov, najmä zahraničných (Gotz Freiherr von Pölnitz, Reinhardt Hildebrandt, Ekkehard Westermann, Danuta Molenda, Wolfgang von Stromer). V poznaní dejín banskobystrického baníctva a hutníctva od jeho hmlistých počiatkov až tak do konca 17. storočia, ale aj pri osvetľovaní jeho medzinárodných hospodársko-politických i technologických a technických súvislostí sa od polovice minulého storočia značne pokročilo. Z tohto nového stupňa poznania, teda z hľadiska týchto tzv. vonkajších dejín je potrebné nanovo a veľmi dôkladne prehodnotiť vnútorné dejiny mesta. Mnohé doterajšie historické závery a hodnotenia sa takto dostanú do celkom iného svetla, ale celkom určite sa objavia aj nové historické fakty, ktoré prezradí útržkovito zachovaný a zatiaľ ťažko interpretovateľný pramenný materiál. Zo zahraničných archívov je možné doniesť doklady o obchode s banskobystrickou medou v storočiach, z ktorých nám doma o jej produkcii chýbajú akékoľvek pramenné údaje.

Ako je známe, banskobystrický mestský archív padol za obeť veľkému požiaru mesta 10. apríla roku 1500. Ak teda o archívoch našich stredovekých miest platí všeobecne, že z 13. a 14. storočia spravidla ešte neobsahujú nejaký kompaktnější pramenný materiál, Banská Bystrica je na tom oveľa horšie. Podľa vydaného katalógu sa v súčasnom archíve mesta Banskej Bystrice nachádza z 13. storočia 6 dokumentov a zo 14. storočia 14 dokumentov. Pritom len málo z nich sa dotýka baníctva, to znamená tej základnej hospodárskej činnosti, ktorej Banská Bystrica vďačí za svoje povýšenie na slobodné kráľovské mesto. Z 15. storočia sa v archíve zachovalo 130 dokumentov, ale v 16. storočí už počet dokumentov prudko narastá, keď len do roku 1536 je v katalógu evidovaných 1279 administratívnych a súdnych písomností. Ešte horšia situácia je pokiaľ ide o zachovanú dokumentáciu k stredovekým dejinám príslušných baníckych a hutníckych osád, ktoré predstavovali centrum vlastného banskobystrického banského revíru. O Starých horách a Španej Doline sa nezachoval v banskobystrickom mestskom archíve spreď rokov 1525 – 1526 žiaden písomný historický doklad. Keďže tieto osady vznikli a jestvovali na území mestského chotára, sotva možno predpokladať existenciu nejakých písomných prameňov mimo archívu mesta Banskej Bystrice.

Cez Brugy na západe a Benátky na juhu Európy sa dostávala už v stredoveku slovenská meď do sveta. V Brugách považovali ešte na začiatku 14. storočia slovenskú meď za poľskú (*rame di Pollana*), ale Benátčania v druhej polovici 14. storočia už veľmi dobre poznali provenienciu slovenskej (uhorskej) medi – ako meď z Banskej Bystrice (*rame de Xalio alebo de Solio*).¹⁷ Na benátskom trhu to bol ojedinelý prípad, keď medzi medou, ktorá sa tam dovážala z celej Európy, tak presne diferencovali práve pôvod banskobystrickej medi. Jej provenienciu bola upresnená ešte aj bližšie: že išlo o meď z „novej huty v Banskej Bystrici“ (*Ramum fuxine noue siue de Xolio alebo Ramum de Xolio siue de fuxina noua*). Vďaka benátskym prameňom máme takto pre roky 1368 – 1397 prvýkrát doleženú konkrétnu hutu v oblasti Banskej Bystrice, známu ako Nová huta (*fuxina nova*) v Banskej Bystrici. O jej polohe síce nič bližšie nevieme, lebo v našich domácich archívoch sa nám o nej nezachovala žiadna správa. Huta je však významná z technologického hľadiska. Dodávala banskobystrickú meď do Benátok a kvalita jej produkcie sa v priebehu rokov

17 *Dejiny hutníctva na Slovensku. História výroby železa, neželezných a drahých kovov na území Slovenska. Košice (ing. Tibor Turčan - Banská agentúra) 2006, s. 228.*

1368 – 1397 postupne zvyšovala. Podľa výnosu benátskeho Senátu z roku 1397 sa vyrovnala už rafinovanej medi benátskej.¹⁸

Táto kvalitná meď z Novej huty v Banskej Bystrici je doložená v benátskych prameňoch z deväťdesiatych rokov 14. storočia pod názvom „*rame scazatum*“ (v benátskom dialekte), čo po latinsky znamená „*cuprum expulsatum*“. Nemecký historik Wolfgang von Stromer vidí v tom akúsi „vyzháňanú“ meď (*ausgetriebenes Kupfer*),¹⁹ čo terminologicky veľmi neobstojí, lebo zháňalo sa iba olovo (oxid olovnatý, glieda) zo striebra v poslednej fáze zhutňovania striebra. Stromer si pod tým predstavuje meď, čistenú za pomoci olova a odvoláva sa v tejto súvislosti na doklad z Lübecku z roku 1367, podľa ktorého v Stralsunde zvyšovali kvalitu surovej medi tým spôsobom, že ju pretavovali s olovom.²⁰ Tak nejako za pomoci olova mohli zvyšovať kvalitu medi v rokoch 1395 – 1397 aj v Banskej Bystrici. A keďže v uplatnení tohto technologického princípu v hutníctve medi vidí počiatky scedzovania striebra z medi, umiestňuje do oblasti Banskej Bystrice najstaršiu historicky doloženú scedzovaciú hutu.²¹

Slovenský historik Martin Štefánik, ktorý podrobil benátske pramene o banskobysterckej medi dôkladnejšej analýze ako Stromer, presvedčivo dokázal, že „*rame scazatum*“ nemožno stotožňovať iba s meďou pochádzajúcou z Banskej Bystrice. „Prívlastok „*scazatum*“ je akási všeobecná charakteristika, ktorá označuje pravdepodobne stupeň primárneho spracovania medi. Tomu zodpovedá i používaný termín – meď, ktorá sa dováža „*in forma scazati*“. Prameň rozlišuje rôzne stupne kvality „*rame scazatum*“ alebo „*in forma scazati*“, označované podľa už známych druhov medi. Podľa toho bola odstupňovaná aj cena za spracovanie v Ghetto ... Je teda evidentné, že i keď sa spomína „*in hungaria scazatum rame*“, meď „*rame scazatum*“ treba považovať za širší pojem a nestotožňovať ju len s meďou z Banskej Bystrice.“²²

Zvyšná kvalita medi z Novej huty v Banskej Bystrici v rokoch 1395 – 1397 spočívala v jej dokonalejšej rafinácii, čistení za pomoci olova. Analogický príklad zo Stralsundu, ktorý na podporu svojej interpretácie termínu „*rame scazatum*“ priniesol W. von Stromer, možno považovať za veľmi prínosný a presvedčivý. Ale jeho konštrukt „vyzháňaná meď“ (*ausgetriebenes Kupfer*) je nezmysel. Preto považujeme za správnejšie prekladať termín „*rame scazatum*“, ktorý sa objavuje v benátskych prameňoch od deväťdesiatych rokov 14. storočia a nevzťahuje sa iba na meď z Banskej Bystrice, výrazom šplajsovaná meď (*Kupfer gesplissen*) – ak pod šplajsovaním rozumieme aj istý druh čistenia medi.²³ Keďže táto technológia vznikla v hutníctve medi v nemecky hovoriacich oblastiach, nenašlo si jej pomenovanie (*das Spleissen, die Spleishütte, gesplissen*) primeraný ekvivalent v nenemeckých jazykoch dodnes. Ale doklady na šplajsovanú meď možno uviesť aj z nášho územia. Zo samého začiatku 15. storočia (roky 1400, 1402, 1404) pochádzajú najstaršie doklady na vývoz šplajsovanej medi zo Slovenska cez Krakov, Toruň, Gdaňsk do Flanderska (*gesplissen kupfer, rot gesplissen kupfer*).²⁴ Meď sa šplajsovala ešte pred vznikom turzovsko-fuggerovskej spo-

18 STROMER Wolfgang von. Medici-Unternehmen in den Karaptenländern: Versuche zur Beherrschung des Weltmarkts für Buntmetalle. In *Aspetti della vita economica medievale*. Atti del Convegno di Studi nel X Aniversario della morte di Federigo Melis. Firenze 1985, s. 228.

19 STROMER Wolfgang von. Die Saigerhütte. Deutsch-ungarischer Technologie-Transfer im Spätmittelalter bei der Entwicklung der Kupfer-Silber-Scheidekünste zur „ars conflatoria separantia argentum a cupro cum plumbo vulgo saigerhutten nuncupatur“. In FISCHER, Holger – SZABADVÁRY, Ferenc (ed.). *Technologietransfer und Wissensaustausch zwischen Ungarn und Deutschland. Aspekte der historischen Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik*. München 1995, s. 37.

20 STROMER, ref. 18, pozn. 53 na s. 394.

21 STROMER, ref. 19, tabuľka č. 3 na s. 55.

22 ŠTEFÁNIK, Martin. Pramene o banskobysterckej medi v Benátkach z druhej polovice 14. storočia. In DANIŠ, Miroslav (ed.). *Štúdie z dejín baníctva a banského podnikania*. Zborník k životnému jubileu Mariána SKLADANÉHO. Acta Historica Posoniensia I. Bratislava 2001, s. 54

23 VLACHOVIČ Jozef. *Slovenská meď v 16. a 17. storočí*. Bratislava 1964, s. 36.

24 HALAGA, Ondrej R. *Košice - Balt. Výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom (1275-1526)*. Košice 1975, s. 192.

ločnosti aj v Banskej Bystrici. V tejto súvislosti je zaujímavý údaj z roku 1540, že na mieste, kde Ján Turzo postavil v rokoch 1495 – 1496 banskobystrický medený hámor, „*hat ainer mit Namen Colman, ein Waltpurger, vnnd Kontzowitz ain pley vnd spleishuetten daselbsthin gesetzt vnnd pley darjnen gemacht vnd Kupffer gesplissen*“.²⁵ Z technologického hľadiska mohlo ísť o podobné zariadenie na čistenie medi za pomoci olova, o akom hovorí Stromer v prípade Stralsundu.

Keďže medený hámor v Banskej Bystrici zostal na svojom pôvodnom mieste až do roku 1997, je možné určiť aj polohu spomínanej huty. Nemenej dôležitý je ďalší poznatok, že huta patrila Jánovi Kolmanovi (zomrel pred rokom 1488), majiteľovi druhého najväčšieho mediarskeho podniku v Banskej Bystrici, ku ktorému patrili medené bane na Pieskoch (Sandberg).²⁶ Bol to prvý z banskobystrických banských podnikov, ktorý sa dostal do rúk krakovského meštana Jána Turzu za pôžičky, ktoré poskytoval na jeho prevádzku najprv Kolmanovým dedičom Jakubovi Jungovi a Mikulášovi Tilmanovi, neskôr kráľovským správcom tohto krachujúceho podniku, banskobystrickým ťažiarom Benediktovi Glocknitzerovi a Michalovi Königsbergerovi. V zmluve zo dňa 28. apríla 1493 sa poslední dvaja menovaní zaväzujú, že budú dodávať Jánovi Turzovi za túto dlhoročnú pomoc monopolne všetku dorobenú meď z tohto bývalého kolmanovského podniku. Tu sa opäť hovorí o červenej šplajsovanej a o červenej nešplajsovanej medi.²⁷ Nešplajsovaná meď bola na jeden cent o jednu štvrtinu zlatého lacnejšia ako šplajsovaná.

Benedikt Glocknitzer a Michal Königsberger boli aj naďalej odkázaní na finančnú pomoc zo strany Jána Turzu a tak už 15. mája 1493 za ďalších 2100 uhorských zlatých mu bývalý kolmanovský podnik – „*obgeschribene pergwerch vnnd handel mit allen huetwerch, walden vnnd aller zuegehorung*“ – dávajú do úplného vlastníctva.²⁸ Dohoda z 28. apríla 1493 zostala v platnosti, to znamená, že prevádzku podniku zabezpečovali aj naďalej Glocknitzer s Königsbergerom za dohodnutých podmienok.

Huta, ktorá sa najneskôr od osemdesiatych rokov 15. storočia nachádzala na potoku Bystrica, v miestach, kde neskôr postavil Ján Turzo banskobystrický medený hámor, bola teda huta šplajsovací, v ktorej sa za pomoci olova čistila meď. Doklady o nej máme až z obdobia, keď bývalý kolmanovský podnik spravovali Benedikt Glocknitzer a Michal Königsberger (zmluva z 28. 4. 1493) a z nich vyplýva, že sa v nej šplajsovala červená meď. Neskorší turzovsko-fuggerovský mediarsky podnik v Banskej Bystrici bol však založený na technologickom princípe sciedzania (odstriebrovania) tzv. čiernej medi, obsahujúcej striebro. Aj banskobystrickú čiernu meď bolo potrebné pred sciedzaním šplajsovať, ale táto hutnícka technológia bola založená na inom princípe. Znamenala zvyšovanie obsahu striebra v čiernej medi a pracovalo sa v nej bez olova.²⁹ Túto technológiu vyvinul Ján Turzo za pomoci Norimberčana Jána Kolera vo svojej hute v Mogile pri Krakove v rokoch 1469 – 1474. V tejto súvislosti je zaujímavý údaj, ktorý sa dostal dokonca do zakladacej zmluvy Turzovsko-Fuggerovskej podnikateľskej spoločnosti zo 16. marca 1495. Popri

25 Štátny archív Banská Bystrica. Pobočka Banská Bystrica, MBB - 359/2.

26 SKLADANÝ, Marián. Thurzovsko-fuggerovský mediarsky podnik v Banskej Bystrici a jeho európsky význam. In *Päťsté výročie vzniku thurzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku v Banskej Bystrici*. Zborník referátov, vystúpení účastníkov celoslovenskej vedeckej konferencie, ktorú k uvedenej téme pripravila a zorganizovala Katedra histórie a etnológie Fakulty humanitných vied Univerzity M. Bela v Banskej Bystrici dňa 15. marca 1995. Banská Bystrica 1995, s. 11.

27 „... das der selb herr Hanns Torsso oder seyne erben eynen yczlichen czentntner kwopper rott gesplissen vnns czalen sol alle czeit den czentntner fur czwoen guldein vngriisch vnnd das rot vngesplissen kwopper eynen yczlichen czentntner fur aynen guldein vnnd drey ort“. - Fürstl. und Gräfl. Fuggersches Familien-u. Stiftungs-Archiv Dillingen a.d. Donau, sign. 37, 3 (orig. perg., 2 poškodené pečate privesené na pergamenovej plike, bez udania miesta vydania).

28 Tamže, sign. 37, 3 (dva papierové odpisy, jeden starší, asi z roku 1500, druhý z polovice 16. storočia).

29 SKLADANÝ, Marián. Die Entsilberung des Neusohler Schwarzkupfers als historiographisches Problem. In *Konjunktoren im europäischen Brghbau in vorindustrieller Zeit*. Festschrift für Ekkehard WESTERMANN zum 60. Geburtstag. Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Beiheft 155. Stuttgart 2000, s. 184.

hlavnom banskobystrickom banskom podniku sa v zmluve spomína aj kolmanovský podnik Sandberg, ktorý Turzovci už dávnejšie kúpili a prenajali ho ťažiarom Michalovi Königsbergerovi a Benediktovi Glocknitzerovi. Títo dvaja dodávali Jánovi a Jurajovi Turzovcom všetku čiernu meď (*die swarczen kupper*) dorobenú v tomto podniku za pevne dohodnutú cenu jeden a tri štvrté zlatého za jeden cent. Turzovci už dlhší čas spracúvali túto meď vo svojej hute pri Krakove.³⁰

Čiernu meď dodávali z oblasti Banskej Bystrice do Mogily tzv. čierne huty, známe z mladších prameňov. Svoje pomenovanie dostali najpravdepodobnejšie od toho, že sa v nich z tetraedritových rúd vyrábala čierna meď, obsahujúca striebro.³¹ O čiernej hute v Jelenci je napríklad známe, že ju postavil Michal Königsberger za peniaze Jána Turzu.³² Ale vieme aj o ďalších – na potoku Lupčica (v Balážoch), V Harmanci a i. Vznik a existencia čiernych hút prezrádza podnikateľskú zaangažovanosť Jána Turzu v banskobystrickom medenorudnom revíre ešte pred vznikom spoločného podniku s Fuggerovcami.

Ján Turzo totiž pôvodne zamýšľal vytvoriť banskobystrický mediarsky podnik so svojimi starými spoločníkmi z Goslaru – s Martinom Bauerom z Lipska a Ulrichom Schützom zo Saskej Kamenice. Čierna meď z Banskej Bystrice sa mala šplajsovať v Mogile a sciedzať v Saskej Kamenici.³³ Expanzia fuggerovského kapitálu do karpatského baníctva však pochovala tento projekt, lebo aj pre Jána Turzu bolo výhodné spojiť sa so silnejším partnerom. Tak vznikol turzovsko-fuggerovský mediarsky podnik v Banskej Bystrici.

Jeho ekonomický efekt spočíval y odlučovaní striebra z banskobystrickej čiernej medi mimo hraníc Uhorska. Počítalo sa s niekoľkonásobne väčším objemom produkcie ako v pôvodnom projekte spoločnosti Turzo-Schütz-Bauer. Bolo potrebné vybudovať hutu na obohacovanie surovej medi priamo v Banskej Bystrici, aby sa v medi mohlo vyviezť cez hranice čím viac striebra. Túto hutu sa zaviazal postaviť za peniaze Fuggerovcov Ján Turzo. Týždenne mala produkovať 300 centov medi s čistým ziskom 360 uhorských zlatých. O jej technológii sa v turzovsko-fuggerovských zmluvách z dôvodov utajenia nič bližšie nehovorí. Ale z turzovsko-fuggerovských vyúčtovaní a z mladších prameňov vieme, že išlo o šplajsovaciú hutu, pričom pod šplajsovaním treba rozumieť hutnícku technológiu, ako ju pozná na základe metalurgických spisov 16. storočia (G. Agricola, H. Stöckl, L. Ercker) Lothar Suhling. Bola uplatňovaná výlučne pri zhutňovaní banskobystrickej medi a Suhling ju charakterizuje ako „*ein oxidierendes Schmelzen von silberhaltigem Kupfer in einem Windofen. Dabei entsteht ein oxidisches „Kopff“-Produkt mit geringem Silbergehalt und ein „Boden“-Kupfer mit entsprechend höherem Gehalt an Silber*“.³⁴ Na tomto princípe pracovala huta, ktorú ako prvú postavil Ján Turzo pre spoločný podnik s Fuggerovcami severovýchodne od Banskej Bystrice na potoku Moštenica, od ktorého dostala názov huta i neskoršia osada. Obec Moštenica vznikla teda z hutníckej osady, ako to dosvedčujú aj jej najstaršie zachované názvy – *Gaza Mosthenicze* (1513), *Hütten Moschnitz* (1563).³⁵

„Waldbürgeri“ ako osobitná kategória mestského patriciátu

O banskobystrickom meštianstve, ale najmä o tej jeho časti, ktorá bola bezprostredne spojená s banskou výrobou, nemožno počas celého stredoveku pojednávať ako o nemennom historickom fenoméne. Vzdelený faktor Fuggerovcov Ján Dernschwam, ktorý v roku 1563 vedel

30 SKLADANÝ, Marián. Ján Thurzo v Mogile (1469 – 1496). In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského HISTORICA*, 1973 – 1974, roč. 24-25, pozn. 7 na s. 208.

31 SKLADANÝ, ref. 26, s. 28.

32 VLACHOVIČ, ref. 23, s. 66.

33 SKLADANÝ, ref. 31, s. 19-29.

34 SÜHLING, Lothar. *Der Seigerhüttenprozess. Die Technologie des Kupferseigerns nach dem fruhen metallurgischen Schrifttum*. Stuttgart 1976, s. 144.

35 SKLADANÝ Marián, Moštenická sciedzacia huta v rokoch 1496 až 1526. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského HISTORICA*, 1995, roč. 41, s. 107.

o vzniku a počiatkoch mesta Banskej Bystrice viac ako o dve storočia neskôr (1764) slávna Zlatá kniha banícka, zanechal známu vetu o začiatkoch baničenia na okolí Banskej Bystrice, ku ktorej sa radi vracajú historici dodnes a usilujú sa jej porozumieť: „Za čias kráľa Bela bola Banská Bystrica ešte obyčajná dedina, kde bývali šľachtici, ktorí mali svojich poddaných.“³⁶ Či to boli práve šľachtici, o tom možno pochybovať, ale že viaceré dediny v bezprostrednej blízkosti mesta boli pomenované podľa najstarších známych banskobystrických mešťanov a banských ťažiarov (Ulmana, Rudelina, Mikuláša Sasa, Heinczmanna, Kienczela či Gozczela, Herrmanna a i.), o tom pochybnosti niet. V priebehu troch storočí od založenia mesta muselo dôjsť v baníctve a v sociálnych pomeroch k značným zmenám, nie je preto celkom na mieste porovnanie pomerov v polovici 13. storočia s pomermi na konci 15. storočia. Vývoj zrejme postupoval od využívania poddanskej práce v baníctve cez slobodnú prácu ťažiarov, ktorí sa z času na čas združovali do ťažiarovských spoločností, až po individuálne banské podniky, využívajúce námezdnú prácu banských robotníkov.

V tejto súvislosti je zaujímavá otázka, kde hľadať pôvod pomenovania „waldbürgeri“ pre stredovekých banských ťažiarov, ktorí ako „ringbürgeri“, „circulares“ tvorili osobitnú, privilegovanú vrstvu medzi mešťanmi stredoslovenských banských miest. Mimo stredoslovenskej banskej oblasti je možné nájsť určitú paralelu v harzskom Goslari – „montani“ et „silvani“ – ale celý problém nie je dodnes uspokojivo vyriešený. Určité historické okolnosti, ale dnes už aj historické doklady, ma vedú k tomu, aby som hľadal pôvod tohto pomenovania i ním označovanej skupiny mestského patriciátu práve v Banskej Bystrici.

Bane, v ktorých ťažili banskobystrickí mešťania, sa nenachádzali bezprostredne na teritóriu mesta, ale vo vzdialenosti od ôsmich do osemnástich kilometrov smerom severným a severovýchodným. Banská Bystrica nebola podfáraná banskými dobývkami, ako to bolo v prípade Kremnice alebo Banskej Štiavnice. Majitelia či nájomcovia baní a hút, využívajúc privilégia mesta Banskej Bystrice na slobodnú banskú činnosť na vymedzenom území, trávili fakticky celý pracovný týždeň v okolitých lesoch. Ale zostávali mešťanmi, čo demonštrovali okrem iného aj tým, že v meste ich rodiny bývali. Boli mešťanmi spojenými s lesom.

Pozemkové vlastníctvo banskobystrických waldbürgerov malo svoj pôvod v dedičných lénach zakladateľov mesta, na ktorých potom niekedy v priebehu 14. storočia vznikli poddanské dediny, banícke osady a huty.³⁷ Právo slobodného užívania okolitých lesov, poskytujúcich nevyhnutnú surovinu (drevo a drevné uhlie) pre hutnícku prevádzku, zabezpečovalo waldbürgerom monopol na vlastníctvo hút. Nie náhodou sa v Banskej Bystrici po celý stredovek huty predávali resp. dedili vždy s lesmi („*gazarque et silvas*“). Preto sa majitelia hút (ktorí sa ako banskí ťažiarovia mohli zároveň podieľať aj na vlastníctve baní) nazývali waldbürgermi a preto boli spravidla vždy ringbürgermi. Pracovali v okolitých lesoch, ale svoje „pyšné murované domy“ mali postavené na banskobystrickom námestí,³⁸ z čoho pre nich vyplývali aj určité práva (napr. právo výčapu vina).

Podľa maďarského historika Oszkára Paulinyiho sa s pojmom waldbürger stretávame v stredoslovenských banských mestách od konca 15. storočia.³⁹ Mne sa podarilo nájsť doklad na

36 Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI. Pod osmanskou hrozbou. Bratislava (Literárne informačné centrum) 2004, s. 302.

37 Porov. k tomu najnovšie RÁBIK, Vladimír. „Comes Andreas fidelis villicus noster de Byzterchebana“. K počiatkom mesta Banská Bystrica. In *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I*, Banská Bystrica, 2005, s. 32-45.

38 GÁČOVÁ, Alžbeta. Mesto za feudalizmom. In *Banská Bystrica*, Martin, 1955, s. 20.

39 PAULINYI, Oszkár. Eigentum und Gesellschaft in den niederungarischen Bergstädten. Ein Beitrag zur Problematik der deutschen Kolonisationsstadt in Ungarn. In BOG, Ingomar von (ed.). *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450-1650. Die ostmitteleuropäischen Volkswirtschaften in ihren Beziehungen zu Mitteleuropa*. Köln - Wien 1971, s. 559.

waldbürgerov („*die walt werck*“) už v najstarších štatútoch banskobystriického mäsiarskeho cechu spreď roku 1425.⁴⁰

Zásobovanie banských miest mäsom bolo významnou zložkou hospodárskej a sociálnej politiky mesta. Nielen kvôli vysokej koncentrácii banského robotníctva a jeho rodín, ktoré bolo potrebné živiť, ale aj kvôli ďalším produktom mäsiarskeho remesla, na ktoré bola odkázaná nerušená práca v baniach a hutách, ako bol loj na svietenie, masť na preparovanie vakov a lán, volské kože na výrobu dúchacích mechov, prepravných vakov a vedier a i. Na zásobovaní Banskej Bystrice mäsom sa podieľalo už v stredoveku široké slovenské zázemie mesta. V roku 1521, z ktorého sa nám zachovali presné údaje, to bolo spolu 42 mäsiarov z 15 dedín. To boli tí slovenskí mäsiari (*die windischen fleischhacker oder geymetzger*), ktorých Peter Ratkoš a František Oslanský omylom považovali za príslušníkov oveľa početnejšieho slovenského cechu mäsiarov, ktorý mal v Banskej Bystrici jestvovať popri nemeckom mäsiarskom cechu už od roku 1482. O tom, že by už v stredoveku existoval v Banskej Bystrici okrem nemeckého aj samostatne organizovaný cech slovenských mäsiarov, niet v banskobystriickom mestskom archíve nijakých dokladov. Nezďalo sa to ani nášmu najväčšiemu odborníkovi na problematiku cechov Antonovi Špieszovi, ktorý v tom najlepšom prípade pripúšťal existenciu dvoch sekcií toho istého cechu, ktorý po čase opäť splynul do jednotného celku.

Nedorozumenie spôsobila mylná interpretácia výkazov príjmov za prenájom mäsiarskych pultov (*Dewtze flaischpenck*, *Windiseh flaischpenek*) v mestských účtoch v rokoch 1482 – 1532, z čoho vyplynul ten obrovský nepomer medzi nemeckými a slovenskými mäsiarmi v počte 8:50. Mäsiari z vidieka mali právo predávať mäso iba na týždennom trhu v pondelok, mali predovšetkým záujem o prenájom mäsiarskych pultov, preto svojím počtom aj niekoľkokrát prevyšovali počet domácich mäsiarov, členov mäsiarskeho cechu.

Mäsiarske pulty slovenských mäsiarov v Banskej Bystrici (*windische Fleischbänke*) sa nachádzali na Hronskej (dnešnej Kapitulskej) ulici. Vždy sa nazývali „slovenské“ a v roku 1521 sa predstavovali. Na stavebné práce sa vtedy vydalo vyše 52 zlatých. Boli to náklady na nákup trávov, dosák, latiek, klinčov, šindľov a na tesárske práce. Išlo zjavne o drevené budy pokryté šindľom, vybavené nejakým pultom, klátom a drevenými hákami na zavesenie mäsa. Tak vyzerali mäsiarske pulty v stredovekých nemeckých mestách a tak nejako mohli vyzerat aj v Banskej Bystrici.

Nepovažujeme za správne, ak sa nemecký termín *Fleischbank* prekladá do slovenčiny ako jatka. Jatka predpokladá niečo viac ako prostý výsek mäsa. Na zabíjanie dobytky boli už v stredovekých mestách osobitné bitúnky (*Schlachthaus* alebo *Schlachtbrücke*). V Norimbergu bolo už v 14. storočí takéto zariadenie na rieke Pegnitz, do ktorej stekala krv zo zabíjaného dobytky a splachovali sa aj ostatné odpadky. Chápalo sa to ako vec hygieny, lebo aj v niektorých iných nemeckých mestách boli staré bitúnky na riekach, alebo pri nich. Spomínam to tu preto, že takýto bitúnok bol aj v Banskej Bystrici na rieke Hron, oproti Hronskej ulici s jej slovenskými mäsiarskymi pultmi. Vznikla tu celá mäsiarska štvrť, ved' aj najbližšie položená bašta mestského opevnenia dostala názov Mäsiarska a dodnes sa tak volá.

Slovenskí mäsiari boli aj medzi banskobystriickými mäsiarmi, ale boli v menšine: v roku 1521 to bolo 5 Slovákov oproti 18 Nemcom. Ale slovenskí mäsiari, ktorí prichádzali na pondelňajší trh z vidieka, boli viac obchodníci s dobytkom ako mäsiari. Na banskobystriický trh priháňali dobytky z Potisia, Pešti, okolia Lučenca, Krupiny, Spiša i z Liptova. Tak ich niekedy v prameňoch aj označovali – „*geymetzger*“. Mali síce právo predávať iba na týždennom trhu v pondelok, ale v porovnaní s banskobystriickými mäsiarmi boli nepomerne početnejší. Ale hlavne bola medzi

40 SKLADANÝ, Marián. Banskobystriické mäsiarske cechy v 15.-16. storočí. In *Mäsiarstvo a údenárstvo v dejinách Slovenska*. Zborník z rovnomenného sympózia konaného v dňoch 3.-5. decembra 1997 v Rimavskej Sobote pri príležitosti 5. výročia založenia a. s. Tauris. Martin 1999, s. 85-92. Tam sú obsiahnuté aj príslušné odkazy na literatúru a pramene, nepovažujeme preto za potrebné opakovat ich v nasledujúcej časti nášho príspevku.

nimi zjavná delba činnosti. Problémy nastali v druhej polovici 16. storočia v súvislosti s postupom Turkov až po hranice banskobystrického chotára, čo vážne narušilo zásobovanie erárneho mediarskeho podniku agrárnymi produktmi, medziiným aj mäsom.

Po dlhoročných sporoch medzi mestom a správou podniku, ktoré spravidla končili pred kráľom, zmocnil sa napokon zásobovania mäsom Banskobystrický mäsiarsky cech, ktorý si rozhodnutím mestskej rady z 27. novembra 1573 vymohol prenájom 29 mäsiarskych krámov (či pultov) do dedičnej držby. Pomer síl sa zmenil: oproti 29 mäsiarskym krámom patriacim (nemeckému) mäsiarskemu cechu zostalo slovenským mäsiarom iba 9. Ale nielen to. V tom istom výnose mestskej rady prevzal nemecký mäsiarsky cech kontrolu nad celým predajom mäsa v meste.

Slovenskí mäsiari mohli priviesť do mesta iba dobytok v živom stave a porážať ho mohli len pod dohľadom mäsiarskeho cechu na bitúnku na Hrone (*die schlagbruckhe*) v presne stanovenom čase: v lete (od Veľkej noci do Michala) v nedeľu o jedenástej hodine predpoludním, od jesene do jari v sobotu o deviatej ráno. Len takto porazený dobytok sa mohol dostať na mestský trh. Pri tejto príležitosti sa museli primerane upraviť aj staré štatúty mäsiarskeho cechu ešte z roku 1443, menovite článok 4, ktorý v pôvodných štatútoch znel takto: „4. Keď sa v pondelok dovezie na trh dobytok, majú právo ho kupovať „*die walt werck*“, po nich mäsiari a keď si už títo nakúpili, môžu ho v slobodnom predaji kupovať aj iní.“ V roku 1573 sa toto právo prednostného nákupu prenáša na členov nemeckého mäsiarskeho cechu, ktorým sa dokonca povoľuje zabezpečovať pre mestských ťažiarov predaj mäsa aj mimo pondelka.

Pod označením „*die walt werck*“ rozumieme staré označenie pre waldbürgerov, majiteľov baní a hút v okolitých lesoch. K roku 1394 sú týmto pomenovaním označení niektorí mužskí príslušníci starej ťažiarkej rodiny Ulmana Gotzela („*waltwerck, woltwerck, woltwurcht*“), čo banskobystrický archivár Ctibor Matulay považoval mylne za priezvisko. Niektorých banskobystrických waldbürgerov poznáme podľa mena už od poslednej tretiny 14. storočia. Zdá sa, že tento termín sa z Banskej Bystrice postupne rozšíril aj do ostatných stredoslovenských banských miest.

18. PODOBY EKONOMICKEJ SPOLUPRÁCE PRI POČIATKOCH STREDOVEKEJ KREMNICI

Martin Štefánik

Vznik a intenzívny rozvoj mesta Kremnice predovšetkým v prvom storočí jeho existencie bol výsledkom viacerých súčasne pôsobiacich okolností. Súbeh faktorov, ktoré mali sčasti pôvod v zahraničnej politike a vývoji na európskom trhu drahých kovov a sčasti v stabilizovaní sa domácej politickej situácie, sa realizoval vďaka ekonomickým reformám novej anjouovskej dynastie. Jedným z ich výrazných a najviditeľnejších výsledkov bol práve vznik mesta Kremnice.

Od polovice 13. storočia v Európe postupne stúpala kurz zlata a striebra. V prvom desaťročí 14. storočia dosiahol na určujúcich svetových trhoch v Benátkach a Florencii pomer 1 : 14,2.¹ V rovnakom čase sa zlato z uhorského kráľovstva spomína ako mincový kov pre florentské florenty (v roku 1315)² a takisto ako exportný artikel do Benátok (v rokoch 1318 – 1319) po ceste prechádzajúcej cez Korutánsko. Na tejto trase predtým prepadli benátskych kupcov, v dôsledku čoho benátska vláda nariadila uhorským kupcom povinnosť dodatočného cla vo výške 1,5% z hodnoty nimi prevážaných tovarov. V prameni sa o. i. výslovne spomína aj nimi dovážané zlato a striebro.³ Keďže sa Korutánsko nachádzalo na hlavnej spojnici Uhorska s Benátkami na tzv. „viedenskej“ trase, možno predpokladať, že šlo o zlato pochádzajúce zo slovenských nálezísk.

V tej dobe prechádzalo Uhorsko zásadnými ekonomickými reformami. Po vymretí Arpádovcov a chaotických pomeroch začiatkom 14. storočia sa pod vládou Karola Róberta otvorila nová etapa v uhorských dejinách. Kráľ Karol Róbert pochádzal z Neapola, kde mali silný vplyv na hospodársku politiku florentskí obchodníci a bankári. Najprominentnejšiu florentskú aj európsku obchodno-bankovú spoločnosť prvej polovice 14. storočia predstavoval rodinný podnik Bardiovcov,⁴ ktorí boli spolu s ďalšou florentskou bankou Acciaiuoli bankármi neapolských panovníkov. Na neapolskom dvore si Bardiovci prenajímali razbu mincí⁵ a zastávali významné úrady kráľovskom dvore, boli poradcami kráľa a požičiavali mu peniaze.⁶ Karol

1 LANE, Frederick C. – MUELLER, Reinhold C. *Coins and moneys of account. Money and Banking in Medieval and Renaissance Venice I*. Baltimore and London 1985, s. 39, 281, 283, 286-287, 318, 366, 383, 445, 457. MUNRO, John H. Medieval monetary problems: Bimetallism and Bullionism. In *The Journal of Economic History*, 1983, roč. 43, č. 1, s. 294. CIPOLLA, Carlo M. Il fiorino e il quattrino. In *Il governo della moneta a Firenze e a Milano nei secoli XIV-XVI*. Bologna 1990, s. 22. GOLDTHWAITE, Richard – MANDICH, Giulio. Studi sulla moneta fiorentina (secoli XIII-XVI). In *Biblioteca storica toscana a cura della Deputazione di Storia patria per la Toscana XXX*. Firenze 1994, s.12-13, 85. WATSON, Andrew M. *Back to Gold- and Silver*. In *Economic History Review*, second series XX, No. 1, 1967, s. 23-25. SPUFFORD, Peter. *Money and its use in medieval Europe*. Cambridge 1988, s. 272. SPUFFORD, Peter. *Handbook of medieval Exchange*. London 1986, s. LX-LXI.

2 „... pro 260 florenis puri auri ungaricalis veri et iusti ponderis ...“ SMIČIKLAS, Tade (ed.). *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae VIII (1301-1320)*. Zagreb 1910, s. 391-392 (č. 320, 21. máj 1315).

3 „In recompensationem dampnorum olim in Carinthia ... mercatores regni Ungarie ... de omnibus mercationibus et auro et argento per eos conductis Venetiis dent et solvant unam et dimidiam pro centenario valoris mercationum ipsarum ...“ LJUBIČ, Sime (ed.). Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i mletačke republike. *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium I: 960 – 1335*. Zagreb 1868, s. 301-303 (č. 473-475, 30. august 1318, 26. marec 1319).

4 ASTORRI, Antonella. *La mercanzia a Firenze nella prima metà del Trecento*. Firenze 1998, s. 93.

5 DAVIDSOHN, Robert (ed.). *Forschungen zur Geschichte von Florenz III. Regesten unedirter Urkunden zur Geschichte von Handel, Gewerbe und Zunftrwesen*. Berlin 1901, s. 72 (č. 332: 5.február 1300), s. 73 (č. 345, 1.november 1300), s. 165 (č. 813, 27. júl 1324).

6 DAVIDSOHN (ed.), ref. 5, s. 74 (č. 353, 14.február 1301), s. 78 (č. 375, 8.august 1301), s. 79 (č. 378, 31.október 1301, č. 380-381, 21.-25.november 1301), s. 82 (č. 401, 28.máj 1302), s. 111 (č. 561, 26.marec 1309), s. 121 (č. 615, 18.december 1311), s. 126 (č. 643, 12.jún 1313), s. 133 (č. 670, 21.apríl 1315), s. 138 (č. 694, 8.máj 1318), s. 166 (č. 815, 7.august 1324), s. 168 (č. 821, 2.november 1324, č. 826, 18. január 1325), s. 171 (č. 842, 18.august 1325, č. 845, 24.september 1325), s. 174 (č. 857, 15.marec 1326, č. 858, 2. apríl 1326), s. 176 (č. 870, 2.október 1326), s. 180 (č. 897, júl 1327), s. 181 (č. 903, september 1327), s. 182 (č. 911, 2.február 1328), s. 185 (č. 932, 20.december 1328), s. 187 (č. 942, 4.február 1329), s. 191 (č. 961, 2.marec 1330).

Róbert pochádzal z neapolského kráľovského rodu, ich tradičné väzby boli ešte umocnené tým, že sa florentské banky Bardiovcov a Peruzziovcov priamo podieľali na financovaní jeho príchodu a bojov o trón v Uhorsku v prvých rokoch 14. storočia.⁷ Karol Róbert im bol teda zaviazaný vďaka za poskytnutú finančnú pomoc. Bardiovcí ako najväčšia finančná inštitúcia vtedajšieho sveta spravovali obrovské sumy nahromadené z pápežských desiatok nielen v západnej Európe, ale aj v Poľsku a Uhorsku. V uhorských dejinách sa objavujú ako sprostredkovatelia týchto platieb koncom druhého desaťročia 14. storočia, prakticky súčasne ako v iných štátoch západnej Európy (Anglicko, Francúzsko).⁸ Ich angažovanosť a konexie na vládnucu anjouovskú dynastiu boli jedným z príznakov modernizácie krajiny a zapojenia do európskeho ekonomicko-obchodného kontextu. Aktivity Bardiovcov mali svoj dôsledok aj v lokálnych dejinách v prvých rokoch existencie mesta a komory Kremnice.

Modernejší pohľad na štátne financie a rozsiahla prax prenajímania štátnych úradov vyplývajúca z neapolských skúseností s florentskými bankami boli zásadami, na ktorých Karol Róbert vybudoval svoju novú ekonomickú politiku. Hlavným zdrojom financií už nebol výnos z kráľovho pozemkového majetku, ale príjem z daní, poplatkov, ciel a kráľovských monopolov na lukratívne odvetvia, medzi ktoré patrila aj ťažba kovov.

Karol Róbert uskutočnil viacero finančno-hospodárskych reforiem, medzi ktorými mali nezastupiteľné miesto reformy baníctva a mincovníctva. Už 1323 v rámci prvej spomedzi reforiem mincovníctva boli všetky mincové komory Uhorského kráľovstva prenajaté piatim komorským grófom.⁹ Roku 1326 alebo krátko predtým¹⁰ sa začala razba zlatých florénov, ktoré boli vernými napodobneninami florentských zlatých mincí, najprestížnejšej meny vtedajšej doby. 13. februára 1327 sa stretli v Trnave uhorský kráľ Karol Róbert s českým kráľom Jánom Luxemburským v súvislosti s koordináciou postupu proti rakúskemu vojvodovi.¹¹ Predpokladá sa, že už pri tejto príležitosti hovorili aj o vyslaní kutnohorských minciarov a expertov do Uhorska, zrejme pre ich plánovanú pomoc pri zakladaní tunajšej mincovne.¹² O tri mesiace nato kráľ Karol Róbert zrušil dovtedy platnú povinnosť vlastníkov území s náleziskami drahých kovov odovzdať ich štátu na výmenu, pretože to dlhodobo viedlo k ich zatajovaniu a v konečnom dôsledku ku znížovaniu kráľovských príjmov. Ako motiváciu pre rozvoj baníctva im naopak povolil ponechať si nielen tieto územia aj s baňami a ložiskami drahých kovov na nich, ale navyše aj tretinu kráľov-

7 „...de unciis auri mille trecentis a societate Bardorum de Florentia...pro transitu eius in Regnum Vngarie necessariis mutuatis...“ WENZEL, Gusztáv (ed.). *Magyar diplomaciai emlékek az Anjou-korból I.* Budapest 1874, s. 150 (č. 186, 20.máj 1300). Doffo Bardi a Giovanni Peruzzi požičali neapolskému kráľovi Karolovi ďalšie peniaze “pro negotiis Regni Hungarie”, za čo dostali do zálohu diamantami zdobenú zlatú korunu. Tamže, s. 174 (č. 224, 1305).

8 DAVIDSOHN (ed.), ref. 5, s. 135 (č. 685, 9. jún 1317), s. 140 (č. 703, 16.marec 1319), s. 187–188 (č. 946, 2.marec 1329). *Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria 1281–1375.* Monumenta vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, series I, tomus 1, Asztrik Várszegi – István Zombori (edd.), Budapest 2000, s. 38 (č. II, 1317–1320). REICHERT, Winfred. Oberitalienische Kaufleute und Montanunternehmer in Ostmitteleuropa während des 14. Jahrhunderts. In BESTMANN, Uwe – IRSIGLER, Franz – SCHNEIDER, Jürgen (edd.). *Hochfinanz, Wirtschaftsräume, Innovationen. Festschrift für Wolfgang von Stromer, Bd I.* Trier 1987, s. 309–310.

9 „... camerarum nostras, seu Comitatum Camerae per totum regnum nostrum, Comiti Heys, Ladislao dicto Garhes, Emerico, fratri Domini Episcopi Vardiensis, Petro dicto Peuldre, Jasrech... vendidimus, et locauimus, bonos denarios, scilicet octavae combustionis, per totum regnum nostrum... per eosdem Comites camerarum nostrarum praecipiendo et committendo fabricandos...“ FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis VIII/7*, s. 153–154 (č. CXXIV).

10 Prvá písomná zmienka o uhorských florénoch v počte 90 mincí v testamente olomouckého biskupa Konráda z roku 1326: „nonaginta aureis monete regis Ungarie.“ CHYTIL, Joseph. *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Urkunden–Sammlung zur Geschichte Mährens VI (1307 – 1333)*, CHLUMECKY, von P. Ritter (ed.). Brünn 1854, s. 242–243 (č. CCCXIV, jún 1326).

11 CDH, ref. 9, vol. VIII/3, s. 192–198 (č. LX).

12 LAMOŠ, Teodor. *Vznik a počiatky banského a mincového mesta Kremnice 1328 – 1430.* Banská Bystrica 1969, s. 38. KAZIMÍR, Štefan. Menová politika v Uhorsku v 14. storočí a založenie kremnickej mincovne. In *Numismatické listy*, 1978, roč. 33, č. 5-6, s. 154–155. SPUFFORD, ref. 1, s. 269.

skej dane z ťažby, tzv. urburu.¹³ Korunou všetkých po sebe nasledujúcich reformných opatrení sa stalo pozdvihnutie banických osád privilégiumom zo 17. novembra 1328 na mesto. V listine na priamo spomína lokalita *Cremnychbana*, čo dokazuje už existujúcu banícku činnosť. Popri práve užívania mestského terítoria: pôdy a lesov v okruhu dvoch míľ a výsady vlastnej správy sa mali kremnickí hostia v ostatných výslovne nespomenutých záležitostiach riadiť kutnohorským právom (*de Kutunbana*).¹⁴ Tým sa kremnické právo napojilo na jedno z najvýznamnejších súdobých európskych banských práv: *Ius regale montanorum* platiace v Kutnej Hore. Prvé zachované kremnické mestské a banské právo pochádza až z roku 1492.¹⁵

V mincovníctve Kutnej Hory boli od začiatku 14. storočia aktívni talianski experti a podnikatelia. Gozzius z Orvieta zostavil banské právo *Ius regale montanorum*. Florentská spoločnosť Rinieriho, Alphardiho a Cyna označovaná ako *Socii de Florentia* začala v novej centrálnej mincovni v Kutnej Hore razbu slávnych českých grošov,¹⁶ roku 1325 – teda krátko pred uhorským kráľom začal aj český kráľ Ján Luxemburský razbu vlastnej zlatej mince podľa florentského vzoru s účasťou talianskych odborníkov. Talianski minciari zanechali stopu aj v neskoršom pomenovaní „Vlašský dvúr“ v Kutnej hore, kde bola umiestnená mincovňa.¹⁷ Začiatkom roku 1327, teda v dobe stretnutia s Karolom Róbertom resp. krátko pred ním, uskutočnil český kráľ menovú reformu s pomocou odborníkov zavolaných za týmto účelom z Florencie.¹⁸

Možno teda konštatovať, že v prvých desaťročiach 14. storočia hrali Florentiania podstatnú úlohu pri reformách a správe baníctva a mincovníctva a v Českom kráľovstve,¹⁹ zvlášť v Kutnej Hore, čo sa muselo odraziť aj v ich účasti pri založení Kremnice. Konkrétne údaje o podiele, množstve a úlohe kutnohorských baníkov, minciarov či iných odborníkov chýbajú, s ohľadom

13 „... *Quod quamvis antiqua regni nostri consuetudine, et vsque modo firmiter obseruata exigente, terrae seu praedia tam Ecclesiarum quam Nobilium regni nostri quorumcunque, in quarum territoris auri et argenti fodinae reperiuntur, ad manus regias, mediante aliquo concambio moderato, deuolui debuissent; ... ex terrore ablationis terrarum et praediorum huiusmodi, per nostros regnicolas magnum regni thesaurum ... terrarum in profundo occultari, nec velle reuelari, nisi eis exinde occurratur remedio oportuno; ... statuimus gratioso perpetuo stabilire: Quod in quorumcunque siue Prelatorum, Ecclesiarum regularium et Secularium, siue Nobilium terris et praediis auri vel argenti fodinae fuerint repertae, dummodo esse et aperire non denegent, iidem immobili dominio suarum terrarum, in quibus ipsae auri et argenti fodinae inueniuntur, perpetuo gaudeant et fruuntur; quin imo tertiam partem reddituum regalium de auri et argenti fodinis, in ipsorum terris repertis, montanorum more consueto, prouenientium plene percipiunt perpetuo habituri.“ CDH, ref. 9, vol. VIII/3, s. 198–199 (č. LXI). Slovenský preklad prameňa: BREZOVÁKOVÁ, Blanka – LUKÁČKA, Ján – SEDLÁK, Vincent – SOPKO, Július. Pod vládou anjouovských kráľov. Slovensko po vymretí Arpádovcov a nástupe Anjouovcov na uhorský trón, Karola Róberta, Ľudovíta Veľkého a jeho dcéry Márie. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IV. Bratislava 2002, s. 98 (č. 25, 17. máj 1327).*

14 „...*In ceteris autem omnibus eisdem libertatibus, quibus hospites de Kutunbana regni Bohemie existunt, iidem hospites nostri perpetuo perfruuntur*“. JUCK, Lubomír. *Výsady miest a mestechiek na Slovensku (1238 – 1350)*. Bratislava 1984, s. 115–116 (č. 136).

15 PIIRAINEN, Ilpo Tapani. Banské právo Kremnice a jeho vzťah k iným banským právam strednej Európy. In *Kremnica. Zborník prednášok z medzinárodného sympózia pri príležitosti 500. výročia kodifikácie banského práva v Kremnici 17. - 19. november 1992*. Martin 1992, s. 49-53. ČELKO, Mikuláš – PAPONOVÁ, Mária – PIIRAINEN, Ilpo Tapani. *Mestské a banské právo Kremnice*. Košice 2004, s. 11-13.

16 „*Mittit itaque rex Florentiam, viros industrios Reinhardum scilicet Alphardum et Cynonem Lombardum advocat, qui in talibus negotiis tantam habebant experientiam, quod utiliter dirigere poterant rem tam magnam. Anno igitur domini 1300 mense Julio moneta grossorum Pragensium et parvorum, quorum duodecim grosso equivalent, instituitur*...“ LOSERTH, Johann (ed.). *Die Königsalder Geschichts-Quellen mit den Zusätzen und der Fortsetzung des Domherrn Franz von Prag*. Fontes rerum austriacarum I Abt. Scriptores, VIII. Band. Wien 1875, s. 160–161 (Cap. LXVI).

REICHERT, ref. 8, s. 269-286.

17 „*Instituit tunc quoque rex Pragae per quosdam Lombardos monetam auream, de qua denarii quatuor valere debeant plus quam marcam*.“ LOSERTH (ed.), ref. 18, s. 431 (Cap. XIV). CASTELIN, Karel, *Česká drobná mince doby předhusitské a husitské 1300 – 1471*. Praha 1953, s. 12-18, 49. REICHERT, ref. 8, s. 282.

18 „... *advocavit rex quosdam de Florentia Lombardos in scientia lucrandi pecunias valde gnaros, ad horum consilium parvos denarios rex permisit in moneta publica monetari*...“ LOSERTH (ed.), ref. 18, s. 448 (Cap. XIX). CASTELIN, ref. 19, s. 62.

19 Tamže, s. 49, 67-68, 78-79.

na spomínanú pasáž zakladajúceho privilégia musela byť značná. Keďže talianske kupecko-podnikateľské kruhy hrali mimoriadne významnú rolu v českom mincovníctve, museli byť v kontexte spolupráce oboch panovníkov prítomní aj pri založení nového banského mesta Kremnice. Vývoj z nasledujúcich rokov túto ich aktivitu potvrdzuje.

Hoci sa v kremnickom privilégii vydanom koncom roku 1328 nespomína mincovňa, vznikla pravdepodobne súčasne s jeho vydaním. Už roku 1329 sa totiž objavujú prvé z nej pochádzajúce uhorské groše so zobrazením panovníka na tróne, ktorých mimoriadna podoba s neapolským strieborným *Gigliato*-m naznačuje, že sa na zhotovení razidiel podieľali talianski majstri.²⁰ Takisto možno v rovnakom období pripísať zhotovenie veľmi podobnej kráľovskej pečate toskánskym umelcom – konkrétne Petrovi zo Sieny, ktorý bol za tieto služby odmenený udelením majetkov na Spiši.²¹

Zároveň s mincovňou vznikla v Kremnici aj mincová komora, t.j. kráľovská inštitúcia, ktorá v rámci svojej územnej pôsobnosti organizovala výkup starých a razbu nových mincí.²² Oblasť kremnickej mincovnej komory pokrývala oblasť stredného a západného Slovenska, zasahovala i na územie dnešného Maďarska v rámci Peštianskej župy. Na jej čele stál komorský gróf, v literatúre nazývaný aj komes (z lat. *comes camerae*, nem. *Kammergraf*), ktorý si komorský úrad na dobu jedného roka od panovníka prenajímal. V Kremnici sa zachovali prenájomné zmluvy z rokov 1335, 1338 a 1342.²³

Vo všetkých zachovaných prenájomných zmluvách kremnickej komory vystupujú osobnosti, ktoré sú nejakým spôsobom napojené na talianske obchodno-bankové kruhy. Kremnický komorský gróf z prvej a tretej zmluvy sa volal Hyppolitus ináč označovaný aj ako Leopold. Už 1331 je zmienený ako technický expert – *magister machinarum per Ungariam*.²⁴ Bol jednou z najvplyvnejších osôb v uhorskom mincovníctve a baníctve, keďže bol už v spomínanom roku 1331 komorským grófom v Kremnici a tento úrad zastával aj v rokoch 1335, 1339, 1341 – 1344, 1347 – 1348. V roku 1343 bol komorským grófom v Budínsko-ostrihomskej komore a r. 1346 v Smolníku

20 POHL, Arthur. *Münz- und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300 – 1540*. Budapest 1982, Tab. 1. HUSZÁR Lajos, *Der Beginn der Goldgulden-und Groschenprägung in Ungarn*, Numismatický sborník 12 (1971-72), s. 181–182.

21 „*Magister Petrus, filius Simonis, de Senis dictus, et fidelis aurifaber noster viceque Comes et Castellanus Scepusiensis... memoriam reuocantes meritoria seruitia ipsius Magistri Petri ... in sculptione, fabricatione, seu paratione praesentis sigilli nostri authentici praedictam possessionem Jemnik ... ipsi Magistro Petro ... dedimus, donauimus et contulimus ...*“ CDH, ref. 9, vol. VIII/3, s. 529–530 (č. CCXXXI, 1331).

22 „*statuimus et fieri volumus: in quibuslibet montanis unam domum regalem, et specialiter in Cremnech, in qua totum aurum et argentum, ibi repertum, ad finandum portetur et abinde ad nostram cameram et non alias deferatur.*“ DEDEK, Ludovicus Crescens (ed.). *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis III*. Strigonii 1924, s. 256 (č. 379).

23 Zachovali sa prenájomné zmluvy z rokov 1335, 1338, 1342. MES III, ref. 24, s. 255–258 (č. 379), s. 306–312 (č. 445). DEZSŐ, Márkus – NAGY, Gyula – KOLOSVÁRI, Sándor – ÓVÁRI, Kelemen. *Corpus iuris hungarici 1000 – 1526*. Budapest 1899, s. 150–163.

24 MATUNÁK, Michal. *Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice*. Kremnica 1928, s. 455–457 (č. 4, 14.júl 1331) Roku 1346 ho nachádzame ako *Magistrum Leopoldum Machinatorem, Comitum Camerarum nostrarum*. CDH, ref. 9, vol. IX/1, s. 356 (č. CXCIV).

a v Telkibányi,²⁵ Leopold bol pravdepodobne prepojený na najvýznamnejšiu banku vtedajšieho sveta, florentskú spoločnosť Bardiocov.²⁶ Sám podnikal v baníctve, vlastnil hutu v Novej Bani.²⁷

Zainteresanosť takej spoločnosti akou boli Bardioci v súvislosti s kremnickou komorou sama osebe dokladuje význam Kremnice v celoeurópskom meradle. V rovnakej dobe Bardioci v Anglickom kráľovstve kontrolovali od roku 1332 razbu mincí v devonskej a cornwalskej mincovni, kde viaceré zmluvné podmienky pripomínali súdobé pomery v Kremnici. Zástupca spoločnosti mal jeden z kľúčov od skrine, kde sa uschovávali razidlá. Druhý kľúč mal anglický kráľovský hodnostár (šerif).²⁸ V nájomných zmluvách v Kremnici za čias komorského grófa Hypopolita-Leopolda z rokov 1335 – 1342 sa nachádzajú podobné klauzuly – nástroje sa uzatvárali do skriň, od ktorých kľúče držal okrem komorského grófa aj ostrihomský arcibiskup a taverník ako zástupcovia kráľa, aby bola zabezpečená vzájomná krížová kontrola.²⁹

Druhým známym komorským grófom v Kremnici bol Frithko. Už r. 1330 bol komorským grófom v Smolníku, v rokoch 1336 a 1339 spolu s Mikulášom Satmárskym v budínsko-ostrihomskej komore, 1338 komorský gróf v Kremnici a Smolníku.³⁰ Mikuláš Satmársky, ktorý vstúpil do ekonomických dejín ako „prvý uhorský bankár“ sa podieľal na prevodoch pápežských desiatok v sume 8000 florénov prostredníctvom benátskej filiálky spoločnosti Bardiocov. Sám Frithko zasa v mene kráľa vybavoval prevodnú transakciu s pápežským kolektorom v Uhorsku Jacopom Berengariom,³¹ bol teda podobne ako Leopold prepojený na talianske banky. Benátska filiálka flo-

25 Prenájomné zmluvy kremnickej komory z r. 1335 a 1342: MES III, ref. 24, s. 255–258 (č. 379). CIH, ref. 25, s. 150–163. Slovenský preklad zmlúv: BREZOVÁKOVÁ – LUKAČKA – SEDLÁK – SOPKO, *Pod vládou anjouovských kráľov*, ref. 13, s. 103–107 (č. 27, 26.marec 1335), s. 116–124 (č. 31, 2.február 1342). Zmienky z ďalších rokov: „... *magistri Lypoldi Comitis kamare domini (Regis) de Kremnech* ...“ Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár č. 91318 (1. júl 1341); „... *monetarios magistri jppoliti castellani de Arua, comitis camerarum nostrarum de Buda et de Crempnuch* ...“ SZEKFŰ, Gyula. Oklevelek I. Károly pénzverési reformjához. In *Történelmi Tár*, 1911, roč. 12, s. 36 (č. VI, 20.apríl 1343). „... *famulus magistri Ippoliti, comitis de Crempnychbanya* ...“ MES III, ref. 24, s. 536 (č. 706, 19.marec 1344). *Lypoldus comes camare domini nostri Regis de Crempnech*. MOL DL č. 72528 (1347). CDH, ref. 9, vol. IX/1, s. 620–621 (č. CCCXL, 1348). JUCK, ref. 14, s. 143 (č. 179): „... *famulus magistri Ippoliti, comitis de Crempnychbanya* ...“ MES III, ref. 24, s. 536 (č. 706, 19.marec 1344). HORVÁTH, Tibor – HUSZÁR, Lajos. Kamaragrófok a középkorban. In *Numizmatikai közlöny*, 1955–56, roč. 54–55, s. 23–25.

26 HUSZÁR, Lajos. *A budai pénzverés története a középkorban*, Budapest várostörténeti monográfiái XX. Budapest 1958, s. 50. W. Von Stromer ho neodôvodnene len na základe krstného mena Leopold pokladá za Nemca. STROMER, Wolfgang von. Wassernot und Wasserkünste im Bergbau des Mittelalters und der frühen Neuzeit. In *Der Anschnitt*, Beiheft 2. Bochum 1984, s. 53.

27 „... *Nos magister Lypoldus, comes de Chremnich et castellanus de Arwa ... ex proventibus nostre gaze vulgariter Choch nominate, in Kunygsperg existentis*...“ MES III, ref. 24, s. 649–650 (č. 847, 21. október 1347).

28 SAPORI, Armando. Le compagnie dei Bardi e dei Peruzzi in Inghilterra nei sec. XIII e XIV. In *Archivio storico italiano*, 1922, roč. 80, s. 36.

29 „*Ferramenta autem formalia, sub inclusione sigillorum ipsorum hominum domini archiepiscopi et magistri tawarnicorum nostrorum, in locis consuetis conseruentur ... Item ipse comes camerarum nostrarum, in prenominate civitatibus nostris, ubi monete nostre fabricantur, debet habere duo scrinia; in quorum uno ferramenta formalia, sub sigillis hominum eorundem archiepiscopi et magistri tawarnicorum, conseruentur; in altero vero, virgule pro monetis fuse, absque monetis novis, sub sigillis tribus et clavibus tribus eorundem trium hominum, debent conseruari et semper in presentia hominum ipsorum archiepiscopi et magistri tawarnicorum apperiantur; nec possint aliquo ipsorum absentia apperiri, vel opera monetarum exerceri; ita, quod si idem comes camerarum nostrarum, ipsius duobus testibus absentibus, vel aliquo ipsorum absente, fractis clavibus et sigillis, monetas faceret fabricari, per ipsum magistrum tawarnicorum nostrorum, tamquam falsarius puniatur, dum modo hoc idem homines domini archiepiscopi et magistri tawarnicorum nostrorum fateantur.*“ MES III, ref. 24, s. 257, 309. CIH, ref. 25, s. 160 (§ 39–40). Slovenský preklad prameňa: BREZOVÁKOVÁ – LUKAČKA – SEDLÁK – SOPKO, *Pod vládou anjouovských kráľov*, ref. 13, s. 121–122 (č. 31, 2. február 1342).

30 MES III, ref. 24, s. 306–312 (č. 445, 29.marec 1338). HORVÁTH – HUSZÁR, ref. 27, s. 23–25.

31 „*Primo Nycolaus de Zothmar civis Budensis solvit societati Bardorum Venetiis ex parte dicti fratris Jacobi octo millia florenos, sicut in instrumento publico continetur ...*“ Monumenta vaticana I.1, ref. 8, s. 403 (č. III, 1332–1337); „... *prefatus domunus rex recepit octingentas marcas Budenses, in quibus tenebatur Friczcho civis Budensis et causa mutui recepti a domino Jacobo Berengarii.*“ Tamže, s. 417 (č. IV, 1338–1342).

rentskej banky Acciaiuoliovcov potom sprostredkovala Berengariovu platbu do Ríma.³² Za Frithkovho pôsobenia v úrade komorského grófa značne stúpol význam florénu ako mince určenej pre zahraničný obchod, pretože kráľ zakázal obchodníkom kvôli meniacemu sa kurzu striebra voči zlatu na európskych trhoch používať groše,³³ ktoré sa na dlhšie obdobie úplne prestali raziť.³⁴ Frithko, resp. Fridrich bol teda v kontexte doby osobnosťou ovplyvňujúcou celoeurópsky finančný a menový vývoj. V rokoch 1350 – 1352 bol komorským grófom v Novej Bani (*Frithko, Friczko, Cratherius*).³⁵ V rokoch 1361 a 1371 je opäť doložený ako komorský gróf v Kremnici,³⁶ prípadne môže ísť vzhľadom na veľké časové rozpätie o jeho príbuzného s rovnakým menom.

Nielen medzi prenájomcami komory v Kremnici, ale aj medzi samotnými bankskými podnikateľmi prvých rokov existencie mincovne a mesta sa našli osobnosti talianskeho pôvodu. Bohatý kremnický podnikateľ Stephanus Marsigli,³⁷ ktorý financoval spracovanie rudy miestnymi ťažiarimi, pochádzal z rodiny florentských veľkoobchodníkov.³⁸ Aj kremnický prísazný Hanlin Rezzinghi boli zrejme talianskeho pôvodu,³⁹ s ohľadom na uvedené súvislosti prichádza do úvahy v prvom rade Florencia.

Bezprostredne po založení Kremnice výrazne padol v Benátkach aj Florencii pomer zlata a striebra. Vzhľadom na dôležitosť uhorského zlata pre taliansky trh, angažovanosť talianskych podnikateľov v Uhorsku, súvislosti s Kutnou Horou a Florenciou, prepojenia anjouovskej dynastie na talianske banky a z toho vyplývajúce „zaradenie“ krajiny do svetového obchodu sa dajú považovať práve kremnické výdatné ložiská za možnú príčinu tejto udalosti. Talianski obchodníci, ktorí boli vďaka svojim kontaktom pomerne rýchlo a podrobne informovaní o situácii v krajine, rátali s uhorským zlatom ako s faktorom, ktorý treba vo kalkuláciách zohľadniť. Stimulom pre začiatok klesania ceny zlata v prvej fáze „zlatej krízy“ na prelome 20-tych a 30-tych rokov 14. storočia teda mohli byť práve očakávania a výhľady zvýšenej produkcie v Uhorsku v súvislosti so založením Kremnice.⁴⁰

Od roku 1328 v nasledujúcich dvoch desaťročiach sa cena zlata na benátskom trhu znížila o 26%.⁴¹ 30-te roky potom znamenali rastúci objem dodávok zlata do Benátok a z nich na všetky významné svetové trhy aj do Orientu. Zlato, ktoré roku 1329 priviezol do Benátok viedenský kupec Konrád (ktorý pritom navyše obchádzal benátske predpisy a pokúšal sa zatajiť svoj tovar,

32 THEINER, Augustinus (ed.). *Vetera monumenta historica Hungariorum sacra illustrantia I (1215 – 1362)*. Romae 1859, s. 616 (č. DCCCCXXXIII).

33 „*Specialiter volumus, quod nullus cum grossis forum facere presumpmat, et si forum faciens repertus fuerit cum grossis, amittet omnia bona sua et puniatur in persona.*“ MES III, ref. 24, s. 310 (č. 445, 29. marec 1338). Nestabilný kurz groša vo vzťahu ku florénu (20 až 24 za florén) popisuje pápežský kolektor vo svojej správe v roku 1337: „... et sciendum, quod aliquando XX, aliquando XXI et XXII et XXIII grossi currebant pro uno floreno, pro ut toti regno constat ...“ Monumenta Vaticana I.1, ref. 8, s. 405 (č. III, 1332–1337).

34 Uhorské groše razil potom syn Karola Róberta Ľudovít Veľký v rokoch 1345 – 1369. HUSZÁR, Lajos. *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*. Budapest 1979, s. 12.

35 „... *Frithkoni urburario, item iudici, iuratis civibus et universis hospitibus de Kunnuspergh...*“ MES IV, ref. 24 (Budapestini-Strigonii 1999), s. 38–39 (č. 3, 6. apríl 1350), „... *Fryczko comes noster (de Kunigispergh)...*“ s. 44–46 (č. 13, 23. január 1351), „... *Cratherius comes de Kynuspergh ...*“ s. 75–77 (č. 44, 4. júl 1352, č. 46, 27. júl 1352)

36 „*Fridericus Chracer comes*“: MATUNÁK ref. 26, s. 461–462 (č. 9, 13. december 1361). „*Fridlinus comes et urburarius in Crempniczia*“: Tamže, s. 462–463 (č. 10, 24. júl 1371).

37 Tamže, s. 455–457 (č. 4, 14. júl. 1331)

38 LAMOŠ, ref. 12, s. 41. STROMER, Wolfgang von. Die ausländischen Kammergrafen der Stephanskronen unter den Königen aus den Häusern Anjou, Luxemburg und Habsburg, Exponenten des Großkapitals. In HÄVERNICK, Walter – HATZ, Gert (edd.), *Hamburger Beiträge zur Numismatik 1973/1975*, roč. 27/29 s. 87. CIABANI, Roberto. *Le famiglie di Firenze 4*. Firenze 1992, s. 968 (heslo Marsili di Borgo).

39 LAMOŠ, ref. 12, s. 43. MATUNÁK, ref. 26, s. 457 (č. 5, 10. november 1342).

40 LANE – MUELLER, ref. 1, s. 320–322, 373, 379, 434–435, 453. MUNRO, ref. 1, s. 294.

41 MUELLER, Reinhold. C. *The Venetian Money Market. Banks, Panics and the Public Debt 1200 – 1500. Money and Banking in Medieval and Renaissance Venice II*. Baltimore- London 1997, s. 137.

aby sa vyhol poplatkom) mohlo v kontexte udalostí pochádzať práve z Kremnice,⁴² dostávajúc sa do Benátok dobre známou a zaužívanou viedenskou cestou. V roku 1332 zvýšili o šestinu mzdy v rafinérii zlata na benátskom Rialte kvôli nárastu množstva zlata na spracovanie.⁴³

Ďalšie udalosti uhorskej zahraničnej politiky 30-tych rokov 14. storočia zapadajú do naznačeného obrazu. Český a uhorský kráľ koordinovali svoju obchodnú politiku aj po spomínanom trnavskom stretnutí roku 1327. V novembri 1335 uzavreli obaja kráľi dohodu, ktorá kupcom vďaka výhodným colným predpisom umožňovala z Nemecka do Uhorska namiesto cesty cez Viedeň používať severnejšiu „českú“ cestu. Karol Róbert ustanovil 6. januára 1336 výšku a miesto vyberania colných a mýtnych poplatkov na jej uhorskej časti.⁴⁴ Dôsledkom bolo prerozdelenie odbytových ciest, české striebro sa orientovalo na západ k nemeckým odberateľom a uhorské zlato sa v zvýšenej miere obchádzaním tradičnej viedenskej trasy dopravovalo „morskou“ cestou cez Dalmáciu a Jadranské more na juh k talianskym odberateľom, kde hrala najvýznamnejšiu úlohu obchodná veľmoc Benátky.⁴⁵

Koncom 30-tych a začiatkom 40-tych rokov 14. storočia sa začala mimoriadne intenzívna práca v benátskej mincovni. V decembri 1342 zvýšili počet razičov dukátov, aby mohli spracovať všetko dovážané zlato, ktoré dopravili po mori.⁴⁶ V januári 1343 registrovali v mincovni neobvyklé zvýšené množstvá zlata,⁴⁷ zdvojnásobil sa počet rafinačných pecí zlata, celá mincovňa sa nadstavila o jedno poschodie, aby sa mohlo pracovať v dvoch zmenách. Celá prestavba bola financovaná zo ziskov plynúcich z tejto razby.⁴⁸ Benátske pramene z obdobia 1342 – 1343 spomínajú veľké množstvá zlata prichádzajúceho morskou cestou v nákladoch obchodných galér,⁴⁹ čo poukazuje popri zámorskom pôvode aj na uhorské zlato, ktoré sa vozilo cez dalmátske prístavy.

Na základe rozmiestnenia známych ložísk v 30-tych až 40-tych rokoch 14. storočia možno usudzovať, že najväčšia časť zlata dobývaného v stredoeurópskom priestore, okolo dvoch ton

42 SIMONSFELD, Henry (ed.). *Der Fondaco dei Tedeschi in Venedig und die deutsch-venetianischen Handelsbeziehungen I: Urkunden von 1225 – 1653*. Stuttgart 1887, s. 30 (č. 85, 10. okt. 1329).

43 STAHL, Alan M. *Zecca. La Zecca di Venezia nell'età medioevale*. Roma 2008, s. 518.

44 WENZEL (ed.), ref. 7, s. 343–345 (č. 339, 6. január 1336), s. 345–346 (č. 340, 5. máj 1336).

45 SPUFFORD, ref. 1, s. 269, 273, 341-342. ŠTEFÁNIK, Martin. Benátky ako obchodný protivník Uhorska za dynastie Anjouovcov. In *Historický časopis*, 2003, roč. 51, s. 226.

46 „... quod possit recipere totum aurum, quod est ad presens in terra ... et predicta durent quosque expeditum fuerit totum aurum, quod venit cum galeis...et sicut sunt tres stampatores, ita de cetero sint quinque...“ CESSI, Roberto (ed.). *Problemi monetari veneziani (fino a tutto il sec. XIV)*. Documenti finanziari della Repubblica di Venezia. Padova 1937, s. 81 (č. 96, 18. december 1342).

47 „... occasione factorum et magne quantitatis auri posite in cecha ...“ CESSI (ed.), ref. 48, s. 81 (č. 97, 24. január 1343).

48 „Et quia locus, ubi hodie laboratur, est ita artus, quod nullo modo per duas manus posset laborari, consulunt quod super fornaciis operariorum tantum in solarium debeat relevari, quantum tenent dicte fornaces, ut per duas manus, ut dictum est, possit dictum laborerium exerceri, accipiendo de denariis, quos lucratur de dicto auro, pro dicto laboreo construendo ... Et sicut sunt quattuor fornelli ad affinandum aurum, sic fiant alii quattuor, ita quod sint octo; et similliter fiant due fusine ad proiciendum aurum finum et due alie ad proiciendum aurum bassum, ubi melius dictis massariis et pesatoribus videbitur.“ CESSI (ed.), ref. 48, s. 83-85 (č. 100, 9. jún 1343). Koncom roku 1343 si musela zlatá mincovňa „vypožičať“ 16 majstrov zo striebornej mincovne, aby stihala spracovať všetko zlato. STAHL, ref. 45, s. 534.

49 „...totum aurum, quod venit cum galeis...“ CESSI (ed.), ref. 48, s. 81 (č. 96, 18. december 1342); „... Cum sit ordo in adducantibus aurum Venetias per mare ...“ AZZARA, Claudio – LEVANTINO, Laura (edd.). *Venezia – Senato. Deliberazioni miste. Registro XXI (1342 - 1344)*. Venezia 2006, s. 143–144 (č. 276, 10. máj 1343); „... aurum ducatur Venetias per mare in maxima quantitate ...“ CESSI (ed.), ref. 48, s. 82 (č. 99, 12. máj 1343); „... aurum per mare Venetias aportantes...“ tamže, s. 83 (č. 100, 9. jún 1343).

zlata ročne, pochádzala práve z uhorských nálezísk.⁵⁰ Ak florentská mincovňa razila podľa kronikárskych správ v tejto dobe 350 – 400 000 florénov ročne,⁵¹ a benátska porovnateľné množstvo (do 500 000),⁵² dá sa predpokladať, že potrebný mincový kov pochádzal z veľkej časti z Uhorska, predovšetkým z Kremnice,⁵³ ktorá sa spolu s rumunskými náleziskami významnou mierou podieľala na európskom trhu zlata a teda na svetovom diaľkovom obchode v danej dobe. Podľa všeobecne prijímaného názoru práve v tejto dobe, totiž v prvých desaťročiach po založení Kremnice, dosahovala produkcia zlata svoj kvantitatívny vrchol vďaka mimoriadne kovnatým oxidačným vrstvám, kde sa pri jednoduchej povrchovej ťažbe pomerne často vyskytovalo rýdce zlato. Dokladajú to o. i. nálezy menších nevydobytých povrchových žíl ešte v 20. storočí, ktoré obsahovali mimoriadne vysoké percento zlata. Tieto skutočnosti boli podstatné pri rozhodnutí kráľa Karola Róberta, s ktorého osobou bolo mesto v prvom období svojej existencie mimoriadne zviazané. Výrazom bezprostrednej závislosti od panovníka v prvých desaťročiach existencie je kruhopis prvej kremnickej pečate: *S. (igillum) civitatis regis Karoli de Cremnicia*. Ako sídlo svojej mincovnej komory zvolil anjouovský panovník namiesto staršieho a tradičného neďalekého banského mesta Banskej Štiavnice prakticky bezprostredne po jeho založení nové mesto Kremnicu, čo svedčí o jeho dôležitosti.⁵⁴ Pri formovaní sa mesta hrali podstatnú úlohu medzinárodné väzby, ktoré predstavovali jednak talianske (najmä florentské) banky, ako aj kontakty s českým prostredím (Kutná Hora), odkiaľ pochádzala časť baníkov a osadníkov.

50 PAULÍNYI, Oszkár. Produkcia drahých kovov a všeobecný vývoj hospodárstva v Uhorsku v období raného a rozvíteho feudalizmu (1000 – 1526). In *Sekcia pre hospodárske a sociálne dejiny pri Slovenskej historickej spoločnosti, Študijné materiály zv. 12*. Bratislava 1973, s. 22-23. Produkcia Čiech je odhadovaná na 70 kg, Sliezska 80-100 kg zlata ročne. POHL, Arthur. *Ungarische Goldgulden des Mittelalters (1325 – 1540)*. Graz 1974, s. 8. Uhorská produkcia mohla podľa starších autorov predstavovať až 90% celoeurópskej. KAZIMÍR, Štefan. Münzmetallproduktion und Münzprägung in der Slowakei im 13. Jh. und zu Beginn des 14. Jh. In *Numismatický sborník, 1971-72, roč. 12*, s. 173.

51 „La moneta dell'oro battea per anno CCCL^M di fiorini d'oro, talora CCCC^M...“ PORTA, Giuseppe (ed.). *Giovanni Villani. Nuova Cronica vol. III*. Parma 1991, s. 199 (Libro XII, Cap. XCIV). Zachovaný archívny materiál florentskej mincovne od roku 1344 potvrdzuje jeho údaje: produkciu vyše 350 000 florénov v tom roku (resp. od 1. mája 1344 do 1. mája 1345). BERNOCCHI, Mario. *Le monete della Repubblica fiorentina III: Documentazione*. Firenze 1976, s. 67.

52 Podľa odhadov mohla v roku 1343 spracovať medzi 1000-2000 kg zlata ročne, s maximom 8400 mariek zlata (= cca 1975 kg). Aj v nálezoch benátskych zlatých dukátov sú najprítomnejšie razby z tohto obdobia. STAHL, ref. 45, s. 95, 312, 322, 589, 595, 629.

53 Presný podiel Kremnice na uhorskom a následne na svetovom (európskom) trhu so zlatom v 30-tych až 40-tych rokoch sa nedá kvantifikovať, isté je len, že ho podstatne ovplyvnil. Niektorí anglosaskí historici (Spufford, Stahl) považujú kremnické zlato za najvýznamnejší zdroj pre dodávky do Talianska v danom období. SPUFFORD, ref. 1, s. 268-271, 391. STAHL, ref. 45, s. 92.

54 KAZIMÍR, Štefan – HLINKA, Jozef – KHUN, Miroslav – TENKEL, Alexander – VOZÁR, Jozef. *Kremnická mincovňa 1328 – 1978*. Kremnica 1978, s. 13-15, 37, 44. PAULÍNYI, ref. 52, s. 23. HORÁK, Ján. *Kremnická mincovňa*. Banská Bystrica 1965, s. 25. KAZIMÍR, ref. 12, s. 161-162.

19. OBCHODNÉ AKTIVITY KOŠICKÝCH MEŠŤANOV AKO ŠPECIFICKÝ PREJAV KOMUNIKÁCIE S OKOLITÝM SVETOM

Miroslava Slezáková

V roku 1464 priznal košický mešťan a obchodník Dominik Wentzel¹ dlžobu vo výške 683 zlatých (v zlate) voči mešťanovi zo sedmohradského mesta Kluž (*Klauseburg*) Hanušovi Kochovi za kúpené neuvedené množstvo vosku a korenia (asi čierneho).² Dominik Wentzel za dlžobu ručil svojim domom v meste, majerom mimo mesta, „krámom“ (obchodným miestom, vysvetlené ďalej) a vinicami v Zantho, teda pomerne rozsiahlym majetkom. Na Kochovej strane figurovali krakovskí mešťania Paul Beer, Mor(e)nstein a Teschner (obaja bez zachytených krstných mien), ktorí mali na spravodlivé vyrovnanie dohliadnuť i v prípade smrti oboch zúčastnených strán. Zároveň bol Beer takisto zmieňovaný ako Wentzelov veriteľ, majetok by teda pravdepodobne nestačil na splatenie oboch pohľadávok. Celá pôvodná listina (zachovaná v prepise do najslávnejšej košickej mestskej knihy *Liber Civitatis Maior*) sa niesla v priateľskom duchu, možno z nej predpokladať bližšie vzájomné vzťahy a časté obchodné kontakty.

Mešťania z Krakova a Kluže (a z ďalších uhorských i cudzích miest), ktorí spoločne a skrz Košičanov prevádzkovali svoje remeslo veľkoobchodníkov, to je typický obraz vzťahov medzi obyvateľmi na prvý pohľad tak vzdialených lokalít.

V košických mestských knihách je možné nájsť veľa podobných odkazov na čulé obchodné a spoločenské kontakty obyvateľov mesta a vzdialenejších regiónov v období neskorého stredoveku. I v rámci regiónu Abova a blízkeho Spiša prebiehala tovarová výmena, v prípade bezprostredného okolia mesta najmä na týždenných trhoch a výročných jarmokoch. Luxusné dovozové tovary ako jemné tkaniny a morské ryby zo severnej a západnej Európy a koreniny či exotické ovocie zo Stredomoria a Orientu išli na odbyt najmä medzi bohatými obyvateľmi Košíc.

Obchod v tomto prípade môžeme chápať nielen vo forme transportu a výmeny tovarov, ale i ako podnet a zámienku pre budovanie širších kontaktov v sociálnej a kultúrnej oblasti. Košice, teda ich zámožní obyvatelia, nadväzovali takéto kontakty najmä s centrom južného Poľska (a vtedajším hlavným mestom poľsko-litovského štátu) Krakovom, so sliezskou Vroclavou (*Wrocław*), hlavným mestom Uhorska Budínom a sedmohradskými mestami, teda pochopiteľne miestami ležiacimi na obchodnej ceste spojenej s Košicami. Krakov ako významný partner hanzových miest, obchodne napojený na severopoľské a nemecké hanzovné centrá, predstavoval pre košických kupcov jeden z najvýznamnejších obchodných cieľov.

Zo severu sa v Košiciach stretávali dve cesty, cez Bardejov prechádzala jedna severne smerom na Sandomierz, s odbočkou na Lvov. Cez Spišskú Novú Ves a Starú Lubovňu prechádzala druhá trasa, pokračujúca do Krakova a odtiaľ smerujúca buď smerom na Vroclav alebo na Toruň. Do Levoče ústila i trasa zo Žiliny, tiež napojená na cestu do mesta Vroclav. Z východu do Košíc ústila priama cesta z Lvova. Smerom na juh sa obchodná cesta rozvetvovala spomínaným smerom buď na juhozápad smerom do Budína, alebo smerom k čiernomorskému pobrežiu na Debrečín a Veľký Varadín. Veľké cesty zároveň spájali Košice s ostatnými mestami regiónu.

Azda ani nie je potrebné podrobne rozoberať všetky aspekty súvisiace s významom obchodu pre rozvoj a napredovanie jednotlivých trhových centier, rovnako sa len krátko zmienim o naj-

1 Dlh voči mešťanovi Kluže nebol zďaleka najvyššou podlžnosťou Dominika Wentzela voči svojim obchodným partnerom. Roku 1470 dlhoval 1014 uhorských zlatých Krakovčanom Paulovi Berovi a Hanšovi Kletnerovi. Archív mesta Košice, fond Slobodné kráľovské mesto Košice (ďalej AMK), Odd. Suppl. H, sign. H III/2, pur. 2, fol. 57 – 57 v.

2 Tamže, fol. 25.

významnejších výsadách a privilégiách, ktoré umožnili Košiciam stať sa vedúcim obchodným a kultúrne – spoločenským centrom Abova, Šariša a Spišu.

Košice, na sklonku stredoveku historikom Ondrejom R. Halagom označené za metropolu dnešného východného Slovenska, v severouhorskom meradle predstavovali jeden z obchodných uzlov na trase sever – juh. Najmä zisk, rozširovanie a obnovovanie tzv. práva skladu v 2. polovici 14. storočia³ umožnilo rozvoj kupeckého povolania v rámci košickej mestskej komunity. Košickí mešťania, po odkúpení tovarov od zahraničných, najmä krakovských kupcov, mohli tieto ďalej distribuovať južným smerom, do oblastí centrálného Uhorska.⁴ V sedmohradských mestách košickí kupci tovar ďalej predávali domácim obchodníkom a nakupovali exportné suroviny z Orientu. Iná obchodná cesta priamo spájala Košice s centrálnym Uhorskom a mestom Budínom, kde tiež košickí kupci nadväzovali kontakty a praktizovali svoje remeslo.

Na prelome 15. a 16. storočia boli Košice plno rozvinutým remeselnícko – obchodným mestom so živou komunitou mešťanov, reprezentovanou samosprávou na čele s voleným richtárom, dvanásťčlennou mestskou radou (*Consules*) a širšou komunitou mešťanov, tzv. *Seniores*. „Moderná“ gotická architektúra, hradby, budovanie reprezentatívneho farského kostola sv. Alžbety a sieť ulíc a námestí reprezentovali bohatstvo a prestíž obyvateľov mesta. Priamo v Košiciach si svoje kláštory založili rády františkánov i dominikánov, v meste stál kráľovský dom, v ktorom sídlila kráľovská komora s najdôležitejšími úradmi – solnou komorou a tridsiatkovou stanicou.

Medzi hlavné vývozné artikly diaľkového obchodu celej severovýchodnej časti Uhorska v prvých storočiach existencie kráľovstva obdobia patrili kože a kožušiny, med a vosk, drevo, poľnohospodárske produkty a dobytok.⁵ V neskoršom období sa záujem obchodníkov presunul na dovoz kovov, najmä poľského olova a export medi z východoslovenských banských miest. Z artiklov diaľkového obchodu sa v záznamoch košických obchodníkov objavujú spomínané koreniny (najmä čierne koreníe) a vosk, šafran, nizozemské, anglické, nemecké, poľské a výnimočne i orientálne súkna.

Na základe záznamov z najstaršej zachovanej košickej mestskej knihy z rokov 1393 – 1405 zrekonštruoval Ondrej R. Halaga prehľad pôvodu kupcov pôsobiacich v meste na prelome 14. a 15. storočia. Okrem Krakova prichádzali do Košíc obchodníci i z iných poľských miest, z Rusi a Valašska, Sedmohradska, Srbska, Rakúska, Vlách, Flanderska, Horného Nemecka, Lužice, Sliezska, Moravy, Čiech a Pruska.⁶

Nezanedbateľné sú i kontakty Košíc s blízkymi mestami Bardejov, Prešov, Levoča a Sabinov, ktoré spolu s Košicami vytvorili mestský zväz nazývaný Pentapolitana. Ochrana obchodných záujmov a spoločný postup v otázke vymáhania dlhov je témou prvého zaznamenaného stretnutia zástupcov spomínaných miest Košiciach na jar roku 1412. Ondrej R. Halaga predpokladá existenciu združenia už pred spomínaným záznamom.⁷

3 Ondrej R. Halaga na základe analógií predpokladá existenciu dvoch dnes už nezachovaných privilégií z roku 1290 (od Ladislava IV. Kumánskeho a Ondreja III.), ktoré okrem práva na stavbu hradieb museli (!) Košiciam dávať právo zastavovať obchodné karavány a vyskladňovať ich tovar primárne pre domácich zákazníkov. HALAGA, Ondrej R. Colnice a dôvernici v ríšskom monopole Košíc. In *Historický časopis*, 1991, roč. 39, č. 1, s. 3.

4 V prameňoch sú doložené dva typy práva skladu: v prvom prípade musel obchodník svoj tovar zložiť a ponúknuť na predaj domácim obyvateľom, po určitom čase mohol nepredaný tovar vyvieť ďalej. V druhom prípade bol nútený celý svoj tovar vyložiť a predať (tzv. úplné právo skladu, disponoval ním k Krakov). KUTRZĘBA, Stanisław. Handel Krakowa w wiekach średnich na tle stosunków handlowych Polski. In *Finansie i handel średniowiecznego Krakowa*. Krakow 2009, s. 192.

5 HALAGA, Ondrej R. *Košice – Balt. Výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom (1275 – 1526)* 1. diel. Košice 1975, s. 40 – 43.

6 Tamže, s. 148.

7 HALAGA, Ondrej R. Spoločenstvá miest na Slovensku. In MARSINA, Richard (ed.). *Vývoj správy miest na Slovensku*. Martin 1984, s. 55.

Košice nemožno pokladať len za tranzitný uzol a trhové centrum, rozkvet zažívalo stredoveké mesto i „vďaka“ domácim remeselníkom a ich výrobkom. Za najstarší písomne doložený košický (a slovenský) cech sa tradične pokladá združenie kožušníkov, ktorého stanovy vydané mestskou radou sú datované rokom 1307.⁸ Anton Špiesz, na rozdiel od Ondreja R. Halagu, o pravosti zmienenej listiny na základe niekoľkých indícií pochybuje.⁹ V Košiciach je najstarším nepochybne štatútni zachyteným cechom združenie miečkárov a taškárov (z roku 1439). Mestská kniha obsahuje i ďalšie novoveké prepisy pôvodných cechových artikúl – pre mäsiarov z roku 1452, kolárov, sústružníkov a stolárov (1459), obchodníkov (1475) a obuvníkov (1480).¹⁰ Archivár L. Kemény prepísal a vydal štatúty združeného cechu zámočníkov, ostrohárov a pancierníkov (1461), cechu košických postrihovačov súkna (1461) a krajčírov (z toho istého roku).¹¹ Na základe doložených prímení v mestských knihách je zrejmé, že v meste sídlili i ďalší remeselníci.

Zaujímavou epizódou v obchode a remeselnej výrobe mesta na začiatku 15. storočia je pokus Žigmunda Luxemburského o vytvorenie centra výroby barchetu v Košiciach. Mesto, teda tkáči – výrobcovia barchetu, dostali privilégium 1. septembra 1411 z vďaky za vernosť kráľovi, predpokladá sa, že si ich samo vyžiadalo a „zakúpilo“, čo bolo pre kráľa a štát výhodné.¹² Na základe analýzy použitých nemeckých fráz a spôsobu zachytenia je zrejmé, že koncept kráľovského privilégia vznikol priamo v košickom mestskom archíve.¹³

Výroba barchetu ako cenovo nenáročnej a odolnej tkaniny sa do Európy rozšírila počas 14. storočia z Indie cez Španielsko a Taliansko. Centrom výroby sa na konci storočia stal juhonemecký Ulm. Uhorský dopyt po barchete si vyžadoval vytvorenie špecializovaného domáceho centra výroby, čo plne korešpondovalo so Žigmundovou domácou i zahraničnou politikou.¹⁴ V Košiciach sa pravdepodobne barchet vyrábala už pred získaním privilégia. Výroba barchetu ako tkaniny z bavlny, vlny a ľanu bola podmienená efektívnymi dodávkami potrebných surovín, podobne i odbyt a distribúcia hotových produktov boli viazané na efektívne fungovanie siete dovozcov a distributérov. Pokus sústrediť výrobu barchetu do jedného mesta nebol úspešný, napriek príkazom a zákazom sa barchet neprestal vyrábať.

Okrem distribúcie si exotické tovary mohli odkúpiť i obyvatelia Košíc. Pôvodne sa v meste podľa privilégií z roku 1347 mohli konať dva výročné trhy, jarmoky, v oktáve sviatkov Svätej trojice (nedeľa po Turiciach) a svätého Michala (29. september). Na konci stredoveku sa počet jarmokov rozšíril o ďalšie tri: na sviatok sv. Alžbety (19. november), Povýšenia sv. Kríža (14. september) a Nanebovstúpenia Panny Márie (15. august). Okrem jarmokov mohli domáci obyvatelia i hostia z blízkeho okolia navštevovať pravidelný košický štvrtkový trh, kde sa predávali pravdepodobne viac remeselné výrobky a potraviny dennej spotreby.

Predaj korenín a cudzokrajných látok si v meste prisvojilo tzv. Bratstvo alebo cech bohatých košických obchodníkov (*unser bruderschaft und/adir zech*). Napriek svojmu názvu sa bratstvo neprejavovalo ako reliózne združenie, čo dosvedčuje i zachovaná účtovná kniha bratstva. Naj-

8 AMK, fond C (Cehalia) - Pelliones, č. 1.

9 Bližšie v ŠPIESZ, Anton. *Remeslá, cechy a manufaktúry na Slovensku*. Martin 1983, s. 34. V predchádzajúcej práci pravosť dokumentu nespochybňuje. ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava 1972, s. 34 a s. 278.

10 Fotokópia výseku z mestskej knihy v MOL DF 270 472

11 KEMÉNY, Lajos. A Kassai egyesült Lakatos, Sarkantyús, panczélgártó és Csiszárzész Szabályzata (1461). In *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1903, 10, s. 426 – 427; A Kassai Posztókereskedők 1461 Évbéli Szabályzata s. 428.; A Kassai Szabók 1461. évbéli Czéhszabályzata. s. 429.

12 FAHLBUSCH, Friedrich Berward. *Städte und Königtum im frühen 15. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Geschichte Sigmunds von Luxemburg*. Köln/Wien 1983, s. 28 – 29.

13 HALAGA, Ondrej R. Listina o barchetovom monopole Košíc z roku 1411. In *Slovenská archivistika*, 1983, 18, č. 1, s. 29 - 30.

14 MÁLYUSZ, Elemér. *Kaiser Sigismund in Ungarn 1387 – 1437*. Budapest 1990, s. 207.

starší datovaný záznam v cechovej knihe pochádza z roku 1446, sú ním stanovy bratstva.¹⁵ Stanovy definovali podmienky prijímania nových členov (mužov i žien), vstupné poplatky a hostiny, účasť na každoročných zhromaždeniach a prípadné pokuty za obchodovanie s nečlenmi cechu či opustenie a chátranie svojho predajného miesta (Crom-u). Z obchodovaných komodít je v stanovách spomínané vyslovene len (čierne) korenie (*pfheffir*, *phffir*; posledný, 10. bod artikúl).¹⁶

Medzi členmi združenia figurovalo niekoľko radných a richtárov, obchodných partnerov zahraničných kupcov a najbohatších (t.j. odvádzajúcich najvyššiu daň) obyvateľov mesta.¹⁷ Nemožno predpokladať, že v Bratstve sa sústredili všetci košickí obchodníci, najmä kvôli vstupnému a udržiavaciemu poplatku a nutnosti vlastniť kamenný predajný „stánok“. Niektorí z členov sa sami výraznejšie zapájali aj do diaľkového obchodu a ďalej tovary distribuovali, pre ďalších bolo členstvo v bratstve len ďalším stupňom v integrácii do mestskej komunity a spôsobom, ako si v meste upevniť svoje spoločenské postavenie. Ako príklad možno uviesť príselca, staviteľa Mikuláša Krompholza z Nissy (*Nicolaus Crompholz de Nissa*), ktorý v rokoch 1496 – 97 pracoval na reštaurácii košického dómu poškodeného počas obliehania mesta vojskami poľského kniežata Jána Alberta v roku 1491.¹⁸ Krompholz si neskôr v meste kúpil dom, stal sa právoplatným mešťanom a roku 1498 vstúpil spolu s manželkou do obchodníckeho cechu.¹⁹ Už v roku 1499 sa stal dokonca jedným zo štyroch cechmajstrov.²⁰ Po Krompholztovej smrti sa na krátky čas jeho nástupkyňou v bratstve stala jeho manželka Barbara (v záznamoch bratstva označená ako *Nicolaus Krumpolzin*).

I prímenia niektorých bratov, ktoré sa týkajú iných remeselných činností, ako napr. Bartholomeus Apotheker, Jorg Dyakin, Scott Schreiberer, Emerich Gurtlerin, Georgius Schneider či viacerí s priezviskom Ferber a písomnými variantmi mena Goldschmid, poukazujú na rozličné pôvodné povolania členov bratstva bohatých košických obchodníkov. Cromerovci, ktorých prímenie najviac vystihovalo ich zamestnania, boli v cechu len piati.²¹ Nie je správne každého nositeľa tohto mena automaticky spojiť so kupeckým povolaním, najmä na prelome 15. a 16. storočia sa už prímenia a povolania nemuseli kryť.²² S priezviskom Mercator, Kaufmann či Istitor sa v cechu nevyskytoval nikto.²³

Na druhú stranu, nie všetci veľkoobchodníci mali záujem na predaji svojich tovarov na košickom trhu v malom. Toto je zrejme i zo zachovaných menných zoznamov členov bratstva

15 AMK, fond C (Cehalia), Obchodníci I (Steincrom I. 7), kartón č. 19/2 inv. číslo 258, Účtovná kniha cechu obchodníkov v Košiciach. (Spracované podľa fotografickej kópie zo zbierky knižnice Historického ústavu SAV (ďalej ako fotozbierka HÚ SAV) 45/19, fol. 2 a 2 v.

16 Na uskladňovanie a zaobchádzanie s korením platili osobitné podmienky, dbalo sa na udržanie čistoty a kvality predávanej komodity. Predaj korenia mal prebiehať podľa práv miest Košice, Levoča, Bardejov a Prešov („... *noch der wilkor fyf stete Casscha lowtscha bartpha Eppries*.“). Medzi spomínanými mestami chýbal Sabinov ako piaty, najmladší člen mestského zväzu Pentapolitana. Domnievam sa, že posledný bod stanov bratstva košických obchodníkov je pôvodne jeden zo spoločných „zákonov“ Pentapolitany.

17 Členom bratstva sa v roku 1509 stal po príhovore štyroch cechmajstrov i pôvodne mestský notár a archívár (prvý usporiadateľ mestského archívu) Johannes Scheutzlich (fotozbierka HÚ SAV, 45/2, fol. 22), v rokoch 1518 – 1519 už aj richtár.

18 O obnove a hlavnom staviteľovi sa zachoval nápis na rímse západného priečelia chrámu (WICK, Vojtech. *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*, Košice 1936, s. 37).

19 „1498 do(m)j(ni)ca post žo(hanni) baptist)je hot Nicolay krompholtz gewon(n)en dy brudschafft der reichen Cromer.“ Fotozbierka HÚ SAV, 45/19 (ref. 8), fol. 9 a 10.

20 Tamže, fol. 11.

21 Augustín, Vincent, Štefan, Juraj a Ján. Dohromady sa v mestských záznamoch objavilo meno Cromer (Kromer, Kromar) v devätnástich prípadoch. HALAGA, Ondrej R. *Právny, územný a populačný rozvoj mesta Košíc*, Košice 1967, s. 62. Nositelia priezviska Cromer, hoci nemuseli nevyhnutne patriť medzi členov jednej rodiny, sa v Košiciach zaraďovali medzi významných mešťanov, niekoľkonásobných členov mestskej rady a richtárov.

22 Tamže, s. 61.

23 Krištof Kaufmann si predĺžil meštiacke právo v roku 1507, podľa záznamu mestskej knihy však vykonával povolanie mäsiara („Cristaff kauffman eyn flescher...“). Fotozbierka HÚ SAV, 45/13, fol. 10 v.

košických obchodníkov. Ich počet sa v rokoch 1495 – 1536 (kedy sa zachovali súvislé záznamy) pohyboval v rozmedzí 6 – 24 členov, výrazný pokles nastal medzi rokmi 1515 – 1528.²⁴

Na žiadosť samých členov združenia ich výsady v listine definovala i košická mestská rada v roku 1475 (v košickej mestskej knihe uvádzaná medzi štatútmi remeselných cechov, ktoré odsúhlasila mestská rada).²⁵ Z obchodu na trhoch a jarmokoch, vo veľkom, t. j. vo výmene tovaru v hodnote vyššej ako 4 zlaté, boli vylúčení všetci cudzinci a obyvatelia mesta bez práva mešťanov. Členovia bratstva mohli svoje tovary predávať i mimo vyhradených trhových a jarmočných dní, vo svojich predajných miestach, ktoré sami nazývali bohaté krámy (*Reiche Cromen*). Tieto kamenné predajné stánky stáli pravdepodobne na košickom námestí, blízko kostola svätej Alžbety, starej radnice a tržnice, podobne ako to bolo napr. na *Rynku glownom* v Krakove. Pravdepodobne i myšlienka združovania sa bohatých košických obchodníkov do elitného uzavretého spolku pochádza z Krakova.

Pred analýzou vyššie spomínanej listiny je potrebné rozdeliť košických obchodníkov na niekoľko pomyselných kategórií. Do prvej, ako je možné vidieť i z analýzy daňového súpisu mesta, spadajú majetní a najbohatší mešťania, členovia bratstva alebo cechu obchodníkov. Niekedy do pomenovania svojho združenia sami vsúvali jednoznačné označenie bohatí kupci – *Reichin* (alebo *Stein*) *Cromern*. Výraz *reichin* (*reichen*) a *stein* (podľa kamenných predajných miest) mal líšiť majetných obchodníkov od predstaviteľov druhej pomyselnej skupiny. Tú tvoria malí podomoví predajcovia, kramári a drobní obchodníci, teda ľudia z nižších spoločenských (mestských) vrstiev, o ktorých sa pochopiteľne nezachovalo veľa písomných záznamov. Tradičnému slovenskému prekladu výrazu *Cromer* ako kramár, ktorý evokuje predstavu práve chudobných predajcov lacných či použitých predmetov, sa budem v práci vyhýbať.

Spomínaný výnos mestskej rady z roku 1475 presne menoval druhy tovarov, s ktorými mohli obchodovať výlučne bohatí obchodníci. V zozname prevažujú textilie a výrobky z nich: *barchet*, *leymet*, *zindel* (druh taftu), *golsch* (*golsch*, *kölsch*)²⁶, *untezengolt*²⁷, modré nite a priadza, závoje, nohavice, obliečky, spomína sa i luxusná komodita šafran (*saffran*) a na prvom mieste zoznamu bližšie nešpecifikovaný iný druh korenia (*pyfffer*). Predchádzajúcimi bádateľmi zostalo v listine nepovšimnuté povolenie o predaji menej ako osem šilingov *dromel*-u. Na základe záznamu v zbierke budínskeho mestského práva sa domnievam, že i v prípade košických obchodníkov sa jednalo o ryby.²⁸ Do súpisu sa vôbec nedostali výrobky iných remeselníkov, iné poľnohospodárske produkty, dobytok, potraviny a nápoje (najmä víno). Obchodníci združení v cechu teda získali od mestskej rady najmä monopol na obchodovanie vo veľkom s luxusnými tkaninami.

V súvislosti s reguláciami predaja tovarov v Košiciach má listina z roku 1475 „predobraz“ v privilégii Žigmunda Luxemburského z 15. júla 1404.²⁹ Dekrét stanovoval najvyššie povolené množstvá komodít, ktoré mohol obchodník – cudzinec v meste (na trhu alebo jarmoku) slobodne predávať. Zoznam obsahoval dovozové tkaniny (tzv. poľské a kolínske súkno), výrobky z nich,

24 KEREKES, Györgi. A Kassai Kereskedő-czéh (Bruderschaft) Könyve. 1446 – 1553. In *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1903, roč. 10, s. 346.

25 AMK, Schwartzenbach, č. 433; fotokópia výseku z mestskej knihy v MOL DF 270 472. KEMÉNY, Lajos. A Kassai kereskodók első czéhszabályzata 1475 – böl. In *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1897, roč. 4, 190 – 192; rozbor listiny v HALAGA, ref. 5, s. 253.

26 Tradične prekladané ako kolínske súkno, druh látky zvyčajne s modrými pruhmi. *Matthias Lexers Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*. 34. Auflages, Leipzig 1974, s. 112.

27 Sz. P. Pach prekladá tento termín ako zlaté nite. PACH, Zsigmond Pál. Szójejtés és gazdaságtörténet. Crom – cromer – kalmár, In *Magyar Nyelv*, 1976, 72, č. 4, s. 427.

28 „Item Von ainem drumel, haissen oder ander visch...“ MOLLAY, Karl (ed.), *Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn*, Budapest 1959, s. 97. Výraz drumel preložil editor do modernej nemčiny ako Trommelfisch – šmuha kráľovská, ryba pôvodom z Atlantiku a Stredozemného mora. Domnievam sa, že v prenesenom význame platil bod nariadenia mestskej rady pre obchod so všetkými importovanými morskými rybami.

29 AMK, TA, D, č. 16

kože, koreniny („... *unam libram piperis de quaslibet speciebus, ...*“) a panciere.³⁰ Oba zoznamy sa okrem korenia a kolínskeho súkna od seba líšia, možno v tom badať zmenu obchodných priorit košických obchodníkov a mešťanov. Predpokladám, že i Žigmundova listina vznikla pod „tla- kom“ košických mešťanov – obchodníkov, toto dokumentuje ich význam z hľadiska obchodu v severnej časti Uhorska.

Predajom tkanín sa v mestách venovali i tzv. postrihovači, strihači súkna. Pôvodne sa títo remeselníci zaoberali zvyšovaním kvality utkanej látky jej obstrihovaním, neskôr sa s ich remeslom začal spájať i samotný predaj súkna.³¹ V súvislosti s ich sporom o predaj látok s cechom košických krajčírov pred rokom 1461³² sa domnievam, že strihači súkna sa zaoberali predajom textilu v malom. Privilégium mestskej rady z roku 1461 posilnilo úlohu postrihovačov, keď z nich urobilo prostredníkom medzi predajcami súkna a krajčírmi. O vymedzení práv medzi tzv. Bohatými kupcami a postrihovačmi neexistujú doklady, nie sú však zachované ani zmienky o vzájomných sporoch. Možno sa domnievať, že postrihovači predávali lacnejšie, domáce druhy súkna, čím nekonkurovali bohatým obchodníkom so zahraničnými tkaninami.

Zmena obchodných praktík vplyvom častého udeľovania práva skladu od polovice 14. storočia motivovala obchodníkov z rôznych miest k vzájomnej spolupráci. Túto tendenciu je možné odhaliť i v prípade košických kupcov. Na posilnenie svojej obchodnej pozície sa niekoľko košických obchodníkov spolu s mešťanmi iných miest, najmä Krakova, združilo do Obchodnej spoločnosti, v prameňoch označovanej ako *Handelsgesellschaft von Kaschau*. Na rozdiel od Bratstva bohatých košických obchodníkov, ktoré plnilo len funkciu ochrancu obchodných záujmov svojich jednotlivých členov, sa Obchodná spoločnosť do transportu a výmeny tovarov priamo zapájala. Združovala i kupcov z iných miest, ktorým nariadenia panovníkov nepovoľovali priamo obchodovať so záujmovými lokalitami. Spoločnosť kopírovala tradičnú cestu z juhosedmohradských saských miest Brašov a Sibiu (Nagyszeben), pokračujúcu na severozápad do Veľkého Varadínu a odtiaľ severne do centra severného Uhorska – Košíc.³³ Z pričiernomorských prístavov sa na sever exportovalo korenie, pobaltské mestá sami produkovali a sprostredkovali predaj drahých i lacnejších textílií pôvodom z Nemecka a Nizozemska. Košickí obchodníci preberali zásielky korenia z Levantu vo Veľkom Varadíne, odtiaľ ho exportovali smerom na sever. Do Veľkého Varadínu naopak dopravovali severoeurópske, najmä severonemecké, anglické a nizozemské tkaniny. Ročný obrat združenia predstavoval približne 13 tisíc zlatých, čo je podľa porovnania Jenő Szűcsa s obchodným obratom šopronských a augsburských rodín veľmi málo.³⁴

V Archíve mesta Košice sa zachovalo len málo dokumentov, ktoré by bližšie osvetľovali fungovanie spoločnosti a prípadné kontakty. Napriek tomuto nedostatku možno predpokladať čulé kontakty medzi jednotlivými členmi spoločenstva, samotná podstata obchodu v spoločnosti si vyžadovala presnú logistiku a načasovanie. Tovary boli prepravované a dodávané do sedmohrad-

30 O. R. Halaga interpretuje výrazy *kyrsay* a *harnas* ako označenia pre druhy látok (Ondrej R. Halaga: *Košice – Balt...* c. d., s. 251). Na základe *Matthias Lexers Mittelhochdeutsches Taschemwörterbuch*, ref. 25, s. 82 sa domnievam, že obe pomenovania obchodovaných komodít mali svoj pôvod v nemeckom jazyku a týkali sa výstroje bojovníkov. Tvrdenie proti zaradeniu *kyrsay* a *harnas* medzi látky podporuje i štruktúra Žigmundovej listiny – oba výrazy sú na konci zoznamu obchodných artiklov, tkaninami však súpis začína.

31 DUCLAUD, Jutta – DUCLAUD, Rainer. *Leipziger Zünfte*. Berlin 1990, s. 124 – 125.

32 KEMÉNY, ref. 11, s. 428 a 429.

33 PACH, Zsigmond Pál. *The Transylvanian Route of Levantine Trade at the Turn of the 15. and 16. centuries*, Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest 1980, s. 33.

34 SZŰCS, Jenő. Das Stadtwesen in Ungarn in 15. - 16. Jahrhundert. In SZÉKELY, György – FÜGEDI, Erik (edd.) *La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie. Renaissance und Reformation in Polen und in Ungarn (1450 - 1650)*. Budapest 1963, s. 110.

ských miest podľa harmonogramu, ktorý kopíroval hlavné jarmočné dni v mestách Veľký Varadín, Debrecín a Varsány (trhové miesto na ceste smerujúcej do Budína).³⁵

Vedúcou osobnosťou spoločnosti nebol Košičan, ale vtedajší krakovský mešťan Juraj Turzo. Svoje čulé obchodné kontakty zameriaval rôznymi smermi, v súvislosti s Košicami sa najčastejšie objavuje jeho meno v spojení s obchodom s textíliami. Udržiaval čulé kontakty s predstaviteľmi mestskej rady, častokrát svojimi obchodnými partnermi.

Kompletné účtovné záznamy Košickej obchodnej spoločnosti sa nezachovali, vo fonde Archívu mesta Košice je uchovaný fragment účtovnej knihy združenia z rokov 1502 – 1503 a mestská listina z roku 1518, ktorá obsahuje menoslov 11 členov spoločnosti spolu s ich finančným príspevkom.³⁶ V zozname figurujú len košickí mešťania (richtár, piati radní páni, štyria členovia tzv. *Communitas* mešťanov), ktorých finančný podiel sa pohyboval od 100 do 500 florénov. Najväčší finančný podiel, 1500 zlatých, malo v spoločnosti podľa spomínaného záznamu samotné mesto.

Väčšina záležitostí spojených s podlžnosťami mešťanov, obyvateľov mesta a cudzincov so záujmami v meste bola zaznamenaná v samostatnej edícii mestských kníh, nazývaných *Vorbot Buch* (knihá záповeđí, teda záväzkov a podlžností priznaných a riešených pred mestskou radou).³⁷ Podobne ako v prvej známej košickej mestskej knihe (O. R. Halagom prepísanej a vydanjej ako *Acta iudicaria civitatis Cassoviensis*) tvoria i *Vorbot Buch* dva typy záznamov – jednoriadkové odkazy na dlžníkov, ich veriteľov, dlžnú čiastku a prípadne termín, do ktorého je podlžnosť splatná. Komplikovanejšie prípady (v *Acta Iudicaria* označené ako *Nota extra iudicium*), podobné ako vyhlásenie o dlžobe Dominika Wentzela zo začiatku štúdie, boli opisované obsirnejšie. Tieto často aj viac stranové záznamy obsahovali riešenia majetkových sporov, na ktorých sa väčšinou podieľali i členovia mestskej rady (ako svedkovia a sudcovia, či priamo jedna z dotknutých strán). Okrem mien oboch zúčastnených strán obsahovali zápisy i podrobné informácie o majetkových a spoločenských pomeroch dlžníkov.

V košických mestských súdnych knihách sa nachádzajú záznamy i o ďalších obchodných spoločnostiach, väčšinou zastrešených menom svojho hlavného podielníka. Príkladom je obchodná spoločnosť Jána Bonera.³⁸

Najživšie kontakty udržiavali obyvatelia Košíc s krakovskými mešťanmi. Toto je zrejme i zo záznamov vo *Vorbot Buch*, kde figurujú Krakovčania najmä ako veritelia. V Košiciach sú zachytení zástupcovia významných krakovských mešťianskych rodov, ktorí v prípade potreby v mene svojich zamestnávateľov vykonávali všetky povinnosti spojené s predajom, nákupom a prípadnou správou nehnuteľností v meste i na vidieku. Takisto v ich mene jednali a vypovedali v súdnych záležitostiach pred mestskou radou. Zástupcovia (v prameňoch označovaní ako sluhovia alebo faktori) nemuseli patriť medzi neplnoprávne osoby. Domnievam sa, že niektorí zo spomínaných zástupcov vykonávali taktiež v meste svoje kupecké povolanie a zároveň za isté výhody zastupovali svojich bohatších spolumešťanov (napr. vo *Vorbot Buch* často menovaný Hans Helbig je len raz označený ako sluha Krakovčana Friedricha Schillingera³⁹).

Zachovalo sa i niekoľko nemecky písaných listov, adresovaných košickej mestskej rade alebo sluhom, ktoré sa týkali výberu podlžností košických mešťanov alebo priamo mesta voči svojim krakovským obchodným partnerom. Napríklad súbor listín, ktoré zaväzovali mesto Košice zaplatiť dlžobu voči krakovským mešťanom Jánovi Bonerovi a Seifriedovi Bethmanovi. Prvotným impulzom pre riešenie podlžnosti vo výške 1100 uhorských zlatých (za nespomínané tovary) boli

35 KEREKES, György. A Kassai Kereskedelmi Társaság Följegyzései 1502. és 1503. In *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1902, roč. 9, s. 106.

36 KEMÉNY, Lajos. Kassai kereskedelmi társág 1518 – ban. In *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1897, roč. 4, s. 482.

37 AMK, Suppl. H., H III/2, pur. 4 (vo fotozbierke HÚ SAV pod signatúrami 46/13 – 46/18).

38 Tamže (spracované podľa fotozbierky HÚ SAV, 46/16), fol. 257, 265, 278.

39 Tamže, 45/13 fol. 37 v.

listy kráľa Vladislava a jeho poľského partnera Jána Alberta z marca a mája roku 1501.⁴⁰ Mesto sa dlžníkom zaviazalo splácať ročne 220 florénov, ktoré odovzdávalo sluhovi ďalšieho z krakovských mešťanov pôsobiacich v meste.⁴¹ Z korešpondencie sú zrejmé výborné vzťahy medzi krakovskými kupcami a členmi mestskej rady. Nejednalo sa však o radových krakovských mešťanov – vyššiespomínaný Johannes, Hans Boner, pôvodom z Norimbergu, si za niekoľko rokov i vďaka priženieniu sa do krakovskej patricijskej rodiny Morsztynovcov a šikovným obchodom s látkami vybudoval v Krakove významné postavenie a bohatstvo.⁴²

Mnoho z krakovských hostí v meste sa objavujú i v jednom z mála detailnejšie zachovaných mestských účtov z rokov 1482 – 1483, najmä v súvislosti s platením za dodávky tkanín mestu. Otázka, či mesto kupovalo látky pre vlastnú spotrebu alebo ich predaj ďalej koordinovalo, si vyžaduje hlbší výskum, z účtovných záznamov to jednoznačne nevyplýva. Do úvahy prichádza i spôsob vyberania úrokov za požičané peniaze mestu, známy i z českých a poľských miest. Keďže branie úrokov nebolo kresťanom dovolené, kupci predávali mestám súkna alebo víno za zvýšenú ako trhovú cenu, v ktorej už bol zarátaný aj úrok.⁴³ V tomto prípade je však potrebné poukázať na nadštandardné vzťahy medzi predstaviteľmi mesta a cudzincami, čo je zrejmé i z iných zachovaných mestských písomností.

Záujem košických mešťanov o Krakov sa zameriaval nielen na hospodársku stránku. Od vzniku Jagellovskej univerzity v roku 1364 sa kvôli jej blízkosti stávali jej študentmi i synovia kupcov a majetných mešťanov z Uhorska, tvorili tu najpočetnejšiu časť zahraničných študentov.⁴⁴ Spolu do roku 1529 študovalo v Krakove približne 151 študentov pôvodom z Košíc.⁴⁵ Traja študenti pravdepodobne pochádzali z kupeckých rodín, imatrikulačné záznamy univerzity pri ich menách uvádzali prírmenie či zamestnanie otca ako institor (*Andreas Jacobi institoris*, r. 1448), Kromar (*Johannes Ladislai Kromar*, r. 1453) a Cram (*Georgius Augustini Cram*, r. 1454).⁴⁶ U ostatných pôvodom košických študentov nie je možné zistiť zamestnanie otcov, keďže spôsob zaznamenávania mien a rodín študentov sa často menil.

I košickí mešťania cestovali do záujmových oblastí, prípadne vysielali svojich zástupcov. Priamo sú košickí obchodníci alebo ich faktori zachytení v Prahe, Krakove, Torúni, Pešti, Veľkom Varadíne a Brašove. O intenzite vzájomných kontaktov svedčia i obchodné privilégia, ktoré priamo upravujú obchod a celé fungovanie košických kupcov v danom meste.

Okrem v dnešnom ponímaní veľkopredajcov sa obchodom zaoberali i členovia remeselných cechov, lokálni predajcovia poľnohospodárskych produktov a drobní obchodníci, kramári. Podľa starších autorov, na základe výseku z mestskej knihy, fungoval v meste i cech chudobných obchodníkov, kramárov (*Armenkrenleyn* alebo *Armen Kremen*), ktorí sa vraj mali odčleniť od Bratstva bohatých kupcov.⁴⁷ Domnievam sa, že spomínaný výsek sa nemohol vzťahovať na malých predajcov, keďže by im povoľoval obchodovať v meste len po zaplatení ročného poplatku tri alebo štyri zlaté.⁴⁸ Zo spomínaného výnosu mestskej rady však jednoznačne nevyplýva, že sa naozaj jedná o „profesionálnych“ malopredajcov, keďže najmä posledná veta evokuje súvis

40 KUTRZEBA, Stanisław (ed.). *Akta odnoszące się do stosunków handlowych Polski z Węgrami głównie z archiwum koszyckiego z lat 1354 – 1505*. Archiwum Komisji Historycznej IX, Kraków 1902, č. 80, 81, s. 467 – 468.

41 Tamže, č. 82., 83., 85., 86., 92., 93., s. 468 – 475.

42 STONE, Daniel. *The Polish – Lithuanian State 1386 – 1795*. A History of East Central Europe, vol. IV. Washington 2001, s. 79 – 80.

43 GRAUS, František. *Český obchod se sukнем ve 14. a počátkem 15. století*. Praha 1950, s. 70.

44 BARYCZ, Henrik. *Univerzitet Jagellonski w zyciu narodu polskiego*. Warszawa 1948, s. 35.

45 CAPROŞ, Iulia. Košickí študenti na univerzite v Krakove v 15. a na začiatku 16. storočia. In *Historický časopis*, 2007, 55, č. 2, s. 250.

46 *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*. Tomus I. (ab Anno 1400 ad Annum 1489), Cracoviae 1887, s. 119, 137 a 138.

47 HALAGA, ref. 21, s. 63.

48 KEMÉNY, Lajos. *Armenkremen*. In *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1902, roč. 9, s. 139.

s remeslom, nie obchodom: „*Das so indert eyn hantwërger doryn wolde arbeiten, das her geben soll der stadt czw czínsz 3 aler 4 fl. eyn jor.*“ Odvádzanie požadovanej by bola únosné len pre najbohatších obyvateľov mesta, i členovia cechu bohatých obchodníkov platili ročne svojmu združeniu za používanie predajných miest omnoho menej (v rozmedzí 25 denárov = 1 ort a 1 florénu).

Od začiatku 15. storočia sa záujem košických mešťanov zamerával i na obchod s vínom. Keďže okolie mesta nebolo vhodné na inú poľnohospodársku činnosť, väčšina zámožnejších mešťanov vlastnila v blízkosti Košíc alebo vo vzdialenejších južných oblastiach vinice. Predaj vína v samotnom meste bol podľa kráľovského privilégia z roku 1347 doménu prevažne domácich obyvateľov, primárne bol až do Turíc povolený predaj výnosov z viníc patriacich mestu alebo mešťanom.⁴⁹ Žigmund Luxemburský dovoz cudzieho vína do mesta (s výnimkou pre 24 spišských miest) roku 1411 úplne zakázal.⁵⁰ Mesto z predaja vína vo vlastnom sklepe získavalo približne 40% svojich príjmov.⁵¹ Podľa súpisu vína vo vlastníctve mešťanov z roku 1521 (bez bližšej datácie) vlastnila väčšina zo 140 zaznamenaných osôb jeden a viac sudov (pri siedmych mešťanoch nie je uvedený žiadny počet), výnimkou nie sú ani množstvá nad desať sudov.⁵² Je možné predpokladať, že väčšia časť zo zaznamenaných mešťanov vlastnila zásoby vína nielen pre vlastnú potrebu, ale i na ďalšiu distribúciu a predaj.

Okrem vína sa záujem Košičanov obracal i na výrobu a predaj piva, mešťania mohli vlastniť i sladovňu (napr. Daniel Dominik a Barthlom v r. 1465⁵³). V meste fungoval i samostatný cech pivovarníkov (*Ceche Brasiatorum*, doložený na zač. 16. storočia).

Obchod bol a je už vo svojej podstate podmienený efektívnou komunikáciou medzi oboma zúčastnenými stranami. Košice, ležiace na križovatke obchodných ciest zo severu a juhu, sa do regionálneho i medzinárodného obchodu zapájali najmä ako prostredník medzi poľskými mestami napojenými na baltickú Hanzu a oblasťami centrálného Uhorska. Do obchodu sa však zapájali i s výrobkami svojich početných remeselných združení, mešťania čapovali víno zo svojich viníc, varilo sa pivo. Všetky druhy obchodníkov, od dnešnými slovami povedané veľkopodnikateľov a dovozcov po drobných predajcov na trhoch a jarmokoch, nemohli svoje povolanie vykonávať bez kontaktov na svojich dodávateľov a obchodných partnerov. Hoci väčšina obchodov sa na ešte na konci stredoveku dohadovala ústne, v mestských záznamoch je možné už nájsť zmienky o rozvinutej obchodnej korešpondencii.

49 AMK, TA, B 3 (spracované podľa fotografickej kópie zo zbierky Magyar Országos Levéltár, Budapest, MOL DF 269 105).

50 WICK, ref. 18, s. 27.

51 SZŰCS, ref. 34, s. 125.

52 AMK, Suppl. H., sign. H III/3, cen. v. 2 (spracované z fotozbierky MOL Budapest, DF 271 728).

53 AMK, Suppl. H., sign. H III/2, pur. 2, fol. 27 a 28.

20. MESTSKÁ PATRÓNKA SV. ALŽBETA AKO BOD STRETNUTIA DYNASTICKEJ A MEŠTIANSKEJ TRADÍCIE V STREDOVEKÝCH KOŠICIACH

Katarína Nádaská

Identitu stredovekého mesta veľmi silno utváral jeho patrón. Mal charakter bytostne typický pre dané mestské sídlo. Predsa v inštitúcii mestského patróna nachádzame rôzne cudzie prvky, ktoré sa museli stretnúť, komunikovať a premiešať, aby kult patróna dostal podobu typickú pre dané mesto.

Uvažovať o dejinách kultu sv. Alžbety (1207 – 1231) v Košiciach musíme začať na mieste, odkiaľ sa odvíja aj začiatok dejín samotného mesta ešte ako osady „villa“ pred kolonizáciou. Už prvé písomné zmienky o Košiciach sa spájajú s religióznym miestom. Listina s prvou písomnou zmienkou o Košiciach z roku 1230 nás informuje o Gregorovi, „... sacerdotis de villa Casasa“.¹ Nepriama zmienka zo Spišskej kroniky uvádza k roku 1216 pri Košiciach kláštor: „Ist dasz Caschawer Kloster in der Vorstadt erbawet.“² Správa o kňazovi Gregorovi predpokladá v pôvodnej osade kostol a teda aj kult patróna neznámeho kostola. Sv. Alžbeta ním ešte byť nemohla. Išlo by tu o chronologickú kolíziu, pretože v tom čase ešte žila. Zomrela v roku 1231. Pápež Gregor IX. (1221 – 1241) ju kanonizoval v roku 1235.

Duchovné prostredie pôvodnej osady v predkolonizačnom období formovali benediktíni z kláštora Panny Márie z roku 1143 v blízkej Krásnej nad Hornádom a pravdepodobne aj niektorý z rytierskych križiackych rádov, ktorý sa v osade usadil s podporou uhorských kráľov.³ V okolí boli duchovnými centrami Jasovské prepošstvo z druhej polovice 12. storočia, križovnícky kláštor v Chmelove z konca 12. storočia a z druhej polovice 13. storočia premonštráti v Nižnej Myšli. Najpravdepodobnejšie v 40. rokoch 13. storočia sa priamo v košickej lokalite objavujú dominikáni.⁴ Svoj kláštor bratia kazatelia postavili v západnej časti budúceho mesta. Ich príchod signalizuje mestotvorný pohyb na území Košíc. Košické privilégiá hostí sa však nedochovali. Nepriamo ich dosvedčuje listina z roku 1249 pre hostov zo Seny so zmienkou o už udelených košických kráľovských slobodách: „... ut omni libertate gaudeant, qua ex concessione nostra hospites nostri de Kassa perfruuntur ...“.⁵ Podľa toho vieme, že na konci 40. rokov 13. storočia sa už Košice rozvíjali ako kráľovská osada nemeckých hostí. K bližšiemu priebehu a datovaniu udalostí k vzniku mesta nemáme presné doklady.

1 Listinu prvýkrát publikoval: VARSÍK, Branislav. Osídlenie Košíc a ich okolia vo svetle dvoch neznámych listín z prvej polovice 13. storočia. In *Historický časopis*, 1960, roč. 8, s. 568–569. V originálnom znení aj v slovenskom preklade: HALAGA, Ondrej R. *Počiatky Košíc a zrod metropoly*, Košice 1992, s. 25–26.

2 WAGNER, Carolus (ed.). *Analecta Scepusii sacri et profani II*. Vienna 1774, s. 8.

3 Ku kláštoru v Krásnej nad Hornádom viď: Bratislavské anály, In SZENTPÉTERY, Emericus (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum I*. Budapešť 1937, s. 122. (ďalej SRH) K rytierskemu rádu v Košiciach viď: HALAGA, ref. 1, s. 122–125. ELIÁŠ, Štefan. Románske Košice. In *Košické historické zošity*, 1994, roč. 4, s. 19. ELIÁŠ, Štefan (ed.). *Dejiny Košíc v dátach*, Košice 2007, s. 72. Prítomnosť križiackeho rádu resp. rádov predpokladáme na základe sporu, keď si johaniti zo Stoličného Belehradu a neskôr antoniti z Dravíc nárokovali na príjmy košického špitála, a na základe analógií fundácii križiackych komend na okrajovom území Uhorska počas vlády Ondreja II. Archív mesta Košice (ďalej AMK), Tajný archív, C – Hospitale, č. 48, 49, 52–55.

4 FEHÉR, Mattia. *I domenicani di Cassovia e l'Italia del quattrocento*, Budapešť 1944, s. 3. WICK, Vojtech. *Dáta k dejinám košických dominikánov*, Košice 1932, s. 3. VOLOVÁR, Maroš. Architektúra stredovekého kostola Dominikánskeho kláštora Blahoslavennej Panny Márie v Košiciach. Dostupné na internete: <<http://www.sight.sk/spoko/menu.html>>.

5 WICK Vojtech. *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*. Košice 1936, s. 9–10. VARSÍK, Branislav. Vznik a začiatky mesta Košíc. In *Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovianmi a stredovekými severouhorskými Slovanmi (Slovákmi)*. Bratislava 1994, s. 191–192.

Najbližšia relevantná zmienka ku kultu sv. Alžbety v Košiciach sa objavuje v roku 1283. Ide o pápežský list, ktorý dokladá už udomácneny alžbetínsky kult. Uvádza prvý konkrétny údaj o patrocínium sv. Alžbety a o doloženom kostole v Košiciach. Týka sa sporu o špitál medzi Košicami a rádom johanitov zo Stoličného Belehradu, ktorý vymáhal od košického špitála jeho príjmy. Pápež Martin IV. (1281 – 1285) na popud sťažnosti košického farára Arnolda nariadil ostrihomskému arcibiskupovi, aby spor vypočutím oboch strán rázne urovnal: „*Conquestus est nobis Arnoldus Rector Ecclesie Sancte Elisabet, de Cassa, quod commendator et fratres hospitales Sancti Ioannis Ierosolymitani de Regia Alba Veszprimiensis Diocesis super hospitali pauperum ville de Cassa eidem Ecclesie ab antiquo annexo quibusdam redditibus et rebus aliis injuriantur eidem, ideoque discretioni vestrae de utriusque partis ...*“⁶ Tento dokument je pre nás dôležitý z viacerých dôvodov: prvýkrát zachytáva kostol a patrocínium v Košiciach, je ním sv. Alžbeta („*Ecclesie Sancte Elisabeth*“); dokladá existenciu špitála; kostol a špitál boli prepojené („*annexo*“); farár-správca („*rector*“) kostola spravoval záležitosti mestského špitála.

Listina spomína kostol dvakrát: prvýkrát ako kostol sv. Alžbety kňaza Arnolda, druhýkrát ako kostol spojený so špitálom. Vystupuje tu otázka, s akým kostolom sa špitál spájal, keďže vydavateľ listiny v druhom prípade neuviedol patrocínium. Prikláňame sa k názoru, že týmto kostolom je už v listine raz spomenutý kostol sv. Alžbety. Slovné spojenie „... *hospitali pauperum ville de Cassa eidem Ecclesie ab antiquo annexo ...*“ indikuje druh spojenia medzi špitálom a kostolom. Z hygienických a prevádzkových dôvodov sa špitále stavali obďaleč ľudských obydlí, spravidla za hradbami. Nepredpokladáme, že by medzi týmto bezmenným kostolom a špitálom išlo o spojenie stavebné, ale správno-administratívne. Domnievame sa, že Arnoldov kostol sv. Alžbety nestál na predmestí pri špitály, ale ako hlavný chrám na mieste súčasného Dómu. Spojenie s kostolom malo argumentovať príslušnosť špitála k mestu. Tým indikačným kostolom mal byť práve kostol sv. Alžbety v centre a nie kostol na predmestí. Ak bol špitál dielom hostí, je ťažké si predstaviť, že by hlavnej patrónke mesta zasvätili najprv špitálsky a neskôr farský kostol. Prioritnejší bol pre nich zaiste farský kostol, ktorý bol aj ako prvý opatrený patrocíniom. Špitál mohol mať v tom čase aj vlastný kostol, ale nebol to ten, ktorý ho z centra spravoval. Ak by pápež hovoril aj o inom kostole, uviedol by zrejme jeho patróna na odlíšenie, príp. môže ísť o všeobecné označenie košickej cirkvi (farnosti).⁷

V texte je pri opise sporu citiť zdôraznenie, že špitál bol oddávna („*ab antiquo*“) spojený s kostolom. Keďže pápež poznal stanovisko košického správca, na sťažnosť ktorého konal, je to zrejme tvrdenie, ktoré vo svojej sťažnosti použil už farár Arnold ako argument, že špitál patrí ku košickému kostolu a nie johanitom. Príslušnosť ku kostolu sa v Arnoldovom zdôvodnení rovná príslušnosti k mestu. Arnold použil práve kostol sv. Alžbety ako identifikačný prvok sídla, ku ktorému špitál patril. Zastupoval aj záujmy mesta.⁸ Kňaz patril do mestskej štruktúry. Nevolíli ho

6 AMK, Tajný archív, C – Hospitale, č. 48. Listinu publikoval v originálnom znení aj v slovenskom preklade: WICK, ref. 5, s. 11–13.

7 V privilégii z roku 1290 o cirkevnej autonómii sa tiež menovite kostol sv. Alžbety nespomína. Hoci ide o inú kanceláriu (jagerský biskup na Spiši, nie pápež), princíp môže byť ten istý. Konfirmácia privilégia o autonómii fary z roku 1382: AMK, Tajný archív, C – Parochia, č. 38. Bezmenný kostol so sv. Alžbetou stotožňuje: HALAGA, ref. 1, s. 121. Štefan Eliáš doklad z roku 1283 pokladá za prvú zmienku o kostole sv. Ducha pri špitály. ELIÁŠ, *Dejiny*, ref. 3, s. 72. Na základe listiny z roku 1283 Alžbeta Cidlinská stotožňuje kostol sv. Alžbety so špitálnym kostolom mimo centra mesta. Pôvodný kostol v základoch Dómu považuje za farský kostol mesta, ktorý však nebol zasvätený sv. Alžbete, ale neznámemu svätcovi. K zmene farského patrocínia na alžbetínske došlo pri zmene zasvätenia špitálneho kostola na sv. Ducha počas 14. storočia. Správca špitálneho kostola Arnold bol podľa nej zároveň aj mestským farárom. CIDLINSKÁ, Alžbeta. Katedrála v Košiciach. In *Pamiatky a múzeá*, 1957, roč. 6, č. 4, s. 151–152.

8 Literatúra k tejto problematike na základe neskorších prameňov z rokov 1366, 1375 od Ludovíta z Anjou (1342–1382) a z rokov 1392, 1399 od Žigmunda Luxemburského (1387–1437) zastáva tézu, že špitál v listine z roku 1283 založili Košičania. Napr. WICK, ref. 5, s. 13–14. ELIÁŠ, *Dejiny*, ref. 3, s. 40–42, 72. HALAGA, ref. 1, s. 121. AMK, Tajný archív, C – Hospitale, č. 49, 52, 53, 54.

ešte mešťania, ale menoval jágerský biskup. Do roku 1290, kým Košice dostali právo exemptnej fary, pôsobil pod kontrolu abovského archidiakona. Pod „značkou“ sv. Alžbety sa podieľal na tvorbe mestskej politiky.

Dvojica listín z rokov 1230 a 1283 prináša najstaršie doklady o kostolných stavbách v spojitosti s Košicami.⁹ Pomerne dostatok hodnotných informácií však stráca jasnosť svojej výpovednej hodnoty tým, že uvedené dokumenty nelokalizujú objekt či objekty, o ktorých hovoria. Nemáme ani iné písomnosti alebo archeologické nálezy, ktoré by nám situovanie týchto stavieb bez pochybností explicitne objasnili.

V období, ktoré ohraničujú uvedené listiny z rokov 1230, 1249 a 1283 sa ukrýva moment, kedy si nové sídlo kráľovských *hospites* vybralo za svojho patróna sv. Alžbetu. Môžeme si tu položiť otázku ako výber prebehol a prečo?

V prípade stredovekých Košíc budeme sledovať tri najsilnejšie prvky, ktoré utvárali kult košickej mestskej patrónky sv. Alžbety. Boli to dynastická tradícia, formujúca sa mešťianska tradícia. Pritom nesmieme zabudnúť na autochtónny priestor košickej lokality, kde sa tieto línie stretli. Budeme sledovať najstaršiu etapu alžbetínskeho kultu v Košiciach od prijatia sv. Alžbety za patrónku mesta v druhej polovici 13. storočia až po jej osvojenie v podobe, akú dostala od Košičanov na severnom portáli Dómu v prvej tretine 15. storočia.

Nemeckí hostia našli v pôvodnej slovenskej osade patróna tamojšieho kostola. Výber nového patróna nemusel nastať rázne. Mohol zodpovedať postupnému príchodu nemeckých *hospites* do Košíc. Komunita nemeckých hostí v Košiciach totiž pravdepodobne pozostávala z obyvateľov, ktorí na východné Slovensko prišli ešte pred mongolským vpádom, príp. sa do oblasti Košíc dostali vnútornou migráciou z iných blízkych uhorských sídlisk krátko po utíchnutí vpádu.¹⁰ Túto vrstvu v Košiciach vzápätí doplnila dominantná vlna nemeckých Sasov, ktorá zrejme stála za výberom patrocínia. V čase udelenia práv košickým nemeckým hosťom v 40. rokoch 13. storočia bola sv. Alžbeta jednou z najaktuálnejších osobností doby, ktorú kanonizoval pápež krátko predtým v dominikánskom chráme v Perugii v roku 1235.

Saskí kolonisti pochádzali z nemeckých krajín, ktoré boli späté so životom sv. Alžbety. Figurujú aj v jej titulatúre z *vita*: „*Vita S. Elisabethae viduae, landgraviae Thuringiae, ducis Saxoniae, Hassiae principis et comitis palatinae.*“¹¹ Kult svätej bol v 40. rokoch 13. storočia v nemeckých krajinách ešte mladý, ale silný. Prebiehal proces ustálovania hagiografického obrazu v cirkevnej tradícii a umení. Rozširovali sa tam prvé hagiografické diela o jej živote.¹² Vzostup jej popularity prinieslo *translatio* telesných pozostatkov 1. mája 1236 v Marburgu.¹³ Budúci obyvatelia Košíc mohli byť

9 Najstaršou zachovanou sakrálnu stavbu mesta Košíc je dominikánsky kostol.

10 RÁBIK, Vladimír. *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku*, Bratislava 2006, s. 225.

MAREK, Miloš. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*, Martin 2006, s. 64. VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny I*. Bratislava 1964, s. 159.

11 PRAY, Georgius (ed.). *Vita S. Elisabethae viduae, landgraviae Thuringiae, ducis Saxoniae, Hassiae principis et comitis palatinae*, Trnava 1770, s. 33–218. (ďalej *Vita S. Elisabethae*) *Bibliotheca Hagiographica Latina*, Bruxelles 1992, 2496. (ďalej BHL) V slovenskom preklade: *O živote a smrti aj o zázrakoch svätej Alžbety*. In MARSINA, Richard (ed.). *Legendy stredovekého Slovenska*. Budmerice 1997, s. 145–228. Titulatura nemusí predstavovať reálnu moc. Tá nie je v tomto prípade ani podstatná. K saskému pôvodu viď: *Chronici hungarici compositio saeculi XIV.* in: SRH I, s. 488.

12 *Epistola examinatum miraculorum sancte Elyzabet – Summa vitae (1232), Dicta quatuor ancillarum (1235)*, Caesarius z Heistebachu: *Vita sancte Elyzabeth Lantgraviae (1236–1237), Der sog. Libellus de dictis quatuor ancillarum s. Elisabeth confectus (1236–1241)* a iné. NÁDASKÁ, Katarína. Postava svätca v stredovekom písomníctve z pohľadu kultu sv. Alžbety. In *Medea*, 2007, roč. 11, s. 89–90.

13 V spojitosti s *translatio* sa zachovala tradícia o zázraku oleja, ktorý vyvíral z jej kostí. Motív oleja sa nachádza aj na hlavnom oltári Dómu v motíve múdrych a pochabých panien. „...oleum mirifici odoris de ossibus eius in bona quantitate manasse, quod et hodie inspicientibus patet et fide nobis constat oculata, quod gutte tamquam roris super gramen vel herbam decidentis stant...“ Der sog. Libellus de dictis quatuor ancillarum s. Elisabeth confectus. In HUIYSKENS, Albert (ed.). *Der sog. Libellus de dictis quatuor ancillarum s. Elisabeth confectus*. Kempten – München 1911, s. 83. BHL, 2493.

svedkami týchto udalostí. Navyše bola osobnosť Alžbety bytostne spájaná s mestom. Dôležité životné momenty prežila práve v meste. Jej život bol odrazom spoločenských a hospodárskych zmien prvej polovice 13. storočia. V tomto zmysle je patrocinium sv. Alžbety pre mesto veľmi príznačné. Zároveň reprezentovala moderné ideí *vita apostolica*. Kolonisti prichádzali na východ latinského sveta do krajiny, odkiaľ Alžbeta pochádzala. Alžbetínske zasvätenie bolo vhodnou politickou identifikáciou v novej krajine.¹⁴ Súbor daných okolností mal v kontexte zavádzania nového sídelného poriadku s novou kultúrou iste nemalý význam.

Bližšie ukotvenie alžbetínskeho kultu vzhľadom k nemeckému osídleniu v Košiciach naznačuje listina Štefana V. (1270 – 1272) z roku 1261. Kráľ daroval nemeckým hosťom Samphlebenovi a Oblovi a ich potomkom zem Vyšné Košice: „*Samphleben et Obl dilectorum hospitum nostrorum de Cassa quandam terram Superior Cassa...contulimus*.“¹⁵ Jej pôvodnými majiteľmi boli Gallus, Petrus a Theodorus, ktorí od kráľa dostali ako náhradu do vlastníctva Čaňu („*Chon*“) a Vyšný Gyňov („*Felgyno*“) na juhovýchod od Košíc.¹⁶ Dvaja kráľom obdarovaní patrili k prvej generácii nemeckých hostí, ktorá rozhodovala o výbere patrocinia. Z listiny je jasné ich dominantnejšie postavenie v očiach kráľa oproti domácemu obyvateľstvu. Vyplýva z nej tiež, že na prelome 50. a 60. rokov 13. storočia boli už nemeckí hostia pevnou ekonomickou a spoločenskou súčasťou košického regiónu. V tom období môžeme preto zaiste rátať aj s prítomnosťou patrocinia sv. Alžbety v rodacom sa meste.

Kráľovská dynastia predstavovala politicko-ideovú stránku alžbetínskeho patrocinia. Usadzovanie košických hostí prebiehalo ako súčasť politiky Bela IV. (1235 – 1270), brata sv. Alžbety. Kládol dôraz na vyspelú mestskú kultúru. Preto kráľovskí lokátori zrejme dbali na to, akú bude mať podobu. Dynastia teda mala na výbere patrocinia svoj podiel. Svätec v rodokmeni kráľovskej dynastie mal nesmiernu legitimizačnú cenu. Prostredníctvom neho dynastia dokazovala svoju legitimitu v kontexte *beata stirps*.¹⁷ Sv. Alžbeta bola dynastickou sväticou, čo sa pocítovalo najmä v jej rodnom Uhorsku. Urobiť reklamu jej, znamenalo urobiť reklamu kráľovi. Jej dynastický pôvod si iste uvedomovali aj nemeckí hostia. Zveriť práve jej ochranu nad mestom, mohli chápať ako ochranu so silou samotného kráľa, ktorému sa podriadili. Prijatie sv. Alžbety ako patrónky bolo súčasťou rodiacej sa domácej uhorskej alžbetínskej tradície. V Košiciach ide o jedno z najstarších patrociní sv. Alžbety v Uhorsku. Zostáva faktom, že aj keď sa o kanonizáciu Arpádovci výrazne nepričinili a z Uhorska nepochádza ani veľa hagiografických alebo iných stredovekých diel o nej, Alžbetina popularita sa v kráľovskej rodine a krajine šírila rýchlo.¹⁸

Vidíme to aj v priestore pôvodnej košickej osady, ktorá bola tretím smerodajným momentom pri vzniku patrocinia. Umožnila stret dvoch už spomenutých aktérov. Duchovné zázemie

14 HALAGA, Ondrej R. Dóm a mesto Košice. In *Košický dóm*, Košice 1975, s. 7–8.

15 AMK, Tajný archív, A – Cassoviensis, č. 1. WICK, ref. 5, s. 10–11. VARSÍK, ref. 10, s. 159. RÁBIK, ref. 10, s. 224.

16 WICK, ref. 5, s. 11. RÁBIK, ref. 10, s. 224, HALAGA, ref. 1, s. 105. VARSÍK, ref. 10, s. 163.

17 Motív dedičnosti svätosti – *beata stirps* sa prvýkrát našiel v prameňoch z druhej polovice 10. storočia v *Gesta Ottonis*. Dôležitú úlohu začal zohrávať vo vrcholnom stredoveku. V stredovýchodnej Európe boli prvoradými nositeľmi nového typu svätosti 13. storočia sväté princezné. Popularita týchto žien cez optikou *beata stirps* mala významnú úlohu pri formovaní kultu nového typu svätosti. VAUCHEZ, André. *Santità nel Medioevo*, Bologna 1989, s. 28, 133–139. KLANICZAY, Gábor. *Holy Rulers and Blessed Princesses*, Cambridge 2002, s. 121, 196, 295.

18 Svedčia o tom okrem kráľovských fundácií mená žien v nasledujúcich generáciách Arpádovcov: dcéra Belu IV., Štefan V. bol citelom sv. Alžbety, kumánska manželka Štefana V. pokrstená týmto menom a taktiež manželky a dcéry v prípade oboch anjouovských kráľov a Žigmunda Luxemburského. Vid bližšie: KLANICZAY, ref. 17, s. 209–243. GERÁT, Ivan. Sigismund of Luxembourg and the pictorial cult of Saint Elisabeth in Košice (Kassa, Kaschau). In PAKLY, Michel – REINRERT, François (edd.). *Sigmund von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa*. Mainz am Rhein 2006, s. 331. Zaujímavý príklad úcty k sv. Alžbete v prípade kráľovnej Alžbety (†1380), manželky Karola Róberta (1308–1342) vid: ŠNIEŽYŇSKA-STOLOT, Ewa. Die Ikonographie der Königin Elisabeth. In *Acta Historiae Artium*, 1971, roč. 17, č. 1–2, s. 19–22.

košickej lokality prijal patróna nového sídla rovnako, ako prijal aj slobodami zvýhodnených kráľovských hostí. Existuje viacero rôznych teórií,¹⁹ ako splynula pôvodná a nemecká osada. V každej je centrom vznikajúceho mesta kostol. Kult sv. Alžbety v ňom môžeme napevno zafixovať pred rok 1283. Ako sme vyššie ukázali, vtedy už stojí v mieste neskoršieho Dómu pôvodný jednododový ranogotický kostol sv. Alžbety so svojím farárom. Pôdorys toho chrámu sa našiel pri rekonštrukčných prácach v Dóme v roku 1884. Bol užší a o 13 m kratší ako dnešný Dóm.²⁰ Predpoklad, ako mohol pôvodný kostol vyzeráť, vyslovuje Štefan Eliáš podľa mapy protitureckého opevnenia tzv. Fol.-47.²¹ Patril k najstarším alžbetínskym kostolom v stredovýchodnej Európe. Nemáme jasné poznatky o tom, kedy presne vznikol.²² Jeho výstavba je pravdepodobne totožná s formovaním kolonizačnej osady a jej zástavby po príchode hostí. Stavba kostola mohla tiež súvisieť s obnovovacími prácami po mongolskom vpáde.²³ Prevláda názor, že budova kostola sv. Alžbety z listiny roku 1283 bola dielom kolonistov.²⁴ Vzhľadom na to, že pramene neuvádzajú čas vzniku alžbetínskeho kostola ani jeho presnú lokáciu, chceme dať priestor úvahám o predalžbetínskom patrónovi v priestore Košíc. Diskusia k tejto otázke závisí od toho, akú mestotvornú koncepciu zvolíme a kde daná koncepcia situuje kostol z listiny z roku 1230 a 1283.

Z doterajšieho štúdia tejto problematiky vyplývajú ako patróni autochtónov traja svätci: sv. Mikuláš, sv. Michal a sv. Imrich. Patrón pôvodných obyvateľov po príchode kráľovských hostí stratil funkciu dominantného patróna lokality a buď zanikol alebo nadobudol inú funkciu. Patrocínium sv. Mikuláša podľa Ondreja R. Halagu fungovalo samostatne, mimo kultu sv. Alžbety, ktorý neskôr založili hostia.²⁵ Hlbšiu spojitost sv. Mikuláša a autochtónov však Halaga nedokázal. Úctu k sv. Mikulášovi v okolí Košíc pestovali od druhej polovice 13. storočia premonštráti v Nižnej Myšli.²⁶ Koncepcia Eliáša situuje patrocínium Sv. Michala do kostola pôvodných obyvateľov na mieste dnešného Dómu. Interpretuje ho ako patróna autochtónov z dôvodu spoločenskej podriadenosti voči hosťom, pretože autor chápe sv. Michala ako patróna nižšie postavených skupín. Sv. Michal bol ešte predkolonizáciou patrónom blízkym rôznym skupinám, ktoré prechádzali pôvodnou osadou Košíc. Michalské zasvätenie kostola ustupuje v 70. – 80. rokoch 13. storočia alžbetínskemu. Napokon si ho podľa Eliáša vymohli pôvodní obyvatelia pri výstave menšieho kostola pri Dóme, tzv. Michalskej kaplnky.²⁷ Sv. Michal mohol mať význam pre autoch-

19 Ich autormi sú najmä Branislav Varsik, Ondrej R. Halaga, Štefan Eliáš, Jozef Duchoň. Viď ich práce v poznámkach.

20 MENCL, Václav. Gotická architektúra Košíc. In *Vlastivedný časopis*, 1966, roč. 15, č. 1, s. 3–4. Základy staršieho kostola nestotožňuje s kostolom z listiny z roku 1283 Ernő Marosi: MAROSI, Ernő. Die Zentrale Rolle der Bauhütte von Kaschau (Kassa, Košice). In *Acta Historiae Artium*, 1969, roč. 15, č. 1–2, s. 30. V pôdoryse kostolnej stavby v základoch Dómu sa zachovali stopy po stavebných zásahoch, čo predpokladá prítomnosť tretieho objektu.

21 ELIÁŠ, Štefan. Najstarší plán mesta a ich sakrálne centrum. In *Košické historické zošity*, 1992, roč. 2, s. 29–32.

22 Otázka vzniku kostola úzko súvisí s jednotlivými tézami o vzniku Košíc. VARSIK, ref. 10, s. 189. ELIÁŠ, *Románske*, ref. 3, s. 12–16. Gábor Klaniczay ho datuje rokom 1245. Cituje pritom bez strany Wickovu prácu (*Kassa története és műemlékei*. Kassa 1941), v ktorej sme však podobný údaj nenašli. KLANICZAY, ref. 17, s. 219.

23 GERÁT, Ivan – ŠEDIVÝ, Juraj. Elisabeth im Stadtsiegel von Kaschau. In BLUME, Dieter – WERNER, Matthias (edd.). *Eine europäische Heilige Elisabeth von Thüringen, Katalog*. Petersberg, 2007, s. 416–417.

24 Eliáš považuje pôvodný kostol na mieste Dómu za predkolonizačný. Stotožňuje ho s dedukovaným kostolom z roku 1230, preto mu musel dať iné patrocínium ako alžbetínske. ELIÁŠ, *Románske*, ref. 3, s. 16. Za predalžbetínske patrocínium pôvodného kostola pod Dómom argumentuje aj: CIDLINSKÁ, ref. 7, s. 151–152.

25 HALAGA, ref. 1, s. 132–146, 190–192.

26 VARSIK, ref. 10, s. 392. CENGEL, Peter et al. *Na sútoku troch riek*, Prešov 2000, s. 68. Okrem uvedených troch svätcov sme postrehli diskusie aj o sv. Ondrejovi ako predalžbetínskom patrocínium. Je súčasným patrónom Košickej arcidiecézy. Patronátu tento svätca pre stredovekú osadu Košice v prameňoch však nič nenaznačuje. Vzhľadom na to, že k tejto otázke nepoznáme doteraz žiaden publikovaný článok s argumentáciou, ostáva táto možnosť otvorená vo forme poznámky pre budúcu diskusiu.

27 ELIÁŠ, *Románske*, ref. 3, s. 16–25. ELIÁŠ, *Dejiny*, ref. 3, s. 31, 40–44, 72.

tónnych obyvateľov. Nedomnievame sa však, že by len na základe častého výskytu patrocínia na Slovensku a jeho typologického prepojenia s autochtónmi, mohol byť sv. Michal bez otáznikov označený ako predalžbetínsky patrón osady.

Na základe zmienky o nedochovanej pečati s ľaliou, ktorú používali Košice ešte ako osada „villa“ hostí, vznikli úvahy o sv. Imrichovi ako predalžbetínskom patrónovi hostí.²⁸ Správu o pečati s ľaliou máme z diela *Elenchus jurium et privilegiorum Civitatis Cassoviensis* zo začiatku 16. storočia, ktoré uvádza: „*Primus Sigillum visum in Litters Cassoviensibus erat In ramo Lilium unum, villa ad-huc existens. Anno 1292.*“²⁹ Ide o prácu mestského notára, ktorý archívne usporadúval najstaršie mestské dokumenty. V neskorších registroch archívu sa táto zmienka už neobjavuje. Naznačené prepojenie mestskej pečate so sv. Imrichom nepokladáme za dostačujúci argument k jeho označeniu ako predalžbetínskeho patróna osady. Najnovšie Jozef Novák označil zápis o ľaliovej pečati ako nesprávny, čím existenciu pečate spochybnil. Za prvé košické pečatidlo pokladá to so sv. Alžbetou, ktoré mohlo vzniknúť už aj na konci 13. storočia.³⁰ Ak ľaliová pečať však naozaj existovala a používala sa k roku 1292, odkazovala na iný symbol, ako je patrocínium. Počiatky predkolonizačnej osady odborníci posledných rokov kladú do konca 12. storočia.³¹ Ľalia mohla byť teda reliktom ešte z predkolonizačného obdobia. Prípadne sa vzťahovala na niektorú z politických tradícií z tej doby, ktorá by odkazovala na vládnucu dynastiu, čím by bola dočasne prijateľná aj pre administratívu hostí. Musíme pripustiť, že táto možnosť je tiež málo pravdepodobná, pretože podľa heraldicko-sfragistického výskumu ľalia do symboliky miest 13. storočia nezapadá.³²

Symbol na pečati je identifikačným prvkom sídla. Ak by aj mal pôvodný kostol autochtónov zasvätenie sv. Imrichovi, je málo pravdepodobné, že by sa nemeckí osadníci identifikovali na pečati s lokálnym, pre nich neznámym svätcom. Bolo by to prijatie domácej tradície, od ktorej sa naopak *hospites* mali odlišovať vlastnými právami a zvykmi, pre ktoré ich kráľ do Uhorska pozval. Znamenalo by to, že by nemali premyslenú ideológiu svojho nového sídla. Sv. Alžbeta bola navyše v období príchodu kolonistov už svätorečená a dobre známa. Z týchto dôvodov nepredpokladáme, že by sv. Imrichovi alebo sv. Michalovi zasvätili vlastný kostol, alebo by patróna po svojom príchode ponechali, aby následne po niekoľkých rokoch zasvätenie zmenili na sv. Alžbetu.

K naším úvahám o predalžbetínskom patrónovi pripájame aj zmienku o postavení sv. Alžbety ako hlavnej patrónky Dómu. Indíciou v našom pozorovaní je objav z jari roku 2009, keď reštaurátori severného portálu Dómu sv. Alžbety našli na stredovom pilieri relikť koruny s rastlinným (pravdepodobne kvetovým) motívom z pôvodnej stredovekej výzdoby portálu, ktorá bola súčasťou mariánskej sochy.³³ Stredoveké vybavenie Dómu malo prinajmenšom tre-

28 KIRST, Jozef. *Predhistorické obdobia – Ľalia*. Dostupné na internete: <http://www.kosice.sk/clanok.asp?file=history_erb_lalia.htm&tlac=1>.

29 Tamže. KIRST, Jozef. *Predheraldické obdobia – Sv. Alžbeta*. Dostupné na internete: <http://www.kosice.sk/clanok.asp?file=history_erb_alzbeta.htm>. Za Anjouovcov sa vďaka erbu z roku 1369 dostala ľalia natrvalo do symboliky mesta. Jozef Kirst spája s ľaliou aj plastiky anjelov v strede severného portálu, kde sa medzi anjelmí nachádza motív ľalie. Ide tu však o mariánsku korunu. Košice od roku 1347 používali ako mincovú značku ľaliu. Podobne aj košické minciari a zlatníci. V numizmatike ľalia odkazuje na slávne mince Florencie – florény, ktoré podľa symbolu mesta mali vyrazený znak ľalie.

30 NOVÁK, Jozef. *Pečate miest a obcí na Slovensku I*. Bratislava 2008, s. 472.

31 DUCHOŇ, Jozef. Počiatky Košíc vo svetle najnovších historických a archeologických výskumov. In *Historica Carpatica*, 2001, roč. 31-32, s. 11. ELIÁŠ, *Dejiny*, ref. 3, s. 30. HALAGA, ref. 1, s. 85, 106.

32 NOVÁK, ref. 30, s. 472.

33 Zistenie reštaurátorov podporujú predchádzajúce umenovedné skúmania. Marosi na severnom portáli predpokladal medzi anjelmí korunu. UVIEDOL Pannu Máriu alebo sv. Alžbetu ako pravdepodobnú sochu stredového piliera. MAROSI, ref. 20, s. 39. Imre Henszlmann na stredovom pilieri identifikuje štítok s ľaliou. HENSZLMANN, Imre. *Kassa városának a német stílyű templomai*. Budapešť 1846 (reprint 1996), s. 21.

tinu bočných oltárov s mariánskou tematikou a aj hlavný oltár je výrazne mariánsky.³⁴ Panna Mária a sv. Alžbeta sú centrálnymi postavami najdôležitejších ikonografických objektov Dómu, ktorými sú severný portál a hlavný oltár. Svedčia o dlhodobo uplatňovanom mariánsko-alžbetínskom ideovom programe pri stavbe chrámu. Nechceme preceňovať úlohu Panny Márie v ideologickom a ikonografickom programe Dómu, no je zjavné, že v ňom hrala významnú úlohu. Ďalšie výskumy najmä z prostredia košických mendikantov akiste bližšie vysvetlia prepojenia mariánskej ikonografie v rámci košického alžbetínskeho patrocínia.

Keďže nepoznáme čas vzniku kostola sv. Alžbety, nevieme presne rozhodnúť, kedy sa alžbetínske patrocínium v košickej lokalite presadilo. Sme však toho názoru, že patrónom, ktorého si nemeckí hostia zvolili pre svoj kostol, bola od začiatku sv. Alžbeta. Hoci sa osady kolonistov zakladali samostatne a starousadlíci sa právne odlišovali od nemeckých hostí, určitý vzájomný kontakt mali a to možno práve vo sfére duchovnej.³⁵ V predkolonizačnej osade kostol zaiste mali. Kolonisti po svojom príchode teda našli v pôvodnej osade nám neznámeho patróna tamjšieho kostola. Nevieme, aký mali nemeckí hostia k nemu vzťah. Boli dominantnejším etnikom v lokalite, preto bol výber nového mestského patróna v ich réžii. Pri súčasnom úzkom stave autentických prameňov, pokladáme poznateľnosť neznámeho svätca osady „Cassa“ za otázku.

Kult sv. Alžbety sa v Košiciach vyvíjal. Pomáhal najprv utvárať identitu vznikajúceho mesta, čo nazývame mestotvornou fázou kultu. Ohraničuje ju druhá polovica 13. storočia až druhá polovica 14. storočia. S rastom významu mesta sa kult sv. Alžbety pretváral z mestotvorného na reprezentačný. Hranicou reprezentačnej fázy je druhá polovica 14. storočia až polovica 16. storočia.

V čase usadzovania hostí v Košiciach platilo, že sv. Alžbeta bola nemeckým kolonistom známa a prijateľná aj pre Uhorsko, kde odkazovala na svätý pôvod dynastie. Mestotvornú fázu charakterizuje úloha sv. Alžbety v pozícii mestskej patrónky ako identifikačného faktora, ktorý sa podieľal na sformovaní Košíc ako mesta. Sv. Alžbeta bola úzko zviazaná s inštitúciami mesta. Mesto sa potrebovalo zadefinovať. Košičania sa identifikovali na základe sv. Alžbety, pre mesto typickej postavy. Alžbetina zviazanosť s chudobou im nebola prekážkou pri budovaní prosperity. Práve naopak, chudobu v novom spoločenskom chápaní 13. storočia si mohli dovoliť len tí najbohatší. Takými sa Košičania chceli stať a takými sa aj stali.

Počiatky mestotvornej fázy kultu kladieme do kontextu listín z rokov 1230, 1261 a 1283. Dôležitým znakom je, že farár kostola sv. Alžbety vystupoval pri obrane mestského špitála v mene mesta, ako sme to priblížili vyššie. Významným obdobím pre Košice boli 90. roky 13. storočia. Do tohto obdobia pravdepodobne spadá vznik pečatidla so sv. Alžbetou. V roku 1290 jágerský biskup Ondrej udelil košickej fare cirkevnú autonómiu.³⁶ Kompetencie abovského archidiacona v Košiciach preniesol na košického farára, ktorý podliehal priamo jágerskému biskupovi. Toto cirkevné privilégium sa spájalo s premenou Košíc na mesto. Sformovanie mesta sa prejavilo zmenou titulatúry z „villa“ na „civitas“. Predpokladá to udelenie nezachovaných mestských privilégií

34 Podľa dochovaných údajov stáli v kostole do polovice 16. storočia tieto mariánske oltáre: Blahoslavennej Panny Márie (1473), sv. Anny (1473), Navštívenia (1516), dnešný oltár Mettercie s obrazom sv. Anny Samotretej (1516), Ružencovej Panny Márie (1522), Usnutia Panny Márie (15.–16. storočie). Orientačne predstavujú tretinu bočných oltárov zo stredovekej výbavy Dómu pri celkovom počte 10, 14. resp. 18 oltárov. K tomu môžeme zväziť aj dve známe Kalvárie. Z jednej sa zachovala iba Panna Mária (okolo 1500), druhá, dodnes používaná, stála v triumfálnom oblúku kostola (okolo 1420). WICK, ref. 5, s. 225–226. SPOLOČNÍKOVÁ, Mária. Umelecko–historické pamiatky Dómu sv. Alžbety. In *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*. Košice 2000, s. 82, 86–91, 97. CIDLINSKÁ, ref. 7, s. 157.

35 Aj autor koncepcie s najradikálnejším oddelením pôvodného a nemeckého obyvateľstva pripúšťa kontakt starousadlíkov so vznikajúcim mestom. DUCHOŇ, ref. 31, s. 14.

36 Konfirmácia privilégia o autonómii fary z roku 1382: AMK, Tajný archív, C – Parochia, č. 38. FEJÉR Georgius (ed.). *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis VI*. Budapešť 1829, 1, s. 73. (ďalej CDH) V originálnom znení aj v slovenskom preklade: HALAGA, ref. 1, s. 204–205.

v roku 1290 a výstavbu mestských hradieb.³⁷ Krátko nato v roku 1292 dosiahol košický farár zvýhodnené platenie desiatku jágerskej kapitule.³⁸ Významným krokom pre dejiny chrámu sv. Alžbety bolo udelenie patronátneho práva na kostol mestskej rade v roku 1347.³⁹ Toto právo bolo súčasťou rozsiahleho privilégia Ludovíta I. (1342 – 1382), ktorým Košice v Uhorsku zaradil na druhé miesto po Budíne. V praxi dávalo mešťanom slobodnú voľbu farára kostola sv. Alžbety aj kňazov ostatných chrámov, ktorú potvrdzoval jágerský biskup. Košiciam tým kráľ vzhľadom na farský chrám udelil závažnú výsadu, ktorá sa podľa cirkevných zákonov poskytovala iba zakladateľom alebo udržiavateľom kostola. Mestská rada svoje povinnosti dôsledne plnila. Patrili medzi ne správa kostolného majetku, vyplácanie kňazov a cirkevných zamestnancov a najmä udržiavanie a zariaďovanie farského kostola.⁴⁰ Rozvoj kultu sv. Alžbety bol odvtedy oficiálne v režii mestskej rady. Toto právo zohrá dôležitú rolu pri výstavbe Dómu.

Ako sme doposiaľ mohli vidieť, kult sv. Alžbety participoval na takmer všetkých zložkách, ktoré sa podieľali pri premene Košíc na mesto: kráľovskí hostia, administratíva, výstavba trhového námestia s kostolom, mestský špitál, samospráva vo veciach cirkevných. Od začiatku 14. storočia sa Košice intenzívne vzťahovali vďaka výsadám, trhom, prosperujúcim obchodníkom a remeselníkom.

Do mestotvornej skupiny patrí veľmi významný prvok, ktorým je mestská pečať. Najstaršou zachovanou košickou pečaťou je veľká autentická pečať s vyobrazením sv. Alžbety a dvoch anjelov po stranách v gotickej architektúre. V kruhopise je nápis v gotickej majuskule: + S ELISABET · S · IGILLVM · CIVIVM · DE · CASSA ·. Datácia pečatidla sa pohybuje od konca (80. – 90. roky) 13. storočia do začiatkov 14. storočia.⁴¹ Pečať sa zachovala na dokumentoch z rokov 1381, 1383, 1385, 1388 (1336), 1408, 1479.⁴²

Sv. Alžbeta na pečati drží v rukách neurčité predmety. Neďívame sa tu na štylizovaný heraldický symbol, ale na konkrétny výjav. Pravdepodobne ide o rozdávanie almužny. Nie je dobre viditeľné, čo presne drží v rukách: mešec, chlieb, kvety alebo iné.⁴³ Peniaze v rukách stredovekých svätcov sú zriedkavým atribútom, hoci pre vzťahujúce sa obchodné mesto boli vecou každodennou. V stredovekých prameňoch o sv. Alžbete môžeme zosumarizovať zmienky o peniazoch do troch prípadov: jej veno, peňažné almužny, zárobok za vlastnú prácu. Vo Výpovediach jej služobník (*Dicta*) nachádzame svedectvá o rozdávaní almužien. To najväčšie bolo z jej vena, ktoré prebrali z *Dicta* aj iné pramene.⁴⁴ Peňažné almužny dosahovali také sumy, že jej spovedník Konrád z Marburgu (†1233) nariadil najprv obmedzenie v rozdaných sumách a neskôr úplný zákaz peňažných milodarov.⁴⁵ V tomto zmysle sa pre ňu peniaze stali cvičením poslušnosti v duchovnom živote. Peniaze na almužny získavala zo svojho vena, zo zárobku za prácu a predajom. Svedectvá jej služobník (*Dicta*) hovoria o udalosti, kedy predala veľké ryby, ktoré jej darovali, aby

37 VARSÍK, ref. 5, s. 196. DUCHOŇ, ref. 31, s. 14. HALAGA, ref. 1, s. 199–208.

38 AMK, Tajný archív, A – Cassoviensis, č. 4.

39 AMK, Tajný archív, B – Privilegia, č. 3. CDH IX, 1, s. 466. WICK, ref. 5, s. 403–405.

40 WICK, ref. 5, s. 19, 404.

41 Do 13. storočia ju datuje: HALAGA, ref. 1, s. 210. KLANICZAY, ref. 17, s. 219. K začiatku 14. storočia sa prikláňa: GERÁT – ŠEDIVÝ, ref. 23, s. 416. RAGAČ, Radoslav. Pečať mesta Košice. In BURAN, Dušan (ed.). *Gotika*. Bratislava 2003, s. 796. NOVÁK, Jozef. *Slovenské mestské a obecné erby*. Bratislava 1967, s. 125–126. K obom datáciám sa vyjadruje: NOVÁK, ref. 30, s. 472.

42 GERÁT – ŠEDIVÝ, ref. 23, s. 416. WICK, Béla. *Kassa története és műemlékei*. Košice 1941, s. 35. MELNÍKOVÁ, Marta. Habent sua fata litterae. In *Slovenská archivistika*, 1993, roč. 28, č. 2, s. 61.

43 Detailný popis pečate: GERÁT – ŠEDIVÝ, ref. 23, s. 416–417. Väčšina prác hovorí o mešci, napr.: WICK, ref. 5, s. 19. DUCHOŇ, Jozef. *Radosť majstra Antónia*. Dostupné na internete: <<http://www.cassovia.sk/pecatidla/>>. NOVÁK, ref. 30, s. 472.

44 Ak by sme brali pramene doslova, zhodujú sa v tom, že za jeden deň rozdala 500 mariek tisícom chorým. *Vita S. Elisabethae*, VII, 1–2. *Dicta quatuor ancillarum*. In HUYSKENS, Albert (ed.). *Quellenstudien zur Geschichte der hl. Elisabeth Landgräfin von Thüringen*, Marburg 1908, 100–101, 149–150. (ďalej *Dicta*) BHL supplementum, 2493 m.

45 *Vita S. Elisabethae*, VII, 4. *Dicta*, 185–186.

tak ľahšie získala peniaze na milodary.⁴⁶ Túto príhodu však následné *vita* o Alžbete neprebrali, pretože im nesesedla do ich konceptu svätosti, napr. autor jej prvej *vita* Caesarius pri doslovnom preberaní statí z *Dicta* práve túto príhodu vynechal. Odmena za prácu – zárobok figuruje v spojitosti s Alžbetiným životom až po odchode z Wartburgu. Pramene to prezentujú ako cnostný spôsob Alžbety, prejav usilovnosti a pokory.⁴⁷ Vzťah sv. Alžbety k peniazom mal v hagiografickej písomnej tradícii pozitívne konotácie vzhľadom na ich charitatívne využitie. Vidieť to najmä v Teodorikovej legende, ktorá bola určená vrstvám laikov a teda aj mešťanom, ako boli košickí. Z toho uhla pohľadu by mince a mešec nemali byť v rozpore s Alžbetinou svätosťou. Práve naopak poukazovali by na mestský obchodný život a výklad hodnoty peňazí ako almužny. Mesto tieto hodnoty poznalo z vedenia svojho špitála. Uvedené alžbetínske motívy na pečati sú príhodné pre mestský život (obchod, špitál).

Chlieb ako ďalšia možnosť neznámeho predmetu by zodpovedal typickému Alžbetinmu atribútu. Silnejšie by zdôraznil klasickú črtu jej svätosti, ale oslabil by spojitost motívu pečate s mestom. Inou alternatívou sú kvety. Ruže⁴⁸ patria k základnej symbolike sv. Alžbety. Nájdeme ich na obraze zázraku s krížom z hlavného oltára aj na severnom portály Dómu, dokonca aj na vstupnom portály kaplnky sv. Michala. Podľa verzie legendy z Toskánska a legendy anonymného františkána z druhej polovice 13. storočia sa jedlo, ktoré Alžbeta niesla chudobným, premenilo na ruže.⁴⁹ Na podobnom princípe spočíva zázrak premeny malomocného na kríž. Na severnom portále a hlavnom oltári Dómu je znázornený ako kríž obklopený ružami. Pritom v legende o premene malomocného na kríž sa ruže nespomínajú. V Košiciach má legenda o premene na kríž podobu kontaminovanú legendou o ružiach. Ich prelínanie v ikonografii bolo aktuálnym trendom v rozvoji alžbetínskeho kultu od konca 13. storočia.⁵⁰ V jednej ruke by podľa drobných detailov na pečati mohla držať ruže a v druhej chlieb. V tom prípade by výber pečatného motívu znamenal dobrú informovanosť o najaktuálnejšej podobe kultu sv. Alžbety v Európe a o jeho silnom uplatnení v Košiciach. Súčasne by to prinieslo nový argument do úvah o datovaní pečatidla k záveru 13. storočia, kedy vznikla verzia zázraku premeny na kríž s motívom ruží.

Aj bez toho, aby sme poznali drobné atribúty, má prítomnosť sv. Alžbety na pečati dôležitú výpovednú hodnotu symbolu mesta. Táto najstaršia dochovaná košická pečať patrí do predheraldického obdobia. V nepokojnom období posledných Arpádovcov a nástupu Anjouovcov si mestá do svojich pečatidiel vyberali neutrálne motívy, ktoré nedeclarovali ich politický názor, napr. svätcov, hradby. V prípade svätcov pečať vyjadrovala aj ochrannú funkciu, ktorú mal ich patrón v nepokojných časoch nad mestom vykonávať.⁵¹ Predheraldické symboly sú znakom administratívnej činnosti, ktorá si osvojovala mestské symboly. Boli to znaky najvšeobecnejšieho významu. Mali symbolizovať inštitúciu, ktorej pečať patrila. Nešlo ešte o erby, preto tieto symboly nemajú heraldickú funkciu. Košice naďalej používali veľkú pečať so sv. Alžbetou aj po ude-

46 *Dicta*, 134.

47 Napr. *Dicta*, 131–132. *Vita S. Elisabethae*, VI, 8.

48 Ruža je symbolom nebeskej aj pozemskej lásky, symbol kráľov–kráľovský kvet, pre bojovníka aj symbol statočnosti. BIEDERMANN, Hans. *Lexikón symbolov*. Bratislava 1992, s. 259–260.

49 Najnovšie poznatky k legende o ružiach vid': GECSER, Ottó. Szent Erzsébet rózsacsodájának elözményei és legkorábbi latin szövegváltozatai. In *Studia Franciscana Hungarica*, 2009, roč. 2, s. 105–122. PIEPER, Lori. A new life of St. Elizabeth of Hungary: The Anonymous franciscan. In *Archivum Franciscanum Historicum*, 2000, roč. 93, s. 29–78. Eine vita der Heiligen Elisabeth aus dem 13. Jahrhundert mit dem „Rosenwunder“. In LEMMENS, Leonhard (ed.). *Zur Biographie der heiligen Elisabeth. Mittheilungen des Historischen Vereins der Diözese Fulda*, 1901, roč. 4, s. 15–19. WENCK, Karl. *Die heilige Elisabeth*. Tübingen 1908, s. 12.

50 Pravdepodobným časom a miestom vzniku verzie zázraku s krížom, kde sa objavujú ruže, je druhá polovica 13. storočia v Neapole. Významným miestom alžbetínskeho kultu bol klariský kostol Santa Maria Donna Regina s freskami zo života sv. Alžbety, ktorý začiatkom 14. storočia v Neapole založila Mária Uhorská, dcéra Štefana V. GECSER, ref. 49, s. 116–117.

51 RAGÁČ, ref. 41, s. 796. GERÁT – ŠEDIVÝ, ref. 23, s. 416. NOVÁK, ref. 30, s. 472.

lení mestského erbu v roku 1369, pretože nemali ešte povolenie používať erb aj na veľkej pečati. Po vzniku prvého erbového pečatidla v roku 1404 ju postupne v priebehu 15. storočia stiahli z obehu.⁵²

Pečať, ako hovorí jej kruhopisný nápis, zastupovala komunitu mešťanov Košíc („CIVIVM DE CASSA“). Výraz „*cives*“ namiesto „*hospitum*“ bol z hľadiska mestotvorných ambícií vhodnejší, pretože výraznejšie zahrňoval i starousadlú domácu zložku. Trendom bolo nevzdvihovať už prisťahovalectvo a právo hostí.⁵³ Pri rôznych koncepciách vzniku Košíc, ťažko rozhodnúť mieru zmiešania domáceho a nemeckého obyvateľstva. V každom prípade k vzájomným kontaktom vzhľadom na lokalitu iste dochádzalo. Do formujúceho sa mestského sídla sa tak dostali rôzne kultúrne a jazykové skupiny. Alžbeta svojou ochrannou funkciou predstavovala nad rôznymi národnostnými, resp. etnickými skupinami v meste zjednocujúci prvok. Bez symbolu jednoty by mohlo ľahšie dochádzať ku konfliktom.⁵⁴ Už ranné pramene k jej životu predstavovali Alžbetinu osobnosť demokraticky ako vzor pre obe pohlavia a rôzne sociálne skupiny.⁵⁵ Týmto spôsobom sa kult svätej mohol v Košiciach uplatňovať aj v oblasti spolunažívania.

Okrem postavy sv. Alžbety pútala pozornosť odborníkov na pečati aj architektúra, do ktorej je Alžbeta s anjelmi vsadená. Dve bočné vežičky interpretujú ako veže košických hradieb alebo veže pôvodného kostola.⁵⁶ Trojčlenná architektúra býva označovaná ako gotický oltár, dokonca podľa niektorých ako oltár z jej pôvodného košického kostola.⁵⁷ Zaslúži si pozornosť, že kompozícia prezentovanej košickej pečate je takmer totožná s pečatou Žofie Brabantskej (†1284) z roku 1273. Žofia bola staršou Alžbetinou dcérou. Vydala sa za vojvodu Henricha II. Brabantského (†1248).⁵⁸ V jej pečatnom poli sa nachádza zdobená trojdielna gotická architektúra s kružbou v strede, pod ktorou stojí sv. Alžbeta s rukami v rovnakej pozícii ako na košickej pečati. Stojí vzpriamená, zatiaľ čo košická podoba Alžbety má tvar S. Po oboch stranách Alžbety kľačia pod architektúrou so zopätými rukami menšie postavy Žofie a jej syna, ktorých označujú nápisy nad nimi. Nápis v kruhopise ohraničuje perlová šnúra. Podobnosť pečatí je nesporne pozoruhodná a ich komparácia prinesie ešte zaujímavé výsledky.

Košická pečať je staršia ako patronátne právo mesta na kostol (1347) a možno je staršia aj ako cirkevná autonómia fary (1290). V každom prípade to znamená, že sa sv. Alžbeta stala pre mesto identifikačným symbolom už v čase, kedy farský kostol nebol tak úzko spätý s mestskými štruktúrami a samosprávou, ako bol od polovice 14. storočia v patronátnom práve (1347). V roku 1283 kňaz kostola sv. Alžbety Arnold vystupoval pred pápežom za mesto v spore o mestský špitál. Košice sa so sv. Alžbetou identifikovali na základe majoritného mestotvorného nemeckého elementu, ktorý v nej našiel najtypickejší prvok mesta. Pomohla vznikajúcemu mestu identifikovať sa v čase, keď ešte nemalo vlastnú minulosť, na ktorú by nadviazalo. Pečať v sebe nesie posolstvo z doby, keď sa mesto profillovalo a hľadalo špecifikum seba vlastné. Sv. Alžbeta obsiahla v ideológii mesta prvky, ktoré premieňali Košice na mesto. Mestská samospráva po roku 1347 v sebe obsiahla správu farského kostola a s voleným farárom určovala podobu košického kultu sv. Alžbety. Udelenie mestského armálesu (1369) signalizuje, že sa mešťania ideovo oddeľovali

52 NOVÁK, Jozef. Vznik mestských erbů na Slovensku. In *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, 1963, roč. 14, s. 187. NOVÁK, ref. 41, s. 34, 124.

53 HALAGA, ref. 1, s. 210. NOVÁK, ref. 30, s. 472.

54 GERÁT, ref. 18, s. 333. Duchoň, ref. 31, s. 14.

55 Najmä v dielach *Libellus* (1236–1241), tam v Prológu a Závere, a Teodorikovej legende *Vita S. Elisabethae* (1289–1297) nachádzame dôraz na ľudskosť a pokojné spolužitie, pretože boli určené pre širšie vrstvy laikov. NÁDASKÁ, ref. 12, s. 98–99.

56 HALAGA, ref. 1, s. 210. GERÁT – ŠEDIVÝ, ref. 23, s. 417. KIRST, *Predheraldické obdobie – Sv. Alžbeta*, ref. 29.

57 WICK, ref. 5, s. 20. ELIÁŠ, *Dejiny*, ref. 3, s. 42. HALAGA, ref. 1, s. 210. KIRST, *Predheraldické obdobie – Sv. Alžbeta*, ref. 29.

58 KLANICZAY, ref. 17, s. 217–218.

od alžbetínskeho symbolu a vytvorili si vlastné identifikačné znaky. Sv. Alžbeta sa pre Košice postupne stávala patrónkou v menej politickom význame. Mestská rada prebrala práva a povinnosti nad farským kostolom a následne od prelomu 14. a 15. storočia Alžbetu na pečati vystriedal mestský erb. Tým, že mešťania majú správu nad kostolom, stráti sa pohľad na sv. Alžbetu ako na mestourčujúci symbol. Inkorporáciou jej kostola do mestských štruktúr, akoby stratila exkluzivitu a nadradenosť nad mestom. Na radnici si už bez nej poradili. Nebolo viac potrebné, aby vystupovala ako ich hovorkyňa na pečati v sporoch a vo vyjadrovaní politickej neutrality. O to viac nadobudla zásadný význam v inej oblasti života Košičanov. Mala im – obchodníkom, remeselníkom, chudobným i bohatým pomôcť v prvom rade dostať sa do neba, pretože spásu duše žiadna mestská rada nedokáže svojim obyvateľom zaručiť.

V tomto momente sa dostávame do reprezentatívnej fázy kultu. Základná ochranná funkcia patrónky ostala, ale v rámci prosperujúceho obchodného mesta sa od sv. Alžbety už nevyžaduje zázemie pre mesto, ale naopak mesto do sv. Alžbety investuje. Úctě k hlavnej mestskej patrónke chceli dať čo najreprezentatívnejšiu formu, preto začali koncom 14. storočia s výstavbou nákladného nového farského kostola, dnešného Dómu.

Ako to v praktickom živote stredovekých Košičanov dopadlo, vidno na severnom portáli z približne 20. – 40. rokov 15. storočia neskorogotického Dómu.⁵⁹ Mestské spoločenstvo si svojho patróna oblieklo a učesalo podľa vlastnej módy. O portálových alžbetínskych reliéfoch sa rozhodovalo v dobe, keď sv. Alžbeta mizla z mestskej pečate a nahradil ju mestský erb. Mešťania ňou od začiatku 15. storočia postupne prestali označovať svoje listiny, ale označili ňou najvýznamnejšie priestranstvo svojho mesta. Severný portál nesie najstaršiu dochovanú ikonografiu sv. Alžbety v Košiciach, odhliadnuc od pečate.

Portál obsahuje dva alžbetínske reliéfy. Rozdeľujeme ich na pravý a ľavý. Napravo je Alžbeta oblečená v skromných šatách a na hlave má šatku.⁶⁰ Na ľavej strane má dlhý plášť so sponou, dlhé šaty so zdobeným opaskom a gombíkmi, špicaté topánky a na hlave má bohatý kruzeler s korunou. Tieto dve podoby sv. Alžbety – skromná a kráľovská – tvoria silný kontrast. Dobročinné skutky ako umývanie, resp. strihanie chorého a zázrak s krížom, ktoré vidíme na pravom reliéfe, zaraďujú pramene o jej živote⁶¹ do doby, kedy ešte žila na wartburgskom dvore.⁶² V súlade s tým by mala byť oblečená do šiat krajinskej grófký a nie do jednoduchého odevu. Na druhej strane v čase, keď pôsobila v nemocnici, nosila podľa prameňov jednoduchý drsný odev a nie bohaté rúcho, aké nosí na pravom reliéfe. Autor tu zjavne nekládol dôraz na autentické uchopenie Alžbetinho života. S určitostou môžeme povedať, že v prípade skúmaných reliéfov neide o snahu zobrazit výjavy z jej života. To tvorcovia prenechali hlavnému oltáru. Alžbeta v podaní severného portálu hovorí o vlastnej svätosti.

Dva reliéfy sv. Alžbety rozprávajú na prvý pohľad dva úplne rozličné príbehy. Ich hlavné hrdinky sa na seba vôbec neponášajú. Vystupuje tu však tá istá hrdinka a je to ten istý príbeh, ktorý má dve podoby – meštiansku a kráľovskú. Sv. Alžbeta v tejto interpretácii stredovekých Košičanov mala svojim čitateľom zabezpečiť spásu duše. Zodpovedá dvom hlavným formám iko-

59 IG, *Reliéfna výzdoba portálov*. Dostupné na internete:

<<http://www.arslexicon.sk/?registre&objekt=reliefna-vyzdoba-portalov>>.

60 Interpretuje sa aj ako terciársky alebo františkánsky odev.

61 Výpravne o týchto populárnych zázračných príhodách rozpráva najobsiahlejšie stredoveké dielo o sv. Alžbete *Vita S. Elisabethae* od dominikána Teodorika z rokov 1289–1297. K ostatným hagiografickým dielam viď: TEMPERINI, Lino (ed.). *Santa Elisabetta d'Ungheria nelle fonti storiche del Duecento*, Padova 2008, s. 7–11.

62 *Vita S. Elisabethae*, II, 7.

nografie mendikantských svätcov.⁶³ Alžbeta napravo v skromnom odevu tlmočila evanjeliiovú lásku k blížnemu a k chudobe. Bol to impulz ku konaniu aktívnych skutkov, keď sa *vita activa* rovná *vita contemplativa*. Pre prosperujúcich dynamických Košičanov to bolo jasným odkazom ku konaniu dobra v praktickom živote. Alžbeta ako kráľovná zase poukazovala na status Košíc ako kráľovského mesta, pretože akýkoľvek odkaz na kráľovskú dynastiu v Košiciach upozorňoval na kráľovské privilégia mesta. Zadáateľom portálu bola mestská rada. Táto dvojaká podoba sv. Alžbety zaiste vyhovovala mestským potrebám a odrážala najdôležitejšie komponenty patrónstva sv. Alžbety v Košiciach.

V dobe mystickej zbožnosti, ale tiež v dobe prebúdzania myšlienok reformácie na prelome 14. a 15. storočia, mala mestské obyvateľstvo stimulovať myšlienka na dotýkanie Krista v blížnych. Spoločnosť obchodného mesta, akým boli Košice, mohla byť náchylná na preberanie ideí reformných učencov o svetskom panovaní cirkvi, o neaktuálnosti cirkevného učenia pre život obchodných vrstiev. Z tohto uhla pohľadu môžeme vidieť koncipovanie reliéfov, ako snahu poukázať na význam aktívnych skutkov v učení cirkvi. Zbožnosť mala nabráť jasné, konkrétne kontúry v každodennom živote. Kanonizácia sv. Alžbety bola „zbraňou“ v dobe ťažkých heréz, s ktorými sa kresťania museli vysporiadať. Jej kult mal teda aj protiheretický, resp. protireformačný rozmer, čo potvrdzujú aj jej pramene.⁶⁴ Vo chvíli, keď reformácia v polovici 16. storočia vstúpila v plnej sile do Košíc, nastal posun v alžbetínskej úcte v Košiciach. Išlo o kvalitatívne inú fázu kultu oproti predchádzajúcim dvom.

Zo stretu zámerov nemeckých hostí a politiky Bela IV. sa zrodilo najznámejšie uhorské patrocínium sv. Alžbety,⁶⁵ ktoré vhodne zapadlo do duchovnej situácie košického priestoru v 13. storočí. Alžbetin kult v Uhorsku akoby čiastočne obišiel písomnú kultúru a živnú pôdu našiel v konkrétnych sídelných štruktúrach a politických okolnostiach. Tak to bolo aj v košickom prípade, čo nám ukazuje severný portál Dómu sv. Alžbety.

63 K najnovším výskumom ikonografie sv. Alžbety vid': GERÁT, Ivan. *Obrazové legendy sv. Alžbety*. Bratislava 2009. Kontrast, ktorý vzniká medzi chudobným a honosným odevom sv. Alžbety, je dôležitým výpovedným prostriedkom pri tomto type ikonografického zobrazenia. Má mnoho podôb a významov. Zobrazenie sv. Alžbety ako kráľovnej sa zakladá na kontraste k tomu, komu pomáhala. Väčšinou je pri nej žobrák alebo má v rukách symboly almužny ako miskú, lyžicu alebo chlieb.

64 SHELDRAKE, Philip. *Spiritualita a historie*. Brno 2003, s. 152. KLANICZAY, ref. 17, s. 196–200. DEMEL, Bernhard. Von der katholischen zur trikonfessionellen Ordensprovinz. In ARNOLD, Udo – LIEBING, Heinz (ed.). *Elisabeth, der deutsche Orden und ihre Kirche*. Marburg 1983, s. 186–281.

65 HUDÁK Ján. *Patrocíniá na Slovensku*. Bratislava 1984, s. 44, 92–95, 294.

21. SPIŠSKÁ MĚSTA A PÁPEŽSKÁ KURIE V DOBĚ VELKÉHO ZÁPADNÍHO SCHIZMATU. KOMUNIKACE A TRANSFER INFORMACÍ NA PŘÍKLADU GRACIÁLNÍCH LISTIN*

Jan Hrdina

Na sklonku roku 1390 měli skriptoři v kanceláři římského pontifika Bonifáce IX. napilno. Svatý rok vyhlášený ještě jeho předchůdcem Urbanem VI. se pomalu chýlil ke konci a někteří z poutníků si kromě osobních plnomocných odpustků za návštěvu čtyř hlavních bazilik Věčného města chtěli odnést podobnou, byť menší výsadu i pro svůj farní kostel nebo jiné beneficium. V zástupu žadatelů se prosadili zejména Středoevropané, pro něž vystavila kancelář v průběhu prosince a ledna 1390/91 přes 80 odpustkových listin. Na sklonku zimy roku 1391 tak mohli na vlastní oči spatřit papežskou listinu věřící především ve třech historických regionech – v Dolním Rakousku, Sedmihradsku a na Spiši.¹

Receptce papežských odpustků na severu uherského království může posloužit jako exemplární příklad pro vylíčení komunikačních procesů mezi vydavatelem a vzdálenými příjemci v éře velkého západního schismatu, v době, která přinášela religiózní inovace (svatý rok, nezvyklé papežské odpustky), na něž potenciální odběratelé v zemích římské obediencie v závislosti na mnoha faktorech v proměnlivé míře reagovali. Na papežské indulgence na sklonku 14. století lze totiž pohlédnout jako na „objekt“ pohybující se v kategoriích nabídky (emise jednotlivých papežů) a poptávky (zájem příjemců). V obecném schématu stojí na počátku papežské rozhodnutí, které je různými prostředky šířeno in partibus, zachyceno případným zájemcem, jenž se rozhodne, nakolik ho využije. Pokud tak učiní, na konci tohoto procesu se nachází vystavená odpustková listina, která se opět stává jakýmsi informačním médiem v lokálním společenství farní obce a regionu.

Toto obecné konstatování platí zvláště pro pontifikát Bonifáce IX. (1389 – 1404), který představoval v historii pozdně středověkého odpustkového systému přelomové období. Papežové období velkého západního schismatu využili v dosud nebývalé míře odpustky nejenom jako tradiční alternativní možnost pokání, ale především coby mimořádný zdroj financí, které investovali do stabilizace papežského dominia a úspěšného boje proti avignonskému soupeři. Bonifác se od počátku svého pontifikátu razantně distancoval od zdrženlivého nakládání s indulgencemi, tak jak s nimi nakládali jeho předchůdci, a začal je vydávat v masovém měřítku. Vcelku spolehlivé posouzení jejich tehdejšího skutečného počtu se zastavuje na 3500 listinách, z nichž se v papežských registrech dochovalo přibližně 1660 kusů; druhou, deperditní polovinu jsme

* Tento příspěvek mimo hranice českých zemí by sotva vznikl bez vydatného přispění slovenských přátel a kolegů, jimž bych rád ze srdce poděkoval. Radou, překladem nebo kopií, ať už klasickou nebo digitální mi pomohli: Helga Csalavová, Daniela Dvořáková, Miriam Hlavačková, Erika Javošová, Katarína Nádaská, Ladislav Balogh, Martin Homza, Juraj Šedivý a Martin Štefánik. Za dokonalou úpravu obrazových příloh jsem s díky zavázán Martině Jeránkové. Kritického posouzení příspěvku se s nevšední ochotou ujali pánové Ivan Chalupecký a Michal Slivka, jimž vděčím za cenné postřehy a doplňky.

¹ Moderní zpracování dějin regionu přináší reprezentativní publikace: GLADKIEWICZ, Ryszard – HOMZA, Martin (edd.). *Terra Scepusiensis*. Levoča-Wrocław 2003, s. 29–73 (místo Spiše v národních historiografiích); HOMZA, Martin – SROKA, Stanisław A. (edd.). *Historia Scepusii, Vol. I*. Bratislava-Kraków 2009. Pro 14. století zůstávají cenné práce: RUCIŃSKI, Henryk. *Provincia saska na Spiszu do 1412 roku (Na tle przemian społecznych i ustrojowych w komitacie spiskim i na obszarach przyległych)*. Białystok 1983; FEKETE NAGY, Antal. *A Szepesség területei és társadalmi kialakulása* [Územní a sociální vývoj Spiše]. Budapest 1934.

schopni odhadnout alespoň početně. Originály nebo opisy u příjemců rozšiřují tuto evidenci o dalších 150 – 200 listin.²

Jak mohli potenciální příjemci zachytit a vnímat tento náhlý obrat? Prvotním impulsem se stalo nepochybně již zmíněné jubilejní léto 1390. Jeho ohlas v zemích věrných římskému papeži byl značný, jubilejní byly putovaly do všech biskupství a předních zemských církevních institucí.³ Průkazných sond je ovšem jako šafránu. Pokud vezmeme odpustkové listiny obrazně řečeno jako výsledek přenosu up-to-date informací šířících se z jednoho centra (Řím) do regionů, můžeme po srovnání uvažovat o míře „receptivity“ jednotlivých historických celků i sociálních prostředí (město, venkov, řádová sídla). Otázka je oprávněná z toho důvodu, že k působení či zásahu dosud nepřilíh známé milosti nedošlo ve střední Evropě plošně a homogenně, ale spíše bodově nebo hnízdovitě, jak o tom svědčí příklad ze Spiše.⁴

Spiš, vymezená hranicemi bývalé spišské stolice,⁵ tvoří exemplární případ vnímavosti pro tento specifický druh spirituální nabídky. V období vymezeném pontifikátem Bonifáce IX. se na Spiši dostalo nejméně 16 odpustkových listin ve dvou časových vrstvách: 1390 – 1392 (11x)

2 K postavě Bonifáce IX. (* kolem 1350, intronizován 9. listopadu 1389, † 1. října 1404) ESCH, Arnold. *Bonifaz IX. und der Kirchenstaat*. Tübingen 1969; ESCH, Arnold. Bonifacio IX. In *Enciclopedia dei Papi*, díl 2. Roma 2000, s. 570-581. K odpustkům za Bonifácova pontifikátu PAULUS, Nikolaus. *Geschichte des Ablasses am Ausgange des Mittelalters*. Paderborn 1923, 2. vydání Darmstadt 2000, s. 132-135; JANSEN, Max. *Papst Bonifatius IX. (1389-1404) und seine Beziehungen zur deutschen Kirche*. Freiburg/Breisgau 1904, s. 136-178; přelomově FRANKL, Karlheinz. *Papstschiisma und Frömmigkeit*. Die „Ad instar-Ablässe“. In *Römische Quartalsschrift*, 1977, roč. 72, s. 57-124, s. 184-247. Finanční přínos odpustků napojený na duchovní potenciál Říma zhodnotil FAVIER, Jean. *Les finances pontificales à l'époque du grand schisme occidental, 1378-1409*. Paris 1966. K počtu odpustkových listin a míře dochování registratury srov. HRDINA, Jan. Papežské odpustkové listiny pro země středovýchodní Evropy za pontifikátu Bonifáce IX. (1389-1404). Pokus o kvantitativní srovnání. In NODL, Martin (ed.). *Zbožnost středověku*. Praha 2007 (Colloquia mediaevalia Pragensia 6), s. 35-58; HRDINA, Jan. I registri pontifici e i diplomi di indulgenza - il pontificato di Bonifacio IX (1389 - 1404). In *Bollettino dell'Istituto storico ceco di Roma* 6. Praha 2008, s. 91-136. 3 Ke svatým rokům 1390 a 1400: JANSEN, ref. 2, s. 141-161; PAULUS, ref. 2, s. 153-158; ESCH, ref. 2, s. 55-58, 336-338; POLC, Jaroslav V. *Svaté roky (1300 - 1983)*. Praha 1998, s. 19-27; ESCH, Arnold. I guibilei del 1390 e del 1400. In GOFF, Le Jacques Le - FOSSI, Gloria (edd.). *La storia dei Giubilei*, díl 1. Roma 1997, s. 279-293; MILLET, Hélène. Le grand pardon du pape (1390) et celui de l'année sainte (1400). In *I Giubilei nella storia della chiesa*. Città del Vaticano 2001 s. 290-304.

4 Stručný přehled o církevních dějinách středověké Spiše: SROKA, Stanisław A. Kościół na Spiszu w średniowieczu – stan badań. In GLADKIEWICZ – HOMZA, ref. 1, s. 449-454. Základní tituly: PIR-HALLA, Márton. *A Szepesi prépostság vázlatos története*. Lőcse 1899; ŠPIRKO, Jozef. Začiatky Spišského biskupstva. In *Mons sancti Martini*. Spišská Kapitula 1947, s. 19-53; SLIVKA, Michal. Sídliškova a cirkevná štruktúra Spiša vo včasnó až vrcholnostredovekom období. In GLADKIEWICZ – HOMZA, ref. 1, s. 419-448; HOMZA, Martin. Počiatky kresťanstva na Spiši. In HOMZA – SROKA, ref. 1, s. 233-284; RUCIŇSKI, Henryk. Cirkevné štruktúry na Spiši v neskorom stredoveku. In HOMZA – SROKA, ref. 1, s. 400-429; SLIVKA, Michal. Stredoveké reholné komunity na Spiši a ich význam v štruktúre osídlenia. In *Archaeologica historica*, 1993, roč. 18, s. 53-62; RUCIŇSKI, ref. 1, s. 147-230.

5 ŽUDEL, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava 1984, s. 110-119, zvl. s. 111 (schematický náčrt komitátu). Moderní kartografické provedení přináší *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Bratislava 1980, list č. 28 (Stolice od konce 13. stor. do r. 1848) a *Atlas krajiny slovenskej republiky*. Bratislava 2002, s. 34 (RUTTKAY, Alexander. Osídlenie územia v 10. stor. až prvej polovici 13. stor.), s. 38-39 (ŽUDEL, Juraj. *Osídlenie územia v r. 1511-1530*). Speciální mapy k církevním dějinám: RUCIŇSKI, Henryk. Spoločensko-administratívna štruktúra Spiša v neskorom stredoveku. In HOMZA – SROKA, ref. 1, s. 350 (schematická mapa se saskými farnostmi a lokalitami příslušejícími ke Společenskému spišských Sasů /1317/, resp. Provincii 24 měst (1339/1344); MAREK, Miloš. Saxones nostri de Secupis: K některým otázkám příchodu saských hostí a ich života na Spiši. In GLADKIEWICZ – HOMZA, ref. 1, s. 355 (mapa saských osad na Spiši k r. 1268 a 1317). Všeobecně zeměpisná mapa In HOMZA – SROKA, ref. 1, s. 47.

a 1400–1402 (5x).⁶ Na počátku 90. let 14. století tedy každý třetí odpustek pro uherské království mířil na Spiš.⁷

Ústřední postavení mezi příjemci připadlo Levoči, sídlu provincie spišských Sasů a královskému městu. Ze sedmi odpustků shodně vystavených 21. prosince 1390 byly dva určeny pro oltářní beneficia u farního kostela sv. Jakuba a třetí pro špitální kostel sv. Ducha za hradbami města.⁸ Z indulgencí se těšila i menší města Spišské Vlachy,⁹ Lubica¹⁰ a dnes již zaniklé Ruskinovce¹¹ v povodí Hornádu a Popradu, ale také vesnická lokalita Stojany.¹² O necelý měsíc

6 V originále ani v opisu u příjemce se nezachovala žádná odpustková listina. Shodný poznatek platí s nepatrnými výjimkami pro celé uherské království, odkud je mi známo jen pět jednotlivin. Srov. HRDINA, Jan. Pe drumul mánturii. Indulgentie papale în Ungaria și Transilvania în vremea Marii Schisme Apusene (1378 – 1417) [Na cestě za spásou. Papežské odpustky v Uhrách a Sedmíhradsku v době velkého západního schismatu (1378–1417)]. In *Revista Ecumenică Sibiu* 1, 2009, Nr. 1 (= Pelerinajul în spațiul carpatic), s. 47–70, zvl. s. 54, pozn. 20, s. 56, pozn. 30, s. 62, pozn. 59. Veškeré údaje čerpám z opisů v registrech papežské kanceláře uložených v: Roma, Archivio Segreto Vaticano, fond: Registra Lateranensis (dále RL). Hungarica z vatikánského archivu pro období Bonifáce IX. zpřístupnil být s některými mezerami FRAKNÓI, Gyula (ed.). *Monumenta Vaticana regni Hungariae illustrantia: Bullae Bonifacii IX.*, Series I, Tomus 3, 4. Budapest 1888, reprint tamtéž 2002 (dále MVH), a jeho údaje přejal i MÁLYUSZ, Elemér (ed.). *Zsigmondkori oklevéltár I-II/1*, Budapest 1951–1956. I když od vydání Fraknoiovy edice uplynulo více než století, nápadná kumulace odpustků nezbudila dosud zájem historiků. Dosavadní historické bádání se omezilo, pokud vůbec, pouze na zmínku o indulgenci ve vztahu k lokalitě nebo kostelu a kapli. Historikům umění posloužil odpustek poněkud zjednodušeně coby datační mezník signalizující stavební aktivitu u příslušného církevního objektu (viz pozn. 75).

7 Srov. MVH I/3, s. 48–134.

8 MVH I/3, s. 114, č. 134 („*capella sancti Georgii in latere parochialis ecclesie sancti Jacobi de Lewothe*“), RL 17, f. 196r-v; MVH I/3, s. 114, č. 135 („*altare beatorum apostolorum Petri et Pauli situm in parochiali ecclesia beati Jacobi de Lewothe*“), RL 17, f. 197r; Indulgenci si povšiml HRADSZKY, Josephus. *Additamenta ad Initia progressus ac praesens status Capituli Scepusiensis*. Szepesváralja 1903–1904, s. 554; RL 17, f. 208v („*opus hospitalis pauperum sancti Spiritus extra muros opidi de Lewothe*“), odpustek nebyl dosud vydán. V RL 17, f. 196r–197r, tvoří shluk odpustky pro obě beneficia svatojakubského kostela a kapli ve Stojanech, narušený pouze indulgencí pro kapitulou sv. Ducha v Roermondu, diecéze Lutych (RL 17, f. 196v–197r). Dobové prameny, regionální literatura i archeologické výzkumy ovšem přesvědčivě dokládají, že špitální kostel sv. Ducha ležel uvnitř hradeb. Srov. JAVORSKÝ, František. Levočské kostoly v kontexte dejín mesta. In *Z minulosti Spiša. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči* 5–6, 1999, s. 36–38, 48; URBANOVÁ, Norma. Architektúra profánneho a sakrálného priestoru. Premani miest v neskorom stredoveku. In BURAN, Dušan (ed.). *Dejiny slovenského výtvarného umenia. Gotika*. Bratislava 2003, s. 277 (púdorys stredovekého mesta).

9 MVH I/3, s. 112, č. 130 („*parochialis ecclesia sancti Spiritus de Villa Latina*“), RL 12, f. 167v. Odpustek zmiňují: HRADSZKY, ref. 8, s. 558; VENCKO, Ján. *Z dejín okolia Spišského hradu*. Spišské Podhradie 1941, s. 286. Údaj je zahalen oparem nejistoty, neboť farní kostel je doložen nejpozději od roku 1404 jednoznačně s patrocinium sv. Jana Křtitele. Srov. SCHMAUK, Michael (ed.). *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis II*. Szepesváraljae 1889, s. 146–147, č. 95. HUDÁK, Ján. *Patrocinia na Slovensku*. Bratislava 1984, s. 301 se domnívá, že se zasvěcení vztahovalo k tamnímu špitálu. Údaj nepřesně (s datací 1330) přebírá HOMZA – SROKA, ref. 1, s. 591. Není vyloučeno, že svatojánské patrocinium bylo přeneseno na farní kostel ve Spišských Vlachách ze zaniklého kostela v Janovicích (Villa Johannis), jak předpokládá SLIVKA. *Stredoveké rehoľné komunity*, ref. 4, s. 55. Nezdá se být pravděpodobné, že by se jednalo o jinou stejnojmennou lokalitu v Uhrách, např. Vlachy, okr. Liptovský Mikuláš nebo dnešní Válení (Villa Latina, Wolldorf) v župě Brašov, tehdy také v ostríhomské diecézi. Patrocinium sedmíhradského kostela nezmiňuje ani speciální literatura. Srov. FABINI, Hermann. *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Bd. 1. Hermannstadt-Heidelberg 1998, s. 815–816.

10 MVH I/3, s. 111, č. 128 („*parochialis ecclesia beate Marie virginis de Lewobitz*“), RL 12, f. 166v–167r. Uvádí též HRADSZKY, ref. 8, s. 570.

11 MVH I/3, s. 111–112, č. 129 („*parochialis ecclesia sancte Agnetis de Villa Russlimi*“), RL 12, f. 167r–v. Tyto tři indulgence byly do příslušné složky registra zapsány rukou shodného písaře a následují za sebou. O společném podání supliky a souběžném vyřízení listin netřeba pochybovat. Obdobně lze předpokládat i v případě v pozn. 8, 14. Odpustek uvádějí, byť k roku 1393, HRADSZKY, ref. 8, s. 572; ŠPIRKO, Jozef. *Umelecko-historické pamiatky na Spiši*. I. diel, Architektúra. Spišská Nová Ves 1936, s. 85 a po něm i ŽÁRY, Juraj. *Dvojvlodové kostoly na Spiši*. Bratislava 1986, s. 270 a MAROSI, Ernő. Architektúra prvej polovice 15. storočia na Spiši a východnom Slovensku. Dóm sv. Alžběty v Košiciach. In BURAN, ref. 8, s. 210 (kriticky k dataci stavby pomocí odpustku).

12 MVH I/3, s. 115–116, č. 138 („*capella sancti Antonii de Villastoiani*“), RL 17, f. 197r. Zmiňuje HRADSZKY, ref. 8, s. 564; VENCKO, Ján. *Dejiny štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok 1927, s. 254.

později uzavřely první vlnu milostí indulgence pro plebánie ve Spišské Nové Vsi¹³ a hřbitovní kapli v Hrabušicích.¹⁴ Nedosti na tom, neboť už za rok zástupce Levočanů opět klepal na dveře kanceláře a zpět se vracel s odpustky pro další dva oltáře městského chrámu.¹⁵ Souběžně byla vydána i indulgence pro košickou svatyni sv. Alžběty, nikoli náhodou.¹⁶ Tím došlo zřejmě k nasycení poptávky,¹⁷ a tak další, kvalitativně vyšší odpustek získal svatojacobský kostel až na začátku dalšího jubilejního roku 1400.¹⁸ Do Velikonoc 1400 putovaly skromnější milosti ještě k farním

13 MVH I/3, s. 134, č. 161 z 19.1. 1391 („*parrochialis ecclesia beate Marie virginis de Novavilla*“), RL 12, f. 203r. Registrován u: HRADSKÝ, ref. 8, s. 552.

14 MVH I/3, s. 130–131, č. 157 z 18. 1. 1391 („*capella beate Barbare sita in cimiterio parrochialis ecclesie sancti Laurentii de villa Compositi*“), RL 12, f. 203r-v. Odpustek neunikl HRADSKÉMU, ref. 8, s. 597; VENCKO, ref. 12, s. 284, k obci s. 282–283 Oba odpustky jsou opět v bezprostřední blízkosti. Týž den byla vydána také indulgence pro špitální kapli sv. Ondřeje, Tří králů a sv. Anežky v Banské Bystrici („*capella sancti Andree Apostoli et trium regum ac beate Agnete virginis hospitalis pauperum Novosolii*“), RL 12, f. 209r-v, dosud needitována, první známá milost z Bonifácovy éry pro beneficium na dnešním Slovensku mimo Spiš.

Vlnu privilegií svatého roku 1390/91 uzavírá indulgence pro farní kostel sv. Jiří v Plešivci („*ecclesia parrochialis sancti Georgii martiris de Perscwch*“) v Gemeru s již vyššími, tříletými odpustky na svátku sv. Jiří, sv. Františka z Assisi a sv. Heleny a posvěcení kostela, RL 10, f. 228v–229r z 8. 4. 1391, dosud nevydána. I když se listina o petitorovi nezmiňuje, lze ho spatřovat nejspíše o některém z příslušníků šlechtického rodu Bubekovců, kteří kostel na počátku 14. století vybudovali a zvolili si ho za svou rodovou nekropoli. K dějinám městečka a kostela, včetně stavebních úprav na konci 14. století: MIROSLAV KROPIČEK, Miroslav (red.). *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II*. Bratislava 1977, s. 395–396 (dále VSOSI); GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, Alžbeta (red.). *Súpis pamiatok na Slovensku II*. Bratislava 1968, s. 474–476 (dále SPSI); *Dejiny slovenského výtvarného umenia*, ref. 11, s. 643–644; KRESÁNEK, Peter. *Slovensko. Ilustrovaná encyklopédia pamiatok*. Bratislava 2009, s. 464–465. Pro kostel v Plešivci si papežské odpustky vyprovral už roku 1349 Juraj Bebek, župan stolice Heveš. Viz THEINER, Augustin (ed.). *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia I*. Romae 1859, s. 771, č. 1168; BOSSÁNYI, Arpad (ed.). *Regesta supplicationum I: 1342–1352*. Budapest 1916, s. 204; DEDEK, Ludovicus Crescens (ed.). *Monumenta ecclesiae Strigoniensis III*. Strigonii 1924, s. 675, č. 899 (reg.)

15 RL 25, f. 209v z 10.2. 1392 („*altare sanctorum Johannis Baptiste, Marie Magdalene, Barbare virginis et Helene situm in capella sancti Georgii sita infra muros parrochialis ecclesie sancti Jacobi in Leutza*“) a RL 25, f. 210r z 10.2. 1392 („*altare sanctorum Trinitatis et Antonii ac Anne situm in parrochiali ecclesia sancti Jacobi de Leucz*“). K lokálním souvislostem indulgencí viz text. Oltář sv. Barbory je znám k roku 1457 z nekrologických poznámek levočského faráře Serváce Bautlera, podobně i oltář sv. Trojice k roku 1465. Srov. SOPKO, Július. *Stredoveké latinské kódexy slovenskej proveniencie v Maďarsku a v Rumunsku*. Martin 1982, s. 242.

16 Do skupiny po sobě následujících písemností náleží i indulgence pro kostel sv. Alžběty v Košicích z 10. 2. 1392 („*parrochialis ecclesia sancte Elisabeth in Cassowia*“) v RL 25, f. 209r-v, která je svou skladbou plně identická s levočskými odpustky a nese v sobě příslib dvouletých odpustků na den durynské svěťice. Všechny tři listiny opět unikly pozornosti G. Fraknoie, což lze ve vztahu k výše zmíněným „opomenutím“ sotva považovat za pouhou náhodu.

17 Obdobný trend je příznačný pro celé uherské království. Na jedné straně souvisí se zvýšenými ztrátami papežských register v polovině 90. let 14. století, na druhé s výraznou preferencí jubilejních let 1390/91 a 1400/01 jako hybných momentů získávání indulgencí. Ve srovnání s ostatními zeměmi římské obedience se v Uhrách tato tendence projevuje nejvýrazněji. Poslední indulgence 90. let z území Slovenska směřuje do Jasova ke kapli sv. Doroty – MVH I/3, s. 212–212, č. 236 z 24.1. 1393 („*capella sancte Dorothee de Jaczo, Strigoniensis diocesis*“), RL 28, f. 34r. V dostupné literatuře a pramenech jsem žádný doklad o této kapli nenalezl, přesto se ztotožnění s Jasovem na východním Slovensku zdá být pravděpodobné. Srov. HUDÁK, ref. 9, s. 115, 299; MEZŐ, András. *Patrocíniumok a közép-kori Magyarországon* [Patrocinia ve středověkých Uhrách]. Budapest 2003, s. 69; VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny*, sv. 2. Bratislava 1973, s. 221–230.

18 MVH I/4, s. 172, č. 221 z 29. 1. 1400, v edici mylné datum 27.2. 1400 („*ecclesia parrochialis sancti Jacobi in Lewtza*“), RL 73, f. 35r.

kostelům v Olcnavě u Spišských Vlach¹⁹ a Matejovcům u Popradu.²⁰ Spišská kapitula, resp. kapitulní kostel sv. Martina, církevní centrum spišského probošství, získala lukrativní plnomocné indulgence až v březnu 1402.²¹ Poslední privilegium si z Říma odnášeli jen o pár dnů později bratři antonité pro svůj farní kostel v Dravcích.²² Bonifácovou smrtí v listopadu 1404 pramen milostí rychle vyschl a jeho následovníci čerpali z thesauru ecclesie umírněně. Do sklonku rozpolceného papežství roku 1417 už o dalších odpustcích pro spišské kostely neslyšíme.²³

Po nezbytném chronologickém přehledu přistupme k podrobnějšímu rozboru indulgencí, nejprve z obsahového hlediska. Papežské odpustkové listiny byly na přelomu 14. a 15. století formulovány podle sevřeného kuriálního stylu (*stilus curiae*). Duchovenské instituci uvedené v dispozici dávaly oprávnění udělovat odpustky, které se vázaly na beneficium, zpravidla farního nebo řádového kostela, ale i kaple nebo oltáře. Skutečnými příjemci spirituálních milostí byla masa bezejmenných věřících (adresa zněla *omnibus christi fidelibus*), kteří je mohli u takto privilegovaných svatyní získat ve výši jednoho roku až 12 let odpouštěných z trestů za spáchané hříchy, z nichž se předtím káli a zpovídali. Výběr slavnostních dní v těchto tzv. tarifních odpustcích závisel jen v malé míře na vůli prosebníka, o němž narace listin v drtivém množství případů mlčí. Pro Spiš to platí žel absolutně.²⁴ Termíny pro spišská beneficia se nijak nevymykaly z formulářového standardu a pojily se pouze s některými, zpravidla nejvýznamnějšími mezníky církevního roku. V prvních letech pontifikátu se odpustkové dny shodovaly převážně s oslavou patrona příslušného beneficia a/nebo jeho posvěcením. Téměř všechny spišské odpustky do roku 1392 jsou toho dokladem.²⁵ V průběhu 90. let se kánon předepsaných dní výrazně rozrostl: sestával z christologických a mariánských svátků, dále svátku sv. Jana Křtitele, knížat apoštolů sv. Petra a Pavla, Všech svatých, včetně jejich oktavů, a konečně i patrocinia a dne posvěcení příslušného kostela. S touto skladbou odpustkových termínů se setkáváme u spišských svatyní v Olcnavě, Matejovcích a Dravcích v letech 1400 – 1402.²⁶ V souladu s tradicí sahající k prapočátkům odpustků se jejich udělení vázalo na splnění předepsaných podmínek: návštěvy kostela a poskytnutí almužny o nespécifikované výši podle sociálního postavení kajícího. S počtem privilegovaných dnů pozvolna stoupala hodnota udělovaných odpustků. Zatímco duchovní správci kostelů první vlny

19 MVH I/4, s. 171, č. 219 z 23. 1. 1400, v edici mylné datum 20.2. 1400, („*ecclesia parochialis sancte Marie virginis in Alizno*“), RL 73, f. 33v. Ke kostelu a obci: VSOSI II, s. 343; SPSI II, s. 420; POLLA, Belo. Středověké zaniklé osady na Spiši. In *Nové obzory*, 1975, roč. 17, s. 161–193, zvl. s. 171 (Olcnavu odlišuje od zaniklého Alenova, jižně od Popradu, kde byl kostel sv. Doroty); SLIVKA, *Středověké rehoľné komunity*, ref. 4, s. 55; MAREK Miloš, *Cudzí etniká na stredovekom Slovensku*, Martin 2006, s. 136.

20 MVH I/4, s. 191–192, č. 243 z 6. 4. 1400 („*ecclesia parochialis sancti Stephani, regis Ungarie, in Matisdorf, Strigoniensis dioecesis*“), RL 73, f. 62r–63r. Ke kostelu a obci: VSOSI II, s. 240–241; SPSI II, s. 303–304; ŽÁRY, ref. 11, s. 62, 246; MAREK, ref. 19, s. 146; CHALUPECKÝ, Ivan (zost.). *Dejiny Popradu*. Košice 1998, s. 60 (zmínka o odpustcích).

21 MVH I/4, s. 416–417, č. 474 z 1. 3. 1402 („*ecclesia Montis sancti Martini in Scepus*“), RL 102, f. 71r-v, vydaná se shodný den jako indulgence pro Košice, MVH I/4, s. 417–418, č. 475 („*parochialis ecclesia beate Elisabeth Cassoviensis*“), RL 102, f. 72r-v. Listiny v registru odděluje pouze jediná písemnost.

22 MVH I/4, s. 422, č. 480 z 7. 3. 1402 („*parochialis ecclesia sancti Anthonii in Dorowez, Strigoniensis dioecesis, preceptoria sancti Antonii de Ungaria vulgariter nuncupata*“), RL 100, f. 187r.

23 V papežských registrech je mezi lety 1404 až 1417 zapsáno sedm odpustků pro dnešní slovenské lokality, žádný z nich však není určen pro kostel na Spiši.

24 K potenciálním žadatelům více v následujících odstavcích, kde se pokusím zohlednit místní prameny. 25 Z uniformity částečně vystupují listiny pro mariánské kostely v Lubici a Spišské Nové vsi (pozn. 10, 13), kde byly odpustky dosažitelné na svátky Narození, Zvěstování, Očištění a Nanebevzetí P. Marie, včetně památky na posvěcení kostela. Objednavatelé indulgencí pro oltáře v levočském chrámu sv. Jakuba z roku 1392 se spokojili pouze s volbou jedné ze světic (sv. Barbory a Anny), jimž byl oltář spoluzasvěcen (pozn. 15).

26 Olcnava – MVH I/4, s. 171, č. 219 (formulář + sv. Kateřina a Zelený čtvrtek „*in die Jovis in septimana sancta*“). Preference velikonočního termínu není v Bonifácových listinách žádnou výraznou raritou, nicméně z ní lze vyvodit přednostní zájem žadatele o konkrétní den, který se jeho zástupci podařilo vtělit do schválené supliky. Matejovce – MVH I/4, s. 191–192, č. 243 (formulář + sv. Štěpán Uherský); Dravec – MVH I/4, s. 422, č. 480 (formulář + sv. Antonína poustevníka).

let 1390/92 vyhlasovali indulgence nejvýše v půl tuctu dní do roka a ve výši dvou let, plebáni na přelomu století již oslovovali věřící o desítkách preferovaných dnů s tříletými, u antonitů v Dravcích dokonce sedmiletými odpustky.²⁷

Bonifác IX. nezůstal pouze u kvantitativních posunů, ale hranici dosavadních zvyklostí vycházejících z numericky udávané hodnoty milostí narušil nezvyklou novinkou – udělováním tzv. ad instar indulgencí, které byly skrytou formou plnomocných odpustků.²⁸ Papež obratně navázal na dosud naprosto ojedinělá privilegia, v nichž se příjemci povolovalo, aby u svého kostela vyhlasoval právě takové odpustky (ad instar), které byly obvyklé u některých významných svatyní (např. porciunculské kaple v Assisi, chrámu sv. Marka v Benátkách, případně mariánského dómu v Cáchách), kde se podle tradice vytvořil neobvykle vysoký korpus indulgencí. Ačkoliv tyto listiny nikdy přímo neuváděly, že by se ad instar milostí mínilo úplné odpuštění trestů za hříchy, přesto mezi laiky i kleriky zavládla představa, že jde o svéráznou formu plnomocných indulgencí. Na Spiši se těmito výsadními listinami dočasně honosily pouze levočský kostel sv. Jakuba (1400) a kapitulní kostel sv. Martina (1402).²⁹ Jejich rozšíření po celé římské obedienci stálo v přímé souvislosti s jubilejním rokem 1400 a jeho dozvuky roku následujícího, kdy téměř každá druhá odpustková listina opouštěla římskou kurii v podobě ad instar.³⁰ Byl jim však vyměřen jen kratičký čas, neboť neobstály v palbě kritiky a Bonifác je všechny anuloval v prosinci 1402, jistě k malé potěše spišských kanovníků, kteří je legálně mohli vyhlasovat pouze jedinkrát.³¹

Na začátku 90. let 14. století se tak téměř jednorázově vytvořila pravidelná odpustková síť, prostorově vymezená levočským centrem a vrcholy ve Stojanech (Z) – Lubici (S) – Spišských Vlachách (V) a Spišské Nové Vsi (J), která s pozoruhodnou stejnoměrností pokrývala střední Spiš, zvláště obce Společenstva spišských Sasů.

Rovněž odpustkový kalendář obsáhl vzácně rovnoměrně celý liturgický rok, a to nám ještě unikají neznámá data posvěcení kostelů a kaplí.³² Vzhledem k dobrým komunikačním podmínkám a poloze lokalit přímo na hlavních obchodních cestách,³³ případně nedaleko od nich, si lze představit poměrně čilé putování po odpustkových kostelech – počínaje v lednu na svatého Antonína poustevníka do Stojan a konče v prosinci uctěním památky sv. Barbory přímo v Levoči nebo v Hrabušicích. S vícero svátky hrál prim kostel sv. Jakuba v Levoči a mariánské svatyně

27 Po roce 1400 se sedmiletý tarif stal nejčastější hodnotou objevující se v dispozicích odpustkových listin.

28 FRANKL, ref. 2, s. 57–124, s. 184–247.

29 Levoča – MVH I/4, s. 172, č. 221 z 29. 1. 1400. Odpustky byly vyhlasovány ve stejné výši jako v Assisi a vázaly se ke čtyřdenní kolem svátku sv. Havla („in festo sancti Galli a primis vespere usque ad secundos vespere eiusdem festi et per duas dies dictum festum immediate sequentes“). Spišská kapitula – MVH I/4, s. 416, č. 454 z 1.3. 1402, s indulgencemi rovnými benátskému kostelu sv. Marka, pro něž si kapituláři zvolili den Nanebevstoupení Páně. Duchovním příslušelo podle znění listiny právo udělovat odpustky i ve dnech, kdy by byl eventuelně uvalen na Spiš interdikt, za předpokladu, že k němu nezavdali příčinu kanovníci.

30 HRDINA, Jan. Päpstliche Ablässe im Reich unter dem Pontifikat Bonifaz' IX. (1389 – 1404). In HRDINA, Jan – KÜHNE, Hartmut – MÜLLER, Thomas T. (edd.). *Wallfahrt und Reformation. Zur Veränderung religiöser Praxis in Deutschland und Böhmen in den Umbrüchen der Frühen Neuzeit*. Frankfurt/Main 2007 (Europäische Wallfahrtsstudien, sv. 3), s. 209-230, zvl. 126–129 (s grafem porovnávacím emisí tarifních a „ad instar“ odpustků /438 listin/).

31 FRANKL, ref. 28, s. 220–232. Nelze ovšem ověřit, nakolik příjemci toto papežské rozhodnutí v místních podmínkách respektovali.

32 Dny posvěcení kostelů se mi z dostupné literatury a edic nepodařilo zjistit. HRADSZKY, Josephus. *Initia progressus ac praesens status Capituli ad sanctum Martinum E. C. de Monte Scepusio olim collegiati*. Szepesváralja 1901, uvádí pro spišskou kapitolu podle listiny z r. 1478 i memoriálního nápisu na sloupu sakristie: „Dedicatio ejusdem Ecclesiae semper celebretur in estate in Dominica proxima post festum S. Margarethae.“

33 K obchodním cestám např. SLIVKA, Michal. Stredoveká cestná sieť na východnom Slovensku a jej determinanty. In *Slovenská numizmatika*, 1990, roč. 11, s. 83–112; OLEJNÍK, Ján. Historický prehľad vývoja obchodných ciest na Spiši. In *Zborník Slovenského národného múzea 84 – Etnografia 31*, 1990, s. 120–127; *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*, ref. 5, mapa č. 19 – Cesty v 15. – 18. stor. (J. Žudel).

v Lubici a Spišské Nové Vsi. Druhá vlna odpustkú v letech 1400 – 1402 přinesla výrazné zahuštění síť, takže bylo snadné dosáhnout tarifních odpustkú dokonce několikrát týdně, nicméně plnomocných pouze dvakrát do roka.

Ve společenských hierarchiích svátkú měly váhu především takové dny, kdy se prolínal světský i náboženský prvek.³⁴ *Sacrum commercium* se promítalo i do obsahu odpustkových listin, neboť u většiny (proto)městských lokalit došlo k vědomému souběhu církevních svátkú a mezníků hospodářského života. Tržní privilegia (týdenní i výroční) pro spišská města měst jsou dochována od poloviny 14. století. Termíny konání jarmarkú se v retrospektivním pohledu často pojily s odpustkovými dny z papežských odpustkových listin.³⁵ Ne nadarmo se rozhodli Levočští pro volbu svátku sv. Havla a podobně uvažovali i spišští kanovníci, když do Říma přicházeli suplikovat o plnomocnou indulgenci na den Nanebevstoupení Páně.³⁶ Shodnou strategii volili i zástupci městeček či tržních míst v regionu: Spišské Nové Vsi a snad i Lubice.³⁷

Jak mohly papežské odpustky formovat náboženský život regionu? Přímých svědeckvých skýtají prameny nemnoho, přesto však stojí za zmínku, neboť zachycují alespoň horizont tušeného, v němž jsou obsaženy komunikační prvky, strategie a reálné uplatnění milostí v regionu. Při vědomí limitovaných možností převážně orální společnosti se příliš nelišila média přenosu informací. V tržních privilegích Zikmundovy éry panovník příjemce přímo vybízí: „(...) *Et hec volumus per fora et alia loca publica ubique in dicto comitatu palam facere proclamare*“, tak aby povědomost o novém jarmarku pronikla k nejširším vrstvám nejenom ve spádové oblasti.³⁸ Prioritní roli v církvi vyhrazeném prostoru plnila při vyhlásování nových odpustkú nepochybně kazatelna a ve střednědobém horizontu i pravidelné konvokace duchovenstva Bratrstva 24 spišských farářů.³⁹

34 ENNEN, Edith. Stadt und Wallfahrt in Frankreich, Belgien, den Niederlanden und Deutschland. In *Festschrift Matthias Zender II*. Bonn 1972, s. 1057–1075; DRAGON, Michal. Církevní svátky a hospodářský život ve středověkých Čechách. In HRDINA, Jan – KAHUDA, Jan (edd.). *Pater familias. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Prof. Dr. Ivana Hlaváčka*. Praha 2002, s. 271–297.

35 Privilegia na výroční trhy spišských měst shrnuje BARTL, Július. Príspevok ku kategorizácii spišských miest a mestečiek v stredoveku. In *Historický časopis*, 1984, roč. 32, č. 1, s. 101–125; dále JUCK, Lubomír. Obchod v mestách na Slovensku v 14. storočí. In *Historický časopis*, 1987, roč. 35, s. 256–277; zvl. s. 261; CHALUPECKÝ, Ivan. Trhové privilegium pre Starú Lubovňu z roku 1364. In *Slovenská archivistika*, 1988, roč. 23, č. 2, s. 54–59; RUCIŇSKI, ref. 5, s. 353–358.

36 Levočská privilegia zřejmě vzala za své při několika požárech města, pravděpodobně roku 1550, když vyhořel i městský archiv. Zmínka o jarmarcích na dny sv. Jakuba (patrocinia kostela) a sv. Havla se nachází ve statutu kovářského cechu z roku 1470. Srov. SUCHÝ, Michal. *Dejiny Levoče*, díl 1. Košice 1974, s. 80. Pro Spišské Podhradí byla výsada jarmaku na Nanebevstoupení Páně obnovena Vladislavem II. roku 1511 s odvoláním na starší zničená privilegia. Srov. SCHMAUK, ref. 9, s. 326–327, č. 188.

37 Spišská Nová Ves získala právo výročního trhu od krále Zikmunda již roku 1408 na den Nanebevzetí P. Marie a po několik sousedních dní. Srov. BARTL, ref. 35, s. 110 a ZsO II, s. 162, č. 6265. Lubici potvrdil starší právo týdenního trhu (1364) polský král Zikmund Starý v roce 1535 a současně ho rozšířil o jarmark na den Narození P. Marie. Originál je uložen v Státním archívu Levoča, pobočka Poprad, Magistrát mesta Lubica, Perg. 12. Publikace VOJTAS, Jozef (ed.). *Lubica. Zborník vydaný k 700. výročiu udelenia mestských práv*. Bratislava 1971, s. 85 tuto listinu pomínula. Sotva řešitelná je všetečná otázka prvotnosti světského nebo církevního prvku ve smyslu, zda výrazný náboženský mezník (patrocinium, dedikace kostela) doplněný o odpustek mohl později aspirovat na termín jarmarku nebo zda ekonomicky preferovaný termín byl motivem pro volbu odpustkového dne. Obě komponenty „životu“ farní i obecní komunity se na Spiši vyvíjely od poloviny 13. století souběžně a v této komplementárnosti je nutné vzájemný vztah tržních a náboženských dnů posuzovat.

38 ZsO II, č. 6265, udělení již zmíněného jarmarku Spišské Nové Vsi. Téměř identické mandační poznámky nesou tržní výsady z přelomu 14./15. století, jak je možné efektivně dohledat v elektronické verzi *Zsigmondkori oklevéltár I–VIII*, Budapest 1951–2001.

39 V městském prostředí formovaném nárůstem pragmatických písemností lze počítat s rozesíláním listů informujících zástupce sousedních komunit o získané milosti. V pokročilejším pozdním středověku mohly být indulgence vizuálně prezentovány pomocí tzv. „*tabularum ecclesie*“. Ve farním kostele Žakovcích, okr. Kežmarok, se ještě na konci 17. století nacházela dřevěná tabule potažená pergamenem se zápisem o reconciliaci svatyně roku 1462. Srov. HRADSZKY, ref. 8, s. 234–235. Per analogiam není vyloučena podobná praxe ani ve vztahu k odpustkům.

Na stopu indulgencí coby jednoho ze spouštěcích prvků pozdně středověké náboženské mobility na Spiši nás přivádí drobná zmínka z církevního centra regionu. Na sklonku října 1478 se zaskvěl v nové kráse gotický chrám sv. Martina ve Spišském Podhradí. U příležitosti dedikace kostela byla sepsána listina, v níž se zmiňují zásluhy zvěčnělého ostríhomského arcibiskupa Jiřího de Pálócz, dřívějšího probošta spišské kapituly, který započal s přestavbou kostela a na dokončení díla odkázal značnou sumu peněz. Probošt přistoupil k rozšíření svatyně hlavně z prostorových důvodů, neboť byla malá a úzká a kanovníci, potažmo věřící, se v ní při uvádění kajících do církve, synodách a především slavnostních bohoslužbách spojených s udílením odpustků tísnili. Zůstává otevřené, zda se při povolávání aktuálních kardinálských a papežských indulgencí vzpomnělo také Bonifácovy listiny z roku 1402.⁴⁰

Druhý příklad možného vlivu odpustků se vztahuje k dnes zaniklým Stojanům, osadě na obchodní cestě z Popradu do Gánovců, vzdálené 2–3 km od Popradu.⁴¹ Tamní kaple sv. Antonína přišlušela k farnímu kostelu sv. Jiří v nedaleké Spišské Sobotě.⁴² Je pravděpodobné, že v průběhu 14. století došlo ve Stojanech k separačním snahám, které vyvrcholily na sklonku téhož století. Odstředivé tendence vycházely z kruhů majitelů největších pozemků a usedlostí, potomků komese Hildebranda, který získal roku 1264 darem od opata štiavnického kláštera majetky ve vsi spolu s rychtářskými pravomocemi. Prestiž kaple zvýšily nepochybně papežské odpustky z roku 1390, o něž se zřejmě zasadil magister Michal ze Stojan, odvozující svůj původ od zmíněného komese a vlastníci ve Stojanech kamenný dům a kurii. Církevně-emancipační kroky našly svůj výraz v dohodě, kterou za zprostředkování štiavnického opata Ladislava a Jana, doktora dekretů a hlavního královského kancléře (*comitis capelle et secretarii cancellarii regie maiestatis*) uzavřeli v roce 1393 magister Michal s Mikulášem Hekmannem, plebánem mateřského kostela ve Spišské Sobotě. Stojany získaly status kurátní kaple s vlastním knězem a Michalovi, jeho potomkům a hostům bylo přiznáno právo bohoslužeb a pohřbu při této svatyni. Za postoupení těchto práv měli správčům mateřského kostela odvádět část obětí ze specifikovaných schránek na milodary

40 Listinu vydal WAGNER, Carolus (ed.). *Analecta Scepisii sacri et profani I*. Viennae 1773, s. 347–351, zvl. s. 348: „*Erat enim dicta ecclesia parva, stricta seu angusta, ut scilicet tempore indulgenciarum in certis festivitibus eidem concessarum, nec non introductionis poenitentium in die Coena Domini, ac celebrationis S. Synodi, in eadem ecclesia tanta pressura, ut fere officiantes et ministri vix in eadem ad officia et ministerialia perficienda incedere poterant.*“ Podle Wagnera ji přetiskl HRADSZKY, ref. 32, s. 117–121, zvl. s. 117. Ve vizitacích kapituly v letech 1700 a 1796 se zmiňují pouze mladší odpustky kolegia římských kardinálů a Pia II., HRADSZKY, ref. 8, s. 140, 317.

41 Viz pozn. 12. K dějinám obce: VENCKO, ref. 12, s. 255–257; POLLA, ref. 19, s. 186–187; JAKUBČIN, Pavol. *Dejiny kláštera cisterciotov v Spišskom Štiavniku, Diplomová práce*. Trnava 2007, s. 68–69; SLIVKA, Sídlišková a církevná štruktúra, ref. 4, s. 441 (mapa majetku cisterciáckého kláštera ve Štiavniku). Základy oktogonální stavby s pravoúhlým presbytářem odkryli v roce 1983 SLIVKA, Michal – JAVORSKÝ, František. Výsledky archeologického výskumu na lokalitě Poprad-Stojany. In *Archaeologia historica*, 1984, roč. 9, s. 193–214 (s. 201–202 o odpustcích roku 1390 a 1398), kteří se domnívají, že kaple vznikla po polovině 13. století na základech starší románské rotundy.

42 ZsO I, s. 320, č. 2913, listina z 29. 4. 1393, kterou vydal Pavel, kantor kapitulního kostela sv. Martina a generální vikář probošta spišské kapituly Jiřího Ladislavova. Rozepří líčím podle kopie listiny v Maďarském zemském archivu v Budapešti (Magyar Országos Léveltár, dále MOL), sign. DL 60993. Kaple je poprvé zmíněna právě v odpustcích z roku 1390.

(*truncus*) a rovněž obvyklé poplatky.⁴³ V pozadí tohoto narovnání mohl být hypoteticky také spor o dělení hotovosti nebo almužen z udělovaných odpustků. V roce 1398 se kamenná svatyně vzpomíná spolu s dalšími kostely na území štiavnického opatství jako „ecclesia“. Slibný vývoj k plné dimembraci narušil král Zikmund, který roku 1411 postoupil Stojany do držby Spišské Sobotě, aniž by vzal v úvahu nároky zmíněného Michala.

Zatímco v předchozích dvou krátkých exkurzích jsme se pohybovali na půdě domněnek nižšího řádu, následujícím příkladem se pokusíme prokázat působení papežských odpustků zřetelněji. V polovině července roku 1398 se v chorvatském Knině sešli z pověření Zikmunda Lucemburského prelát z adriatických biskupství k diplomatickému jednání s Ladislavem Neapolským. Mezi nimi se pohyboval také kninský biskup Ladislav ze spišské Vlkové (dříve Farkašovce), jenž se po obsazení města králem Ladislavem roku 1395 uchýlil ze své rezidence na Spiš a stal se – snad na zásah uherského krále – o rok později správcem a provizorem cisterciáckého kláštera ve Štiavniku, jimž zůstal až do své smrti roku 1412.⁴⁴ Politické mise v létě 1398 využil k získání kolektivní odpustkové listiny, kterou vydal společně s arcibiskupem splitským a šestnácti dalmatickými biskupy pro štiavnický klášter a patnáct kostelů i kaplí na své doméně. V září připojil v Ostřihomi k listině svůj povinný konsens se stočtyřicetidenními odpustky tamní metropolita Jan a nejpozději v listopadu téhož roku doputovala listina na Spiš, kde došlo k jejímu hodnověrnému přepsání na žádost Jana a Antoše, faráře a rychtáře ve Vikartovicích.⁴⁵ Samostatný postup zástupců obce Vikartovce poněkud relativizuje na první pohled logický soud o počátečním impulsu k získání odpustků, který měl vyjít od opata Ladislava. Není nikterak vyloučeno, že se na něj obrátili zástupci venkovských elit klášterství a požádali ho, zda by jim z moci svého úřadu a postavení nedopomohl k spirituální milosti, tak jak se s ní mohli seznámit u svých sousedů

43 MOL DL 60993 „(...) *concordarunt coram nobis perpetuis temporibus stare et valere, quod predictus discretus vir dominus Nicolaus plebanus a subiectione dicte capelle beati Antonii et ipsius magistri Michaelis, familie sue, hospitum circa eum habitancium et sedencium et ab omni onere ipsum contingente ex certis et legitimis causis absoluisse et absolvit, dans ipsam capellam alteri presbitero locandi et ipsis sepulturam in ipsa vel alias, ubi maluerint, eligendi et ad divina percipienda et habenda more ceterorum fidelium Christi se transferendi plenam et omnimodam voluntatem, quantum spectasset et spectaret ad ipsam. In recompensam vero premissae alienacionis capelle et iurium suorum et in signum ac recognitionem subiectionis materni ecclesie beati Georgii predictae et ut a subiectione predictae maternis ecclesie alieni existant predicto domino plebano et suis successoribus plebanis unum medium truncum macellorum a fine truncorum meridionalis partis, a fine occidentali tertium infra computando cum pretio seu solutione de ipso proveniente propterea possideri pro oblationibus per ipsos ipsi materni ecclesie offerre solitis et pro expensis in ipsa lite factis quinque florenum monete usualis numeri et computi Scepusiensis dedisset et donasset possideri (...)“.*

44 K dějinám kláštera a osobnosti Ladislava z Vlkové viz VENCKO, ref. 12, zvl. s. 59–61; SLIVKA, Michal. Cisterciiti na Slovensku. In *Archaeologia historica*, 1991, roč. 16, s. 101–117, zvl. s. 101–106; SLIVKA, Michal. *Sídlišková a cirkevná štruktúra*, ref. 4, s. 441 (mapa majetku cisterciáckého kláštera ve Štiavniku); nejnověji přínosně JAKUBČIN, ref. 41, s. 32–39.

45 Originál listiny (29,6 x 20,7 cm) se nachází v Archivu biskupského úřadu Spišská kapitula, fond Hodnověrné místo Spišská kapitula, sign. Scr. 9. Fasc. 14. Nr. 28. Indulgence nebyla dosud vydána; rozličné výtahy bez uvedení místa uchování listiny přinesli WAGNER, Carolus. *Analecta Scepusii sacri et profani III*, Possonii et Cassoviae 1778, s. 154–155; HRADSKÝ, ref. 8, s. 682; VENCKO, ref. 12, s. 59 (s mylným vztahem místa vydání do Říma); SLIVKA, *Cisterciiti na Slovensku*, ref. 44, s. 104; CHALUPECKÝ, ref. 20, s. 60. Náhradní regest v ZsO I, s. 595, č. 5407 (1398–07–15), s. 615–616, č. 5594 (1398–11–23). Do kontextu dějin opatství zasadil odpustky JAKUBČIN, ref. 41, s. 34. Ke studiu jsem užil fotokopii z MOLu, sign. DF 263 199. – Odpustky získaly nejenom všechny svatyně štiavnického klášterství – konventní chrám Panny Marie, kostel sv. Marie Magdalény v Hranovnici, sv. Michala v Spišském Bystrom, sv. Alžběty v Kravanech, sv. Martina ve Vikartovicích, sv. Šimona a Judy ve Vydřníku, sv. Šimona a Judy v Šuňavě, sv. Petra a Pavla v Lučivně, sv. Tomáše v Mengusovcích, sv. Ducha ve Spišské Teplici, sv. Doroty v zaniklém Alcnově u Popradu, ale také nám již známé kostely sv. Antonína ve Stojanech a sv. Vavřince s kaplí sv. Barbory v Hrabušicích, včetně kostela sv. Pavla ve Vlkové a kostela sv. Marie Magdaleny v Rakúsoch. Ve Stojanech náleželo klášteru *dominium directum*, byt většina pozemků ve vsi byla dlouhodobě pronajata hostům (viz pozn. 41). U Vlkové a Rakús je pravděpodobné, že patřily k rodovému majetku Ladislava z Vlkové, srov. JAKUBČIN, ref. 41, s. 34, 70. Hrabušice jako obec saského společenství se rozkládaly v bezprostředním sousedství domény a s klášterem udržovaly dlouhodobé vztahy založené především na pronájmu klášterních pozemků. Tamtéž, s. 64.

v obcích Společenstva spišských Sasů.⁴⁶ Vždyť už na samotných východních hranicích klášterní domény ležely Hrabušice i Stojany, a do Lubice, Levoče nebo Spišské Nové Vsi netrvala cesta déle než půlden. Odpustkové privilegium, které Ladislav z Vlkové v Knině obratně vyprosil, jistě překonalo leccjáká očekávání. Místo jednoho, dvou termínů, známých z raných Bonifácových listin, nabízelo věřícím pestrý rejstřík christologických, mariánských a apoštolských svátků, včetně nedělí, kdy mohli po splnění předepsaných podmínek (návštěva kostela a složení almužny aj.) získat čtyřicetidenní odpustky.⁴⁷ Zřejmě nepochybíme, když budeme nezvyklé kolektivní privilegium považovat za vědomou, pravděpodobně levnější a dostupnější imitaci Bonifácových listin pro jednotlivé kostely a jejich oltáře na střední Spiši. Svorníkem mezi oběma oblastmi se staly menší obce Stojany a Hrabušice, které na krátký čas zastínily vyšší udělovaných odpustků dokonce i spišská města na čele s Levočou. Miska vah se vychýlila na druhou stranu až v letech 1400–1402, když se na Spiš dostaly buď hodnotnější tarifní papežské milosti (Olcnavá, Matejovce, Dravce), nebo dokonce plnomocné indulgence (Levoča, Spišská kapitula). Jak vypadal případný konkurenční boj o věřící a jejich almužny v regionu doslova přesyteném odpustky, nejsme schopni pro absenci jiných pramenů posoudit. Jedním dechem můžeme s podobným výsledkem dodat, že našemu rozlišení uniká i bližší posouzení faktu, zda byl kolektivní odpustek získán „jen“ coby *imitacio* spirituální novinky, nebo zda se v jeho vyžádání skrýval vědomý konkurenční prvek vůči úspěšnějším obcím saského společenství, případně spojoval oba momenty. V materializovaném vidění světa bychom mohli v akci opata vidět také vědomou snahu, jak zabránit odlivu finančních prostředků nebo jejich movitého ekvivalentu za hranice klášterního panství.

Štiavnický opat a přední mužové obce Vikartovce vděčí příznivým okolnostem, že jejich jména zůstala zachována pro paměť dalším generacím. U papežských indulgencí zůstávají osoby, které se zasloužily o jejich získání, nejčastěji v anonymitě; spišské listiny nejsou žádnou výjimkou. Zpravidla a oprávněně se soudí, že za prosebníky se skrývají držitelé beneficí nebo/a patronátní vrchnost, farní obec, případně movití jednotlivci farního obvodu.

V závislosti na míře dochování komplementárních pramenů může historik místy poodhrnout pomyslnou oponu a vyprávět příběh ... V jednotě místa, času a děje se přenesme do Levoče na konci 14. století.

Řadu spišských a levočských odpustků spoluotevírá v prosinci roku 1390 milost pro kapli sv. Jiří „*in latere parochialis ecclesie sancti Jacobi*“.⁴⁸ K ní se pojí nejenom časově, ale přímo i zápisem v papežském registru odpustek pro oltář sv. Petra a Pavla, který se podle umístění dnešního, mladšího oltáře knížat apoštolů mohl velmi hypoteticky už tehdy nacházet na velmi čestném

46 MOL DF 263 199: „(...) *accedens nostram in presenciam* [tj. před Jana, biskupa záhřebského a Ladislava, opata štiavnického kláštera] *discretus vir Johannes, plebanus de villa Wykardi una cum Antos iudice de eadem quoddam privilegium plurimorum pontificum seu prelatorum sigillis ipsorum ac nostrorum consignatum super indulgenciis certis ecclesiis a eodem nominatis et signanter ecclesie ipsorum parrochali in eadem villa Wykardi in honore beati Martini confessoris constructa concesset (!) graciosae nobis humiliter supplicando, ut dictum privilegium transsumi et nostris litteris privilegialibus de verbo ad verbum inserere dignaremur ad cautelam, cuius tenor sequitur.*“

47 Dispozice listiny neodráží pevný formulář papežské kanceláře, ale drží se spíše skladby kolektivních odpustkových listin 14. století. Na sklonku 14. století však odpustky několika vydavatelů v intitulaci jediné listiny představovaly daleko spíše raritu než odpustkovou každodennost. Více k tomu SEIBOLD, Alexander. *Sammelindulgenzen. Ablaßurkunden des Spätmittelalters und der Frühneuzeit*. Köln-Weimar-Wien 2001, s. 38–47, 190–200.

48 MVH I/3, s. 114, č. 134, RL 17, f. 196r-v. Z hojné literatury ke kostelu sv. Jakuba vybíráme pouze novější tituly: MAROSI, ref. 11, s. 209–212 (k chronologii levočského chrámu podle kaple sv. Jiří); BURAN, Dušan. *Studien zur Wandmalerei um 1400 in der Slowakei. Die Pfarrkirche St. Jakob in Leutschau und die Pfarrkirche St. Franziskus Seraphicus in Poniky*. Weimar 2002, s. 20–21 (souhlas s předpokladem dokončení kostela mezi lety 1360–1380); JAVORSKÝ, ref. 8, s. 33–60, zvl. 40–45, 54 (půdorys kostela s vyznačením stavebních fází); CHALUPECKÝ, Ivan. *Chrám sv. Jakuba v Levoči*. Martin 1991, s. 8–11 (severní předstřížek kostela s kaplí sv. Jiří, nejstarší přístavbou kostela), s. 16–17 (půdorys kostela s popisem oltářů). O kapli autor na s. 11 píše: „*Vznikla asi roku 1390 ako pohrebna kaplnka košického meštana Juraja Ullenbacha, ktorý byl v nej roku 1392 pochovaný. Vysvätená bola pravdepodobne roku 1414*“.

místě na předělu chóru a severní lodi.⁴⁹ Papežská registra osvětlují také bližší okolnosti vzniku kaple i oltáře. V jubilejním roce 1400, snad přímo v Římě na pouti, se na Bonifáce IX. obrátila Kristina, vdova po komesovi Jiřím z Bystran a požádala ho o schválení fundace jakési kaple při farním kostele, kterou její muž nechal vystavět, obsadil knězem a náležitě ji obvēnil pozemky a platy v okolí Levoče a nadto úrokem 20 zlatých z jednoho dvora (*curia*) v Košicích. Před svou smrtí komes Jiří postoupil manželce Kristině plná dispoziční práva ke kapli a zavázal ji, aby zachovala patronátní právo v dědické, resp. nástupnické linii. Bonifác jí vyšel vstříc, potvrdil fundaci i patronát a pro případ, že by Kristina neměla dědice do čtvrtého stupně příbuzenství, souhlasil, aby patronátní právo připadlo levočské městské radě.⁵⁰ Není pochyb, že se beneficium rozumí kaple sv. Jiří, přistavěná nedlouho před rokem 1390 na severní straně lodi k dnešní sakristii.⁵¹

V druhé listině stejného data vznesla Kristina obdobnou prosbu spojenou s oltářem sv. Petra a Pavla v kostele sv. Jakuba v Levoči, který opět založil komes Jiří „*pro suo suorumque progenitorum et filiorum animarum salute*“ a zřídil při něm oltářnické beneficium hmotně vybavené částí jeho majetku a pozemků v „Nadisich“ a platem z jeho domu a dvora (*curia*) v Košicích v hodnotě 12 zlatých.⁵² Za toto zajištění zavázal speciálního kněze k sloužení věčných, zádušních mší (*missa perpetua*) na jeho památku, která vtěsaná do kamene přetrvala dodnes. Poslední připomínkou pozemské pouti fundátorovi zůstává totiž náhrobní deska v kapli sv. Jiří, zřejmě nejstarší s textem dochovaná ze Spiše, s Jiřího úplným erbem a nápisem: „*Anno domini millesimo cccxcii in octava corporis Christi [20. 6. 1392] obiit Georgius Ulenbach fundator huius capelle. Orate pro eo*“.⁵³

Popojíme-li si několik nesporných fakt, ukazuje se profil fundátora v ostřejším světle. Jiří byl nejspíše movitý a úspěšný levočský měšťan, který se časem zakoupil v Bystranech (Eulen-

49 MVH I/3, s. 114, č. 135 („*altare beatorum apostolorum Petri et Pauli situm in parochiali ecclesia beati Jacobi de Leothe*“), RL 17, f. 197r. K oltáři a jeho výzdobě CHALUPECKÝ, ref. 48, s. 47–48, s datací retáblového oltáře mezi 1495–1500. Kriticky k prostorové kontinuitě levočských oltářů mezi středověkem a novověkem BURAN, ref. 48, s. 19, 89, pozn. 275. Ve vizitaci probošta Jana Žigraje v roce 1700 se oltář jmenovitě neuvádí. Srov. HRADSKÝ, ref. 8, s. 148–149.

50 MVH I/4, s. 166–167, č. 213 z 10.2. 1400 (se zavádějícím regestem): „*Sane petitio pro parte dilecte in Christo filie, nobilis mulieris Christine, relicte quondam Georgii Comitiss de Eulenpach de Leuze, vidue Strigoniensis diocesis, nobis nuper exhibita continebat, quod olim dictus Comes, dum agetet in humanis, de propria salute recogitans ... de bonis sibi a Deo collatis quondam capellam infra parochiam parochialis ecclesie sancti Jacobi Apostoli in oppido Leucza in Scepus, dicte diocesis, de novo canonice construi et fundari fecit (...)*“ (kursivou označena formulářová část listiny). Velbachy (Eulenpach, Ewlenbach) u Spišských Vlach, jedna z protoměstských lokalit společenstva spišských Sasů, dnes nesou název Bystrany.

51 Její přesná poloha i plně zasvěcení „(*...*) *capellam lapideam ad honorem dei omnipotentis, almeque eiusdem genitricis, omniumque sanctorum et specialiter sancti Georgii martiris fundatam, constructam ac demum consecratam, dedicatam, contiguam ecclesie parochiali beate Jacobi apostoli maioris de eadem in parte septentrionali (...)*“ jsou udány např. v listině Archivu města Košice, sign. Schwarzenbachiana č. 130, z 27.10. 1418. Regest též ZsO VI, s. 601, č. 2458. Pracovníkům Městského archivu Košice bych chtěl vyslovit poděkování za zaslání kopie listiny.

52 MVH I/4, s. 167, č. 214. Lokalitu „Nadisich“ nelze zcela jednoznačně určit. V úvahu přicházejí buď Trstány a Trsteně, severovýchodně a jižně od Košic, pokud akcentujeme vztah ke Košicím, nebo Trstány a Sobrance na Spiši. Spišské variantě bychom rádi dali přednost, neboť Trstány v okrese Spišská Nová Ves se nacházejí pouhých 4 km od Bystran (Eulenbachu), po nichž se komes Jiří psal. K lokalizaci osady „Nadasch, Nadisch“ viz HALAGA Ondrej R., *Acta iudiciaria civitatis Cassoviensis 1393–1405*, München 1994, s. 67, pozn. 62. Ke starším dějinám Trstán v okrese Spišská Nová Ves viz RUCIŇSKI, *Dzieje polityczne Spiszu do końca XV wieku*, In HOMZA – SROKA, ref. 1, s. 288–289; FEKETE NAGY, ref. 1, s. 168–171.

53 ŠEDIVÝ, Juraj. Středověká spišská písomná kultura. In HOMZA – SROKA, ref. 1, s. 501, 512, s paleografickým prepisem. Náhrobník se stručným popisem erbu zmiňuje také CHALUPECKÝ, ref. 48, s. 91, a většina prací věnuje se stavbě středověkého levočského kostela (např. tituly v pozn. 48), neboť prokazatelné vročení náhrobku je jediný z jistých mezníků chronologie stavby chrámu do počátku 15. století. Vyobrazen v RÁKOCIOVÁ-CHALUPECKÁ, Mária. *Heraldické a epigrafické pamiatky v Chráme svätého Jakuba v Levoči, Diplomová práca*. Bratislava 1981, s. 26, 61, jejíž reprodukci v obrazové příloze přejímám.

bach) a jisté majetky držel i v sousedních Trstanech.⁵⁴ Společenský vzestup mezi urozence (*comes*) či erbovní měšťany symbolizoval udělený erb, v němž se promítl jak jeho měšťanský původ (merk ve znaku), tak nobilitace (sova = *Eule* jako mluvící znamení).⁵⁵ S prostředím městských elit ho pravděpodobně spojovala i jeho mladší choť Kristina, která pocházela z Košic.⁵⁶ Zřejmě bezdětní manželé se rozhodli směnít pozemské statky za nebeské a při čerstvě dostavěném nebo dostavovaném kostele sv. Jakuba, centru náboženského i politického života Spiše, založili se souhlasem faráře, přísežných, konšclů a měšťanů samostatnou kapli.⁵⁷ Její zasvěcení volil Jiří podle svého osobního patrona – sv. Jiří a kapli si určil za místo posledního odpočinku, jak o tom svědčí dochovaný Ullenbachův náhrobek.⁵⁸ Poslední roky a měsíce svého života se Jiří se ženou postarali i o spirituální výbavu beneficií. V Římě, kam se snad spolu s dalšími Levočany u příležitosti jubilejního roku 1390 vydal, si vyprosil odpustky pro kapli sv. Jiří a rodový oltář sv. Petra a Pavla, které fundoval. Není vyloučeno, že v předtuše blízké smrti se ještě v zimě roku 1392 zasadil o odpustky pro oltář sv. Jana Křtitele, Marie Magdaleny, Barbary a Heleny v téže kapli. Indulgence pro košický kostel sv. Alžběty se stejným datem vydání vede k domněnce, že na spásu a memorii zbožného páru mělo být pamatováno i v místě, odkud pocházela jeho manželka.⁵⁹ Když Jiří v červnu 1392 skonal, zasadila se Kristina o nenapadnutelné právní zajištění fundací u nejvyšší duchovní autority – papeže a snad přitom již podruhé roku 1400 navštívila Řím, kde se slavil jubilejní rok. Jméno kaple navýšila o dalších 12 zlatých „*pro conservatione capelle divini quoque cultus in eadem*“ a testamentárně tuto roční rentu z mlýna, louky a sadu pod Levočou odkázala správcům beneficia.⁶⁰

54 MVH I/4, č. 167, č. 213 „*Georgii Comitis de Eulenpach de Leuze*“. V listině z roku 1418 je uváděn „*Georgius dictus Ewlenbach, olim civis dicte civitatis nostre*“ (viz pozn. 51).

55 Na štítu je položen merk v podobě obráceného patriaršího kříže. Z jeho hlavní osy vybíhají v horní třetině na obě strany dvě krokve. Na štítu je přilbice s příkryvadly. Klenot představuje sova s roztaženými křídly a výrazným zahnutým zobákem. – Na mnohoznačnost titulu *comes* upozornil v poslední době RUCIŇSKI, ref. 1, s. 84; RUCIŇSKI, ref. 52, s. 288; LABANC, Peter. Malý slovník najdůležitějších historických termínov z dejín stredovekého Spiša. In HOMZA – SROKA, ref. 1, s. 551. Označení *comes* se objevuje u spišských županů (*comes Scepusiensis*), grófů spišských Sasů (*comes Saxonum, comes provincie*), ale také u představitelů některých významných šlechtických rodů a členů královské družiny, a dokonce i u čelných představitelů městské a vesnické samosprávy (rychtáři a snad i konšelé a přísežní). Při vědomí monumentality memoriálního místa není zcela vyloučeno, že Jiří mohl být jedno volební období i grófem spišských Sasů, byť pro tuto indicii prameny neposkytují žádnou oporu. V jediném seznamu těchto grófů, který publikoval FEKETE NAGY, ref. 1, s. 345–350, se jeho jméno nenachází. Proto bude zřejmě realitě bližší chápat v tomto případě označení *comes* ve smyslu příslušnosti ke spišské nobilitě. K „feudalizaci měšťanstva“ na Spiši od 2. poloviny 13. století přinesl cenné postřehy LABANC, Peter. *Vývoj šľachty na Spiši do konca 13. storočia, Diplomová práca*. Trnava 2007, s. 52, 58. Není bez zajímavosti, že právě „Nadasd“ / Trstany o čtyřech poplužích dostal roku 1258 do držení roku levočský měšťan Goblin doložený roku 1257 jako gróf spišských Sasů, a jeho bratr Terman za roční poplatek ve zlatě. Tamtéž, s. 17, 52–53, podle MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus Slovaciae II*. Bratislava 1987, s. 415, č. 599 a *Codex diplomaticus patrius VI*. Budapest 1876, s. 114–115, č. 76.

56 Kristina zemřela krátce před říjnem 1418, srov. ZsO VI, s. 601, č. 2458 a pozn. 51. Domnívám se, že pocházela z přední košické rodiny a jejím věnem mohl být dům, z něhož později plynula renta ke kapli sv. Jiří. HALAGA, ref. 52, s. 142, č. 2370 (rok 1398), s. 190, č. 3368 (rok 1400), zmiňuje bez bližšího určení „*domina(m) Cristina(m)*“. Ztotožnění s vdovou po komesovi Jiřím se přímo nabízí, neboť v listině vydané košickou městskou radou roku 1413 je Kristina titulována „*domina Cristina, relicta condam Georgii Eülenbach*“. Srov. pozn. 60. Úzké personální spojení s východoslovenskou metropolí dokládá i odpustek pro košický kostel sv. Alžběty, získaný v Římě v roce 1392. Srov. pozn. 16.

57 Souhlas vyplývá z listiny z roku 1418 (viz pozn. 51), ZsO VI, s. 601, č. 2458: „(...) *capellam lapideam [...]* favore et consensu domini plebani ecclesie predictae, iudicis, iuratorum, consulum, universorum quoque civium civitatis antedictae perficissent (...)“. Bezdětnost páru vyplývá mj. z usilovné snahy právně pojistit fundaci a patronátní poměry, jak dokládá MVH I/4, s. 166, č. 213; ZsO VI, s. 601, č. 2458.

58 Srov. pozn. 51.

59 Srov. pozn. 14 a 54.

60 ZsO IV, s. 188, č. 735 z 10. 6. 1413. Listina je uložena v Štátnom archívu v Levoči, fond Magistrát města Levoče, sign. 6-3-22. K dispozici jsem měl fotokopii z MOL, sign. DF 258920.

Svého muže přežila téměř o čtvrtstoletí a také poslední dvě zmínky ji zachycují v souvislosti se zvěčnělým manželem. V první polovině roku 1413 se Kristina spolu s Mikulášem Feystrippem, kaplanem kaple sv. Jiří, rozhodli prodat dům a část mlýna v Košicích tamnímu měšťanovi Ondřeji Langovi za 30 zlatých. Nový majitel se ovšem zavázal odvádět pravidelný roční plat 20 zlatých správci této kaple a dalších 10 zlatých k oltářů sv. Petra a Pavla v chrámu sv. Jakuba v Levoči.⁶¹

Kristina zemřela zřejmě v létě roku 1418, kdy ji levočští konšelé vzpomínají jako „*uxor (...)* *felicis memorie*“. Oprávněně jí měli zač děkovat, neboť jim odkázala s odvoláním na papežské listiny patronát ke kapli sv. Jiří a dispoziční právo k fundačnímu kapitálu beneficia – domu na košickém náměstí.⁶² Její volba se nakonec ukázala být správnou: ještě v análech levočského rychtáře Konráda Spervogela se k roku 1516 zmiňuje: „*Domus, quae Leutschoviensis dicitur, in foro Cassoviensi, spectat ad Capellam S. Georgii, quae Leutschoviae est, censumque ejus Capellanus percipit. Collatores vero, et protectores sunt Leutschovienses*“.⁶³ V kapli, kterou se svým mužem založila, našla zřejmě po jeho boku poslední odpočinek.⁶⁴

Drobné curriculum vitae není nijak samoúčelné, když si uvědomíme, že na přelomu 14. – 15. století vznikaly ve sv. Jakubu rozsáhlé obrazové cykly (sedm skutků milosrdenství a sedm smrtelných hříchů nebo cyklus ze života sv. Doroty), hlavní oltář i sochařská výzdoba, dnes torzovitě dochované. Jejich objednavatelé, snad s výjimkou levočského faráře Hermanna, unikají pro enormní ztráty místních pramenů poznání, na což narazil i Dušan Buran, autor výtečného umělecko-historického rozboru svatojakubských cyklů v kontextu měšťanského fundátorství, mecenátu a sebe prezentace v Levoči.⁶⁵

Intenzivní průnik papežských odpustků na Spiš souvisí na obecné úrovni s právní, společenskou, hospodářskou, církevní a etnickou výlučností regionu v rámci uherského království.⁶⁶ Saským hostům, kteří na pozvání uherských panovníků v několika vlnách kolonizovali do poloviny 13. století slabě osídlenou oblast horního toku řeky Popradu a Hornádu, přiznali králové řadu privilegií, zajišťující zpočátku etnicky vnímané pospolitosti správní a církevní autonomii s dvěma nejvýznamnějšími atributy: svobodnou volbou rychtáře a faráře v saských obcích.⁶⁷ Nejpozději na přelomu 13./14. století se ze sídlišť řídícím se saským právem vytvořil samosprávný celek – Společenstvo spišských Sasů (o 43 lokalitách) a před polovinou 14. století na něj volně

61 ZsO IV, s. 188, č. 735. Rychtář a přísežní města Košice inserují listinu (10. 6. 1413, Košice), kterou jim předložil košický konšel Andreas Lang. Kněz Mikuláš Feystripp pocházel zřejmě také z Košic, neboť v tamní městské knize je k roku 1393 zmíněn jeho příbuzný Chunz Faystrypp, což posouvá domněnku o místním původu Kristiny na hranici jistoty. Srov. HALAGA, ref. 52, s. 46, č. 41.

62 Viz pozn. 51, regest ZsO VI, s. 601, č. 2458 (27. 10. 1418, Levoča). Levočští konšelé vysvědčují, že Jiří, řečený Eulenbach, měšťan levočský a jeho žena Kristina, oba již zesnulí, založili kapli sv. Jiří v kostele sv. Jakuba ve městě. Před smrtí přenechala Kristina patronátní právo ke kapli městské radě v Levoči.

63 SPERFOGEL Conrad, *Contracti Annales Scepusienses*, in: *Analecta Scepusii sacri et profani II*, (ed.) Carolus Wagner, Viennae 1774, s. 133; v překladu Sperfoglovy kroniky, Sopko Július (ed. a trans.), in: *Kroniky stredovekého Slovenska*, Budmerice 1995, byla tato část vynechána. Roku 1476 levočský dům v Košicích vyhořel, ale byl opět obnoven. Srov. SOPKO, ref. 15, s. 223; BAL, Jeremos – FÖRSTER, Jenő – KAUFFMANN, Aurél (edd.), *Hain Gáspár Lócsei Krónikája*. Lócse 1910 – 1913, s. 17, zmínka o majetku a dosazení kaplana k roku 1516.

64 Funerální památky středověkého i mladšího původu byly z kostela odstraněny roku 1753, případně i později. Srov. BURAN, ref. 48, s. 44, pozn. 126.

65 BURAN, ref. 48, zvl. s. 16, 21–112, 218, 222 (levočské malby jako příklad měšťanských fundací); TOGNER, Milan. Vyvrcholenie sakrálného monumentálneho maliarstva okolo roku 1400. In *Dejiny slovenského výtvarného umenia*, ref. 11, s. 237–244, 678–680.

66 Postavuje odkaz na nejnovější zpracování dějin Spiše: *Terra Scepusiensis*, ref. 1 a *Historia Scepusii*, Vol. I, ref. 1; RUCIŃSKI, ref. 1; SÚCHÝ, ref. 36, s. 47–127. V souvislosti s migracemi kolonistů do střední Evropy je důležitá práce KÖRMENDY, Adrienne. *Melioratio terrae. Vergleichende Untersuchungen über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13. – 14. Jahrhundert*. Poznaň 1995, zvl. s. 43–63.

67 KURZE Dietrich, *Pfarrerswahlen im Mittelalter. Ein Beitrag zur Geschichte der Gemeinde und des Niederkirchenwesens*, Köln-Graz 1966, s. 451–460; MAREK, ref. 1, zvl. s. 135–171.

navazující Provincie 24 měst – tj. důležitějších saských lokalit městského, protoměstského i vesnického charakteru na čele s voleným hrabětem/grófem (*comes saxonum*).⁶⁸ K integračním tendencím souběžně docházelo i u spišsko-saských duchovních, kteří se v průběhu 2. poloviny 13. století sdružili v korporaci, základu pozdějšího Bratrstva 24 královských farářů čili spolku duchovních výhradně saských obcí, kteří se pravidelně scházeli a dbali na svůj vzdělanostní standard.⁶⁹ Svěbytnost regionu umocňovala nadto příslušnost ke spišskému proboštvství – nikoli archidiakonátu, jak bylo v Uhrách běžné –, jehož přestaveným byl probošt spišské kapituly podléhající ostríhomskému arcibiskupovi. Metropolita také proboštům delegoval některé svoje spirituální pravomoci. Na stejném základě byla vystavěna církevní správa také v bratislavském a sibiňském proboštvství.⁷⁰

V ekonomickém ohledu těžila Spiš z výhodné polohy na křižovatkách obchodních cest do Malopolska a jihovýchodních končin království a z rozvinuté těžby kovů, především mědi. Spiš také náležela k nejméně urbanizovaným regionům pozdně středověkých Uher se všemi náležitostmi, které z toho vyplývají pro kultivaci a komunikaci v kulturně-náboženské sféře.⁷¹

Spirituální privilegia nalezla na Spiši ohlas především v saských, majoritně německých osadách jak městského (Levoča, Spišská Nová Ves, Lubica, Spišské Vlasy, Spišské Podhradí), tak i spíše venkovského charakteru (Matejovce, Ruskinovce, Hrabušice, Olcava), které bylo sdruženo v Provincii 24 spišských měst v centrální oblasti regionu. Z uvedeného pravidla tvořil výjimku pouze farní kostel v Dravcích, součást preceptorie kláštera antonitů a do jisté míry Stojany, podléhající cisterciáckému klášteru ve Štiavniku. Výjimečnost Společnosti potvrzuje fakt, že jiné kolonizační oblasti, na severu Spiše a v údolí Hnilce, i další lokality v tradičních správních celcích (např. šlechtická stolice nebo kopijnická šlechta) zůstaly římským vlivem nedotčeny.

Klíčem ke strategiím vedoucím k získání odpustků budou nejspíše korporativní rysy saského společenství: jak na samosprávné úrovni obecní a farní komunity, tak v rámci saské provincie. Kolektivní zájem potvrzují shodná data vystavení listin v několika vlnách, ať už za nimi stojí osobní přítomnost prosebníků v Římě nebo pouhé vypravení pověřených osob v zájmu farní obce, resp. obcí či celé provincie. Tento postup nijak nepopírá úlohu výrazných osobností regionálního nebo místního významu, např. komese Jiřího z Bystran nebo levočského faráře Hermanna z Velké Lomnice, graduovaného duchovního širokého rozhledu, konceptora levočských

68 CHALUPECKÝ, Ivan. Prehľad vývoja verejnej správy na Spiši. In *Sborník archivních prací*, 1963, roč. 13, s. 119–145; RUCIŇSKI, ref. 1, s. 231–304; RUCIŇSKI, ref. 5, s. 350–361.

69 FÜGEDI, Erik. Kirchliche Topographie und Siedlungsverhältnisse in der Slowakei. In *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1959, roč. 5, s. 363–400; KÖRMENDY Adrienne, *Kształtowanie się organizacji parafialnej na Spiszu w XIII w. a rozwój społeczno-gospodarczy regionu*, Kwartalnik Historyczny 94, 1986, č. 2, s. 377–398; RUCIŇSKI, ref. 1, s. 147–230; RUCIŇSKI, ref. 5, s. 411–412; RUTTKAY, Alexander. Pápežské desiatky z rokov 1332 – 1337 ako prameň hospodárskych a demografických analýz (Príspevok k spoločným interdisciplinárnym postupom v archeologickom a numizmatickom bádání). In *Slovenská archivistika*, 1990, roč. 11, s. 61–81, zvl. s. 68, 70 (mapa farní organizace na území Slovenska ve středověku, s údajmi o 1297 středověkých farářích); HOMZA, *Počiatky kresťanstva na Spiši*, In HOMZA – SROKA, ref. 1, s. 272–277, 280–281 (vznik a rozvoj farní sítě na Spiši), s. 277–280 (bratrstvo 24 spišských farářů), s. 310 (hospodářská vyspělost Spiše); VIZKELETY, András. Die Fraternalitas XXIV plebanorum civitatum regalium in Oberungarn und der Handschriftenbestand Zipser Pfarreibibliotheken. In *Pfarreien im Mittelalter. Deutschland, Polen, Tschechien und Ungarn im Vergleich*, hg. von KRUPPA, Nathalie unter Mitwirkung von Leszek Zygnier. Göttingen 2008, s. 327–338.

70 RUCIŇSKI, ref. 1, s. 154–162; RUCIŇSKI, *Cirkevné štruktúry na Spiši*. In HOMZA – SROKA, ref. 1, s. 400–408; SLIVKA, *Sídlišková a cirkevná štruktúra*, ref. 4, s. 419–448, zvl. s. 440; HOMZA, *Počiatky kresťanstva na Spiši*, ref. 4, s. 233–235; MAREK, Miloš. Saxones nostri de Scepus: K niektorým otázkam príchodu saských hostí a ich života na Spiši. In GLADKIEWICZ – HOMZA, ref. 1, s. 353–365; BREZOVÁKOVÁ, Blanka. K pokusu o erigovanie biskupstva na Spiši v polovici 14. storočia. In *Historický časopis*, 2009, roč. 59, s. 415–442, zvl. s. 418–421.

71 Vedle titulů z pozn. 33 postačuje odkaz na nejnovější shrnutí u: RUCIŇSKI, *Hospodárske štruktúry Spiša v neskorom stredoveku*. In HOMZA – SROKA, ref. 1, s. 381–399.

obrazových cyklů a zakladatele exklusivního bratrstva Božího těla v kostele sv. Jakuba.⁷² Individuální a kolektivní prvky v duchovní sféře šly ruku v ruce.

Význam a úlohu odpustku pro lokální církevní společenství si můžeme jen domýšlet: milodary vybrané z vyhlásování indulgence zřejmě rozšířily fabriční jmění a mohly být investovány do drobnějších úprav kostelů a do jejich vybavení.⁷³ U sledovaných lokalit se ovšem milost téměř nedá prokazatelně propojit s výraznou stavební aktivitou.⁷⁴ Vlna transformací jednolodních svatých 13. století na typická spišská dvojloď už odezněla a podle J. Žáryho ani jeden z odpustkových dvojloďných kostelů (Lubica, Ruskinovce, Dravce a Matejovce) neprocházal v 90. letech rozsáhlou přestavbou.⁷⁵ Bude tedy vhodnější vidět v odpustku investici duchovní reprezentace částečně srovnatelnou s vybavováním kostela sochami, obrazy, drobnou architekturou (pastofória, křtitelnice), liturgickými předměty či paramenty.⁷⁶

Podíváme-li se závěrem letmo a z ptáčích perspektivy na postavení Spiše v rámci uherského království, vyjeví se následující obraz.⁷⁷ V papežské kanceláři bylo pro uherské příjemce vystaveno minimálně 152 odpustkových listin, zvláště v jubilejních letech 1390 a 1400. O indulgence projevíli zájem především duchovní a patroni farních kostelů (84x), naproti tomu podíl klášterů, z nichž se výrazněji uplatnil uherský řád paulínů, se pohyboval na úrovni pouhých 10 procent. Porovnání rozložení odpustkových míst s mapou farní sítě v Uhrách z počátku 14. století jen potvrdilo předpokládaný soud. Odpustky se koncentrovaly do oblastí s výraznější hustotou farní sítě a s vhodnými sídelními podmínkami (jižní část diecéze Veszprém, region kolem Pécs, Oradei, Alby Julie a především v Sedmíhradsku kolem Brašova a mezi městy Mediaș a Sigișoara).

Značná shoda v recepci papežských odpustků na Spiši a v Sedmíhradsku je zřejmě vodítkem pro pochopení nadměrného zájmu o indulgence, v tom, čím se odlišily od jiných regionů, o jejichž pokročilosti na sklonku 14. století netřeba pochybovat (např. báňská města středního

72 Hermann se stal farářem v Levoči roku 1396, srov. MVH I/3, s. 321, č. 341. K životopisu a bratrstvu Božího Těla srov. JANKOVIČOVÁ, Eva. *Fraternitas Corporis Christi v Levoči*. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Majster Pavol z Levoče. Život a doba*. Košice 1991, s. 72–79, zvl. 72–74; BURAN, ref. 48, s. 35, 89–91. 73 Např. ve Spišské Nové Vsi byla na sklonku 14. století ke kostelu P. Marie přistavěna kaple sv. Michala. Srov. MVH I/4, s. 153–154, č. 201; *Dejiny slovenského výtvarného umenia*, ref. 11, s. 642–643.

74 Údaje přebírány ze *Súpisu památok na Slovensku a Vlastivedného slovníku obcí na Slovensku*. Pouze v Hrabušicích se podle SPSI I, s. 445–446 klade stavba nového presbyteria a severní kaple na začátek 15. století.

75 Podle průlomové práce ŽÁRYHO Juraje, *Dvojloďové kostoly na Spiši*. Martin 1986, zvl. s. 46–47, který chápe rekonstrukce kostelů mj. jako projev proměn náboženského cítění obyvatel Spiše, probíhaly přestavby 17 dochovaných dvojloďných svatých přibližně v letech 1350–1420, nejdříve v městských lokalitách, v menších obcích v 80.–90. letech 14. století, s dozvukem do počátku 20. let 15. věku. Datace podle Žáryho: Lubica, kolem 1360, s. 50–52, 252–253; Ruskinovce, 50. – 60. léta 14. stol., s. 56, 270–271; Dravce, 60. – 70. léta 14. stol., s. 57, 264–265; Matejovce, začátek 20. let 15. stol., s. 62–63, 246–247. Jeho datování přebírá POMFYOVÁ, Bibiana. *Vrcholnegotická architektúra na Spiši*. In *Dejiny slovenského výtvarného umenia*, ref. 11, s. 97–108, zvl. s. 105–109. – Jen na okraj Žáryho knihy budiž zmíněno, že jeho příliš jednostranné chápání odpustků jako jasného signálu stavební činnosti může poněkud ovlivnit výsledky, k nimž na základě uměnovědného rozboru dospěl. Přestavbu kostela v Ruskinovcích datuje podle slohové analýzy do 50. – 60. let 14. století. A dále pokračuje: „Na druhej strane však skorší vznik kostola a jeho datovanie problematizuje údaj zo súvekých historických prameňov. Podľa neho pápež Bonifác IX. povolil roku 1393 (!) odpustky na dostavbu kostola. Na jeho základe by sa dalo uvažovať o určitom kompromise: Stavbu dvojloďa, ktorú začali pravdepodobne naozaj už v šesťdesiatych rokoch, na jistý čas z vonkajších príčin prerušili a dokončili až začiatkom deväťdesiatych rokov.“ Do podobné pasti padá vícero kunsthistoriků.

76 Početné doklady v *Dejinách slovenského výtvarného umenia*, ref. 11. Od druhé poloviny 14. století je patrná výrazná produkce všech uměleckých odvětví: malířství, sochařství, zlatnictví a kovolitectví. Srov. MARKUŠOVÁ, Kristína. *Pastofória vo východoslovenských kostoloch*. In *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia*, 2000–2001, roč. 3-4, s. 365–380.

77 HRDINA, ref. 2, s. 47–57; HRDINA, ref. 6, s. 47–70.

Slovenska).⁷⁸ Výrazná přítomnost saského etnika, rozvinutá ekonomika a právní i církevní-správní výlučnost saských obcí na autonomním základě se pojily také s otevřenějším informačním a komunikačním horizontem i nápadnou vnímavostí k moderním trendům či religiózním novinkám – tj. svatým rokům a odpustkům éry Bonifáce IX. Zatímco při prvním římském jubileu připadla Spiši a Sedmihradsku s mírnou nadsázkou průkopnická role při recepci Bonifácových indulgencí v Uhrách, o deset let později při podobné příležitosti už jejich výjimečně postavení vzalo za své a odpustky se objevily výrazněji i v jiných částech Slovenska, nikde však v takové koncentraci jako na Spiši.⁷⁹

Po Bonifácově smrti se římstí pontifikové vrátili k původní tradici umírněného vydávání odpustků a jejich rozšíření ve střední Evropě znatelně pokleslo. Korpus spirituálních milostí pro Spiš už nedoznal dalšího rozšíření, iniciativu přebrali příjemci ze západního Slovenska.⁸⁰ Mezi poslední známou indulgencí na Spiši z doby schismatu a první z doby pokoncilní pro Bystrany z roku 1420 se klenulo období jedné generace.⁸¹

Epilog: Druhý život odpustkových listin v baroku?

Na samém konci 17. století provedl probošt Jan Žigraj vizitaci spišských kostelů. Farářům kladl otázky podle jednotného interrogatoria, v němž nechyběl ani prostý dotaz: „*An aliquas et quando habeat indulgentias?*“⁸² Přibližně polovina plebánů nevzpomenula žádné indulgence a čtvrtina uvedla termíny aktuálních milostí. Zbývající duchovní stručně konstatovali, že kdysi kostel jistě odpustky měl (někdy i s uvedením termínů), ale zpravidla už pozbyly platnosti. V několika případech zmínili také odpustky staršího, ba i středověkého původu, které se již po více než dvě století nalézaly ve farních archivech.⁸³ Jeden z těchto údajů lze spojit s dodnes dochovanou listinou ze Spišského Hrušova z poloviny 14. století.⁸⁴ Pátrání po milostech Bonifáce IX. by bylo

78 Kromě odpustku pro banskobystričský špitál sv. Alžběty z roku 1392 mi není známá jiná indulgence z období schismatu pro středoslovenská horní města, o jejichž širokých kontaktech, stycích s kurií a poutích do Říma nelze ve 14. století pochybovat. Srov. např. římské a avignonské odpustky regestované u MATULAY, Ctibor. *Město Banská Bystrica. Katalog administrativních a soudních písemností (1020) 1255 – 1536*. Bratislava 1980, s. 21, č. 21 (1300), s. 22, č. 25 (1323), s. 23, č. 29 (1332), č. 30 (1335). Ke zbožným i trestním poutím do Říma CSUKOVITS, Enikő. *Középkori magyar zarándokok* [Uherští poutníci ve středověku]. Budapest 2003, zvl. s. 204–205.

79 Prosadily se zvláště v úrodných oblastech jihozápadu a jihovýchodu, na rozdíl od středního Slovenska. Banská Bystrica (1391), viz pozn. 14, č. 236; Plešivec (1391), viz pozn. 14; Košice (1392, 1402), viz pozn. 16, MVH I/4, s. 417–418, č. 475; Jasov (1393), MVH I/3, s. 212, č. 236; Bardejov (1400 – 2x), MVH I/4, s. 196–197, č. 249, s. 296, č. 358; Koválov, okr. Senica (1400), s. 234, č. 290; Lastomír, okr. Michalovce (1400), s. 241–242, č. 302; Vráble, okr. Nitra (1400 – 2x), s. 251–252, č. 311, 312; Kolíňany, okr. Nitra (1400), s. 292–293, č. 353; Sereď (1400), s. 293, č. 354; Zemplínska Teplica ?, okr. Trebišov (1401), s. 299, č. 362; Krásna nad Hornádom (1401), s. 314–315, č. 381; Hlohovec (1401), s. 318, č. 384; Želiezovce, okr. Levice (1402), s. 471–472, č. 533.

80 Souhrnné zpracování papežských odpustků období schismatu na Slovensku bude předmětem další studie.

81 LUKCSICS Paulus (ed.), *Diplomata pontificum saec. XV*. Tomus I.: Martinus papa V. (1417–1431), Budapestini 1931, s. 88, č. 224 z 1.3. 1420, odpustky uděleny na žádost faráře kostela sv. Petra a Pavla v Bystranech (Ewlenbach). Není bez zajímavosti, že právě po Bystranech se psal komes a levočský měšťan Jiří a že jím založený oltář ve farním kostele sv. Jakuba v Levoči má shodné patrocinium se svatyní v Bystranech.

82 HRADSKZY, ref. 8, s. 114–277, s. 146, Visitatio ecclesiarum Scepusiensium facta per Iohannem Sigray praepositum anno 1700.

83 Tamtéž, s. 164 (Poprad – papežský odpustek z roku 1493), s. 181 (Slatvina), s. 188 (Betlanovce).

84 Tamtéž, s. 194, Spišský Hrušov: „*Indulgentiae olim erant per annum aliquoties, modo nullae daturae*“, z nichž je dodnes dochována kolektivní indulgence 12 kuriálních biskupů při papežském dvoře v Avignonu z roku 1345 pro kostel sv. Kateřiny; vydal ji WAGNER, ref. 40, s. 269, dnes uložena v Archivu biskupského úřadu Spišská kapitula, fond Hodnověrné místo Spišská kapitula, sign. Scr. 5, Fasc. 8, Nr. 44.

ale již tehdy zřejmě neúspěšné. Pouze v Matejovicích a Hrabušicích⁸⁵ se snad odrazilo nejisté povědomí o starších odpustcích, jejichž termíny se shodovaly s privilegovanými dny v listinách římského papeže schismatické epochy...⁸⁶

85 HRADSZKY, ref. 8, s. 165, Matejovce – „*Indulgentiae olim fuerunt in festivitibus B.M.V. et in festo S. Nicolai. Modo nulae sunt.*“ Připomeňme pouze, že odpustky z roku 1400 specifikovaly také čtyři hlavní mariánské svátky, aniž bychom podle této zmínky chtěli přímo dokazovat kontinuitu. Tamtéž, s. 212, Hrabušice – zmíněna zchátralá kaple sv. Barbory, v níž je oltář světice a „*indulgentiae habentur in capella pro festo s. Barbarae*“, v nichž bychom hypoteticky mohli vidět i papežské odpustky z roku 1391. Ve Spišských Vlachách, Ruskinovicích, Lubici a Dravicích, s. 156, 158–159, 207 odpověděli faráři na otázku č. 11 negativně.

86 Příspěvek vznikl za přispění „Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0166-07“ a také v rámci projektu Grantové agentury AV ČR č. IAA 800090901 Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století.

22. ŽIGMUND LUXEMBURSKÝ A SPIŠSKÉ MESTÁ

Karin Fábrová

Pre obdobie panovania uhorského kráľa Žigmunda bol charakteristický jeho pomerne intenzívny kontakt s uhorskými mestami, viditeľný aj prostredníctvom udeľovania rôznych práv a nariadení, ktoré podporovali ich rozvoj a zabezpečovali im aj náležitú ochranu zo strany uhorského panovníka.

Zachované písomné pramene z 15. storočia k dejinám Kežmarku nám umožňujú v porovnaní s 13. a 14. storočím podrobnejšie skúmať vývoj mesta vo viacerých sférach. Písomné dokumenty z tohto obdobia majú pomerne veľkú vypovedaciu hodnotu, čím je možné vytvoriť presnejší obraz o postavení a prosperite mesta v 15. storočí.

Vďaka neustálej aktivite mešťanov sa mesto v 15. storočí rozvíjalo tak v právnej, ako aj v hospodárskej oblasti. Kežmarčania získali niekoľko ďalších významných privilégií, ktoré im potvrdili nielen ich výsadné postavenie, ale im priniesli niekoľko ďalších výhod. Prosperita mesta sa prejavila samozrejme aj v jeho urbanisticko-architektonickom vývoji v podobe prestavby významných objektov v meste, ale aj výstavby nových budov.

Podľa zachovaného archívneho materiálu môžeme usudzovať, že Kežmarok pravdepodobne najviac prosperoval za vlády uhorského kráľa Žigmunda. V tomto období mešťania získali od panovníka mnohé významné privilégiá rozširujúce ich právomoci predovšetkým v súdnej oblasti, ale zároveň posilnili aj ich pozície v obchodnom dianí. Uhorský kráľ Žigmund niekoľkokrát vyhovel prosbám a sťažnostiam Kežmarčanov, a tým chránil ich práva, záujmy a majetok. Udeľovaním rôznych finančných úľav im boli vytvorené vhodné podmienky pre hospodársky rozvoj a urbanistickú výstavbu mesta.

Napriek tomu, že kežmarskí mešťania získali v roku 1269 mestské výsady, vďaka ktorým nepodliehali pod právomoc spišského župana a šľachty, predsa v priebehu 15. storočia dochádzalo niekoľkokrát k pokusom narušiť ich práva a slobody. Kežmarčania v takýchto prípadoch hľadali pomoc a podporu u uhorského panovníka, ktorý ich žiadostiam vyhovel a postavil sa na ich stranu.¹ V roku 1317 sa síce Kežmarok nachádzal v zozname členov Spoločenstva spišských Sasov a na základe zachovaných písomných prameňov nevieme určiť ako dlho a nakoľko sa riadil jeho výsadami, ale aj povinnosťami.² V 15. storočí však získali kežmarskí mešťania niekoľko privilégií právneho charakteru, ktoré okrem iného potvrdzujú, že Kežmarok sa v danom období rozvíjal, samostatne, ako výsadné mesto, bez akejkoľvek príslušnosti k inému mestskému spoločenstvu.

V roku 1399 bola vyhotovená ich konfirmácia uhorským kráľom Žigmundom. V podstate išlo len o znovu potvrdenie dovtedajšieho postavenia kežmarských mešťanov, čo bolo v danom období zvykom aj v prípade iných miest, väčšinou po nástupe nového kráľa na uhorský trón.³ Daným aktom si mešťania vymohli od nového panovníka akceptovanie ich výsadného postavenia v rámci uhorskej spoločnosti.

1 Originál listiny sa nezachoval. Zachovaná je v konfirmácii Žigmunda, uhorského kráľa, z roku 1399. MVŠA Levoča, pob. Poprad, (ďalej len ŠA) Magistrát mesta Kežmarok perg. č. 11. JUCK, Lubomír (ed.). *Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238 – 1350) I*. Bratislava 1984, č. 37, s. 51 - 52.

2 „... item Kesmark ...“ SCHMAUK, M. *Supplementum Analectorum Terrae Scepusiensis II*. Szepesveralja 1889, s. 42.

3 Štátny archív (ďalej len ŠA) Levoča, pob. Poprad, Magistrát mesta Kežmarok perg. č. 11.

V roku 1411 nariaďuje Žigmund prvýkrát spoločnému richtárovi Spoločenstva spišských Sasov, aby členovia tohto spoločenstva neporušovali práva a výsady kežmarských mešťanov, ktoré im boli udelené uhorským panovníkom.⁴

V roku 1412 sa Kežmarčania opäť sťažujú, že sú nespravodlivo súdení za priestupky, ktorých sa nedopustili a dokonca sa im upiera ich právo predstúpiť pred legitímne ustanovený súd, ktorý v danom prípade mal byť zložený z mestského richtára a mestskej rady Kežmarku. Žigmund zakazuje spišskému županovi nespravodlivo súdiť mešťanov z Kežmarku a nariaďuje, aby bola plne rešpektovaná súdna právomoc kežmarského richtára a kežmarskej mestskej rady nad Kežmarčanmi.⁵

Spoločný richtár spišských Sasov sa nechcel vzdať príjmov, ktoré vyplynuli z vykonávania súdnej funkcie a popieral naďalej súdne kompetencie kežmarského richtára a mestskej rady. Na základe svojho rozhodnutia im povoľuje riešiť iba prípady, ktoré nepresahujú hodnotu 20 denárov. Nariadením uhorského kráľa Žigmunda v roku 1417 bola Kežmarčanom potvrdená opäť plná súdna právomoc.⁶

Podľa mandátov od uhorského kráľa Žigmunda z rokov 1411, 1412 a 1417 je zrejmé, že spoločný richtár Spoločenstva spišských Sasov a aj spišský župan narúšali predovšetkým súdnu právomoc kežmarského richtára a mestskej rady. Spoločný richtár Spoločenstva spišských Sasov si pravdepodobne nárokoval právo súdiť Kežmarčanov na základe ich príslušnosti k danému spoločenstvu v 14. storočí. Mandáty, ktoré chránili samostatné súdnictvo kežmarských mešťanov sú jasným dôkazom skutočnosti, že Kežmarok sa rozvíjal v 15. storočí ako mesto s plnou podporou uhorských kráľov. Výsadnosť mešťanov spočívala aj v možnosti ich slobodnej dispozície s vlastným majetkom, ktorý bol aj odrazom hospodárskej prosperity mesta a z tohto dôvodu si ho samozrejme starostlivo chránili. Aj v tejto oblasti dochádzalo k viacerým snahám porušiť majetkovo – vlastnícke práva kežmarských mešťanov.

V roku 1411 vydáva Žigmund zákaz loviť ryby v kežmarských riekach a potokoch pre všetkých šľachticov na Spiši.⁷ K porušeniu tohto nariadenia došlo aj v roku 1417, kedy bol panovník opäť požiadaný, aby svojím nariadením ochránil majetkové vlastníctvo Kežmarčanov.⁸ Žigmund

4 „... contra huismodi ipsorum libertates nonnullas illis iniurias intulissetis et ... irrogaretis incessanter ... nos ... cives et incolae civitatis nostrae ... legitimis suis iuribus ... volumus gratulari ... quatenus ... praefatam civitatem nostram Kesmark ... ac ... cives et incolae universos ... in omnibus illis libertatibus et iuribus ... quas a praedictis nostris ... regibus et a nobis per literas superunde datas habuisse et habere ... conservare et manutenere debeatis ...“ ŠA Levoča, pob. Poprad, Magistrát mesta Kežmarok, pag.9.

5 „... per nonnullos ex vobis in personis impedirentur et iudicarentur ... arrestarentur et dampnificarentur et pro debitis dellitis et offensis aliorum... mandamus, quatenus... accionis vel quescionis contra praefatos cives et hospites habent vel habuerunt ... in praesentia iudicis et iuratorum civium pre dictae nostrae civitatis Kesmark legitime prosequantur ex parte quorum iudex et iurati cives ... satisfactionis complementum exhibebunt ...“ ŠA Levoča, pob. Poprad, Magistrát mesta Kežmarok, perg. 18.

6 „... mandamus ... quatenus ... iudices et iurati cives pro tempore constituti universas quaslibet causas coram ipsis in eadem civitate kesmark ... iudicare et decidere valeant, possint ... ut hi qui se per eosdem iudices et iuratos cives contra deum et iustitiam opprimi senserint possint ... „ ŠA Levoča , pob. Poprad, Magistrát mesta Kežmarok, perg. 23.

7 „... igitur vestris fidelitatibus mandamus firmiter et discrete, quatenus talibus nobilibus ac alterius condicionis hominibus... nostrae maiestatis in persona inhibere debeatis ut ... in praenotata civitatis nostrae foricaseorum aquis et fluviis pisces prendere non debeant ... iudici et civibus praenotatae civitatis nostrae foricaseorum ... committimus ... ut tales nobiles seu alios ... conditiones homines deprehendere ... potuerunt ... ab eisdem barcas seu alias res per tunc apud ipsos repertas ... recipiendi plenam et omnimodam habeant facultatem... „ ŠA Levoča, pob. Poprad, Magistrát mesta Kežmarok, perg. 16.

8 „... nullus omnium hospitem ... contra eorumdem dicte nostrae civitatis Kesmark civium voluntatem in quibuslibet aquis, tam magnis parvis ad eandem civitatem Kesmark ... piscare praesument nec debent ... tamen nonnulli vestrum et praecipue piscatores ad nostram civitatem Leuchoviensis ... ad dicte civitatis nostrae Kesmark aquas veniendo in eisdem piscarentur ... nos praefate civitatis nostrae Kesmark cives et incoles in ipsorum libertatibus iuribus et praerogativis observari velimus ... mandamus ..., quatenus nostrae civitatis kesmark cives et incolae ipsorum libertatibus iuribus ... perfrui ... in praedictorum ipsorum aquis piscari et pisces prendere ... contra ipsorum voluntatem nullatemus ...“ ŠA Levoča, pob. Poprad, Magistrát mesta Kežmarok, perg. 27.

v roku 1417 zakazuje levočským rybárom narúšať teritórium kežmarských vôd. Následne v tom istom roku vydáva ešte nariadenie, ktorým zakazuje pod hrozbou pokuty ťažiť drevo v kežmarských lesoch.⁹

V situáciách, keď Kežmarčania snažili ochrániť svoj majetok, panovník uprednostnil ich záujmy pred nárokmi spišských šľachticov, ako aj mešťanov z Levoče a svojimi nariadeniami rozhodoval tieto spory v prospech kežmarských mešťanov. Jedným z najdôležitejších privilégii, ktoré sa podarili Kežmarčanom získať počas panovania kráľa Žigmunda, bolo právo konať jarmok. Od roku 1419 mohli usporiadať jarmok dvakrát do roka v dňoch, ktoré bezprostredne predchádzali, alebo nasledovali po sviatkoch Očistenia Panny Márie (1. – 3. februára) a apoštolov Petra a Pavla (28. – 30. júna).¹⁰ V roku 1423 vydal pre Kežmarčanov uhorský kráľ opäť obdobné privilégium, v ktorom došlo k posunu termínu konania jarmoku na sobotu, nedeľu a pondelok pred stanovenými sviatkami.¹¹

Vpád husitov na Spiš 16. septembra 1433 zasiahol do ďalšieho vývoja mesta. Podľa zachovaných písomných správ bolo mesto počas husitského vpádu zničené požiarom a ten istý osud postihol aj mestské listiny. Tieto tvrdenia, ako sme zistili na základe nášho výskumu, sa nekladajú celkom na pravdu. Predpokladáme, že iba časť písomností zhorela alebo bola zničená, pretože mnohé listiny vydané pred rokom 1433 sú dodnes súčasťou archívu mesta Kežmarok.

Kežmarčania sa pravdepodobne snažili čo najtragickejšie opísať svoj osud a utrpené straty, aby tým získali čo najviac možných výhod od uhorského kráľa pre ďalší rozvoj mesta. V podstate sa im tento ich zámer úspešne podaril a celá situácia sa vyriešila k ich spokojnosti.

14. septembra 1433 odpustil Žigmund najprv všetkým kežmarským mešťanom, ktorí utrpeli husitským vpádom škody na majetku, dane na obdobie 10 rokov pri hnutelnom a 15 rokov pri nehnuteľnom majetku.¹² V tom istom roku, 14. septembra, potvrdil Kežmarčanom ich mestské výsady, ktoré získali od jeho predchodcov.¹³ Žigmund 26. septembra 1433 ešte vydáva jedno nariadenie, ktorým zakazuje obyvateľom Spiša trestať Kežmarčanov zbúraním mestským hradieb. Naopak ich vyzýva, aby pomohli týmto mešťanom obnoviť fortifikačný systém mesta, ktorý bol poškodený husitským vpádom a za ich pomoc im sľubuje svoju ochranu.¹⁴

Asi najväčšou výhodou pre kežmarských mešťanov bolo získanie práva skladu v roku 1435.¹⁵ Mešťania využili zmätok, ktorý nastal v krajine po vpáde husitov a obrátili sa na Žigmunda

9 „... alius ex cobis ... suis civibus sive vehiculis, Qui dictis ipsorum silois lignea absaderint... tres floris puri auri accipere valeant et possint ...et eosdem vehicula equos ...tam diu tenere ... donec ipsis civibus de dictis tribus florenis auri satisfacione impodent ...“ ŠA Levoča, pob. Poprad, Magistrát mesta Kežmarok, perg. 25.

10 „... pro utilitate et comodo regnum nostri hungarie praedicti ac civium et comunitalis eorundem ad ... nostram civitatem Kesmark nundinas liberas seu fora annualia annis singulis in ... festivitibus festorum purificationis beate Marie virginis gloriose et beatorum Petri et Pauli apostolorum ceterisque diebus huiusmodi festivitates immediate precedentibus et subsequenibus ...“ ŠA Levoča, pob. Poprad, Magistrát mesta Kežmarok, perg. 30.

11 ŠA Levoča, pob. Poprad, Magistrát mesta Kežmarok, perg. 33.

12 „... hussite heretici Bohemi praetactas terras et partes nostras Scepusiensis desolandi, ...ipsius civitatis nostrae partem ignis voragine consumpsissentdomus curie et habitationes ... guindecim ..bona mobilia per dictos hussitas ...decem annorum census datia et collectas duximus relandi et remisendi ...“ ŠA Levoča, pob. Poprad, Magistrát mesta Kežmarok, perg. 40.

13 „... omnes literae iuraque et qualibet literalia instrumenta ipsorum civium hospitem et incolarum super eorundem libertatibus et libertatum ... ab ipsis alienate et deperdita extitissent ... duximus annuedum eisdem omnibus libertatibus et libertatum praerogatiis legibus ... frui et gaudere valeant ...“ ŠA Levoča, pob. Poprad, Magistrát mesta Kežmarok, perg. 47.

14 „... mandamus, quatenus praemissum murum, aut, quaecunque alia fortatilita praetitulae civitatis nostrae Kesmark, quovis momndo, in quacunqve sui parte rumpere, detrahere, aut vertere in ruinam, rumpique, et detrahi, acaboleri, et destui facere nequaquam praesumatis, quin potuis ipsam civitatem nostram Kesmark in omnibus muris ...pro viribus recuperetis et testauretis ...“ WAGNER, Carolus (ed.). *Analecta Scepusii sacri et profani I.* Viennae 1773, s. 54.

15 V archíve mesta Kežmarok sa nachádza transumpt tohto privilégia, ktorý bol vydaný v roku 1436 Spišskou Kapitulou. ŠA Levoča, pob. Poprad, Magistrát mesta Kežmarok, perg. 43. Originál listiny z roku 1435 bol publikovaný. WAGNER, Carolus (ed.). *Analecta Scepusii sacri et profani I.* Viennae 1773, s. 55 - 57

s prosbou o znovu potvrdenie svojich mestských výsad, pretože táto dôležitá privilegálna listina bola údajne zničená. Kežmarčania súčasne požadujú potvrdenie práva skladu, ktoré im vraj tiež prináležalo. Proti ich požiadavke sa ale zdvihla vlna protestov zo strany konkurenčného mesta Levoča, ktorého obyvatelia dané právo vlastnili od 14. storočia. Levočskí meštania tvrdili, že Kežmarčania právo skladu v minulosti nemali. Panovník sa v roku 1434 obrátil so žiadosťou na Spišskú kapitolu, aby uvedenú záležitosť vyriešila.¹⁶ Počas vyšetrovania predvolaní svedkovia potvrdili skutočnosť, že Kežmarčania oddávna právo skladu užívali. Spišská kapitula v roku 1434 poslala uhorskému panovníkovi kladnú odpoveď ako výsledok svojho vyšetrovania.¹⁷

Zachované písomné svedectvá nepriamo nasvedčujú, že celá záležitosť bola skôr dobre zorganizovaným podvodom zo strany Kežmarčanov, ktorý sa podarilo dotiahnuť do úspešného konca. V archíve mesta Kežmarok sa totiž dodnes zachovala konfirmácia mestských výsad z roku 1399, vydaná uhorským kráľom Žigmundom, ktorú Kežmarčania prehlásili za stratenú. Listina obsahuje text výsadnej listiny od Bela IV. z roku 1269 a zároveň aj text konfirmácie Štefana V. z roku 1270. Z nich sa konkrétne dozvedáme, aké výsady kežmarskí meštania vlastnili a právo skladu sa medzi nimi nenachádza.¹⁸

Je možné predpokladať, že im bolo právo skladu pridelené prostredníctvom separátnej listiny, ale uvedené tvrdenie môžeme z viacerých dôvodov vylúčiť. V listine kráľa Žigmunda z roku 1434 sa totiž uvádza, že sa nezachovala listina s mestskými výsadami udelenými a potvrdenými dvoma jeho predchodcami – uhorskými kráľmi, ako aj opätovne potvrdenými jeho vznešenosťou kráľom Žigmundom.¹⁹ Uvedená formulácia poukazuje práve na listinu z roku 1399, ktorá nebola zničená. Kežmarčania žiadajú v roku 1434 od panovníka potvrdiť všetky svoje mestské výsady, medzi ktorými bolo aj právo skladu. Ako sme však uviedli, takéto potvrdenie získali od kráľa Žigmunda hneď po husitskom vpáde v roku 1433, ale bez práva skladu.

Bežnou praxou kežmarského richtára a mestskej rady bolo nechať si vyhotoviť Spišskou kapitulou odpis významných listín. Viaceré kežmarské privilegálne listiny mali vyhotovené transsumpty, ktoré sú dodnes súčasťou archívu mesta Kežmarok. Je možné predpokladať, že ak by listina skutočne existovala, bola by pravdepodobne zachovaná vo viacerých vyhotoveniach, čo bolo zaužívaným zvykom. V danom prípade si môžeme položiť aj otázku, či by už nešlo, aj so zreteľom na uvedené skutočnosti, o príliš veľkú zhodu okolností, ak by sa predpokladalo, že všetky jej vyhovenia mohli byť zničené v roku 1433, ak sa tak nestalo s inými listinami.

Zaujímavá je aj skutočnosť, že v listine z roku 1435, kedy Žigmund vyhovuje žiadosti Kežmarčanov, sú ich mestské výsady potvrdené všeobecne, len právo skladu je rozpisané podrobne

16 „... ut antiquis libertatibus eorum et praerogativis ... per duos reges hungariae nostrae, ut puta praedecessores consequentereque per nostram maiestati concessis ..., quilibet mercatores omnes suas venales res et quevis bona mercimoniamaneri.. civitatem nostram ... deponendi ...exponendi...puta ferrum, cuprum, ceram et sebum... ad appendedi ... ponderandi... plenam habuerint...sed nunc iudicis ac iuratoribus et incole civitatis nostrae Leuchaviensis et plenique alterius status ... audito et ...cognito ...movitur... per hussitas literas et literalia istrumentam nostra privilegia super huiusmodi eorum libertatibus et gratiatis ... deperdita et alienata forent ...“ ŠA Levoča, pob. Poprad, Magistrát mesta Kežmarok, perg.41.

17 „... quod praefata civitas Kesmark et praefati iudex, cives et hospites, semper ab antiquo ...tempore, cuius contrarium memoria... non existit, talibus ... libertatibus ... eorum et gratiarum ... per duos reges hungariae ...per regia maiestatem concessit ... usi ...et gravissi fuissent ...“ ŠA Levoča, pob. Poprad, Magistrát mesta Kežmarok, perg. 41. Podľa tvrdenia B. Pollu sa nedozvedáme, či Spišská Kapitula sťažnosť prešetrila. POLLA, Belo. Kežmarok (Výsledky historickoarcheologického výskumu). Bratislava 1971, s. 131. Listina, ktorá obsahuje odpoveď Spišskej Kapitulky sa však zachovala a je súčasťou archívu mesta Kežmarok. Je však uložená pod signatúrou perg. 41, tak ako aj uvedený mandát uhorského kráľa Žigmunda z roku 1434.

18 ŠA Levoča, pob. Poprad, Magistrát mesta Kežmarok, perg. č. 11.

19 „... per duos reges hungariae nostrae....per nostram maiestatis concessis ...“ ŠA Levoča, pob. Poprad, Magistrát mesta Kežmarok, perg. 41.

s presnými inštrukciami na koho a na aký tovar sa vzťahuje. Práve táto časť textu podporuje tvrdenie, že právo skladu bolo pre mesto Kežmarok novou výsadou, ktorú bolo potrebné upresniť.²⁰

Pre následný rozvoj mesta bolo podstatné, že v tejto situácii sa panovník priklonil na ich stranu a právo skladu im udelil. Vďaka získanému právu sa posilnili pozície Kežmarčanov obchodnej sfére a stali sa vážnym obchodným konkurentom mesta Levoče. Kežmarčania získali právo skladu v menšom rozsahu ako vlastnili Levočania, predsa tento úspech kežmarských mešťanov otriasol dovtedy suverénnym postavením Levočanov v oblasti obchodu. Podľa privilégia z roku 1435 sa právo skladu v meste Kežmarok vzťahovalo na konkrétne druhy tovaru: vosk, loj, meď, olovo, oceľ a železo. Povinnosť zastaviť sa v meste mali všetci, teda domáci aj zahraniční obchodníci, ktorí viezli súkno a iný tovar na ľahkých vozoch.

Počas panovania kráľa Žigmunda sa posilnili pozície kežmarských mešťanov v mnohých sférach, ale asi k najdôležitejším patrila hospodárska oblasť. Ekonomická prosperita mesta ovplyvnila aj ďalšie ambície obyvateľov mesta v tak dôležitej oblasti, akou bolo súdnictvo. Udeľovaním rôznych finančných úľav im boli vytvorené vhodné podmienky pre hospodársky rozvoj a urbanistickú výstavbu mesta.

V roku 1404 odpúšťa Žigmund kežmarským mešťanom dane na obdobie 12 rokov, pretože mesto bolo zničené požiarom. Financie, ktoré im boli odpustené za obdobie 6 rokov, mali využiť na obnovu mestského fortifikačného systému.²¹ Mesto malo totiž z politicko-strategického hľadiska významnú zemepisnú polohu, ležalo neďaleko severnej hranice s Poľskom. Kežmarok bol teda smerom od severnej hranice s Poľskom dôležitejším strategickým bodom pre Uhorské kráľovstvo ako jeho najväčší konkurent Levoča. Levoča je vzdialená asi 25 km juhovýchodne od Kežmarku, takže by nebola v prípade možného nebezpečenstva ako prvá vystavená útokom. Kežmarok patril k jedným z najsevernejších oporných bodov na Spiši, odkiaľ bolo možné chrániť Uhorské kráľovstvo. Všetky mestecká, ležiace na Spiši západnejšie smerom od Kežmarku, teda aj Spišská Sobota, boli chránené zo severu horským hrebeňom Tatier. Do husitského vpádu v roku 1433 odpustil Žigmund kežmarským mešťanom daňovú povinnosť ešte dvakrát.

V roku 1423 predlžuje Kežmarčanom daňovú úľavu v hodnote 4 marky z pôvodných 8 rokov na obdobie 12 rokov. V meste bola opäť realizovaná prestavba mestských hradieb, čo bolo vnímané aj ako úžitok pre Uhorské kráľovstvo.²² Môžeme predpokladať, že k pôvodnému zníženiu dane na spomínané obdobie 8 rokov, došlo niekedy po roku 1416, pretože dovtedy mesto zničené požiarom v roku 1404 bolo oslobodené od platenia dane. O rok neskôr, v roku 1424, kráľ Žigmund opäť znižuje Kežmarčanom daň, pretože to urobil aj v prípade iných spišských miest.²³ Uvedené daňové úľavy boli pre mesto výhodnou pomocou, ktorá sa prejavila v hospodárskom napredovaní mesta. Zároveň umožnila urbanistický rozvoj mesta, čo prispelo aj k posilneniu strategického významu a obrannej schopnosti mesta.

Najväčším konkurentom mestu Kežmarok na Spiši, hlavne v obchodnom dianí bola Levoča, ktorá vlastnila jedno z najdôležitejších hospodárskych výsad, právo skladu, dávno pred mestom Kežmarok. Právne postavenie mesta Levoča sa v období panovania uhorského kráľa Žigmunda v porovnaní s 14. storočím nemení. Levoča sa rozvíjala naďalej ako samostatné výsadné mesto. V roku 1271 v listine od Štefana V. pre Spišských Sasov spomína Levoča ako „*civitas provincie*

20 „... *ceram, sebum, cuprum, plumbum, Chalybem, ferrum, et alias res vaenales ponderari et pre ponderationem vendi, et emi solitas per ipsos...*“ WAGNER, Carolus. *Analecta Scepusii sacri et profani I. Viennae 1773*, s. 56.

21 „... *ut puta quod eosdem census seu collectas sex annorum continuo subsequentium ad reformationem muri, fossatorum et aliorum locorum ipsius civitatis...*“ ŠA Levoča, pob. Poprad, Magistrát mesta Kežmarok, perg. 13.

22 ŠA Levoča, pob. Poprad, Magistrát mesta Kežmarok, perg. 32.

23 „... *censu seu collecta nobis et fisco nostro regio singulis annis dumtaxat graves marcas septuagintaduas et tres lot argenti solvere tenebuntur ...*“ ŠA Levoča, pob. Poprad, Magistrát mesta Kežmarok, perg. 34.

capitalis“, teda ako hlavné mesto Spoločenstva Spišských Sasov.²⁴ Privilegiálna listina Levoče sa nezachovala, avšak na základe zachovaných mladších prameňov, konkrétne z listiny z roku 1364 môžeme usudzovať, že niekedy od pol. 14. storočia sa Levoča vyvíjala ako samostatné výsadné mesto bez príslušnosti k akémukoľvek spoločenstvu. V rámci hospodárskeho rozvoja na Spiši mala Levoča spomedzi spišských miest dominantné postavenie, hlavne vďaka nadobudnutiu jednej z najdôležitejších mestských výsad, práva skladu.

Levočskí meštania ho získali od Karola Róberta a v roku 1364 im túto výsadu opäť potvrdil Ľudovít Veľký.²⁵ V tomto období sa právo skladu v Levoči vzťahovalo len na zahraničných obchodníkov s cieľom zabrániť predovšetkým zahraničnej konkurencii. Podľa tohto práva boli zahraniční kupci povinní vybalit' v Levoči všetky svoje tovary a 15 dní ich predávať. Od 14. storočia až do polovice 15. storočia mali teda levočskí meštania jedno z najvýhodnejších postavení v rámci medzinárodného, ale aj tuzemského obchodu na Spiši. Je len prirodzené, že aj obyvatelia ostatných spišských miest a mestečiek sa snažili získať čo najvýhodnejšie podmienky pre svoju obchodnú činnosť, ktoré by im umožnili hospodárske napredovanie. V roku 1400 sa sťažovali Kežmarok a Spišská Nová Ves u palatína Detricha Bebeka na Levoču, že sa zmocnila práva skladu v nedovolenom rozsahu a žiadajú nápravu. Palatín svojím rozhodnutím potvrdil pôvodné právo skladu mesta Levoča.²⁶

Levoča naďalej uplatňovala právo skladu aj na obchodníkov uhorských miest, preto uhorský kráľ Žigmund v roku 1402 oslobodil od tejto povinnosti Bratislavčanov, Šoproňčanov, Trnavčanov a Trenčanov.²⁷ Ale zároveň v tom istom roku sa priklonil na stranu levočských mešťanov a potvrdil im právo skladu na tovary dovážané z Poľska a Sliezska a dal Levočanom právo vozit' tovar po celej krajine až k moru (Senj) a do Transylvánie.²⁸

Až v roku 1411 v Košiciach dostali levočskí meštania súhlas od uhorského kráľa Žigmunda, že môžu právo skladu uplatňovať aj na domácich obchodníkoch.²⁹ Žigmund vyšiel v ústrety Levočanom aj v roku 1419, kedy ich na ich vlastnú žiadosť oslobodil od platenia tridsiatku zo všetkých prevážaných tovarov na celom území Uhorska.³⁰

Eliminovať monopolné obchodné postavenie Levoče na Spiši a potvrdiť pozíciu vážneho obchodného súpera sa podarilo do určitej miery nielen kežmarským mešťanom ale aj mešťanom zo Spišskej Novej Vsi a to takisto nadobudnutím práva skladu v roku 1435.³¹ Spišská Nová Ves, ako jeden z členov Spoločenstva Spišských Sasov, sa z právneho hľadiska riadila právami a povinnosťami daného spoločenstva, avšak v rámci hospodárskeho vývoja nadobudla niekoľko hospodárskych výsad, ktoré umožnili jej rýchlejší rozvoj oproti iným členom uvedeného spoločenstva.

V roku 1380 jej udelil Ľudovít Veľký právo konať týždenný trh, z čoho je možné predpokladať existenciu trhu pred uvedeným rokom.³² V období panovania uhorského kráľa Žigmunda nadobudla v roku 1408 právo konať výročný jarmok a jednu z najdôležitejších výsad, právo skladu, získava v roku 1435.

Privilegiálna listina z roku 1435 je zaujímavá nielen svojím obsahom, ale aj obdobím, kedy bola vydaná. Podľa listiny sa obyvatelia Spišskej Novej Vsi sťažovali u panovníka na ničivé následky husitského vpádu v meste a husitov uviedli ako príčinu zničenia svojich výsadných listín, teda

24 BARDOSSY, J. *Supplementum Annalectorum terrae Scepusiensis*. Levoča 1802, 108 - 116.

25 DOMANOVSKÝ, S. *A Szepesi varosok arumegallito-joga*. Budapest 1922, s. 196-198.

26 Tamže, s. 198 -199.

27 MALYŮSZ, E. *Zsigmondkori okleveltar II*, 1. Budapest 1956, č. 4212.

28 FEJÉR, G. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis X*. Budapest 1829 – 1844, s. 108 – 112.

29 DOMANOVSKÝ, ref. 25, s.200

30 ŠA Levoča, AML IV, 18.

31 DOMANOVSKÝ, ref 25, 46, s.211-215.

32 SCHMAUK, ref. 2, s. 134.

došlo k analogickej situácii ako v Kežmarku. Podobne ako v Kežmarku sa Žigmund postavil na stranu mešťanov zo Spišskej Novej Vsi a potvrdil im ich výsady, medzi iným aj právo skladu. Spišská Nová Ves bola v danom období ale súčasťou poľského zálohu, ktorý sa však snažil v danom období uhorský panovník dávno anulovať a získať zálohované časti Spiša naspäť. Je zrejmé, že jedným z prostriedkov na uskutočnenie svojho zámeru, bola snaha o udržanie si priazne obyvateľov zálohovaných miest a mestečiek prostredníctvom udelených výsad, ktoré mali podporiť ich celkovú prosperitu, ako opätovne potencionálnej súčasti Uhorského kráľovstva.

Obdobnú situáciu môžeme sledovať aj v prípade ďalšieho spišského mesta, Podolínce, ktorý sa stal tiež súčasťou poľského zálohu od roku 1412. Jeho obyvatelia získali výsady, ktoré potvrdzovali z právneho hľadiska ich mestské práva v kombinácii s funkciou dedičného richtára už v roku 1292 od Václava II.³³ Podľa danej listiny sa malo mesto Podolínec riadiť magdeburským právom ako Krakov a mešťania – *cives* dostávajú právo skladu a užívania vlastných majetkov. V období panovania Ludovíta I. sa posilnilo ďalej právne postavenie mesta a to v roku 1343, kedy bol Podolínec vyňatý z právomoci spišského župana a kastelána ľubovianskeho radu a konfirmáciou z roku 1345, podľa ktorej mešťania podliehali z právneho hľadiska len mestskému súdu. Tento mestotvorný proces bol zavŕšený rokom 1391, kedy mesto odkupuje podstatnú časť šoltýstva od dedičného richtára Mikuláša Knola a následne zvyšnú časť v roku 1423.³⁴ Mesto Podolínec získalo dôležité výsady, či už pre právny alebo hospodársky rozvoj v období 13. a 14. storočia, z tohto hľadiska v období panovania uhorského kráľa Žigmunda nedochádza k veľkým zmenám v podobe udelenia práv, či už právneho, alebo hospodárskeho charakteru. V roku 1404 potvrdil Žigmund mešťanom všetky doteraz nadobudnuté výsady a to isté urobil ešte aj v roku 1412 a zároveň ich oslobodil od platenia tridsiatku, predtým ako sa stal Podolínec súčasťou poľského zálohu.³⁵

Obdobie panovania uhorského kráľa Žigmunda bolo obdobím intenzívnej komunikácie medzi panovníkom a spišskými mestami. Prispelo k tomu niekoľko okolností vyplývajúcich z vnútroštátnej a medzinárodnej situácie v 1. pol. 15. storočia ako napr. spišský záloh v roku 1412 a vpád husitov na Spiš v rokoch 1431 a 1433. Uhorský panovník Žigmund pomerne výrazne podporoval rozvoj miest prostredníctvom udelovania rôznych výsad, ktoré ich výrazne prispeli k ich napredovaniu v rôznych oblastiach. Z pomedzi nami porovnávaných spišských miest bol najviac podporovaný Kežmarok. Pravdepodobne, aj vzhľadom na jeho strategickú polohu, ale značný podiel na získavaní práv mali samotní mešťania, ktorí danú situáciu, vďaka svojej činnosti, využili vo svoj prospech. Uhorský panovník podporoval naďalej aj mestá, ktoré sa stali súčasťou spišského zálohu (Podolínec, Spišská Nová Ves atď.), hoci nie až v takej miere ako tie, ktoré ostali súčasťou Uhorského kráľovstva (Kežmarok, Levoča). Takýmto spôsobom sa snažil naďalej udržiavať si ich priazeň a zároveň ich získať späť zo zálohu.

33 BEŇKO, Ján. *K počiatkom a mestskému vývoju Podolínce, Z minulosti Spiša*. 1993, s. 23.

34 Tamže, s. 25.

35 SCHMAUK, ref. 2, s. 148, s. 183.

23. ŠLECHTA A MĚSTA POZDŇÍHO STŘEDOVĚKU: KONFRONTACE ČI KOEXISTENCE?

Robert Šimůnek

Vyslovíme-li téma: „šlechta a města v pozdním středověku“, vybavíme si zpravidla obraz hospodářské a mocenské rivality, spory o vaření piva a zastoupení na zemském sněmu, a ovšem oboustranné násilí. Moment konfrontace jako určující – nebo zdánlivě určující – faktor vztahů mezi šlechtou a městy představuje sám o sobě pozoruhodný fenomén. Toto pojetí bylo minimálně do 18. století součástí živé měšťanské mentality; skutečnost, že tak či onak zakotvilo i v moderní historiografii, má zjevně rozličné příčiny, jejichž sledování minimálně zčásti přesahuje oblast mediévistova zájmu. Jedním z hlavních důvodů – jak se domnívám – je ovšem stav dochované pramenné základny. Přesněji: rivality, spory a násilí, vnímané jako stěžejní charakteristiky vztahů mezi šlechtou a městy, tu odrážejí prostou skutečnost, že konflikt (jakéhokoli typu) měl vždy větší šanci na zachycení než běžná a poklidně plynoucí každodennost. Nesporné limity vypovídacích schopností pramenné základny – a konsekvantně možností naší dnešní rekonstrukce – jsou ovšem jedna věc, a deformace výsledného obrazu věc druhá. Jsme smířeni s tím, že obraz minulé reality, který formulujeme, bude vždy torzovitý. Záludnější než torzovitost je ovšem jednostrannost dochovaných pramenů – zvláště pak pokud svádí k zaměňování části za celek.

Názorné ilustraci uvedeného poslouží trojí sonda. 1. „biografie“ řady středověkých šlechticů – v dobách Augusta Sedláčka (1843 – 1926) stejně jako dnes – bývají pouhými výčty pramenných zmínek o přítomnosti ve svědeckých řadách a na sněmovních jednáních, o majetkových transakcích, či pŕuhonech na zemský soud. Pracně sebrané údaje pečlivě setřídíme tematicky či chronologicky, a pocít, že jsme pro poznání života dané osoby učinili maximum, se snadno transformuje v domnění, že o ní vlastně víme relativně mnoho – vždýt výsledný elaborát má několik (nebo i několik desítek) stran. Přitom mnohem více je toho, co nevíme – jaký byl jeho duchovní horizont, ambice, čím vším dotyčný trávil svůj čas, když zrovna neseděl na sněmu, před soudem či neobchodoval; a pochopitelně: čím a jak dalece jsou jeho osudy „typické“ nebo naopak „specifické“. Analogicky: listujeme-li známým vizitačním protokolem a čteme tu tolikrát již v literatuře opakované zmínky o farářských konkubínách, neurvalých opilcích v sutaně, s kordem u pasu navštěvujících krčmy a holdujících hře v kostky, máme před sebou charakteristiku kléru, jeho části nebo jen jednotlivců?¹ A do třetice: analyzujeme-li záznamy o manželských přích, smíme říci, že základní charakteristikou života v manželství byla hádka a nesvár?² Nezapomínali bychom přitom náhodou na ty všechny případy poklidných manželských svazků, které právě pro svou nekonfliktnost upadly v zapomnění – ve své době nebyla bezkonfliktní každodennost hodna zvláštního zaznamenání a z dnešního hlediska není takřikajíc co zkoumat, když „zcela chybějí prameny“.

Vratme se ale zpět k tématu. „Šlechta“ a „města“ jsou výrazně nehomogenní kategorie. Sahají od předních zemských pánů až po venkovské vladky, od královských měst až po poddanská města lokálního významu (nemluvě o poněkud problematické kategorii městečko). Tím se automaticky i vztahy šlechty a měst stávají tématem nehomogenním, resp. tříštícím se v řadu

1 HLAVÁČEK, Ivan – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka (edd.). *Protocollum visitationis archidiaconatus Pragensis annis 1379–1382 per Paulum de Janowicz, archidiaconum Pragensem, factae*. Praha 1973.

2 KOPIČKOVÁ, Božena. Manželské spory žen pozdního středověku v protokolech ústředních církevních úřadů v Praze. In *Documenta Pragensia*, 1996, roč. 13, s. 57–65.

dílčích témat, problémových okruhů a podotázek.³ Konflikty šlechty a měst v rovině politické, hospodářské i vojenské se staly opakovaně předmětem výzkumu v podobě drobnějších i rozsáhlejších prací, regionálních sond i soubornějších pohledů. Do pozice určujících aspektů vývoje vztahů sledovaného typu v desetiletích okolo roku 1500 se dostávají nejlépe poznané, přesněji: nejlépe poznatelné výseky celého spektra, navíc týkající se především královských měst. Zjednodušeně řečeno: rekonstrukce dějinného obrazu v daném případě splyvá s rekonstrukcí sporů.⁴ Stěžejní se tu jeví spory v oblasti politické (zastoupení na sněmech, postoj k psané kodifikaci práva, atd.), jež byly provázeny rivalitou hospodářskou, a napětí eskalovalo po roce 1500: král Vladislav schválil zemské zřízení v podobě, jež poškozovala městské zájmy – což ovšem města předtím vlastní nečinností připustila.⁵ Peripetie následného vývoje směřujícího ke kompromisu v podobě Svatováclavské smlouvy (1517) jsou dobře známy.⁶ V první čtvrtině 16. století není nouze o pramenné zmínky dokumentující řadu lokálních i nadregionálních konfliktů – nepřed-

3 Přehled edic pramenů a informativní, tematicky strukturovaný nástin spektra bádání o dějinách českých a moravských měst 14. – 15. století podal NODL, Martin. *Historia społeczna miast czeskich i morawskich w średniowieczu – przegląd badań*. In *Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych*, 2004, roč. 64, s. 43–83 (vývoj v desetiletích okolo přelomu 15. a 16. století zůstal již na okraji jeho zájmu).

4 MACEK, Josef. *Žagellonský věk v českých zemích (1471 – 1526) III. Města*. Praha 1998, rozličných zmínek dokumentujících vztahy šlechticů a měšťanů eviduje celou řadu, soustavně však věnuje pozornost pouze sporům a bojům prvních dvou desetiletí 16. století (zvl. s. 322–372); v prvním bodě analogicky tomu bylo i v předcházejícím svazku věnovaném šlechtě (MACEK, Josef. *Žagellonský věk v českých zemích (1471 – 1526) II. Šlechta*. Praha 1994), vhléd do problematiky šlechta – města však ani zde nenacházíme; v syntéze HOFFMANNÁ Františka, *České město ve středověku*, Praha 1992, s. 302–309 (kapitola „Města a šlechta“), kde šlechta figuruje v kontextu celozemského vývoje, naproti tomu o vztazích mezi šlechtici a městy in specie i zde nalezneme jen velmi málo. Širší pohled na politicko-hospodářský kontext nabízejí např. práce TOMAS, Jindřich. Některé problémy ekonomických a mocenských vztahů mezi stavy v českých zemích v 15. a 16. století. In *Folia Historica Bohemica*, 1984, roč. 6, s. 109–136; PEŠEK, Jiří – ZILYNSKÝJ, Bohdan. Městský stav v boji se šlechtou na počátku 16. století. *Tamtéž*, s. 137–161; z prací orientovaných k otázkám vývoje stavovství např. ŠMAHEL, František. Obrisy českého stavovství od konce 14. do počátku 16. století. In *Český časopis historický*, 1992, roč. 90, s. 161–187 (dovršením výkladu je ovšem již kutnohorský smír 1485); a EBERHARD, Winfried. *Konfessionsbildung und Stände in Böhmen 1478 – 1530*. München – Wien 1981. – Pokládám za vhodné připomenout i pozapomenuté práce, především SCHLECHTA-WSSERHRD, A. P. Ritter von. Die Stellung des niederen Adels in Böhmen gegenüber dem Bürgerstande während des 14., 15. und 16. Jahrhunderts. In *Jahrbuch der k. k. Heraldischen Gesellschaft „Adler“*, N.F. 5–6, (Wien) 1895, s. 146–161 (na základě poměrně rozsáhlého prosopografického materiálu autor zkoumá šlechtickou domovní držbu ve městech, podíl na veřejném životě města a současně právní postavení ve městě zakoupených osob z hlediska šlechtické obce a jejich privilegií); vedle toho pak řadu regionálních výzkumů z druhé poloviny 19. století na téma nobilitovaných rodů a jejich domovní držby (zpravidla ovšem prameny dovolují rekonstrukci až od 16. století).

5 Edice s úvodní studií: KREUZ, Petr – MARTINOVSKÝ, Ivan (edd.). *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení a ručnicích)*. Edice. Praha 2007; detailní pozornost byla Vladislavskému zřízení v širokém dobovém kontextu věnována u příležitosti pěti set let od jeho vydání: *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619)*. *Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 7. – 8. prosince 2000 v Praze*. Praha 2001. Ze starších prací si význam zachovaly především: MARTINOVSKÝ, Ivan. Okolnosti vzniku Vladislavského zřízení zemského. In *Ústecký sborník historický 1979*, s. 103–132; PELANT, Jan. České zemské sněmy v létech 1471–1500. In *Sborník archivních prací*, 1981, roč. 31, s. 340–417; MARTINOVSKÝ, Ivan. Zápas o uznání Vladislavského zřízení zemského. In *Ústecký sborník historický 1983*, s. 133–171.

6 Edice: KREUZ – MARTINOVSKÝ, ref. 5, s. 269–284; ze speciální literatury především MALÝ, Karel. Svatováclavská smlouva, třídní kompromis mezi šlechtou a městy z roku 1517. In *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica*, 1955, roč. 1, s. 195–222; nezávadně byla vydána populární práce FRANCEK, Jindřich. 24. 10. 1517. *Svatováclavská smlouva. Urození versus neurození*. Praha 2006 (s edicí textu smlouvy – s. 91–114).

stavují ovšem v zásadě nic nového kvalitativně, spíše jen svou kvantitou. Spory a násilí mezi šlechtici a měšťany byly v té době obecným jevem – v žádném případě nejde o české specifikum.⁷

Nelze si nepoložit otázku: máme skutečně tímto problematiku šlechta – města zmapovánu v celé její šíři, nebo alespoň její podstatnou a reprezentativní část? Odpověď stěží může znít „ano“. Existuje řada rovin, v nichž docházelo ke kontaktům mezi šlechtou a městy / měšťany, jež jsou dosud jen málo dotčeny či zůstávají zcela stranou soustavnějšího zájmu. Sondy do prostředí vybraných měst (především Ústí nad Labem a Louny v severních Čechách, Plzeň a Rokycany v západních Čechách, Strakonice a Volyně na pomezí jižních a jihozápadních Čech, jihočeský Tábor a Český Krumlov, středočeský Mělník a Kutná Hora; specifický případ představují pochopitelně pražská města)⁸ naznačují – při všech lokálních specifikách, jakož i nestejné výpovědní hodnotě pramenů, jež jsou k dispozici – tři základní typy vztahů, nebo chceme-li rovin komunikace mezi šlechtou a městy. První bychom mohli označit jako majetkoprávní, druhou jako hospodářskou a třetí společenskou. Rozumí se, že jde o pracovní kategorie, zastřešující širokou škálu vazeb a kontaktů, přičemž neméně charakteristické je i to, že trendy a mezníky celozemského vývoje, představující výkladovou osu tématu šlechta – města, tu zanechávají spíše jen slabé, specifické stopy.

Základní komponenty jednotlivých typů postačí naznačit jen stručně. Rovinu majetkoprávní tvoří pochopitelně především koupě a prodeje, jednání, a ovšem nejednou i následné spory týkající se neplnění některého z bodů kupní smlouvy či čehokoli dalšího, co z obchodní transakce bezprostředně či v jejím důsledku vyplynulo. Klíčové body tu tvoří šlechtická domovní držba ve městech a zakupování venkovských statků měšťany.

Na pomezí roviny majetkoprávní a hospodářské stojí finance – půjčky a dluhy, splátkový prodej, zástavy i odprodeje s právem zpětné koupě. To vše ve vztazích mezi šlechtou a měšťany v prostředí lokálních mikrosvětů mnohokrát postihujeme, a zvláště tehdy, jsou-li k dispozici městské knihy, nabízející vhléd celistvější než je schopen poskytnout náhodně dochovaný soubor písemností listinné povahy. Jakkoli v době, jíž se zabýváme, zdaleka nemůžeme hovořit o šlechtickém režijním hospodaření v kvalitě a kvantitě druhé poloviny 16. století, přece některé náběhy tu patrný jsou. A nešlo jen o sporné vaření piva. Chov dobytka a z toho plynoucí spory o právo pastvy a průhonu, stejně jako jednání o výkup půdy v souvislosti se zakládáním rybníků

7 Zde především JANSKÝ, Jiří. Protiměstské opovčnické družiny v jižních a jihozápadních Čechách v letech 1514 – 1534. In *Táborský archiv*, 1993, roč. 5, s. 63–135; ostatně již z předhusitské doby lze připomenout rozsáhlá zášť mezi městem Chebem a lokální šlechtou – rodem Zedwitzů (SIEGL, Karl. Die Fehde Egers mit Ritter Jorg von Zedwitz auf Liebenstein. In *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, 1917, roč. 55, s. 1–95) i dalšími. Ze srovnávací literatury lze uvést alespoň ANDERMANN, Ulrich. *Ritterliche Gewalt und bürgerliche Selbstbehauptung. Untersuchungen zur Kriminalisierung und Bekämpfung des spätmittelalterlichen Raubrittertums am Beispiel norddeutscher Hansestädte*. Frankfurt a. M. 1991.

8 Jednotlivé konkrétní doklady je s ohledem na limitovaný rozsah příspěvku možné uvádět jen v podobě silně redukováného výběru. – Ze sond již publikovaných lze uvést Louny (VANIŠ, Jaroslav. Historická geografie Lounska v druhé polovině 15. století. (Pokus o mikrohistorickogeografickou studii). In *Historická geografie*, 1982, roč. 20, s. 127–186; VANIŠ, Jaroslav. Ceny v Lounech v druhé polovině 15. století. In *Historická demografie*, 1981, roč. 8, s. 5–93; KOSTLÁN, Antonín – ZILYNSKÁ, Blanka. Geografický horizont venkovského města ve druhé polovině 15. století. (K možností využití edice lounské knihy počtů.). In *Folia Historica Bohemica*, 1985, roč. 9, s. 427–471), Strakonice a Volyně (ŠIMŮNEK, Robert. Šlechta a města v pozdním středověku: Kontakty, konfrontace a geografický horizont (Na příkladu Strakonice a Volyně). In *Historická geografie*, 2005, roč. 33, s. 197–247), Tábor (ŠIMŮNEK, Robert. Tábor a jeho sousedé. Typ modu vivendi v pohusitských Čechách. In VYBÍRAL, Zdeněk (ed.). *Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách. VI. mezinárodní husitologické sympozium, Tábor 12. – 14. října 2004*. Tábor 2007, s. 317–340), Český Krumlov (ŠIMŮNEK, Robert. *Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418 – 1472*. Praha 2005, dle rejstříku) a Mělník (ŠIMŮNEK, Robert. Mělník jako rezidenční město a jeviště sakrální reprezentace. In *Confluens 2009*, v tisku); v přípravě jsou Rokycany. – Pro Prahu (vedle níže citovaných prací věnovaných speciálně šlechtickým nemovitostem) POLÍVKA, Miloslav. K postavení nižší šlechty v předhusitské Praze. In *Documenta Pragensia*, 1991, roč. 9, sv. 1, s. 27–40 (mj. otázka okruhů šlechtických příjmů v rámci městské komunity a finanční situace šlechty).

zaměstnávaly urozeného i měšťana. Oba se pak aktivně účastnili místního obchodu – na městských trzích vystupují v roli prodávajících i kupujících.⁹

Rovina sociální se primárně odvíjela od šlechtické domovní držby ve městech, zvláště pak v případech, že se jednalo o „domy rezidenční“, tedy takové, v nichž majitel trvale anebo alespoň podstatnější část roku sídlil. Bylo nemyslitelné – při všech elitářských tendencích, které lze v prostředí šlechtických okruhů ve městech postihnout – aby si takový šlechtic / šlechtična nevytvořili do městského prostředí osobní vazby. Ať již ve vztahu k jednotlivým měšťanům, či ve směru institucionálním: ke kostelu či klášteru, škole, špitálu, do prostředí místních cechů¹⁰ anebo literátského bratrstva.

Obecné charakteristiky i specifické odstíny komunikace mezi šlechtou a měšťany ilustruje bližší pohled na čtveřici vybraných aspektů, pokrývajících podstatnou část spektra problematiky „každodenních“ vztahů šlechty a měst – šlechticů a měšťanů / městských obcí v pozdně středověkých Čechách, jak jsme ji dnes schopni rekonstruovat.

Domovní držba

Jak naznačují sondy do prostředí nejen královských či významných poddanských měst, ale i případy lokalit, jejichž standardy v žádném ohledu nepřesáhly dobový průměr, těžko bychom v pozdním středověku u nás hledali město či městečko, v němž by nebyli šlechtici zakoupeni. Vysokou koncentraci šlechtických nemovitostí zaznamenáváme pochopitelně v Praze, jež je (spolu s moravským Brnem) jedním z velmi mála měst, kde máme dnes k dispozici detailní evidenci šlechtické domovní držby,¹¹ zatímco ostatní města zůstávají poněkud stranou soustavné pozornosti.¹²

Můžeme jednoznačně konstatovat, že držba domu ve městě v dosahu jádra šlechticovy majetkové držby byla v pozdním středověku věcí velmi běžnou. Zdá se dokonce, že v pozdním středověku náležela nejen k výrazům šlechtické reprezentace (demonstrovala šlechticovo postavení – snad i ve smyslu zástupného symbolu ve spleti mikroregionálních sociálních vazeb, jeho příslušnost k určité společenské či profesní skupině, např. vrchnostenských úředníků, ap.), ale mohla mít i svůj praktický význam – výhody podzimu života tráveného v pohodlí městského domu ještě zmíníme.

Tradičním jablkem sváru – alespoň tak se to na základě dobových zpráv jeví moderní historiografii – bylo postavení šlechtických městských nemovitostí v kontextu městských financí. Tento moment nalezl v pramenech poměrně značný ohlas a bývá tudíž relativně často zmiňován i v literatuře. Skutečnost, že šlechtici se bránili placení lozunky, což často vedlo ke sporům, je

9 Srov. POLÍVKA, Miloslav. Šlechtic jako podnikatel v pozdně středověkých Čechách. In BENEŠ, Zdeněk et al. (edd.). *Pocta Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně*. Praha 1991, s. 95–111; zahraniční komparace: BÜNZ, Enno. Adlige Unternehmer? Wirtschaftliche Aktivitäten von Grafen und Herren im späten Mittelalter. In ANDERMANN, Kurt – JOOS, Clemens (edd.). *Grafen und Herren in Südwestdeutschland vom 12. bis ins 17. Jahrhundert*. Epfendorf 2006, s. 35–69.

10 Nestávalo se často, aby šlechtici pronikli i do oblastí řemesla, ale i takové případy jsou doloženy – v Praze již v předhusitské době, v ostatních městech po husitských válkách (ze středních Čech lze konkrétně uvést např. Kolín nebo Kutnou Horu).

11 NOVÝ, Rostislav. Šlechtické rezidence v předhusitské Praze. In *Documenta Pragensia*, 1991, roč. 9, sv. 1, s. 7–26; KAVKA, František. Česká šlechta doby Karla IV. a Praha ve světle domovního majetku. In *In memoriam Josefa Macka (1922 – 1991)*. Praha 1996, s. 65–76; nejdůkladnější evidenci šlechticů zakoupených ve 14.–15. století v Praze však stále podává SCHLECHTA–WSSEHRD, ref. 4, s. 151–157. – BALETKA, Tomáš. Šlechtická nemovitost v Brně v době vlády markraběte Jošta. *Časopis Matice moravské*, 1995, roč. 114, s. 235–256.

12 Řadu pramenných zmínek přitom nacházíme již v regionálních monografiích z 19. století – příkladem může být Kolín (VÁVRA, Josef. *Dějiny královského města Kolína nad Labem I. Do roku 1618*. Kolín 1878), přičemž nezanedbatelný rozsah šlechtické domovní držby se podařilo zachytit i v poddanských městech typu Strakonice a Volyně (ŠIMŮNEK, *Šlechta a města*, ref. 8, s. 206–214).

zřejmá, ovšem pokusy o jednoznačné interpretace kontextu tu stále selhávají. Situace se však zjevně lišila město od města, a pokusy zformulovat ve věci postavení šlechtických nemovitostí v systému městských daní obecně platné postuláty jsou předem odsouzeny k nezdaru. Věc lze ilustrovat ze dvou různých pohledů. Některá města se nekontrolovanému zakupování městských domů šlechtou a jejím daňovým úlevám preventivně bránila: právoplatnost transakcí s městskými domy podmiňovala vlastním souhlasem, nemluvě o případech, kdy se šlechtic musel při koupi domu reversem zavázat, že bude platit všechny poplatky jako ostatní sousedé a dům neprodá jinak než pod městské právo. Na straně druhé jsou k dispozici rejstříky městských sbírek, v nichž šlechtici chybějí buď zcela, nebo se tu objevují jen ojediněle. Jediná šlechtická nemovitost nefiguruje v taxaci domorum zhotoveném pro účely lozunky v Ústí n. Labem (1471), stejně tak v mosteckém rejstříku z roku 1525; ojediněle, a dle zcela nejasného klíče, se šlechtické majetky pod městským šosem objevují v rejstřících lozunky krumlovské (z let 1459 – 1466).¹³ Narážíme tu na jeden z dílčích metodických problémů – smíme z absence šlechtických nemovitostí, nebo obecněji: šlechtických majetků (např. polností) v rejstřících městských sbírek, event. v podkladových odhadech majetku vyvozovat, že byli skutečně osvobozeni? A proč se na některé majetky osvobození nevztahovalo, jak je zřejmé v případě Krumlova?

Majetky a finance

Šlechtická domovní držba ve městech náleží – s ohledem na svůj zásadní význam z hlediska vztahů šlechta – města a jistě alespoň zčásti i kvůli své kontroverzní povaze – ke klíčovému aspektům souboru majetkoprávních a finančních aktivit mezi šlechtici a měšťany. Z hlediska celku ovšem tvoří jen určitou část.

Jen stručně zmínit postačí zakupování venkovských statků jednotlivými měšťany i městskými obcemi. Zámožní jednotlivci aspirující na nobilitaci či již nobilitovaní nákupem venkovského statku (ideálně s panským sídlem – jedním z klíčových šlechtických atributů) demonstrovali svůj statut, popřípadě svůj sociální vzestup de iure (nobilítace) legitimizovali i de facto (stavovsky adekvátním způsobem života). Obce předních královských měst cíleně budovaly městské statky již od 14. století (příkladem může být Staré Město pražské či České Budějovice),¹⁴ přičemž v pohusitské době lze o koncepčním a cíleném přístupu městských obcí k budování vlastní domény hovořit zcela obecně – velmi detailní rekonstrukci lze provést např. v případě Loun,¹⁵ přičemž pozoruhodnou cílevědomost při skupování statků s opevněným sídlem (tedy zdrojem potencionálního nebezpečí) vykazovala městská obec v Táboře.¹⁶ Průběžně probíhající majetkoprávní transakce zahrnovaly i koupě a prodeje drobného nemovitého majetku (pozemky, louky, lesy, event. rybníky a zahrady), stejně jako zápisy platů ad. břemen na nemovitostech (např. ve prospěch špitálu či kostela).

13 V případě Ústí n. Labem lze ještě doplnit, že šlechtické majetky nefigurují ani v taxaci hodnoty pozemků z roku 1479 (HIEKE, Wenzel – HORČIČKA, Adalbert (edd.). *Urkundenbuch der Stadt Aussig bis zum Jahre 1526*. Prag 1896, s. 121–124, č. 268; s. 130–133, č. 286), ačkoli řada šlechticů prokazatelně nemovitosti ve městě držela a taktéž jí náležely pozemky v okolí města. – Český Krumlov: ŠIMŮNEK, *Správní systém*, ref. 8, s. 424–426. – Detailní topografie města zpracovaná s využitím veškerého dochovaného pramenného materiálu naznačuje, že limity rekonstruovatelnosti domovní držby se netýkají jen rejstříků městských sbírek, ale platí obecně (KUBÍKOVÁ, Anna. *Historická topografie Českého Krumlova (1424) 1459 – 1654*. In *Žihočeský sborník historický*, 2002, roč. 71, s. 185–204; tamtéž 72, 2003, s. 108–128; tamtéž 73, 2004, s. 195–214; tamtéž 74, 2005, s. 271–298; tamtéž 75, 2006, s. 204–223).

14 MEZNIČEK, Jaroslav. *Praha před husitskou revolucí*. Praha 1990 [otisk signálního výtisku z roku 1972]; v případě Budějovic bylo lze důkladně využít berní knihy z let 1396–1416: ČECHURA, Jaroslav. *Finanční hospodaření Českých Budějovic v letech 1396 – 1416*. In *Numismatický sborník*, 1993, roč. 13, s. 33–66 (s evidencí svých předcházejících prací vycházejících z téhož pramene).

15 VANIŠ, *Historická geografie Lounska*, ref. 8, s. 167–169 (výčet a přehledná mapa).

16 ŠIMŮNEK, *Tábor a jeho sousedé*, ref. 8, s. 318–326.

Velmi často býval vztah mezi šlechticem a měšťanem vztahem dlužníka a věřitele nebo naopak. Měšťanské půjčky šlechticům, a méně často i šlechtické půjčky měšťanům byly v pozdním středověku záležitostí zcela běžnou a i dnes dokumentovanou řadou konkrétních případů. K dispozici jsou četné dlužní úpisy, jejichž vydavatelé osvědčují, kolik jsou komu dlužní, případně svůj dluh zajišťují na svém majetku – v případě šlechtických dlužníků je to zpravidla právě jejich měšťský dům či jiné majetky spadající pod měšťský šos.¹⁷ Zjišťujeme-li, že šlechtic je dlužen kramáři (a takové případy rozhodně nejsou ojedinělé), nejsme zpravidla schopni říci, zda se jedná o dluh v podobě přímé peněžní půjčky anebo dluh vzniklý nezaplacením odebraného zboží. Šlechtici bývali často v kontaktu i s lichváři z židovských komunit, kteří jim půjčovali peníze (jak je výslovně dokumentováno např. pro Most anebo Žatec).

Naopak – jakkoli v celkově menším objemu – jsou k dispozici i případy měšťanských dluhopisů vydaných šlechticům; ojediněle se objevují i šlechtické testamentsy s celými sloupci jmen měšťanských dlužníků.¹⁸ Je příznačné, že se jedná o testamentsy drobné šlechty ve městech buď přímo sídlící nebo alespoň s lokálními měšťskými centry udržující těsné vztahy. Dokumentovány máme i případy šlechtické velkorysosti ve vztahu k měšťanským dlužníkům – pokud šlechtic z lásky a z milosti měšťanovi nějaký dluh odpustil, je zřejmé, že alespoň v některých případech panovaly mezi šlechtici a měšťany vztahy evidentně přátelské.

Pokud ovšem nebyl dlužník schopen svým platebním závazkům dostát, následovala exekuce alikvotní části majetku, na němž dluh zajistil – pramenné doklady tohoto typu jsou pěkným svědectvím, že majetkové poměry řady šlechticů se zjevně příliš nelišily od možností zámožnějších měšťanů. Pokud šlechtici stojí za to, aby dlužníkovi zrekvíroval vůz, několik koní a pečinu, je to jasná výpověď svého druhu.¹⁹

Městská rada, soud a knihy

Majetkové a finanční transakce byly klíčovou rovinou právních vztahů mezi šlechtici a měšťany / měšťskými obcemi, od níž se odvíjelo mnohé další. Poměrně často šlechtici přicházeli do kontaktu se správními a soudními orgány měst. Na zasedáních měšťských rad byly uzavírány, resp. do měšťských knih vkládány majetkové kontrakty, šlechtici figurují jako strany (jedna i obě) před měšťskými soudy, poddávají se rozhodčí výpovědi měšťské rady atd. Šlechtici – především ti, kteří v příslušném městě sídlili, nebo zde alespoň drželi své majetky – pokládali za autentické měšťské knihy. V nich se objevují transakce se šlechtickým majetkem, před měšťskými soudy vedou šlechtici své spory,²⁰ a do měšťských knih zapisují i své testamentsy. Doloženy jsou i případy, kdy šlechtici přímo zasedají v měšťských radách, jak o tom bude ještě zmínka.

Vazby mezi šlechtou a městy již hluboko od 14. století ilustrují ubrmanské výpovědi, přesněji účastníci sporů a ubrmani, kteří mezi nimi vypovídali. Konstatujeme zcela jednoznačně, že nejpozději od druhé poloviny 14. století šlechtici poměrně běžně vypovídali – pokud o to byli požádáni – i ve vnitřních sporech měšťských obcí. Často šlechtice zastihujeme v roli zprostřed-

17 Spletitou a lokálním specifickým zjevně silně poplatnou kategorií „měšťského šosu“ se ve své připravované disertaci zabývá Jan Lhoták.

18 Jako případ tohoto typu lze uvést kšafty Habarta z Chrámců (1512) i jeho ženy Lidmily z Křemýže (1527) – Archiv města Ústí n. Labem, [fond] AM Ústí n. Labem, i. č. 470, fol. 267v–268r; tamtéž, i. č. 639, pag. 71–72.

19 Archiv města Ústí n. Labem, [fond] AM Ústí n. Labem, inv. č. 470, fol. 252v (cca 1500).

20 Např. již nejstarší lounská soudní kniha (od 1347) eviduje případy, kdy byly před měšťským soudem projednávány pře s okolními šlechtici (do hodnoty 5 hřiven); skutečnost, že za Václava IV. jména šlechticů jakožto sporných stran z knihy mizí, je patrně výrazem určitého posunu – zřejmě snahy přesunout jednání na zemský soud (MAREŠ, Jan. Soudní kniha I C 2 jako pramen k dějinám města Loun. In *Sborník archivních prací*, 2000, roč. 50, s. 3–119). V jiných městech ovšem šlechtici stojí před měšťskými soudy běžně i v 16. století (příklady jsou k dispozici např. ze Strakonice), takže ani v otázkách poměru šlechty k měšťskému soudnictví nelze formulovat jednoznačné závěry.

kovatelů smíru a úmluvců v případě majetkových sporů městských obcí s duchovními institucemi, zpravidla kláštery (např. Louny – klášter Postoloprty roku 1412). K dispozici je ale např. i rozsudek, který ve sporu mezi přepadeným budějovickým rychtářem a viníky přepadení, několika budějovickými měšťany, vyneslo roku 1363 několik okolních šlechticů spolu s přísežnými a městskou radou.²¹ Zmínky o šlechticích – ubrmanech v interních sporech města již z téže doby obsahuje i nejstarší městská kniha novobydžovská.²²

Ojedinelé nejsou ani případy, kdy šlechtic figuruje v roli svědka, resp. ručitele měšťanského pořízení – jedná se tu zpravidla o prodeje, ale i o dluhy. Urození ručitelé za měšťanské dluhy nejsou doložení příliš často, rozhodně však takové případy existovaly. Jindy naopak vidíme, že si šlechtici sami vyžádali svědeckou pečeť městských obcí – jedná-li se o případy transakcí a dispozic, které se příslušného města nijak nedotýkaly, máme tu vlastně velmi cenná svědectví: šlechtic žádá městskou obec o svědectví evidentně proto, aby připojením své pečeti potvrdila autentičnost pořízení.

Pochopitelné je, že i sami šlechtici se nejednou dostali s městskými obcemi či jednotlivými měšťany do sporů. Obě strany měly zpravidla zájem na smírném řešení – šlechtici bývali ochotni přijet do města a o záležitosti jednat, jak dokládají příslušné glejty. I zde jsou doklady k dispozici již ze 14. století. V některých případech se šlechtici ocitli v městském vězení a před propuštěním vydávali revers, jímž osvědčovali, že byli zajati poprávu, a zavazovali se městu se nemstít. Vydávané reversy jsou rovněž dokladem snahy po smírném řešení sporů, snahy měst nehnat spory se šlechtici do krajnosti, ale naopak projevem velkorysosti zajistit si budoucí klid. Závazky nemsty ze strany příbuzných si města zjednávala v případech, kdy mohla být činěna odpovědnými za smrt některého šlechtice a obávat se msty jeho příbuzných. Ostatně smírné řešení sporů a průchod právu bylo jedním z klíčových ustanovení landfrýdních smluv.²³ V některých případech města šlechtice přímo získávala na obranu vlastních zájmů – může snad poněkud překvapit, že drobný šlechtic najímaný městem do (vojenské) služby nebyl v pozdně středověkých Čechách zdaleka výjimečným případem.²⁴ Pod zorným úhlem uvedeného se pak poprava Jana Kopidlanského na Starém Městě pražském (1506) či Jana Bavúrka ze Švamberka v Plzni (1507), stejně jako

21 DUŠEK, Vavřinec Josef. Archiv král. města Loun. In *Věstník Královské české společnosti nauk 1898*, č. XIII. (s. 1–93), zde s. 62–63, č. 2; KÖPL, Karl (ed.). *Urkundenbuch der Stadt Budweis in Böhmen I. Bd. 1. Hälfte (1251–1391)*. Prag 1901, s. 78–80, č. 119.

22 KAPRAS, Jan (ed.). *Knihla svědomí města Nového Bydžova z l. 1311 – 1470 s výsadami a akty o výkupu svobody*. Nový Bydžov 1907.

23 Spojenectví namířená proti společnému nepříteli našla svůj výraz v součinnosti v oblasti trestního práva. Společný postup při potírání lapků, předávání zpráv o jejich pohybu a případně zadržení měl pro všechny zúčastněné nesporný přínos. Delikvent často na mučidlech sděloval zprávy zajímavé pro řadu stran, které tudíž bývaly buď k výslechu přímo zvány, anebo alespoň jim byl zaslán text výpovědi (sonda ilustrující síť tohoto typu v oblasti jižních a jihozápadních Čech: ŠIMÚNEK, *Správní systém*, ref. 8, s. 269–271).

24 Častěji než smlouvy o službě jsou tu k dispozici šlechtické reversy, jimiž se osvědčuje, že závazky města (platba za službu a eventuální náhrada škod) byly řádně vyrovnány – srov. např. doklady z doby kolem 1450 z Brna (BENEŠ, František – BERÁNEK, Karel (edd.). *Soupis česky psaných listin a listů 1.1/2*. Praha 1974, s. 325, č. 1353; s. 328–329, č. 1365–1367, 1371) či z Loun (tamtéž, s. 273, č. 1113). – Ostatně drobní šlechtici stejně jako měšťané se objevovali v řadách žoldnérů najímaných často i pro odlehlá zahraniční bojiště: souborně TRESP, Uwe. *Söldner aus Böhmen. Im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert*. Paderborn 2004 (vč. evidence prosopograficky koncipovaných analytických studií).

tažení městské hotovosti proti Petrovi Sudovi z Řeneč (1520) jeví spíše jako ojedinělé extrémy než jako případy ilustrující běžnou každodennost.²⁵

Reprezentace a memoriam

Již poměrně záhy, nejpozději od 14. století, se spektrum prostředí šlechtické liturgické paměti, jejímiž tradičními ohnisky byly venkovské (rodové) kláštery a kostely, rozšiřuje o kláštery a kostely ve městech (zvláštní oblibě se – shodně mezi měšťany jako mezi šlechtou – těšily konventy žebravých řádů, v nichž jedni i druzí mívali rodové nekropole).²⁶ Oltářnické i mešní fundace, stejně jako donace platů či bohoslužebného náčiní – činěné ze strany šlechty *inter vivos* i *post mortem* (tj. testamentárně) – v pozdním středověku běžně směřovaly jak do klášterů tak i do městských farních kostelů.²⁷

Za poněkud statickými údaji písemných pramenů, formuláři donačních listin, duchoven- ských reversů i lakonických záznamů v nekrologiích si snažíme představit někdejší realitu. Donace církevním institucím bývaly málokdy věci jednorázovou, daleko spíše předpokládáme déletrvající vztah mezi donátorem a „jeho“ institucí, do níž léta dochází na mše, již postupně obdarovává (třebas jednotlivé donace byly materiálně chápáno skromné), zakládá zde oltář či kaplanství, přispívá na vnitřní zařízení kostela, malířskou výzdobu nebo stavební práce. Jeho paměť má v místě, jehož je dobrodincem, trvat navěky – zpřítomněn je erby na klenebních svornících, na stěnách, křtitelnici či sanktuáři, votivními nástěnnými malbami i deskovými obrazy. Svůj vztah ke kostelu završuje donátor tím, že si jej zvolí za místo posledního odpočinku – náhrobník a případně další výrazové prostředky (např. korouhev) současně rozšiřují spektrum

25 Případ popravu Jana Kopidlanského a následných aktů msty ze strany Jiříka Kopidlanského v kontextu dobových právních zvyklostí strážlivým způsobem vykládá ŠTAINC, Jiří. Příběh odbojného zemana Jiřího z Kopidlana. In *Studia Iuvenilia MMIV – MMV*. Sborník prací mladých historiků, Ostrava 2006, s. 35–46. – Na případu Bavůrek je pozoruhodné i to, že on a jeho spojenci evidentně museli mít komplice přímo ve městě – Bavůrek byl popraven v únoru, přičemž v červnu a červenci Plzeň postihly v několika vlnách požáry; jejich viník či viníci nebyli nikdy zjištěni a souvislost s popravou není sice průkazná, ale časová shoda je tu více než nápadná (poměrně značný rozsah škod požáry způsobených je zřejmý z rekonstrukční mapy a doprovodného komentáře Marie Waskové in: ŠIMŮNEK, Robert (ed.). *Historický atlas měst České republiky, sv. 21 – Plzeň*. Plzeň – Praha 2009, mapový list č. 38, mapa č. 58).

26 Sociální síť minoritského kláštera na příkladu konventu v Jindřichově Hradci rekonstruoval ŠIMŮNEK Robert, *Minoritský klášterní kostel sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci. Unikátně dokumentovaný případ šlechtické nekropole druhé poloviny 14. století*, Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 20, 2008, s. 18–39. – Značnou vypovídací hodnotu mají v daném směru nekrologia, z prostředí žebravých řádů lze připomenout např. nekrologium kláštera minoritů a klarisek v Českém Krumlově (KLIMESCH, Johann Matthäus (ed.). *Urkunden- und Regestenbuch des ehemaligen Klarissinen Klosters in Krummaw*. Prag 1904, s. 1–34, č. 1–2).

27 Z poslední doby srov. skladbu sociální sítě farního kostela v Českém Krumlově: ŠIMŮNEK, Robert. Český Krumlov v 15. století. Pozdně středověké město jako jeviště sakrální reprezentace. In GAŽL, Martin (ed.). *Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví*. České Budějovice 2010, v tisku, přičemž stejně tak šlechtici náleželi i k sociální síti tamějšího kláštera minoritů a klarisek (převor- řiše pocházely zpravidla ze šlechtických rodů). – Pozoruhodnou rivalitu farní kostel – klášter bylo naproti tomu lze zaznamenat v pozdně středověkém Mělníku: zatímco farní kostel byl symbolem měšťanského sebevědomí, zvláště když mu svou přízeň věnovala i královna–vdova Johana z Rožmitálu (†1475), okolní šlechta farní kostel takřka ignorovala a svou pozornost věnovala augustiniánskému klášteru v Pšovce na předměstí Mělníka (ŠIMŮNEK, *Mělník*, ref. 8).

memoriálních médií.²⁸ V prostoru, s nímž byl spjat za života, je šlechtic (obecně: donátor) zpřítomňován i po smrti – zmiňovanými vizuálními médii stejně jako rozličnými formami liturgické paměti (zádušní mše, anniversaria, veřejné výzvy k modlitbě za jeho duši).²⁹ K tomu v případě některých měst přistupovala liturgická činnost bratrstev – mariánských, božítělových i dalších. Mezi příznivci těchto bratrstev nechyběli ani šlechtici, jak tomu prokazatelně bylo např. v Ústí n. Labem, v Mostě, a jistě i v dalších městech.³⁰

Analogické mechanismy fungovaly i v případě zachování paměti prostřednictvím charitativních počínů – pro šlechtu usedlou ve městech, ale i takovou, jež ve městech vlastnila jen nemovitost či nemovitosti a s městem udržovala kontakty, bylo poměrně běžné, že pamatovala na městské charitativní instituce – tamější špitál a chudé. Podpora špitálu vážila z hlediska spásy duše stejně jako založení kaplanství či odkaz platu ke kostelu. Podobně i donace a odkazy chudým – na stravu, oděv či lázeň. Chudí, považovaní za *procuratores* zemřelých, měli na základě některých šlechtických donačních listin a testamentů přímo povinnost se za svého dobrodince v příslušné dny modlit.³¹

Bohulibým (a tudíž ke spáse duše přispívajícím) počinem byla i podpora městské školy. Donace instituci vzdělávací se v realitě pozdně středověkého města pohybovala na pomezí liturgie a charity: jídlo, oděv, bezplatná lázeň či drobný peníz mistru školnímu a žákům byly na straně jedné předplatným na kostelní zpěv (jak se nejednou výslovně zdůrazňuje) a na straně druhé dávaly zcela nemajetným žákům šanci přežít krušná školní léta a s dosaženým vzděláním a nezbytným štěstím otevřít si dveře k lepšímu sociálnímu postavení.

Šlechtic ve městě

Poměry v českém prostředí jsou zcela analogické situaci, již konstatoval Zotz pro německé země.³² Zde i onde existoval obojí základní model vztahu měst a šlechty – šlechta konstituující se ve městech (tj. bohatí a následně nobilitovaní měšťané, zakupující statky na venkově) a naopak (venkovská) šlechta, která zakupuje městské nemovitosti a přesídluje do měst. Ve druhém případě si ulmský dominikán Felix Fabri koncem 15. století neodpustí poznámku, že do měst se nejednou stěhují nezámožní šlechtici, aby se tu coby *nobiles senes* mohli nerušeně oddávat

28 Jednotlivé případy, kdy šlechtic ve prospěch pohřbu v městském kostele poruší vazby k tradiční rodové nekropoli ve venkovském kostele či klášteře jsou tématem, které samo o sobě zasluhuje pozornost. – Jeden z úhlů pohledu na problematiku postihla Fey, když uvádí, že městské kostely se objevují jako šlechtické nekropole nově v kontextu *Residenzenbildung* (FEY, Carola. Spätmittelalterliche Adelsbegräbnisse im Zeichen von Individualisierung und Institutionalisierung. In RÖSENER, Werner (ed.). *Tradition und Erinnerung in Adelherrschaft und bäuerlicher Gesellschaft*. Göttingen 2003, s. 81–106), čehož u nás může být ukázkovým případem Lorenc Glac ze Starého Dvora (†1516), budující rezidenční hrad – město v podobě dvojice Červený Hrádek – Jirkov (ŠIMŮNEK, Robert. Jirkov – „rezidenční město“ Glaců ze Starého Dvora. In RAK, Petr (ed.). *Comotovia 2009*. Chomutov 2010, v tisku), ovšem šlechtické pohřby v městských církevních institucích jsou daleko staršího data, než kdy lze hovořit o *Residenzenbildung*, tj. od sklonku 15. století.

29 Nad naznačenými otázkami se zamýšlí ŠIMŮNEK, Robert. Historikův virtuální svět. Interiér kostela jako typ reprezentativního prostoru v pozdně středověkých Čechách. In NODL, Martin – ŠMAHEL, František (edd.). *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. Století*. Praha 2009, s. 257–298.

30 Habart z Chrámců (1512) i jeho žena Lidmila z Křemýže (1527) pamatovali ve svých testamentech (ref. 18) na nespécifikované bratrstvo (*bratřina*) v Ústí n. Labem (nepochybně mariánské bratrstvo, resp. bratrstvo Těla Kristova). Roku 1496 zapisoval Jiří Opl Fictum na vsi Havrani mj. plat kazatelům a kněžím v Mostě a bratrstvu u tamní fary (SCHLESINGER, Ludwig (ed.). *Stadtbuch von Briix bis zum Jahre 1526*. Prag 1876, s. 179, č. 421).

31 O milosrdenství šlechty především ve světle jejich kšaftů autor připravuje speciální studii.

32 ZOTZ, Thomas. Adel in der Stadt des deutschen Spätmittelalters. Erscheinungsformen und Verhaltensweisen. In *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins*, 1993, roč. 141, s. 22–50, zde zvl. s. 24–27; ZOTZ, Thomas. Der Stadtadel im spätmittelalterlichen Deutschland und seine Erinnerungskultur. In RÖSENER, Werner (ed.). *Adelige und bürgerliche Erinnerungskulturen des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit*, Göttingen 2000, s. 145–161.

rozjímání a přitom měli své pohodlí a stále nablízku lékaře. Ani v českém prostředí nejsou pak případy, kdy šlechtici na stáří přesídlují do měst, nijak ojedinělé. O něco vzácnější (ale také doložené) jsou případy, kdy se šlechtici na základě smlouvy s městem (či jednotlivými měšťany) zajišťují na stáří – postupují jim část svých majetků a zavazují je současně k určitým povinnostem (především právě zajištění na stáří, v případě chudoby či nemoci). V pozdním středověku není problém nalézt řadu šlechticů, kteří pokládali městské prostředí se všemi alespoň relativními vymoženostmi za nejhodnější místo pro podzim života. Nepřekvapuje, že častěji než šlechtici přesídlují na stáří do měst šlechtičny – vdovy.

Otázka přesídlování šlechty do měst má řadu dílčích aspektů.³³ Například jaké byly její záměry a pohnutky? Lze předpokládat, že alespoň někteří své přesídlení pokládali za dočasné? Materiálu je dnes k dispozici stále málo, než aby bylo lze se odvážit obecnějších závěrů, nicméně jisto je tolik: řada šlechticů po určitou, delší či kratší dobu, sídlila ve městě, aniž prodala své venkovské statky. Z toho vyplývá minimálně dvojí: šlechtice, který měl možnost i po koupi městského domu a přesídlení do města podržet své venkovské statky, evidentně do města nevehnala tíživá finanční situace (což je zjištění poměrně podstatné – relativizuje totiž zdánlivě obecnou platnost teze o souvislosti mezi „pauperizací“ šlechty a jejím odchodem do měst), a současně mu zůstávala možnost kdykoli přesídlit zpět na venkov. Že se i takové případy daly, máme doloženo, ovšem za dnešního stavu poznání se jedná stále o roztržštěné jednotliviny limitované vypovídací hodnoty.

Šlechtic, který se rozhodl pro přesídlení do města, přicházel do tohoto prostředí s určitým symbolickým kapitálem, který – pochopitelně spolu s jeho finančními možnostmi – také určoval jeho výchozí postavení v rámci městské komunity. Aniž ovšem předjímal jeho možnosti asimilace. Zatímco někteří šlechtici se s městem identifikují, dosáhnou přijetí mezi měšťany (hrdě se pšíší „spoloměšťany“, o městských knihách hovoří jako o „knihách našich městských“, případně pojímají jméno města do své titulatury jako domicil), a zanedlouho se objevují mezi konšely či dokonce v úřadu purkmistra,³⁴ jiní si od měšťanského prostředí udržují neokázalý, ale přece jen zřetelný odstup. Otázkou zůstává koncentrace šlechtických nemovitostí do vzájemného sousedství, cílené skupování sousedících domů rody navzájem propojenými majetkoprávními i příbuzenskými vazbami.³⁵

Případná snaha odlišit se životním stylem narážela nejednou na nepřekonatelnou překážku v podobě nedostatku prostředků. Šlechtický životní styl byl finančně velmi náročný. K nákladům na luxusní oděvy a šperky, stavební úpravy panských sídel a případně nákup městských nemovitostí, vydržování přiměřeného (rezidenčního) dvora aj. přistupovaly ještě „vedlejší“ náklady na reprezentaci – samotná účast na sněmu představovala záležitost do té míry nákladnou, že řada méně zámožných šlechticů se musela této možnosti zříkat; podobně i turnaj, jenž navíc s sebou nesl doprovodné výdaje v podobě speciálního oděvu, zbroje a koně. Ukazuje se, že řada šlechticů úrovní svého životního stylu nejen nepřesahovala, ale ani nedosahovala životní úrovně bohatých měšťanů; šlechtické prostředí oproti měšťanskému nevyňikalo ani kulturní úrovní. Lze

33 Široký komplex otázek okolo přesídlování šlechty do měst probírá na polských příkladech WIESIOŁOWSKI, Jacek. *The Nobility in Town. Movements and Migration of the Nobility between the Village and Town in Poland during the 15th Century*. In GAŚSIOROWSKI, Antoni (ed.). *The Polish Nobility in the Middle Ages. Anthologies*. Wrocław 1984, s. 255–296 – počínaje tezí o chudnutí šlechty jakožto důvodu přesídlování až po měšťanské právo, (ne)asimilaci v městském prostředí a vizualizace sociálního statusu či naopak rezignaci na něj.

34 I v tomto směru se situace lišila od lokality k lokalitě – zatímco v některých městech (příkladem mohou být Louny) jsou šlechtici v městských radách a v úřadu purkmistra doloženi poměrně často (ŠTĚDRÝ, František. *Dějiny města Louny*. Louny 1930, dle prosopografie s. 66–67), přičemž ojediněle na šlechtice narážíme např. v Mostě, Plzni či Jindřichově Hradci, v případě dalších měst obdobné doklady nemáme (např. Strakonice či Rokycany).

35 Zatímco ve Strakoncích je tento trend jednoznačně doložitelný, jinde po něm není ani stopy anebo jen v omezené míře (dané pochopitelně ale i limitovanými možnostmi rekonstrukce).

mít za to, že měšťané přejímají rejstřík šlechtických forem prezentace sociálního statutu, jejich finanční možnosti jim však dovolují v řadě případů šlechtě v luxusu, přepychu a okázalé štedrosti konkurovat, ba ji předčit.

Majetková nivelizace mezi drobnou šlechtou a zámožnějšími měšťanskými vrstvami do značné míry vedla k nivelizaci (unifikaci) i z hlediska forem reprezentace, jež měšťané kopirovali od šlechty, a to v rovině profánní i sakrální. Regionální sondy nenaznačují, že by šlechtici drželi především výstavné nemovitosti, neboť jak oni, tak měšťané kupovali a prodávali domy ležící po celé šíři cenového spektra, od pár desítek až po několik stovek kop grošů.³⁶ Výstavným domem, nekropolí, podporou církve i charity se ve městech pozdního středověku prezentovali (de facto legitimovali svůj sociální statut přejímáním vnějších projevů reprezentace šlechtické) nobilitovaní měšťané – ukázkové příklady jsou k dispozici z Kutné Hory či Českého Krumlova.³⁷ Donace církvi a jejich recipocita v podobě liturgické paměti a „zpřítomnění“ v sakrálním prostoru fungovala v měšťanském prostředí týmiž mechanismy a výrazovými prostředky jako v prostředí šlechtickém (obdobu erbů, měšťanské značky – merky nacházíme v kostelních interiérech i na votivních obrazech). Podobně i pohřby, jakož i podpora špitálu a chudých, školy či kulturní mecenát (objednávky rukopisů, šperků ap.).

Měšťanské nobilitace, stejně jako případy (jakkoli nečetné) šlechticko – měšťanských příbuzenských svazků (konnubium) tu pak ještě dále stíraly sociální bariéry. Ani oděvem a doplňky (především šperky) se zámožní měšťané od šlechticů také již neodlišovali, přičemž k opatřením na ochranu vizuální podoby sociální hierarchie české prostředí nedošlo – reglementace typu oděvních řádů (*Kleidenordnungen* v prostředí říšských měst) tu až na výjimky zůstaly neznámé. Měšťané naopak žárlivě střežili zájmy vlastní prestiže a s nelibostí nesli, pokud by mohlo dojít k její újmě: příkladem mohou být spory o právo nosit – po vzoru šlechty – zbraně, v daném případě ručnice, a navíc z nich střílet.³⁸

V českém prostředí se do vztahů města – šlechta výrazněji nepromítají kolektivní tendence (nebo jak lépe přeložit etablovaný termín *Gruppenbildung*) ani jedné ze zúčastněných stran. Ani ze strany šlechty, ani měst zde nedošly rozšíření rozličné spolky a sdružení, jejichž prvořadým smyslem byla obrana a prosazování společných zájmů a ve druhém plánu demonstrace vlastní exkluzivity vůči okolí (navenek). Dokladem je skutečnost, že ani dvojice transparentních výrazových prostředků šlechtických či „patricijských“ (*Herren / Geschlechter*) sdružení v říšském pros-

36 Přesto nelze vizualizace společenského postavení prostřednictvím architektury zcela vyloučit – sama výstavnost domů měla svou výpovědní hodnotu, hypoteticky pomyslet tu můžeme např. na výšku či výzdobu domovních fasád (mimo dokladů in: ref. 37 lze připomenout např. ještě výstavný lounský dům Sokolů z Mor), absence písemných zpráv stejně jako ikonografického materiálu je tu ovšem překážkou jakýchkoli průkazných konstatování.

37 Výstavností budovy, příp. deklarovanou historičností se vyjadřovala prestiž jejího stavebníka / majitele, což bylo aktuální zvláště u *hominis novi*. Případem výrazně nadstandardní městské nemovitosti je tzv. Kamenný dům v Kutné Hoře, spojovaný s Prokopem Kroupou (v letech 1497 – 1510 zastával úřad kutnohorského hofmistra, nobilitován 1499): ikonografie reflektuje jeho povýšení do rytířského stavu, neboť rytířské jsou i náměty výzdoby, mj. turnajová scéna (SCHMIDT, Michael. *Reverentia und magnificencia. Historizität in der Architektur Süddeutschlands, Österreichs und Böhmens vom 14. bis 17. Jahrhundert*. Regensburg 1999, zvl. s. 97). Kutná Hora byla jevištěm reprezentace i dvou ze tří pánů z Vrchoviště, roku 1492 nobilitovaných s titulem „von Sarabitz“ – tj. ze Žirovnice, na níž sídlil Václav z Vrchoviště (o Vrchovištěských a výrazových prostředcích prezentace jejich sociální mobility ŠIMŮNEK, Robert. *Aufstieg im spätmittelalterlichen Böhmen: Das Beispiel der Familie von Vrchoviště (1480 – 1520)*. In FAJT, Jiří – TRESP, Uwe (edd.). *Legitimiert durch Repräsentation? Kulturelle Integrationsstrategien von Außenseitern und Aufsteigern in Mitteleuropa vom 14. bis 18. Jahrhundert*. Ostfildern 2010, v tisku). V případě Českého Krumlova to byl především Václav z Rovného (†1531) a Silvester Perger (†1530), nobilitovaní měšťané příslušní ke špičkám rožmberské administrativy, kteří se ve městě a jeho okolí náležitým způsobem prezentovali (mj. i držbou výstavných nemovitostí), přičemž příznačná je i relativně uzavřená síť společenských kontaktů, v jejímž rámci se Tito lidé pohybovali (LAVIČKA, Roman – ŠIMŮNEK, Robert. *Venkovský kostel v pozdním středověku. Zatoň 1480 – 1520*. In *Jihočeský sborník historický*, 2008–2009, roč. 77–78, s. 85–135, zde s. 108–116).

38 *Srov. Zřízení a ručnicích* tištěné roku 1524 (KREUZ – MARTINOVSKÝ, ref. 5, s. 287–291).

tředí – turnaje a exkluzivní šenky (*Trinkstuben*) – nedošla v českém prostředí prakticky ohlasu. Vše nasvědčuje tomu, že turnaje se odbyvaly spíše ve vazbě na královský dvůr v Praze, zatímco venkovská města královská i poddanská se jejich dějištěm stávala zřídka. Občasné konání turnajů lze předpokládat maximálně v rezidenčních městech předních panských rodů (a tedy opět ve vazbě na dvůr), zatímco jinde nejsou turnaje – jakožto výraz kolektivních identit lokální šlechty – doloženy vůbec.

Bylo nemyšlitelné, aby si šlechtici zakoupení ve městech, a především ti, kteří zde i sídlili, nevytvořili vazby a vztahy do měšťanského prostředí – případy osobních přízní, náklonností, důvěry a nepochybně i přátelství (jakož nepochybně i nepřátelství, nevůle a nevraživosti) lze obecně předpokládat, ovšem jen v některých lokalitách konkrétně dokumentovat. K dispozici jsou v prvním směru především výpovědi šlechtických testamentů – šlechtici a šlechtičny sídlící ve městech v nich drobnými odkazy pamatovali na své přátele, ale i služebníky z řad měšťanů, odpouštějí jim dluhy (jak již bylo zmíněno), přičemž doloženy jsou i případy, kdy se měšťan objevuje mezi poručníky šlechtického kšaftu (a naopak).³⁹

Jako určitý sociální typ se tu jeví šlechtice – vdova. Právě ženy z řad drobné venkovské šlechty nacházely ve městech zvláště na sklonku svého života útočiště velmi často. Začlenily se do života měšťské komunity – a tomu poplatná byla síť jejich sociálních vazeb. Záduší zakládají v městském kostele, pamatují na místní bratrstvo i na chudé, o kontaktech a osobních přátelstvích s jednotlivými měšťany i jejich rodinami svědčí drobné odkazy, poručnictvím svého testamentu pak pověřují buď měšťskou radu, anebo některé měšťanky – nápadná je tu jakási „ženská solidarita“ (příjemkyně odkazů, poručnice testamentů atd.).⁴⁰

Závěr

Rozšíření tematického spektra studia vztahů šlechty a měst vede nejen k rozšíření našich znalostí o dílčích aspektech, ale v konečném důsledku koriguje celkový obraz a vyznění dané problematiky. Vhled do každodennosti kontaktů mezi šlechtou a městy, jak probíhala ve městě i na venkovských statcích měšťské obce, těsně se přimykajících k majetkům šlechtickým, může nejen obohatit naše poznání sociálních vztahů v pozdním středověku, ale současně relativizovat poněkud jednostranný pohled a hodnocení sledované problematiky. Vztahy mezi šlechtou a městy totiž zdaleka nebyly jen konfrontacemi, byla to koexistence, součinnost, leckdy přátelství, zapojení do týchž neformálních společenských struktur, vztahy vzájemného ovlivňování, napodobování, více či méně okázalých vizualizací společenského postavení jednotlivců sociálním původem odlišných, ale společně sdíleným životním prostorem (město a jeho okolí) přece si navzájem blízkých.

Šlechtici a měšťané byli v kontaktu na trhu, na radnici i na městském soudu nebo v kostele (pro toleranci jagellonského období je charakteristické, že prakticky neslyšíme o konfesně podbarvených sporech mezi šlechtici a měšťany), všichni bez rozdílu trpěli požáry i dalšími pohromami, jež město postihly, a konečně: šlechtický životní styl, v pompéznější či skromnější formě do města importovaný, sloužil měšťanům jako vzor k napodobení (ti, kteří se domohli majetku a nobilitace, logicky směřovali k infiltraci do těchto „měšťských šlechtických okruhů“).⁴¹ A nejen

39 Právě v souvislosti s pozůstalostní agendou, resp. *poručnictvím* testamentů častěji přicházejí depozita finančních částek *k věrné ruce* – šlechtic svěřil měšťanům do úschovy určitou sumu peněz se závazkem, aby ji po jeho smrti vydali určenému příjemci.

40 Odkazy šperků, oděvů a ložního prádla svědčící konkrétním osobám v řadě případů odrážejí určitou hierarchii sociálních vazeb testátorky či testátora.

41 Moment napodobení jako základní mechanismus vztahů – koexistence šlechty a měst / šlechty a měšťanů / šlechty ve městech vyplynul ze studie MECKSEPER, Cord. *Architektur und Lebensformen. Burgen und Städte als Orte von Festlichkeit und literarischem Leben*. In LUTZ, Eckart Conrad (ed.). *Mittelalterliche Literatur im Lebenszusammenhang*. Freiburg (Schweiz) 1997, s. 15–43.

město jako celek – společně sdílený životní prostor, ale i jednotlivé instituce (zvláště kláštery a kostely, ale i špitály) představovaly jednu z významných spojnic mezi prostředím měšťanským a šlechtickým: sakrální prostor byl společným liturgicko-memoriálním prostorem jedněch i druhých.

Problematika vztahů šlechty a měst, event. šlechty ve městech se současně dotýká a prolíná s několika dalšími tematickými okruhy – jmenovitě zmiňme sociotopografii pozdně středověkých měst⁴² a téma elit.⁴³ Těžko s jistotou říci, zda druhé jmenované celkový pohled spíše obohacuje, či znejasňuje – rozličné koncepce kategorií elit a elitářství v městském prostředí tu nabádají k soudům spíše zdrženlivým. Jakkoli tedy téma: „Šlechta a města v pozdně středověkých Čechách“ může znít banálně – jakožto věc dobře známá – mám za to, že ke skutečnému poznání je tu ještě dlouhá cesta.⁴⁴

42 Vypracovány jsou pro některá německá a polská, ale i slovenská města (např. Bratislava); v českém prostředí jsou podobné výzkumy k dispozici maximálně pro Prahu a Brno. – K sociálním topografiím měst uvádí některé tituly především z Polska a Německa MUSÍLEK, Martin. Apatykáři na Starém Městě pražském ve středověku. Příspěvek k možnostem sociotopografické analýzy v areálu pražského souměstí na příkladech osob zabývajících se vykonáváním lékárnického povolání. In *Mediaevalia Historica Bohemica*, 2009, roč. 12, s. 97–137, zde s. 108, pozn. 47; na limity výzkumů uvedeného typu upozornil již HOFFMANN, František. K systémové analýze středověkých měst. In *Český časopis historický*, 1990, roč. 88, s. 252–275, zde zvl. s. 260.

43 Srov. NODL, Martin. Elity v českých a moravských pozdně středověkých městech jako badatelský a interpretační problém. In *Documenta Pragensia*, 2004, roč. 22, s. 23–49. Analogicky jako „elity“ je interpretačně problematický termín „patriciát“ (srov. např. ČECHURA, Jaroslav. Městská šlechta – součást pražského patriciátu? (K otázce kontinuity pražského patriciátu 14. – 16. století). In *Documenta Pragensia*, 1991, roč. 9, č. 1, s. 57–76).

44 Zdá se však být nezbytnou podmínkou budoucí komparace vývojových trendů v širším – tedy středoevropském – geografickém rámci. – Z poslední doby lze připomenout alespoň konferenci „*Symbolische Interaktion in der Residenzstadt des späten Mittelalter*“ (<http://www2.geschichte.uni-halle.de/texte/faltblatt.pdf>), z níž stejnojmenný sborník byl ohlášen již na rok 2008, pokud však vím, dosud nevyšel. Z literatury nedávných let je třeba připomenout alespoň dva tituly širšího záběru: NIEDERHÄUSER, Peter. Zwischen Konkurrenz, Partnerschaft und Unterordnung. Das Verhältnis der Grafen und Herren zu Städten im späten Mittelalter. In ANDERMANN, Kurt – JOOS, Clemens (edd.). *Grafen und Herren in Südwestdeutschland vom 12. bis ins 17. Jahrhundert*. Epfendorf 2006, s. 71–95 (na příkladu svobodných pánů a hrabat von Sulz, Tengen, Hewen, Sax, Bonstätten a Toggenburg ukazuje, že jejich vztahy k říšským městům byly velmi diferencované a zpravidla oscilovaly mezi konkurencí a harmonickým partnerstvím), a HEILINGSETZER, Georg. Adel in der Stadt. Spätmittelalter und Frühe Neuzeit. In CSENDES, Peter u. a. (edd.). *Stadt und Prosopographie. Zur quellenmässigen Erforschung von Personen und sozialen Gruppen in der Stadt des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit*. Linz 2002, s. 53–65, pochopitelně vedle řady sond pro jednotlivé lokality – k nejobsažnějším bezpochyby patří MINDERMANN, Arend. *Adel in der Stadt des Spätmittelalters*. Göttingen und Stade 1300 bis 1600. Bielefeld 1996.

24. ROD ZÁPOLSKÝCH A SLOVENSKÉ MESTÁ KONCOM STREDOVEKU

Veronika Kucharská

Napriek skutočnosti, že rozsiahle aktivity rodiny Zápoľských takpovediac na všetkých „frontoch“ v politike, diplomacii, v cirkevnej oblasti a ďalších ponúkajú priestor na spracovanie množstva tém a problémov, ostávajú fenoménom, o ktorom sa u nás možno viac hovorí ako píše. Príčiny tohto stavu tkvejú možno niekde v ich kontroverznosti a paradoxnosti, ktorá z nich činí na jednej strane mimoriadne zaujímavý predmet bádania, na druhej ale aj mnohvrstevný a ťažšie uchopiteľný. Pokúsime sa nahliadnúť trochu bližšie do vzťahov tohto rodu s niektorými slovenskými mestami, ich predstaviteľmi aj obyvateľmi. Aj keď rozsah problematiky neumožňoval venovať sa v tomto náčrte viacerým otázkam a problémom, dúfame že bude môcť byť aspoň východiskom pre ďalšie podrobnejšie a hlbšie spracovanie dejín rodu.

V druhej polovici 15. storočia sa viaceré slobodné kráľovské mestá stali predmetom jednej z oblúbených finančných transakcií stredoveku – zálohu. Zálohovanie kráľovského majetku v tomto období bolo súčasťou jednak expanzívnej politiky Mateja Korvína, a tiež hlbokej hospodárskej krízy za vlády Jagelovcov. Jedným z rodov, ktorý opakovane poskytoval uhorským panovníkom vysoké pôžičky, boli práve Zápoľskí.

Jedno z prvých slobodných kráľovských miest, ktoré sa dostalo pod ich správu bolo mesto Kežmarok. Keď v roku 1462 uzatváral cisár Fridrich III. s Matejom mier a navrátením uhorskej koruny ho uznal za uhorského kráľa, určil si podmienku, aby Matej vyrovnal aj svoje vzťahy s Jánom Jiskrom. Na stretnutí vo Vacove v máji 1462 Jiskra prisľúbil vernosť kráľovi a tiež sa zaviazal vydať všetky majetky v Uhorsku, ktoré držal on, alebo jeho kapitáni. Tie mu Matej sľúbil vyplatiť sumou 40 tisíc zlatých. Na jeseň roku 1462 kežmarskí kapitáni Mikuláš Brcál a Bartoš vydali mesto Kežmarok a ďalšie spišské mestá za 16 tisíc zlatých. Túto sumu im vyplátili bratia Zápoľskí.¹ Aby ich panovník odškodnil, daroval im v roku 1463 census Kežmarku. Oficiálne prešlo mesto do rúk Zápoľských niekedy po 1. máji 1464, vtedy totiž potvrdil Matej Korvín privilégiá ešte „*civitati nostrae Kesmark*“. V júli roku 1464 odpúšťa Imrich Zápoľský už ale „svojmu mestu“ za škody, ktoré utrpelo v minulých rokoch na štyri roky census vo výške 100 zlatých ročne, pričom ten sa má použiť na jeho opravu.² Na jeho žiadosť tiež panovník v tom istom roku oslobodil Kežmarok od platenia tridsiatku.³ V roku 1465 získavajú Zápoľskí spišské hradné panstvo a Imrich za mimoriadne vojenské služby v Bosne zároveň aj titul dedičného spišského župana (*comes perpetuus terrae Scepusiensis*), takže Kežmarok už plne začlenili do svojho vznikajúceho spišského domínia.⁴ Imrich Zápoľský sa v roku 1486 stal uhorským palatínom, ale už o rok na to bezdetný zomrel. Jeho majetky, rovnako ako titul dedičného spišského župana prešli na brata Štefana. Ten v nasledujúcom období zohral kľúčovú úlohu pri voľbe nového kráľa Vladislava Jagelovského, a jeho kariéra dosiahla vrchol v roku 1492, keď bol zvolený za palatína. Štefan Zápoľský zomrel 25. decembra 1499 na svojom hrade Pápa v Maďarsku. Jeho vdova tešínska kňažná Hedviga (*ducissa Thesseniensis*) z rodu sliezskych Piastovcov, sa rýchlo a energicky ujala správy majetkov Zápoľských a tiež výkonu niektorých s tým súvisiacich funkcií. Hedviga počas nasledujúcich dvadsiatich rokov výrazne pôsobila vo viacerých

1 Pozri CHALUPECKÝ, Ivan. Zápoľskí a Spiš do roku 1526. In CHALUPECKÝ, Ivan (ed.). *Z minulosti Spiša* 13, Levoča 2005, s. 37–53.

2 WAGNER, Carolus (ed.). *Analecta Scepusii sacri et profani III. Posonii et Cassoviae 1778*, s. 219; tiež SCHMAUK, Michael (ed.). *Supplementum Analectorum Terrae Scepusiensis II. Szepesváraljae 1889*, s. 285–286.

3 GENERSIICH, Christian. *Merkwürdigkeiten der königlichen Freystadt Késmark in Oberungarn am Fuße der Carpathen*, Caschau 1804, s. 179–180.

4 WAGNER, Carolus (ed.). *Analecta Scepusii Sacri et Profani I. Viennae 1773*, s. 145–147.

oblastiach a bola jednou z najvplyvnejších žien uhorského neskorého stredoveku. Jej celožitovná činnosť bola súčasťou naplňania ambiciózneho plánu s prvoradým cieľom získať kráľovskú korunu pre svojho najstaršieho syna Jána Zápoľského. Už mesiac po Zápoľského smrti, v januári roku 1500, Hedviga oznamuje mestskej rade v Kežmarku, že vymenovala Štefana Mariášiho, kastelána šarišského hradu za nového spišského kapitána (*capitaneus Scepusiensis*) namiesto Pavla Darholtza, ktorý kvôli chorobe funkciu už nemohol vykonávať.⁵ Aj keď po odvození preniesla Hedviga rodinné sídlo zo Spišského hradu na Trenčiansky hrad, o správu majetkov na Spiši sa starala aj naďalej. O Kežmarok sa zaujímala počas celého svojho vyše dvadsaťročného vdovského pôsobenia a v rozmedzí rokov 1500 – 1521 adresovala richtárovi a mestskej rade takmer 40 listín. V roku 1503 riešila Hedviga prípad kežmarského kúpeľníka Leonarda, ktorému mesto nejakým spôsobom bránilo vo výkone jeho práce. Nevieme presne z akých dôvodov sa tak stalo, Hedviga však mestskú radu napomína, aby ho nechali ďalej v pokoji si robiť svoju prácu, lebo tak nariadil kedysi ešte jej manžel Štefan Zápoľský.⁶ Na Spiši sa Hedviga súvislejšie zdržala v roku 1506, keď strávila niekoľko mesiacov na Spišskom hrade a pri tejto príležitosti odpustila Kežmarku kvôli škodám ktoré mesto utrpelo (pravdepodobne pri požiari) platenie cenzu na jeden rok.⁷ Na Spišskom hrade bola opäť v roku 1509 a začiatok roka 1510 strávila priamo na Kežmarskom hrade. Pri tejto návšteve odpustila Kežmarčanom cenzus kvôli výdavkom, ktoré mali s obnovou farského kostola a veže.⁸ Ako zemepán si Hedviga strážila najmä hospodárske záležitosti a keď Kežmarčania začali mlieť obilie inde, uplatnila si svoje právo mlyna (*ius molaie*), a nariadila im, aby sa vrátili mlieť do jej mlyna, keďže v ňom sa podľa starého zvyku mlelo pre Kežmarský hrad.⁹

Hrad v Kežmarku sa stal symbolom moci a vplyvu nových zemepánov. Ešte v roku 1461 nariadil Matej Korvín svojim prívržencom bratom Zápoľským vybudovať v oblasti pod Tatrami (*sub Alpibus*) obranný hrad.¹⁰ Svojou strategickou polohou a blízkosťou k poľským hraniciam vyhovovalo tomuto účelu práve slobodné kráľovské mesto Kežmarok. Matej Korvín asi netušil že stavba, ktorej účelom mala byť pôvodne ochrana mesta, sa paradoxne stane príčinou sporov na dlhé desaťročia. Na jednej strane bude stáť mesto, ktoré sa nebude chcieť vzdať svojho autonómneho rozhodovania v právnych záležitostiach, na druhej hrad a jeho úradníci, vykonávajúci nariadenia v mene svojich pánov. V tom istom roku prišla za Imrichom Zápoľským z Kežmarku

5 24. 01. 1500; Magyar Országos Levéltár Budapest (ďalej MOL), Diplomataikai Fényképgyűjtemény (ďalej DF), 281511: „... *Egremium Paulum Darholtz gravi infirmitate detentum ... ad officium sui capitaneatus ipsum debitomodo providere non posse intelleximus. Ob hoc nos considerata moderni temporis qualitate Egremium Stephanum Maryasy castellanum castris nostri Saros in capitaneum illarum partium ad hoc ... delegimus et deputamus ...*“.

6 31. 01. 1503, MOL DF 281513: „... *quod illustris condam dominus Stephanus comes et palatinus in eo vobis scripsisset atque mandasset quatenus illum magistrum Leonardum balneatorem in illo balneo pacifice tenere ... ita per presentes vobis firmiter committimus ut ipsum magistrum Leonardum in ipso balneo pacifice et suis omni impedimento tenere debeatis et aliud non facturi ...*“.

7 16. 04. 1506, MOL DF 281516: „... *ipsam civitatem nostram ab ipsa desolationis ruina ... census ipsorum civium nostrorum dumtaxat ordinari usque ad unius anni integri ... a die datarum presencium computando relaxavimus et condonavimus ...*“.

8 17. 01. 1510, MOL DF 281521: „... *nos tum ad humillimam supplicationem prudentum et circumsectorum Iudicis et Iuratis civium civitatis nostre Kesmark census nostros ordinarii infra unius anni integri ... a die datarum presencium inclusive computando eidem propter eorum in opera et renovaciones ac edificaciones parrochialis ecclesie et turrum relaxavimus ...*“.

9 07. 08. 1517, MOL DF 281522: „... *Exponitur nobis quomodo vos ab antiquo et ex veteri consuetudine in illo nostro molendino quod illic prope vos habemus frumenta molire debeatis quod molendinum pro sustentacione illius castris nostri Kesmark habetur iam vero illud molendinum nostrum contra antiquam consuetudinem deserere ... volumus et vobis committimus et mandamus firmiter quatenus iuxta veterem et priorem consuetudinem in eodem molendino nostro et non aliunde vestra frumenta deinceps molire debeatis ...*“.

10 BARÁTHOVÁ, Nora. *História Kežmarského hradu*, Kežmarok 2004, s. 4; pozri tiež: RATKOŠ, Peter. Vznik mesta a hradu Kežmarok. In *Československý časopis historický*, 1965, roč. 13, č. 4, s. 570–577; POLLA, Belo. Nové objavy v Kežmarku. In *Vlastivedný časopis*, 1965, roč. 14, č. 2, s. 79–83; KALAFÚS, Tibor. Príspevok k stavebnému vývoju Kežmarského hradu. In *Vlastivedný časopis*, 1965, roč. 14, č. 2, s. 83–86; BARÁTHOVÁ, Nora. Opevnenie mesta Kežmarku. In *Vlastivedný časopis*, 1974, roč. 23, č. 3, s. 131–134.

delegácia na čele s richtárom so žiadosťou o odpustenie daní za domy, ktoré boli zbúrané pri stavbe hradu, ale mesto za nich muselo platiť aj naďalej. Zápoľský tieto dane odpustil.¹¹

V snahe riešiť problém napätia medzi mestom a hradom menovali Zápoľskí hradného kapitána zároveň aj kapitánom mesta (*capitaneus castris et civitatis*). Osoba kapitána bola významným prostredníkom v komunikácii medzi mestom a zemepánmi, musela byť preto prijateľná pre obe strany a zároveň mať dostatočnú autoritu, aby cez ňu v meste dokázala presadiť svoj vplyv. Keď po sobášii Hedvigi so Štefanom Zápoľským prichádza na Slovensko ako jej familiarita aj časť sliezskej šľachty, je medzi nimi aj budúci kežmarský kapitán Krištof Vrkoč (Warkoch, Warkocz). Stal sa jedným z najdlhšie pôsobiacich kežmarských kapitánov, tieto funkcie zastával tridsať rokov. Vrkoča vymenoval za kapitána ešte Štefan Zápoľský v roku 1490 a úrad zastával až do svojej smrti v roku 1520. Po jeho smrti vymenovala Hedviga do tejto funkcie jeho syna Gašpara.¹² I napriek ústretočnosti zemepánov a pomerne dobrým vzťahom isté napätie medzi mestom a hradom stále pretrvávalo. Hedviga musela Kežmarčanov pravdepodobne po sťažnostiach, ktoré dostala od svojho kapitána, niekoľkokrát napomenúť a prísne im nariadiť, aby ho rešpektovali a vo všetkom poslúchali.¹³ S rodinou Vrkočovcov spájali Zápoľských aj osobné vzťahy. Manželka Krištofa Vrkoča, Katarína Tárcaiová, sa stala Hedviginou dôverníčkou a po svadbe jej dcéry Barbory Zápoľskej s poľským kráľom Žigmundom I. v roku 1512, ju sprevádzala do Krakova ako jej dvorná dáma. Ešte v ten istý rok tam však zomrela. Pochovaná je spolu so svojim manželom Krištofom Vrkočom v Kežmarku, v kostole Sv. Kríža.¹⁴

Svoj vplyv v meste Zápoľskí upevňovali aj ďalšou spoľahlivou cestou – prostredníctvom cirkvi. Imrich aj Štefan podstatne podporovali prestavbu kostola Sv. Kríža, keď niekoľkokrát nariadili, aby odpustený census a získaný tridsiatok mesto použilo práve na tento účel.¹⁵ Kostol Sv. Kríža bol značne poškodený po príchode husitov a aj počas požiaru v meste r. 1436. Svätyňa kostola bola dokončená v roku 1486, na jej južnom vstupnom portáli sa nachádza tento dátum spolu s erbmi Kežmarku a rodiny Zápoľských. V poslednej fáze neskorogotickkej prestavby bolo v roku 1498 dokončené trojlodie.¹⁶ Prestavbu kežmarského kostola viedli Zápoľskí takmer súčasne s ďalšími architektonicky nákladnými stavbami na Spiši, spomeňme aspoň tie najdôležitejšie – prestavbu Spišského hradu, stavbu pohrebnej kaplnky v Spišskom Štvrtku a následne ďalšej v Spišskej Kapitule. Zápoľskí, rovnako ako Matej Korvín, si boli vedomí svojho neurodze-

11 *Analecta Scepusii* III, s. 220: „... *Et quia, prout ex ipsorum Judicis et Civium nostrorum declaratione informati sumus, de loco ipsius Castelli, in quo prius (ut dicitur) certae Domus erant constructae 9 floreni auri annuatim in medium census ordinarii ipsius civitatis nostri solvi debuerunt : Nos igitur supplicationibus praefatorum Judicis et Juratorum Civium nostrorum favore inclinati, ipsis Judici, Civibus et Communitati praefatae Civitatis nostrae praescriptos 9 florenos auri, qui scilicet pro loco dicti Castelli, per eos in medium census eorum ordinarii solvi debebant, perpetue relaxavimus et a solutione ipsorum 9 florenorum eosdem supportavimus ...*“.

12 18. 04. 1520, MOL DF 281543: „... *hinc egregio Caspari Warkocz familiari nostro fidelo et nobis benemerito capitaneatum illius castris nostri et civitatis nostre Kesmark cum omni plenitudine et auctoritate prout pie memorie condam genitori suo dedimus et contulimus ... quapropter volumus et vobis committimus ac mandamus firmiter quatenus acceptis presentibus eundem Casparem non minusque genitorem suam pro vestro vero officiali et capitaneo tenere et recognoscere ac audire ...*“.

13 22. 03. 1521, MOL DF 281545: „... *idem nunc volumus et vobis committimus firmiter quatenus hunc egregium Casparem Warkocz quem nos in capitaneum vestrum preferimus et constituimus pro vestro vero officiali et capitaneo tenere et recognoscere atque audire eidemque in omnibus mandatis suis licitis consuetis et honestis parere et obtemperare modis omnibus debeatis et teneamini ...*“.

14 O rode Vrkoč píše WAGNER, Carolus (ed.). *Analecta Scepusii Sacri et Profani* IV. Posonii et Cassoviae 1778, s. 209–219. Nápis na náhrobku Krištofa Vrkoča v Kostole Sv. Kríža v Kežmarku v *Analecta Scepusii* II, s. 343–344: „*Hic est sepultus strenuus Miles Nobilissimus Dominus Christophorus Warkocz de Nobschucz, Capitaneus Castris et Civitatis Kesmark, qui obiit IX. die Mensis Februar. Anno Domini MDXX.*“.

15 CHALUPECKÝ, ref. 1, s. 37–53.

16 PUŠKÁROVÁ, Blanka – PUŠKÁR, Imrich. *Kežmarok : Pamiatková rezervácia*, Bratislava 1979, s. 36-43, 86–94.

ného pôvodu, a tiež rovnako ako on si uvedomovali a pochopili dôležitosť a silu sebaaprezentácie v umení, a to, čo znamená pre ich prestíž.¹⁷

Medzi najčastejšie činnosti zeme pána patrilo riešenie najrozličnejších sporov a najmä opakujúce sa hraničné spory neboli medzi stredovekými mestami ničím výnimočným. Inak tomu nebolo ani v Kežmarku, ktorý začiatkom 16. storočia viedol územný spor so susednou Spišskou Belou. Predmetom sporu sa stal les Rakúsy a keďže Spišská Belá bola súčasťou Provincie 13 spišských miest, vznikol z toho doslova medzinárodný spor.¹⁸ V roku 1509 sa Hedviga zaoberala sťažnosťou kapitána Podolínce, že kežmarskí poddaní rúbali v lese Rakúsy pri Belej drevo a prikázala im aby tak už nečinili.¹⁹ O tri roky neskôr vyslal poľský kráľ Žigmund, vtedy už jej zať, na vyriešenie sporu komisiu, ktorú ale Kežmarčania ignorovali. Obyvatelia oboch miest zobrali záležitosť do vlastných rúk a na oplátku zase obyvatelia Belej, napriek zákazu poľského kráľa, vyrúbali časť lesa medzi Belou a Kežmarkom. Hedviga intervenovala v prospech Kežmarku, zároveň ale vyzvala Kežmarčanov, aby sa zdržali akýchkoľvek nepriateľských krokov.²⁰

Okrem problémov, ktoré so sebou prinášala existencia zálohovaných miest, sa fenoménom stal najmä niekoľko desaťročí trvajúci konflikt medzi Levočou a Kežmarkom. Spor iniciovalo dôležité stredoveké právo skladu, ktoré vlastnila Levoča, ale nie Kežmarok, aj keď jeho geografická poloha voči Poľsku bola výhodnejšia. Vpád husitov v r. 1433 do Kežmarku mesto využilo, oznámilo panovníkovi zničenie mestských privilégií a žiadalo ich opätovné potvrdenie. Medzi privilégiá si však Kežmarčania vsunuli aj právo skladu.²¹ Žigmund v roku 1435 potvrdil privilégiá Kežmarku aj s právom skladu, bolo však obmedzené len na ľahké vozy. Aj tým ale Kežmarok získal, keďže na nich sa smeli prevážať aj kovy ako meď, olovo, železo a oceľ. Privilégiá Kežmarku sa ďalej rozširovali čo s nevoľou sledovala predovšetkým Levoča. Jej obyvatelia sa občas uchýlili aj k nekalým konkurenčným praktikám, keď viackrát presvedčali obchodníkov, že v Kežmarku im tovar zhabú, aby tam nechodili a predávali len v Levoči.²² Konflikt, ktorý pôvodne vznikol z hospodárskej konkurencie a súperenia dvoch slobodných kráľovských miest sa tak v priebehu rokov zmenil na hlboký vzájomný antagonizmus ich obyvateľov. V roku 1517 Kežmarčania podozrievali z podpaľačstva istú Levočanku Eufémiu a opakovane ju kruto mučili, napriek jej proklamovanej nevine. O jej záchranu sa Levočania pokúšali u Hedvigy Tešínskej a dosiahli, že Kežmarčanom nariadila, aby spor ukončili a s Levočanmi zachovávali mier, svornosť a dobré susedské

17 Podrobný výtvarný rozbor prináša FAJT, Jiří. *Skulptúra a tabuľové maliarstvo raného 16. storočia : Medzi dvorom a mestom. Maliarstvo na Spiši okolo roku 1500 a magnátska rodina Zápoľských*. In BURAN, Dušan et al. (ed.). *Gotika : Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava 2003, s. 399–427. V prípade kaplnky v Spišskom Štvrtku je zvažovaná tiež fundácia Turzovcov. Pozri NOVOTNÁ, Mária. *Kaplnka Nanebovzatia Panny Márie (tzv. Kaplnka Zápoľskovcov) pri Kostole svätého Ladislava v Spišskom Štvrtku*. In GŁADKIEWICZ, Ryszard – HOMZA, Martin (edd.). *Terra Scepusiensis: Stav bádania o dejinách Spiša*. Levoča - Wrocław 2003, s. 203–209.

18 Pozri napr. SUCHÝ, Michal. *Spišské mestá v poľskom zálohu*. In MARSINA, Richard et al. (edd.). *Spišské mestá v stredoveku*. Košice 1974, s. 55–84; BARÁTHOVÁ, Nora. *Vzťah obyvateľov Kežmarku k Poľsku*. In GŁADKIEWICZ, Ryszard – HOMZA, Martin (edd.). *Terra Scepusiensis: Stav bádania o dejinách Spiša*. Levoča - Wrocław 2003, s. 545–551; najnovšie RUCIŃSKI, Henryk. *Politické dejiny Spiša v neskorom stredoveku*. In HOMZA, Martin – SROKA, Stanisław A. (edd.). *Historia Scepusii 1*, Bratislava - Krakow 2009, s. 330–350.

19 02. 02. 1509, MOLDF 281520: „... Scribit nobis vicecapithaneus Podoliensis quod jobagiones vestri de Rakus silvis oppidanorum secarent et terras ararent ... quare volumus ut colonis vestris nihil novi admittatis ...“

20 KOLLÁROVÁ, Zuzana et al. (ed.). *Spišská Belá*, Prešov 2006, s. 78.

21 BARÁTHOVÁ, Nora. *Spory Kežmarku s Levočou*. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Pohľady do minulosti 1*, Levoča 2001, s. 39–57.

22 *Ibidem*, s. 43–45. Spor o právo skladu sa tiahol až do pol. 16 storočia. V roku 1544 bolo Kežmarku nariadené večné mlčanie a mesto o toto právo definitívne prišlo v roku 1558, kedy bolo prisúdené jedine Levoči.

vzťahy.²³ I tento prípad, okrem mnohých ďalších, ktoré bola nútená riešiť, dokladá jej snahu riešiť a urovnávať spory pokojnou cestou. Vzájomná nevraživosť vyvrcholila v násilnostiach obyvateľov oboch miest počas bojov medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom Habsburským po r. 1526. Vzťahy medzi Levočou a Kežmarkom v tomto období azda najvýstižnejšie vystihuje poznámka levočského richtára a kronikára Konráda Sperfogla, ktorý si v roku 1530, keď Kežmarok opäť prešiel na Zápoľského stranu, do svojej kroniky poznamenal, že Kežmarčania boli odvždy pyšní, spupní, namyslení, málo rozumní, nemilosrdní a lstiví.²⁴

Ďalším významným mestom, ktoré Zápoľskí získali do svojho vlastníctva bolo mesto Trenčín. Do zálohu ho získali niekedy po roku 1476, pravdepodobne roku 1477, potom čo Margita, vdova po Františkovi z Háje predala záložné právo na hrad Štefanovi Zápoľskému za 6200 zlatých.²⁵ 25. februára 1493 Vladislav II. Jagelovský daroval trenčianske hradné panstvo aj s mestom Trenčín Štefanovi Zápoľskému (a jeho synovi Jánovi ako dedičovi) za zásluhy, verné služby a tiež za podiel na jeho zvolení.²⁶ Napriek tomu, že Trenčín bol po roku 1500 takmer výlučným rezidenčným sídlom Zápoľských, predovšetkým Hedvigy Tešínskej, nemáme paradoxne k dispozícii žiadne písomné informácie k ich komunikácii s predstaviteľmi tohto mesta. Istou formou „spolupráce“ o ktorej zmienku máme, bol v júli roku 1500 spoločný prepád majetkov Jána Bánfiho, vtedy majiteľa beckovského hradného panstva, ktorý sa mal uskutočniť na popud nedávno ovdovenej Hedvigy. Okrem jej familiárov sa ho zúčastnili aj niektorí trenčianski mešťania, pričom na Bánfiho majetkoch spôsobili škodu za vyše 500 zlatých. Napriek predvolaniu pred kráľa sa o tri mesiace uskutočnil ďalší prepád, tentoraz dokonca Hedvigini familiári zajali aj dvoch richtárov a niekoľkých obyvateľov Bánfiho dedín a držali ich na Trenčianskom hrade.²⁷ Nevieme z akých dôvodov sa tieto prepady uskutočnili, ani čo im predchádzalo, spory na pomedzí hradných panstiev, predovšetkým odháňanie dobytká, patrili ale k pomerne častým javom.

Podobne ako v prípade Kežmarku aj pre Trenčín sa Zápoľskí ako jeho zemepáni snažili vymôcť od panovníkov výsady. V súvislosti s obnovou a prestavbou hradného opevnenia oslobodil Vladislav II. v roku 1510 na žiadosť Jána Zápoľského obyvateľov Trenčína od platenia riadnych aj mimoriadnych daní. Prostriedky malo mesto použiť práve na tento účel, tiež na opravu mostu cez Váh a budovanie hrádze.²⁸ Na rozdiel od Kežmarku sa však Trenčania nikdy nedočkali oslo-

23 3. 10. 1517, MOL DF 281536: „*Committimus vobis, ut in compositione differentiae inter vos et Leutschovienses ortae consilio et deliberatione Egregii Christophori Warkotsch Capitanei vestri aquiescere et uti debeatis Cujus consilio in praesens si usi fuissetis, differentia talis non fuisset orta ratione mulieris Leutschoviae detentae: et ita paci et concordiae studeatis, ut bona unio et vicinitas inter ambas Civitates confirmetur.*“ O prípade píše aj Konrád Sperfogel: WAGNER, Carolus. *Analecta Scepusii Sacri et Profani II*, Viennae 1774, s. 137–139.

24 BAL, Jeromos – FÖRSTER, Jenő – KAUFMANN, Aurél (edd.). *Hain Gáspár löcsei krónikája*. Löcse 1910–1913, s. 18.

25 FEKETE NAGY, Antal. *Trencsén vármegye*, Budapest 1941; MENCLOVÁ, Dobroslava. *Hrad Trenčín*, Bratislava 1956, s. 57–58; MARSINA, Richard. Najstaršie dejiny Trenčína. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Trenčín : Vlastivedná monografia 1*. Bratislava 1993, s. 54.

26 25. 2. 1493, MOL Diplomatikai Levéltár (ďalej DL) 19969: „... *cum nos inducti fidelitate et fidelitatis ac multiplicium servitiorum meritis fidelis nostri Spectabilis et Magnifici Stephani de Zapolya Comitis Scepusiensi et huius Regni nostri Hungarie Palatini, que ipse tam in electione nostra in Regem eiusdem Regni nostri Hungarie divino munere facta quod etiam postea in maximis rebus nostris et huius Regni nostri cum sumpma fidelitatis constantia exhibuit et impendit, castrum nostrum Trinchiniensi in comitatu Trinchiniensi habitum, quod alias per Serenissimum principem condam dominum Mathiam Regem predecessorem nostrum, bone memorie eidem, titulo inscriptionis in certa et totabili sumpma pecuniarum fuerat obligatum ac tandem per nos ratificatum et confirmatum simulcum civitate similiter Trinchiniensi, omnibusque villis possessionibus prediis portionibus et iuribus possessionariis ac pariter cum cunctis suis utilitatibus et pertinenciis quibuslibet, eidem Stephano palatino ac Johanni filio suo vigore aliarum literarum nostrarum donationalium superinde confectarum imperpetuum contulerimus ...*“.

27 BERNÁTOVÁ, Viera (ed.). *Magistrát mesta Trenčína, Listiny a iné záznamy, Stredoveké listiny, čiastkový inventár*. Trenčín 2005, č. 83 a 88.

28 JUCK, Lubomír. Najstaršie výsady mesta Trenčína. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Trenčín : Remeslá, tlačiarne, architektúra*. Bratislava 1985, s. 70.

bodenia od platenia tridsiatku.²⁹ Pôvodné hlavné sídlo rodiny Zápoľských – Spišský hrad, ustúpilo po roku 1500 do úzadia a rodina sa presunula na Trenčiansky hrad, ktorý sa stal ich novým hlavným rezidenčným sídlom. Zápoľskí uskutočnili rozsiahlu prestavbu obytných priestorov ale aj opevnenia, ktorou vyvrcholil stredoveký stavebný vývoj Trenčianskeho hradu.³⁰ Po spomínanej prestavbe sa Trenčiansky hrad stal jedným z najlepšie opevnených hradov Zápoľských. Nie náhodou si po dobytí Budína v roku 1526 práve tento hrad svojich veľkých mecenášov vybrali paulíni ako bezpečné miesto pre svoju najcennejšiu relikviu, ostatky Sv. Pavla Pustovníka.³¹ Trenčiansky hrad bol tiež miestom, kde sa odohrali zasnuby Barbory Zápoľskej s poľským kráľom Žigmundom I. Jagelovským. V januári 1512 vyslal Žigmund na dvor Zápoľských posolstvo, aby dohodlo posledné podrobnosti ohľadom sobáša. Poľský sprievod mal približne 500 jazdcov a do Trenčína prišli aj vyslanci kráľa Vladislava, ktorí od neho odovzdali Barbore svadobný dar – pozlátený koč. Prípravy zamestnali celé mesto, napriek tomu jeho kapacity nestačili a kňažná Hedviga bola nútená sa obrátiť na radu mesta Trnavy so žiadosťou, aby jej priviezli do Trenčína zverinu a vtáky, a tiež urýchlene osem krajčírov, ale takých čo vedia šiť, a tých za prácu dobre odmeniť.³² Barbora Zápoľská po zasnubách aj s matkou odišla do Krakova, kde bola 8. februára korunovaná za poľskú kráľovnú. Zväzok mal pre rodinu Zápoľských veľký význam, pretože im pomohol aspoň na krátky čas získať silného politického spojenca a posilniť predovšetkým pozíciu Jána Zápoľského a jeho strany v zápase o moc.

V roku 1497 bol Vladislav II. opäť nútený obrátiť sa so žiadosťou o pôžičku na spišského dedičného župana a uhorského palatína Štefana Zápoľského a tak sa aj najstaršie slobodné kráľovské mesto Trnava na vyše 30 rokov dostalo do sféry vplyvu tejto magnátskej rodiny. Svoje postavenie začali Zápoľskí uplatňovať už od začiatku. V apríli 1497 palatín nariadil kastelánovi hradu Červený Kameň, aby nebránil jednému svojmu poddanému presťahovať sa do Trnavy. V roku 1498 zase žiadal od Trnavy odovzdať viac obilia, pretože pôvodne stanovené množstvo bolo vraj nedostatočné.³³ Po smrti Štefana Zápoľského prešla Trnava, podobne ako Kežmarok do rúk jeho vdovy Hedvigy. Zrejme inšpirovaná manželom, začala príkazmi a nariadeniami ovplyvňovať chod mesta. V roku 1515 kňažná nariadila Trnave, aby jej poslali dku zo svojich poddanských dedín, pretože ju od nej požaduje kráľ.³⁴ Išlo pravdepodobne o dane zo všetkých štyroch poddanských dedín Trnavy – z Hrnčiaroviec, Ružindola, Modranky, a Brestovian. O rok neskôr zase žiada od trnavského magistrátu, aby od istých dvoch poddaných za akési previnenie vybral 150 zlatých a poslal jej ich do Trenčína.³⁵ Blížšie zmienky o tom, že by sa Zápoľskí v Trnave dlhodobejšie zdržiavali nemáme, môžeme predpokladať občasnú návštevu napríklad pri ceste do Budína. Mesto mali v zálohu, takže si tu nebudovali vlastnú rezidenciu. Možno využívali kráľovskú kúriu, ktorú dal postaviť ešte Ľudovít I. Veľký. Nepochybne ju ale pri svojich návštevách mesta využívali panovníci, možno aj v novembri roku 1508 panovník Vladislav II., ktorý pri tejto

29 MARSINA, ref. 25, s. 60.

30 Pozri napr.: FIALA, Andrej. Stavebná podoba Trenčína na sklonku stredoveku. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Trenčín: Remeslá, tlačiarnie, architektúra*. Bratislava 1985, s. 137–146; MENCLOVÁ, ref. 25, s. 64–75; BONA, Martin – PLÁČEK, Miroslav. *Encyklopédia slovenských hradov*, Bratislava – Praha 2007, s. 308–312.

31 GYÖNGYÖSI Gregorius: *Vitae fratrum eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae*, Franciscus L. Hervay (ed.), Budapest 1988, s. 177–178: „*Postquam autem audierant fratres profligationem Hungarorum, corpus sancti Pauli eremitae quam citissime tulerunt, et ad Trinchinium, castrum fortissimum waywodae Transilvanensis deportaverunt.*“.

32 06. 01. 1512, MOL DF 279883; *Slovenské listy*, č. 12, s. 103: „... Bily smy vam y prve psaly o zverzinu y o krayczze, y tepru take zadame vas, ze biste o zperzynu praczovaly y o ptaky a nam poslaly. A take ze biste nam osm krayczzov poslaly, czo ssyty umejy, a to bez messkany a my jym za jejich pracy chcemy dosty uczinity ...“.

33 ŠIMONČIC, Jozef – WATZKA, Jozef (edd.). *Dejiny Trnavy*. Bratislava 1988, s. 63.

34 15. 07. 1515, MOL DF 279821: „... *Regia Maiestas dominus noster graciosissimus certam summam pecuniam nobis deputavit ex presenti ... dica quare vobis committimus ut de villis vestris eam dicam regiam et pecuniam exercitualement ... nobis ... mittere ...*“.

35 14. 06. 1516, MOL DF 279826: „... *Comittimus vobis firmiter ut ab hiis duobus jobagionibus vestris florenis centum et quiquaginta ad rationem nostram propter excessus suos exigere et nobis huc mittere ...*“.

príležitosti odpustil mestu zničenému v predchádzajúcich rokoch vojnou a požiarom odvádzanie tridsiatku na desať rokov, pričom tieto prostriedky malo mesto použiť na rekonštrukciu.³⁶ V súvislosti s jeho príchodom žiada Hedviga mestskú radu v Kežmarku, aby jej zaobstarali „lesné kozy“, ktoré majú priviezť čo najrýchlejšie do Trnavy. Zjavne sa tak ale nestalo, keďže opätovne urguje Kežmarčanov ešte o mesiac neskôr.³⁷ Či sa nakoniec Vladislav kamzíkov dočkal nevieme.

Jedným z dôležitých atribútov Trnavy bola jej poloha na dôležitej obchodnej, tzv. Českej ceste spájajúcej Prahu s Budínom. Jej význam sa ešte zvýšil v období, keď Uhorské a České kráľovstvo spájali osoby panovníkov jagelovskej dynastie. V roku 1507 sa na Hedvigu obracajú Trnavčania so žiadosťou o radu, či môžu pustiť českých obchodníkov cez mesto. Hedviga radí pustiť ich, ale opatrne, a tiež žiada, aby istého židovského obchodníka nechali chodiť slobodne za obchodom.³⁸ V tomto roku zatvorila Trnava svoje brány najpravdepodobnejšie kvôli moru, ktorý vypukol v Čechách, na Morave a v Sliezsku. O dva roky neskôr už mor zasiahol aj priamo Trnavu a vyžiadal si mnoho obetí.³⁹ Rozmach obchodu a miestnych trhov v druhom desaťročí 16. storočia znamenali aj zvýšenú činnosť trnavských cechov, ktorým sa začalo dobre dariť. Zástupcovia mesta ale z nejakých dôvodov začali privilégia trnavských cechov obmedzovať. Situácia bola zrejme vážna, lebo v roku 1516 Hedviga prísne napomenula trnavských mešťanov, aby zachovávali a rešpektovali všetky staré cechové práva a zvyklosti, pretože zmätky by mohli viesť k pustošeniu mesta.⁴⁰

Napäté boli aj vzťahy medzi nežidovským a židovským obyvateľstvom. Židia mali v živote stredovekej Trnavy špecifické miesto. Trnava bola pre nich vďaka svojej významnej polohe na križovatke dôležitých obchodných ciest a štatútu slobodného kráľovského mesta atraktívnym priestorom. Trnavskí Židia vytvorili v rámci mesta osobitú a dôležitú komunitu, ktorej postavenie vymedzovali privilégia potvrdzované panovníkmi. Hoci sa nezachovali, ich existencia je zrejmá. Keď v roku 1516 Hedviga nariadila trnavskej mestskej rade, aby nerušila trnavských Židov v ich starých právach a slobodách, a naďalej ich zachovávala, odvoláva sa pritom na privilégia, potvrdené predchádzajúcimi a aj terajším panovníkom.⁴¹ Trnavskí Židia odvádzali panovníkom obvyklé poplatky, tzv. židovskú taxu.⁴² Po prevzatí mesta rodinou Zápoľských ich pravdepodobne namiesto panovníka platili Hedvige, ktorá im za to poskytovala ochranu, ako je zrejmé z viacerých listín, kde sa „svojich Židov“ striktnie zastáva.⁴³ Trnavskí Židia na konci stredoveku podliehali vlastnej súdnej právomoci – sudcovi Židov (*iudex iudeorum*). Najstarší údaj o tomto

36 ŠIMONČIČ – WATZKA, ref. 33, s. 63.

37 08. 11. 1508, MOL DF 281673: „capres silvestres“; 12. 12. 1508, MOL DF 281671: „... *yakoz smy wam prwe psaly o dywuoky kozy zie byste nam posslali ... zie bysste ... pylnost gmely a nass ... dywuokymi kuozami oppatrzily ...*“.

38 12. 05. 1507; VARSÍK, Branislav (ed.). *Slovenské listy a listiny z 15. a 16. storočia*, Bratislava 1956, s. 98, č. 7: „... *Žadate nas za nauczeny, jestli mate Czechuwu przes miesto nasse pusti, protež nam se zda za podobne v tej viecezy, abyste je przes miesto pustily, a to at je z opatrnosti, neb to my již k vam oddavame, abyste uczinily jakž nayepe rozumite. Czo se pak Jože Zyda dotyce, toho abyste propustili scobodnie po kupecztvi jezdi, aby se pozvyeni jmieti mohel ...*“.

39 Ibidem, s. 98–99; pozri napr. SVOBODA, Jiří. *Historie morových epidemii*, 1995, roč. 74, č. 9 [online]. Dostupné na internete: <<http://www.vesmir.cz/clanek/historie-morovych-epidemii>> (9. 10. 2009).

40 06. 04. 1516, MOL DF 279825: „... *harum serie vobis demandamus firmiter, quatenus eas leges et veteratas consuetudines in omnibus ordinibus ac chekhiis conservetis et conservari permittite, ne ob turbationem talium ordinum seu czechharum civitas nostra in maiorem veniat desolationem ...*“.

41 12. 03. 1516, MOL DF 279824: „... *Quoniam nostri iudei Thirnavienses iura habent a priscis regibus pro eorum usu et libertatibus concessa, que per suam maiestatem regiam confirmata et corroborata sunt, que per vos in multis articulis non conservari per iudeos nostros nobis exponitur, quare committimus vobis, ut usque ad nostram alciorem informacionem ac differenciarum inter partes futuram decisionem prefatos nostros iudeos in eorum iuribus et libertatibus conservetis et conservare permittatis ...*“; tiež ŠIMONČIČ, Jozef. Židia v Trnave v stredoveku. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Mojej Trnave : K dejinám Trnavy a okolia*. Trnava 1998, s. 30.

42 Napr. v roku 1539 určil Ferdinand I. výšku tejto taxy na 50 zlatých. ŠIMONČIČ – WATZKA, ref. 33, s. 62, s. 71, pozn. 345.

43 *Slovenské listy a listiny*, s. 99, pozn. 4.

sudcovi pochádza z roku 1522, kedy si sami do tejto funkcie zvolili Jakuba Schafflera a vymenoval ho Juraj Zápoľský.⁴⁴ Ako „neoficiálny“ sudca však Schaffler pôsobil už dlhšie pred svojim zvolením do tejto funkcie. Vyplyva to z niektorých listín kňaznej Hedvivy, kde ho žiada o riešenie rôznych sporov.⁴⁵ Nevraživé vzťahy medzi židovským a kresťanským obyvateľstvom v tomto období vyústili v roku 1539 až do mandátu Ferdinanda I., ktorým ich vypovedal z mesta na večné časy.⁴⁶

Koncom 15. storočia sa Trnava nevyhla ani národnostným konfliktom. Vedúcou osobnosťou trnavských Slovákov sa stal Pavol Holý z Hradnej, ktorý sa zaslúžil o presadenie ich vplyvu voči nemeckému obyvateľstvu. Sobášom sa dostal príbuzenského vzťahu s trenčianskym podžupanom Vavrincom zo Záblatia a bratislavským županom Ambrózom Šarkanom a postupne sa stal jedným z najvplyvnejších trnavských mešťanov.⁴⁷ Spolu s Ambrózom Šarkanom vykonával v rokoch 1501–1507 aj funkciu bratislavského župana.⁴⁸ Holý zastával úrad mestského kapitána 22 rokov a bol aj mestským tridsiatnikom. V roku 1510 však Hedviga Tešínska oznamuje trnavskému magistrátu, že prijala jeho abdikáciu a na vlastnú žiadosť ho uvoľňuje z tohto úradu.⁴⁹ Bližšie dôvody tohto jeho rozhodnutia nie sú známe, v roku 1512 Holý odkázal Trnave vo svojom kvázi testamente majetok Starý Linč (dnes Zeleneč), ktorý malo mesto dostať po vymretí rodu Holých.⁵⁰ Pavol Holý žil ešte začiatkom roku 1525, zomrieť mal pravdepodobne niekedy v roku 1526.⁵¹ O to zaujímavejší je údaj, podľa ktorého s veľkou pravdepodobnosťou mohol žiť ešte v roku 1527. Podľa záznamu v tzv. Jasnohorskom rukopise – súpise uhorských pútnikov prichádzajúcich do kláštora Jasná Hora (Częstochowa) v Poľsku, mal totiž v tomto roku Martin Holý z Hradnej spolu so svojim otcom a ďalšími príbuznými vykonať púť na toto pútnické miesto.⁵² Jasná Hora bola u uhorských pútnikov mimoriadne obľúbeným miestom, podľa súpisov ju v rokoch 1517–1526 navštívilo vyše 3300 uhorských pútnikov.⁵³ V roku 1519 sem vykonala púť aj Hedviga Tešínska s oboma synmi.⁵⁴ Isto nie je náhoda, že v roku 1531 sem vykonala púť aj syn ďalšieho familiára, spomínaného kežmarského kapitána Kristofa Vrkoča.⁵⁵

44 20. 5. 1522, FRISS Armin (ed.), *Magyar-zsidó Oklevéltár 1 (1092–1539)*, Budapest 1903, č. 267, s. 318: „... Quia iudei nostri Tyrnavienses optarunt vos eligi in iudicem iudeorum, et nobis gratum est, ut vos iudicati illorum presitis. Quare vobis committimus, ut curam illorum gerere et iusticiam illis administrare iuxta consuetudinem et iura ipsorum, et debita exigere more hactenus observato et ipsos in ipsorum iuribus conservare debeatis. Si autem in aliquo habeatis impedimentum et resistenciam a quocunque, nos vobis auxilio et protectione esse volumus ...“.

Pozri aj *Slovenské listy a listiny*, s. 118–120.

45 30. 03. 1517, MOL DF 279829; 24. 09. 1520, MOL DF 279833.

46 ŠIMONČIČ, ref. 41, s. 34–35.

47 ROHÁČ, Juraj. Armalista Pavol Holý z Hradnej. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Erbové listiny*. Martin 2006, s. 34–41; *Slovenské listy*, s. 90–94.

48 MOL DL 61938, DL 61952, DL 61953, DL 61955, DL 50498.

49 05. 11. 1510, MOL DF 279812: „... itaque ad capitaneatum in medio vestri hunc Paulum Holy fidelem servitorem nostrum, qui huiusque una vobiscum fidelia nobis semper exhibuit servicia, vosque et negocia vestra coram nobis ex industria sua promovere non cessavit(?) verum nobis ... supplicavit quatenus officium capitaneatus ab eodem remove dignaremur, nos itaque animadversis supplicationibus eiusdem, et consideratis libertatibus supplicationibusque vestris, ab eo capitaneatum quem hactenus honorifice gessit removimus ...“.

50 *Slovenské listy a listiny*, s. 104–107.

51 ROHÁČ, ref. 47, s. 39.

52 ZBUDNIEWEK, Janusz (ed.). Jasnogórski rękopis „Regestrum Confraternitatis Fratrum S. Pauli Primi Heremite“ z lat 1517–1613. In *Studia Claromontana* 6. Jasna Góra 1985, s. 328: Pútnici z Trenčianskej župy, záznam z roku 1527: „Ego Martinus Holy de Hradna eiusdem serenissimi principis Iohannis regis Hungarie aulicus cum patre meo et consanguinibus meis in hoc sacrum collegium me comito necnon presentes et ingnatos meos ad participancium indulgenciarum.“

53 Ibidem, s. 248; pozri tiež ZBUDNIEWEK, Janusz. Węgrzy na Jasnej Górze w I. połowie XVI wieku. In *Folia Historica Cracoviensia*, Kraków 1997–1998, roč. 4-5, s. 133–138.

54 Ibidem, s. 260, záznam pri roku 1519: „Item magnificus dominus Iohannes woyewoda Transilualiensis cum illustra domina Hedvigi, genetrice sua et fratre domino Ieorgio germano suo.“

55 Ibidem, s. 259, záznam pri roku 1531: „Eodem anno et die egregius Melchior Warkocz una cum sorore sua Barbara puella nunc existente.“.

Hedviga si zachovala pevné a vplyvné postavenie v rodine aj počas dospelosti svojich synov a Trnavu spravovala vyše dvadsať rokov. Po jej smrti v roku 1521 prevzal správu mesta jej syn Juraj Zápoľský, ktorý iste nepredpokladal že svoju matku prežije len o päť rokov. Panovník Ľudovít II. v tomto čase už naliehavo hľadal podporu v okolitých krajinách, potreboval sa však uistiť aj o podpore doma. Trnava preto potvrdzuje viacero starších privilégií – pôvodné privilegium z roku 1238 a ďalšie, predovšetkým hospodárske výsady.⁵⁶ Na vojnu sa pripravovala aj Trnava, mesto obnovovalo svoje hradby a veže a jedným z posledných nariadení spišského župana Juraja Zápoľského pred osudnou bitkou pri Moháči bolo, aby mesto dalo zrúcať domy za hradbami kvôli lepšej obrane.⁵⁷ Trnava sa po roku 1526 ešte na krátky čas dostala do sféry vplyvu jeho brata Jána Zápoľského a potom sa definitívne priklonila na stranu habsburskej dynastie.

Smrť Hedvivy Tešínskej a veľký požiar, ktorý zasiahol Kežmarok v tom istom roku, akoby predznamenal nasledujúce nepokoje. Mesto prevzal jej syn Ján Zápoľský, ale jeho prioritou bol mocenský boj s Ferdinandom Habsburským o uhorský trón. Z Kežmarku, rovnako ako z ďalších jeho majetkov, sa tak stal predovšetkým vhodný objekt na obdarovanie a zaviazanie si svojich prívržencov. V roku 1527 daroval mesto aj s hradom Františkovi Batánymu a po jeho zrade o rok neskôr poľskému šľachticovi a diplomatovi Hieronymovi Laskymu.⁵⁸ Ján Zápoľský tým definitívne a uzavrel etapu pôsobenia svojho rodu v Kežmarku. Spôsob, akým to urobil, zapadal síce do kontextu jeho vtedajšej situácie a z tohto pohľadu sa mohol javiť ako nevyhnutný, ale ktovie čo by na to povedali jeho predchodcovia. Keď v roku 1472 Imrich Zápoľský písal Kežmarčanom, aby sa pripravili na obranu mesta, ubezpečil ich, že spomedzi všetkých svojich podaných prechováva mimoriadnu náklonnosť práve k nim.⁵⁹

V bojoch medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom Habsburským po roku 1526 utrpel najviac Trenčín. Trenčiansky hrad ako najvýznamnejšia pevnosť Jána Zápoľského na západnom Slovensku sa stal hlavným objektom útokov Ferdinanda Habsburského. Jeho vojská pod velením generála Katzianera obliehali hrad od polovice mája roku 1528. Medzitým Katzianer dobyl mesto a spustošil ho. Neúspešné obliehanie hradu trvalo až do konca júna, keď jeden z trenčianskych mešťanov vyzradil Katzianerovým vojakom cenné informácie o opevnení. Svoj podiel na dobytí hradu mali pravdepodobne aj jeho vlastní velitelia. Následný požiar, ktorý sa z hradu rozšíril na celé mesto spôsobil jeho úplnú skazu, zničené boli aj všetky kostoly.⁶⁰

V mestách, ktoré boli majetkom Zápoľských nemáme zmienky o vzniku väčších nepokojov v mestách či o výraznom porušovaní práv. Naopak, zo strany zemepánov vidieť úsilie pomôcť mestu napr. po požiaroch, či zastávanie sa svojich obyvateľov pri riešení rôznych sporov. Prosperujúce mesto bolo koniec-koncov aj otázkou prestíže samotného rodu, zapadalo do jej propagácie vo všetkých oblastiach – či už politickej, ekonomickej, alebo kultúrnej. Trochu odlišná bola situácia pri zálohovaných mestách. Majiteľ zálohovaného kráľovského majetku mal rešpektovať všetky práva a povinnosti tohto majetku a nesmel narušiť jeho privilegované postavenie.⁶¹ Napriek tomu už prvé roky zálohu naznačili, že Zápoľskí mali isté tendencie zaobchádzať s Trna-

56 ŠIMONČIČ – WATZKA, ref. 33, s. 65–66.

57 *Slovenské listy a listiny*, č. 28, s. 122–123: „... *Ja Pawel Hrneczek, spolumiesszenin trnawsky ... zie jakoz jsau pany miestiane z rozkazany mnogomoczneho pana Girzika s Zapolye, hraby wieczneho ziemie spiske, jejich y tudyz pana meho neymilostivieysšio, duom muoj kterýz sem mezy nimy Na kamennem mostie miel, az do gruntu rozmietati a rozborziti museli, za ten jsau mnie ne s povinnosti ale dle mne mezy sebu delssioho zachovany trziczeti a cztyrzi zlatte zaplatili a dali ...*“.

58 Okrem Kežmarku daroval Ján Zápoľský Laskymu aj Spišský hrad, Richnavu a Gelnicu. To všetko zároveň s hodnosťou dedičného spišského župana. *Analecta Scepusii I*, s. 36–39.

59 *Analecta Scepusii I*, s. 68–69: „... *quod vos inter omnes alios subditos nostros speciali quodam nostro favore conseroamus ...*“.

60 HORVÁTH, Pavel. Trenčín v období novoveku (1526–1848). In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Trenčín : Vlastivedná monografia 1*. Bratislava 1993, s. 73–74; FIALA, ref. 30, s. 134–155; MENCLOVÁ, ref. 25, s. 77–79.

61 HALAGÁ, Ondrej R. Postavenie mešťanov nekráľovských a zálohovaných miest. In *Historický časopis*, 1984, roč. 32, č. 5, s. 706–707.

vou ako so zemepanským mestom. Je to zrejme z viacerých ich nariadení a snahy ovplyvňovať život mesta a jeho obyvateľov. Nebol to ale jediný prípad, obdobné snahy mali napr. aj na východe Slovenska. V rokoch 1503 až 1513 riešil Vladislav II. viacero sťažností obyvateľov slobodného kráľovského mesta Bardejova, že ich Zápoľskí, napriek starým zvykom a slobodám, nútia na mýtnici v Prešove platiť poplatky. Panovník musel preto opakovane Hedvigu a jej synov prísne napomenúť, aby s tým prestali.⁶² V roku 1521, len dva týždne pred svojou smrťou, odpúšťa Hedviga Bardejovčanom zaplatenie subsídiu o ktoré ju požiadali (!).⁶³ V akom postavení a v akom vzťahu k Zápoľským sa nachádzalo toto významné slobodné kráľovské mesto, keď ich žiadalo o odpustenie daní? Je zrejme, že tu mali vplyvné postavenie, napriek tomu, že mesto nemali v zálohu.⁶⁴ Sebavedomé správanie Zápoľských zapadalo do kontextu obdobia feudálnej anarchie počas vlády Jagelovcov. Príkladom úpadku kráľovskej moci a čoraz viac vzrastajúcej stavovskej anarchie v období tesne pred Moháčom, keď sa často až absurdne vyvíjali a menili majetkovoprávne vzťahy, môže byť aj prípad hradného panstva Strečno. V roku 1520 sa takmer súčasne „vdaka“ protichodným rozhodnutiam Ľudovíta II. stali jeho majiteľmi zároveň Pongrádovci a aj Zápoľskí, ktorí ho mali získať údajne kúpou od jeho majiteľky vdovy Benigny. Vzhľadom na svoje významné postavenie v krajine boli nakoniec, napriek protestom Pongrádovcov, úspešnejší Zápoľskí. Spolu so Strečnom sa tak do ich vlastníctva dostala aj Žilina.⁶⁵ Systematické scelovanie svojich majetkových držíav bolo jedným z najcharakteristickejších znakov politiky tohto rodu. Spomeňme ich sobášnu politiku, ktorej výsledkom malo byť uzavretie manželstva medzi Jurajom Zápoľským a Alžbetou, dcérou Jána Korvína a prevzatie rozsiahlych majetkov Huňadyovcov, ktorá však skončila fiaskom.⁶⁶ Alebo dedičnú dohodu s rodom Iľockých o prevzatí majetkov v prípade vymretia jedného z rodov, ktorá bola dokonca predmetom rokovaní na uhorskom sneme v Hatvane v roku 1525, rovnako ale skončila neúspechom, keď sa od Zápoľských odvrátil palatín Štefan Verböci, ich niekdajší blízky prívrženec a familiár.⁶⁷ Prejavy moci a vplyvu boli jednoducho príznačné pre tento ambiciózný rod, ktorý dlhodobo a systematicky vyvíjal aktivity smerujúce k jedinému cieľu – zisku uhorskej kráľovskej koruny. Zisk ďalšieho z kráľovských majetkov, aj keď „len“ do zálohu, znamenal pre nich viac, než len zisk majetku. Bol spôsobom a príležitosťou ako ešte viac oslabiť už aj tak značne oslabenú kráľovskú moc a tým posilniť svoj vplyv v mestách, ktorých podpora im mohla byť nápomocná v mocenskom zápase.

62 Státny archív v Prešove, pobočka Bardejov, fond Mesto Bardejov, listiny č. 3718 (rok 1503), č. 3779 (1504), č. 4318 (1512), č. 4392 (1513).

63 01. 04. 1521, MOL DF 217963: „... *Scripta vestra intelleximus prout supplicatis nobis pro relaxando presenti subsidio nostro itaque intellecta petitione vestra dicam huiusmodi vobis relaxavimus et relaxamus ...*“

64 Vyplýva to z formulácie adresáta „*Prudentibus et circumspicis iudici et iuratis civibus civitatis Barthwa*“ kde chýba jedno dôležité slovíčko – *nostrae*. Ak by Zápoľskí mali mesto v zálohu, bezpochyby by boli bývali použili formulu „naše mesto“ ako napr. v prípade Trnavy.

65 MARSINA, Richard. Žilina v období včasného a vrcholného feudalizmu. In HALAJ, Dušan – MARSINA, Richard Marsina (ed.). *Žilina : Dejiny a prítomnosť*. Martin 1975, s. 54.

66 MOL DF 267335: „*Articuli inter illustres dominas Hedwigem Thesseniensem ducissam ac spectabilem et magnificum dominum Johannem comitem perpetuum terre Scepusiensis etc. ab una nec non Beatricem de Frangepanibus etc. ab alia partibus noviter concepti et confecti 1505.*“

67 KUBINYI, András. István Werbőczy als Politiker in der Zeit vor Mohács (1526). In BALÁZS, Nagy – SEBŐK, Marcell (edd.). *The Man of Many Devices, who Wandered full Many Ways... : Festschrift in Honor of János M. Bak*. Budapest 1999, s. 558–582.

25. KOMUNIKÁCIA MESTA BARDEJOV S MAJITEĽMI MAKOVICKÉHO HRADNÉHO PANSTVA

Pavol Hudáček

Vzťahy medzi stredovekými mestami a šľachtou sa odohrávali v rôznych rovinách. Jednou z nich boli aj nezhody o hranice pozemkových majetkov. V stredovekom Uhorsku máme možnosť sledovať veľké množstvo takýchto sporov, ktoré vyplývali prevažne z chotárnych nedorozumení. Nebolo výnimkou, že sa tieto majetkové nepríjemnosti ťahali niekedy aj desaťročia. Práve prípad slobodného kráľovského mesta Bardejov a Makovického hradného panstva nám dokumentuje jeden z takýchto sporov v Šariši, ktorý na dlhý čas poznamenal aj ich spolužitie. Zamerali sme sa prevažne len na ich problematické hranice s tým, že podrobne sledujeme len obdobie vlády Žigmunda Luxemburského. Na začiatku treba však povedať, že ich vzťahy sa nám na základe dostupných prameňov javia vo veľmi negatívnom svetle. Komunikácia medzi nimi mala určite aj iné, príjemnejšie podoby, zachované materiály o tom však veľmi nehovoria.

Vzťahy Bardejova a Makovického panstva¹ vychádzali zo starších nezhôd, ktoré vznikli najmä z neprehľadnej majetkovej situácie. Už z roku 1347 poznáme prvú správu o narušovaní hraníc mesta, keď kráľovskí kasteláni, menovite Štefan a Juraj Bubeck (*Bebek*), znepokojovali Bardejovčanov zabratím istej časti ich územia.² Tá bola pôvodne súčasťou dediny Mokroluh, ktorá patrila kráľovskému hradnému panstvu.³ Po udelení výsad pre bardejovských hostov v roku 1320 bol však rozšírený aj pôvodný chotár mesta⁴ do priestoru, ktorý v minulosti patrila do majetkového celku Makovického hradu. Hlavným dôvodom obsadenia územia mesta bolo nevyjasnenie nových hraníc, v dôsledku ktorých sa zároveň zmenili aj pôvodné hranice susedných chotárov dedín, ktoré patrili k hradu. Hranice rozšíreného chotára boli stanovené veľmi schematicky. Zo záznamu z roku 1320 sa bližšie dozvedáme len o posunutí severných hraníc Bardejova do stredu dlholúckého lesa a do stredu chotára dediny Bardejovská Nová Ves. Južné hranice smerom ku

1 K mestu pozri: JANKOVIČ, Vendelín. Začiatočná etapa vrcholného feudalizmu. In JANKOVIČ, Vendelín (ed.). *Dejiny Bardejova*. Košice, 1975, s. 33-43. K hradu a panstvu: FÜGEDI, Erik. *Vár és társadalom a 13.-14. századi Magyarországon*. Budapest, 1977, s. 165. LUKÁČ, Gabriel. Zborov a hradné panstvo Makovica v stredoveku. In LUKÁČ, Gabriel – ADAM, Ján (ed.). *Zborov: Dejiny obce a Makovického panstva*. Zborov, 2005, s. 31-53.

2 Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív Prešov, Pobočka Bardejov, Magistrát mesta Bardejova. (ďalej MMB). MMB, sign. 9. JANOTA, Eugen. *Bardyjów: Historyczno-topograficzny opis miasta i okolicy*. Kraków, 1862, s. 206-207. JUČEK, Lubomír (ed.). *Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238-1350) I*. Bratislava, 1984, č. 182, s. 144. V roku 1349 sa spomína už len podkastelán Mikuláš Forgáč: „... *magister Nicolaus dicto Fargach vicecastellanus de Makouycha* ...“ Magyar Országos Levéltára Budapest, Diplomataikai Levéltár (ďalej MOL DL) 68 890.

3 Podľa stavu z roku 1415 boli súčasťou panstva Makovica aj dediny, ktoré sa nachádzali v blízkosti mesta a to Komárov, Bardejovská Nová Ves, Dlhá Lúka a Mokroluh: „...*castrum ipsorum Makauiche ... necnon possessiones ad idem spectantes videlicet Comaro, Wyfalu, Hwozywmezewo, Sarpathak, ...*“ MOL DL 10 333. BORSA, Iván (ed.). *Zsigmundkori oklevéltár V. (1415-1416)* (ďalej ZsO). Budapest, 1997, č. 177, s. 506. MOL DL 10 335. ZsO V. s. 458, č. 1659.

4 Rozsah bardejovského chotára poznáme už z roku 1247. MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II.* (ďalej CDSI). Bratislava, 1987, č. 274, s. 193-194. Ten však nemôžeme brať za východiskový, pretože územný rozsah mesta v tejto listine bol dodatočne doplnený až koncom 15. storočia v súvislosti so snahou Bardejova získať okolité poddanské dediny. ULIČNÝ, Ferdinand. Listina Bela IV. z roku 1247 o majetkoch bardejovských cistercitoch. In *Slovenská archivistika* (ďalej SLA), 1979, roč. 14, č. 1, s. 94-95. GÁCSOVÁ, Alžbeta. Poddanské dediny Bardejova do prvej polovice 16. stor. In *Historický časopis* (ďalej HC), 1973, roč. 21, č. 4, s. 107-112. VARSÍK, Branislav. *K otázke falza bardejovskej listiny z roku 1247*. In SLA, 1975, roč. 10, č. 2, s. 141-150.

Kobylám a Mokroluhu boli vyznačené veľmi nejasne.⁵ V listine z roku 1347 sa však vyslovene uvádza, že sporná časť zeme pôvodne patrila dedine Mokroluh, ale po udelení istého privilégia kráľom Karolom I. pripadla Bardejovu.⁶ Pod spomenutým privilégiom treba rozumieť listinu z roku 1320, v ktorej bola zmienka o územnom rozšírení chotára mesta, respektíve mohlo ísť aj o nezachovanú listinu z roku 1324, ktorá sa podobne ako predchádzajúca listina týkala privilégií pre bardejovských hostí a hraníc Bardejova.⁷ Pri podrobnejšom ohraničovaní územia mesta v roku 1351 sa spomína len hraničný medzník, ktorý sa nachádzal pred lesom patriacim hore spomenutej dedine.⁸ Keďže sa nám nezachoval žiaden záznam o veľkosti chotára Mokroluhu spreď roku 1320, nemôžeme z toho dôvodu podrobne zrekonštruovať zmenu jeho pôvodného územia, ktorá nastala po rozšírení chotára Bardejova. Napriek tomu zrejme došlo k porušovaniu majetkových práv mesta, a preto aj konanie kastelánov bolo neoprávnené. Títo zmenu hraníc zjavne nerešpektovali a snažili sa zachovať pôvodný územný rozsah hradného panstva Makovica.

Bardejovčania nemali v tomto období hraničné nejasnosti len s makovickými kastelánmi. Istú dobu mali vážny spor aj s pánmi s Perína (*Perény*), majiteľmi susedného panstva Kobylá. Nezhody sa týkali, podobne ako v predchádzajúcom prípade, rozšírených hraníc mesta. Z dôvodu vzniknutých hraničných nezhôd prebiehalo vyšetrovanie ohľadom právoplatného užívania sporného územia. Problém sa týkal istej časti chotára mesta, ktorá zasahovala do územia panstva Kobylá.⁹ V roku 1355 počas prešetrovania vzniknutých nejasností v hraničnej oblasti bol zachytený aj celkový stav na panstve Kobylá, do ktorého okrem samotných Kobylá patrili aj dediny Hertník, Klušov, Richvald a *Palvagasa**.¹⁰ Ako sa ďalej spomína, súčasťou panstva boli nielen pozemky a lesy týchto sídelných jednotiek, ale aj dva kamenné kostoly, tri kaplnky a tri mlyny. Kvôli hustému zalesneniu okolitej krajiny bol územný rozsah panstva odhadnutý zhruba na 60

5 Obsah listiny Karola I. z roku 1320 sa zachoval spolu s jej potvrdením Ludovítom z roku 1346 až v konfirmácii Ludovíta z roku 1362: Rozšírenie bolo zaznamenané takto: „... ut pro usu et agricultura iidem hospites terram usque ad dimidietatem silve Huzyumezeu et dimidietatem terre ville Hipfolu et abhinc secundum, quod pre alpes proceditur usque ad terram Kabalafolua et inde quemadmodum ad Saarpotok reveritur, percipiant et utantur.“ MMB, sign. 17. SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II. (1315-1323)*. (ďalej RDSI II.) Bratislava, 1987, č. 587, s. 269. JUCK, Výsady, č. 107, s. 94-95. Pozri: VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny III*. Bratislava, 1977, s. 388. BEŇKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska*. Košice, 1985, s. 217. ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice, 1990, s. 24. RÁBIK, Vladimír. *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku : Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Užskej*. Bratislava, 2006, s. 130-131.

6 „... ipsa terra Sarpatak vocata, in qua terra, prius villa Sarpatak ... fuit ... et intra metas eorum existit ...“ MMB, sign 9. JUCK, Výsady, č. 182, s. 144.

7 Lubomír Juck v tejto súvislosti uvádza, že táto listina bola vystavená niekedy pred rokom 1342 a považuje ju za samostatnú listinu o udelení zeme Mokroluh Bardejovu. JUCK, Výsady, č. 166, s. 134. Pravdepodobne však ide len o prepis listiny z roku 1320, prípadne o jej možné obsahové rozšírenie. Zmienka o tejto listine je už z roku 1355. Spomína sa pri spore medzi mestom a vlastníkmi panstva Kobylá: „... quasdam alias litteras predicti domini Karoli ... privilegiales anno domini M^{mo} CCC^{mo} XX^{mo} quarto confectas, confirmantes nobis presentavit continentes, quod prefatus dominus pater noster, dicte civitati Bardfa libertatem contulisset et metas seu terminos in eisdem litteris suis contentas pro usu et agricultura ipsorum deputasset ...“ MMB, sign. 15. Podobne aj v rozsudkovej listine krajského sudcu Mikuláša Sécího z roku 1355: „... littera ... Karoli regis privilegiales ... M^o CCC^o vigesimo quarto ... libertatem contulisset et metas ... deputasset ...“ MMB, sign. 16.

8 „... ad unam terream metam erectam ante silvam possessionis Sarpataka vocata ...“ MMB, sign. 10.

9 Panstvo získali od Karola I. po neverných Omodejovcoch v roku 1319. MMB, sign. 1. JANOTA, ref. 2, s. 199. MMB sign. 2. JANOTA, ref. 2, s. 201, RDSI II, č. 621, s. 283. ULIČNÝ, ref. 5, s. 135-136.

10 VARSÍK, ref. 5, s. 389. BEŇKO, ref. 5, s. 219. ULIČNÝ, ref. 5, s. 94, 134, 230, 267. *Palvagasa* je zaniknutá dedina. Dodnes sa nepodarilo určiť jej správnu polohu. ULIČNÝ, Ferdinand. Zánik dedín v Šariši v 13.-16. storočí. In *Archeologica Historica*, 1981, roč. 6, s. 524. Vladimír Rábik predpokladá, že ležala niekde východne od Kobylá resp. v okolí Kurimy. RÁBIK, ref. 5, s. 136, 185.

popluží.¹¹ Bardejov v tejto veci zastupoval Mikuláš, syn Henricha, ktorý na základe predložených listín z rokov 1324 a 1351 protestoval proti takémuto územnému rozsahu panstva a vyhlásil, že sporná časť o veľkosti 20 popluží spolu s dedinami Richvald a Kľušov patrila mestu.¹² Bardejovčanom sa nakoniec nepodarilo túto časť územia udržať, pretože podľa rozsudkovej listiny krajinského sudcu Mikuláša Sécího (*Szécsi*) im táto sporná časť, v rozsahu 20 popluží z celkového územia panstva vrátane dvoch kaplniek, ktoré boli ohodnotené na 10 mariek, ako aj spomenutých dvoch dedín, nikdy nepatrila.¹³ Navyše museli zaplatiť aj odškodné vo výške 70 mariek z dôvodu neoprávneného zabratia tohto územia. Napriek tomuto rozhodnutiu nedokážeme dostatočne posúdiť, vzhľadom na predchádzajúci prípad s makovickými kastelánmi, či bol tento rozsudok adekvátny. Dalo by sa predpokladať, že územné nároky mesta mohli byť naozaj legítimne, pretože podľa presnejšieho ohraničenia územia Bardejova z roku 1351 sa uvádza južná hranica mesta, ktorá prechádzala lesom, ktorý oddeľoval dedinu Hertník od dediny Kľušov.¹⁴ To by bolo jasným dokladom o vlastníctve minimálne blízkeho územia okolo Kľušova alebo možno aj samotnej tejto dediny.

V tomto prípade prichádzajú do úvahy tri možné vysvetlenia. Buď si Bardejovčania nárokovali omnoho väčšiu časť z územia panstva Kobyly, ako im podľa listiny z roku 1320 prislúchala, alebo páni z Perína mali záujem zväčšiť územie svojho panstva a v procese dosídľovania svojho majetku zabrali aj časť rozšíreného chotára Bardejova. Tretou možnosťou by mohol byť jednoducho len fakt, že títo šľachtici nerešpektovali zmenu svojich hraníc.¹⁵

Pomôcť odpovedať na túto otázku nám môže listina z roku 1351, ktorá bola výsledkom žiadosti Bardejovčanov kvôli novému presnejšiemu vymedzeniu chotára mesta na základe starších predlôh, keďže podľa stručného záznamu v listine z roku 1320 bol bardejovský chotár vyznačený len rámcovo. V tomto roku si mesto necháva potvrdiť kráľom Ľudovítom už v roku 1351 vystavenú listinu kráľovnej Alžbety ohľadom pozemkov a majetkov Bardejova s príkazom Spišskej kapitule na obchôdzku hraníc Bardejova a vytyčenie nových hraničných bodov podľa istej privilégiálnej listiny Ľudovíta I.¹⁶ V prepísanej listine je uvedená aj správa Spišskej kapituly o vykonaní príkazu s podrobnou metáciou, čo dokumentuje, že sa skutočne previedla priamo v teréne.

11 „... *magnam partem de terra... Bardfa et specialiter villas Seunuald et Ryhuald ... intra metas eiusdem civitatis existentes ... ipsam villam Kabalafelde, Herthkenech, Seunuald, Ryhuald et Paluagaza cum duabus ecclesiis lapideris et tribus capellis et totidem molendinis ... vidissent ... ac terras et silvas sub eadem inclusione habitas propter densitatem silve regali mensura mensurare non valentes visu considerando ad sexaginta aratra mensure regalis estimassent ...*“ MMB, sign. 15.

12 „... *terram intra partes predictas litigiosam totalem consideratis suis utilitatibus similiter propter densitatem silve... ad viginti aratra estimassent regni vestri consuetudine requirente, que quidem terra litigiosa in se predictas villas Seunuald et Ryhuald contineret ...*“ MMB, sign. 15.

13 „... *antiquarum metarum reambulando inclusissent magnam partem de terra ... civitatis et specialiter villas Seunuald et Ryhuald vocatas intra metas eiusdem civitatis existentes occupassent ... quod prenominata terra litigiosa viginti aratorum in sexaginta et due capelle in decem marcis estimate, nec non ville Seunuald et Ryhuald in superficie ipsius terre litigiose adiacentes semper ab estimatione prescripti privilegii ipsorum fuerint et intra terras et antiquas metas ... possessionis eorum Kabalafelde vocate extiterint et nunquam usui et agriculture ipsorum civium et hospitum de Bardfa attinuerunt...*“ MMB, sign. 16.

14 „... *inde versus meridiem descendere ad quamdam silvam, que separaret villas Herkenech et Sewenbald vocatas in qua silva esset una terra meta erecta ...*“ MMB, sign. 10.

15 Páni z Perína mali napríklad pred rokom 1366 spor aj z Petrom Cudarom, ohľadom istých hraničných častí medzi panstvom Kurima a panstvom Kobyly. MOL DL 5468. Konkrétne išlo aj o dedinu *Paluagasa, ktorá bola podľa listiny 1355 súčasťou panstva Kobyly. Napriek tomu, na základe rozsudkovej listiny krajinského sudcu Štefana Bubeka pripadli tieto sporné časti spolu s dedinou *Paluagasa do majetkového celku panstva Kurima: „... *possessionum Koryma et ad ipsam pertinencium ac aliarum possessionum in comitatu de Sarus in districtu de Gepel ... reambulatione dictam terre partuculam ac possessionem Paluagasa ... magistro Petro ... iure, quo eis ... pertinere relinquentes ac, que committentes proprio possidere tenere ...*“ MMB, sign. 21.

16 Listina kráľovnej Alžbety ohľadom: „... *terras et alias utilitates... civitatis nostre Barthpha iuxta metas in litteris privilegialibus domini Lodovici ... contentas novas metas iuxta veteres si necesse fuerit erigendo reddant ...*“ MMB, sign. 10. Pravdepodobne ide o listinu kráľa Ľudovíta z roku 1346. Pozri poznámku 5.

Okrem týchto dvoch listín ohľadom chotára Bardejova sa nám, síce len ako zmienky, zachovali záznamy o existencii istých starších listín. Ide konkrétne o listinu Karola I. z roku 1324 a listinu Ľudovíta I. z roku 1346, ktoré boli vyhotovené na základe privilégia z roku 1320.¹⁷ V tomto smere je zaujímavá zvýšená potreba vydávania a potvrdzovania listín mesta, ktorá iste nebola samoučelná, ale bola podmienená prebiehajúcimi spormi s makovickými kastelánmi ako aj s pánmi z Perína. To jasne dosvedčuje tú skutočnosť, že rozšírenie hraníc mesta sa nestretlo so všeobecným akceptovaním okolitou šľachtou. Vystavenie listiny z roku 1351 bolo teda dozvukom spomínaného sporu s makovickými kastelánmi v roku 1347 a zrejme aj reakciou na hraničné nejasnosti s pánmi z Perína. Bardejovčania, ktorí sa cítili ohrození rozpínavosťou makovických kastelánov v dôsledku dosídľovania panstva, ako aj územnými nárokmi pánov z Perína, si nechali čo najskôr vyhotoviť konfirmácie chotárnych listín, ako právny argument v prípade prepuknutia ďalších hraničných sporov. Nakoniec o tom svedčí aj zdôvodnenie vydania listiny 1351, v ktorom sa zreteľne uvádza, že dôvodom žiadosti obyvateľov Bardejova o nové ohraničenie chotára bolo porušovanie hraníc a zaberanie územia mesta okolitou šľachtou. Bližšie sa však nespomína, ktorých šľachticov mali Bardejovčania na mysli.¹⁸

Pravdepodobne sa to vzťahovalo nielen na makovických kastelánov ale aj na pánov z Perína, pretože aj samotné ohraničenie chotára mesta bolo rozdelené na dve časti. Jedna sa týkala severných hraníc s makovickým panstvom a druhá južných hraníc s panstvom Kobyly.¹⁹ Záverom sa nakoniec odôvodňuje potreba vyznačiť hranice mesta, aby prestalo obsadzovanie jeho územia okolitými šľachticmi, v dôsledku ktorého boli Bardejovčania ochudobňovaní v užívaní svojho chotára.²⁰ Keďže požiadavku na stanovenie hraníc predložili Bardejovčania, museli mať isté predpoklady na zdôvodnenie svojich nárokov. Tie vychádzali z reálneho rozšírenia hraníc mesta, ktoré sa týkalo prevažne zalesneného územia v okolí Bardejova. Do týchto hraničných lesov, ktoré oddeľovali jednotlivé dedinské chotáre, smerovalo rozšírenie územia mesta. Práve v tomto priestore zrejme došlo aj k nekontrolovateľnému zaberaniu väčších častí lesnatého územia zo strany mesta. Bardejovčania sa tak zákonite museli dostať do sporu s okolitou šľachtou. Otázka nevyjasnených hraníc s Makovickým panstvom sa práve z tohto dôvodu neskôr stane hlavným problémom, ktorý sa výrazne podpíše na ich dlhotrvajúcom spore. Napriek všetkým týmto skutočnostiam, ktoré vychádzali jasne v neprospech mesta, sa budú obyvatelia Bardejova v nasledujúcich obdobiach neúnavne snažiť toto územie spolu s okolitými dedinami získať do svojho trvalého vlastníctva.²¹

Druhým hlavným dôvodom porušovania hraníc mesta zo strany makovických kastelánov, ako už bolo naznačené, bolo rozsiahle dosídľovanie územia hradu za účelom hospodárskeho

17 Pozri poznámku č. 7. Listina z roku 1346 sa spomína aj v roku 1355: „... litteras nostras patentes ... M CCC XL sexto ...“ MMB, sign. 15. „... litteris privilegialibus domini Karoli et ... Lodovici ... super metis dicte civitatis Bardfa ...“ MMB, sign. 16.

18 „... quod quidam nobiles in vicinitate dicte civitatis nostre Barthpha existentes terras intra metas ipsius civitatis nostre propria eorum auctoritate ... occupare plurimas iniurias propter hoc ipsi civibus nostris inferendo et cum ipsa civitas nostra ... per metas ab circumstantibus nobilibus sic destructa ...“ MMB, sign. 10.

19 Tamže. Podobne sa vyznačovali aj hranice v roku 1549 medzi mestom a novým vlastníkom makovického panstva Jurajom Šeredým. Základom bola predloha metačnej listiny z roku 1351: „Acta in revisione et renovatione metarum inter cives civitatis Barthpha et dominum Georgium Seredi comitem arcis Mackowczya. Prvá časť: „Liber consignationis metarum versus Makovicam, Lukavicam et Wolliam.“ Druhá časť: „Reambulatio ab ortu solis versus meridiem, occasum et septemtrionem.“ MMB knihy, Reambulatio metarum, sign. 17.

20 „... civibus ... possidendas contradictione quorumlibet non obstantibus prohibeant que vicinos et commetaneos eiusdem civitatis ... ut a modo et deinceps desistant ab occupatione indebita terrarum et aliorum utilitatum intra metas...civitatis...existentium et perceptione fructum earumdem ...“ MMB, sign. 10.

21 VARSÍK, ref. 5, s. 389. ULÍČNÝ, ref. 5, s. 134, 267. GÁCSOVÁ, ref. 4, s. 108-110. PETROVIČ, Jozef. Poddanské dediny vo vlastníctve mesta Bardejov od 15. do polovice 19. storočia. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského (ďalej ZFfUK): Historica XLV*. Bratislava, 2002, s. 123-125.

pozdvihnutia kráľovského panstva.²² Táto aktivita sa naplno prejavila hneď po politickej konsolidácii v krajine, kedy sa stabilizovalo postavenie Anjouovcov v Uhorsku.²³ Na priebeh dosídľovania panstva z poverenia kráľa Karola I. dozeral palatín Filip Druget, ktorý istý čas zastával aj funkciu kráľovského kastelána na hrade Makovica.²⁴ Ten mal v roku 1324, zrejme už ako kastelán,²⁵ kontrolovať postup dosídľovania, ktoré sa malo realizovať v istých pohraničných lesoch patriacich Bardejovu. Okrem toho sa na základe nemeckého práva mali dodatočne osídliť aj okolité dediny v bezprostrednom susedstve mesta, ktoré boli pravdepodobne súčasťou hradu. Konkrétne išlo o Kurov, Gaboltov, Sveržov, Dlhú Lúku, *Brezoua** a *Petholthfalua**.²⁶ Dosídľovanie Dlhej Lúky ako aj *Brezoua** a *Petholthfalua** sa už priamo dotýkalo aj hraničného územia Bardejova. Dokonca sa spomína, že dedičný richtár Petholth svoju dedinu *Petholthfalua**, ktorá sa nachádzala po oboch stranách potoka Brezník (*Bryzno*), začlenil do chotára Bardejovskej Novej Vsi.²⁷

Aj keď nevieme presne lokalizovať spomenuté zaniknuté dediny, podľa všetkého sa pravdepodobne nachádzali niekde v blízkosti dedín Dlhá Lúka a Bardejovská Nová Ves. Spomenutý Brezník treba stotožniť z dnešným potokom Kamenc, ktorý tečie od Zborova cez Dlhú Lúku do Tople.²⁸ Napokon aj v roku 1422 sa spomína, že dedina Dlhá Lúka sa nachádzala pri potoku Brezník.²⁹ Jeho pomenovanie môže mať aj istý súvis s názvom dediny *Brezoua** a je celkom možné, že sa nachádzala niekde v blízkosti tohto potoka. Na druhej strane dedinu *Petholthfalua** už môžeme presnejšie lokalizovať, pretože, podľa vyjadrenia listiny z roku 1324, ležala pri potoku Brezník, a teda aj v blízkosti chotára Bardejovskej Novej Vsi. Toto územie však bolo, podľa listín z rokov 1320 a 1351, už súčasťou chotára Bardejova. Ešte aj podľa podrobného ohraničenia územia mesta z roku 1549 predstavoval tento potok jednu zo súčasti hraníc Bardejova a Makovického panstva. Netvoril však súvislú hranicu s Bardejovskou Novou Vsou, pretože tá bola východne od

22 RÁBIK, Vladimír. Osídlenie a národnostný ráz makovického panstva v stredoveku. In *Historický zborník*, 2005, roč. 15, s. 26-28.

23 ENGEL, Pál. Az ország újraegyesítése : I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310-1323). In *Századok* (ďalej Sz), 1988, roč. 122, č. 1/2, s. 89-132. BREZOVÁKOVÁ, Blanka. Konsolidáčné snahy Karola I. v Uhorsku po zvolení za kráľa (1310 – 1317). In *HČ*, 1993, roč. 41, č. 4, s. 361-378.

24 Existuje len ojedinelý záznam z roku 1325 o výkone tejto funkcie Filipom Drugetom. Listina sa zachovala v prepise z roku 1369, ktorá sa nachádza v listine z roku 1416: „... castellano magnifici videlicet Philippi palatini de castro Makouicha ...“ MOL DL 43 347. ŠA Prešov, Fond Úsz Uzovce, fasc. F CLXXX a, nr. 167, (číslo listiny 47). GÉCZI, Lajos (ed.). *Anjou-kori oklevéltár IX. (1325) : Documenta res Hungaricus tempore regum Andegavensium illustartia 1301-1387* (ďalej AO). Budapest; Szeged, 1997, č. 248, s. 142. FÜGEDI, ref. 1, s. 165. ENGEL, Pál. *Magyarország világi archontológiája I. (1301-1457)*. Budapest, 1996, s. 364.

25 K otázke vlastníctva a správy kráľovských hradov Drugetovcami v tomto období: ENGEL, Pál. Honor, vár, ispánság : Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszéről. In *Sz*, 1982, roč. 116, č. 5, s. 905-907.

26 Listina sa zachovala len ako zmienka v rozsudkovej listine Mikuláša z Gary z roku 1423. MMB, sign. 106. MOL DL 11 292. TÓTH, Norbert (ed.). *ZsO X.(1423)*. Budapest, 2007, č. 1176, s. 474. Bližšie k tejto listine pozri: RÁBIK, ref. 22, s. 28. S podobnou činnosťou dosídľovania lesných oblastí Filipom Drugetom sa stretávame aj na pôvodne kráľovskom hradnom panstve Plaveč. REIZNER, János. A Magyar Történelmi Társulat 1872-ik évi szepes-vidéki kirandulása : 5. Reizner János jelentése a b. Palocsay család levéltárából. In *Sz*, 1872, roč. 6, č. 8, s. 637. (roky 1322, 1325). BENKO, ref. 5, s. 215. RÁBIK, ref. 5, s. 70. S osídľovaním blízkeho okolia Makovického hradu možno súvisí aj listina Karola I. z roku 1326 o darovaní istého lesa medzi Bodonským (Radomka?) a Kobylským potokom Jánovi, synovi Egídia z Budimíra, ktorý bol predstaviteľom miestnej vetvy z rodu Ába. ENGEL, ref. 24, s. 42. „... quandam silvam in comitatu de Wyuar inter Budunpotoka et Kabalapotok ac Topl ... existentem ...“ MMB, sign. 3. Na chrbt tejto listiny sa nachádza neskorší záznam o istom prepojení spomenutého lesa a neskoršieho majetku hradu Makovica. Ide zrejme o obdobie, kedy bolo panstvo v rukách Cudarovcov. „... Makouicza. domini ... Karoli confirmatio super Bodonpataka et Cabalapataka ad castrum Makouiza, super unam silvam ...“ MMB, sign. 3. BLAZOVICH László - GÉCZI Lajos (ed.), *AO X. (1326)*. Budapest-Szeged, 2000, č. 188, s. 132-133.

27 „... in eadem silva prefato Petholth et dicte sue ville quandam terram Vyfalu vocatam ex utraque parte cuiusdam rivuli Bryzno vocati existentem assignasset ...“ MMB, sign. 106. MOL DL 11 292. *ZsO X*, č. 1176, s. 474.

28 K názorom na jeho lokalizáciu pozri: ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*. Praha; Bratislava, 1932, s. 417. VARSÍK, ref. 5, s. 315.

29 „... in villa Huzeumzew penes aquam Birzewicza sita ...“ MMB, sign. 104.

tohto potoka a prechádzala stredom chotára tejto dediny.³⁰ V tejto hraničnej oblasti bude neskôr dochádzať k neustálym sporom s makovickými pánmi, pretože tieto dediny, respektíve určite *Petholthfalua**, boli založené priamo v hraničných lesoch medzi hradom a chotárom mesta. Táto zalesnená časť, v ktorej prebehla lokácia nových dedín, bola pôvodne pred rokom 1320 ešte v hraničiach Makovického panstva, ktorá sa však po tomto roku v dôsledku rozšírenia chotára mesta stala súčasťou územia Bardejova.

Práve v súvislosti s touto dosídľovacou aktivitou na panstve v roku 1347 sa dozvedáme aj o riešení istých neprijemností na majetku Smilno, ktoré na úkor Tekulovcov zaberajú kráľovskí kasteláni z hradu Makovica. Tí neoprávnene lákali ich poddaných na makovické majetky, čo im nakoniec kráľ zakázal.³¹ Ako sme už skôr spomínali, v tom istom roku kasteláni znepokojovali aj Bardejovčanov odobratím istej zeme z chotára Mokroluhu. Obidve tieto listiny preto treba chápať v širšom kontexte ako výsledok dodatočného osídľovania okolia hradu, kedy začalo dochádzať k porušovaniu chotárov tých dedín, ktoré priamo susedili s územím Makovického panstva. Z toho dôvodu došlo k hraničným nejasnostiam. Kráľ následne prikázal kastelánom neobmedzovať Bardejovčanov vo vlastníctve spornej zeme,³² čo asi aj vykonali, pretože sa nám nezachovali v nasledujúcich obdobiach ďalšie zmienky o prebehajúcom spore. Na druhej strane, pravdepodobne pre neustále ohrozovanie majetkovej celistvosti Smilna makovickými kastelánmi reagovali Tekulovci novým vymedzením svojho majetku podľa listiny z roku 1250.³³

Na príkaz panovníka Jágerská kapitula vykonala v roku 1355 reambuláciu ich majetku a v súvislosti s výsledkom prešetrenia problematických hraníc sa dozvedáme informácie aj o momentálnej sídelnej situácii, ktoré dostatočne potvrdzujú rozsiahle dosídľovanie okolia hradu v predchádzajúcom období. Dôkazom sú charakteristické názvy dedín, ktoré boli založené na nemeckom práve (*Kunchukwa gasa*, *Andrasvagasa*), ako aj ďalšie novozaložené dediny. Makovický kastelán dokonca tvrdil, že aj na ďalších šiestich určených miestach, kde práve prebiehala lokácia nových dedín, ktoré sa ľudovo nazývali poruby (*wagas*), patrilo k Makovickému hradu.³⁴ Na vymedzenom území, v rámci načrtnutých hraníc Smilna, existoval okrem kráľovských a šľachtických majetkov aj majetok Bardejova.³⁵

30 1320: „... ad dimidietatem silve Huzyumezeu et dimidietatem terre ville Hipfolu ...“ MMB, sign. 17. RDSI II, č. 587, s. 269. JUCK, Výsady, č. 107, s. 94-95. 1351: „... in medietate cuiusdam silve Huzyumezew in una ... meta de novo penes metam antiquam erecta, inde transiens ad orientem per ... particulam eiusdem silve perveniret ad terram ville Wyfwo ... in cuius terre medio esset erecta una meta circa metam antiquam, hinc reflecteretur ad meridiem et descenderet ad quoddam pratum in cuius prati medio esset erecta meta terrea circa metam antiquam ...“ MMB, sign. 10. 1549: „... ideo meatum fluvii Bohrkwoth (na okraji nemecky Byerbrun) usque quo meatus cadit in fluvium Bryzo (na okraji nemecky Byrgell) pro meta relinquissent ... et metas simul reambulantes demonstrassent hoc modo, quod de prefata meta penes pontem a parte Bartpha erecta, ... ad orientem ac per prefatam fluvium Bryzo in laterem montis unam metam terream erexissent...“ MMB knihy, Reambulatio metarum, sign. 17. JANOTA, ref. 2, s. 215. Pozri aj katastrálnu mapu mesta Bardejova: „Brezsnyik patok ... Na Brezsnyiku (polia)“ Archív geografického a kartografického ústavu v Bratislave. Katastrálna mapa Bardejov z r. 1869, sign. 16, 31-0, Mierka 1:28 080. VARSÍK, ref. 5, s. 315.

31 NAGY, Imre (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae Andegavensis V.* (ďalej CDHA). Budapest, 1887, č. 4, s. 4-5. Tento spor mal dohru o niekoľko mesiacov neskôr pred šarišsko-abovským stolíčným zhromaždením. CDHA V, č. 36, s. 93-94.

32 MMB, sign. 9. JUCK, Výsady, č. 182, s. 144.

33 Táto listina sa považuje za falošnú. SZENTPÉTERY, Emerici (ed.). *Regesta rerum stirpis Arpadianae critico diplomatica I.* (ďalej RA), Budapest, 1923, č. 940, s. 290. CDSI II, č. 355, s. 248.

34 „... villam quondam de novo fundari inchoatam ... castellanus dicti castri asseruisset, sex loca villarum fundari de novo inceptarum, que vulgo wagas nuncuparentur, que omnis ad predictum castrum pertinerent.“ MOL DL 4483. VARSÍK, ref. 5, s. 345-346, 348. BENKO, ref. 5, s. 223, RÁBIK, ref. 22, s. 26-27.

35 „... intra ipsas metas non solum ipsa terra Zemelnya donatitia, sed et castrum nostrum Makouicha et quamplures nostre et nobilium ac civitatum nostrarum terre et possessiones existere ...“ MOL DL 4483. RA I, č. 940, s. 290. CDSI II, č. 355, s. 248.

Čo sa týka častí, ktoré patrili mestu, uvádza sa len akási oráčina.³⁶ Tá sa nachádzala niekde v blízkosti Dlhej Lúky. To korešpondovalo so spomínaným chotárnym vymedzením Bardejova z rokov 1320 a 1351, čo dokladá aj uvedenie väčšej časti Dlhej Lúky ako súčasť panstva. Na druhej strane bolo vlastníctvo celej dediny Bardejovská Nová Ves³⁷ už priamo v rozpore so situáciou vymedzenia chotára Bardejova z predchádzajúcich rokov, preto sa domnievame, že aj hraničné spory s makovickými pánmi, ktoré vyvrcholili v prvej polovici 15. storočia, boli pravdepodobne len dôsledkom nejasného užívania polovice chotárov dedín, ktoré sa stali po roku 1320 súčasťou územia Bardejova. Po prešetrení tohto stavu sa už ďalej nedozvedáme, ako sa nároky Tekulovcov na také obrovské územie, ktoré bolo zachytené v listine z roku 1355 vo veľkosti okolo tisíc popluzí, skončili. Každopádne v období, keď bolo Makovické panstvo v kráľovských rukách,³⁸ nemáme po roku 1347 žiadne ďalšie informácie o hraničných nedorozumeniach medzi mestom Bardejov a hradným panstvom. To však automaticky nemusí znamenať, že sporné hraničné časti boli zásahom panovníka navždy vyriešené. Predpokladáme, že záležitosti ohľadom týchto hraničných nepríjemností neboli predmetom ďalšieho vážnejšieho riešenia, pretože tak ako hradné panstvo aj mesto bolo majetkom kráľa, a preto sa existujúce nezhody zrejme neriešili v oficiálnej podobe.

Situácia sa úplne mení v roku 1364. Vtedy kráľ Ľudovít I. udelil do dedičnej držby kráľovské hradné panstvo Makovica, spolu s prenájmom mýt v Bardejove a Gaboltove,³⁹ významnému predstaviteľovi rodu Cudarovcov bánovi Petrovi Cudarovi (*Czudar, Zudar*) (1343 – 1394/9).⁴⁰ Začína sa tak nová etapa v živote Makovického panstva, ktorá výrazne poznačila aj ďalšie osudy mesta Bardejov. Cudarovci, prirodzene, zdedili zároveň aj všetky možné majetkové spory súvisiace s hranicami predchádzajúceho kráľovského hradného panstva, ktoré sa však naplno začali prejavovať až v tomto období.

Prvú takúto správu o prebiehajúcich hraničných a majetkových nedorozumeniach ako aj o porušovaní istých bardejovských obchodných výsad poznáme už z roku 1399, teda až po smrti Petra Cudara. Ten, pravdepodobne ako vysoký uhorský hodnostár,⁴¹ akceptoval daný stav a otázku hraníc neotváral. Rešpektoval tak majetkové práva slobodného kráľovského mesta Bardejov. V spomenutom roku kráľ Žigmund I., ktorý sa práve zdržiaval v Levoči, nariadil, na zák-

36 „... *quedam particulam terram arabilis civitatis Bardja* ...“ MOL DL 4483. Tu treba spomenúť, že toto znenie bolo doplnené dodatočne až po spísaní listiny, čo dokazuje charakter nadpisania a neskoršieho vloženia daného úseku textu do listiny.

37 „... *maiore parte de Huzycwmezeu ... villam Wyfolw* ...“ Tamže.

38 Dlhé obdobie pôsobil na hrade ako kastelán magister Mikuláš syn Jakuba (*Baracskai*). Doloženého ho máme od roku 1355 do roku 1362. 1355: NAGY, Imre (ed.). CDHA VI. Budapest, 1891, č. 36, s. 36-38. Tamže, č. 226, s. 363. 1356: „... *magister Nicolaus filius Iacobi castellanus de Makauicha* ...“ MOL DL 16 113. ENGEL, ref. 24, s. 364.

39 „... *Petri de Zodar ... quoddam castrum nostrum Makavicha...cum omnibus villis ... et specialiter cum tributo in civitate Barthfa et villa Gybolt nominatis habito ... sub omnibus huiusmodi limitibus, metis et terminis, usque ad confinium regni Poloniae ... dedimus* ...“ MOL DL 5343. V roku 1410 znovu potvrdené Žigmundom I. Luxemburským. MOL DL 5344. Cudarovci bez prestávky vlastnili panstvo Makovica celých 106 rokov až do roku 1470, kedy vymreli po meči. Vtedy ho kráľ Matej Korvín daroval pánom z Rozhanoviec vlastníkom panstva Čičava. CSÁNKI, Dezső. *Magyarország történelmi földrajza a hunyadiak korában I.* Budapest, 1890, s. 181. ENGEL, ref. 24, s. 364.

40 MÖR, Wertner. Az Ónodi (Bölcsi, Szamosszogi) Czudar-ok genealógiája. In *Turul*, 1891, roč. 9, s. 145. Zastával významné funkcie v krajine ako kastelán, podžupan, župan, krajinský sudca, haličský vojvoda, slavónsky bán a hlavný pohárnik. ENGEL, ref. 22, s. 885, 896. FÜGEDI, ref. 1, s. 124. FÜGEDI, Erik. *Ispánok, bárók, kiskirályok*. Budapest, 1986, s. 186, 242, 279, 322. Cudarovci vlastnili dlhodobu v rozmedzí rokov 1387 – 1437 len dva hrady a to Makovicu a Ónod. ENGEL, Pál. *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a szigmond-korban (1387-1437)*. Budapest, 1977, s. 211.

41 Práve za Ľudovíta I. vrcholil jeho úspešná politická kariéra. FÜGEDI, Erik. *Ispánok, bárók*, ref. 43, s. 322.

lade sťažnosti Bardejovčanov, Jánovi a Benediktovi Cudarovi ako aj vdove po Petrovi Cudarovi,⁴² aby spolu so svojimi kastelánmi nebránili ľuďom z Bardejova v užívaní lesov a ostatných náležitostí, ktoré patrili odkazníka k majetku mesta.⁴³ Prvýkrát sa tak v prameňoch spomína zasahovanie Cudarovcov do hospodárskeho využívania vlastného majetkového potenciálu Bardejova. Neuvádza sa však bližšia lokalizácia priestoru, v ktorom bolo mesto poškodzované. Zaujímavé je, že iniciátorom sťažnosti boli vždy Bardejovčania, ktorí mali zjavne eminentný záujem vyriešiť vzniknuté neprijemnosti ohľadom majetkových častí v hraničnej oblasti s Makovickým panstvom. Zo strany Cudarovcov sa však vôbec nestretávame s nejakou snahou o konečné riešenie tejto záležitosti.

Pravdepodobne od roku 1369, ako noví vlastníci hradu, nerušene využívali toto územie a začali takto narušovať hranice mesta. Súčasne s touto listinou vydal panovník aj samostatný príkaz pre Šimona z Rozhanoviec (*Rozgonyi*), župana a podžupana Šarišskej stolice, aby Bardejovčanov zobral do svojej ochrany a zabezpečil im tak dodržiavanie ich majetkových ako aj iných výsad, ktoré boli vraj Cudarovcami a ich kastelánmi porušované.⁴⁴ Onedlho na to máme ďalšie svedectvo Spišskej kapituly z dôvodu opätovného znepokojovania obyvateľov mesta makovickými kastelánmi. Tu sa už bližšie dozvedáme, že predmetom sporu boli územia a lesy, ktoré sa nachádzali v pôvodných hraniciach Bardejova.⁴⁵ Bližšie sa nespomína, v ktorej konkrétnej oblasti dochádzalo k porušovaniu hraníc. Výsledkom bola len správa Spišskej kapituly v tom zmysle, že náprava sporných vecí a ustálenie hraníc sa nemohli doriešiť pre neprítomnosť makovických kastelánov, konkrétne Jakuba, syna Jána, a Sterna, prezývaného Kowak, ktorí sa mali v stanovenom termíne dostaviť v tejto veci na rokovanie do Bardejova.⁴⁶

Vzniknutú neprehľadnú situáciu výrazne skomplikovali sami Bardejovčania v snahe vyriešiť tento spor raz a navždy vo svoj prospech. Využili príležitosť, kedy bol kráľ Žigmund I. istý čas v roku 1401 uväznený uhorskou šľachtou na Budínskom hrade. Po svojom prepustení sa náležite odvdčail tým, ktorí ho nezradili v jeho ťažkých chvíľach. Okrem iných mu svoju podporu poskytol aj Bardejov.⁴⁷ Mesto dostáva hneď na to za svoje zásluhy oslobodenie od platenia mýta v celom Uhorsku a súčasne aj významné obchodné privilegium, právo skladu.⁴⁸ V snahe zužitkovať momentálne pre nich výhodnú situáciu, obrátili sa opätovne v roku 1403 na kráľa so žiadosťou o navrátenie istých dedín, ktoré vraj odkazníka podľa hodnoverných dosvedčení⁴⁹ patrili Bardejovu, keďže sa nachádzali v jeho starých hraniciach. Tieto dediny im však boli, ako tvrdili, neoprávnene odobraté. Išlo o Mokroluh, Dlhú Lúku, Bardejovskú Novú Ves a polovicu Zlatého. Všetky sa nachádzali v blízkosti mesta, čo jasne poukazuje na fakt, že Bardejovčania sa

42 Na Makovici pôsobilo niekoľko Cudarovcov. V prvých obdobiach to boli bratia Petra alebo ich potomkovia. Neskôr sa spomínajú len Šimon a Jakub, synovia Petra, potom aj ich deti rovnakého mena. Po smrti Petrovho brata Štefana sa na Makovici stretávame i s jeho potomkami Jurajom, Benediktom, Jakobom a Jánom. MÓR, ref. 40, s. 148. KÁZMER, Miklós. *Régi Magyar családnevek szótára XIV-XVII század*. Budapest, 1993, s. 207-208. Všeobecne k otázke šľachty na severovýchode Slovenska v tomto období pozri: ENGEL, Pál. *Der Adel Nordostungarns zur Zeit König Sigismunds (1387-1437)*. In GLATZ, Ferenc (ed.). *Settlement and Society in Hungary I*. Budapest 1990, s. 27-47.

43 „... silvis et aquis ac aliis utilitatibus eorumdem ad predictam civitatem nostram ab antiquo rite et legitime pertinentibus uti ... impedierent, molestarent ... spoliarent ...“ MMB, sign. 34.

44 „... cives ... de Barthffa simulcum universe eorum iuribus hereditatibus, rebus, bonis, gratiis et prerogativis iustis ... in nostram recipimus protectionem et tutelam specialem ... commisimus ... contra ... Zudar ... ac castellanos ... in castro Makouicha ...“ MMB, sign. 35.

45 „... ad metas dicte civitatis Barthffa et silvarum ad ipsam pertinentium ... revidendo ... iuxta legitime et certa eorum privilegia contra prefatos castellanos ...“ MMB, sign. 40.

46 „... Jacobus filius Johannis de Keresthor et Sternus dictus Kowak castellani de dicta Makavicha ... testimonio nostro presente ipso die sabbatum expectatibus in ipsam civitatem non venissent ...“ Tamže.

47 BARTL, Július. Politicko – spoločenské pomery na Slovensku na prelome 14. a 15. storočia a vláda Žigmunda Luxemburského. In *ZfFlUK : Historica XXIV/XXV*. Bratislava, 1973/74, s. 243, 248.

48 MMB, sign. 39. JANOTA, ref. 2, s. 148.

49 Je celkom možné, že Bardejovčania v tomto prípade argumentovali listinou palatína Filipa Drugeta z roku 1324. Pozri poznámku č. 26.

cieleno snažili získať do trvalého vlastníctva dediny v ich najbližšom okolí. Konečným výsledkom bola tzv. nová donácia, ktorou im boli tieto dediny znovu navrátené.⁵⁰ V tomto prípade však došlo k zjavnému nerešpektovaniu staršej situácie, pretože spomenuté dediny boli jednoznačne súčasťou hradného panstva Makovica.⁵¹ Odteraz dostáva ich vzájomný spor nové nečakané zafarbenie. Veľmi zaujímavá je v tomto smere aj aktivita Bardejovčanov, ktorí si následne na to v roku 1404 nechali potvrdiť konfirmačnú listinu o reambulácii hraníc Bardejova z roku 1351 ako aj prepis listiny z roku 1403 o darovaní hore spomenutých dedín.⁵²

So správou o problémoch, ktoré sa objavili po tejto donácii, sa stretávame až v roku 1407. Vtedy sa na kráľov príkaz mali prejednať nejasné hranice mesta s cieľom stabilizovať majetky Benedikta Cudara. V príkaze sa priamo nespomína, aké presne hranice boli predmetom riešenia. Najskôr prichádza do úvahy možnosť, ktorá sa natíska v spojitosti s donáciou z roku 1403, pretože ako sa v listine spomína, spornou vecou bolo príslušnosť hradu Makovica, pod ktorým je možné rozumieť aj dediny patriace spomenutému hradnému panstvu.⁵³ O niečo neskôr, v dôsledku nazhromaždenia všetkých predchádzajúcich ako aj novovzniknutých nejasností, Žigmund nariaduje taverníkovi a predstaviteľom Šarišskej stolice, aby s konečnou platnosťou rozsúdili spor Bardejovčanov a Cudarovcov ohľadom nemenovaných dedín a lesov. Z tohto teda jasne vyplýva, že makovickí páni neakceptovali majetkové nároky mesta Bardejov a nemienili sa zmieriť s novovzniknutou situáciou. Tá vychádzala vyslovene v ich neprospech, keďže okrem iného boli narušované aj ich staré vlastnícke práva na spomenuté dediny a okolité územie. Po náležitom právnom preukázaní sa mestom mali Cudarovci vrátiť tieto dediny a ostatné majetkové časti Bardejovčanom.⁵⁴

V tomto prípade sa ešte priaznivý rozsudok priklonil na stranu mesta. Komplikáciou však bol fakt, že tak ako makovickí páni, už aj Bardejovčania na základe listiny z roku 1402 mali právoplatné oprávnenie na využívanie tých istých majetkov. Zaručene tak muselo dochádzať k nepokojom a hádkam. Istý posun v tejto záležitosti nastal až o štrnásť rokov neskôr. V priebehu tejto časovej medzery nám chýbajú informácie o pokračovaní týchto nezhôd. Z toho dôvodu vôbec nevieme, kto sporné dediny a ostatné majetkové časti reálne užíval. Isté je len to, že spor sa v predchádzajúcom období nevyriešil pre spokojnosť oboch strán, pretože sa znovu objavuje v roku 1421. Vtedy kráľ prikázal, pre neustále znepokojovanie Bardejovčanov zo strany makovických pánov, Petrovi z Brezovice (*Berzevici*), aby v týchto majetkových záležitostiach spoločne s Jasovským konventom vykonali nápravu v podobe riadneho oddelenia sporného územia a nanovo stanovili ich vzájomné hranice. Náprava sa mala vykonať podľa istých listinných dokladov mesta Bardejov, pomocou ktorých sa malo pristúpiť k oddeleniu hraníc mesta od majetku Cudarovcov.⁵⁵

Jasovský konvent o rok na to skutočne podal Žigmundovi I. správu o vykonaní kráľovského nariadenia. Ich snaha vyriešiť danú záležitosť sa však musela odložiť, pretože boli objavené reálne nedostatky. Po dostavení sa Jakuba Cudara a Andreja, makovického kastelána, na

50 MMB, sign. 46. JANOTA, ref. 2, s. 207. Spolu s touto listinou vydal Žigmund aj príkaz istému Jánovi Oláhovi (*Johanni Wolach*), aby im tieto dediny z dôvodu novej donácie vrátil. MMB, sign. 47.

51 MOL DL 10 333. ZsO V, č. 177, s. 506. MOL DL 10 335. ZsO V, č. 1659, s. 458.

52 MMB, sign. 49. MMB, sign. 50.

53 „... *super metis civitatis nostre Barthfa ... inter ipsos ab una et Benedictum Zudar in pertinentiis castri Makawycha ... existentibus ... controversionis manam suscitata fuisset ... predictas metas ... novas cum veteres erigere ...*“ MMB, sign. 60.

54 „... *villas, silvas et terras eorum, dictam nostram civitatem mediantibus efficacibus litteris ... preteritis, ab ipsis occupando... indebite... suis bonis et iustis possessionibus destitui volumus ... revidere ... ac iuxta literalia ... et alia probabilia documenta earumdem nostrorum civium ...*“ MMB, sign. 82/a.

55 „... *quomodo ipsos ... cives ... intra veras metas seu cursus metales ipsius ... civitatis Barthfa ... indebite ac sine lege ut plurimum impedivissent et agravassent ... iubemus metas ipsius ... civitatis Barthfa secundum tenorem ... litterarum seu litteralium instrumentorum super distinctione huiusmodi metarum confectarum per eosdem cives ... reambulare ... a ... Zudar possessionum iuribus metaliter separando ...*“ MMB, sign. 92.

dohodnuté rokovanie sa v súlade so spomenutými listinami Bardejovčanov zistilo, že ich vzájomné hranice sa prekrývali a nezhodovali.⁵⁶ Z toho dôvodu sa vec posunula na doriešenie na nasledujúci termín. Výsledkom bolo len ďalšie kráľove nariadenie v tej istej veci, ktoré prišlo o tri mesiace neskôr. Celé doterajšie úsilie však smerovalo ku konečnému vyriešeniu sporných záležitostí, čo sa v predchádzajúcich pokusoch nepodarilo dotiahnuť do úplného konca a ešte aj tento, v poradí piaty príkaz, mal stále len preveriť a vykonať nápravu hraníc podľa posledných kráľovských listinných predlôh.⁵⁷ Na tento príkaz nadväzovalo hneď o nejaký čas neskôr vydané ďalšie podobné rozhodnutie o oprave sporných hraníc⁵⁸ s tým rozdielom, že výkonom tejto záležitosti boli poverení, okrem Petra z Brezovice a spišského prepošta Juraja, aj krajinský sudca Peter z Perína a protonotár Ján.

Po nekonečných úsiliach a cez neúnavné naliehanie kráľa vyriešiť vzniknutý spor, sa veci napokon trochu pohli správnym smerom. Na základe vyšetrovania Spišskou kapitulou sa prvýkrát dozvedáme, že hraničné nepríjemnosti sa týkali hlavne okolia dedín Dlhá Lúka a Bardejovská Nová Ves, ktorých chotáre priamo susedili s mestom.⁵⁹ Nečakane však spor získava aj nový rozmer, práve keď sa už malo nakoniec pristúpiť k novému vyznačeniu hraníc. Vtedy vystúpil sám Benedikt Cudar. Tvrdil, že dediny Dlhá Lúka, Bardejovská Nová Ves ako aj Mokroluh a polovicu Zlatého si Bardejovčania len bezdôvodne a neoprávnene privlastnili. Svoju výpoveď ešte právoplatne doložil kráľovskou listinou o darovaní týchto dedín.⁶⁰ Na druhej strane aj Bardejovčania argumentovali podobnou listinou, na základe ktorej nepovažovali za potrebné ďalšie prešetrenie problematických hraníc a vlastníctva sporných dedín. Po predložení donačných listín na tie isté majetky udalosti nabrali prudký spád. Spišská kapitula po zistení týchto skutočností predkladá spornú vec kráľovi na ďalšie rozhodnutie.⁶¹ V tomto prípade vôbec nešlo o existenciu akýchsi falošných alebo sfalšovaných listín, ale o jasný prípad chyby, ktorej sa dopustila kráľovská kancelária spolu so Žigmundom. Jednoducho, právoplatne udelili donačné listiny na rovnaké majetky. Teda od roku 1422 po zistení tohto stavu sa nám jasne objavuje podstata problému. Jeho základom boli staršie hraničné nejasnosti ako aj právoplatne udelené donačné listiny na rovnaké

56 1422: „... super metarum ... civitatis Barthfa revisione et reambulatione ... a parte possessionum ... per series litterarum instrumentalium super metarum distinctione ... per prefatos cives ... reambulare, revidere et sequestrare certis limitibus voluissent ... Jacobus Zwodar ... Andreas castellanus ... prohibuissent contradicendo et contradixissent inhibendo ...“ MMB, sign. 98. V tomto roku si nechávajú Bardejovčania potvrdiť aj listiny o hraniciach mesta z roku 1362 a 1320. MMB, sign. 99.

57 MMB, sign. 100.

58 MMB, sign. 101.

59 Ešte aj v metácii z roku 1549 sa spomínajú oráčiny, lúky, hory a lesy nachádzajúce sa medzi Dlhou Lúkou a Bardejovskou Novou Vsou, ktoré boli v prvej polovici 16. storočia neustále predmetom sporu. Napríklad v blízkosti hraníc mesta sa konkrétne uvádza hraničný háj, ktorý patril Bardejovskej Novej Vsi. MMB knihy, Reambulatio metarum, sign. 17. Tento spor sa sporadicky objavuje už po roku 1437. Predmetom boli, ako v predchádzajúcich prípadoch, nevyjasnené hranice mesta a Makovického panstva. MMB, sign. 227 (1438), sign. 412 (1443), sign. 756 (1454), sign. 880 (1456).

60 Ide pravdepodobne o listiny z roku 1415 a 1416. MOL DL 10 333. ZsO V, s. 506. č. 177. MOL DL 10 335. ZsO V, s. 458, č. 1659.

61 1422: „Quari tandem exinde ad nos reversi ... ad facies dicti opidi Bartfa ac Wyfalu et Hozzymezew vocatarum et per consequens terrarum contentiosarum inter ipsas partes habitarum, ... ubi ... cives ... per litteras eorum metales per ipsos in ibi exhibitas a iuribus dicti Benedicti reambulassent in ipsaque reambulationi dictas possessiones Wyfalu et Hozzymezew per prescriptarum metarum reambulationes et ostensiones inclusissent ... et dum idem opidum ab aliis iuribus ipsius Benedicti ipsi cives reambulatis voluissent, tunc idem Benedictus eosdem cives ab huiusmodi reambulatione inhibendo allegasset ... quod regia celsitudo prescriptas possessiones Wyfalu et Hozzymezew nec non Sarpatak ac medietatem ville, quas prescripti cives intra metas dicti opidi adiacere assererent sibi contulisset. Et ibidem in huius documentum quasdam litteras vestre maiestatis privilegiales dupplici vestro sigillo vallatos continentis in se transcriptive et confirmative tenores quarundam duarum litterarum unius vestre factum donationis dictarum possessionum ... et alterius conventus de Jazow exinde ... presentasset ... in cuius contrarium ... cives alias litteras vestras quibus medi[an]tibus ipsa vestra celsitudo easdem possessiones ipsis civibus n[ov]e donationis titulo dedisset ... demonstrassent, quibus demonstratis ipsi nullam rectificationem in prescriptis terris contentiose facere voluissent.“ MMB, sign. 102.

majetky. Táto záležitosť napriek tomu ostávala stále nevyjasnená, čo bolo bezprostrednou príčinou neustálych vzájomných sporov. O mesiac neskôr v tom istom roku kráľ opätovne prenechal riešenie tejto veci, pre negatívne stanovisko Benedikta Cudara o jeho neoprávnenom zaberaní týchto dedín, na iný termín.⁶² Nemáme však ďalšie správy o tom, či sa tieto dediny vrátili Makovicému panstvu, alebo ostali súčasťou majetku Bardejova. Jediné, čo je možné v tomto prípade povedať, je skutočnosť, že užívanie sporných dedín pravdepodobne stále prináležalo Makovicému panstvu, pretože v tomto roku je fakticky potvrdené vlastníctvo minimálne jednej takejto dediny Cudarovcami.⁶³

Kráľ Žigmund I. po zistení týchto skutočností onedlho na to posunul tento spor na najvyššie miesto, a tak na základe podrobného skúmania vydal palatín Mikuláš z Gary (*Gara*) v roku 1423 rozsudkovú listinu o ustálení hraníc. V rozsudku sa spomínajú dokumenty, ktoré predložili Bardejovčania. Ide o listiny Ludovíta I. z rokov 1362, 1364, 1346, dve listiny Karola I. z rokov 1320, 1324 a listinu Žigmunda z roku 1404, v ktorej boli obsiahnuté dva odpisy listín Ludovíta I. z roku 1351.⁶⁴ Obhliadka hraníc mesta sa vykonala podľa najstaršej listiny z roku 1320 a ako podklad sa zrejme použila aj listina z roku 1351.⁶⁵ Po náležitom predložení všetkých spomenutých listín sa druhá strana bližšie vyjadrila len k známej listine palatína Filipa Drugeta z roku 1324 v tom zmysle, že aj keby sa Bardejovčania snažili získať dediny Kurov, Gaboltov, Sveržov, Dlhú Lúku, *Brezoua a *Petholthfalua ako aj Bardejovskú Novú Ves na základe tejto listiny, boli by to len ich bezhraničné snahy o toto územie, pretože všetky spomenuté dediny patrili k majetku Makovicého hradu.⁶⁶

Aj keď sa už konečne vykonalo ohraničenie majetkov, vec sa mala ešte dodatočne prešetriť. Z toho jasne vyplýva, že aj snahy palatína Mikuláša z Gary o urovanie vzniknutého problému neboli úplne doriešené. Konečné urovanie sporu sa stále ťahalo smerom k neriešiteľnosti a problém okolo hraníc sa tak stále zahmlieval a naberal na neprehľadnosti. O šesť dní na to kráľ ustanovil nový termín doriešenia nezhôd medzi Bardejovčanmi a Cudarovcami na sviatok sv. Jakuba. V tomto termíne sa nakoniec mali prešetriť aj všetky listiny, ktoré boli predložené v predchádzajúcom konaní.⁶⁷ Zdá sa, že hraničný spor sa pravdepodobne po sviatku sv. Jakuba nejakým spôsob dočasne vyriešil pre spokojnosť oboch strán, pretože celých desať rokov nepočujeme o žiadnych ďalších prípadoch nového vymedzenia hraníc.

Aj keď sa za takú dlhú dobu nevyskytli prípady, ktoré by spôsobili obnovenie sporu, jednako v roku 1433 sa znovu obnovujú staré nedorozumenia. Dôvodom bolo nerešpektovanie právoplatného oddelenia hraníc, ktoré boli opakovane narušované Cudarovcami. To sa znovu týkalo

62 MMB, sign. 103.

63 V tomto roku Katarína, vdova po Jakubovi Cudarovi, spolu so svojimi synmi Šimonom a Jakubom udelila dedičné richtárstvo v Dlhej Lúke Šimonovi Velkému zo Zborova, čo jasne svedčí o vlastníctve tejto dediny Cudarovcami: „... quod magnus Symon de Ozbro ... ad nostram accedens presentiam nos petivit instanti cum rogatu ut ... sibi faveremus iudicium in villa Huzeumzewo penes aquam Birzewicza sita ...“ MMB, sign. 104. Pozri podrobne: RÁBIK, ref. 22, s. 174.

64 MMB, sign. 106. MOL DL 11 292. ZsO X, č. 1176, s. 474.

65 „... metas in litteris privilegialibus eiusdem Karoli regis ... denotantes per cives de eadem Bardfa ostensas reambulassent quas ... civibus ... reddissent et resignassent possidende contradictione quorumlibet non obstante ... civitatem Bardfa et eius territorium a parte dicti castro Makauicha et ipsius pertinietiarum per prescriptas metas ... prefatorum civium insuperioris conscriptos ac contentas et notanter usque dimidietatem dicte silve Hozyumezeu et dimidietatem terre Vyfalu et ulterius sicuti insuperioribus continent plagas et loca civitatis Bardfa ...“ Tamže.

66 „... responderent ex diverso ... reambulacionis dictarum metarum ipsis ... Bardfa per eo facta fuisset prohibicio praenotata quia litteraria ipsi cives ... villas Kuromezewo, Gybolth, Seuerzoua, Hozyumezeu, Brezoua, Pethalthfalua et Vyfalu ... ad dictam civitate ... occupare ... et huius de in tencionem eorum vigoribus praedictorum litterarum Philippi ... ville persequestracioni dictarum metarum in prescriptis litteris metalibus per ipsos cives ... praedictis insuperioribus contentarum ad praescriptum castrum Makavicha pertinerent ...“ Tamže.

67 MMB, sign. 107. Po tomto riešení si nechávajú Bardejovčania v roku 1425 potvrdiť listinu z roku 1351. MMB, sign. 129.

obmedzovania obyvateľov mesta v užívaní istých pozemkov, dedín, lesov, lúk a ostatných súčastí majetku Bardejova, ktoré sa nachádzali v spornej oblasti blízko hraníc Makovického hradu. Preto kráľ prikázal ostrihomskému arcibiskupovi Jurajovi, jágerskému biskupovi Petrovi, palatínovi Mikulášovi z Gary ako aj krajinskému sudcovi a taverníkovi, aby chránili Bardejovčanov pred makovickými páňmi a znovu vykonalí so Spišskou kapitulou opravu hraníc.⁶⁸ Je to zároveň aj posledná listinná zmienka o tomto dlhotrvajúcom spore do roku 1437.

Napriek tomu sa tento spor po roku 1433 ešte neskončil. Práve naopak. Aj keď sa nám z rôznych dôvodov nezachovali ďalšie listinné správy o dodatočnom riešení spomenutej záležitosti, v bardejovských mestských knihách sa objavuje množstvo finančných výdavkov, ktoré s touto vecou priamo súviseli. Nedisponujeme ale žiadnymi zaujímavými informáciami z mestských kníh, ktoré by vniesli lepšie svetlo do celkového priebehu riešenia sporu v rozmedzí rokov 1419 – 1423. Je celkom nepochopiteľné, že sa tieto veci náležite neodrazili v mestských účtoch Bardejova, napriek tomu, že to bolo obdobie intenzívneho riešenia sporných záležitostí medzi mestom a Cudarovcami. Iným prípadom je obdobie rokov 1426 – 1437. Vtedy môžeme už priamo sledovať, na základe výdavkových záznamov, neúnavné snahy mesta na dokončení hraničných nepríjemností so svojimi susedmi. V tejto veci sa v mestských knihách objavujú finančné výdavky, so železnou pravidelnosťou, takmer každý rok. Tak napríklad vo februári roku 1428 mesto vyslalo Pavla (*Paul procurator*), svojho právneho zástupcu, do Budína ohľadom spornej záležitosti s Jánom Cudarom. V súčinnosti s týmto sporom bol vyslaný ku šarišskej stolici aj istý Laurentius ohľadom sporu s Jánom Cudarom, kde vyplatil jednému zo sudcov 75 denárov.⁶⁹ V tej istej veci nakoniec zastupoval Pavol mesto ešte aj v máji a v auguste toho istého roku v súvislosti s cestou do Budína a podobne aj v roku 1429. Mesto tak utratilo len za výdavky spojené s cestou do Budína pre svojho právneho zástupcu 5975 denárov.⁷⁰

Posledné záznamy o cestovných, ako aj iných výdavkov pre Pavla do Budína v tej istej záležitosti sa objavujú posledný krát v roku 1432.⁷¹ Bolo to ešte obdobie pred konečným vydaním kráľovského príkazu z novembra roku 1433 vo veci náležitého oddelenia hraníc mesta a Cudarovcov. Po júni 1432 sa nám v účtovných knihách mesta strácajú výdavky pre spomenutého Pavla, pretože vo veci sporných hraníc začali zrejme už priamo konať richtár spolu s prisáznymi. Títo sa v júni toho istého roku vydali do Kurímy za Jánom z Rozhanoviec, ktorý v tomto období zastával úrad kráľovského taverníka. Ten sa podľa všetkého práve zdržiaval u Jána Cudara⁷² a ako z ďalšieho záznamu vyplýva, mala sa zrejme prerokovať otázka sporných hraníc s makovickým pánom.⁷³ Vyzerá to tak, že k dohode vôbec nedošlo. O čom vypovedá ďalšia sťažnosť, ktorá sa objavuje o mesiac neskôr po tomto stretnutí v Kurime. Vtedy sa opakovane na Jána Cudara,

68 „... metas ipsius ... civitatis, a metis nonnullorum nobilium et signanter nobilium Zwodar ... forma iudicialis legitime tentis et observatis separaverimus ... tamen prefati nobiles Zwodar ... quod prefata nostra iudicialia forma non fuerit debite executioni demandata, prefatos cives ... in prefatis metis eorum ac terris, villis, silvis, pratis, fenilibus, et aliis utilitatibus sub inclusione prefatarum metarum habitis et existentibus ut plurimum vexarent, molestarent ... et nec eos huiusmodi metis et aliis utilitatibus predictis ... et permitterent uti ... ac metis metaliter separatas distinctas et segregatas ...“ MMB, sign. 262. V nasledujúcom roku si opätovne nechávajú potvrdiť listinu o hraniciach mesta z roku 1351. MMB, sign. 277.

69 FEJÉRPATAKY, László (ed.). *Magyarországi városok régi számadáskönyvei*. Budapest, 1885, s. 266.

70 Tamže, s. 266, 267, 290. Pavol zastupoval v tejto záležitosti mesto už v roku 1426. Tamže, s. 227.

71 Tamže, s. 302: „Item Paulo procuratori Budam ad patwariam contra Zudar Janusch fl. 32.“ Tamže, s. 305, 308. Jeho činnosť týmto rokom neskončila, pretože zastupoval mesto aj v iných právnych sporoch. Napríklad ešte aj v roku 1451. MMB, sign. 642.

72 Šľachtici sa čoraz častejšie v tomto období zdržiavali v kúriách, ktoré mali vo svojich mestečkách a mestách. DVOŘÁKOVÁ, Daniela. Zmeny životného štýlu uhorskej šľachty v dobe kráľa Zigmunda a ich odraz v písomných prameňoch (1387-1437). In *Studia historica Tyrnaviensia*, 2003, roč. 3, s. 193. Ján Cudar sa zrejme už niekedy v prvej polovici 15. storočia natrvalo usadil v mestečku Kurima. Pozri záznamy aj z rokov 1433 a 1436. FEJÉRPATAKY, ref. 69, s. 329, 365.

73 FEJÉRPATAKY, ref. 69, s. 308. Vtom istom mesiaci sa z poverenia mesta vybral bardejovský mešťan Niclos Rawer k šarišskej stolici, pravdepodobne v tej istej záležitosti. Tamže, s. 309.

u kráľovského taverníka, sťažoval už len bardejovský mešťan Peter Richter.⁷⁴ Čo bolo dôvodom tejto sťažnosti, ťažko povedať, pretože zo stručného záznamu nie je možné zistiť ďalšie podrobné informácie. Nebudeme však zrejme ďaleko od pravdy, keď sa budeme domnievať, že Ján Cudar vznikol isté nesplniteľné požiadavky, ktoré nemohli byť zo strany mesta náležite akceptované.⁷⁵

S týmto sporom možno súvisela aj návšteva bardejovských mešťanov u Jána Cudara v Kurime. Ten ich hostil niekedy v polovici mája v roku 1433. Finančné náklady na ich prijatie nemal len makovický pán, pretože značné výdavky v súvislosti s touto návštevou, mali aj samotní mešťania. Títo spoločne na cestu k nemu vynaložili 12 florénov. O týždeň na to v tom istom roku bol na oplátku Ján Cudar hosťom v Bardejove, kde pravdepodobne spolu so svojimi sprievodcami ako aj familiárni vypil úctyhodné množstvo vína v celkovej hodnote 12 florénov.⁷⁶ Je však tiež celkom možné, že išlo len o obchodné stretnutia, pretože v tomto roku sa výrazne rozbehla obchodná spolupráca medzi mestom a Cudarovcami. Tieto návštevy preto môžu byť aj výsledkom oživenia ich obchodných aktivít. Ďalšie mestské výdavky v rôznej finančnej hodnote, ohľadom nepríjemností s Jánom Cudarom ako aj v iných záležitostiach, sa objavujú opakovane aj v nasledujúcich rokoch.⁷⁷ Je až udivujúce, koľko energie a finančných prostriedkov museli Bardejovčania vynaložiť na komunikáciu s Cudarovcami, ako aj s rôznymi kompetentnými orgánmi, ktoré boli aktívne pri riešení tohto sporu, a koľko kilometrov museli bardejovskí mešťania precestovať, aby sa mohli dožadovať riešenia svojich záležitostí, už ani nehovoriac.

Sprievodným javom tohto hraničného konfliktu boli aj rôzne násilné akcie, zamedzovanie vstupu či využívanie miestnych surovín v sporných oblastiach, ktoré boli prevažne vykonávané zo strany Makovického panstva. V nadväznosti na hraničné spory sa teda odvíjali aj ostatné nepríjemnosti, ktoré vychádzali z obojstranného nepriateľstva, čo sa osobitne prejavovalo vo vzájomnom škodení v častiach územia, ktoré bolo predmetom ich dlhodobých hraničných sporov. Už v roku 1402 Cudarovci spolu so svojimi kastelánmi, dokonca aj po častých kráľovských napomenutiach, sústavne ohrozovali obyvateľov mesta v užívaní vlastného chotára. Bardejovčanov na tomto území znepokojovali prípady násilného napadávania, zadržovania až po okrádanie makovickými kastelánmi a ich ľuďmi. Dokonca sa spomína, že v čase žatvy makovickí kasteláni násilne za použitia šípov a iných zbraní odohnali z poľa bardejovských koscov. Predmetom týchto nepríjemností bol les v blízkosti dediny Dlhá Lúka, ktorým prechádzala spoločná hranica. Problém sa mal vyriešiť novým vymedzením hraníc lesa za asistencie dvoch mešťanov z Levoče, Košíc, Prešova a Sabinova. Cudarovcom panovník zakázal takýmto spôsobom ohrozovať obyvateľov mesta a nakoniec im bolo navrhnuté ako najlepšie možné riešenie spoločné užívanie tohto hraničného lesa s Bardejovčanmi.⁷⁸ Tieto odporúčania neboli zrejme náležite vypočuté, pretože

74 Tamže, s. 309.

75 V tom istom mesiaci (1432) sa spomínajú aj ďalšie podobné výdavky pre richtára a mešťana Niclosa Rawera, ako aj iných mešťanov, ktorí konali v istých záležitostiach mesta. Tamže, s. 309. V auguste toho istého roku sa dokonca vybral významný mešťan Jorgen Lang (v roku 1433 bol mestským richtárom) s istou listinou k taverníkovi Jánovi z Rozhanoviec. Tamže, s. 311. Rovnako v septembri Juraj Kunstel k šarišskej stolici. Tamže, s. 314. V decembri sa spomínajú aj rôzne cestné výdavky do Kurimy. Tamže, s. 315.

76 Tamže, s. 319, 331.

77 1433, 1434, 1435, 1436, 1437 a 1438. Tamže, s. 315, 316, 317, 319, 336, 359, 365, 381, 382, 388. Napríklad v roku 1435 sa k Jánovi Cudarovi vybrali aj významný mešťan Juraj Stencil (v roku 1441 bol mestským richtárom. Túto funkciu zastával aj v roku 1454.) spolu s mestským notárom v konkrétne neuviedenej záležitosti. Ich výdavky, pravdepodobne nielen na cestu ale aj na iné s tým spojené veci, dosiahli až neuveriteľných 120 florénov. Tamže, s. 355.

78 „... *inter vos lite super silva Hozzomezo vocata pendente propter, quam quidem silvam et litem in desecutam ... commisimus ... per metis erigendis ad dictam silvam accedant revideant reambulent et novas metas iuxta antiquas erigant et cetera faciant, que in talibet et certa talia fieri consueta sunt et optima volumus etiam, quod dicta lite inter vos pendente dicta silva vobis partibus predictis equaliter sic communis sique, quod tam nostri cives quam vos de dicta silva uti potestis.*“ MMB, sign. 44.

o pár rokov neskôr makovickí páni znovu ohrozovali Bardejovčanov v hospodárskom využívaní vlastného lesa, ktorý bol, podľa vyjadrenia mešťanov, oddávna súčasťou územia mesta.⁷⁹

V tomto čase mestské hradby, ktoré stáli už zhruba polstoročie,⁸⁰ potrebovali opravu ako aj modernizáciu opevnenia, keďže sa museli prispôbiť novým stredovekým zbraňami a technikám obliehania. V období veľkej stavebnej aktivity, ktorá sa rozbehla niekedy okolo roku 1420,⁸¹ Bardejovčania potrebovali viac stavebného materiálu. Najlepším spôsobom ako ho získať, bolo využiť lesný potenciál mesta, ktorý sa však nachádzal v okolí problematických hraníc. Na naliehanie obyvateľov mesta preto kráľ v roku 1425 prikázal Jánovi Cudarovi, aby im potrebné drevo a kameň na pálenie vápna a stavbu hradieb zo sporného lesa poskytol.⁸² Makovickí páni zrejme vôbec nerešpektovali toto nariadenie, pretože o rok na to panovník opätovne napomenul Jána a vdovu po Jakubovi Cudarovi, aby neobmedzovali Bardejovčanov v slobodnom rúbaní dreva a lámaní kameňa pre potreby pálenia vápna na území spomenutého lesa. Získavanie dreva sa týkalo hlavne opráv mestských hradieb a priekop, ale okrem iného, ako sa ďalej v listine spomína, aj na vlastný úžitok obyvateľov a opráv meštianskych domov.⁸³

Podobne ako v predchádzajúcich prípadoch sa vôbec neuvádza bližšia lokalizácia tohto lesa. Na základe dlhodobého hraničného sporu sa domnievame, že išlo o lesné oblasti v okolí dedín Dlhá Lúka a Bardejovská Nová Ves. Vôbec to však nebol len akýsi malý a bezvýznamný les, ale išlo o časť niekdajšieho rozsiahleho pohraničného lesného komplexu spomínaného už v roku 1324 ako *silvis Gepnel*. Bardejovčania tak viedli dlhotrvajúci spor o užívanie lesa, ktorý sa nachádzal na území Bardejovskej Novej Vsi a ktorý presahoval aj chotár tejto dediny. Dokonca v roku 1427 sa doslova uvádza porušovanie starých práv Bardejovčanov na užívanie istých lesov, vrchov a hôr.⁸⁴ Skrátka, v tomto prípade skutočne išlo o rozľahlé lesné územie, ktoré bolo predmetom nepríjemností. Týmto lesom bol pravdepodobne rozsiahly les o veľkosti 25 kráľovských jutár (okolo 21 ha) v chotári Bardejovskej Novej Vsi, ktorý sa spomína ešte aj koncom 15. storočia a ktorý siahal až k samotnému hradu Makovica.⁸⁵

Zlé vzťahy sa preniesli aj do iných oblastí. Napríklad v roku 1427, keď obyvatelia mesta práve rúbali drevo v mestských lesoch, z poľa medzi Bardejovom a hradom Makovica kasteľáni a familiári Jána Cudara s jeho priamym súhlasom odohnali 136 kusov hovädzieho dobytky

79 1408: „... quod in silva utensili ab antiquo iuxta libertatem privilegiale ad ipsam civitatem nostram regalem spectanti et de iure pertinenti, nullatenus impedire molestare ...“ MMB, sign. 62.

80 Už v roku 1352 sa spomína pri udelení jarmočného práva, že si mesto budovalo svoj hradobný systém spolu s vežami na posilnenie svojej pozície. JANOTA, ref. 2, s. 147.

81 Odvtedy máme v záznamoch mestských kníh množstvo položiek ohľadom výdavkov pre kamenárskych majstrov, kúpu kameňa, pálenie vápna, opravu bášť a na rôzne s tým spojené záležitosti. FEJÉR-PATAKY, ref. 69, s. 188-192. MYSKOVSZKY, Viktor. Bártfa középkori műemlékei : A városház s a város erődítményeinek. In *Magyarországi régészeti emlékek II.*, 1880, roč. 4, s. 14-24, 24-27.

82 MMB, sign. 131. JANOTA, ref. 2, s. 210-211.

83 „... tutelam quo et defensionem ... civitatem ... Barthffa ... in muro et fossatis ... debere reformare ... id duxerimus ... et concedendum ut ipsi in quibusdam montibus seu silvis litigiosis inter eandem civitatem nostram Barthffa et tenutas castri vestri Makowycza ... existentis ... cimentum cremare ... lignaque tam pro combustione ipsius cimenti ... edificiiis domorum inhabitatorum ... super inde ... pronunciatam per metales ... succidere lignaque ... per reformationem munitionis ipsius civitatis domorum ipsorum reformatione libere deferre possent ... in pretactis silvis litigiosis succisione inhibuissetis ...“ MMB, sign. 152.

84 „... vos ipsos in usu silvarum, montium et alpium quibus a diu et hucusque usi fuissent et gavis multipliciter impediretis, molestaretis et dampnificaretis immo prohiberetis volentes per hoc ipsas silvas, montes et alpes totaliter pro vobis venditare asserentes etiam eas in vestris metis penitus et in toto existere et fore constitutas ...“ MMB, sign. 176.

85 Pri vylčňovaní dievčenskej štvrtiny na makovických majetkoch pánov z Rozhanoviec v roku 1492: „Item possessione Wyfalko ... silva usuali ad iugera regalia vigintiquinque se extendentibus ad ipsum castrum Makowycza ...“ MOL DL 3022.

a nakoniec ich aj okradli.⁸⁶ Olúpenie o takýto veľký počet nebolo iste spontánnou akciou, ale išlo jednoznačne o plánovaný čin. Odohnaním dobytky Cudarovci zrejme zamýšľali spôsobiť väčšiu finančnú škodu Bardejovčanom. Pasenie takého veľkého stáda si, samozrejme, vyžadovalo aj pastierov. Nedozvedáme sa, čo sa s nimi stalo a nevieme ani to, ako zloději naložili s ukradnutým dobytkom. Odpoveďou nám môže byť podobný prípad krádeže 19 kusov dobytky v roku 1438. Keď nemenovaný mešťan z Bardejova slobodne pásol svoje stádo na poli pri Zborove, s priamym súhlasom Šimona Veľkého zo Zborova, Štefan zo Sebeša, Juraj z Hrhova spolu s ďalšími služobníkmi mu odobrali spomenutý dobytok a chytili aj jedného pastiera. Následne ich ďalej zadržávali na Makovickom hrade. Neskôr dobytok pravdepodobne predali do Poľska, pretože podľa zachovaného svedectva istého nemenovaného človeka spomenutí páchatelia zaplatili za neho mýto a tridsiatok. Polovica z tohto stáda vraj patrila Bardejovčanom a druhá polovica Poliakom.⁸⁷

Je preto možné, že aj v predchádzajúcom prípade bol dobytok predaný a pastieri zajatí. Pre mesto to bola iste veľká finančná strata. V prvej polovici 15. storočia stál v Bardejove jeden kus dobytky 12 florénov.⁸⁸ Celkovo teda Bardejovčania zrejme prišli približne o 1632 florénov. Nevieme, či túto sumu museli Cudarovci potom vyplatiť alebo vrátiť odňatý dobytok. Vieme však, že o tri roky na to zopakovali podobný čin. Páchatelmi boli však už len samotní makovickí kasteláni, ktorí odohnali Bardejovčanom 130 kusov dobytky z rovnakého miesta ako to bolo v predchádzajúcom prípade.⁸⁹ V súvislosti s lúpežou dobytky v roku 1427 bolo prejednané aj zabratie akýchsi oráčin v chotári mesta Bardejov nachádzajúce sa v blízkosti majetku *Konian, ktoré boli pripojené ku chotáru Bardejovskej Novej Vsi, a tak neoprávnene využívané Cudarovcami.⁹⁰ Bardejova, ako obchodného strediska, sa týkalo aj vyberanie mýta, ktoré mali na starosti, v zastúpení svojich mýtnikov, práve majitelia Makovického panstva.⁹¹ Aj keď boli Bardejovčania od platenia mýta oslobodení, už zo začiatku 15. storočia máme prvú zmienku o neoprávnenom vyberaní mýta od obyvateľov mesta, ktorého sa dopúšťali Cudarovci.⁹² Mýtnici makovických pánov od nich zámerne požadovali mýto z dôvodu vlastného finančného obohacovania. Ďalším motívom zrejme bolo aj úmyselné poškodzovanie mestských výsad, čím sa im tak odplácali za užívanie sporného územia. V listinách z prvej polovice 15. storočia je viac zmienok o porušovaní obchodných slobôd Bardejovčanov, ale až v roku 1435 sa to dostalo na riešenie pred Šarišskú stolicu. Vtedy Žigmund I. prikázal šarišskému županovi Jurajovi Šošovi (Šós), aby napomenul Jána Cudara, ktorý mal prikázať svojim ľuďom, poverených výberom bardejovského mestského

86 „... Johannes Wyde de Baxka, Nicolaus de Kerepez alter Nicolaus de Hedrich et Andreas Jenhas castellani et familiares ... Johannes Czudar ... et Peter fratris Wyd familiarum ipsorum ex consensu et permissione ... Johannes Czudar ... centum et trigintasex boves magno de campo inter metas dicte civitatis nostre habite ad castrum Makowycza vocatum impellendem ... in silva inter metas eiusdem civitatis succidens ligna reperiendo nullis ipsorum culpis exigentes omnia bona eorumdem pro tunc erga ipsos habita ... spoliassent ... praeefati castellani et familiares dicti Johannes Czudar ...“ MMB, sign. 183.

87 „... quod quidam Symon magnus de Asboro ... civi de ... Barpha ... decem et nonem boves in campo dicte possessionis Asboro libere et pacifice pascere permisisset, Stephanus filius Synka de Sebes, cum Johanne famulo suo et Georgius filius Ladislai Gargo, cum Gregorum similiter famulo suo eosdem boves decem et nonem recipissent et unum hominem pascentem eosdem detenuissent et ad dictum castrum Makouich ... duxissent et ab huc ibidem haberent dictos boves et hominem ... premissa oculis eorum vidissent potens mediante, quidem homo dixisset, quod ipse tributum et tricesimum de eisdem solvisset medietas dictorum bovum esset de ... Barpha et medietas polonorum ...“ MMB, sign. 335.

88 FEJĚRPATAKY, ref. 69, s. 357.

89 „... castellani ... Johannes Zudar ... centum et viginta bovis magnus de campum inter metas dicte civitatis ... ad castrum Makowcha...inpellendem ...“ MMB, sign. 216.

90 „... quasdam particulas terrarum arabilium prius communitalis inter metas dicte civitatis nostre adiacentia a parte scilicet possessionis Konian existentia ... et indebite ad quandam villam ipsius Johannis Czudar et aliorum predictorum Vyfalu vocatam, occupassent et applicuissent et uterentur ...“ MMB, sign. 183.

91 MOL DL 5343. Záznamy o výbere mýta za roky 1434 a 1435. FEJĚRPATAKY, ref. 69, s. 348, 354. V roku 1436 sa napríklad osobitne spomína Ladislav Tišaj (Tisay Laslo), mýtnik Jána Cudara. Tamže, s. 367.

92 MMB, sign. 34.

mýta, aby ho opäť začali vyberať podľa starého zvyku a prestali obyvateľov mesta znepokojovať.⁹³ Podobný prípad s neoprávneným vyberaním mýta poznáme zase až z roku 1468.⁹⁴

Vážne problémy mestu spôsobovali makovickí páni, keď sa snažili rozbehnúť výrobu a bielenie plátna. Na východnom Slovensku mali na to právo len kráľovské mestá Košice a Bardejov.⁹⁵ V tomto období patrili medzi najvýznamnejšie plátennické centrá v Uhorsku. Ich hlavným záujmom bolo nestratiť túto významnú pozíciu. Cudarovci sa napriek tomu začali vo veľkom zaoberať plátenníctvom na svojich makovických majetkoch. Z pochopiteľného dôvodu sa tak dostávali do konfliktu so záujmami Bardejova. To sa prejavilo veľkým úsilím obyvateľov mesta zamedziť neoprávnenú remeselnú činnosť na Makovickom panstve. Už v roku 1421 máme zmienku o kráľovom nariadení, v ktorom sa ustanovuje, aby Benedikt a Jakub Cudar nedovolili svojim poddaným na panstve bieliť plátno.⁹⁶ Toto porušovanie sa rozšírilo do takej miery, že kráľ dodatočne nariadil správnym orgánom Šarišskej stolice, aby verejne vyhlásili, že len mesto Bardejov a Košice majú toto privilégium.⁹⁷ Zákaz sa týkal všetkých dedín a mestečiek v Šariši a teda aj majetkov Cudarovcov. Ich poddaní sa zaoberali bielením plátna nielen v jednotlivých dedinách, ale značná úloha zrejme pripadla aj jedinému mestečku na Makovickom panstve, ktorým bola v tomto období Kurima.⁹⁸ Tá sa častejšie stávala miestom, kde sa zdržovali makovickí páni. Podľa trinástich vydaných listín Cudarovcami v 15. storočí sa až šesť vzťahuje ku Kurime a zvyšných sedem ku hradu Makovica ako miestam vydania.⁹⁹ Kurima patrila v 15. storočí medzi významné poľnohospodárske mestečká, ktorých bolo v Uhorsku okolo 800 – 850.¹⁰⁰ Tie sa odlišovali od slobodných kráľovských miest práve tým, že si dlhodobo zachovávali svoj agrárny charakter. Aj keď boli len lokálnymi remeselnými strediskami a podchytovali len miestny trh, predstavovali istú konkurenciu pre väčšie mestá.¹⁰¹ Je preto celkom možné, že práve Kurima mohla plniť významnú úlohu v bielení plátna na panstve Makovica.

Pre zjavné nerešpektovanie kráľovských príkazov kráľ Žigmund I. znovu nariadil Šarišskej a Zemplínskej stolici, plus špeciálne Jánovi a Štefanovi z Perína ako aj Jánovi Cudarovi, aby

93 „... tributum ... Zudar in ipsa civitate exige consuetum sibi seu hominibus suis exigere non permitterent ... quod ... suum tributarium de eisdem tributo repullissent huiusmodi suum tributum non feceret exigere et recipi ... Zudar et homines suos in exactione preacti sui tributo non impedivissent et non perturbare ...“ MMB, sign. 285.

94 IVÁNYI, Béla. *Bártfa szabad királyi város levéltára (1319-1526)*. Budapest, 1910, č. 1752, s. 265. Horšie následky mali pre Bardejovčanov priame útoky zo strany poddaných a kastelánov Makovického hradu, ktoré sa týkali okradania obchodného tovaru priamo na cestách. Prípady prepádov bardejovských obchodníkov sú však v prameňoch výraznejšie zastúpené až po roku 1437. Tamže, č. 312, 313, 386, 511, 542, s. 59, 69, 87, 94.

95 WENZEL, Gusztáv. *Kassa város parketkészítése a XV. század kezdetén*. Pest, 1870, č. 13 s. 29-30. Prvú zmienku o plátenníctve v Bardejove máme už z roku 1407. JERŠOVÁ, Mária. Z dejín plátenníctva na východnom Slovensku v 15. storočí. In BAHURINSKÁ, Libuša - FABIANOVÁ, Oľga (ed.). *Príspevky k dejinám východného Slovenska*. Bratislava, 1964, s. 143-156.

96 „... contra eorum libertates antiquas statuta leges et consuetudines ac prerogativas ... Zudar non obstantibus ipsius nostre civitatis prescripte antiquis libertatibus in faciebus quarundem possessionum ipsorum circumcirca adiacentium pro ipsorum iobagiones in eisdem possessionibus residentes quasdam telas laborari et dealbari fecisset et faceret ... in ... antiquis libertatibus et consuetudinibus ipsis per nos ut ... datis et concessis in violabiliter conserbare ... de eadem contra quosvis impetritores tuere volumus et defensare ...“ MMB, sign. 88.

97 „... civitates nostras Barthfa et Cassa ... hac libertatum prerogativa ... ut nullibi nisi in dictas civitatibus ... tela debeat dealbari ... extra ipsas civitates ... ut puta opidis et villis et possessinibus tam nostris quam aliorum quorumdam nobilium, talismodi tela facerent dealbari in prelibate libertatis ... non modicam et iacturam ...“ MMB, sign. 133. Pozri aj: WENZEL, ref. 95. 29-30, č. 13, s. 31, č. 14 (rok 1425).

98 Po hrade Makovica to bolo druhé najvýznamnejšie centrum na panstve. Už v 14. storočí sa tu predpokladá konanie trhu. Okolo roku 1427 bolo najväčším mestečkom v severnom Šariši. ULIČNÝ, ref. 5, s. 156-157.

99 IVÁNYI, ref. 94, č. 371, 314, 315, 398, 435, 1021, 1270, s. 67, 70, 72, 76, 119, 160, 197, 212.

100 BÁCASKAI, Vera. *Magyar mezővárosok a XV. Században*. Budapest, 1965, s. 14.

101 FÜGEDI, Erik. Die Ausbreitung der städtischen Lebensform-Ungarns oppida im 14. Jahrhundert. In RAUSCH, Wilhelm (ed.). *Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert*. Linz, 1972, s. 174-175. BÁCASKAI, ref. 100, s. 19-20, 43.

nedovolili poddaným na svojich majetkoch bieliť plátno.¹⁰² Neskôr v roku 1430 už kráľ konkrétne zakázal len makovickým pánom, menovite Jánovi Cudarovi, aby neporušovali hospodárske výsady mesta a prestali bieliť plátno na svojich majetkoch.¹⁰³ Makovickí páni sa zrejme nevedeli zriecť tejto činnosti, pretože im poskytovala značné finančné príjmy aj napriek tomu, že porušovali výsadne postavenie Bardejova v tejto oblasti. Kráľove nariadenie z roku 1430 je súčasne aj poslednou správou ohľadom bielenia plátna a do konca 15. storočia už nemáme ďalšie zmienky o podobných aktivitách na Makovickom panstve.

Aj tento posledný príklad naznačuje, aké rôzne podoby mohla nadobúdať komunikácia medzi Bardejovom a panstvom Makovica. Najväčším a teda aj hlavným problémom, ktorý formoval ich vzťahy, bola však otázka nevyjasnených hraníc. Tá sa objavuje počas celého skúmaného obdobia a výrazne sa prejavila aj v ostatných oblastiach ich spoluzitia.

102 1429: „... *Johanni et Stephano ... Peren nec non Johanni Zudar ... item civitatibus, oppidis et liberis villis ... ut nullibi ... in ipsa Barthfa et Cassoviensis civitatibus ... regalibus tela debeat dealbari ... nonnulli homines, cives ... et iobagiones ... in medio talis modi telas dealbarent et facerent ... libertati eorumdem se opponere et contraire non formadantes ...*“ MMB, sign. 212. V tomto roku panovník špeciálne zakázal bieliť plátno aj mestu Prešov. WENZEL, ref. 95, s. 25-36, s. 18.

103 „... *Barthffa ... in dicta eorum libertate quam ad talis modi dealbacionem tele se habere reserunt contra quoslibet illegittimos impetitores et presertim contra et adversus memoratos Johannes Zudar ...*“ MMB, sig. 221.

26. POČIATKY VÝSADNÝCH MIEST A MESTEČIEK V GEMERI

Monika Skalská

Do začiatku 15. storočia, teda do obdobia, kedy sa začala v Uhorskom kráľovstve výraznejšie stupňovať diferenciacia miest, zaznamenávame na území Gemerskej župy len 5 lokalít, v prameňoch označovaných ako *civitas* – Rožňavu, Štítnik, Plešivec, Brzotín a dnešnú obec Gemer.¹ Okrem nich môžeme už v 14. storočí sledovať známky mestskosti aj u Putnoku, Rimavskej Seče, Dobšinej a Jelšavy.²

Ani jedno z uvedených gemerských sídiel sa nepremenilo na celokrajinsky významnejšie mesto, na slobodné kráľovské mesto. Všetky, okrem Rožňavy, sa už v 15. storočí spomínajú ako *oppidum*. A práve hľadanie príčin tohto stavu bude predmetom nasledujúcich strán. Zameriame sa na obdobie do konca 13. storočia, ktoré vytvorilo predpoklady a položilo základy mestského vývoja u skúmaných lokalít, následne sa pokúsime opísať okolnosti udelenia zachovaných i predpokladaných mestských výsad v období do konca prvej tretiny 14. storočia, pričom si všimneme aj niektoré konkrétne zachované pramene do začiatku 15. storočia, ktoré nám dokladajú uplatňovanie mestských výsad.

Do konca 13. storočia sa v prameňoch stretávame so všetkými sídlami, z ktorých sa v nasledujúcom období stali významnejšie regionálne centrá – s Plešivcom, Štítnikom, Jelšavou, Putnokom, Rožňavou a s Gemerom, ako sídlom župy. Z uvedeného vidieť, že prevažná väčšina sa vyvíjala na území horného Gemera, čo už v tomto ranom období potvrdzuje, že v gemerskom regióne na mestský vývoj výrazne vplývali geografické podmienky. Kým územie Rimavskej kotliny, rozprestierajúce sa medzi Slovenským rudohorím a Cerovou vrchovinou, komunikačne prístupnejšie a pre poľnohospodárstvo priaznivejšie, bolo už do konca 13. storočia takmer celé rozdelené na početné menšie pozemkové držby,³ tak na území horného Gemera, v horných povodiach gemerských tokov, v priestoroch Slovenského krasu, Rožňavskej kotliny a gemerskej časti Slovenského rudohoria, tvorili predmet kráľovských donácií rozsiahle územné celky rozdelené len medzi troch zemepánov. Centrá týchto rozsiahlych majetkových domén, lokality, ktoré dominovali svojmu okoliu (Brzotín, Jelšava, Plešivec, Rožňava, Štítnik), tak boli od najstarších čias predurčené na vývoj k mestskosti. Ich hospodárska základňa im bola priradená najneskôr v 13. storočí, v prípade Plešivca a Jelšavy aj predtým. Určujúcim momentom v tomto vývoji bol samozrejme rudný potenciál, ktorým táto oblasť disponovala a využívala ho minimálne od konca 10. storočia.⁴

1 1320: „*possessionem, civitatem seu villam Rosnobana vocatam*“, KNAUIZ, F. (ed.). *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* (MES) II. Strigonii 1882, č. 894; 1331: „*ad collocandum ibidem villam more civium civitatis de Schithenik*“, NAGY, I. (ed.). *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis* (CDHA) I. – VII. Budapest 1878 – 1891, 1920; CDA II, č. 444; 1355: „*in Berseten, in Pulschicz ... civitatum*“, CDA VI, č. 177; 1378: „*in civitate Gwomur*“, Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (DI) 89 475.

2 1466: „*Datum in opido Puthnok*“, DI 16 443; 1421: „*de opido Zeech*“, DI 11 100; 1417: „*in opido Dobsina*“, MÁLYUSZ, Elemér (ed., I - II), BORSA, Iván (ed., III-VII) *Zsigmondkori oklevéltár I-VII*. (ZsO), Budapest 1951 – 2001; ZsO VI, č. 833; 1435: „*simulcum oppido similiter Ilswa nominato*“, *Oklevéltár gróf Csáky család történetéhez I/I (1229-1499)*, Szerk. Bártfai Szabó László, Budapest: Stephaneum nyomda 1919, s. 358 – 361.

3 MARSINA, Richard. Die Entwicklung der Besiedlung in Komitat Gemer bis Anfang des 14. Jahrhunderts. In *Studia historica slovacica*, 1994, roč. XVIII, s. 190-195. V 15. storočí tu zaznamenávame ďalšie tri sídla, ktoré sú minimálne jeden krát označené ako *oppidum* (Hodejov, Veľký Blh, Ratková); FEJÉR, G. (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I. – XI., (CDH) Budae 1829 – 1844; CDH X/7, s. 653, DI 16753, 72024; na ich nedovršenú premenu v mesto vplývali rôzne okolnosti, predovšetkým nestále majetkové pomery a nízka hospodárska základňa ich príslušenstiev.

4 SKALSKÁ, Monika. K dejinám horného Gemera do konca 13. storočia. In *Historický zborník*, 2008, roč. 18, č. 2, s. 23.

Rovnako ako geografické podmienky, treba pri sledovaní mestotvorného procesu v Gemeri obzvlášť intenzívne vnímať aj majetkové pomery, keďže vo všetkých prípadoch išlo o zemepanské mestá a mestecská. Práve majetkové pomery mali značný podiel na rozdielnom vývoji budúcich hornogemerských miest, a to už v predprivilegiálnom období, kedy územie Rožňavy, Brzotína, Štítnika a Plešivca patrilo do Turnianskeho kráľovského domínia, medzi vlastné majetky panovníckej dynastie.⁵ Tieto sa postupne od druhej polovice 12. storočia začínajú rozdrobovať. Zatiaľ čo územie Rožňavy a už existujúci Brzotín, z neskorších prameňov známe ako územia s výskytom zlata a striebra, naďalej ostávajú práve kvôli tomuto v rukách panovníka, Plešivca a Štítnik (už podľa prvej písomnej zmienky územia s výskytom železnej rudy) sa koncom 12. storočia stávajú majetkom bána Dominika z rodu Miškovcov.⁶ Územie, ktoré v tom čase už patrilo k Plešivcu, sa rozprestieralo v priestoroch Koniarskej, Plešiveckej a Silickej planiny, v časti Rožňavskej kotliny a v rozsiahlej severovýchodnej časti Spišsko-gemerského rudohoria. Z gemerských sídel, ktoré sa neskôr vyvinuli na mesto, ide o jediné, u ktorého vieme už v predprivilegiálnom období doložiť nielen hospodársky, ale aj správny význam.

Rozdiel vo vývoji skúmaných lokalít sa prehlbil po tatárskom vpáde, keď kráľ Belo IV. okrem pôvodného panstva Plešivca daroval dvom bratom z rodu Ákošovcov aj Brzotín s príslušenstvami, ktorý do vtedy patril k osobitným (vlastným) majetkom panovníka a bol na najlepšej ceste stať sa banským mestom.⁷ Územie Rožňavy, s vtedy už iste známymi ložiskami drahých kovov, ktoré susedilo s panstvom Plešivca na východe,⁸ a už existujúca Jelšava (v čase existencie Turnianskeho domínia ako jediná z neskoršieho horného Gemera patriaca do Gemerskej župy),⁹ susediaca s panstvom Plešivca na severozápade, ostávajú aj naďalej v rukách kráľa a stále disponujú možnosťou premeniť sa na plnohodnotné kráľovské mestá.

Ďalšia zmena nastáva už v roku 1271, kedy bola Jelšava s územím k nej patriacim, zahŕňajúcim v sebe aj hrad Muráň a obrovský lesný komplex k nemu patriaci, na severe siahajúci až do povodia Hrona, darovaná krajinskému sudcovi Mikulášovi.¹⁰ Tohto majetku sa ale tento z neznámych dôvodov čoskoro vzdáva, čím započal v dejinách Jelšavy nečakané nestále majetkové pomery, ktoré tu trvali až do roku 1327.¹¹ Práve rozsiahla hospodárska základňa, ktorú po roku 1327 tvorila okrem lesného komplexu s ložiskami železnej rudy, takmer desiatka nových dedín, pomohla Jelšave prekonať nestabilitu v majetkových pomeroch v čase mestotvorného procesu

5 Je zaujímavé sledovať, že v čase príslušnosti k Turni, a pravdepodobne ešte aj pred začlenením do Uhorského kráľovstva, už existovali všetky uvedené sídliská, okrem Rožňavy, ktorá aj napriek tomu, že sa vyvinula postupne až v druhej polovici 13. storočia, nadobudla hneď po svojom vzniku nad ostatnými hospodárskymi strediskami očividnú prevahu.

6 SKALSKÁ, ref. 4, s. 23-24. Možno práve vyčlenením z kráľovského domínia je za centrum tohto územia zvolený Plešivca, keďže, ako sa píše v listine z roku 1243, tento spolu s jeho príslušenstvami vlastnil bán Dominik a potom aj jeho syn, komes Borša; 1243: „*Plesocz cum suis attinentiis, videlicet Csetnek, Toplucza, Sumkut, Plesuc, Mirkerdö et Lokuna; quas cum eadem libertate datas exprimimus, sub qua praedium Torna, de cuius membro exceptae noscuntur, nostri antecessores, inclytae reges memoriae, tam in decimatione quam in aliis tenuerant et Dominico bano contulerant*“; MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II.* (CDSI) Bratislava : SAV Veda, 1987; CDSI II, č. 130.

7 1243: „*quamdam possessionem Berzethe nomine cum suis attinentiis, quae ad nos specialiter pertinebant*“; Tamže.

8 Už prvá písomná zmienka Rožňavy (Rosnyo Banya) z roku 1291 potvrdzuje niekoľkoročnú existenciu osídlenia, ktoré bolo podmienené práve výskytom striebra; 1291: „*octava quoque Regali tocius argenti fodine*“; WENZEL, G. (ed.). *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* (CDAC) I. – XII., Pest 1860 – 1874; CDAC X, s. 29.

9 1243: „*Ilsva*“, CDSI II, č. 130.

10 CDAC VII, č. 225. Skutočnosť, že išlo o významnú lokalitu umocňuje aj existencia hradu Jelšava, písomne zachytená už v roku 1243 (CDSI II, č. 130), s počiatkami výstavby archeologicky doloženými minimálne na prelome 12. a 13. storočia. Ojedinelá architektúra pre dané obdobie sa najčastejšie vysvetľuje ochranou a správou banskej činnosti v okolitých horách; SKALSKÁ, Monika. Pramene k dejinám Jelšavy do konca 13. storočia. In *Studia historica Tyrnaviensia*, 2008, roč. 7, s. 152.

11 Po Mikulášovi mali vlastniť Jelšavu Zachovci, možno Ratoldovci, Tekušovci a napokon aj Balogovci. Tamže, s. 154-159.

v hornom Gemeri, a už čoskoro vo svojom vývoji nielen dobehla neďaleký Štítnik a Plešivec, ale podľa portálneho súpisu z roku 1427 ich aj ďaleko predbehla.¹²

Malá hospodárska základňa, nestále majetkové pomery a dlhotrvajúci spor o vlastnícke právo spôsobili spomalenie a neskôr stagnáciu mestského vývoja u Brzotína. Ložiská zlata, ktoré sa tu spomínajú v roku 1243, sa zrejme ukázali už koncom 13. storočia ako neperspektívne a ovplyvnili tunajšie majetkové pomery.¹³

Naopak ako vzácne a bohaté sa ukázali ložiská neďalekej kráľovskej osady Rožňava, ktorá vznikla v priebehu druhej polovice 13. storočia, a ktorej donácia v roku 1291 bola prejavom vďaky kráľa Ondreja III. ostrihomskému arcibiskupovi za jeho podporu.¹⁴ Z tejto prvej písomnej zmienky o Rožňave sa dozvedáme viaceré dôležité skutočnosti, potvrdzujúce intenzívne využívanie územia, ktoré po roku 1243 aj naďalej ostalo v rukách panovníka. Úspešnú ťažbu striebra, ktorého výskyt tu musel byť známy už koncom 12. storočia, sprevádzal vznik trvalého osídlenia, zosilneného celkom iste príchodom hostí nemeckého pôvodu krátko po tatárskom vpáde. Nad vzniknutým hustejším banským osídlením a nad prevádzkou banskej ťažby dohliadali kráľovskí úradníci a vyberači kráľovskej urbury. Už v tom čase musela byť Rožňava významným banským strediskom, ktorej obyvatelia sa zaiste po okamžitom získaní mýtnych slobôd vydali na významné trhy aj do vzdialenejšieho okolia.¹⁵

Na najlepšej ceste stať sa významným hospodárskym centrom mestského charakteru bol v 13. storočí aj dnešný Putnok (Maďarsko), ktorého poloha na významnej križovatke obchodných ciest, smerujúcich do susedných žúp a ďalej, ako aj etymológia názvu (zo slovenského slova pútnik) naznačujú, že jeho vznik prebehol dávno pred 13. storočím a je spojený so slovenským osídlením.¹⁶ Najneskôr po tatárskom vpáde ho získava rod Ratoldovcov,¹⁷ ktorého príslušníci získavajú za odvážne skutky v bojoch s Kumánmi od panovníka pre Putnok už v roku 1283 potvrdenie na vykonávanie pravidelného slobodného trhu. Z presného stanovenia trhových poplatkov sa súčasne dozvedáme, aký tovar zabezpečoval Putnoku jeho hospodársku prosperitu. Okrem vína, ktoré aj z neskorších prameňov prevládalo na miestnom trhu, sa Putnok stal známym aj

12 Je to jednoznačné na základe 150 port, ktoré tu vtedy boli. V Štítniku v tom čase bolo 70 port, v Plešivci 52, Dl 35801. Tieto mestečká podľa súpisu už v tom čase, minimálne z hľadiska počtu obyvateľov, prekonalá aj dnešná Revúca (70 port), u ktorej sa ďalšie znaky mestskosti v prameňoch objavujú až v poslednej tretine 15. stor. a na začiatku 16. storočia (1523), kedy sa prvýkrát spomína ako opidum, ŠA v Banskej Bystrici, pobočka Banská Štiavnica, MMBS – MOL, I. - 866.

13 Po tom, čo Brzotín v roku 1243 získali Filip a Detrik z rodu Akošovcov a po tom, čo tu niekedy po polovici 13. storočia, pravdepodobne Filip a jeho syn Lukáš, dali vystavať hrad, nachádzame prekvapujúco Brzotín v roku 1293 v rukách rodu Tekušovcov. Títo odovzdávajú Brzotín ako dievčenskú štvrtku svojej sestre, manželke Markusa, brata Batyza Veľkého (CDH VI/1, s. 268), ktorý ale podľa iných prameňov mal byť v tom čase už viac ako 6 rokov mŕtvy, *Regesta regum stirpis arpadianae critico-diplomatica* (RA) II. Manuscriptis Emerici Szentpétery, Borsa Iván, Budapest 1961, č. 3442. Aj preto je záhadnou tiež listina Batyza i Markusa ešte z roku 1290, ktorú mali vydať práve v Brzotíne; CDH VIII/5, s. 97-98. Už od roku 1311 môžeme v prameňoch sledovať dlhotrvajúci spor pánov z Markušoviec s potomkami Filipa a Detrika o Brzotín a jeho príslušenstvá. SEDLÁK, Vincent (ed.) *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. I. – II.* (RDSI) Bratislava : SAV Veda, 1980 – 1987; RDSI I, č. 943.

14 Svedectvo o tom nám podáva aj listina z roku 1295, ktorá medzi početnými zločinmi, spôsobenými na majetkoch a poddaných Ostrihomského arcibiskupstva synmi Kazimíra z rodu Huntpoznanovcov, spomína aj istého Detrika a Konráda z Rožňavy (*Detrico et Corando de Rosna*), ktorí mali byť olúpení spolu s ďalšími tromi poddanými o kone a súkno v hodnote sto mariek; CDH VI/1, s. 387.

15 STANISLAV, J.: *Slovenský juh v stredoveku I.* Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1948; reedícia Bratislava : Národné literárne centrum, 1999, s. 362.

16 Prvýkrát ho v týchto priestoroch stretávame už roku 1255, GYÖRFFY, Gyula. *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza II.* (ÁMTF) Budapest 1987, s. 525.

17 1283: „in possessionem ipsorum Putnhok vocata in comitatu Gumuriensi existente forum liberum ordinarent et in eadem possessionem ipsorum tributa exigendi eo modo, quod de quolibet curru honerato unum pondus, de tunella vini similiter unum pondus, de curru vero sal ferente unum sal, de curru autem vacuo duos denarios ...“, RA č. 3237.

obchodom so soľou.¹⁸ Prosperujúci hospodársky vývoj Putnoku, ktorý sa stal sídlom jednej vetvy z rodu Ratoldovcov, dával predpoklady získania ďalších hospodárskych a najmä právnych výsad, o ktorých sa, žiaľ, dozvedáme len z rôznych nepriamych zmienok.¹⁹ K zabrzdzeniu vývoja v Putnoku dochádza ešte v 14. storočí, rozdelením mestečka na niekoľko majetkových podielov, a ako sa ukazuje z neskoršieho obdobia, nemenej významným faktorom tohto procesu bola aj jeho slabá hospodárska základňa.²⁰

Z celého územia Gemerskej župy sa nám zachovala len jedna výsadná listina udelená spoločne pre Štítnik a Plešivec v roku 1328. Mestské výsady približne v rovnakom období celkom isto získala aj Rožňava a záujem zemepánov o získanie mestských výsad môžeme predpokladať aj u Dobšinej, Jelšavy a Putnoku. Uvedený stav zachovania mestských výsad ako aj nepriamych zmienok do začiatku 15. storočia na ich užívanie je úmerný celoslovenskému, ba dokonca i celouhorskému stavu zachovania mestských výsad pre lokality na pôde svetských a cirkevných feudálov.

Prvá výsadná listina, zachovaná z územia Gemera je súčasne aj prvou výsadnou listinou pre mestečká z celého Uhorska vôbec.²¹ Kráľ Karol Róbert v nej udeľuje krupinské mestské výsady dvom dedinám patriacim Dominikovi zvanému Bubek, Štítniku a Plešivcu.²² Už v adresátovi ako aj v celom procese udelenia výsad badať, že išlo o vopred pripravený akt zo strany zemepánov, na dovŕšenie ktorého mala poslúžiť osoba Dominika, vybratá spomedzi piatich bratov na reprezentovanie ich spoločných majetkov. Očividne bol vybratý kvôli tomu, že on jediný mal za sebou najvýznamnejšie aktivity prejavene panovníkovi.²³ Cieľom zemepánov z Plešivca a Štítnika bolo ukončenie prvej fázy osídľovacieho procesu, ktorý začal Dominikov starý otec Detrik, a v ktorom pokračovali od 14. storočia aj jeho vnuci.²⁴ Počas tohto obdobia uzatvárali početné lokačné dohody s lokátormi schopnými zakladať nové dediny podľa nemeckého práva pri rudných ložiskách, obyvateľov- hostí novozaložených dedín oslobodzovali na istý čas od platenia daní, aby

18 O mestskosti Putnoku už v prvej polovici 14. storočia svedčí aj fakt, že v roku 1329 je rozdelený na niekoľko majetkových podielov, ktoré sú vymedzené nielen domami obyvateľov, hostí (*ad mansionem seu curiam Dionisii hospitis*), o zamestnaní ktorých sa dozvedáme aj z ich mien (*curia Obricii Fabri*), ale aj ulicami (*ambae lineae seu plateae*). Okrem toho sa zo spomínanej listiny dozvedáme aj o dôležitosti vinohradov v chotári Putnoku, ktoré sú tiež významným predmetom delby majetkov, *CDH VIII/5*, s. 247-252. V roku 1388 získali páni z Putnoku za verné služby od kráľa Žigmunda pre Putnok aj hrdelné právo, *ZsO I*, č. 711.

19 FÜGEDI, Erik. Mezővárosaink kialakulása a XIV. században. In *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*. Budapest 1981, s. 352.

20 JUCK, Lubomír. *Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238 – 1350)*. Bratislava : Veda, 1984, č. 133.

21 O premyslenom výbere práve Dominika svedčí aj fakt, že tento bol od roku 1320 výlučným zemepánom len Plešivca; Štítnik patrilo od tohto roku jeho bratom, *RDSI II*, č. 252. Aj na tejto nerovnomennej delbe vidieť, že výnosy zo Štítnika a jeho príslušenstiev sa už vtedy javili hodnotnejšie, ako tie z Plešivca. Dominikove neznáme pôsobenie v službách kráľa pomáha jednému jeho bratovi ešte aj v roku 1333, kedy tomuto bola odpustená pokuta práve kvôli Dominikovým zásluhám, *DI 25777*.

22 V roku 1273 dosídľuje Detrik z rodu Akošovcov Kameňany hostami, ktorí tu majú byť usadení za pomoci istého Herborda. Novým osadníkom udeľuje početné výsady podľa nemeckého práva; *CDAC IV*, č. 13. Rovnaké okolnosti v príchode hostí za cieľom hospodárskeho zefektívnenia musíme preto predpokladať aj v centrách Detrikových majetkov, v Plešivci a v Štítniku, vďaka čomu potom jeho vnuci získali pre ne mestské výsady.

23 Tieto máme v Štítniku a Plešivcu doložené ešte pred udelením mestských výsad, a to v roku 1320, *RDSI II*, č. 525. Prvé doklady na remeselnú výrobu pochádzajú najmä zo Štítnika, v okolí ktorého sa od roku 1344 niekoľkokrát spomínajú kovárske domy ľudovo nazývané hámrce, ktoré už podľa svojho názvu (od nem. Hammer, kladivo) poukazujú na pôvod širiteľov tejto úplne novej technológie spracovania železnej rudy. V Štítniku stretávame obyvateľov nemeckého pôvodu (podľa mena) už v druhej polovici 14. storočia (1351: „*Hannus institor*“, 1371: „*Nykus filio Koussa cive*“). V prvej tretine 15. storočia sa z mien tunajších obyvateľov dozvedáme aj o ich zamestnaní (1424: „*Lakatgartho*“, 1426: „*Johannes Kezereus, Emericus Fabrus*“, *DI 11561*, 11796). Na úspešnosť ťažby železnej rudy na Štítnickom panstve, na jej výnosné spracovanie v remeselníckych dielňach v mestskom stredisku panstva a napokon na schopnosť štítnických obchodníkov uplatniť sa nielen na domácom trhu, poukazuje aj fakt, že v roku 1417 udelil tunajším zemepánom panovník povolenie konať v meste výročný jarmok na spôsob slobodných kráľovských miest, *ZsO VI*, č. 735.

24 Týmto boli vraždy, lúpežníctvo a iné násilnosti (prelievanie krvi).

boli čo najskôr schopní tvoriť prosperujúce hospodárske zázemie pre pozitívny vývoj centrálnych sídel, kvôli pravidelnému dodávaniu polotovarov do rôznorodých remeselných dielní a pre pružný chod tunajších trhov.²⁵

Čo sa týka obsahu tejto výsadnej listiny, zmienky o konkrétnych výsadách sa obmedzujú len na vymenovanie trestných záležitostí, ktoré môžu tieto sídla súdiť, a to bez konkrétneho určenia osoby, zodpovednej za riešenie týchto priestupkov.²⁶ Dokonca sa zdá, že hodnosť richtára a jeho kompetencií, ako aj vzťah zemepána a obyvateľov mestečiek sa zámerne obchádza, formulovanie opisu súdnej autonómie sa vyhýba termínu richtár.²⁷ Následne je z hospodárskych výsad vyzdvihnuté len potvrdenie pravidelného konania trhov, pričom sa vôbec nespomínajú prípadné mýtné slobody, ktoré by sa dali očakávať minimálne v rámci Gemera.²⁸

Tieto, s pôsobnosťou v celej krajine, zrejme od roku 1291 užívali obyvatelia Rožňavy. Získali ich s príchodom nového zemepána, ostrihomského arcibiskupa, a práve ony prispeli k odlišnému, progresívnejšiemu vývoju Rožňavy v porovnaní s ostatnými gemerskými mestečkami. Je viac ako isté, že arcibiskupstvo sa od začiatku snažilo získať pre centrum svojich gemerských majetkov aj ďalšie hospodárske a právne výsady. Práve v súvislosti s udelením mestských výsad neďalekému Plešivcu a Štítniku musíme počítať, že Rožňava, ktorá mala oveľa vplyvnejšieho zemepána a ležala na území s ložiskami drahých kovov, už v tom čase musela disponovať rovnakými, ak nie výhodnejšími výsadami. Už v roku 1320 sa spomína ako *civitas*, pričom v roku 1332 je tu písomne doložený aj banský súd.²⁹ Existenciu výsad napokon potvrdzuje lokácia Čučmy a Nadabuly z roku 1339, ktorých obyvatelia získali od arcibiskupa tie isté práva, aké užívali obyvatelia Rožňavy.³⁰

V roku 1417 sa ako *oppidum* spomína aj dnešná Dobšiná,³¹ ktorá vznikla na území pôvodného panstva Plešivec medzi rokmi 1334 a 1348, a to celkom isto podľa zvyklostí osídľovania na nemeckom práve.³² Usudzuje sa tak však iba na základe falza vyhotoveného niekedy v polovici

25 V listine z roku 1355, zaoberajúcej sa sporom medzi štítnickým farárom a tunajšími zemepánmi, máme prvý písomný doklad na mestské spoločenstvo v Štítniku (*procuratorio nobilium et universitatis dicti opidi Schitneck*), a zároveň aj na existenciu školy v Plešivci (*discretis dominis ... in Pulschicz, in Rosna ... civitatum rectoribus*). CDA VI, č. 177; DI 4495. V roku 1378 získavajú páni zo Štítnika od kráľa Ludovíta hrdelné právo, vzťahujúce sa na poddaných, žijúcich na všetkých ich majetkoch, DI 6559.

26 Už koncom 14. storočia stretávame obyvateľov Štítnika i Plešivca v Košiciach v rôznych obchodných transakciách; *Acta iudiciaria civitatis Cassoviensis 1393 – 1405*. Das älteste Kaschauer Stadtbuch bearbeitet von Ondrej R. Halaga, München 1994, č. 535, 1027, 442, 443, 5591...

27 MES II, č. 894, III, s. 217.

28 TAJTÁK, I. (ed.). *Dejiny Rožňavy I*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1978, s. 62. Ako podobný príklad nám môže poslúžiť lokácia dediny Aranyz (dnes Markuška) z roku 1331, ktorá sa vo viacerých momentoch odvoláva na obyvateľov a mesto Štítnik (tento dostal mestské výsady len 3 roky predtým), CDA II, č. 444.

29 ZsO VI, č. 833.

30 Kým v roku 1348 je do jedného sporu s páni zo Štítnika zapojený kňaz z Dobšinej, tak v roku 1334 sa ešte zemepán tohto územia, Ladislav zo Štítnika, sťažuje, že Mikuláš, syn Radslava, ktorého poveril osídlením tejto oblasti a založením novej dediny, sem neprivedol žiadnych ľudí, ba dokonca aj sám ušiel, DF 265518; CDA III, č. 78.

31 ÁMTF II, s. 495, DI 2390, CDH VIII/3, s. 130-2, JUCK, ref. 22, č. 129.

32 V roku 1326 predstúpili pred Jágerskú kapitolu Mikuláš Kun, Ladislav a Ján, synovia Benedikta (syn Detrika) vo svojom mene, ako aj v mene svojho brata Petra a oznámili, že akýsi leš vedľa hraníc so spišskou zemou, kde si istý Mikuláš, syn Radslava zo Spiša vyklčoval usadlosť, odovzdávajú tomuto na osídlenie podľa krupinského práva. Ním privedeným hostom udeľujú 16 – ročné oslobodenie od platenia daní a slobodnú voľbu farára. Po uplynutí stanovenej lehoty má byť od každého lánu ročne vybratých 16 uhorských grošov, k čomu každý jeden lán bol povinný ešte ako dar odovzdávať na Veľkú noc a na sviatok sv. Michala jeden groš. Desiatok z obilia a ďalších drobných vecí mal putovať cirkvi. Tretinu z daní a darov, ako aj zo súdnych poplatkov priznali zemepáni Mikulášovi a jeho potomkom. Rovnako mu mala pripadnúť aj tretina z vyťažených kovov; Tamže.

15. storočia,³³ keďže skutočnosti, ktoré sa v ňom v súvislosti s lokáciou Dobšinej spomínajú, nie sú ani pre obdobie, do ktorého sú kladené (1326), ani pre ľudí, ktorí to mali zorganizovať, nemožné, ba dokonca očakávané.³⁴ V staršej literatúre sú dokonca považované za mestské výsady, či dokonca príklad založenia mesta.³⁵ K tomuto mylnému interpretovaniu počiatkov Dobšinej došlo najmä kvôli existencii viacerých odpisov listiny z roku 1326, ktorá v skutočnosti pojednáva len o dohode medzi synmi Benedikta o prenechaní držby územia neskoršej Dobšinej (na ktorom sa nachádza len jedna usadlosť istého Mikuláša zo Spiša) jednému z nich, Ladislavovi.³⁶ Práve na základe metácie, zahŕňajúcej v sebe pôvodne len okolie potoka Dobšiná,³⁷ a na základe poznania skutočného vývoja nielen tejto oblasti, ale aj širšieho okolia, so zameraním na majetkové pomery, ako aj na základe viacerých nemeckých výrazov v rozšírených metáciách a v udelených výsadách, došlo k spochybneniu niektorých odpisov, aj toho, ktorý bol v minulosti považovaný za výsadnú listinu pre Dobšínú.³⁸ Už samotná existencia tolkých odpisov, a najmä dôvody ich vyhotovenia, dokazujú, že išlo o mimoriadne zaujímavú a ojedinelú oblasť z celého pôvodného panstva Plešivec, a to práve kvôli výskytu drahých kovov.³⁹ Už v druhej polovici 14. storočia je Dobšiná práve z tohto dôvodu rozdelená na niekoľko majetkových podielov, ktoré sa určite nejdennokrát dostali na čas aj do rúk cudzích zemepánov, a to kvôli častému zadlženiu sa pánov zo Štítnika.⁴⁰ Aj toto, spolu s dlhotrvajúcim bojom o jej výlučnú držbu medzi Bube-

33 LEHOTSKÁ, D. Vývoj mestského práva na Slovensku. In *Sborník FFUK Historica*, 1959, roč. 10, s. 74, 85; MARSINA, Richard. K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. stor. In *Historický časopis*, 1973, roč. 21, č. 3, s. 356; LEHOTSKÁ, D. Základné črty mestského vývinu v Gemeri. In MARSINA, Richard (ed.). *Vývoj správy miest na Slovensku*. 1980, s. 192; JUCK, Lubomír. Výsady banských miest na Slovensku v stredoveku. In MARSINA, Richard (ed.). *Banské mestá na Slovensku*. Martin 1990, s. 84.

34 Dl 2389, DF 258959, 258974, MV SR, ŠA v Košiciach, pobočka Rožňava, Magistrát mesta Dobšiná. Z obsahu tejto listiny, ako ani z iných prameňov obdobia medzi rokmi 1320 a 1326 nie je známe, prečo došlo k tomuto rozhodnutiu, keďže podľa poslednej zmienky o tejto oblasti, bola táto v roku 1320 prisúdená Dominikovi, Ladislavovmu bratovi, *RDSI II*, č. 525.

35 V skutočnosti išlo o územie, začínajúce sa pri sútoku Dobšinského potoka so Slanou, odkiaľ sa hranice sporného územia mali ťahať na severozápad až k prameňu Dobšinského potoka, potom sa stáčali na sever a severovýchod k rieke Hnilec, ktorá oddeľovala toto územie od Spiša, a následne sa vrátili k prvej hranici; v roku 1446 sa objavuje odpis tejto listiny, vyhotovený Budínskou kapitulou, ktorý bol potom opäť viackrát hodnoverne odpísaný (DF 258 974 - ŠA v Košiciach, pobočka Rožňava, Magistrát mesta Dobšiná, DL 2390, 2391, 24 797, 71 972, DF 266 843 - ŠA v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica, fond Koháry Coburg, č. 3865/66, DF 286 384 - ŠA v Košiciach, pobočka Rožňava, Magistrát mesta Dobšiná); okrem uvedených skutočností ohľadne donácie tohto územia Ladislavovi, synovi Benedikta, ako aj o vyklčovanom území Mikuláša, syna Radslava, sa v tomto odpise nachádza aj metácia sporného územia, ktorá je však pozmenená - hranice sú značne rozšírené, na juhu siahajú až k chotáru Štítnika, na západe susedia s hranicou panstva Jelšava, na severozápade sa končia pri prameni Dobšinského potoka. Na severe bola hranicou opäť rieka Hnilec.

36 Pochybnosti o pravosti viacerých odpisov tejto listiny, siahajúcich až do druhej polovice 18. storočia, vyslovil už Gy. Győrffy; *AMTF II*, s. 495; naposledy sa tejto problematike veľmi podrobne venoval KOLLMANN, L.: *Az észak-gömöri központi helyek közzepkori és kora újkori fejlődése*. In CSUKOVITS Enikő - LENGYEL Tünde (ed.). *Bártfától Poszonyig városok a 13 - 17. században*, Szerk. Budapest : MTA Történettudományi intézete, 2005, s. 54-57.

37 O odpis žiadal lokátor tejto oblasti, neskôr potomkovia pánov zo Štítnika, či Plešivca, z ktorých viacerí si chceli prisvojiť toto územie, práve rozšírením metácie. Napokon k jednému z posledných odpisov (1750) došlo kvôli potrebe obyvateľov susedného Telgártu doložiť chotárne hranice svojej obce; DF 266 843 - ŠA v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica, fond Koháry Coburg, č. 3865/66.

38 Prvýkrát sa o takejto situácii dozvedáme v roku 1383, kedy za pohotovú poskytnutie nemalej pôžičky Mikulášovi zo Štítnika sa dostal k príležitosti na čas vlastníť a možno aj získať majetkový podiel v Dobšinej zemepán susedného panstva, Leustach z Jelšavy, Dl 7009.

39 Každopádne miestny trh musel byť rušným podujatím, na ktorom sa zúčastňovali akiste tiež obchodníci z neďalekého Spiša. Aj preto zrejme udelil panovník v roku 1417 povolenie usporadúvať v Dobšinej výročný jarmok, *ZsO VI*, č. 833.

40 1353: „Nicolaus filius Polyan civis de Eleswa“, DL 4399.

kovcami z Plešivca a pánmi zo Štítnika od začiatku 15. storočia, pôsobilo na vývoj tunajšieho mestského života.⁴¹

K lokalitám, ku ktorým sa nezachovalo prvotné mestské privilégium, avšak na jeho prítomnosť vo vývoji mesta poukazujú v 14. storočí viaceré detaily v písomných prameňoch, patrí aj Jelšava. Samotná pramenná základňa k tomuto mestečku je dosť chudobná, ako *oppidum* je spomínaná až v roku 1435, avšak s jej mešťanmi, podľa mena nemeckého pôvodu, sa stretávame už v polovici 14. storočia.⁴² Títo sa zúčastňujú rozličných obchodov prebiehajúcich na susednom panstve Štítnik, pričom na druhej strane týchto obchodov stoja dokonca samotní zemepáni tohto panstva.⁴³ Je viac ako isté, že krátko po tom, čo si z Jelšavy urobili synovia palatína Rolanda z rodu Ratoldovcov centrum svojho hornogemerského panstva (krátko po r. 1327), získali pre ňu od panovníka mestské výsady. Nasvedčujú tomu nielen zmienky z 15. a najmä zo 16. storočia,⁴⁴ ale aj pozitívny postoj zemepanského rodu k masívnemu dosídleniu tejto oblasti v roku 1321⁴⁵ a v nemalej miere úspešnosť jednotlivých členov rodu v službách kráľa.⁴⁶ Na rozdiel od Bubekovcov, či pánov zo Štítnika, ktorých v čase udelenia mestských výsad nenachádzame v žiadnych vysokých hodnostiach, stretávame zemepánov Jelšavy už v 30-tych rokoch 14. storočia na čele žúp Šomod' a Tolna, ako aj na postoch kastelánov pohraničného hradu Schwarzenbach

41 Z rokov 1344 – 1359 sa zachovalo niekoľko listín, venujúcich sa udeľovaniu pôžičiek, zálohovaniu majetkov či rozličným vzájomným dohodám medzi Mikulášom, synom Polana, mešťanom z Jelšavy a pánmi zo Štítnika. Z týchto listín, v ktorých sa páni zo Štítnika väčšinou zaväzovali k vyplateniu istej dlžnej sumy Mikulášovi z Jelšavy (neskôr aj jeho synom Kristlenovi či Gerlachovi), môžeme usúdiť, že bol ich dlhoročným veriteľom; DI 3698, 4399, 4814, CDA VI, č. 273.

42 Prameňov obdobia do polovice 15. storočia, ktoré aspoň čiastočne poukazujú na uplatňovanie niektorých mestských výsad v Jelšave, sa celkovo zachovalo veľmi málo. Medzi tieto, okrem spomínaného Mikuláša a jeho synov, môžeme zaradiť zmienku o remeselníckej dielni kováča Jána z roku 1412 (ZsO III, č. 2047), ktorú využívali aj páni zo Štítnika, zmienku o trhu z roku 1427 (DI 16 753), najvyšší počet port (150) z celého územia Gemera v roku 1427 (DI 35 801; do súpisu nebola zaradená Rožňava), existencia hámmrov na panstve z roku 1435 (*Okleveltár gróf Csáky*, ref. 2, s. 358) a napokon doklad o účasti jelšavských obchodníkov na trhu v Budíne z roku 1446. Uvedená zmienka, opisujúca prepäd a okradnutie jelšavských obchodníkov o rozličný tovar na ich ceste z tohto trhu je súčasne vzájomným dokladom vývoja miestneho obchodu, remeselníckej výroby a ťažby nerastných surovín. Medzi ukradnutými vecami bolo jedenásť sudov sriemskeho vína, sedem koní, ryby ďalej menšie predmety, zakúpené na trhu v Budíne, hotovosť 69 zlatých, olivový olej, dvadsať kobercov a iný zakúpený tovar, spolu všetko v hodnote 700 zlatých; DI 16 444.

43 V roku 1321 poverujú synovia palatína Rolanda dvoch spišských lokátorov osídlením rozsiahleho územia v hornom povodí dnešnej riekky Muráň, na severe siahajúceho až do povodia Hrona, a založením čo najviac dedín, v ktorej každej jednej malo byť minimálne 40 usadlostí. Ako lokátorom, tak aj novým osadníkmi udelili mimoriadne štedré výsady (lokátorom zverili vedenie aj takých súdnych sporov - podvody, vraždy či iné násilnosti, ktoré si obyčajne zemepáni nechávali pre seba; noví osadníci, hostia, získali slobodnú voľbu richtára, farára či slobodu sťahovania), RDSI II, č. 737.

44 Palatín Roland (1303-1307) a jeho bratia zastávali v čase začiatkov boja Karola Róberta o trón okrem hodnosti palatína aj hodnosť taverníka, ako aj županov župy Gemer, Boršod, Novohrad či Spiš, a to na strane Karola Róberta. V tomto postojí pokračovali aj Rolandovi synovia, na čo máme doklad už z roku 1317, kedy panovník vyzdvihuje vernosť Dezidera (neskoršieho vlastníka Jelšavy), obzvlášť v bojoch s Matúšom Čákom; CDA I, č. 400.

45 ENGEL, Pál. *Magyarország világi archontológiája I (1301 – 1457)*. Budapest : MTA Történettudományi intézet, 1996, s. 179, 226, 407. Týmto sa ale ich pôsobenie v službách kráľa končí a ich návrat na kráľovský dvor sa posúva až do konca vlády kráľa Ludovíta I., pričom nástup Leustacha z Jelšavy po dlhoročnom pôsobení v Gemi do tých najvyšších postov dáva celkom isto tušiť, že mu k tomu napomohli práve jeho príjmy z gemerských majetkov, z jeho rodového panstva a sídla, a teda z Jelšavy.

46 Ako prví sa presadzujú na kráľovskom dvore Bubekovci z Plešivca, ktorí v polovici vlády kráľa Ludovíta I. získavajú, predovšetkým za svoje zásluhy v boji o Neaopolské dedičstvo, na viac ako 35 rokov stále postavenie na dvore kráľovnej, ako jej taverníka. Popritom zastávali aj hodnosť županov, prevažne na dnešnom území Slovenska, ako aj hodnosť krajiniského sudcu; od začiatku vlády kráľa Žigmunda aj hodnosť sedmohradského vojvodu a napokon i palatína; Tamže, s. 26-27.

(Rakúsko).⁴⁷ Vo vývoji Jelšavy pôsobila nepochybne pozitívne skutočnosť, že na rozdiel od Štítnika či Plešivca, ktoré boli rozdelené na viaceré majetkových podielov, bola Jelšava od konca prvej tretiny 14. storočia v rukách jedného zemepána.

Aj keď sa na území Gemerskej župy nevytvorili mestá v pravom zmysle slova, na základe prameňov, aj tých zo 14. storočia, ale predovšetkým z nasledujúceho obdobia, máme doložené viaceré momenty zo života tunajších mešťanov, ktoré poukazujú na čulý mestský život, ktorý bol síce neustále pod kontrolou zemepánov, no títo ho nielen podporovali, ale poskytovali mu stále väčší priestor. Dôvod rýchlejšieho vývoja Rožňavy je jednoznačný v bohatej zásobe drahých kovov a v mýtnych slobodách, vzťahujúcich sa na celú krajinu, už zo začiatku 14. storočia. Ostatné mestecká však nestrácali na svojom význame; alebo skôr tento sa menil podľa stavu a schopností ich zemepánov. Preto je potrebné dejiny týchto miest vnímať aj v úzkej spojitosti so životom ich zemepánov, keďže v prípade Štítnika, Plešivca a Jelšavy išlo súčasne aj o ich vlastné sídla. Tieto rody patrili najmä v období vlády kráľa Žigmunda Luxemburského medzi významné uhorské šľachtické rody, ktoré na kráľovskom dvore zastávali dôležité krajinské hodnosti.⁴⁸ Už sama táto skutočnosť umožňuje predpokladať nielen kapitál, ktorý im napomohol dostať sa do tak vysokých funkcií, ale zároveň aj ich záujem o reprezentatívne sídlo vlastného rodu. Poukazuje na to nielen výstavba ich hradov priamo v mestách, prípadne v ich blízkom okolí (Jelšava), ale aj niekoľko dokladov ich prítomnosti v týchto mestečkách, a to aj v čase, keď si plnili svoje krajinské povinnosti.

Aj napriek úsiliu zemepánov mať na čele prosperujúcich panstiev reprezentatívne mestá, ktoré vyrastali z bohatej základne nerastných surovín (väčšinou nie šľachtného pôvodu), nenaobdubli tieto centrá celokrajinský význam. Naopak mestečkám v južnom Gemeri aj napriek výhodnej polohe na regionálnych obchodných trasách chýbala predovšetkým hospodárska základňa a k zabrzdeniu ich mestského vývoja nemalou mierou prispela rozdrobenosť na niekoľko majetkových podielov. Všeobecným dôvodom slabého vývoja miest v Gemeri bola nepochybne aj poloha samotnej župy, ktorá sa nachádzala ďalej od centrálnych oblastí Uhorského kráľovstva, ďaleko od pohraničného územia, pomerne ďaleko od veľkých mestských trhových stredísk, i mimo celokrajinsky či medzištátne významných obchodných ciest.

47 Zmienka na hrad v Plešivci pochádza už z roku 1320, *RDSI II*, č. 525. Páni z Jelšavy budujú svoju rezidenciu neďaleko Jelšavy ešte v prvej polovici 14. storočia; zemepáni Štítnika získavajú povolenie na výstavbu hradu v mestečku až v roku 1432, DF 265283. Celkovo sa muselo ale v Štítniku nachádzať niekoľko zemepanských kúrií, keďže samotné mestečko mali páni zo Štítnika rozdelené na niekoľko majetkových podielov už od roku 1320. Okrem tohto na rezidenčné rodové sídlo poukazujú aj mimoriadne nákladné prestavby tunajších kostolov, ku ktorým dochádza už v polovici 14. storočia, pričom následne sú opatrené freskovou výzdobou, na ktorej pracovali talianski maliari povolani priamo z Neapola.

48 V roku 1353 dotoval v Plešivci svoju listinu prepošt kapituly sv. Tomáša v Ostrihome, plešivecký zemepán Dominik, ktorou vyzýval jelšavského a brzotínskeho farára, aby predvolali na najbližšiu cirkevnú synodu štítnického farára a tamojších zemepánov, *CDA VI*, č. 22. V roku 1362 predstúpila pred krajinského sudcu Štefana Bubeka v jeho dome v Plešivci pani Helena, vdova po Fabiánovi z Teresztény, kvôli podaniu stažnosti vo veci zabitia jej manžela, *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb-ágának okmánytára III*, Budapest 1878, č. 151. V roku 1402 pred palatínom Detrikom Bubekom z Plešivca spisuje priamo v Štítniku svoj testament jeho príbuzný Juraj zo Štítnika, v tom čase gemerský župan, DF 265 266. V júni 1390 prichádza na svoje jelšavské rodové panstvo so svojou rodinou kráľovský dvorník Leustach, neskorší palatín, a pri príležitosti prechodu kráľovnej Márie cez jeho panstvo uskutočňuje pred ňou predaj istých jeho majetkov v župe Pešť, *ZsO I*, č. 1561. Kráľovskou návštevou, ktorá celkom isto rozvírila život v meste, bol poctený aj Plešivec, keď cez neho prechádzala tentokrát druhá manželka kráľa Žigmunda, kráľovná Barbora, a to v roku 1416, *ZsO V*, č. 2293. Zimu na prelome rokov 1414 a 1415 prečkával v Plešivci so svojim sprievodom aj kráľovský taverník Ján Veľký Bubeck, *ZsO IV*, č. 2818.

SUMMARY

Medieval town as a place for meetings and communication

For further deepening of our understanding of a life in a medieval town it is necessary to deal also with not traditional aspects of urban history. Meeting and communication belonged to everyday life in a medieval town. Revealing the forms of this phenomenon has become subject of interest to the authors of this collective monograph.

In the opening chapter entitled *Forms of meetings and communication in the Medieval town* its author **Ján Lukačka** explores various aspects of public meetings in towns and different forms of communication in horizontal and vertical shape.

Richard Marsina in the chapter *On the beginnings of Medieval towns in Slovakia* states that there is a little attention paid to urban history before granting the privileges. The act of granting was preceded by the agreements between landowner and the town community. On the examples of Nitra, Bratislava, Trnava, Trenčín or Banská Štiavnica points out the early beginnings of these towns and their advanced status.

Josef Žemlička in the chapter *On the interest of Přemysl Otakar II in towns* presents this prominent ruler and focuses on his town-founding activity. During his reign, the number of towns in Bohemia was increased considerably by about 25 to 30 new localities.

Ladislav Vrtel in the chapter *Heraldic communication in the Medieval town* illustrates the importance of heraldic communication, that served primarily to identify the holder of a coat-of-arms. On some examples, for instance on municipal coats-of-arms, he points out the so-called speaking coats-of-arms. He analyzes medieval tractate on heraldry written by Bartolomeo de Saxoferrato and highlights the impact of this work on the laws of heraldry in the Kingdom of Hungary.

Veronika Novak in the chapter *Spaces, networks and mechanisms of communication in French cities at the end of the Middle Ages* examines on specific examples the possibilities and forms of communication in Late Medieval French cities.

Kateřina Jiřová in the chapter *Communication aspects of the Prague revolt in 1483* points out identical as well as different views on this event.

Martin Musílek in the chapter *Accommodation facilities in the Old Town (Prague) in the Middle Ages* presents the medieval inns, alehouses and taverns. These accommodation and catering facilities were located right behind the town gate, by the main roads and in the busiest areas of urban agglomerations.

Ludmila Sulitková in the chapter *Late Medieval town and various forms of communication in the practice of town courthouse* reveals the process of judicial files making from activity of the court in the Middle Ages.

Contacts of the town of Znojmo with rulers are presented by **Tomáš Borovský** and **Michaela Malaníková** in the chapter *Znojmo between Vienna, Prague and Brno. Municipal registers as a source for political communication*. They points out the activity of town messengers, vivid contacts of Znojmo with home and foreign rulers, with neighboring towns owned by landlords, with provincial officials and the Royal Court.

Miroslav Lysý in his chapter *Communication possibilities of Hungarian townsmen and Hussites* responds to recent opinions on the influence of the Hussites and Hussitism over the Hungarian townsmen. Observing the presence of the Hussite garnisons in Trnava, Skalica and Topoľčany he points out contacts based purely on utilitarian level.

Eva Frimmová in the chapter *Royal meetings in Bratislava at the end of Middle Ages* illustrates the atmosphere in Bratislava at the time of visit of King Matthias Corvinus and his wife, Queen

Beatrix. The second part is devoted in detail to a meeting of rulers of Poland and Hungary with emperor's representative in Bratislava in 1515, as it is described in Richard Bartolini's travelogue.

Renata Skorka in the chapter *The inheritance of Jorig Kuntzelman - or one remarkable concurrence of events in Bratislava in the 15th century* reveals the fate of an interesting person in the time of King Sigismund, Jörg Kuntzelmann. On the specific example she demonstrates the transfer of information between several medieval towns.

Július Bartl in the chapter *Voyages of Bratislava officials to the Royal Court in the 15th century* illustrates the costliness of Bratislava officials' voyages on the basis of the expenditures preserved in the Chamber books. The voyages undertaken on behalf of the town were always returned in the form of new partial privileges or sometimes only relevant information.

Daniela Dvořáková in the chapter *Envoys, messengers, snoopers and spies – on the forms of diffusion of information in the Middle Ages* stresses out the especially recorded items in Bratislava book of accounts, that were related to the expenses for town messengers and spies. Their most common task was to gather information on enemy movement.

Žofia Lysá in the chapter *Communication possibilities of the early urban society in Bratislava* deals with the meaning of terms *cives* and *hospites* in the 13th century and their usage in written sources and with gradual transformation of their meaning (semantics).

Miriám Hlavačková in the chapter *"In Posonio est locus sanus valde ..."* cultural contacts between Bratislava and Vienna in the 15th century pays her attention mainly to the canons of Bratislava Canonry, as almost all of them studied at the University of Vienna. From town book of accounts she documents the frequent voyages of Canonry provosts to Vienna, especially in the first years of Academia Istropolitana.

Marián Skladaný in the chapter *On the beginnings of Banská Bystrica* concentrates on persisting problems in a thorough scientific research of medieval history of Banská Bystrica. He points out several whitespaces of actual research and stresses out the need to review mainly the inner history of this mining town in Central Slovakia.

Martin Štefánik in the chapter *Forms of economic communication of Early Medieval town of Kremnica* illustrates the circumstances of founding of this important mining town in Central Slovakia and focuses particularly on the international context of this event.

Miroslava Slezáková in the chapter *Business activities of Košice townsmen as a specific demonstration of communication with outside world* presents the vivid contacts of Košice merchants with Transylvania and Poland as well as the activity of Košice trading company and possible circumstances of its establishment.

Katarína Nádaská in the chapter *Town Patron Saint Elizabeth as a meeting point of dynastic and civic traditions in medieval Košice* describes the circumstances of choosing the patronage of St. Elizabeth, documented as early as in 1283 for the first time.

Jan Hrdina in the chapter *Spiš towns and Papal curia at the time of Western Schism. Communication and information transfer on the example of so-called gratial letters* focuses on 16 indulgence letters issued during the pontificate of Pope Boniface IX (1389-1404). One third of them headed for Spiš.

Karin Fábrová in the chapter *Sigismund of Luxemburg and Spiš towns* devotes herself especially to town privileges granted to Kežmarok, to circumstances of granting and subsequent confirmation by King Sigismund. The townsmen of Kežmarok took advantage of a difficult situation after the invasion of the Hussites into the town. The citizens of other towns in Spiš, Levoča, Spišská Nová Ves and Podolínec, acted in similar way.

Robert Šimůnek in the chapter *Nobility and towns of the Late Middle Ages: confrontation or coexistence?* presents a typology of communication between nobility and towns. This mostly referred

to the rights of property, economic and social affairs. Although the conflicts dominated in their communication, the evidence of coexistence or imitation can also be found in the sources.

Contacts and communication between landlords and towns is presented by **Veronika Kucharská** in the chapter *House of Zápoľský and Slovak towns at the end of the Middle Ages*. She stresses out the specific relationship and communication between landowners and the medieval town of Trnava.

Pavol Hudáček in the chapter *Communication between the town of Barejov and the owners of the Makovica castle domain* focuses on King Sigismund's reign, when the domain under consideration got into the hands of Ban Peter, from the family of Cudars.

Monika Skalská in the chapter *The beginnings of privileged cities and towns in Gemer* presents the town-making process in the region of Gemer. By the 15th century there were only four localities here, referred to as *civitas* in the sources (Rožňava, Štítnik, Plešivec, Gemer), while only three of them retained the privileges.

PREHLAD LITERATÚRY

- ALBERTY, Július – MARTULIAK, Pavol. *Banská Bystrica - v znamení kalicha. História Zboru ev. a. v. cirkvi a evanjelického školstva v Banskej Bystrici do roku 1918*. Banská Bystrica 2001
- ANDERMANN, Ulrich. *Ritterliche Gewalt und bürgerliche Selbstbehauptung. Untersuchungen zur Kriminalisierung und Bekämpfung des spätmittelalterlichen Raubrittertums am Beispiel norddeutscher Hansestädte*. Frankfurt a. M. 1991
- ANTONÍN, Robert – BOROVSÝ, Tomáš. Cena rituálu. Náklady, dary a jejich funkce při panovníckých vjezdech na Moravě. In NODL, Martin – ŠMAHEL, František (edd.). *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století. Colloquia mediaevalia Pragensia*, Praha 2009, roč. 12
- BALETKA, Tomáš. Šlechtická nemovitost v Brně v době vlády markraběte Jošta. *Časopis Matice moravské*, 1995, roč. 114
- BARÁTHOVÁ, Nora. *História Kežmarského hradu*. Kežmarok 2004
- BARÁTHOVÁ, Nora. Vztah obyvatelov Kežmarku k Poľsku. In GŁADKIEWICZ, Ryszard – HOMZA, Martin (edd.). *Terra Scepusiensis*. Levoča-Wrocław 2003
- BARTL, Július. Dekréty kráľa Žigmunda z roku 1405 a ich význam pri formovaní meštianskeho stavu v Uhorsku. In *Historický časopis*, 1992, roč. 40
- BARTL, Július. K otázke štúdia Bratislavčanov na Viedenskej univerzite v druhej polovici 15. storočia. In *Slavín III*, 1969
- BARTL, Július. Preßburg im politischen Ringen in der Zeit des Übergangs vom 14. zum 15. Jahrhundert. In MARSINA, Richard (ed.). *Städte im Donaauraum. Bratislava – Pressburg 1291 – 1991*. Bratislava, 1993
- BARTL, Július. Vztah Jána Jiskru a Jána Huňadyho. In KACZAROVÁ, Iveta (ed.). *Husiti na Slovensku. Zborník referátov z konferencie pri príležitosti 550. výročia bitky pri Lučenci*. MÚ a Novohradské múzeum Lučenec. Lučenec 2001
- BARYCZ, Henrik. *Univerzitet jagellonski w ziciu narodu polskiego*. Warszawa 1948
- BEŇKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska*. Košice 1985
- BERZEVICZY, Albert. *Béatrice d'Aragon, reine de Hongrie (1457-1508) I-II*. Paris 1911
- BLÁHOVÁ, Marie. Praha jako rezidenční město za posledních Přemyslovců. In JÍŠOVÁ, Kateřina (ed.). *V komnatách paláců – v ulicích měst. Sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k šedesátým narozeninám*. Praha 2007
- BODNÁROVÁ, Miroslava. Zásady výpočtu obyvateľstva stredovekých miest a demografická štruktúra mestského obyvateľstva so zameraním na Košice v 16. storočí. In KÓNIA, Peter – MALOVIČ, René (edd.). *Obyvateľstvo Karpatskej kotliny*. Prešov 1997
- BÓNIS, György. *A jögtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest 1971
- BOROVSÝ, Tomáš – STERNECK, Tomáš. Města a měšťané. In BOROVSÝ, Tomáš – CHOCHOLÁČ, Bronislav – PUMPR, Pavel (edd.). *Peníze nervem společnosti. K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století*. Brno 2007
- BREZOVÁKOVÁ, Blanka. K pokusu o erigovanie biskupstva na Spiši v polovici 14. storočia. In *Historický časopis*, 2009, roč. 59
- BUKAČOVÁ, Irena. Plasy a Zlatá Koruna. In *Klášter Zlatá Koruna. Dějiny. Památky. Lidé*. České Budějovice 2007
- BÜNZ, Enno. Adlige Unternehmer? Wirtschaftliche Aktivitäten von Grafen und Herren im späten Mittelalter. In ANDERMANN, Kurt – JOOS, Clemens (edd.). *Grafen und Herren in Südwestdeutschland vom 12. bis ins 17. Jahrhundert*. Ependorf 2006
- BURAN, Dušan. Medzi dvorom a radnicou – medzi radnicou a kapitulou. Umeleckohistorické poznámky k výzdobe erbových listín hornouhorských miest v 15. storočí. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Erbové listiny. Patents of Arms*. Martin 2006
- CASTIGLIONE, Baldesar. *Kniha o dvoranovi*. Bratislava 1987
- CIDLINSKÁ, Alžbeta. Katedrála v Košiciach. In *Pamiatky a múzeá*, 1957, roč. 6, č. 4

- CIPOLLA, Carlo M. Il fiorino e il quattrino. In *Il governo della moneta a Firenze e a Milano nei secoli XIV-XVI*. Bologna 1990
- CSÁNKI, Dezső. *Magyarország történelmi földrajza a hunyadiak korában I*. Budapest 1890
- CSUKOVITS, Enikő. *Középkori magyar zarándokok*. Budapest 2003
- ČECHURA, Jaroslav. *Kriminalita a každodennost v raném novověku. Jižní Čechy 1650 – 1770*. Praha 2008
- ČECHURA, Jaroslav. Městská šlechta – součást pražského patriciátu? (K otázce kontinuity pražského patriciátu 14. – 16. století). In *Documenta Pragensia*, 1991, roč. 9
- ČELAKOVSKÝ, Jaromír. *O vývoji středověkého zřízení radního*. Praha 1920
- ČELKO, Mikuláš – PAPONOVÁ, Mária – PIIRAINEN, Ilpo Tapani. *Mestské a banské právo Kremnice*. Košice 2004
- ČERNÁ – STUDNIČKOVÁ, Milada. A művészeti élet és kapcsolatai pozsonyban, Zsigmond király uralkodásának idején. In *Ars hungarica*, 1984, roč. 1
- ČORNEJ, Petr. *Velké dějiny země Koruny české V. (1402-1437)*. Praha 2000
- ČORNEJ, Petr. *Velké dějiny Koruny české VI. (1437-1526)*. Praha 2007
- DIDEROT, Denis. *Skutočnosť v umení*. Bratislava 1959
- DOBRÍKOVÁ, Mária – GAJDOŠ, Milan. *Banská Bystrica medená a povstalecká*. Pre Múzeum SNP vydala agentúra M. O. Enterprise. Banská Bystrica 1994
- DOLEŽEL, Jiří. K městskému zřízení na středověkém Brněnsku do roku 1411. Brno a jeho region. In *Mediaevalia archaeologica*, Praha-Brno 2000, roč. 2
- DOMANOVŠZKY, S. *A Szepesi varosok arumegallito-joga*. Budapest 1922
- DRAGOUN, Michal. Církevní svátky a hospodářský život ve středověkých Čechách. In HRDINA, Jan – KAHUDA, Jan (edd.). *Pater familias. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Prof. Dr. Ivana Hlaváčka*. Praha 2002
- DŘÍMAL, Jaroslav. Vinice brněnských měšťanů v Brně a na jižní Moravě do roku 1526. In *Ročenka Okresního archivu pro okres Břeclav se sídlem v Mikulově*, 1965
- DUCHOŇ, Jozef. Počiatky Košíc vo svetle najnovších historických a archeologických výskumov. In *Historica Carpatica*, 2001, roč. 31-32
- DVOŘÁK, Miloš. Císař Karel IV. a pražský zahraniční obchod 1. In *Pražský sborník historický*, 2006, roč. 34
- DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Rytier a jeho král. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský: Sonda do života stredovekého uhorského šľachtica s osobitným zreteľom na územie Slovenska*. Budmerice 2003
- DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Kôň a človek v stredoveku. K spolužitíu človeka a koňa v Uhorskom kráľovstve*. Budmerice 2007
- DVOŘÁKOVÁ, Daniela – PAPONOVÁ, Mária. *Spomienky Heleny Kottannerovej*. Budmerice 2008
- EBERHARD, Winfried. *Konfessionsbildung und Stände in Böhmen 1478-1530*. München – Wien 1981
- EISERMANN, Falk. Bevor die Blätter fliegen lernten. Buchdruck, politische Kommunikation und die „Medienrevolution“ des 15. Jahrhundert. In SPIESS, Karl-Heinz (ed.). *Medien der Kommunikation im Mittelalter*. Stuttgart 2003
- ELBEL, Petr. Pobyty vyslanců a poslů města Znojma na dvoře krále Zikmunda a rakouského vévody Albrechta V. ve světle znojemských městských účtů z let 1421-1422. Příspěvek k dvorské každodennosti. In *Všední a sváteční život na středověkých dvorech. Dvory a rezidence ve středověku III, Mediaevalia historica Bohemica 12*. Praha 2009
- ELIÁŠ, Štefan. Najstarší plán mesta a ich sakrálné centrum. In *Košické historické zošity*, 1992, roč. 2
- ENGEL, Pál. Der Adel Nordostungarns zur Zeit König Sigismunds (1387-1437). In GLATZ, Ferenc (ed.). *Settlement and Society in Hungary I*. Budapest 1990
- ENGEL, Pál. Honor, vár, ispánság: Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. In *Századok*, 1982, roč. 116
- ENGEL, Pál. *Magyarország világi archontológiája I. (1301-1457)*. Budapest : MTA Történettudományi intézete, 1996

- ESCH, Arnold. *Bonifaz IX. und der Kirchenstaat*. Tübingen 1969
- FAHLBUSCH, Friedrich Berward. *Städte und Königtum im frühen 15. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Geschichte Sigmunds von Luxemburg*. Köln/Wien 1983
- FAVIER, Jean. *Les finances pontificales à l'époque du grand schisme d'occident, 1378-1409*. Paris 1966
- FEKETE NAGY, Antal. *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Budapest 1934
- FEKETE NAGY, Antal. *Trencsén vármegye*, Budapest 1941
- FEY, Carola. Spätmittelalterliche Adelsbegräbnisse im Zeichen von Individualisierung und Institutionalisierung. In RÖSENER, Werner (ed.). *Tradition und Erinnerung in Adelherrschaft und bäuerlicher Gesellschaft*. Göttingen 2003
- FIDLER, Peter. Wiener gotische „Rathausplanrisse“ für Pressburg. In *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, 1981, roč. 35
- FLODR, Miroslav (ed.). *Brněnské městské právo. Zakladatelské období (-1359)*. Brno 2001
- FLODR, Miroslav. *Brněnské městské právo na konci středověku (1389 – konec 15. století)*. Brno, 2008
- FLODR, Miroslav. *Brněnské městské právo po smrti notáře Jana (1359 – 1389)*. Brno 2006
- FRANK, Isnard Wilhelm. Das Gutachten eines Wiener Dominikaners für die Universität Pressburg aus dem Jahre 1467. In *Zeitschrift für Ostforschung*, 1967, roč. 16
- FRANKL, Karlheinz. Papstschisma und Frömmigkeit. Die „Ad instar-Ablässe“. In *Römische Quartalsschrift*, 1977, roč. 72
- FRIMMOVÁ, Eva. Cisársko-kráľovská svadobná zmluva z roku 1515. In BAĎURÍK, Jozef – SLÁDEK, Kamil (edd.). *Politický zrod novovekej strednej Európy. (500. výročie narodenia Ferdinanda I. – zakladateľa habsburskej monarchie)*. Bratislava 2005
- FRIMMOVÁ, Eva. Podiel dominikánov na kultúrnom vývoji v Bratislave v 2. polovici 15. storočia. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Dejiny a kultúra reholných komunít. Príspevky na II. sympóziu o cirkevných dejinách Slovenska na Trnavskej univerzite 15. – 16. októbra 1993*. Trnava 1994
- FÜGEDI, Erik. *Ispánok, bárók, kiskirályok*. Budapest 1986
- FÜGEDI, Erik. Kirchliche Topographie und Siedlungsverhältnisse in der Slowakei. In *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1959, roč. 5
- FÜSSEL, Stephan. *Deutsche Dichter der Früher Neuzeit (1450-1600) : Ihr Leben und Werk*. Berlin 1993
- GÁČOVÁ, Alžbeta. *Mesto za feudalizmu*. In Banská Bystrica. Martin 1955
- GECSER, Ottó. Szent Erzsébet rózsacsodájának előzményei és legkorábbi latin szövegváltozatai. In *Studia Franciscana Hungarica*, 2009, roč. 2
- GENERSICH, Christian. *Merkwürdigkeiten der königlichen Freystadt Késmark in Oberungarn am Fuße der Carpathen*, Caschau 1804
- GERÁT, Ivan. Die künstlerischen Beziehungen zwischen Wien und Preßburg im Spiegel der Buch- und Tafelmalerei. In TAKÁCS, Imre (ed.). *Sigismundus Rex et Imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387–1437*. Mainz am Rhein, 2006
- GERÁT, Ivan. *Obrazové legendy sv. Alžbety*. Bratislava 2009
- GOLIŃSKI, Mateusz. *Wokół socjotopografii późnośredniowiecznej Świdnicy I–II*. Wrocław 2000
- GRANASZTÓI, György. *A Középkori magyar város*. Budapest 1980
- GRAUS, František. *Český obchod se sukňem ve 14. a počátkem 15. století*. Praha 1950
- GRAUS, František. Přemysl Otakar II. – sein Ruhm und sein Nachleben. Ein Beitrag zur Geschichte politischer Propaganda und Chronistik. In *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 1971, roč. 79
- GROSSMANN, Karl. *Die Frühzeit des Humanismus in Wien bis zu Celtis Berufung 1497* (Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich). Wien 1929
- HALAGA, Ondrej R. *Počiatky Košíc a zrod metropoly*. Košice 1992
- HALAGA, Ondrej R. Postavenie mešťanov nekráľovských a zálohovaných miest. In *Historický časopis*, 1984, roč. 32, č. 5
- HALAGA, Ondrej R. Spoločenstvá miest na Slovensku. In MARSINA, Richard (ed.). *Vývoj správy miest na Slovensku*. Martin 1984

- HASSMANN, Elisabeth. *Meister Michael: Baumeister der Herzoge von Österreich*. Wien 2002
- HAUPTMANN, Felix (ed.). *Do. Bartoli de Saxoferrato Tractatus de insigniis et armis, mit Hinzuführung einer Uebersetzung und der Citate*. Bonn 1883
- HAVLÍK, Lubomír E. *Dějiny královského města Znojma a znojemského kraje od nejstarších dob do sedmdesátých let 19. století*. Brno 1998 (soukromý tisk)
- HELBIG, Herbert. Die ungarische Gesetzgebung des 13. Jahrhunderts und die Deutschen. In SCHLESINGER, Walter (ed.). *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der Europäischen Geschichte*. Sigmaringen 1975
- HEINIG, Paul Joachim. Der Hof Kaiser Fridrichs III. – Aussenwirkung und nach aussen wirkende. In MORAW, Peter (ed.). *Deutscher Königshof, Hoftag und Reichstag im späteren Mittelalter*. Stuttgart 2002
- HLAVÁČEK, Ivan. Český panovník a jižní Čechy. In *Jihočeský sborník historický*, 1972, roč. 41
- HLAVAČKOVÁ, Miriam. *Kapitula pri Dóme sv. Martina. Intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí*. Bratislava 2008
- HLAVAČKOVÁ, Miriam. Prepošt Bratislavskej kapituly Juraj zo Schönbergu (1455 – 1486) a Dóm sv. Martina. In *Galéria – Ročenka SNG 2004–2005*
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. Úřad generálních vikářů pražského arcibiskupa v době předhusitské. *Acta universitatis Carolinae, Phil. et Hist.- Monographia* 41. Praha 1971
- HOENSCH, Jörg K. *Přemysl Otakar II. von Böhmen. Der goldene König*. Graz-Wien-Köln 1989
- HOFFMANN, Edith. **Preßburg** im Mittelalter. Vergessene Künstler, verlorene. Denkmäler. In *Südost-Forschungen*, 1938, roč. 3
- HOFFMANN, František. Bydlení chudých vrstev ve středověkých městech. In *Documenta Pragensia*, 1998, roč. 16
- HOFFMANN, František. *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Praha 2009
- HOMZA, Martin. Počiatky kresťanstva na Spiši. In HOMZA, Martin – SROKA, Stanisław A. (edd.). *Historia Scepusii*, Vol. I. Bratislava-Kraków 2009
- HORÁK, Ján. *Kremnická mincovňa*. Banská Bystrica 1965
- HORVÁTH, Tibor – HUSZÁR, Lajos. Kamaragrófok a középkorban. In *Numizmatikai közlöny*, 1955–56, roč. 54-55
- HRADSZKY, Josephus. *Additamenta ad Initia progressus ac praesens status Capituli Scepusiensis*. Szepesváralja 1903–1904
- HRDINA, Jan. I registri pontifici e i diplomu di indulgenza - il pontificato di Bonifacio IX (1389 - 1404). In *Bollettino dell'Istituto storico ceco di Roma* 6, Praha 2008
- HRDINA, Jan. Papežské odpustkové listiny pro země středovýchodní Evropy za pontifikátu Bonifáce IX. (1389-1404). Pokus o kvantitativní srovnání. In NODL, Martin (ed.). *Zbožnost středověku*. Praha 2007 (Colloquia mediaevalia Pragensia 6)
- HRDINA, Jan. Päpstliche Ablässe im Reich unter dem Pontifikat Bonifaz' IX. (1389-1404). In HRDINA, Jan – KÜHNE, Hartmut – MÜLLER, Thomas T. (edd.). *Wallfahrt und Reformation. Zur Veränderung religiöser Praxis in Deutschland und Böhmen in den Umbrüchen der Frühen Neuzeit*. Frankfurt/Main 2007 (Europäische Wallfahrtsstudien, sv. 3)
- HUBÁČKOVÁ, Ivana. Městská kancelář ve Znojmě v první třetině 15. století. In *Ročenka Státního okresního archivu ve Znojmě 2002*
- HUBÁČKOVÁ, Ivana. Úředníci a služebníci města Znojma v první třetině 15. století. In *Sborník k 60. narozeninám doc. PhDr. Dana Gawreckého, CSc. Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis*, 2003, roč. 6
- HUDÁK Ján. *Patrocíniá na Slovensku*. Bratislava 1984
- HUSZÁR, Lajos. *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*. Budapest 1979
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420, 2. Kláštery založené ve 13. a 14. století*. Praha 2002
- CHALOUPECKÝ, Václav. Proces proti husitským přívržencům v Bratislavě roku 1434. In *Právní obzor*, 1930, roč. 13

- CHALUPECKÝ, Ivan. Prehľad vývoja verejnej správy na Spiši. In *Sborník archivních prací*, 1963, roč. 13
- CHALUPECKÝ, Ivan. Zápoľskí a Spiš do roku 1526. In CHALUPECKÝ, Ivan (ed.). *Z minulosti Spiša* 13. Levoča 2005
- IPOLYI, Arnold. *Geschichte der Stadt Neusohl. Eine culturgeschichtliche Skizze*. Wien 1875
- IWAŃCZAK, Wojciech. Prostytucaja w późnośredniowiecznej Pradze. In KIZYS, Anna (ed.). *Biedni i bogaci. Studia z dziejów społeczeństwa i kultury*. Warszawa 1992
- JANKOVIČ, Vendelín. Stredoveká bratislavská univerzita vo svetle nových prameňov. In *Historický časopis*, 1992, roč. 40, č. 2
- JANKOVIČOVÁ, Eva. Fraternalitas Corporis Christi v Levoči. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Majster Pavol z Levoče. Život a doba*. Košice 1991
- JANOTA, Eugen. *Bardyjów: Historyczno-topograficzny opis miasta i okolicy*. Kraków 1862
- JORDÁNKOVÁ, Hana – SULITKOVÁ, Ludmila. K otázkám kriminalizace a marginalizace městského obyvatelstva předbělohorské doby (na příkladu královského města Brna. In BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (edd.). *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526 – 1740)*, *Opera historica* 11. České Budějovice 2006
- IVÁNYI, Béla. *Bárta szabad királyi város levéltára (1319-1526)*. Budapest 1910, č. 1752
- JANKOVIČOVÁ, Eva – JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny Bratsva, jeho ekonomická, spoločenská činnosť v Bratislave 1934 – 1608. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Trnavská univerzita 1635 – 1777*. Trnava 1996
- JÁNSKÝ, Jiří. Protiměstské opovědnické družiny v jižních a jihozápadních Čechách v letech 1514 – 1534. In *Táborský archiv*, 1993, roč. 5
- JANSEN, Max. *Papst Bonifatius IX. (1389-1404) und seine Beziehungen zur deutschen Kirche*. Freiburg/Breisgau 1904
- JAVORSKÝ, František. Levočské kostoly v kontexte dejín mesta. In *Z minulosti Spiša. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči* 5–6, 1999
- JUCK, Lubomír. Najstaršie výsady mesta Trenčín. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Trenčín : Remeslá, tlačiarne, architektúra*. Bratislava 1985
- JUCK, Lubomír. Výsady banských miest na Slovensku v stredoveku. In MARSINA, Richard (ed.). *Banské mestá na Slovensku*. Martin 1990
- JUCK, Lubomír (ed.). *Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238 – 1350) I*. Bratislava 1984
- JURKOVIČ, Emil. *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*. Na základe poverenia predstaviteľov mesta napísal v rokoch 1896 –1922 Emil JURKOVIČ. Banská Bystrica 2005
- KALAFÚS, Tibor. Príspevok k stavebnému vývoju Kežmarského hradu. In *Vlastivedný časopis*, 1965, roč. 14, č. 2
- KALOUS, Antonín. *Matyáš Korvín (1443–1490). Uherský a český král*. České Budějovice 2009
- KARTOUZ, Peter. Habsbursko-jagelovské dvojvládie v Uhorsku v rokoch 1440 – 1444 (Začiatky Jiskrovej vojenskej činnosti na území Slovenska). In *Historické štúdie*, 1979, roč. 24
- KAVKA, František. Česká šlechta doby Karla IV. a Praha ve světle domovního majetku. In *In memoriam Josefa Macka (1922 – 1991)*. Praha 1996
- KAZIMÍR, Štefan – HLINKA, Jozef – KHUN, Miroslav – TENKEL, Alexander – VOZÁR, Jozef. *Kremnická mincovňa 1328 – 1978*. Kremnica 1978
- KAZIMÍR, Štefan. Menová politika v Uhorsku v XIV. storočí a založenie kremnickej mincovne. In *Numismatické listy*, 1978, roč. 33, č. 5-6
- KÁZMER, Miklós. *Régi Magyar családnévek szótára XIV-XVII század*. Budapest 1993
- KEJŘ, Jiří. *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha 1998
- KEMÉNY, Lajos, A Kassai Posztókereskedők 1461 Évbéli Szabályzata. In *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1903, roč. 10
- KEMÉNY, Lajos, A Kassai Szabók 1461 évbéli Czéhszabályzata. In *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1903, roč. 10

- KEMÉNY, Lajos. Kassai kereskedelmi társág 1518 – ban. In *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1897, roč. 4
- KEREKES, György. A Kassai Kereskedelmi Társaság Följegyzései 1502. és 1503. In *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1902, roč. 9
- KINK, Rudolf. *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien*, I. Band, I. Teil. Wien 1854
- KLANICZAY, Gábor. *Holy Rulers and Blessed Princesses*. Cambridge 2002
- KÖBLÖS, József. *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában*. Budapest 1994
- KÖRMENDY, Adrienne. *Melioratio terrae. Vergleichende Untersuchungen über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13. – 14. Jahrhundert*. Poznań 1995
- KOTYZA, Oldřich – TOMAS, Jindřich. Počátky Budyně nad Ohří. In *Litoměřicko*, 1991-1993, roč. 27-29
- KOVÁCS, Endre. Die Beziehungen der Wiener Universität zu Ungarn zur Zeit des Humanismus. In *Österreichische Osthefte*, 1965, roč. 7
- KOVÁCS, Ferenc. Pressburger Grundbuchführung und Liegenschaftsrecht im Mittelalter. Eine einleitende Studie zur Herausgabe des Grund- und Satzbuches 1439 – 1517. In *Zeitschrift für Rechtsgeschichte. Germanische Abteilung*, 1914, roč. 40
- KREUZ, Petr – MARTINOVSKÝ, Ivan. *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*. Hradec Králové – Praha 2007
- KRIEGER, Karl-Friedrich. *Rudolf I. von Habsburg*. Darmstadt 2003
- KUBÍKOVÁ, Anna. Historická topografie Českého Krumlova (1424) 1459 – 1654. In *jihočeský sborník historický* 71, 2002, roč. 71
- KUBINYI, András. Der ungarische König und seine Städte im 14. und am Beginn des 15. Jahrhunderts. In RAUSCH, Wilhelm (ed.) *RAUSCH Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas II. Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert*. Linz 1972
- KUBINYI, András. Zur Frage der deutschen Siedlungen im mittleren Teil des Königreichs Ungarn (1200-1541). In SCHLESINGER, Walter (ed.) *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der Europäischen Geschichte*. Sigmaringen 1975
- KÜHNEL, Harry. *Mittelalterliche Heilkunde in Wien*. Graz – Köln 1965
- KOPIČKOVÁ, Božena. Manželské spory žen pozdního středověku v protokolech ústředních církevních úřadů v Praze. In *Documenta Pragensia*, 1996, roč. 13
- KUČERA, Matúš. Študenti zo Slovenska na viedenskej univerzite do r. 1530. In HOLOTÍK, Ludovík – VANTUCH, Anton (edd.) *Humanizmus a renesancia v 15. – 16. storočí*. Bratislava 196
- KUTHAN, Jiří. *Přemysl Ottokar II. König, Bauherr und Mäzen. Höfische Kunst im 13. Jahrhundert*. Wien-Köln-Weimar 1996
- KUTHAN, Jiří. Zvíkovský purkrabí Hirzo. Příspěvek k dějinám kolonizace jižních Čech. In *Československý časopis historický*, 1971, roč. 19
- KUTHAN, Jiří. *Zakladatelské dílo krále Přemysla Otakara II. v Rakousku a ve Štýrsku*. Praha 1991
- KUTRZEBA, Stanisław (ed.). *Akta odnoszące się do stosunków handlowych Polski z Węgrami głównie z archiwum koszyckiego z lat 1354 – 1505*. Archiwum Komisji Historycznej IX, Kraków 1902, č. 80, 81
- LAMOŠ, Teodor. *Vznik a počiatky banského a mincového mesta Kremnice 1328 – 1430*. Banská Bystrica 1969
- LANE, Frederick C. – MUELLER, Reinhold C. *Coins and moneys of account. Money and Banking in Medieval and Renaissance Venice I*. Baltimore and London 1985
- LEDERER, Emma. *A középkori pénzüzletek története Magyarországon (1000–1458)*. Budapest 1932
- LEDVINKA, Václav. Praha pod vládou lucemburské dynastie. In MENDLOVÁ, Jaroslava – STÁT-NÍKOVÁ, Pavla (edd.) *Lucemburská Praha 1310-1437*. Praha 2006
- LEHOTSKÁ, Darina. Vývoj bratislavskej mestskej kancelárie do roku 1526. In *Historické štúdie*, 4, 1958, roč. 4
- LEHOTSKÁ, D. Vývoj mestského práva na Slovensku. In *Sborník FFUK Historica*, 1959, roč. 10

- LHOTSKY, Alphons. Aeneas Silvius und Österreich. In *Vorträge der Aeneas-Silvius-Stiftung an der Universität Basel 5*. Basel – Stuttgart 1965
- LHOTSKY, Alphons. *Die Wiener Artistenfakultät 1365 – 1497*. Wien 1965
- LUKÁČ, Gabriel. Zborov a hradné panstvo Makovica v stredoveku. In LUKÁČ, Gabriel – ADAM, Ján (ed.). *Zborov: Dejiny obce a Makovického panstva*. Zborov 2005
- LUKAČKA, Ján. Verkehrs- und Handelsbeziehungen zwischen den Städten Wien, Pressburg und Ofen bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts. In MARSINA, Richard (ed.). *Städte im Donauraum*. Bratislava 1993
- LUKAČKA, Ján. **Ludanice** v stredoveku. In *Ludanice 1242 – 1992*. Ludanice 1992
- LUKAČKA, Ján. Mobilita mešťanstva na juhozápadnom Slovensku a príľahlých regiónoch Zadunajska a Dolného Rakúska. In CSUKOVITS, Eniko – LENGYELOVÁ, Tünde (edd.). *Z Bardejova do Prešporku, Prešov – Bratislava*, 2005
- LYSÝ, Miroslav. Ohlas husitských myšlienok v Uhorsku. In *Historica 57*. Universitas Comeniana. Bratislava 2008
- LYSÝ, Miroslav. Vpády husitov a ich posádky v Uhorsku v rokoch 1432 – 1435. In *Historický časopis*, 2007, roč. 55
- MACEK, Josef. *Žagellonský věk v českých zemích (1471 – 1526) II. Šlechta*. Praha 1994
- MACEK, Josef. *Žagellonský věk v českých zemích (1471 – 1526) III. Města*. Praha 1998
- MACEK, Josef. *Víra a zbožnost jagellonského věku*. Praha 2001
- MAJOROSSY, Judit. Bratstvo Božieho tela a jeho miesto v živote mešťanov stredovekej Bratislavy. In CSUKOVITS, Eniko – LENGYELOVÁ, Tünde (edd.). *Z Bardejova do Prešporku*. Prešov – Bratislava 2005
- MALANÍKOVÁ, Michaela. Brněnské ženy 1343-1477 ve světle berních pramenů. In *Brno v minulosti a dnes*, Brno 2005, roč. 18
- MALÝ, Karel. Svatováclavská smlouva, třídní kompromis mezi šlechtou a městy z roku 1517. In *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica*, 1955, roč. 1
- MÁLYUSZ, Elemér. *Kaiser Sigismund in Ungarn 1387 – 1437*. Budapest 1990
- MAREK, Miloš. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin 2006
- MAREK, Miloš. Saxones nostri de Scepus: K niektorým otázkam príchodu saských hostí a ich života na Spiši. GLADKIEWICZ, Ryszard – HOMZA, Martin (edd.). *Terra Scepusiensis*. Levoča-Wrocław 2003
- MARKUŠOVÁ, Kristína. Pastofóriá vo východoslovenských kostoloch. In *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia*, 2000–2001, roč. 3-4
- MAROSI, Ernő. Architektúra prvej polovice 15. storočia na Spiši a východnom Slovensku. Dóm sv. Alžbety v Košiciach. In BURAN, Dušan (ed.). *Dejiny slovenského výtvarného umenia. Gotika*. Bratislava 2003
- MAROSI, Ernő. Die Zentrale Rolle der Bauhütte von Kaschau (Kassa, Košice). In *Acta Historiae Artium*, 1969, roč. 15, č. 1–2
- MARSINA, Richard. Die Entwicklung der Besiedlung in Komitat Gemer bis Anfang des 14. Jahrhunderts. In *Studia historica slovaca*, 1994, roč. 18
- MARSINA, Richard. K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. In *Historický časopis*, 1973, roč. 21, č. 3
- MARSINA, Richard. Najstaršie dejiny Trenčína. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Trenčín : Vlastivedná monografia 1*. Bratislava 1993
- MARSINA, Richard. Žilina v období včasného a vrcholného feudalizmu. In HALAJ, Dušan – MARSINA, Richard Marsina (edd.). *Žilina : Dejiny a prítomnosť*. Martin 1975
- MARTINOVSKÝ, Ivan. Okolnosti vzniku Vladislavského zřízení zemského. In *Ústecký sborník historický* 1979
- MATUNÁK, Michal. *Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice*. Kremnica 1928
- MEDUNA, Petr – SÁDLO, Jiří. Bezdězsko – Dokesko. Krajina mezi odolností a stagnací. In *Historická geografie*, 2009, roč. 35, č. 1

- MENCL, Václav. Gotická architektúra Košíc. In *Vlastivedný časopis*, 1966, roč. 15, č. 1
- MENDL, Bedřich. *Sociální krise a zápasy ve městech čtrnáctého věku*, Zvláštní otisk ČČH 30, Praha 1926
- MENDL, Bedřich. *Z hospodářských dějin středověké Prahy*. Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 5. Praha 1932
- MEZNÍK, Jaroslav. *Lucemburská Morava 1310 – 1423*. Praha 1999
- MEZNÍK, Jaroslav. *Praha před husitskou revolucí*. Praha 1990
- MEZNÍK, Jaroslav. Pražská řemesla a cechy počátkem 15. století. In *Pražský sborník historický*, 1972, roč. 7
- MILLET, Hélène. Le grand pardon du pape (1390) et celui de l'année sainte (1400). In *I Giubilei nella storia della chiesa*. Città del Vaticano 2001
- MINDERMANN, Arend. *Adel in der Stadt des Spätmittelalters. Göttingen und Stade 1300 bis 1600*. Bielefeld 1996
- MONTANARI, Massimo. *Hlad a hojnosť. Dejiny európskeho stravovania*. Bratislava 2004
- MÓR, Werner. Az Ónodi (Bölcsi, Szamosszogi) Czudar-ok genealogiája. In *Turul*, 1891, roč. 9
- MUNRO, John H. Medieval monetary problems: Bimetallism and Bullionism. In *The Journal of Economic History*, 1983, roč. 43, č. 1
- MRVA, Ivan. Die Bestrebungen der Habsburger um die Erwerbung der ungarischen Krone und Pressburg (Bratislava). In MARSINA, Richard (ed.). *Städte im Donauraum*. Bratislava 1993
- MUELLER, Reinhold. C. *The Venetian Money Market. Banks, Panics and the Public Debt 1200 – 1500. Money and Banking in Medieval and Renaissance Venice II*. Baltimore – London 1997
- MÜHLBERGER, Kurt. Das Wiener Studium zur Zeit des Königs Matthias Corvinus. In GRÖSSING, Helmuth (ed.). *Themen der Wissenschaftsgeschichte*. (Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 23). Wien 1999
- MÜLLER, Karel (ed.). *Kamenické a domovní značky (merký)*. Ostrava 1991
- MUSÍLEK, Martin. Apatykáři na Starém Městě pražském ve středověku. Příspěvek k možnostem sociotopografické analýzy v areálu pražského souměstí na příkladě osob zabývajících se vykonáváním lékárnického povolání. In *Mediaevalia Historica Bohemica 12/1*, 2009
- NÁDASKÁ, Katarína. Postava svätca v stredovekom písomníctve z pohľadu kultu sv. Alžbety. In *Medea*, 2007, roč. 11
- NEUMANN, Augustin. Nové prameny k dějinám husitství na Moravě. In *Studie a texty VI*. Olomouc 1930
- NIEDERHÄUSER, Peter. Zwischen Konkurrenz, Partnerschaft und Unterordnung. Das Verhältnis der Grafen und Herren zu Städten im späten Mittelalter. In ANDERMANN, Kurt – JOOS, Clemens (edd.). *Grafen und Herren in Südwestdeutschland vom 12. bis ins 17. Jahrhundert*. Epfendorf 2006
- NIEDERSTÄTTER, Alois. *Ante portas. Herrscherbesuche am Bodensee 839 – 1507*. Konstanz 1993
- NODL, Martin. Krčmy a krčmáři. In BOROVSÝ, Tomáš – JAN, Libor – WIHODA, Martin (edd.). *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přítel a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*. Brno 2003
- NODL, Martin. Sociální aspekty středověkého městského pivovarnictví. In *Documenta Pragensia*, 2007, roč. 25
- NOVÁK, Jozef. *Pečate miest a obcí na Slovensku I*. Bratislava 2008
- NOVÁK, Jozef. *Slovenské mestské a obecné erby*. Bratislava 1967
- NOVÁK, Jozef. Vznik mestských erbů na Slovensku. In *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, 1963, roč. 14
- NOVOTNÁ, Mária. Kaplnka Nanebovzatia Panny Márie (tzv. Kaplnka Zápoľskovcov) pri Kostole svätého Ladislava v Spišskom Štvrtku. In GŁADKIEWICZ, Ryszard – HOMZA, Martin (edd.). *Terra Scepusiensis*. Levoča-Wrocław 2003
- NOVÝ, Rostislav. *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310-1526*. Praha 1963

- NOVÝ, Rostislav. Šlechtické rezidence v předhusitské Praze. In *Documenta Pragensia*, 1991, roč. 9, sv. 1
- OLEJNÍK, Ján. Historický prehľad vývoja obchodných ciest na Spiši. In *Zborník Slovenského národného múzea 84 – Etnografia 31*, 1990
- OPPL, Ferdinand. *Leben im mittelalterlichen Wien*. Wien – Köln – Weimar 1998
- OPLL, Ferdinand – PERGER, Richard. *Kaiser Friedrich III. und die Wiener 1483 – 1485*. Wien 1993
- ORTVAY, Theodor. *Geschichte der Stadt Pressburg II/1*. Pressburg 1895
- ORTVAY, Theodor. *Geschichte der Stadt Pressburg II/2*. Pressburg 1898
- PACH, Zsigmond Pál. Szójejtés és gazdaságtörténet. Crom – cromer – kalmár. In *Magyar Nyelv*, 1976, roč. 72, č. 4
- PACH, Zsigmond Pál. *The Transylvanian Route of Levantine Trade at the Turn of the 15. and 16. Centuries*. Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest 1980
- PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého III*. Praha 1931
- PALACKÝ, František. *Starší letopisové čeští od roku 1378 do 1527*. Praha 1829
- PAPP, Szilárd. Die neue Residenz Sigismunds in Pressburg. In TAKÁCS, Imre (ed.). *Sigismundus Rex et Imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387–1437*. Mainz am Rhein 2006
- PAŘÍK, Arno. Židovské město pražské. Přehled stavebního vývoje do poloviny 19. století. In BEČKOVÁ, Kateřina (ed.). *Pražská asanace 1993*. Praha 1993
- PÁTKOVÁ, Hana. Ženy ve středověkých berních rejstřících. In *Documenta Pragensia*, 1996, roč. 13
- PATOUREAU, Michel. *Traité de l'Héraldique*. Paris 1979
- PAULINYI, Oszkár. Eigentum und Gesellschaft in den niederungarischen Bergstädten. Ein Beitrag zur Problematik der deutschen Kolonisationsstadt in Ungarn. In BOG, Ingomar von (ed.). *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450-1650. Die ostmitteleuropäischen Volkswirtschaften in ihren Beziehungen zu Mitteleuropa*. Köln-Wien 1971
- PAULÍNYI, Oszkár. Produkcia drahých kovov a všeobecný vývoj hospodárstva v Uhorsku v období raného a rozvitého feudalizmu (1000 – 1526). In *Sekcia pre hospodárske a sociálne dejiny pri Slovenskej historickej spoločnosti, Študijné materiály zv. 12*. Bratislava 1973
- PAULUS, Nikolaus. *Geschichte des Ablasses am Ausgange des Mittelalters*. Paderborn 1923
- PÉCH, Antal. *Alsó Magyarországi bányamívelésének története I-II*. Budapest 1884-1887
- PELANT, Jan. České zemské sněmy v létech 1471–1500. In *Sborník archivních prací*, 1981, roč. 31
- PERGER, Richard. Beziehungen zwischen Pressburger und Wiener Bürgerfamilien im Mittelalter. In MARSINA, Richard (ed.) *Städte im Donaauraum*. Sammelband der Beiträge aus dem Symposium in Smolenice 1991, Bratislava 1993
- PERGER, Richard. *Die Wiener Ratsbürger 1396–1526*. Wien 1988
- PEŠEK, Jiří. *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547 – 1620 (Všední dny kulturního života)*. Praha 1993
- PEŠEK, Jiří – ZILYNSKYJ, Bohdan. Městský stav v boji se šlechtou na počátku 16. století. In *Folia Historica Bohemica*, 1984, roč. 6
- PETROVIČ, Jozef. Poddanské dediny vo vlastníctve mesta Bardejov od 15. do polovice 19. storočia. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského Historica*. Bratislava 2002, roč. XLV
- PIEPER, Lori. A new life of St. Elizabeth of Hungary: The Anonymous franciscan. In *Archivum Franciscanum Historicum*, 2000, roč. 93
- PIRHALLA, Márton. *A Szepesi prépostság vázlatos története*. Lőcse 1899
- PIIRAINEN, Ilpo Tapani. Banské právo Kremnice a jeho vzťah k iným banským právam strednej Európy. In *Kremnica. Zborník prednášok z medzinárodného sympózia pri príležitosti 500. výročia kodifikácie banského práva v Kremnici 17. - 19. november 1992*. Martin 1992
- PLÖCHL, Willibald M. Das Kirchenrecht in der ältesten Studien – und Prüfungsordnung der Wiener Rechtsfakultät. In *Studia gratiana 2*, 1954

- POHL, Arthur. *Münz- und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300 – 1540*. Budapest 1982
- POHL, Arthur. *Ungarische Goldgulden des Mittelalters (1325-1540)*. Graz 1974
- POLC, Jaroslav V. *Scaté roky (1300-1983)*. Praha 1998
- POLÍVKA, Miloslav. K postavení nižší šlechty v předhusitské Praze. In *Documenta Pragensia*, 1991, roč. 9, sv. 1
- POLÍVKA, Miloslav. Šlechtic jako podnikatel v pozdně středověkých Čechách. In BENEŠ, Zdeněk et al. (edd.). *Pocťa Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefu Petráňe*. Praha 1991
- POLLA, Belo. Nové objavy v Kežmarku. In *Vlastivedný časopis*, 1965, roč. 14, č. 2
- POLLA, Belo. Stredoveké zaniknuté osady na Spiši. In *Nové obzory*, 1975, roč. 17
- POMFYOVÁ, Bibiana. Vrcholnegotická architektúra na Spiši. In *Dejiny slovenského výtvarného umenia. Gotika*. Bratislava 2003
- POŠVÁŘ, Jaroslav. Brněnské vinice a brněnské viniční právo. In *BMD*, 1968, roč. 10
- PROBSZT Günther Frh. v. *Das deutsche Element im Personal der niederungarischen Bergstädte*. München 1958
- PROBSZT Günther Frhr. v. *Die niederungarischen Bergstädte. Ihre Entwicklung und wirtschaftliche Bedeutung bis zum Übergang an das Haus Habsburg (1546)*. München 1966
- PUTÍK, Alexandr. On the Topography and Demography of the Prague Jewish Town Prior to the Pogrom of 1389. In *Žudaica Bohemica*, 1994-1995, roč. 30-31
- RÁBIK, Vladimír. „Comes Andreas fidelis villicus noster de Byzterchebana“. K počiatkom mesta Banská Bystrica. In *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I*. Banská Bystrica, 2005
- RÁBIK, Vladimír. Osídlenie a národnostný ráz makovického panstva v stredoveku. In *Historický zborník*, 2005, roč. 15
- RAGAČ, Radoslav. Pečať mesta Košice. In BURAN, Dušan (ed.). *Dejiny slovenského výtvarného umenia. Gotika*. Bratislava 2003
- RAPANT, Daniel. Drobné štúdie k slovenskému stredoveku V. Milites, cives, civiles. In *Slovenská archivistika*, 1976, roč. 11, č. 1
- RATKOŠ, Peter. Vznik a osídlenie makovického hradného panstva do začiatku 17. storočia. In *Príspevky k dejinám východného Slovenska*. Bratislava 1964
- RATKOŠ, Peter. Vznik mesta a hradu Kežmarok. In *Československý časopis historický*, 1965, roč. 13, č. 4
- RATKOŠ, Peter. Vzťah Jána zo Sredny a Juraja Schönberga k univerzite Istropolitana. In HOLO- TÍK, Ludovít – VANTUCH, Anton (edd.). *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15. – 16. storočí*. Bratislava 1967
- REIZNER, János. A Magyar Történelmi Társulat 1872-ik évi szepes-vidéki kirandulása: 5. Reizner János jelentése a b. Palocsay család levéltárából. In *Századok*, 1872, roč. 6
- REJNUŠ, Miloš. K otázce rozmnožení královských měst za vlády Přemysla Otakara II. In *Časopis Matice moravské*, 1957, roč. 76
- REJNUŠ, Miloš. Poměr královských měst k Přemyslu Otakarovi II. a jejich pomoc královské politice. In *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university VII, C 5*, 1958
- RICHTER, Václav – SAMEK, Bohumil – STEHLÍK, Miloš. *Znojm*. Praha 1966
- ROHÁČ, Juraj. Armalista Pavol Holý z Hradnej. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Erbové listiny*. Martin 2006
- RUCIŃSKI, Henryk. Politické dejiny Spiša v neskorom stredoveku. In HOMZA, Martin – SROKA, Stanisław A. (edd.). *Historia Scepusii 1*. Bratislava-Krakow 2009
- RUTTKAY, Alexander. Pápežské desiatky z rokov 1332 – 1337 ako prameň hospodárskych a demografických analýz (Príspevok k spoločným interdisciplinárnym postupom v archeologic- kom a numizmatickom bádani). In *Slovenská archivistika*, 1990, roč. 11

- SARBAK, Gábor. Über die Tätigkeit des Ordensreformers Leonhard Huntepichler OP in Ungarn. In NAGY, Márta – JÓNÁCSIK, László (edd.). „*swer sînen vriunt behaltet, daz ist lobelîch*“. *Festschrift für András Vizkelety zum 70. Geburtstag*. Pilisccsaba – Budapest 2001
- SCHLECHTA–WSEHRD, A. P. Ritter von. Die Stellung des niederen Adels in Böhmen gegenüber dem Bürgerstande während des 14., 15. und 16. Jahrhunderts. In *Jahrbuch der k. k. Heraldischen Gesellschaft „Adler“*, N.F. 5–6, (Wien) 1895
- SCHMIDT, Michael. *reverentia und magnificentia. Historizität in der Architektur Süddeutschlands, Österreichs und Böhmens vom 14. bis 17. Jahrhundert*. Regensburg 1999
- SCHWARCZ, Ignaz. *Geschichte des Wiener Apothekerwesens im Mittelalter*. Wien 1917
- SEGEŠ, Vladimír a kol. *Kniha králov*. Bratislava 2006
- SEIBOLD, Alexander. *Sammelindulgenzen. Ablaßurkunden des Spätmittelalters und der Frühneuzeit*. Köln-Weimar-Wien 2001
- SHELDRAKE, Philip. *Spiritualita a historie*. Brno 2003
- SKALSKÁ, Monika. K dejinám horného Gemera do konca 13. storočia. In *Historický zborník*, 2008, roč. 18, č. 2
- SKALSKÁ, Monika. Pramene k dejinám Jelšavy do konca 13. storočia. In *Studia historica Tyrnaviensia*, 2008, roč. 7
- SKLADANÝ, Marián. Die Entsilberung des Neusohler Schwarzkupfers als historiographisches Problem. In *Konjunkturen im europäischen Bergbau in vorindustrieller Zeit*. Festschrift für Ekkehard WESTERMANN zum 60. Geburtstag. Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Beiheft 155. Stuttgart 2000
- SKLADANÝ, Marián. Ján Thurzo v Mogile (1469-1496). In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského HISTORICA*, 1973 – 1974, roč. 24-25
- SKLADANÝ, Marián. Thurzovsko-fuggerovský mediarsky podnik v Banskej Bystrici a jeho európsky význam. In *Päťsté výročie vzniku thurzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica 1995
- SLIVKA, Michal. Sídlisková a cirkevná štruktúra Spiša vo včasno až vrcholnostredovekom období. In GŁADKIEWICZ, Ryszard – HOMZA, Martin (edd.). *Terra Scepusiensis*. Levoča-Wrocław 2003
- SLIVKA, Michal. Stredoveká cestná sieť na východnom Slovensku a jej determinanty. In *Slovenská numizmatika*, 1990, roč. 11
- SOPKO, Július. Die Kodizes mittelalterlichen Pressburgs. In MARSINA, Richard (ed.). *Städte im Donauraum. Sammelband der Beiträge aus dem Symposium in Smolenice 1991*. Bratislava 1993
- SOPKO, Július. Súpis kníh bratislavskej kapitulskej knižnice z roku 1425. In *Slovenská archivistika*, 1969, roč. 4
- SOPKO, Július. Z činnosti kultúrnych stredísk stredovekej Bratislavy. In *Bratislava*, 1970, roč. 6
- SPÁČIL, Vladimír. *Sbírka listin archivu města Olomouce 1261 – 1793*. Olomouc 1998, s. 117
- SPIESS, Karl-Heinz (ed.). *Medien der Kommunikation im Mittelalter*. Stuttgart 2003
- SPRUŠANSKÝ, Svetozár. Neskorogotická prestavba Bratislavského hradu vo svetle archívnych prameňov. In *Historické štúdie*, 1966, roč. 11
- SPUFFORD, Peter. *Handbook of medieval Exchange*. London 1986
- SPUFFORD, Peter. *Money and its use in medieval Europe*. Cambridge 1988
- SROKA, Stanisław A. Kościół na Spiszu w średniowieczu – stan badań. In GŁADKIEWICZ, Ryszard – HOMZA, Martin (edd.). *Terra Scepusiensis*. Levoča-Wrocław 2003
- STAHL, Alan M. *Zecca. La Zecca di Venezia nell'età medioevale*. Roma 2008
- STRNAD, Alfred A. Die Rezeption von Humanismus und Renaissance in Wien. In WINFRIED, Eberhard – STRNAD, Alfred A. (edd.). *Humanismus und Renaissance in Ostmitteleuropa vor der Reformation*. Köln – Weimar – Wien 1996
- STROMER, Wolfgang von. Medici-Unternehmen in den Karaptenländern: Versuche zur Beherrschung des Weltmarkts für Buntmetalle. In *Aspetti della vita economica medievale*. Atti del Congresso di Studi nel X Aniversario della morte di Federigo Melis. Firenze 1985

- STROMER, Wolfgang von. Wassernot und Wasserkünste im Bergbau des Mittelalters und der frühen Neuzeit. In *Der Anschnitt*, Beiheft 2. Bochum 1984
- STUDNÍČKOVÁ, Milada. Böhmisches Orientierung in der Miniaturmalerei. Der Kreis der Meister von Gerona. In TAKÁCS, Imre Takács (ed.). *Sigismundus Rex et Imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387–1437*. Mainz am Rhein, 2006
- SUHLING, Lothar. *Der Seigerhüttenprozess. Die Technologie des Kupferseigerns nach dem fruhen metallurgischen Schrifttum*. Stuttgart 1976
- SULITKOVÁ, Ludmila. Diplomatická produkce raně novověkého královského města Brna. In *Brno v minulosti a dnes*, Brno 2005, roč. 18
- SULITKOVÁ, Ludmila. Vývoj městských knih v Brně ve středověku (v kontextu vývoje městských knih v českých zemích). In *Archiv Akademie věd ČR a Archiv města Brna*, 2004
- SUCHÝ, Michal. *Dejiny Levoče*, diel 1. Košice 1974
- SUCHÝ, Michal. Spišské mestá v poľskom zálohu. In MARSINA, Richard et al. (edd.). *Spišské mestá v stredoveku*. Košice 1974
- SVĚRÁK, Vlastimil. Štíky pro císaře. Přípravy jihlavské městské rady k uvítání císaře Maxmiliána II. počátkem roku 1575. In *Jihlavský archivní občasník*, 2003–2004, roč. 1
- SZÚCS, Jenő. Das Stadtwesen in Ungarn in 15. - 16. Jahrhundert. In SZÉKELY, György – FÜGEDI, Erik (edd.). *La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie. Renaissance und Reformation in Polen und in Ungarn (1450-1650)*. Budapest 1963
- ŠEDIVÝ, Juraj. Die Anfänge des Pressburger Kapitels. In *Acta historica Posoniensis II*. Bratislava 2001
- ŠEDIVÝ, Juraj. Stredoveká spišská písomná kultura. In HOMZA, Martin – SROKA, Stanisław A. (edd.). *Historia Scepusii, Vol. I*. Bratislava-Kraków 2009
- ŠIMONČIČ, Jozef – WATZKA, Jozef (edd.). *Dejiny Trnavy*. Bratislava 1988
- ŠIMONČIČ, Jozef. Židia v Trnave v stredoveku. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Mojej Trnave : K dejinám Trnavy a okolia*. Trnava 1998
- ŠIMŮNEK, Robert. *Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418 – 1472*. Praha 2005
- ŠIMŮNEK, Robert. Šlechta a města v pozdním středověku: Kontakty, konfrontace a geografický horizont (Na příkladu Strakonice a Volyně). In *Historická geografie*, 2005, roč. 33
- ŠMAHEL, František. Epilog husitské revoluce: Pražské povstání 1483. In MOLNÁR, Amedeo (ed.). *Acta reformationem bohemicam illustrantia*. Praha 1978
- ŠMAHEL, František. *Husitská revoluce I-IV*. Praha 1993-1996
- ŠMAHEL, František. *Idea národa v husitské revoluci*. Praha, 2000
- ŠMAHEL, František. Pražské povstání 1483. In *Pražský sborník historický*, 1986, roč. 19
- ŠPIESZ, Anton. *Bratislava v stredoveku*. Bratislava 2008
- ŠPIRKO, Jozef. Začiatky Spišského biskupstva. In *Mons sancti Martini*. Spišská Kapitula 1947
- ŠTAINC, Jiří. Příběh odbojného zemana Jiřího z Kopidlna. In *Studia Iuvenilia MMIV – MMV*
- ŠTĚDRÝ, František. *Dějiny města Loun*. Louny 1930
- ŠTEFÁNIK, Martin. Benátky ako obchodný protivník Uhorska za dynastie Anjouovcov. In *Historický časopis*, 2003, roč. 51
- ŠTEFÁNIK, Martin. Pramene o banskobystrickej medi v Benátkach z druhej polovice 14. storočia. In DANIŠ, Miroslav (ed.). *Štúdie z dejín baníctva a banského podnikania*. Zborník k životnému jubileu Mariána SKLADANÉHO. Acta Historica Posoniensia I. Bratislava 2001
- TAJTÁK, I. (ed.). *Dejiny Rožňavy I*. Košice 1978
- TEIGE, Josef (ed.). *Základy starého místopisu Pražského 1-2 (1437-1620)*. Praha 1915
- TELEKI, József. *Hunydiak kora Magyarországon X*. Pest 1853
- TOMAS, Jindřich. Některé problémy ekonomických a mocenských vztahů mezi stavy v českých zemích v 15. a 16. století. In *Folia Historica Bohemica*, 1984, roč. 6
- TOMEK, Václav Vladivoj (ed.). *Základy starého místopisu Pražského*. Praha 1866

- TÓTH-SZABÓ, Pál. *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*. Budapest 1917, č. 11
- TRESP, Uwe. *Söldner aus Böhmen. Im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert*. Paderborn 2004
- TRÍKACĚ, Josef. Staroměstská kniha soudní z let 1351-1367. In *Pražský sborník historický*, 1996, roč. 29
- UIBLEIN, Paul. Beziehungen der Wiener Medizin zur Universität Padua im Mittelalter. In *Römische historische Mitteilungen*, 1981, roč. 23
- UIBLEIN, Paul. Die Wiener Universität, ihre Magister und Studenten zur Zeit Regiomontans. In MÜHLBERGER, Kurt Mühlberger – KADLETZ, Karl (edd.). *Die Universität Wien im Mittelalter. Beiträge und Forschungen von Paul Uiblein*. Wien 1999
- ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice 1990
- ULIČNÝ, Ferdinand. Zánik dedín v Šariši v 13. – 16. storočí. In *Archeologica Historica*, 1981, roč. 6
- URBÁNEK, Rudolf. *Konec Ladislava Pohrobka*, Praha 1924
- URBÁNEK, Rudolf. *Věk poděbradský I-IV. České dějiny III/1-4*. Praha 1915-1964
- VACH, Miloslav. Jan Jiskra z Brandýsa a politický zápas Habsburků s Jagellovci o Uhry v letech 1440-1442. In *Historické štúdie*, 1957, roč. 3
- VANÍČEK, Vratislav. *Velké dějiny země Koruny české, III. 1250–1310*. Praha-Litomyšl 2002
- VARSÍK, Branislav. *Husitské revolučné hnutie a Slovensko*. Bratislava 1965
- VARSÍK, Branislav. Vznik a začiatky mesta Košíc. In *Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovienmi a stredovekými severouhorskými Slovanmi (Slovákmi)*. Bratislava 1964
- VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny I*. Bratislava 1964
- VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny II*. Bratislava 1973
- VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny III*. Bratislava 1977
- VÁVRA, Ivan. Řezenská a Norimberská cesta. In *Historická geografie*, 1973, roč. 11
- VERBÍK, Antonín. Znojenské knihy počtů z 15. století. In *Žižní Morava*, 1967, roč. 3
- VENCKO, Ján. *Dejiny štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok 1927
- VLACHOVIČ, Jozef. *Slovenská meď v 16. a 17. storočí*. Bratislava 1964
- VOIGT, Klaus. *Italienische Berichte aus dem spätmittelalterlichen Deutschland. Von Francesco Petrarca zu Andrea de Franceschi (1333-1492)*. Stuttgart 1973
- VRTEL, Ladislav. *Heraldická terminológia*. Martin 2009
- WATSON, Andrew M. Back to Gold- and Silver. In *Economic History Review*, 1967, 2nd series XX, č. 1
- WENCK, Karl. *Die heilige Elisabeth*. Tübingen 1908
- WENZEL, Gusztáv. *Kassa város parketkészítése a XV. század kezdetén*. Pest 1870
- WICK, Vojtech. *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice 1936
- WIESFLECKER, Herman. Das erste Ungarnunternehmen Maximilians I. und der Preßburger Vertrag /1490/91. In *Südost-Forschungen. Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Süsteuropas*. Oldenbourg – München 1959
- WIESIOŁOWSKI, Jacek. The Nobility in Town. Movements and Migration of the Nobility between the Village and Town in Poland during the 15th Century. In GAŚSIOROWSKI, Antoni (ed.). *The Polish Nobility in the Middle Ages. Anthologies*. Wrocław 1984
- WINTER, Zikmund. *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. Století*. Praha 1906
- ZBUDNIEWEK, Janusz. Węgrzy na Jasnej Górze w I. połowie XVI wieku. In *Folia Historica Cracoviensia*, Kraków 1997–1998, roč. 4-5
- ZIEGLER, Arne. *Actionale Protocollum. Das älteste Stadtbuch von Bratislava/Pressburg aus den Jahren 1402 – 1506*. Bratislava 1999
- ZOTZ, Thomas. Adel in der Stadt des deutschen Spätmittelalters. Erscheinungsformen und Verhaltensweisen. In *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins*, 1993, roč. 141
- ZOTZ, Thomas. Der Stadtadel im spätmittelalterlichen Deutschland und seine Erinnerungskultur. In RÖSENER, Werner (ed.). *Adelige und bürgerliche Erinnerungskulturen des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit*. Göttingen 2000

ZREBENÝ, Alexander. *Dejiny Novej Bane*. Nová Baňa 1986

ZYCHA, Adolf. *Über den Ursprung der Städte in Böhmen und die Städtepolitik der Přemysliden*. Prag 1914

ŽÁRY, Juraj. Dóm sv. Martina v Bratislave: architektúra a sochárska výzdoba. In BURAN, Dušan (ed.). *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava 2003

ŽEMLIČKA, Josef. Bezdězsko - „královské území“ Přemysla Otakara II. In *Československý časopis historický*, 1980, roč. 28

ŽUDEL, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava 1984

ZOZNAM SKRATIEK

- AMB – Archív mesta Bratislavy
AMBar – Štátny archív v Prešove, pobočka Bardejov, Magistrát mesta Bardejova
AMK – Archív mesta Košice
ÁMTF – Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza
AO – Anjou-kori oklevéltár
BMD – Brno v minulosti a dnes
CDB – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
CDAC – Codex diplomaticus Arpadianus continuatus
CDH – Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis
CDHA – Codex diplomaticus Hungariae Andegavensis
CDSI – Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae
DF – pozri MOL DF
DL – pozri MOL DL
EFHU – Elenchus fontium historiae urbanae
HČ – Historický časopis
KRON. ZBR. – Kronika zbraslavská
LLMAH – Lexicon latinitatis Medii Aevi Hungariae
MES – Monumenta Ecclesiae Strigoniensis
MMB – Magistrát mesta Bardejova
MOL DL – Magyar Országos Levéltár Budapest, Diplomatikai Levéltár
MOL DF – Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai fényképgyűjtemény
MVH – Monumenta Vaticana regni Hungariae illustrantia
MZA-SOkA – Moravský zemský archív v Brně, Státní okresní archiv Znojmo
RA – Regesta rerum stirpis Arpadianae critico-diplomatica
RDSI – Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae
RV – Regestrum Varadinense exanim ferri candentis ordine chronologico degestum
SABK – Súkromný archív Bratislavskej kapituly
SNA – Slovenský národný archív
SIA – Slovenská archivistika
SPSI – Súpis pamiatok na Slovensku
SRH - Scriptorum rerum Hungaricarum
ŠA – Štátny archív Levoča, pobočka Poprad
VMS – Výsady miest a mestečiek na Slovensku
VSOSI – Vlastivedný slovník obcí na Slovensku
ZsO – Zsigmundkori oklevéltár

REGISTER

A

Aachen 111, 204
Abov 177, 178
Albrecht I., štajerský vojvoda 22, 136
Albrecht III., brandenburský markgróf 91
Albrecht V. Habsburský, rakúsky vojvoda, nemecký,
český a uhorský kráľ 98, 101, 116, 117, 152
Albrecht VI. Habsburský, rakúsky vojvoda 91, 149
Alžbeta, kráľovná 97, 98, 117, 118, 119, 125, 126,
130, 147, 152
Alžbeta Siládiová 98, 122
Anglicko 37, 170, 173
Anjouovci 15, 16, 169, 174, 192, 195, 253
Anna Jagelovská 103
Arpádovci 15, 19, 22, 29, 169, 190, 195
Augsburg 102, 103, 109, 160

B

Babenbergovci 34
Balbus, Hieronymus 150
Bánfi, Ján 243
Banská Bystrica 13, 27, 139, 157-168
Banská Štiavnica 23-24, 115, 166, 176
Bardejov 15, 115, 121, 130, 178, 248, 249-265
Bardiovci 169, 170, 173
Bartolini, Richard 14, 102, 104, 105, 106
Beatrix Aragónska 15, 98, 99, 146
Belehrad 121
Belo III., uhorský kráľ 22
Belo IV., uhorský kráľ 19, 23, 24, 25, 26, 137, 139,
190, 198, 220, 268
Benátky 37, 162, 169, 174, 175, 204
Benedikt XI. 115
benediktíni 187
Beroun 30, 32
Bezděz 30, 34
Blatný Potok 139
Blažko z Borotína 94, 95, 129
Bonifác IX. 199-203, 208, 209, 214, 215
Bratislava 13, 14, 15, 17, 20-22, 93, 95, 96, 97-107,
109-113, 115-123, 125-131, 135-142, 143-156, 237
Brno 30, 31, 33, 69, 79-82, 83, 85, 87, 88, 89, 90, 91,
146, 228, 237
Bruck an der Leitha 99
Brugy 162
Brzotín 267, 268, 269
Budín 89, 93, 99, 100, 107, 111, 112, 116, 117, 118,
119, 120, 121, 122, 128, 130, 138, 139, 140, 141,
148, 149, 154, 155, 156, 177, 178, 183, 194, 244,
245, 260
Budyně nad Ohří 30

C

Celtis, Konrád 146
Celjský, Frídrih 126
Celjský, Ulrich 121
Cudarovci 249-265

Č

Čákovi 22
Čáslav 31, 33
Čechy 22, 23, 29, 52, 97, 115, 148, 152, 178, 228,
231, 245
Červený Kameň 130, 244
České Budějovice 31, 32, 53, 66, 67, 69, 229
Český Krumlov 31, 277, 229, 235

D

d'Este, Eleonóra 99
Dalmácia 175
Debrecín 177, 183
Dinkelsbühl 109
Dionýz zo Seče 146
Dobšiná 267, 270, 272
Domažlice 31, 34
dominikáni 32, 148, 178

F

Ferdinand I. Habsburský 107, 243, 246, 247
Flandersko 163, 178
Florenca 169, 172
Francúzsko 41, 144, 148, 170, 174
františkáni 126, 178
Frídrih II. Bojovný 33
Frídrih III., rímsko-nemecký cisár 91, 98, 118, 119,
120, 121, 122, 123, 147, 156, 239
Frithko 173, 174
Fuggerovci 160, 165

G

Gejza II., uhorský kráľ 135
Gelnica 139, 141
Gemerský 267-274
Gdaňsk 163
Glocknitzer, Benedikt 164, 165
Gorjanský, Ladislav 116
Goslar 166
Gregor IX. 187
grófi z Celje 146
Groissenbrunn 29
Gwaitl, Štefan 120, 122

H

Habsburgovci 34, 100, 101, 102, 156
 Hainburg 99, 128, 155
 Havlíčkův Brod 29, 33
 Hedviga Tešínska 239-242, 243, 245, 246, 247
 Henrich Bavorský 31
 Henrich II. Brabantský 196
 Hirzo 31, 32, 33
 Holíč 121, 125
 Huňady, Ján 91, 116, 119, 120, 121, 123, 148
 Huňady, Ladislav 91, 119, 120, 121, 122
 Huňady, Matej, pozri Matej Korvín
 husiti 49, 50, 91-94, 111, 129-130, 219, 222, 242
 Hybe 139
 Hyppolitus/Leopold 172, 173, 174

CH

Chalons-en-Champagne 41, 45, 46
 Chánický, Václav 52
 Cheb 33, 34, 67, 91
 Chrudim 31

I

Inocent III. 22

J

Jagelovci 101, 239
 Ján VIII. 19
 Ján Albert, poľské knieža 180, 184
 Ján Hus 67
 Ján Luxemburský, český kráľ 62, 66, 170, 171, 175
 Jan od Klobouků 52, 53
 Ján Zápoľský 101, 102, 240, 243, 247
 Jelšava 267, 268, 270, 273, 274
 Jihlava 32, 33, 83, 85, 91
 Jiří z Poděbrad, český kráľ 83, 85, 86, 89, 91, 92
 Jiskra, z Brandýsa Ján 98, 118, 119, 122, 239
 johaniti 188
 Jungetel, Peter 119
 Juraj z Rozhanoviec 94, 117, 118
 Juraj zo Schönbergu 147, 149, 150, 152, 154

K

Kahun, Ondřej 52, 53, 54
 Karol IV. 36, 62
 Karol Róbert, uhorský kráľ 16, 115, 169-171, 172, 175, 176, 222, 250, 252, 253, 259, 270
 Kavrle, Matouš 51, 53, 54
 Kežmarok 217-221, 223, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 247
 Kitsee 125, 126
 Klosterneuburg 99
 Kluž 177
 Knin 207
 Kobylý 250, 251, 252
 Kolín 59
 Kolín nad Rýnom 109, 111

Komárno 117, 120, 121, 128, 139
 Königsberger, Michal
 Konštancia, kráľovná 23, 24
 Körmend 139
 Korutánsko 169
 Korvín, Ján 99
 Košice 16, 25-26, 111, 115, 119, 121, 171-185, 187-198, 209, 261, 264
 Krakov 163, 177, 178, 181, 184, 223, 241, 244
 Krásna nad Hornádom 187
 Kremnica 13, 17, 27, 115, 118, 159, 166, 169-176
 Kremža (Krems) 33, 145
 Kressenbrunn, pozri Groissenbrunn
 Krompholz, Mikuláš 180
 Krupina 167
 Kumáni 269
 Kunhuta, česká kráľovná 32
 Kuntzelman, Jorig 109-113
 Kuspinián, Ján 101, 102, 103, 104, 106
 Kutná Hora 171, 172, 174, 176, 227, 235

L

Laa an der Thaya 87, 89, 90
 Ladislav IV. Kumánsky, uhorský kráľ 136, 139, 141
 Ladislav V. Pohrobok, uhorský a český kráľ 83, 85, 87, 88, 90, 91, 92, 98, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 146, 147
 Ladislav Neapolský 207
 Lang, Matej 101, 102, 104
 Laon 46
 Lev X. 101
 Levoča 24-25, 119, 121, 122, 177, 178, 201, 204, 208, 210, 211, 212, 219, 220-222, 242, 243, 261
 Linec 100
 Lipsko 37
 Liptov 167
 Litoměřice 33
 Louny 82, 229 231
 Lubica 201, 203, 205, 207, 212, 213
 Lučenec 120, 167
 Ľudovít I. Veľký, uhorský kráľ 192, 222, 223, 244, 251, 252, 255, 259
 Ľudovít II., uhorský a český kráľ 14, 100, 101, 102, 103, 106, 107, 156, 247
 Lvov 177
 Lyon 37

M

Makovica 249-275
 Mária, kráľovná 97, 105, 107
 Martin IV. 188
 Matej Korvín 15, 91, 97-99, 107, 122, 123, 146, 147, 149, 155, 156, 239, 240, 241
 Matoušův, Janek 89, 90, 91
 Maximilián I. Habsburský 14, 99, 100, 101, 102, 156
 Melk 32
 Mikuláš z Iloku 119

- Miláno 37
 Mohuč 109, 111
 Mokroluh 249, 250, 254, 256
 Mongoli, pozri Tatári
 Morava 22, 23, 29, 33, 79, 83, 85, 91, 115, 148, 178, 245
 Moravský Krumlov 87, 88, 91
 Most 29, 230, 233
- N**
 Neapol 169, 195
 Nemecká Lupča 93, 139
 Nemecko 44, 52, 60, 145, 152, 175, 178, 182
 Nitra 13, 18-20, 139
 Nizozemsko 182
 Norimberg 109, 112, 113, 167
 Nová Baňa 173, 174
 Nové Mesto nad Váhom 12
 Nové Mesto pod Šiatrom 139
- O**
 Olomouc 83, 88, 91, 146
 Omodejovci 16, 250
 Ondrej II., uhorský kráľ 135, 136, 140
 Ondrej III., uhorský kráľ 22, 97, 117, 121
 Orság, z Guty Michal 117, 118, 119
 Ostrihom 19, 22, 117, 126, 138, 140, 141, 148, 207
 Ötvös, Ján 116
- P**
 páni z Perína 250, 251, 252
 Paríž 43, 45, 46, 47
 Pasov 154
 Pátkostolie (Pécs) 148
 paulíni 213, 242
 Pešť 121, 138, 141, 167, 184
 Peter zum Jungen 109, 112
 Petronell 128, 129
 Piastovci 29, 239
 Piccolomini, Acneas Silvius, pozri aj Pius II. 68, 147
 Písek 29, 30, 31, 32, 34
 Pius II. 147
 Plešivec 267, 268, 269, 270, 271, 273, 274
 Plzeň 227, 231
 Podolínec 139, 223
 Poľsko 60, 115, 145, 170, 177, 221, 222, 246
 Poprad 203, 206
 Praha 23, 29, 30, 32, 32, 34, 49-55, 57-70, 85, 86, 90, 91, 94, 100, 122, 184, 228, 229, 231, 236, 237, 245
 Prešov 15, 26-27, 90, 115, 178, 261
 Pribina 19
 Přemysl I. 12
 Přemysl Otakar II., český kráľ 29-34, 136
 Přemyslovci 22
 Publik, Prokop 50, 51, 53
 Putnok 269, 270
- R**
 Ráb 117, 126, 139
 Rakúsko 29, 32, 33, 97, 100, 121, 122, 135, 147, 151, 152, 155, 178, 199
 Rancis, Štefan 117, 119, 120, 121
 Ratoldovci 270, 273
 Regensburg 109, 112, 127
 Regiomontanus, Ján Müller z Königsbergu 148, 150
 Remeč 41, 45, 46, 47
 Richental, Ulrich 14
 Rím 37, 174, 200, 203, 205, 209, 210, 212
 Rožňava 267, 268, 269, 270, 274
 Ružomberok 93
- S**
 Sabinov 26, 178, 261
 Salzburg 152
 Sandomierz 177
 Satmársky, Mikuláš 173
 Satu Mare 139
 Saxoferrato, de Bartolo 36-40
 Schomberg, Juraj, pozri Juraj zo Schönbergu
 Sedmohradsko 9, 119, 159, 178, 199, 213, 214
 Seňa 25, 139, 187
 Skalica 93, 94, 121
 Sliezske 22, 178, 222, 245
 Smolník 173
 Soissons 46
 Spiš 24, 25, 111, 118, 167, 172, 178, 199-213, 217-223, 240, 241
 Spišská Belá 242
 Spišská Nová Ves 118, 177, 202, 204, 205, 208, 212, 222-223
 Spišské Podhradie 205, 206, 212
 Spišské Vlchy 201, 203, 204, 212
 Spoločenstvo spišských Sasov 208, 211, 217, 218, 222
 Stará Lubovňa 177
 Stoličný Belehrad 99, 116, 119, 138, 139, 141, 188
 Stralsund 163, 164
 Stříbro 34
 Svätopluk 19
 Svätý Jur 130
 Světlá 33
 Székesfehérvár, pozri Stoličný Belehrad
- Š**
 Šamorín 109, 110
 Šariš 26, 178, 249
 Šimon z Pavloviec 117
 Šoproň 96, 121, 139, 141
 Španielsko
 Štefan V., uhorský kráľ 24, 26
 Štefan z Rozhanoviec 117
 Štefan Zápoľský 239, 240, 241, 243, 244
 Štítnik 267, 268, 269, 271, 273, 274
 Štajerský Hradec 29, 32

T

Tábor 227, 229
 Taliansko 37, 144, 148, 179
 Tata 99, 111
 Tatári 22, 23, 24, 25, 26, 104, 135, 142, 189, 191, 268,
 269
 Telkibánya 173
 Topoľčany 12, 93, 94
 Toruň 163, 177, 184
 Trenčín 22-23, 95, 243
 Trnava 12, 22, 25, 93, 94, 95, 96, 117, 118, 120, 128,
 129, 130, 139, 170, 244-248
 Troyes 41, 45, 46, 47
 Turzo, Ján 157-158, 1654, 165
 Turzo, Juraj 165
 Turci 100, 102, 104, 117, 121, 168

U

Uherské Hradišče 30, 31, 91
 Uherský Ostroh 31
 Uhorsko 9, 13, 15, 19, 21, 22, 23, 37, 93, 95, 96, 98,
 99, 107, 111, 119, 135, 145, 148, 151, 156, 165,
 169, 170, 174, 175, 176, 178, 182, 190, 192, 198,
 212, 214, 239, 253, 263, 264
 Ulm 179
 Urban V. 144
 Urban VI. 199
 Ústí nad Labem 277, 229, 233

V

Václav II., český kráľ 62, 85, 223
 Václav IV. 62
 Vacov 239
 Varna 118
 Vasvár 139, 141
 Veľký Varadín 98, 159, 177, 182, 183, 184
 Verböci, Štefan 248
 Viedeň 13, 14, 15, 29, 32, 33, 87, 88, 89, 90, 91, 98,
 99, 100, 105, 106, 110, 112, 116, 118, 119, 121,
 122, 123, 127, 128, 129, 144-156, 175
 Visegrád 111
 Vitéz, Ján 148, 150
 Vítkovice 19
 Vladislav I. Jagelovský, uhorský a poľský kráľ 116,
 117, 118, 119, 130, 136
 Vladislav II. Jagelovský, uhorský a český kráľ 14, 15,
 49, 99, 100, 101, 102, 106, 226, 239, 243, 244,
 248
 Vrkoč, Krištof 241

W

waldbürgeri 157, 165-168
 Wentzel, Dominik 177
 Wiching 19
 Windecke, Eberhard 109-113
 Wolf / Wolff / Wulff, Michal 117, 119

Z

Zápoľskí 239-248
 Zborov, pozri Makovica
 Zbraslav 30
 Zlatá (Svätá) Koruna 31, 32, 33
 Znojmo 32, 33, 83-92, 98, 146
 Zvolen 99, 139

Ž

Žatec 29, 230
 Žigmund I. Luxemburský, uhorský kráľ 14, 15, 96,
 97, 111, 112, 115, 116, 126, 127, 130, 145, 152,
 153, 179, 181, 185, 190, 205, 207, 217, 218, 219,
 220, 221, 222, 223, 242, 249, 255, 256, 257, 258,
 259, 264
 Žigmund I. Starý, poľský kráľ 14, 101, 102, 105, 205,
 241, 242, 244
 Žilina 12, 93, 95

AUTORI

Július Bartl
(Pedagogická fakulta UK, Bratislava)

Tomáš Borovský
(Historický ústav Filozofickej fakulty Masarykovy univerzity, Brno)

Daniela Dvořáková
(Historický ústav SAV, Bratislava)

Karin Fábrová
(Historický ústav Prešovskej univerzity v Prešove)

Eva Frimmová
(Historický ústav SAV, Bratislava)

Miriám Hlavačková
(Historický ústav SAV, Bratislava)

Jan Hrdina
(Archiv hlavného mesta Prahy, Praha)

Pavol Hudáček
(Historický ústav SAV, Bratislava)

Kateřina Jiřová
(Archiv hlavného mesta Prahy, Praha)

Veronika Kucharská
(Filozofická fakulta UK, Bratislava)

Ján Lukačka
(Historický ústav SAV, Bratislava; Filozofická fakulta UK, Bratislava)

Žofia Lysá
(Historický ústav SAV, Bratislava)

Miroslav Lysý
(Právnická fakulta UK, Bratislava)

Michaela Malaníková
(Historický ústav Filozofickej fakulty Masarykovy univerzity, Brno)

Richard Marsina
(Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave)

Martin Musílek
(Centrum medievistických studií, Praha)

Katarína Nádaská
(Filozofická fakulta UK, Bratislava)

Veronika Novák
(Eötvös Loránd Tudomány Egyetem, Budapest)

Monika Skalská
(Historický ústav MS, Bratislava)

Marián Skladaný
(Filozofická fakulta UK, Bratislava)

Renáta Skorka
(Magyar Történeti Intézet, Budapest)

Miroslava Slezáková
(Historický ústav SAV, Bratislava)

Ludmila Sulitková
(Univerzita J. E. Purkyně, Ústí n/Labem)

Robert Šimůnek
(Historický ústav Akademie věd České republiky, Praha)

Martin Štefánik
(Historický ústav SAV, Bratislava)

Ladislav Vrtel
(Archívny odbor Min. vnútra SR, Bratislava)

Josef Žemlička
(Historický ústav Akademie věd České republiky, Praha)